

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

XIV. KÖTET, 1—4. SZÁM

*EZ A KÖTET TARTALMAZZA
A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY
1958. ÉVI NAGYGYŰLÉSI ELŐADÁSAIT*

1959

I. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
LAKÓ GYÖRGY, SÓTÉR ISTVÁN, SZABOLCSI BENCE

A SZERKESZTÉSÉRT FELEL
SÓTÉR ISTVÁN
OSZTÁLYTITKÁR

SEGÉDSZERKESZTŐ
GARAMVÖLGYI JÓZSEF

Szerkesztőség : Budapest V. Széchenyi rakpart 3., I. 145.

Kiadóhivatal : Budapest V. Alkotmány utca 21.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya
a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki :

Acta Linguistica
Acta Litteraria
Acta Orientalia

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának, valamint a Társadalmi-Történeti
Tudományok Osztályának közös folyóirata :

Acta Antiqua

Az Actákban orosz, német, angol, francia nyelven (az Acta Antiquában latinul is) jelennek meg a nemzetközi tudományosságot is érdeklő cikkek a nyelv-, irodalom-, művészet- és zenetudomány, orientalisztika és klasszika-filológia köréből. A közlési nyelvét a szerző és a szerkesztőség együttesen állapítja meg. Kéziratok magyar nyelven vagy a fenti nyelvek egyikén az illető Acta szerkesztőségének küldendőek be. Az Acta Linguistica szerkesztősége : Budapest V. Szalay u. 10., az Acta Litteraria szerkesztősége : Budapest V. Pesti Barnabás u. 1., az Acta Orientalia és az Acta Antiqua szerkesztősége : Budapest V. Alkotmány u. 21.

A Közleményekben megjelent munkák tiszteletdíja nyomtatott ívenként 400 Ft, valamint 100 különlenyomat. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de a kéziratok megőrzéséért felelősséget nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára kötetenként (egy kötet négy füzetből áll) belföldi címre 40 Ft, külföldi címre 60 Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest V. Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-44), külföldi megrendelések a „KULTURA” Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám : 43-750-057-181) útján eszközölhetők.

József Attila

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

XIV. KÖTET

1959

I. OSZT. KÖZL.

JÓZSEF ATTILA ÜLÉSSZAK

(1958. október 23—24.)

SÖTÉR ISTVÁN elnöki megnyitója

Tisztelt Osztályülés,

Kedves Elvtársak!

József Attila-kutatásaink új szakasza kezd kialakulni az utóbbi években. A felszabadulás óta József Attila költészete közkinccsé vált, s a szocialista társadalmat építő magyar nép őbenne ismerheti föl törekvéseinek, reményeinek, harcainak legmagasabb rendű kifejezőjét. A költői nagyság épp abban ismerzik meg, hogy egy bizonyos korból meríti ugyan táplálékait, de művének érvénye túlmutat tulajdon korán. József Attila a húszas-harmincas évek Magyarországának valóságából merítette költői ihletét, — de egy alkotó valódi hazáját nemcsak a születési hely és időpont, hanem az áhította viszonyok és történelmi körülmények is megszabják. József Attila is így válik a mi korunk költőjévé, holott ezt a kort megérnie nem adatott meg. A *mi* korunk gyermeke ő —, mert felé irányultak vágyai. A Horthy-Magyarország kínjait és megaláztatásait, demoralizáltságát és kietlenségét oly módon fejezte ki, hogy e kifejezésben egy új világ szenvedélyes óhajta is benn rejtett.

Új költészetünknek nem lehet más kiindulópontja, mint ő. Ha az irodalom valóban ép és egészséges folyamatosságaiban hinni akarunk, — akkor József Attilához úgy kell visszanyúlnunk, mint egy új életérzés, egy új világraeszmélés első, s legmagasabb rendű kifejezőjéhez. Mindmáig nincs modernebb és korszerűbb költőnk nála. A társadalmi forradalom József Attilánál egy költői forradalom formáiban szólal meg, s ez utóbbi annál merészebb, annál újítóbb, minél inkább letisztul, minél többet veszít sajátlagos járulékaiból.

József Attila világirodalmi jelenség, — a szocialista világlírának egyik legnagyobb alakja, s életművében egy új lírai korszak fénye dereng föl. Kevéssel föllépte előtt annyi szó esett joggal, a líra válságáról, — s most, életműve láttán, úgy érezzük, messzi népek, s mind újabb nemzedékek számára az ő költészete tartalmazza a lírai megújulás lehetőségeit, a válságból való kibontakozás zálogát. József Attila költészetében olyan iránymutatások, olyan megoldott költői problémák, olyan poétikus fölfedezések rejlenek, melyekhez az egész világlírának tanulsággal lehet és kell folyamodnia. Amiként Petőfivel

valaha —, úgy József Attilával most, költészetünk újból betör a világirodalomba.

Föl kell tehát mutatnunk József Attilát az egész világnak, s ezért különös örömmel üdvözljük most, a francia fordítások megjelenése után műveinek első, szovjetunióbeli válogatását.

A műfordítók feladata, hogy József Attila költészetét nemzetközi kincssé tegye, — miután nálunk már nemzeti közkinccsé vált. De a tudomány feladata, hogy József Attila eszmei és költői forradalmának tanulságait kifejtse és megfogalmazza. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem első magyar tanszékéé az érdem, hogy József Attila kritikai kiadását megkezdte. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete folytatja tovább ezt a munkát, s ugyanott készül József Attila első, nagyarányú életrajza is. Ez a tudományos ülés csak az Irodalomtörténeti Intézet hozzájárulása József Attila költői életművének földolgozásához, a benne rejlő kérdések és tanulságok kifejtéséhez. A mai és a holnapi előadások egy nagy folyamatot kívánnak végigtekinteni, — a József Attila művéből kinövő, kibontakozó új, magyar költészet egész folyamatosságát. József Attila mellett tehát Radnóti Miklós-nak is éppoly fontos fejezet jut e vizsgálódásban, mint legújabb líránknak. Különös öröm számunkra, hogy a József Attila ülészak nyitányát Akadémiánk tiszteleti tagjának, Révai Józsefnek előadása képezi. Az az úttörő szerep, melyet ő a magyar irodalomtudomány marxista gondolkodásának, szemléletének kialakulásában betöltött, most mintegy kiegészül, kikerekedik József Attilával foglalkozó tudományos alkotó munkájában. Révai József tiszteleti tag megjelent közöttünk, de egészségi állapota nem engedi meg, hogy előadását tőle magától hallhassuk. Az én szavammal kéri tehát a tisztelt Osztályülés egyetértését ahhoz, hogy József Attila problémák c. tanulmányát Garamvölgyi József, a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának szaktitkára olvassa föl.

A József Attila tudományos ülészakot ezzel megnyitom, s fölkérem Garamvölgyi Józsefet, Révai József előadásának fölolvasására.

RÉVAI JÓZSEF

JÓZSEF ATTILA PROBLÉMÁK

I.

JÓZSEF ATTILA KÖLTŐI ELINDULÁSA ÉS A NÉPIESSÉG

Ahhoz, hogy József Attila helyét kijelöljük a magyar költészet történetében, nem elég megállapítani azt, hogy az 1919-es proletárforradalom bukása után jelentkezett, hogy a forradalmi magyar munkásmozgalom költője, szócsöve volt a negyedszázados magyar ellenforradalom sötétségében. Ez igaz, de ennél több igaz. József Attila költészete az 1919 augusztusában vereséget szenvedett, föld alá kényszerített, a vereség következményeivel és a Horthy-fasizmus elnyomásával birkózó magyar munkásmozgalom talajából nőtt ki, de egyben annak a munkásmozgalomnak a talajából, amely a vereség után a húszas évek második felében szakadatlan erőfeszítésekkel újra rendezte sorait, újból gyülekeztette erőit, amely a szörnyű üldöztetések közepette sem hódolt be az ellenforradalmi rendszernek és az azt kiszolgáló opportunistá szociáldemokratizmusnak, amely két és fél évtized megpróbáltatásai között készült az osztályharc második döntő menetére, arra, hogy újból a nemzet vezető osztályává küzdje fel magát.

József Attila lírájában ez az egész hosszadalmas, harcokkal és szenvedésekkel teli folyamat tükröződik, a forradalom bukása utáni tehetetlenség és aléltság költői kifejezésétől kezdve a nemzeti vezetés újra megnyíló perspektívájáig. És lírájának éppen ez a szélessége és átfogó mivolta magyarázza, hogy költői indulásával kétféle tradícióba kapcsolódik: az egyik a magyar líra akkor legforradalmibb hagyománya és öröksége: Ady Endre költészete, a másik a magyar költészetben a húszas években kibontakozó és felülkerekedő új népiesség irányzata volt. József Attila lírájának mély kapcsolatát Ady Endre és Juhász Gyula költészetével elsősorban nem formai, hanem eszmei oldalról kell vizsgálnunk. Nem véletlen, hogy József Attila költői indulásánál — eltérően költő-kortársaitól — szinte alig van nyoma Babits hatásának. Juhász Gyulához és Ady Endréhez való tudatos kapcsolódásában József Attila, aki a forradalmak idején 14—15 éves gyerek volt, ha nem is eszmei tudatos-sággal, de költői ösztönösséggel ahhoz a forradalmi örökséghez való hűségét

fejezte ki költői eszközökkel, amelyet a Babits Mihály vezette Nyugat már akkor is és később is mindenáron megtagadni igyekezett.

1923-ban még a régi Nyugat költői eszközeivel és stílusában ünnepli azt a Juhász Gyulát, aki kitartott a forradalom eszméi mellett

Magyarország, duhaj legények falva,
ó, itt nem is vár senki levelet,
nem tud olvasni senki itt ígét,
csak néhány ember nem írástudatlan.
Itt több a csaplár, mint néptanító,
ki fölolvassa a szerelmes szókat.
S az igehozót fitymálja a törpe,
pedig nagyobb, mint száz Napóleon!

1930 márciusában „Ady emlékezetéhez” írott versében megismétli a forradalom iránti hűségnyilatkozatát.

— Meghalt? Hát akkor mért ölik naponta
szóval, tettel és hallgatással is?
Miért békítik a simák alattomba'
lány-duzzogássá haragvásait?
Földön a magyar és földben a költő,
dühödt markába rögöket szorít,
melléről égre libben föl a felhő,
de tovább vívja forradalmait.

És József Attila a félreértés és félremagyarázás minden lehetősége nélkül kimondja, hogy Ady Endre költészete azért eleven hatóerő az ellenforradalom korában is, mert forradalmi költészet:

A televény titokzatos honában
izgat tovább, nem nyugszik, nem feled.

— — — — —
Teste a földé. Földművesé lelke,
ezért koppan a kapa néhanap.
Sírja három millió koldus telke,
hol házat épít, vet majd és arat.
Verse törvény és édes ritmusában
kő hull s a kastély ablaka zörög, —

És jellemző, hogy József Attila ezt a forradalmi költői genealógiát meghosszabbítja Petőfiig. 1923-ban írta „Petőfi tüze” című versét, amely még kife-

jezési eszközeiben is kapcsolódik a Juhász Gyuláról és Ady Endréről írt versekhez.

Petőfi Sándor, Téged ünnepel
a jajgató nép s a süket Elnyomás,
de nagy lelked tüzét az Eszmét,
cifra, hideg lobogás takarja.

Ó, ünnepelvén, mélyre temetnek el!
Petőfi Sándor, ámde azért nyugodj:
Az Eszme ég az elnyomottak
büszke szívében örök dalodra.

Ebből többek között az is kiderül, hogy Petőfi Sándort és Ady Endrét nem önkényesen és mesterségesen fűzte össze a magyar marxista-leninista irodalomtudomány, hogy nem holmi véletlenszerű csoportosítás volt ez, hanem a huszadik század nagy magyar szocialista költőjének, József Attilának magának tudatos csoportosítása.

A másik költői hagyomány, amelyhez József Attila lírája fejlődésének első szakaszában kapcsolódik a húszas években fellépő — mint mondtuk — új népiesség irányzata volt, azé az irányzaté, amelynek kezdetben Erdélyi József, majd a hozzá kapcsolódó Illyés Gyula és társai voltak fő képviselői. A magyar költészet fordulata a népiesség felé a proletárforradalom bukása után természetes és szükségszerű fejlődési szakasz volt. Ez a fordulat azoknak a forradalmi indulatoknak ellenére, melyek kezdetben fellelhetők voltak az új népiességben, megfelelt a Horthy-fasizmus restaurációs légkörének és alapjában véve két forrásból táplálkozott: az egyik a munkásosztály teljes politikai, gazdasági és szellemi detronizációjának szelleme volt, amely 19 után elöntötte az egész magyar közéletet, beleértve a kultúrát és az irodalmat is, a másik forrás szembefordulás volt azokkal a többé-kevésbé következetes polgári demokratikus áramlatokkal és törekvésekkel, amelyek politikában, tudományban és irodalomban jóval egy évtizeddel az első világháború kitörése előtt jelentkeztek és amelyekre inkább kevesebb, mint több joggal rá lehetett fogni, hogy a polgári demokratikus és a proletárforradalom szálláscsinálói voltak. Az irodalomban nem utolsósorban vonatkozott ez Ady Endre költészetére és táborára, a Nyugat törekvéseire. Ha Ady Endre korszaka — mint Babits Mihály írta — „sokban kényszerű és szükséges reakció volt az elposhadt és hamissá vált népiesség és magyarosság ellen”, akkor „az új népiesség” az ellenforradalom szellemi talajából nőtt reakció volt az Ady-korszakra, bizonyos kapcsolódási kísérlet ahhoz a konzervatív restaurációhoz, amely a Horthy-fasizmus talaján bontakozott ki. A fő jellemzője ennek az „új népiesség”-nek nem az volt, hogy újra megtalálta az utat az igazi, de megtagadott és eltemetett Petőfihez, hanem az, hogy megtagadta Ady Endre szimbolista

formákban végrehajtott, de alapjában mélyen népies és magyar, ősi és kuruc, de ugyanakkor már a munkásosztályra és a szocializmusra orientálódó forradalmi ellenzékiességét a hivatalos Magyarországgal szemben. Ady Endre költői és eszmei megtagadása volt az a platform, amelyen az új Nyugat, Babitsék és Kosztolányiék szerettek volna kezét fogni a konzervatív irodalommal és ugyanakkor az a platform, amely az új népieseket és a forradalom utáni Nyugatot közelhozta egymáshoz. Az új népiesség fent már idézett Babits-féle jellemzése így folytatódott „de régen rémlett már formauntság kódén s izmusok útvesztőin keresztül, a magyar és népi formák feltámasztása s korszerűvé tétele, mint legfőbb lehetőség, legnehezebb és legszükségesebb feladat... Mily öröm tudni, hogy vannak fiatal, új költők, akik ezt a feladatot már el is végezték! És ez több, mint formai feladat. A nép versével, a nép lelkéből jön be valami az irodalomba: nagyobb egyszerűség, nagyobb tisztaság, a »százados szelid szegénység« szelleme... Amint ezeket a népi költőket olvasom, mély és primitív magyarság levegője csap meg; de ez a magyarság kifejezetten nem nemzeti, hanem népi, mint ahogy a Petőfi költészete is a maga korában nem nemzetinek, hanem népinek látszott. Elnyomott, szinte tudat alatti proletár hagyomány rétegek feltárása van itt folyamatban... Még mindig megvetett és kiűzött tömegek lelki áramainak bekapcsolása a magyar irodalom nagy áramkörébe. Ez forradalom, mint ahogy új tömegek betörése és befogadása mindig forradalom, s mind ahogy ennek az »új népiességnek« legigazabb képviselői valóságos forradalmárok, a Petőfi-féle típusból...”

Babits Mihály itt csak abban tévedett, hogy az „új népiesség” semmi-féle proletár hagyomány rétegeket nem tárt föl, sőt ha van valami, amiben szinte maradéktalanul átvette az ellenforradalom ideológiáját, akkor ez a proletárságnak és a proletárforradalom hagyományainak való merev hátatfordítás volt, a proletárforradalommal való szembefordulás volt az az ár, amelyet az „új népiesség” költői az ellenforradalmi korszakban élvezett legalitásukért és sokszor hivatalosan is terjesztett népszerűségükért fizettek.

Az 1919 utáni években az „új népiesség”-nek képviselői már csak azért sem lehettek Babits Mihály állítása szerint „legigazabb forradalmárok”, mert akkor, és még évekig a proletárforradalom bukása után az igazi forradalmiság döntő ismerve a munkásosztály időlegesen megbukott diktatúrájához való állásfoglalás volt és az „új népiesek” ebben a kérdésben a legjobb esetben vagy mélyen hallgattak, vagy kerülve az állásfoglalást, hozzáigazodtak az ellenforradalom hivatalos ideológiájához. Az megfelel a valóságnak, hogy Ady kora — mint Babits mondja — „kényszerű és szükséges reakció is volt az elposhadt és hamissá vált népiesség és magyarosság ellen”. De ez csak negatív jellemzése Ady korának és költészetének, ami ennél a negatívumnál és reakciónál sokkal több volt: pozitív harc a népiesség és magyarosság új értelméért, egy új népforradalomért, amelynek főcélja a földkérdés meg-

oldása, a demokrácia és a függetlenség kivívása és amelynek kezdeményező ereje, vezető nemzeti osztálya a magyar szocialista munkásosztály. Babits szerint „az új népiesek” magyarsága „kifejezetten nem nemzeti, hanem népi” és ennél a szembeállításnál Petőfi közismert meghatározására hivatkozhatott, amely szerint — mint ismeretes — „ha a nép uralkodik a költészetben, akkor közeláll hozzá, hogy a politikában is uralkodjék”. De Babits itt csak azt tévesztette szem elől, hogy nemzetinek és népnek e szembeállítása csak akkor helyes és jogos, ha a népiesség képviselői a nép politikai uralmát, a győztes népforradalmat tűzik ki célul és épp ezzel adnak új tartalmat a régi uralkodó osztályok által elhasznált, elposványosított és üressé változtatott nemzeti fogalomnak. Csakhogy a húszas évek „új népiességének” képviselőiből a népnek épp ez a népforradalmi felfogása hiányzott elsősorban, ezért tagadták meg Ady Endre költészetét, vagy fordítottak hátat neki, ezért hallgattak a magyar történelem nagy vízválasztójáról, az 1919-es proletárforradalomról és tagadták meg azt. Így szűkült le az „új népiesek” felfogásában a nép fogalma a munkásosztály kirekesztésével pusztán a parasztságra és — ami ezzel lényegbevágóan összefügg — így vált a Babits által üdvözölt és követelt új magyarosságuk szinte kezdettől fogva elválva a valóban népitől nacionalizmussá.

Az új népiesség költői irányzatában természetesen kezdettől fogva megvolt kétfajta ellenzéki elem: szembefordulás volt ez egyrészt a forradalommal, amely nem adott földet a parasztságnak, szembefordulás volt ez másrészt az ellenforradalommal, amely a parasztságot a városi munkásság ellen fordította, ugyanakkor elnyomta és kisemmizte és gazdaságilag, politikailag, ideológiailag restaurálta a nagybirtokosok uralmát.

Ez a kétféle és kettős ellenzékiesség adta meg a húszas években, a proletárforradalom veresége után az új népiesség irányzatának mély történelmi indokoltságát és szükségszerűségét. De ennyiben József Attila költészete a húszas évek első felében nem kevésbé volt népies, hanem legalább annyira az, mint népies íróknak fémjelzett költőtársaié. Nagy tévedés, ha azt hisszük, hogy József Attila költői fordulata a népiesség felé a szegényember versekkel kezdődött. Már 1922-től kezdve érezhető költészetének a parasztság, a magyaros forma, a népdal felé fordulása. „Aratás előtt”, „Aratásban”, „A jámbor tehén”, „Kukorica föld”, „Perc”, „Arany kalásztól” című még 1922-ből származó versei mutatják, hogy József Attila „népiessége” nem későbbi keletű, hanem legalábbis egykorú vagy talán korábbi is, mint Erdélyié, avagy Illyés Gyuláé. A különbség csak az, hogy amikor József Attila a magyar parasztság élete, munkája és sorsa felé fordul, azonnal együttlátja és fejezi ki e sorsot a munkásosztályával. A fent idézett „parasztversekkel” egy időben írja, mint kezdő költő a „parasztverseket” kiegészítő és rájuk utaló „munkásverseket”. „Fiatal életek indulója”, „Éhség”, „A gép elkapta”, „Holttest az utcán”. És ugyanekkor írja azokat a furcsa „hazafias” verseit, amelyeket csak a kezdő Ady 48-as ideológiájú „hazafias” verseivel lehet párhuzamba állítani. E hazafias

verseknek egyesek megpróbáltak irredenta értelmezést adni, ami magában véve éppúgy nem lett volna lehetetlen, mint ahogy a kezdő Ady primitív negyvennyolcassága is a századforduló nemzeti közhangulatának, a koalíciós kormányzat által felszított nacionalista közhangulatnak akaratlan terméke volt. De vak, aki nem veszi észre, hogy a húszas évek elején József Attila költészetének primitív nacionalizmusa elválaszthatatlanul összefügg a dolgozó nép országának meggyászolásával és az új forradalom várásával. Íme:

Tudjuk, apánkkal gyávák voltunk,
Nem volt jogunk se, csak igazságunk.
Most nincs, ki megállat az élet-úton.
De, ha akad, nyakára hágunk.

Mi vagyunk az Élet fiai,
A küzdelemre fölkent daliák,
Megmozdulunk, hej, összeroppan akkor
Alattunk ez a régi világ!
(Fiatal életek indulója)

Vagy nézzük a „Szépség koldusa” c. első kötetében megjelent „Juhász Gyulához” írt versét.

Bátyám, ki bortól mámoros éneket
zengsz húrodon, Te, nézd a magyar hazát,
csitítsd el Anna-kérő szíved
s öntsd az erőd a reménytelenbe.

Üzend, hogy nincsen isten, ember,
csak magyarok letiport hazája.

És hogyha kell, ó, csak könyörögj nekik,
hogy dolgozó nép karja erős marad

Csak így lehet célt érni magyarral el,
szídj, kérj, dörögj és hozd a reményt nekünk,
mert hogyha nem remél a költő,
más ki remélne az új hazában.

A „magyarok letiport hazáján” nem a Trianoni Magyarországot kell érteni, hanem a letiport proletárdiktatúrát, azt az „új hazát”, melyben „hogyha nem remél a költő, más ki remélne”. Egyes életrajzírói és kritikusok (mint pl. NÉMETH ANDOR) azt állították, hogy a forradalomnak eseményei és élmé-

nyei minden nyom nélkül viharzottak el József Attila feje fölött. Lehetetlen hitelt adni ezeknek az állításoknak, még ha számba is vesszük, hogy József Attila 14 éves korában még alig lehetett képes eléggé tudatosan átélni és megérteni a magyarországi történelmi események jelentőségét. De, ha számba vesszük, hogy 1922 nyarán írta:

Apáink mindig robotoltak,
Hogy lenne enni kevés kenyerünk,
Bús kedvvel, daccal, de dologban voltak
Az isten se törődött velünk.

hogy 17 éves korában írta elvitathatatlan forradalmi indulattal:

Mi vagyunk az Élet fiai,
A küzdelemre fölkent daliák,
Megmozdulunk, hej, összeroppan akkor
Alattunk ez a régi világ!

akkor lehetetlen nem tudomásul venni, hogy József Attila az elbukott proletárforradalomra gondolva nevezte a munkásfiatalokat „az élet fiainak”, akiknek hivatása összeroppantani az 1919-ben restaurált „régi világot”.

Ezért vonhatjuk le joggal mindebből azt a következtetést, hogy József Attila korai költészetének népiessége tartalmazta mindazt a haladó elemet, amelyet az „új népiességet” képviselő kortárs költőinek költészete is tartalmazott, de ezen felül tartalmazta azt a pluszt, hogy József Attila korai népies költészete kitartott a polgári demokratikus *forradalom* eszméi és törekvései mellett, valamint azt a pluszt, amivel a történelmi fejlődés 1919-ben túlmént minden polgári demokratikus törekvésen és eszményen. József Attila népiessége egy pillanatra sem fordított hátat a *városi* forradalmi osztályoknak, egy szemernyi engedményt sem tett a „bűnös Budapest”-ről szóló ellenforradalmi demagógiának. Urbánus költő maradt akkor is, amikor népies volt és a parasztság sorsa, élete, a népdal felé fordult is. Népies költészetének eszmei alapja kezdettől fogva a munkásosztály és a parasztság sorsközössége és szövetsége

Valami forró, nyári éjszakán
gyárfüst ölelt át lomha földszagot
s a legnagyobb lélek szökkent belém:
az utca és a föld fia vagyok.

(A legutolsó harcos)

„Az utca és a föld fia”: ez nem csupán hiteles önéletrajzi adat, a proletárköltőről, aki a budapesti Ferencvárosból, munkásapától származott és, aki anyja révén a szabadszállási szegényparasztság sűrűjébe eresztette gyökereit,

ez költészetének is önjellemzése. Korai költészetének önérzete és magabízása, lelkesedése és fiatalos nekigyürkőzése az egész világgal való harcra: ebből a szemléletből és öntudatból származott, különösen második verskötetének, az 1925-ben megjelent „Nem én kiáltok” címűnek költeményei tükrözik ezt az önérzetet, a munkásság és a parasztság együttes erejének, mindent elsöprő nagyságának öntudatából származó valóban új népiességet. A „Nem én kiáltok” versnek tulajdonképpen egyazon érzelemből táplálkozó népies parafrázisa „A legutolsó harcos”:

Akár borzalmas, akár nagyszerű,
Nem én kiáltok, a föld dübörög.

Ugyanezt az egész világot kihívó és a régi világ legyőzésében korlátlanul biza-
kodó érzelmet fejezi ki „A legutolsó harcos”. Éppen azért, mert a költő „az
utca és a föld fiának” érzi és tudja magát, éppen azért, mert a munkásság és
a parasztság együttes erejét érzi a legnagyobb erőnek, mely lebir minden
ellenállást, ezért mondja:

Börtön, kaszárnya, templom nem elég,
hogy a hegyekről ledobja a szavam
és minden ige fölöttem lebeg
s minden más szándék szándéktalan.

— — — — —
Minden jövődő tűz is bennem él,
hogy az utolsó harcos én legyek.
A simogatás az én lobogóm
s minden megindul, hogyha én megyek!

Persze nem arról van szó, hogy József Attila 1923-ban írt szinte programszerű verse arról, hogy ő az utca és a föld fia, s hogy „minden megindul, hogyha én megyek!” és az a fiatalosan hangos és programszerű kijelentése, hogy „Nem én kiáltok, a föld dübörög” a munkás-parasztszövetség tudatosan átgondolt és átértézt marxista—leninista koncepciójából merítette volna ihletét és eredetét. De az biztos, hogy ezek a versek és lírai élménytípusok, amelyeknek költőjéről érezni, hogy még nem járta ki az expresszionizmus iskoláját — enyhén szólva — kapcsolatban állnak a proletárdiktatúra bukása utáni évek korszakkezelésével, oppozíciót jelentettek az ellenforradalommal szemben, amely a forradalmat is, a munkás-parasztszövetséget is örökre eltemetettnek vélte és sokkal több, mint ösztönös oppozíciót jelentettek mindazzal szemben, ami a magyar költészet akkori „új népiességi” irányzatában az ellenforradalommal való kiegyezés, a forradalom és a munkás-parasztszövetség megtagadása irányában hatott.

Hogy hol állt a húszas évek elején József Attila költői népiessége, hogy mit foglalt magába és mi ellen irányult, ezt nem utolsósorban a valószínűleg 1923 elején, de lehetséges, hogy 1922 végén írt „Proletárok!” című verse fejezi ki. Ha a költői népiesség fogalmát tisztára formális jegyekből, a magyar rím és időmérték, valamint a népdalszerűség alkalmazásából vezetnénk le, akkor ezt a verset korántsem lehetne József Attila korai népies versei közé sorolnunk. Ez még szabályos expresszionista szabadvers, melynek már a hangvétele is Kassákra utal:

Ma nektek tornyozó akarathól ekhózok öblös meg
forró szívemmel.
Mert valaki belém kovácsolta végtelen
szeretet meg el nem csüggedés zengő acélját.

De itt a szabad versforma és a „szeretet meg el nem csüggedés zengő acéljának” kissé idegenszerű képzettársítása mutatja, hogy a költő a szabad versformát csak eszközül használta a himnikus és ódai tartalom megközelítésére és kifejezésére.

Ez a korai himnikus hitvallás a proletárságról — ismételjük — éppoly népies verse József Attilának, még ha szabadvers formáiban fejezte is ki, mint korai „parasztversei”. Költészetének ebből az ágából bontakoznak ki majd később a harmincas évek nagy proletárversei és ezek mutatják népiességének forradalmi urbánus jellegét, amely hiányzott valamennyi népies kortársának költészetéből. Ez az urbánus népiesség tette József Attilát indulásától kezdve François Villon lelkirokonává és nem véletlen, hogy a húszas évek végén ő volt Villon egyik első magyarországi fordítója. De József Attilát Villon költészetében elsősorban nem az ragadta meg, ami a húszas évek végén és a harmincas évek elején Villon népszerűségét Európa-szerte magyarázta: a stabilizálódó kapitalizmus elleni lázongás „csavargóromantikája”, ő Villonban nem a társadalom peremén élő, vagy a társadalmon kívüli elemek felmagasztalásának költőjét látta, hanem a népiességnek jellegzetesen városi, sőt nagyvárosi képviselőjét. Villon az ő számára költői példakép volt arra, hogy e városi népiesség alapján hogyan lehet költőileg egyesíteni a groteszk és a tragikus elemeket, a realisztikusan egyszerű és a sokrétűen bonyolult, a valóságot átkozó és az önmagát ironizáló elemeket, hogyan lehet költői nyelvben összeforrasztani a bizarrrt és az egyszerűt, a leheletszerűen finomat és árnyaltat, a szinte gorombán és külvárosiasan szókimondóval.

II.

AZ AVANTGARDIZMUS JÓZSEF ATTILA KÖLTÉSZETÉBEN

Az a törekvése, hogy ezeket a sokszor ellentmondó elemeket költői egységbe forrassza és az ily módon nyert stíluseszközökkel ábrázolja kora

Magyarországnak helyzetét és ellentmondásait, vezette József Attilát oda, hogy költői kiindulópontul a népies magyar forma mellett előbb az expresszionista, majd a szürrealista szabadverset is válassza. A fiatal József Attila nemcsak az új népiesség költői irányzatának híve és egyik úttörője volt Magyarországon, hanem egyben híve és folytatója az első világháború alatt Magyarországon is meghonosodó szabadversnek, expresszionizmusnak. József Attila egyszerre volt indulása idején népies magyar költő és avantgardista költő. Költészete e két elemének egymáshatásából és küzdelméből bontakozott ki később József Attila nagyszerű szocialista lírája, az a líra, amely őt a harmincas évek nagy verseivel a magyar költészet új klasszikusává avatta.

Ebben az összefüggésben kell felvetnünk azt a kérdést, amely épp József Attila költészetének értékelésével kapcsolatban az utóbbi hónapokban meglehetősen szerepet játszott, a magyar líra további fejlődési útjainak megítélése kérdésében, azt a kérdést, mi volt a szerepe és mi kell, hogy legyen a szerepe az avantgardista költészetnek a szocialista költészet kialakulásában. Vajon mennyiben játszott az avantgardista költészet legalább bizonyos fokig pozitív szerepet a szocialista líra kialakulásában, vajon mennyiben tekinthető a szocialista költészet fejlődésében többé-kevésbé szükségszerű szakasznak az avantgardizmus költői tapasztalatainak — akár negatív, akár pozitív értelemben — való elsajátítása, a szocialista lírikus teljes formai és tartalmi gazdagságában való kialakulásához. Előzetes válaszként e fontos kérdésekre állapítsunk meg mindenekelőtt két dolgot: Aragon és Eluard, Majakovszkij és Johannes R. Becher, valamint József Attila költői fejlődésének történelmi tényeit ismerve szinte lehetetlen arra az álláspontra helyezkedni, hogy e nagy szocialista költőknek avantgardista korszaka nem lett volna semmi egyéb, mint a burzsoá dekadencia befolyása és fertőzése oly költőkre, akik költői érdeklődésük adott avantgardista szakaszában még nem jutottak eléggé szoros és szerves kapcsolatba a néppel, a forradalmi munkásmozgalommal. Mert bár, ha igaz is, hogy egy költő fejlődése és érlelődése nem egyszerre történik, hanem szakaszokban és a társadalom, valamint egyéni életük kitermelte akadályok fokozatos leküzdésével, mégsem lehet arra az álláspontra helyezkedni, hogy nagy költők fejlődésében és költői kibontakozásában ne lehetnének ugrások, ne lehetnének oly meggyorsulások és kerülő utak, amelyek lehetővé teszik bizonyos akadályok egyszerre történő leküzdését és a teljes költői kibontakozásnak a leggazdagabb és a teljes népközelségnek a „normálisnál” sokkal gyorsabb elérését. A másik előzetes és ideiglenes válasz az avantgardizmusnak, mint a szocialista költészet „szükségszerű” fejlődési szakaszának kérdésére a következő: a szükségszerűség itt is, mint mindig, történelmi kategória. Lehet, hogy valami bizonyos korokban, bizonyos emberek számára „szükségszerű”, de ebből korántsem következik, hogy ugyanaz más korokban, más emberek számára

is az. Az a körülmény, hogy József Attila számára az avantgardizmus leküzdése és túlhaladása szükségszerű szakasza volt szocialista lírája teljes kiérlelődésének, semmi esetre sem jelenti ennek az egyszeri történeti ténynek általánosítását, minden időkre érvényes törvénnyé emelését. Ami József Attila számára a húszas években talán szükségszerű lehetett, az nem okvetlenül követendő példa és szükségszerű Kovács Péter, vagy Fekete Pál számára a huszadik század ötvenes éveiben.

Mi nem értünk egyet azzal a konzervatív értékeléssel, melyet legbehatóbban HORVÁTH JÁNOS képviselt és amely szerint az az új, amit Ady Endre adott a magyar költészetnek, elsősorban a költői stílus megújítása volt, vagy mint ő mondotta: Ady és a Nyugat „stíliromantikája”. Ady és a Nyugat irodalmi forradalma „stílusforradalom” is volt, de nemcsak és nem elsősorban az. Ez — mutatis mutandis — vonatkozik az avantgardista költészetre is. Az avantgardizmusnak a futurizmustól és az expresszionizmustól a szürrealizmusig nem a stílusforradalmi formarombolás volt a lényege, hanem ezzel együtt kísérlet arra, hogy a költészetet elszakítsák a realizmustól és az értelemtől. Az avantgardizmus maga az első világháború alatt és után a kapitalista világ gazdasági és politikai, társadalmi és szellemi összeomlásának tünete és kísérőjelensége volt, kísérlet és törekvés arra, hogy a darabokra hullt és a polgári értelmiség számára értelmetlenné és ingataggá vált világban a költészet megtalálja a széthullás és értelmetlenség kifejezésének és ábrázolásának új eszközeit, pánikszerűen menekülve a kapitalista összeomlás félelmet keltő következményeitől. De a pánik rossz tanácsadó a költészetben is. Egy összeomló és addig örökérvényűnek tűnő világ széthulló darabjait nem lehet a valóságtól való meneküléssel összeragasztani. Az avantgardista költészet lényege pedig éppen ez volt, a menekülés a valóságtól és a költészetnek, sőt általában a művészetnek e menekülés eszközévé való kinevezése. És, ha a későbbiekben nagy szocialista költőkké érlelődő írók is fejlődésük kezdeti fokán áldozataivá váltak az avantgardizmus formaromboló ígézetének, akkor ezt csak azzal lehet magyarázni, hogy az avantgardizmus elfordulását a valóságtól, tévesen azonosították a széthulló kapitalizmussal való szembefordulással. Azt hitték, hogy a formarombolással, a valóságtól és az értelemtől való elszakadással közelebb jutnak a kapitalista világ széthullása után kialakuló új élet mozgató és teremtő erőihez, pedig nem közelebb, hanem távolabb jutottak tőlük. Az avantgardizmus fejlődésszakaszának „szükségszerűsége” a későbbi nagy szocialista költőknél, s így József Attilánál is csak abban állt, hogy a szocialista öntudat minden oldalú és leggazdagabb kibontakozásának és kifejlődésének „szükségszerű” feltétele a kispolgári lázongás különböző formáinak leleplezése és leküzdése. Az avantgardizmus pedig minden formarombolásával és a tőkés világ valóságától való minden determináltságával egyetemben úgy viszonylott a szocialista lírához, mint a Marx előtti kispolgári szocializmus különféle fajtái

a proletárszocializmushoz. Az avantgardizmus csak annyira volt „szükségszerű” szakasza a szocialista líra fejlődésének, mint amennyire Karl Grün és Proudhon „szocializmusa”, illetőleg e „szocializmus” elleni harc „szükségszerű” feltétele volt a marxista szocializmus kialakulásának. Különösen igaz ez, ha számba vesszük, hogy a kispolgári szocializmus leküzdése, mint a marxizmus kifejlődésének feltétele a XIX. század negyvenes éveiben ment végbe, mit szólnának azonban az olyan emberhez, aki e negyvenes évek tapasztalatai alapján a 90-es években kezdte volna állítani a kispolgári szocializmus kidolgozásának és utána leküzdésének „szükségszerűségét”. Nyilván azt mondanánk rá, hogy vagy bolond vagy, valamiféle furcsa Rip Van Winkle, aki jó néhány évtizedet átaludt a világtörténelem fejlődéséből. Hogy József Attila, aki, mint ismeretes, párizsi tartózkodása idején részt vett a nemzetközi avantgardista mozgalomban, hazájába visszatérve nem elsősorban az avantgardista formarombolással, „stíliromantikával” szakít, hanem elsősorban az avantgardizmus valóság és éretemellenességét bírálja, azt mutatja, a magyar avantgardizmus főképviselőjén, Kassák Lajoson gyakorolt kiméretlen kritikája. Ez a kritika, amely 1931 szeptemberében jelent meg, Kassák Lajos „35 verséről” állapítja meg: „nem érthetetlenek, csak értelmetlenek, nincs értelmük önmagukon belül, nincs értelmük önmagukon kívül, nincs értelmük különösen és nincs értelmük általánosan, de legfőképpen — nincs értelmük társadalmasan. Dehát elmemű-e a költemény? Kell-e, hogy a műalkotás értelmes legyen? ... Az ember életében az értelem a formaalkotás szerepe. A szemlélet (az intuíció) nem alkot formát, hanem meglevő összefüggések formájára irányul. Az értelem még az igazságnak is csak formát ad, hogy belátható, hogy szemlélhető, megpillantható legyen és nem az értelem hozza létre az igazságot. Azt is tudjuk, hogy a művészet az ember eszméletének, a léleknek, tudatnak, vagy ha úgy tetszik, tudatalattinak a mélyéről, — de mindenképpen az emberi élet jelenné gyülemelő múltjából hozza föl képeit. Azonban ez történik az álomban is, nemkülönben az ébrenlét révedezéseiben. S a művészet abban különbözik mindenfajta álmotól, a képzelet mindenféle csapongásától, hogy a tudatnak, léleknek mélyéről felmerülő képeket értelmesen rendezi, hogy közvetlen jelentést lehel beléjük és e jelentéseket közvetlen értelmi viszonyban foglalja össze ... Mindezt összevéve: Kassák versei illusztrációk a leggondolattalanabb és legképtelenebb esztétikához.

2. Ezek után nyilvánvaló, hogy Kassák emez írásaival kapcsolatban társadalmi értékről nem is mukkanhatunk. Mégis, mint minden nyomtatott, szavalt, előadott stb. közlemény, úgy ezek is szerepet visznek, akarva, nem akarva, az osztályharcban. Van-e ily közleményeknek akár csak sejtelemnyi hasznuk is a munkásság számára? Két eset lehetséges: vagy hatnak, vagy nem hatnak. Ha nem hatnak, hasznuk nincs. Ez a kíváncsabb eset. Mert hatásuk (csak az eddigieket véve figyelembe) lehet e más, minthogy az ifjú

elméket megzavarja, a szövődő proletáröntudatot szétkuszálja és a szocialista világosságban fetűnő világot sötétségbe meríti?...

3. Az előbbiekből önként adódik a kérdés, mifajta filozófiába menekül Kassák, ha már a valóságot úgy kiejti a keze közül, mint a szórakozott halász a sikos halat? „Minden a te szemeidtől függ” —, Kassák felfogásának ez a gyújtópontja. Eszerint szubjektivista és relativista, ami már az elmélet legfinomabb szálaiban is elválasztja a szocializmustól, marxizmustól, amely tudvalevően objektivistá és dialektikus és amely ellenségesen áll a Kassák-féle állásfoglalással szemben. Ám Kassák még tovább megy: „minden a te szemedtől függ, és attól az acélcilindertől, ami a domboldalon ketyeg”... Itt a szubjektív idealizmus végső mozzanatával állunk szemben, azzal, amit a filozófia története solipszizmusnak nevez. Nincs más a világban csak solus ipse, csak ő maga, csak Kassák Lajos, a számozott versek szerzője, ifjúmunkások szolipszista nevelője. A szolipszizmusról azt mondja Lenin, hogy világnézet világ nélkül, Schopenhauer szerint pedig következetes szolipszisták csak a bolondok házában találhatók.”...

Meg kell jegyeznünk, hogy a Kommunista Párt az illegalitás éveiben lényegében ugyanazért harcolt Kassák és köre ellen, amiért József Attila is: harcolt a Kassák-féle avantgardizmus szubjektivizmusa és relativizmusa ellen, Kassák szolipszista esztétikája ellen, amely csak arra volt alkalmas, hogy az ifjúmunkásság kialakuló proletáröntudatát szétkuszálja és sötétségbe merítse. József Attila is, a Kommunista Párt kultúrpolitikája is az illegalitás éveiben az avantgardizmus ellen küzdve a valósághoz való fordulást követelte a költészettől, valójában egy realista esztétikáért szállt síkra.

III.

JÓZSEF ATTILA ÉS AZ ILLEGÁLIS KOMMUNISTA PÁRT

De itt már József Attila és az illegális Kommunista Párt közötti kapcsolatok kérdéséhez érkeztünk. Az avantgardizmussal való szakítása és a magyar avantgardizmus fő képviselőjén, Kassák Lajoson gyakorolt kíméletlen elvi kritikája időben egybeesik anarchista múltjával való szakítással. 1931 júniusában (a Moszkvában megjelenő Sarló és Kalapács II. évfolyamának 6. számában) jelenik meg „A magyar proletárirodalom platformtervezete”, amely a magyar irodalmi irányzatok elemzése kapcsán „a világba jutott kispolgári intelligencia íróinak egy csoportjáról ír (Háy Gyula, Kodolányi, Illyés Gyula), akik a proletariátussal időnként kacérkodnak”. Egy másik része (ti. a kispolgári intelligencia íróinak) — a platformtervezet szerint a szociálfasizmus (Kassák) és fasizmus (József Attila, Simon Andor) táborában keresi a vezető utat. József Attila 1931 szeptember 19-e után levelet ír a szlovákiai Fábry Zoltánnak s e levélben közli véleményét a „plat-

formtervezetről". Jellemző, hogy József Attila a platformtervezetnek saját magáról szóló értékelésére szinte alig tér ki. Hogy ő állítólag — mint ahogy a platformtervezet írja — „a fasizmus táborában keresi a kivezető utat”, arról csak ennyit ír Fábrynak: „azon felül nem tudom, de valószínűleg sohasem fogom megtudni, hogy amit rólam írnak, azt honnan veszik. Én abban az irányban egy pillanatig sem »tévelyegtem«. Én anarchista voltam azelőtt, tagja a párisi Union Anarchiste-Communiste-nek”. Később így folytatja: „Én azzal, amivel vádolnak, de még hasonló sem, soha nem voltam, annakidején tagja voltam a Vági-pártnak és ideális anarchista kezdeti koromban is hasznos szolgálatokat tettem a mozgalomnak, pusztá rokonszenvből, amennyiben Landler és néhány pesti védő között közvetítettem annakidején. Erre tanú lesz majd Rákosi Mátyás, akivel itt Pesten érintkezésben voltam, tanúm lesz Alpári, akivel Landlerrel és egy védővel Bécsben együtt voltam, és tanúm lesz az ügyvéd annakidején. De tanúm lehet Rákosi Mátyás nővére is innen Pestről, ő tudja, hogy fivére ügyében hányszor szaladgáltam nála, amikor még egyáltalán nem voltam kommunista, sőt netalán Weinberger Zoltán anyja is emlékezik talán — arcról reám, ti. Rákosinak és Weinbergernek én hordtam be hosszú ideig a fogházba, a vizsgálati fogságba az enni-valót — sőt mi több, én vásároltam. Ismétlem annakidején én anarchista és nem kommunista voltam, ezt előző verseimből is kiveheti.”

Nos, a tanúk, akikre a költő kommunista mozgalmi múltjának egyes szakaszaira és adataira nézve hivatkozik, mellette tanúskodtak, és mellette tanúskodik a „Nagy városokról beszél a messzi vándor” c. verse is, amely minden valószínűség szerint Rákosi Mátyással való találkozása alkalmából íródott. E találkozás minden jel szerint 1925-ben Makkai Ödönnek, József Attila gyámjának lakásán zajlott le, ahol Rákosi pesti illegális tartózkodása idején gyakran megfordult. Az a védő, akivel József Attila Bécsben együtt volt Landler Jenővel, szintén azonos gyámjával, Makkai Ödönnel, aki unoka-öccse volt a szociáldemokrata baloldali mozgalmak kimagasló alakjának, Alpári Gyulának és e rokoni kapcsolat révén a húszas évek közepétől kezdve mint a Vörös Segély egyik védője, kapcsolatba került a bécsi kommunista emigrációval.

A Fábrynak írt levélből kiderül az is, hogy József Attila az illegális Kommunista Párt legális fedőpártjának, a Magyarországi Szocialista Munkáspártnak, (vagy mint ahogy akkor nevezték, a Vági-pártnak) még mint „ideális anarchista” volt tagja és az 1931 szeptemberében kelt levél szerint ő maga „több, mint egy esztendőre” teszi „tevékeny tagságát az illegális KMP-ben”, ami más szóval azt jelenti, hogy 1926-os Párizsból való visszaérkezése után, még néhány esztendeig nem volt tagja a Kommunista Pártnak, amelyhez azonban a Vági-párt révén már előzőleg közel állt. Pontosan persze nem lehet megállapítani, mikor vált József Attila szervezett kommunistává, az illegális párt tagjává, de azt hiszem nem eshet messze az igazságtól az az

állítás, hogy a pártha való formális belépése kb. egybeesik Szántó Judittal való megismerkedésük időpontjával az 1930-as esztendőben. És nem véletlen, hogy költői fejlődésének egyik fontos vízválasztója is — a szakítás az avantgardizmussal — erre az időre esik, kb. az 1930—31-es évekre. De fel kell vetni a kérdést: vajon József Attila költészete az avantgardizmussal való szakítás után nem volt többé *modern költészet*? Vajon költészetének modernsége az avantgardizmussal állt vagy bukott? Vannak, ma is, akik ezt hiszik és állítják. Gondolom, nincs igazuk. József Attila költészetének modernsége nem formai természetű, nem a valóságtól való elszakadás és az értelem-től mind kevésbé befolyásolt szabad képzettársítás formális eszközeinek kidolgozására és alkalmazására épült, az ő „modernsége” egyre inkább abban a tehetségében állt, hogy mind közelebb tudott kerülni a valósághoz, a néphez, hogy lírájában egyre inkább tudta alkalmazni a lírai realizmus eszközeit. Amikor József Attila szakít a szürrealista, expresszionista szabadverssel, akkor nem óslibbá, hanem modernebbé válik. A nép és valóságközelség foka, színvonala és ábrázolásának technikája (formája, stílusa) ez a költői modernség igazi ismérve és semmi más.

És itt szembe kell szállnom József Attila költői nagyságának és kommunista művészetének egyik első magyarországi népszerűsítőjével, HORVÁTH MÁRTONNAVAL. Ő írta 1945-ös „József Attila költészete” című előadásában: „Ugyanakkor, amikor a szabadvers bizonyos értelemben a politikai harc területén *visszaesést* tükröz, művészeti téren — a maga korában — bizonyos szempontból lépés előre... A költők a vers kötöttségével együtt kezdték elvetni a világtól elforduló költészetet. Legalább a vers technikája terén utat törtek a vers számára a próza értelemre ható birodalmába.” A szabadvers azonban művészeti téren éppúgy *visszaesést* tükröz, mint a politikai harc területén. A vers kötöttségének elvetése nem nagyobb közelséget jelentett a valósághoz, hanem fordítva, nagyobb távolságot, fokozottabb elfordulást a világtól. És végül: haszontalan az a költői forma, az a verstechnika, amely csak arra való, hogy utat törjön a vers számára a próza értelemre ható birodalmába. Mert a versnek erre egyáltalán nincs szüksége. Sem a kötött, sem a szabadversnek nem az a feladata és célja, hogy az érzelmekre hasson a prózával szemben, amely az értelemre hat. József Attila költői nagyságának helyes arányokban való megértéséhez nem szükséges túlértékelni fejlődésének kezdeti szakaszát, amikor még költőileg a szabadvers, az avantgardizmus különféle eszközeivel élt. A szakítás az avantgardizmussal József Attila költői fejlődésében sem visszaesés volt, hanem nagy lépés előre. Ez a szakítás — mint politikai-gondolati párhuzama, az anarchizmustól a kommunizmusig való fejlődés is mutatja — szakítás volt azzal a kispolgári lázongással a kapitalizmus ellen, amely szocialistának álcázza magát. Tagadhatatlan, hogy az avantgardizmus valamennyi formája egyfajta antikapitalizmus, de éppoly tagadhatatlan, hogy ez az antikapitalizmus minden avant-

gardista irányzatban párosult valóság-értelem és emberellenességgel. És éppen ez a szükségszerű kapcsolódás teszi az avantgardizmus valamennyi irányzatát a burzsoá dekadencia, a burzsoá széthullás és süllyedés kifejezőjévé és tünetévé. Éppen ezért jelent az igazi szakítás az avantgardizmussal, tehát a burzsoá dekadenciával egyben fordulatot a népihez, a nemzetihez és az emberihez az életben és a költészetben. Ezt a fordulatot hajtotta végre József Attila néhány évre Párizsból való hazatérése után, egy időben azzal, hogy kievickélt fiatal korának „ideális-anarchizmusából” és összeforrt a munkásmozgalommal, a leghaladóbb nemzeti osztállyal, a munkásosztállyal és annak a Horthy-korszak alatt vérző és szenvedő, sokszor tévedő és tévelygő, de mégis mindig talpraálló élcsapatával, a Kommunista Párttal.

A rendelkezésünkre álló adatok azt bizonyítják, hogy József Attila már 1919-ben Lenin „Állam és forradalom” c. művének magyar fordításából kezdett megismerkedni a marxizmus-leninizmussal, majd 1925-ben, Bécsben és 1926-os párizsi tartózkodása idején alaposabban elmélyedt a forradalmi marxizmus tanulmányozásába, Párizsból hazatérve pedig minden valószínűség szerint 1930 szeptembere körül csatlakozott az illegális Kommunista Párthoz. Ez a csatlakozás teljes értékű volt, József Attila nem igényelt a maga számára a zseniális költőnek kijáró holmi különleges bánásmódot, részt vett a párt mindennapi munkájában, elvégezte mindazt, amivel a párt megbízta, a Kommunista Párt illegális földalatti és legális tömegmunkájában egyaránt. Már idéztük a költőnek 1931. szeptember 20-a körül Fábry Zoltánhoz írt levelét, amelyben a következőket írta: „én több, mint egy esztendeje tevékeny tagja vagyok az illegális KMP-nek, mint párttag kezdetben röpirat stencileket gépeltem, ma 7 szemináriumom van és vasárnaponként százak előtt tartok a szabadban előadásokat”. A földalatti kommunista mozgalomban József Attilával abban az időben együttdolgozó elvtársaknak azóta összegyűjtött tanúvallomásai szerint, ez meg is felel a valóságnak: József Attila Újpesten, Pesterzsébeten, Kispesten, Rákospalotán vezetett illegális szemináriumokat, elsősorban a politikai gazdaságtan témaköréből, ugyanakkor részt vett a párt legális tömegagitációjában, amelyek akkoriban a budai hegyekben és a gödi Duna-strandra való tömegkirándulások keretében folytak. József Attila tagja volt a KMP legális előadó gárdájának, amely a Nemesfemesek Szakszervezetében a Hársfa utcában tartotta rendszeres értekezleteit. A „Döntsd a tőkét ne siránkozz!” c. verskötetét is a KMP illegális központi agit. prop. szervezete adta ki, 1931-ben.

József Attila szoros kapcsolata a Kommunista Párttal kb. 3—3 és fél évig tartott: 1930 ősztől kb. 1934 nyaráig. 1931-ben és 1932-ben még teljes odaadással végez pártmunkát: 1931 második felében a rendőri üldözések miatt feloszlott és elnyomott „100 %” c. folyóirat utódaként és folytatásaként megalakult „Mozgásművészeti Kórus” művészeti vezetője volt (természetesen a párt megbízásából). Ugyanakkor tovább vezette illegális sze-

mináriumait a főváros peremkerületeiben és tartott előadásokat a párt által szervezett vasárnapi tömegtúrákon.

Az eddig rendelkezésünkre álló anyag, szemtanúk és a mozgalom résztvevőinek eddigi tanúvallomásai alapján joggal állíthatjuk, hogy József Attilát sohasem zárták ki a pártból, hogy ilyenféle határozata semmilyen erre hivatott vezető pártszervezetnek nem volt és hogy ilyen határozat sehol a párt sajtójában, vagy egyebütt: valamilyen hivatalos pártkiadványban nem jelent meg. Ebből azonban korántsem következik, mintha tagadni lehetne, hogy a 30-as évek elején a költő és a párt között megromlott a kapcsolat, hogy József Attilában nőtt az elkeseredés és a kétely a párt akkori vezetőségének politikájával szemben és megfordítva a párt akkori vezetősége fokozódó bizalmatlansággal és kritikával nézte a költő tevékenységét a mozgalomban. Mindez azonban kb. 1934-ig még nem vezetett kölcsönös jóvátehetetlen elidegenedésre vagy szakításra. Ezt tanúsítja nem utolsósorban az a tény, hogy 1930 végén és 1931 elején József Attila Margit-körúti lakásán (helyesebben Eta nővérének lakásán) ülésezett a KMP illegális budapesti pártbizottsága, ami lehetetlen lett volna a költő iránti minimális bizalom nélkül. 1932 júliusában pedig a Sallai és Fürst elvtársak elleni statáriális eljárás során József Attila vezette a párt megbízásából a legjobb magyar értelmiségiek tiltakozásának megszervezését a két elvtársat fenyegető halálbüntetés ellen, ő írta a halálbüntetés ellen kiadott röpiratot és vállalta érte bátran és megalkuvás nélkül rendőrség és bíróság előtt a felelősséget. József Attila „Bánat” c. versét, amelyet eddig úgy tartottunk számon, mint a költő első és közvetlen reagálását a pártból való kizárására:

Ilát kijöttem ide, az erdőbe.
Lágy libegés, — a levelek zizegnek,
mint a röpcédulák.

— — — — —
Csak egy pillanatra martak ki, csak.
Zúgj erdő elvtárs! Szinte csikorgok.
Egy pillanatra se martak ki, csak
az az elvaduló esahos rám támadt
s kijöttem, hogy erőm összeszedje,
mint a néni a gallyat, a bánat.

— nem lehet e kizárás bizonyítékeként és József Attila akkori érzelmi állapotának ábrázolásaként felfogni. A vers 1932-ben a „Külvárosi éj” c. kötetben jelent meg és akkor még legfeljebb a kommunista párttal való harmóniát megbénító elidegenedésről, eszmei vitákról lehetett szó a költő és a párt között. De még szó sem volt kizárásról vagy a mozgalommal való szakításról. „A magyar proletárirodalom platformtervezete” a moszkvai Sarló és

Kalapács c. folyóirat 1931. júniusi számában jelent meg a József Attila elleni igaztalan és szektás támadással. Ez a platformtervezet mérgezte meg először a viszonyt József Attila és a kommunista mozgalom között és ennek alapján, valamint későbbi viták folyamán kb. 1934 nyarán jött utasítás részben azokhoz az illegális szervezetekhez, amelyekben József Attila dolgozott, részben a legális tömegtúrákat szervező tömegszervezetekhez, hogy szakítsák meg a költővel a kapcsolatot. József Attilát tehát soha semmiféle párt-szerv a pártból nem zárta ki, ami történt csak annyi volt, hogy kihagyták a mozgalomból. Ennek persze komoly előzményei voltak. Az egyik ilyen előzmény a már említett proletárirodalmi platformtervezet. A másik előzmény a különféle forrásokból táplálkozó, de a harmincas évek elején egyre növekvő ideológiai bizalmatlanság József Attila propagandista tevékenységével szemben. A párt akkori vezető köreiből egyre inkább elterjedt az a nézet, hogy József Attila elméletileg zavaros és bonyolult okoskodásaival csak megzavarja szemináriumain a munkásokat. Ez a nézet fejeződött ki MOLNÁR ERIK elvtársnak, a „Korunk” c. kommunista folyóiratba, a marxista válságelméletéről 1931 és 32 folyamán folytatott vitában József Attila ellen írt válaszcikkének címében: „Skolasztika vagy dialektika.” Ami magyarul azt jelenti, hogy Molnár elvtárs szerint a skolasztikát József Attila képviselte. Nos, meg kell mondanunk, hogy a Molnár Erikkel (illetőleg akkori illegális írói álneven Jeszenszky Erikkel) folytatott vitában, amelyben József Attila a „Korunk” 1932 szeptemberi számában megjelent „Kapitalista tervgazdaság, vagy marxista elmélet?” című cikkel vett részt, korántsem bizonyos, hogy Molnár-Jeszenszkynek volt igaza, és hogy József Attila képviselte volna a hamis skolasztikus álláspontot. Ez a megállapítás persze nem jelenti azt, hogy ma, közel három évtized elteltével ne kellene látnunk József Attila akkori marxizmusának gyengéit és fogyatékosságait. Bizonyos, József Attila marxizmusában akkor volt még sok zavaros és megemésztetlen dolog, ami — nézetem szerint — nem utolsósorban abban leli magyarázatát, hogy akkori írásainak tanúsága szerint a marxizmust elsősorban csak a fiatal Marx műveiből tanulmányozta és még nem ismerte Marx egész munkásságát és a marxizmusnak Lenin által való továbbfejlesztését. Ezzel magyarázható, miért oly sok akkori elméleti írásaiban a filozófiai bonyolultság, a fiatal Marx még nem teljesen kibontakozott materializmusának és hegelianus gondolati maradványainak erős hatása a fiatal József Attila gondolkodására. Ez persze legfeljebb magyarázza, de nem menti az akkori vezető pártkörökben elterjedt hangulatot, amely József Attila szerető és megbecsülő nevelése és továbbfejlesztése helyett, őt egyszerűen zavaros intellektuellé minősítette, aki nem hasznot hajt, hanem kárt okoz a mozgalomnak. Ez érvényes még akkor is, ha tekintetbe vesszük a Kommunista Párt vezetőségének teljesen érthető és jogos idegenkedését azoktól az értelmiségiektől, akik a freudizmus hatása alá kerültek és a freudizmus és a marxizmus „összeegyeztetésén” fáradoztak.

József Attila épp ezekben a kritikus években (1930—31-ben) lett mint páciens áldozatává a freudista therápiának, később a 30-as évek elején ez a kapcsolat nem gyengült, hanem erősödött, mint ahogy erősödött a freudizmus befolyása a költő világnézetére is. Budapesten a 30-as évek elején a freudizmus térhódítása az értelmiség bizonyos köreiben egyik tünete volt a német fasiszmus előnyomulásától való megrettenésnek, a munkásmozgalomnak és általában a társadalmi harcoknak való hátatfordításnak, a belőlük való kiábrándulásnak. A párt természetesen és helyesen szembefordult ezzel az eszmei járvánnyal és az a körülmény, hogy József Attila is ennek az irányzatnak a befolyása alá került, csak élesztette a párt akkori vezető köreinek gyanakvását a „zavaros”, „skolasztikus” költővel szemben. Ehhez járult még az a meggondolás, melynek bizonyos jogosultságát szintén lehetetlen tagadni, hogy egy illegális szervezet bizonyos természetes bizalmatlansággal viseltetett valaki iránt, aki pszichoanalitikus analízisre járt, mint József Attila is, hiszen nem volt semmi biztosíték arra, hogy a freudista elemzés korlátatlan önfeltárása közben a kezelt beteg nem mond-e el olyan kouspi-rációs titkokat, amelyek sem az orvosra, sem másra nem tartoztak. József Attilának a freudizmus befolyása alá kerülése valóságos szellemi tragédia volt, ami tovább mérgezte viszonyát a forradalmi munkásmozgalommal és kétségkívül egyik okává lett annak a zsákutcának, amelybe élete és gondolkodása a 30-as évek második felében jutott.

Ennek az előadásnak nem lehet feladata, hogy a freudizmus (a pszichoanalízis) tudományos értékének tárgyalásába bocsátkozzék. Az bizonyos, hogy a freudizmus hatása József Attila gondolkodására romboló volt. És nem arra vezetett, hogy „összeegyeztesse”, avagy kiegészítse a marxizmust a freudizmussal, hanem arra, hogy a marxista materializmus szilárd talajáról a pszichológiai idealizmus lejtőjére kerüljön. József Attilánál is, mint sok más baloldali és a munkásmozgalomhoz közelálló értelmiséginél az teremtetten meg a kedvező talajt a freudista idealista — reakciós eszmei fertőzés számára, hogy a német eseményekkel, Hitlerék hatalomra jutásával kapcsolatban felvetették a kérdést: „hol csúszott hiba a számításba”, hogyan volt lehetséges az, hogy egy országban, amelyben az objektív feltételek már régen megérették a szocializmusba való átmenet számára és ahol oly erős volt a munkásmozgalom, a szubjektív feltételek elmaradtak, diadalmaskodhatott és széles tömegek támogatását élvezhette a fasiszmus. A német események okozta megrendülés és megzavarodás vitte a költőt a marxizmus és a freudizmus „összeegyeztetésének” (helyesebben: a marxizmus pszichológiai idealista revíziója kísérletének) lejtőjére. 1938-ban megjelent Hegel—Marx—Freud című tanulmányában pl. a többi között ezt írja: „Kategóriáit Marx az emberek faji és nemi létéből származtatja. E származtatást az jellemzi, hogy a nemi tevékenységet gazdaságinak, termelésnek fogja fel, a termelésben, gazdaságban, politikában azonban már csak faji megnyilatkozást lát és

nem veszi észre benne a nemiséget. Jellemzi az is, hogy a nemiséget s vele az embert, hogy úgy mondjam, fiziológiai és nem biológiai szempontokból, a testi lét szervei és nem ösztönei szempontjából nézi s a termelési eszközök oldaláról szemléli a társadalmat . . . Marx szemére veti Feuerbachnak, hogy a nemiséget »idealizálta«. Feuerbach éppígy felróhatná Marxnak, hogy ő pedig »materializálta« a nemiséget.”

Mindezt azért részleteztem, hogy rámutassak: legenda az az állítás, hogy József Attila és a párt közti viszony végzetes megromlásának és végül a kapcsolatok megszakadásának egyetlen és fő oka a párt állítólagos akkori gyökeréig szektás politikája volt. Kétségtől szektás volt az akkori pártvezetés kultúr- és irodalompolitikája, amely a moszkvai rappista proletárirodalmi platformtervezet talajáról fordult József Attila ellen, szektás szemléletből eredt József Attilának rövid úton fasisztává való degradálása; ami nyilván abból származott, hogy a költő 1929-ben Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjába, az akkor még jobboldali fajvédő „Előrs”-be írt néhány cikket és a Barta Miklós Társaságban, valamint a Wesselényi Miklós Reform-klubban tevékenykedett. Ezek a szervezetek kétségtől a diákifjúság tömegszervezetei voltak és bár ideológiájuk erősen fertőzött volt a fasiszta fajvédelem, a nagy-magyar nacionalizmus és a romantikus parasztimádat ellenforradalmi eszméitől, mégis e szervezetekben indult meg először az erjedés és a kiábrándulás a népi jelszavakkal induló, de a népet cserbenhagyó, kisemmiző és elnyomó ellenforradalmi restauráció ellen. Előmozdítani és továbbhajtani ezt az erjedést, helyes útra terelni az uralkodó osztályok népellenes politikájából való kiábrándulást: ez nem volt haszontalan munka, hanem helyes és a munkásosztály érdekében álló munka volt, amelyet — mint József Attila esetében — fasisztává bélyegezni: valóban nem volt más, szűkkeblű szektásságnál.

Nem célunk a legendaköltészet még egy oly nagy nemzeti költőnkkel kapcsolatban sem, mint József Attila, aki bizony eleven ember volt, aki tévedett, és akinek megvoltak a maga ellentmondásai is és ezekkel együtt, és ezek ellenére is, volt utat mutató, nagy nemzeti költő. József Attila gyengéi és emberi ellentmondásai, sőt bizonyos fokú politikai kételyei is szerepet játszottak az akkori pártvezetés szektás hibái mellett, a párt és a költő tragikus összeütközésében és meghasonlásában.

E tragikus szakítás körülményeinek megítélésénél szem előtt kell tartanunk még egy további lényeges körülményt. Azt ti., hogy abban az időben a német fasizmus előnyomulásának hatása alatt nemcsak balról folyt támadás a Kommunista Párt, és Hitler győzelme után a munkásmozgalomban a szilárd helytállás szellemét képviselő elemek ellen, hanem jobbról: polgári, szociáldemokrata és likvidátor oldalról is. Ez vonatkozik József Attilára is. 1930 október végén lép ki először a Bartha Miklós Társaságból, hogy ezzel is demonstrálja szilárd fasisztaellenességét és a fasiszta ideológia minden fertőző hatásával való szembeszállását. Ugyanekkor folytak

a valamikor kommunista, de azután egy rendőri lefogása alkalmából galád módon áruló, likvidátor és a polgári demokratákhoz átpártoló Fejtő Ferenc útszéli intrikái József Attila hűséges élettársa, a költő életének valamennyi megpróbáltatásában nagynak mutakozó Szántó Judit ellen, aki a költővel való hatéves együttélésében szinte megtestesítette a forradalom és a szerelem egységét József Attila életében.

Jobbról a polgári radikálisok és a fasizmus németországi sikerei következtében vérszemet kapott likvidátorok azért támadták József Attilát, hogy a kommunista mozgalmat megfosszák egy kipróbált harcosától, egy olyan nagy értékétől, mint amilyen József Attila volt. A likvidátorok a burzsoázia és a jobboldali szociáldemokrácia érdekében próbálták kiaknázni József Attila bizonyos gyengéit, amelyek szintén szerepet játszottak a párt és a közte való szakításban. Itt elegendő, ha egy különösen aljas eljárást említünk meg. Egy Garai János nevű állítólagos „mozgalmi” költőről van szó, aki 1934-ben Budapesten megjelent „Nyárutó” c. kötetében a következőket merészeli írni József Attiláról:

Ha a költő jobbra tér...

József Attilának küldöm, azok
nevében, akik ittmaradtunk.

Mondd, mit érlel annak sorsa
akivel egyszer megesett.
egy verse homlokára írta:
„Tőke s fasizmus jegyesek”.
hatalmat, húst a dolgozóknak
követel s vasban osztályharcot.
strófákra boncolja Engelst
és rimekbe foglalja Marxot.

Mondd, mit érlel ennek sorsa,
ha balról egy nap jobbra tér.
Mert rájött arra, hogy a készpénz
az osztályharcnál többet ér
s harcolni szép, de élni jó
(„józan előtt ez nem vitás”)
és felbecsülhetetlenebb
mindennél a — legalitás?

A forradalmi munkásmozgalom likvidátor árulóinak magatartása közel egy negyed évszázaddal ezelőtt József Attila és a párt közötti szakítás kapcsán, azok a kísérleteik, hogy e szakítást, a költővel szemben követett igazságtalan

és sérelmes magatartást bunkónak használják fel a kommunista párt ellen, erősen emlékeztet az 1956-os év és az azt megelőző évek likvidátorainak, a revizionistáknak a magatartására, akik kiásva a múltból és elferdítve a nagy proletárköltő és a párt negyedévszázad előtti konfliktusát, József Attila két és fél évtized előtti sérelmei alapján igyekeztek bizonyítani a párt elleni rágalmaikat, azt ti., hogy a párt most is, mint József Attila idejében, az irodalom lenini pártirányításával „elnyomja” a költői zsenialitást, az irodalom szabadságát és a világgal és az önmagukkal való megoldhatatlan meg hasonlósba kergeti az olyan kimagasló tehetségeket, mint amilyen József Attila is volt. De az, hogy az 1956-os ellenforradalmat megelőző esztendőkből és alatt a revizionisták és híveik összehasonlították önmagukat József Attilával, nem változtatta őket József Attilákká és József Attilát sem súlylyesztette az ő ellenforradalmi színvonalukra. Jellemző, hogy azokban az években (1931/32), amikor a költő és a párt közötti viszony megromlik és a később bekövetkező tragikus szakítás már előreveti árnyékát, József Attila kétfelé hadakozik. Egyrészt őszintén és kertelés nélkül kimondja azt, amiben a kommunista mozgalommal akkor nem értett egyet, ami akkor eltávolította őt a párttól, másrészt meglazítja, majd megszakítja kapcsolatait azokkal a népies-fajvédő körökkel, amelyeknek szervezeteiben dolgozni próbált, hogy tömegtalajra és visszhangra tegyen szert. Két olyan tanulmánya van József Attilának, amely nyilvánvalóan a Kommunista Párttal való meg hasonlósát és a tőle való elidegenedést fejezi ki: az egyik „Az új harcok” című baloldali ellenzéki munkáslapban jelent meg 1933 májusában „Az egységfront körül” címmel. Ez a cikk kétségkívül közeledést jelentett a német események értékelésével kapcsolatban a szociáldemokrata állásponthoz és komoly eltávolodást a kommunizmus álláspontjától. A másik cikk a Magyar Szociáldemokrata Párt folyóiratában a „Szocializmus”-ban jelent meg 1934 novemberében „A szocializmus hőlcelete” címmel. Ez a cikk is alaptendenciájában hibás, mert kritikája élet a bolsevizmus ellen irányítja és mindenféle diktatúra (így a munkásosztály diktatúrája ellen is) érveket hoz fel. E szórványos és kivételes megnyilatkozások csak a költő rendkívüli helyzetével és akkori világpolitikai — valamint a magyarországi helyzet zűrzavarosságával, a németországi fasiszta diktatúra okozta megzavarodottsággal magyarázhatók. József Attila a párttal való tragikus szakítás után sem vált soha kommunistaellenessé és soha, egy pillanatra sem tett szemernyi engedményt sem a fasiszmusnak. Ellenkezőleg: a párttal való kapcsolatok megszakadása után a népiesekkel kiéleződött harcát is már mint a fasiszmus elleni fellépés kiélezését kell értékelnünk, a Bartha Miklós Társaságból való kilépésétől (1930 októberében) a népi írók és a Gömbös-féle fasiszta kormány között tervezett összefogás elleni kíméletlen fellépéséig (1935—1937-ig).

Ebben az összefüggésben még röviden vissza kell térnünk a költőnek a Bartha Miklós Társaságban való szerepléséhez. A Társaság, amely 1928-tól

kezdve fejtett ki szélesebbkörű működést, 1929 vége óta a világgazdasági válság magyarországi hatása és a magyar konszolidáció megingása következtében erősen radikalizálódott: ezért látszott érdekesnek kommunisták számára is a Társaságban folytatott munka. 1930 óta azonban kiéleződnek az ellentétek a Társaságon belül, élesen összeesap a jobb- és a balszárny és ennek az összeesapásnak, valamint az államhatalom beavatkozásának következménye, hogy a kommunisták József Attilával együtt otthagyják ezt az immár jobbfelé forduló szervezetet. József Attila még 1930 májusában írta a Bartha Miklós Társaság akkori elnökével, Fábián Dániellel közösen a „Bartha Miklós Társaság Füzetei” sorozatában a „Ki a faluba!” c. röpiratot, még amikor jobb- és baloldal harca a Társaság vezetéseért és irányvonalaért nem dőlt el. A röpirat, amelynek szövegét az eddigi adatok alapján túlnyomóan József Attila írta, még erősen magán viseli a Társaságnak az ellenforradalmi „népi” ideológiából való származását. A röpirat szerint „hazánkban ma minden társadalmi és gazdasági kérdés: parasztkérdés”. A röpirat a „magyar faj” védelmével azonosítja a parasztkérdést és kijelenti, hogy „akár szocialisták vagyatok, akár fasiszták, akár liberalisták, akár imperialisták —, első teendőitök nem az, hogy a népet tanítsátok, hanem, hogy a néptől tanuljatok . . . Jönnek a hamisak német maszlaggal és török áfiummal, kelettel, nyugattal. De tudjátok meg, hogy ami tőlünk keletre van, az kelet, ami tőlünk nyugatra van, az nyugat; hogy tehát sem nyugat, sem kelet, hanem magyarság vagyunk!” Ilát ezek bizony — enyhén szólva eléggé zavaros és népies-fajvédő ideológia fertőzését bizonyító gondolatok. Valószínű, hogy József Attila közreműködése a Bartha Miklós Társaság efféle elmeműveiben szintén hozzájárult ahhoz a gyökeréig hamis értékeléshez, amelyet róla a moszkvai emigrációs irodalmi platformtervezet adott. De azt hiszem nem tévedek, ha azt állítom, hogy József Attilának e zavaros és veszélyes röpirat megjelenése után négy hónapra történt kilépése a Bartha Miklós Társaságból nemcsak azt célozta, hogy ezzel is cáfolja a platformtervezet róla szóló állítását, hanem elsősorban azért, mert nem utolsósorban a német események után felismerte, hogy egy szemernyi elvi engedményt sem szabad tenni semmiféle fasiszta ideológiának és minden kompromisszum nélkül fel kell vele venni a harcot. Ettől kezdve József Attila néha már-már túlzottnak tetsző óvatossággal vigyáz arra, hogy ne keveredjék semmilyen szervezeti, vagy szellemi kapcsolatba a népies-fasiszta fertőzést bármilyen módon is közvetítő elemekkel. 1934-ben Illyés Gyula levélben felszólítja József Attilát, hogy írjon a népi írók „Válasz” c. folyóiratába. József Attila válasza: lényegében meglehetősen goromba visszautasítás. Azt feleli, hogy a lapba csak pénzért hajlandó írni. „E lap szellemi irányítói — írja — eddigi magatartásukkal nem igen szolgáltatnak okot, hogy vállalkozásukkal baráti — és nem üzleti — kapcsolatba kerüljek.” Illyés Gyula csak 1935. február 16-án válaszol József Attilának és közli vele a „Válasz” honorárium-tarifáját. „A lap összeállítói —

fejezi be levelét Illyés Gyula — szívesen fogadnák kézírataidat s személyedet maguk között.” József Attila azonban — tudunkkal — sem „üzleti”, sem „baráti” kapcsolatba nem került a későbbiekben a „Válasz” körével. Sőt tény, hogy e levélváltás után éleződik ki József Attila viszonya a népi írókkal és vált a fasizmus ellen folyó magyarországi eszmei harc egyik legfontosabb részévé. 1935 elején, amikor a Gömbös-kormány fasiszta szakszervezetek alakítására és új választásokra készült, próbálkozott meg a magyar fasizmusnak ez a jellegzetes előharcosa saját szűk tömegbázisának szélesítése és különösen a parasztság felé, a vidéki értelmiség felé való kiépítése érdekében befogni a maga szekerebe a népi írókat, mint az általa állítólag képviselt új „reformkorszak” propagandistáit. A népi írók számos eltévelyedése közt egyike volt a legsúlyosabbaknak, hogy — ha csak ideig-óráig is — kötélnék álltak és Gömbös Gyula számára e fasiszta manővernél partnerül szolgáltak. József Attila számára azonban világos volt, mit jelent ez a ballépés és kezdettől fogva látta e végzetes politikai opportunizmusnak és melléfogásnak a romantikus parasztszemlélettel és a népies-faji nacionalizmussal való összefüggését. Ezért egy pillanatnyi habozás nélkül megnyitotta a küzdelmet a népi írók e veszélyes kezdeményezése ellen és nem utolsósorban Illyés Gyula ellen, aki, bár a Gömbössel való parolázásban nem volt a népi írók csoportjának vezetője, de már 1933-tól kezdve a Nyugat-ba írt cikkeivel derekasan hozzájárult annak az ideológiának a kialakulásához, amely az akkori magyar irodalom önmeggyalázásához vezetett. József Attila a Zilahy Lajos által meghirdetett „új szellemi front” elleni harc kezdetén azonnal velősen megállapítja: „Mert Zilahyék nem demokratikusak, hanem népiesek. És erre a népiességre az jellemző, hogy az egyik alvezér nemrégiben törvényhozási úton akarta rákényszeríteni a parasztokat, hogy családonként legalább négy kis parasztot hozzanak a világra, különben az állam koboza el földecskéjük egy-két- vagy háromnegyedét. Egy ilyen törvény természetesen nem vonatkozna az új szellemi front lelkes tagjaira, akik nem nép, hanem csak népiesek. Hogy az ország hatalmas arányú gyermekhalandóságát szociálpolitikával csökkenteni lehetne s így megtartani a születésekben igenis mutatókozó népszaporulatot, az eszükbe sem jut a népieseknek.”

Az a bizonyos „egyik alvezér”, aki az egyke elleni orvosságul paraszti hitbizományt javasol: Illyés Gyula volt. De József Attila a harc következő menetében újra visszatér a népi írók kétségkívül legtehetségesebb képviselőjére, akit épp nagy tehetsége miatt tartott különösen veszedelmesnek: Illyés Gyulára. „Új szellemi front” című cikkében, amely a „Szocializmus” 1935. májusi számában jelent meg, idézi Illyés Gyula „Reform és irodalom” című cikkét: „Jelszavaink jó részét a kormány hivatalos programjában láttuk viszont” — idézi Illyést, — aki így fogalmazza meg a célkitűzéseket: „Tárjuk fel a nép sebeit és erejét, hozzuk napvilágra az értékeket, de a bajok gyökereit is.” „Erre az egyetlen reformra van szükségünk, a szabadságra,

hogy őszintén szemükbe mondhassuk a bajokat azoknak, akik azokon segíteni akarnak.”

És miután így leleplezi Illyést, hogy a Gömbös-kormányt tartja „azoknak, akik a bajokon segíteni akarnak”, azonnal utána leleplezi és kigúnyolja reakciós paraszti örökösödési reformjavaslatát: „Ez szép dolog — folytatja József Attila —. Csak az a furcsa, hogy Illyés az egykéről írván — hálás témája ez a reakciónak — azt javasolja, alkossanak örökösödési törvényt, mely a paraszti családokat legalább négy utód szülésére és nevelésére fogja. Illyés természetesen fajtája jövőjéért aggódik. De miért így? Miért nem a hallatlan arányú csecsemő- és gyermekhalandóság miatt? Miért nem az életkort csökkentő és így a népesedés számvonalát megrontó munkanélküliség miatt? Miért nem a munkamódszerek, a munkaidő és a munkanélküliségly megtagadása miatt? Miért nem a társadalombiztosítás rendszerének kiépítését követeli? Miért nem a falvak városiasítását kívánja? Vagy oly naív, hogy nem látja át mi lenne az örökösödési törvénnyel világra erőszakolt, botesinálta gyermekekkel, amikor a kapitalizmus a meglévő munkaerőt is pusztulásra kárhoztatja?” Szinte felesleges hangsúlyozni, hogy József Attilát az Illyés elleni éles fellépésében nem holmi egyéni féltékenységek vagy személyes rivalizálás vezette, hanem elvi következetesség és kérelhetetlenség. Hogy József Attilát Illyés Gyulához való viszonyában tisztán elvi szempontok vezérelték, azt bizonyítja 1928, 29, vagy 30 tavaszán a „Nem én kiáltok” c. kötetbe Illyésnek írt dedikációja:

Minket, Gyuszi szeretni kell

— — — — —

Így egymás nélkül kódorogva

fojtott dühünk az égbe száll —

s a fojtott düh az Isten lelke

s az Isten földet nem kapál.

Kiviláglik e versből az Illyéssel való barátság utáni vágy s e barátság meg nem valósulása fölött érzett fájdalom, kiérezni belőle, „az egymás nélküli kódorgás” fölött érzett keserűséget, s azt a vágyat, hogy tulajdonképpen együtt kellene haladniuk, de József Attila Illyés Gyula iránti érzelmei és szeretetvágya ellenére elviekben nem alkudott. József Attila korántsem folytatott öncélú harcot a népies irányzat ellen és bár szorosan együttműködött (mert szélében hosszában nem volt kilátás más szövetségesekre) a „Szép Szó” körül tömörült urbánus írói csoporttal, azonnal megragadta az alkalmat, hogy pozitíven nyilatkozzék a népiesek pozitív kezdeményezéseiről, amint ez például a népi írók kezdeményezésére és részvételével a Kommunista Párt befolyása alatt az 1937. március 15-én megalakult Márciusi Front esetében történt. Igen fontos ebből a szempontból József Attilának a csehszlovákiai

kommunista napilapban, a „Magyar Nap”-ban 1937. július 26-án megjelent nyilatkozata. Ebben — a többi közt — a következőket mondja :

„A mai úgynevezett új népiesség tulajdonképpen a népiesség Petőfi-féle értelmezésére támaszkodik s elsősorban ezért nevezi magát népiesnek, mert programjaul azt vallja, hogy a népért írjon az író. Ma ez az új népies nem nevezhető »népiesnek«, még pedig éppen azért nem, mert Petőfi korabeli népies politikai szemléletet vallja alapjául... A nemesi társadalom helyére azóta a polgári társadalmi rend lépett. Ebben a rendszerben a nép fogalma teljesen romantikussá vált, azt mondhatjuk róla, hogy érzelmi hagyomány... Már most, ha pontos fogalmakkal fel van fedve a mai társadalom logikája, semmiképpen sem nevezhető forradalminak, vagyis korszerűnek, egy olyan fogalomhoz (a néphez) való visszatérés a szellem terén, amelyben csupán a múltba menekülő regényes ízlés érez forradalmi zamatot, hiszen csak a múltba menekülő érezheti mainak azt, ami akkor volt korszerű.”

De József Attila nem esik bele abba a hibába, hogy egyszerűen elavulttá és „romantikussá” nyilvánítsa a nép fogalmát, hanem mindjárt hozzáfűzi : „más lapra tartozik a »népi arcvonalak« politikája, mely a népi érzés hagyományait a mai tudományos észleletek alapján gyakorlati (szabadság-védelmi és gazdasági-szociális) tartalommal telíti.” Ez más szóval azt jelenti, hogy a pártból kimaradt és 3 esztendő óta egymagára maradt költő szolidarizálta magát a német események után még erősen megbírált kommunista pártok antifasiszta politikájával, közösséget vállalt a népfront-politikával, azzal a politikával, amelynek később ő maga legnagyobb magyarországi költői propagandistája lett.

A teljesség kedvéért és annak megmutatására, mennyire nem értették meg a harmincas évek elején a párt egyes vezető elemei József Attila költészetét, ki kell még röviden térnünk Pákozdy Ferenc elvtárs emlékezetes és joggal hírhedtté vált kritikájára, amelyet a Társadalmi Szemle 1933. februári számában József Attila „Külvárosi éj” c. kötetéről írt. Ez a bírálat a proletárköltészet szektás meg nem értésének szinte iskolapéldája. De el kell ismernünk, hogy ezért a cikkért, amely alaposan hozzájárult József Attila elkeserítéséhez és annak a véleményének a megerősödéséhez, hogy a párt a szó legbanálisabb értelmében vett agitációs költészetnél egyebet nem kíván, nem egyedül és nem elsősorban a különben párthű és becsületes és költőnek sem tehetségtelen Pákozdy Ferenc volt felelős. Itt az ideje, hogy a József Attila kérdéssel kapcsolatban igazságot tegyünk Pákozdy elvtársnak is. Idézek itt egy hozzám intézett leveléből, amelyet cikke megírásának és megjelenésének körülményeire vonatkozó kérdésekre válaszolt. „A cikk megszületésének közvetlen előzménye az volt, hogy Madzsar József és Sándor Pál, az akkori Társadalmi Szemle szerkesztői, magukhoz hívtak — mégpedig József Attila ügyében. Különféle panaszokat soroltak fel ellene. Elmondották, hogy József Attila fegyelmezetlen, komolytalan. Madzsar

elvtárs például azt sérelmezte, hogy az általa vezetett szemináriumokon József Attila lejáratja őt, szembeszáll vele, cáfolja az anyag egyes tételeit, minduntalan vitát provokál. Szóba került az is, hogy József Attila ugyanakkor hamis nézeteket terjeszt — a marxizmust a freudizmussal próbálja összeházasítani, zavart kelt a fiatalok közt. A végső következtetés az volt, (a pontos kifejezésekre húsز egynéhány év múltán nem emlékszem), hogy József Attilának nincs helye a mi mozgalmunkban, és mint költőt is el kell különítenünk magunktól.

A megnevezett két elvtárs hangsúlyozta, hogy ez a párt álláspontja és hogy ezt írásban is le kell szögezni. Engem szólítottak fel egy ilyen jellegű cikknek a megírására.”

Nincs okunk kételkedni Pákozdy Ferenc becsületességében, jóhiszeműségében és szavainak őszinteségében. Aki ismeri a párt akkori helyzetét és ideológiáját, valamint harcának körülményeit, az tudja, hogy a Pákozdy által leírt helyzet nagyjában és egészében megfelel a valóságnak. Felesleges is lenne ma kitérni Pákozdy bírálatának egyes állításaira és vitatkozni velük. A cikket valószínűleg részletesen megbeszélték vele a Társadalmi Szemle szerkesztői, nyilván a proletárirodalom platformtervezete szellemében s így lett a bírálat alapgondolatává, hogy József Attila tulajdonképpen nem proletárköltő, hogy kötetének 17 verse közül „talán 5—6 akad olyan, amely szocialista szellemű”, hogy „eredeti mondanivalóját elnyomják a részletező leírások”, hogy tehát József Attila költészete nem tud megfelelni a proletárköltészet iránti ama fő követelménynek, hogy „a proletárirodalom az osztályharc egyik fegyvere, a proletárköltő az osztályharc egyik katonája”. A mai fülnek szinte nevetségesen hangzik, amikor a kritikus felveti a kérdést:

„Mi az oka annak, hogy József Attila, aki elméletileg marxista, nem tudja marxista meggyőződését verseibe beleolvasztani! Hogy felemás marad?

Egyrészt az, hogy József Attila nem elsődleges lírikus természet” (ezt a „Tömeg”, a „Szocialisták”, a „Tőkehaszon balladája”, a „Mondd mit érlel”, a „Külvárosi éj” c. versek szerzőjének merték szemére vetni!). „Nála — folytatja a kritikus — az érzések nem törnek ki a maguk forró, friss erejében (kötetében alig van néhány valóban lírai sor). Nála ötletek, hasonlatok, képek, gondolatok jelennek meg, ezeket azután mesteri technikával és nyelvtudással eleveníti meg...”

„József Attila — folytatja a kritikus — másrészt nem él benn a munkásmozgalom eleven sodrában. Mintha messziről, parton megrekedve nézné a tömeg hullámveréseit, elfutnak mellőle a legfontosabb problémák, a legaktuálisabb napi kérdések. Így azután csak a felszint látja, ötletekre, véletlenadta témákra szorul.” (És ezt a „Munkások kórusa”, a „Proletárdal”, a „Szocialisták”, a „Bérmunkás ballada” költőjének merték szemére vetni!) De nem érdemes — ismétlem — folytatni Pákozdy Ferenc bírálatának idézését és kiszedegetni belőle ma, 25 év után az idő, az értelem és a

szocialista líra fejlődése által nyilvánvalóan megcáfolt és élvezhetetlenné vált mazsolákat. Mindenesetre tény, hogy ez a bírálat szinte sűrítve tartalmazta a József Attila proletárköltészete ellen felhozható szektás „munkásköltészet” valamennyi „érvét” és érthetővé teszi, hogy e szektás „munkásköltészet” képviselői miért akadályozták meg József Attila meghívását a Szovjetunió I. Írókongresszusára, amely a kommunista költőt — mint ismeretes — oly fájdalmasan érintette és oly dorongütésként érte, hogy mellőzésben és csalódásban oly gazdag életének egyik legnagyobb csapását érezte benne.

Pákozdy bírálatának csak egy gondolatát akarjuk még kiemelni, azt, hogy szerinte József Attila verseiben „a részletező leírások” elnyomják az eredeti mondanivalót. Ebből az ítéletből az világlik ki, hogy az akkori „proletárköltők” jó része nem értette meg az újat József Attila költészetében, mert József Attila proletárverseiben éppen az úgynevezett leírások, az elnyomott osztályok helyzetének látszólag higgadt „leírása” és e leírásoknak szinte természeti képekre emlékeztető objektivitása felelt meg az akkori helyzetnek, a harmincas évek kezdő éveinek. E „leírások” szinte gyengéd egyszerűsége rejti el és árulja el egyben legkifejezőbbben a költő kommunista indulatát, amely aztán a vers végén tette szólító indulószerű felhívásba csap át. József Attila proletárverseinek éppen ez a dialektikus feldolgozása a „leírástól” az indulóig teszi őket lázítóbbakká, osztályharcosabbakká azoknál a szektás „munkásverseknél”, amelyek elejétől végig egyhangúan nyafogtak a munkásnyomorról vagy kezdettől a befejezésig monoton színtelenséggel hívtak fel osztályharcra és forradalomra. József Attila proletárverseinek ez a dialektikus fokozódása a higgadtnak és nyugodtnak látszó megállapításoktól a felkiáltójeles tette szólító indulatig tette költeményeit százszor inkább „aktuálisabbá”, a magyar munkásosztály és a szegényparasztság valóságos életéhez, gondolataihoz és érzelmeihez hozzásimulóbbá, mint a „legaktuálisabb napi kérdésekkel foglalkozó pusztán agitációs munkásverseket”. József Attila szocialista verseinek ez a szinte időben végbe menő fejlődése, belső dinamikája és fokozódása, épp ez az ellentét a kiindulópont és a konklúzió között adta meg verseinek azt az erőt és belső feszültséget, amely — bár az akkori helyzet elmúlt — ma is közérthetővé és a munkásosztály mindennapi életét és élményeit kifejezővé teszi őket. Ez a sajátos forma: a leíró kiindulópont és az indulatos, harci indulóra hasonlító befejezésig való felfokozás közötti ellentét József Attila munkásköltészetében kb. megfelel költészetileg a munkásmozgalom és a szocialista öntudat ama találkozásának, amelyet Marx és Engels nagy műveként éppen Lenin állapított meg, és amely kulcs József Attila lírája szocialista realista jellegének megértéséhez. Ez a fentebb jellemzett ellentét költői formába való átültetése a megszerkesztett harmóniának és a tudatos jövőbelátásnak, amelyről József Attila a szocialista költők feladataként álmodozott.

IV.

JÓZSEF ATTILA ÉS AZ ÚJ KLASSZICIZMUS

József Attilát, akit végső soron az ellenforradalmi fasiszta rendszer ellentmondásai és üldözése kergetett halálba (bármilyenek voltak is halálának közvetlen, felületi okai), a felszabadulás óta munkásosztályunk és haladó értelmiségünk már a magyar költészet klasszikusaként érzi és értékeli. Ideje, hogy az új magyar irodalomtudomány, marxista-leninista irodalomtörténet és esztétika ennek a valóban népi, milliók körében elterjedt értékelésnek a színvonalára emelkedjék és a maga felfogását a klasszicizmusról általában, és József Attila klasszicitásáról a magyar költészetben különösen, hozzáigazítsa a klasszicizmusnak ahhoz az új felfogásához, amely József Attila népi értékelésében is kifejezésre jut. Ezt a munkát nemcsak József Attilának, hanem Ady Endrének is klasszikus magyar költővé való átértékelésével együtt kell elvégezni. A reakciós vagy konzervatív kritika kezdettől fogva a magyar költészet „klasszikus” szakaszát, Petőfi és Arany klasszicizmusát állította szembe Ady Endre és a Nyugat költészetével. Persze eközben a Petőfi-Arany féle klasszicizmusról is hovatovább kiderült, hogy a forradalmár Petőfinek nemigen jut hely benne és a magyar költészet klasszikus periódusán a konzervatív irodalomtudósok lassanként már csak Arany Jánost értették és annak is tulajdonképpen csak az 1848-49-es forradalom utáni költészetét. HORVÁTH JÁNOS szerint, akitől annyit tanult és kapott és fog még tanulni és kapni a magyar irodalomtudomány, Arany János tulajdonképpen csak akkor vált igazán önmagává és valóban klasszikussá, amikor a forradalom után igyekezett és tudott is megszabadulni Petőfi hatása alól. A klasszicizmus konzervatív felfogása a magyar klasszicizmus fogalmát és ismérveit elválasztotta a reformkorszaktól és a szabadságharctól és a forradalom utáni kiábrándulással, valamint a 67-es kiegyezéssel kapcsolta őket össze. Ideje, hogy ennek a felfogásnak hadat üzenjünk, és részletesen kidolgozzuk a magyar költői klasszicizmus új felfogását. Nem igaz az, hogy egy nemzet költészetében egyszer és mindenkorra örökre és megváltoztathatatlanul adva van a klasszikus korszak és mindig ugyanazok maradnak a klasszikus költők. A költői klasszicizmus fogalmát historizálnunk kell, mert az, hogy a költői klasszicizmusnak mik a jellegzetességei és alapvető ismérvei, a történelemmel változik és kell is, hogy változzék. Ma a költői klasszicizmus ismertető jegyei egészen mások, mint amiket a múlt századi magyar népies költészet, Petőfi és Arany művéből ki lehet vonni. A klasszicizmus új felfogásának költészet és nép azonosulására, a költészetnek a nép harcaiban és életében való alakító részvételére, a költészet szenvedélyes pártosságára kell alapulnia. További feladat kimutatni, hogy a költői klasszicizmus új felfogása hogyan függ össze a régivel, mennyiben és hogyan jelenti annak reví-

zióját és egyben továbbfolytatását. Ezért feladatunk ma elsősorban Ady Endre és József Attila költészetéből kiolvasni és kielemezni a magyar költészet új klasszikus korszakának ismérveit (amit ez a szerény előadás természetesen még csak jelezni is alig tudott), megoldása pedig, József Attilának és nagy elődjének, Ady Endrének beható költői elemzése csak kollektív munka lehet, amelyet irodalomtörténészek és esztétikusok egész nemzedékének munkája fog elvégezni.

JÓZSEF ATTILA, DERKOVITS GYULA, BARTÓK BÉLA

(KÍSÉRLET)

1. NÉHÁNY ADAT

a) *József Attila és a képzőművészet.* Verseiben, cikkeiben nem szerepel utalás képzőművészeti alkotásokra, illetőleg nem találunk olyan verset, amelyet meghatározható, általa megnevezett képzőművészeti alkotás hatására (tehát Baudelaire, Rilke, Babits, Juhász módján) írt volna. *Műterem* c. fiatalkori verse ihlető forrását nem ismerjük.

Ismert személyesen néhány képzőművészt. Berény Róbert a 30-as évektől kezdve barátja volt, 1933 nyarán egy ideig lakásában lakott. — Barátság fűzte Dési Huber Istvánhoz — a Radnótiékból, Bálint Györgyéből, Dési Huberéből álló kör néhány évig meleg, meghitt környezetet jelentett számára. — Ismerte még a makói évekből Vén Emilt, később Beck Andrást, Beck Juditot, Csorba Gézát, Bernáth Aurélt, Pátzay Pált s másokat. — Derkovits Gyulát nem ismerte személyesen.

Érdeklődött képzőművészeti kérdések iránt, bár tájékozottsága ezen a területen nem lehetett mélyebb. Szántó Judit szerint szobájuk falán ott függött egy Derkovits-metszet, DÉSI HUBER ISTVÁNNÉ emlékszik rá, hogy férjével gyakran beszélt annak alkotásairól; elsősorban az alakos kompozíciókat kedvelte, általában a mű témája érdekelte. POGÁNY Ö. GÁBOR arról beszélt, hogy mikor egy cikkét közlésre elvitte a Szép Szóhoz —, a költő hosszan elbeszélgetett vele képzőművészeti kérdésekről.

Nem tartozik tárgyunk keretébe a) a József Attila-ikonográfia kérdésének képzőművészeti oldala, b) a József Attila-versillusztációk bonyolult kérdése.

b) *József Attila és a zene.* Jó hallása volt, szívesen énekelt, szívesen hallgatott zenét. Egyik első nyilatkozata a népdalról egy Párizsból Gáspár Endrének írt levélben: „... de van egy (és valószínűleg több) magyar népdal, amelyet zarathustrai magányomban állandóan fúvok: Nagykállóban egy torony van — közepében egy óra van — köröskörül arany, csipke — rászállott egy bús gerlice”. A levélnek ez a helye egy, a konstruktivizmusról írt fejtegetéshez kapcsolódik; ennek során magyarázza József Attila úgy a verset, hogy a népköltő itt egy szót se mond arról, hogy fáj a szíve, a vers „csupán tényben állítja magát, pedig költője biztos, hogy nem ismerte a konstruktivizmust, de ismerte a konstruktivitást”.

Egész sor emlékezés tanúskodik róla, milyen szívesen énekelt népdalokat. BANYAI LÁSZLÓ¹ fest egy ilyen zongorázást és népdaléneklést: „... több, mint három órán át étel, ital nélkül, mint két részeg paraszt, teletorokkal fújtuk a Bartók-féle népdalgyűjtemény legszebb darabjait”. FAZEKAS ANNA így emlékezik: „Az éneklést néha Attila kezdte, néha Judit, de rövidesen belekapcsolódtunk mindannyian, s órák hosszat is daloltuk kedvenc énekeinket... A maroknyi kórusból kivételes hangszínezetével kicsengett Judit szárnyalóan zengő orgánuma, s Attilaé, aki Judit vállát átölelve, teljesen átadta magát az éneklés örömeinek. A népdalokat, balladákat — ezeket szerette legjobban — a szövegnek megfelelő arcjátékkal kísérte. ... A dal elhangzása utáni pillanatnyi csendben Attila szívesen fűzött tréfás megjegyzéseket a szövegben foglalt eseményekhez: lélektani vagy társadalmi magyarázatát adta egy-egy népdal szereplői jellemének vagy cselekedeteinek.”² Ugyancsak FAZEKAS ANNA említi, hogy, bár (addig) Bartókkal s Kodállal sohasem találkozott, „legforróbb vágyai közé tartozott, hogy bár csak egyikük is megzenésítsen valaha egy József Attila-verset”. Éneklésekről, népdaltudásáról számol be SZÁNTÓ JUDIT,³ FÁBIÁN DÁNIEL⁴ és VIZI ALBERT⁵ is. A különböző emlékezések néhány általa szívesen énekelt dalról is említést tesznek. Aki dudás... Kicsiny a hordócska⁶ (Szegi Pál szóbeli közléséből), Megrakjuk a tüzet... (Vizi), Vasesutura Bernát,⁷ Sárga csikó, csengő rajta...⁸ — Forgathatta a Magyar Népköltési Gyűjtemény egyes köteteit is, a Sebestyén-féle Regös-énekek⁹ hagyatékából, címlapján névalírással, az Országos Petőfi Múzeumba került.

Valószínű, hogy több versét közvetlen népdal-émlék ihlette, az formálta ritmusát; de még nagyobb számú versről lenne kimutatható, hogy átalakított magyar népi dallamra, műdalra vagy idegen dallamra írta.¹⁰ A kérdésre, amely ezúttal kívül esik tárgyunkon — más alkalommal igyekszünk visszatérni.

Személyes ismerősei közt is akadtak zenészek, zeneszerzők: Reinitz Béla, Kadosa Pál, Kozma József, Szabó Ferenc. — Zenei kapcsolatait erő-

¹ Négy szemközt József Attilával. Bp. [1943.] 177—78. l.

² József Attila. — A sajtó alatt levő Kortársak József Attiláról c. gyűjteményben.

³ Emlékezései, lejegyzése és szóbeli közlése.

⁴ A népies József Attila — kézirat.

⁵ József Attila. A József Attila és Csongrád megye (Szeged, 1955. szerk. SZABOLCSI GÁBOR) c. gyűjteményben, 56—59. l.

⁶ Mindkettő Kodály feldolgozásából, Duda-nóta címmel ismert. (Magyar népzene V [1932.] 31. Megjegyzendő, hogy az *Aki dudás*... itteni szövege nem azonos a Medvetánc mottójával közlöttel; azt nyilván más gyűjteményből vagy személyes emlékezésből vette a költő.)

⁷ Ismert műdal.

⁸ BARTÓK BÉLA: A magyar népdal. (Bp. 1924, Rózsavölgyi) c. gyűjteményből, 319. sz.

⁹ M. Népköltési Gyűjtemény. Új folyam. IV. köt. Bp. 1902.

¹⁰ Meggyőző összevetéseket l. SZABOLCSI BENEC: József Attila „dallamai”. Csillag, 1955, 5. sz. 900—905. l.

síthette, hogy „népies” korszakában szabályos népdalgyűjtéssel is megpróbálkozott (a hódmezővásárhelyi ilyenfajta kirándulásokról és a rigmusfaragó Csorba bácsiról I. Fábián Dániel és Vizi Albert i. m.), sőt : népdal-antológia tervéről is tudunk, amely magyar népdalok és munkásdalok mellett francia, német, román, szláv anyagot is tartalmazott volna;¹¹ másrésről a munkásmozgalomba való bekapcsolódása után a különböző kórusokban, kirándulásokon hallott mozgalmi dalokat, munkáskórusokat, népdalfeldolgozásokat. Megvizsgálásra vár tehát még a kor általános zenei tudatával, közműveltségével stb. való viszonya is.

Kodály Zoltánt egyszer idézi.¹² Mint ismeretes, Bartók Bélát 1937. január 13-án ismerte meg, amikor mint a Szép Szó egyik szerkesztője felkereste a Zeneakadémia kistermének művészszobájában, s közlésre elkérte tőle a gépzénéről tartott előadása szövegét. A Múzeumban őrzik noteszét, amelybe Bartók Csálán utcai címét és telefonszámát feljegyezte ; lehetséges, hogy volt kettejüknek még egy találkozója is. A zeneakadémiai találkozás szemtanúja, Szabolcsi Bence így ír róla : „... nem is a tanítványi, hanem valósággal a fiúi tisztelet és ragaszkodás hangján beszélt vele.”¹³ József Attila életében a Szép Szóban Bartók Bélának három nevezetes cikke is jelent meg : Népzene és népdalok (1936. december, III. 3. füz. 274—287. l.), Gépzene (1937. február, IV. 1. füz. 1—10. l.) és a Válasz Petranuék támadására (1937. ápr.—máj., IV. 3. füz. 263—271. l.). Ezenkívül kezdettől több, Bartókról szóló bírálatot is közölt a folyóirat.

Végül : ismeretes, hogy a költő tanulmányt akart írni Bartók Béláról. Tanulmányvázlata — amelynek kézírata a Múzeumban van — megjelenése óta viták tárgya, értelmezési kísérletek forrása.¹⁴

2. ELŐZETES KÉRDÉSEK

Vajon lehet-e felületes összevetésnél többet mondani a három alkotó kapcsolatáról, rokonságáról? Nem szellemtörténet-e egységes folyamatokról szólni különböző művészetek területén, vagy egy nevezőre hozni különböző műalkotásokat?

Megnehezíti a vizsgálatot a magyar szellemi élet egy sajátos, eddig még nem vizsgált jelensége : egyes művészi területek egymástól való nagy távol-sága. Ha létre is jött időnként egy-egy festő s egy-egy író, egy zeneszerző

¹¹ GUNDA BÉLA : JA. és a néprajz. Ethnográfia, 1957. 634/5. l.

¹² Összes Művei III., sajtó alá rend. SZABOLCSI MIKLÓS, 1958. 202. l. (Ezentúl ÖM. III.)

¹³ I. m. 903. l.

¹⁴ ÖM. III. 277—78. l. Vö. uott a jegyzeteket, 456—58. l. s az ott felsorolt és ismertetett irodalmat. A kiadás megjelenése óta még : TÓTH LAJOS : Irodalmi problémák egy Bartók-tanulmány zenetörténeti értékelésében. Válaszcikk DEMÉNY JÁNOS tanulmányára. Sínek között, IV. évf. 1. sz. 1958. jan.—júl., 22—27. l.; a szerző a cikk folytatását is jelzi.

s egy költő közt meleg barátság, vagy, ritkábban, termékeny alkotói együttműködés — az együttindulás, együtttharcolás, egymásrahatás, amely például a francia irodalomban a múlt század közepétől mindmáig oly gyakori, nálunk szinte ismeretlen. Még a Nyugat indulásának korszakában volt ilyenfajta közös nemzedéki tudat, de ez sem fejlődött szoros barátsággá; ha lehet, még atomizáltabb volt az egyes művészeti ágak helyzete a két világháború közt; van ugyan példa közös célokért bizonyos ideig való szövetkezésre, — például a munkásmozgalom kultúrmunkájának egyes periódusaiban festészet és irodalom, a Kassák körül kialakult Ma, majd a Munka-körben képzőművészet, építészet és irodalom, a népies mozgalom egyes szakaszaiban szobrászok és írók között — de ezek ritka kivételek, s alapjában a széttagoltság, az atomizáltság, az egymás-nemismerése jellemző a helyzetre, a haladó táborban is. Hogy ennek mi az oka, hosszabb vizsgálatot igényelne. Talán közrejátszik a képzőművészetnek nálunk viszonylag késői tudatosulása, kifejlődése és önállósodása, a műzene rendkívül késői nemzetivé válása, illetőleg eredeti magyar műzene és nemzeti közvélemény kései találkozása s ugyanakkor az irodalom hagyományos, kizárólagos vezető szerepe, — azaz általában: a polgári nemzetté válás retardált, felemás bekövetkezése.

De ha közös csoportokról, tömörülésekről alig is lehet beszélni; talán lehet szólni azonos jellegű, hasonló irányú folyamatokról, törekvésekről, fejlődésről. Mégpedig két irányban is: azonos osztályélmények, azonos kiindulás, azonos vagy hasonló történelmi élmények, azonos vagy hasonló politikai meggyőződés, azonos vagy hasonló reagálás a kor feladta kérdésekre: talán létrehozhat azonos vagy hasonló jelenségeket a művészetekben. S más oldalról — vagy pontosabban: evvel összefüggően s ebből következően — egy kor kifejezési lehetőségei, ábrázolási módszerei és divatja, szerkesztési módja s eljárásai — különösen az előbb említett közös politikai-eszmei élmények esetén — létrehozhatnak különböző művészetekben analóg eredményeket.

Ezek után a fenntartások után kíséreljünk meg egynéhány ilyen analógiát megkeresni egyrészt József Attila és Derkovits Gyula, másrészt József Attila és Bartók Béla művében.

3. JÓZSEF ATTILA ÉS DERKOVITS GYULA

A József Attila—Derkovits Gyula párhuzamról már többen szólottak. Egy rövid szakasz után, amikor Derkovitsot Kassák Lajossal hasonlították össze, egyre közkeletűbb lett a megállapítás: ami a költészetben József Attila, az a festészetben Derkovits Gyula.¹⁵ Különösen az 1955—56-os

¹⁵ Céloz a hasonlóságra már 1935-ben HALÁSZ GÁBOR (Új verseskönyvekről, Nyugat, 1935. ápr. 325. l.) kifejtve legelőször talán POGÁNY Ö. GÁBORNÁL (A magyar festészet forradalmárai, Bp. Officina, 1941. 26. l.), így DÉSI HUBER ISTVÁN is: Derkovits Gyula élete és művészete, Népszava, 1942. márc. 22.

Derkovits-újraértékelés idején hangzott el többször ez a megállapítás. Egyformán a munkásosztály képviselői voltak — fejtették ki —, egyformán annak élményeit hordozták, mélyen azonosulva ezekkel az élményekkel, egy politikai célért küzdöttek, művészetükben egyformán nagy hangsúlyt kapott a dolgok lényeges összefüggésének kutatása, egyformán nagyra becsülték a tudatos-ságot. Végül: mindketten a munkásosztály nemzeti küldetésének és nemzet-közi hivatásának kifejezői.¹⁶

De hadd próbáljunk meg mélyebbre ásni, vagy talán inkább: tágítani a kört. Az általános nehézségeken túl megnehezíti feladatunkat, hogy nincs tudományos Derkovits-életrajzunk, s ami még nagyobb baj: nincs még „filológiai” Derkovits-feldolgozásunk —, olyan, amely beszámolna művészi fejlődéséről, az őt ért hatásokról, olvasmányairól stb.

Mindenesetre: mind József Attila, mind Derkovits Gyula, a magyar munkásosztály szülöttei, mindketten annak századeleji, még sokban kisiparospatriarkális jellegének széttörését élhették meg gyerekkorukban, s mindkettő-nek azonos nagy élménye az első világháború — fizikai és szellemi nyomorba döntő s ugyanakkor forradalmasító — hatása, s a Tanácsköztársaság. Itt mindenesetre meg kell említeni, hogy Derkovits érettebb fejjel, tudatosabban ment át ezen a történeti iskolán; de a fáziskülönbség szinte elmosódik a 30-as évekre; ekkor mindketten — közvetve és közvetlenül — élik meg a kor nyomorát, a gazdasági válságot, a politikai és szellemi elnyomást — s más-résről a közeledő forradalom várását, a jobb jövő reményét, a jelen sivárságának s a jövő várásának ezt a sajátos dialektikáját.

Derkovits Gyula életformájában is proletárként, a „város peremén” él; s azt, amit József Attila egyrészt közvetettebben, másrészt tudatosabban él át —, ő közvetlenebbül s nyersebben önti át — verseibe. A MN Galéria Adattára őrzi a festő egynéhány versét; egyesek közülük spontán kitörések, hangulat-levezetések, mások képmagyarázatok, ismét mások programversek; de mindnyájan meglepő módon őrzik azt a világot s azt a lelkiállapotot, amelyből képei s amelyből — József Attila versei kinőttek:

Gyaluval, kalapáccsal dolgoztam
én; most ecsettel, festék-
szinekkel az élet tükrit
adom én...

¹⁶ A legmélyebb összehasonlítás FÜLEP LAJOS szép beszédében (Derkovits Gyula, az MTA II. Oszt. Közleményei VII. kötet, 1956, 249—252. l.). További utalások KÖRNER ÉVA két cikkében (Derkovits Gyula, a szocialista festészet magyar úttörője, az MTA II. Oszt. Közleményei, VII. kötet, 253. skk.; Derkovits Gyula, Szabad Művészet, 1955. I. 63. skk.)

Sötét van ; sorsom
 mint homályos fény
 bolyong.
 — Kik tipornak? — kik árulták el
 sorsomat??
 Ők most
 mosolyognak.

(1928. június)

Pohos jólakott (!) emberek, ott
 laknak az arany oszlopok
 felett . . .
 De mi rongyosok, itt lakunk
 az angyalföld mögött ; hol
 porból épít tornyokat a
 szél.

A fák sem nőnek naggyá,
 és az emberek is szegények.
 Csak a szél épít porból
 tornyokat és a nincstelenek
 zúgolódnak.

Kis prolik porba gugolnak,
 fölállnak és ugrálnak.
 Felettük a por, mint az idő
 száll, és ha jön a zivatar,
 akkor minden a sárba ragad.

De a láthatár vonalán,
 az új nap vörös vérző csíkja
 jelzi már, hogy vagyunk . . .

És íme, a *Tömeg* hangja, a *Feljön a napunk* c. versben :

Szenvedések mérhetetlen
 mélységéből, véressen
 gőzölögve jön fel napunk.
 Törj, zúzz, rombolj ! . . .
 Minden esend pillanat, a
 számodra halált, és szolgaságot
 tart . . .
 Hallod? . . .

vagy egy másik versben :

Felhők száguldanak az égen,
megyünk mélyen az éjben.

. . . .

Lassan, toporogva megyünk, így csöpörögve
Vérzik el életünk.

Millió, millió vércsepp jelzi az utat,
merre életünk elhalad . . .

De kihullt vérünk, tengernyi hulláma
dagad, és bömbölve söpri el a gátakat . . .

Más verseket és versrészleteket közöl könyvében DERKOVITS GYULÁNÉ.¹⁷ Hadd emeljem ki a *Téli nap*-hoz írt sorokból a József Attila tájverseire emlékeztetőket :

„Cudar idők vannak,
Patkós eszmában jár
a nap és sarkai fejünkön
kopognak . . .”¹⁸

Világos : nemcsak a kor kiváltotta közös mondanivalóról van szó, hanem a világlátásnak, sőt a képalkotásnak — később elemzendő — közös sajátosságairól is. Azonos a két művésznél a *kor-szín* ; a 30-as évek elejének világa, — a maga nyomottságával, felszíni megállapodottságával s a mélyben zúgó forradalmiságával, lázadó, erjedő nyugtalanságával s elkeseredésével, jobb jövőt ígérő törekvéseivel s árulóival — egyezik a kettőnél. S hadd utaljak itt csak futólagosan közös kulturális élményekre s indításokra ; a kor lapjaira s képeire, beszélgetésekre és vitákra.

De tovább kell mennünk : az, hogy a két művész például a világ jelenségeit sokban hasonlóan látta, nemcsak élményekből és tapasztalatokból fakad, hanem azonos eszmei-világnézeti állásfoglalásból. A művészettörténészek már rámutattak Derkovits érett korszakával kapcsolatban a tudatosság, a logikum nagy szerepére,¹⁹ arra, hogy művének a látványszerűségen, a festőiségen túl, de azt el nem hanyagolva, határozott eszmei-tematikus, „irodalmi” mondanivalója van, hogy a látványt nála mindig átvilágítja a célszerű, az eszmei mondanivaló irányába ható rendezettség, s hogy ez a tudatosság nyilvánul meg kompozíciós módszereiben is. Rámutattak arra is, hogy például a tér három kiterjedésének csökkentésével bizonyos tartalmilag fontos elemeket tud egymás mellé helyezni ; ugyanennek a célnak szolgálatában áll a „ki-

¹⁷ Mi ketten, Bp., 1954. 125. és 128. l.

¹⁸ Ez a verse megjelent a Népszava 1932. évfolyamában is.

¹⁹ L. KÖRNER ÉVA : id. cikkek.

vágás”.²⁰ A tudatosságnak, az intellektusnak ez a formáló szerepe persze egészen máshogyan nyilvánul meg egy költőnél; de lehetetlen észre nem vennünk bizonyos hasonlóságot József Attila „rend”-e, tudatosság-keresésével, verseinek logikus szerkesztésmódjával, a felhasznált élményvilág és jelenséganyag minden impresszionista elmosást vagy tudattalan szétáradást kerülő szigorú kompozíciójával. S az sem kétséges, hogy a tudatosság forrása, a rendező elv náluk a marxizmusé — vagy másképpen: a kommunista mozgalomban szerzett tapasztalatoké és elvéké, amelyeket — fejlődésük egy bizonyos fokán — mindketten szinte közvetlenül használtak fel művészetük alakítására.

Ismeretes, hogy Derkovits Gyula éppúgy — de korábban, — tagja volt az illegális KMP-nak, mint József Attila, éppúgy résztvett annak közvetlen munkájában és harcaiban; hogy tehát szemléletét, világlátását, a tények és jelenségek elrendeződésének folyamatát éppúgy ez befolyásolta nála. S hadd tegyük hozzá: mindkettő a Magyarországon illegálisan, sok nehézséggel küzdve működő Párt tagja volt; ennek a körülménynek minden fel-emelő és minden korlátozó következményével is. S ha ehhez azt a közös vonást is hozzátesszük, hogy mindkettő egyéni sorsa mély megélésével, önmagával küzdve jutott el a párttagságig, hogy mélyen, alkotói módon, kisenvedte és átélte magának, s hogy ez a mélyről-jötte, ez a valódi íz, ez az összeforrottság dominál náluk — akkor nemcsak közös vonásokról szólhatunk, hanem a KP ihlető, művészetet-teremtő serkentő hatását is tetten érhetjük.

De az általános — helyzetheli és eszmei — azonosságok és hasonlóságok mellett még néhány különösebb, specifikusabb egyezés is szembeötlik. Az a fejlődés, amelyen keresztül a két alkotó eljut érett korszakához, természetesen egészen más körülmények közt megy végbe, más jellegű hatások, indítások formálják őket. S mégis: van legalább két állomás, amelyet mindkét alkotó elér, majd túlhalad: Derkovits Gyula első, Kernstoktól s a kubizmustól is befolyásolt első korszaka, az „idealisztikus festői utópia”,²¹ az *Utolsó vacsora*, a *Halottsiratás* időszaka — a maga kissé elvont, stilizált, szoborszerű alakjaival, a képekből áradó szenvedően megbékélt hangulattal, enyhén színpadias beállításával, — meglepően emlékeztet a fiatal József Attila 1923—24-es korszakára, a „jóság”-versekre, a *Tanítások*, a *Gyémánt*, a *Kövek* ugyancsak kissé elvont humanizmusú időszakára, amikor a szenvedőket jósággal akarja megváltani, s emberábrázolása ugyancsak kissé elvont, stilizált. Egyébként ez a szakasz mindkét alkotónál elképzelhetetlen a német expresz-

²⁰ A kompozícióról folyó heves, — mindkét részcélról sok érdekes s tovább tárgyalandó érvelés, adatot felvető vitát l. a Szabad Művészet 1955. évfolyamában (KÖRNER ÉVA: A kompozícióról, Szabad Művészet 1955. I. 304. skk.; és a M. Képzőművészek és Iparművészek II. Kongresszusa uott közzétett vitáját.)

²¹ KÖRNER ÉVA: i. m.

szionizmus közvetett és közvetlen hatása nélkül. S tovább : mindkét művész átment, a húszas évek közepén, a szélsőséges izmusok egy olyan időszakán — s itt Bécs hatása, az ott töltött időszak egyiküknél sem hanyagolható el —, amely fellazította formáikat, szélsőséges stilizálást, túlmerész képalkotást, szabadasszociációs technikát — mindenesetre a realitás tükrözésétől való nagyfokú eltávolodást hozott számukra, amelyet legyőzve, egyúttal eredményeit felhasználva s magasabb fokra emelve, jutottak el érett stílusukig, egy újfajta realizmus megteremtéséig. József Attilánál talán kevésbé volt mély ez a hatás — ellensúlyozta alapvető tárgy- és realitás-tisztelete, s ellenhatásként a Nyugat iskolájának s a népköltészetnek befolyása. De ő is sokat tanult az izmusoktól, s vívmányait beemelve a 30-as évek utáni műveibe, megteremtette ő is, mint Derkovits, azt az új szintézist, amely egyformán távol volt akár a felszíni naturalizmustól, akár a plakátszerű mozgalmi művészettől, akár az izmusok szélsőséges formabontásban veszteglő, artisztikus (Kassák), vagy szürrealista irányba továbbvivő változataitól.²²

S ez az újfajta művészet — ez a mély élményekből táplálkozó, azonos tapasztalati világra támaszkodó, azonos eszmei indítékokból merítő s azonos iskolát megjáró művészet — azután az egyes művek szerkezeti-ábrázolási sajátságaiban vezet meglepő hasonlóságokra, sőt egyezésekre.

Mindenekelőtt egy általános sajátság : a derkovitsi „kivágás”-technika egyezése a József Attila-i „archimedesi pont”-tal. Derkovits az izmusok, elsősorban az expresszionizmus és kubizmus híres „kivágás”-technikáját folytatja, viszi tovább, tökéletesíti. Nem vizsgálom ennek eredeti alakulását, festői jelentkezését, csak az eredményt : a kép mintha egyetlen sajátos szemszögből lenne komponálva, arányok, méretek, tárgyak és emberek egymáshoz való viszonya megváltozik, egy sajátos szempontnak alárendelve. Ez a szempont hol formai, hol eszmei ; pontosabban : formai megoldáson keresztül érvényesülő eszmei igény. Érdekes idézni erre vonatkozólag DÉSI HUBER ISTVÁN jellemzését : „Téralakítása teljesen a kubizmusban fogant, de annak minden doktrinérsege nélkül ; került a nagy mélységeket : ablak, ajtónyílás, egy tükör, egy szék, valamely tárgy vagy test sziluettje, egy híd vasgerendáinak érdes menete metszi, gazdagítja nála a képteret. Szerette az átvágásokat, a sík merész tagolásokat, a képrészek elvont ütemezését, de az így keletkezett szerkezetet dús valóságrészekkel töltötte meg : Kezek, fejek, testek kerültek, egymás mellé, fonódtak különös rendben, belesímulva a képtér eresztékeibe vagy kiemelkedve belőlük, ahogy a kép belső rendje vagy a festő indulata, vagy az élmény hevesége megkívánta.”²³

Gondoljunk a *Híd télen*-re : a hideg, a kietlenség, a fagy, a nyomor s az ezen őrködő hatalom képei és szimbólumai uralják a képet, ennek kiemelé-

²² A kubizmus hatását, egyben túlluladását Derkovitsnál érdekesen vázolja kortársa, DÉSI HUBER ISTVÁN (*Két modern festő, Korunk 1937. III.*).

²³ Derkovits Gyula élete és festészete, Népszava 1942. márc. 22.

sére nő meg az előtérben álló fázó anya és gyermek, ennek érdekében dőlnek az őrbódé, a lépeső, a hajókémények és árbocok kérlelhetetlen egyenes vonalban, ezért a színek letompított-kegyetlen csillogása. S még erősebben: olyan képnél, mint a *Vasút mentén*, a száguldás és a fázás ellentéte, a gazdagság ezüstös glóriájának és az ittmaradó-barnaságnak ellentéte, vagy a *Dinnyeevő* fáradt arca és a zamatos dinnyére-irányultsága, a *Hidépítők* kuszának látszó vas-traverzei s leginkább a *Viharban*. Az egész kép egy, enyhén hajló ferde síkra van komponálva, ebben a szögben hajlanak a szuronyok, áll az ablakkeret, esik a havaseső; ebben a szögben megdőlvé áll a két munkásasszony, kuporognak a gyerekek, s ez a szög, ez a fenyegető, rémítő szög hangsúlyozza s erősíti a mondanivalót, mint ahogy a *Gond* c. képen a munkásasszony nagykendőjének végtelensége irányítja a szemet az egyetlen fontos motívumra, az elveszettség, kétségbeesés, reménytelenség motívumára. A tárgyak tehát nem veszítik el realitásukat, nem lényegülnek át, s nem torzulnak el, hanem egyrészt magasabb rendbe állnak, egyetlen mértani-eszmei, kompozicionális rendbe sorakoznak, hogy hangsúlyozzák, kiemeljék a kép fővonalát; másrésztől önmagukban is szimbólumokká válnak. A tárgyak mint realitásukat megtartott jelképek —, állandóan ott vannak Derkovits képein —, a darab kenyerek, üres üvegek, szuronyok, nagykendők, őrbódék magukon túlmenő, s világosan felfejthető szimbolikát sugallnak.

Nos, — olvassuk csak el még egyszer az *Eső*-t; nem e szerkesztési elv megfelelőjét olvashatjuk-e ki belőle? A tárgyak csak azért élnek, hogy az egyetlen főhangulatnak, főelvnek, mondanivalónak: a „lassúdad, országos eső” kifejezésének s ezen túl az ez eső alatt szenvedő országnak érzékeltetésére szolgáljanak; a kompozíció éppúgy egyirányú, mint egy Derkovits-képen; ha vizuálisan képelném el a verset, kétségtelen egy-szögbe hajlított, a térből erősen „kivágott” Derkovits-kép tűnne elénk. Hasonló, egyszempontú, egy-látószögű célratörő kompozíciójú a *Nyár*; sok Derkovits-képpel hangzik egybe a *Fagy*; s szinte meglepő az egyezés az *Eső* c. versnél, amely már-már úgy hat, mintha egy ilyen kép hatása alatt született volna. A zápor „suhogó rendekben”, „nagy nyalábokban” aláhulló mozgása, a cseppek—kaszák—szuronyok—golyók auditív-vizuális asszociációsora, amely az esőverte föld élményéből mesterien vezet át a tüntető s összezsúpoló tömeg élményébe, hogy aztán decrescendoval egy másik, kibékítőbb asszociációt idézzon fel, s végül egy „kivágással” fejeződik be:

Ősz anyó — kerek tükröt vágott.
Mit láttok benne, proletárok?

A vers első variánsa²⁴ még jobban hangsúlyozza a vizuális élményt:

Ősz eső motyog: „Tükröt tárok”.

²⁴ L. ÖM². II. 303. 1.

Élményvilág és szerkesztéstechnika, ábrázolásmód és mondanivaló messzemenő összecsengését érzem itt Derkovits képeivel.

Természetesen: amikor a szerkesztésmód azonosságáról vagy hasonlóságáról beszélek, nem csupán azoknál a verseknél érzem ezt kimutathatónak, amelyek témájuknál fogva közvetlenül kapcsolhatók egy-egy Derkovits-képhez, s amelyek azonos korszakban születtek az említett festményekkel, hanem József Attila egész költői övrjére. Ő maga fogalmazza meg — több változatban — a szerkesztésmódnak ezt a logikusságát, a szinte festmény-szerű megkomponáltságnak szükségét: „... a vers egy-két sora a kölesönösen függő kapcsolódás folytán eleve meghatározza a többit — vagyis a mű világának minden pontja archimedeszi pont. A szóban forgó egy-két sort elfogadván, a művész elméletileg ki is választotta a valóság egyik részét — ezt minden jó mű alkotása igazolja. Ezekkel a kiválasztott valóságelemekkel azután az ihlet, a művészi cselekedet elfödi szemléletünk elől az összes többit a ki nem választottat... Az ihlet tehát megragad bizonyos valóságelemeket, a többiek és szemléletünk közé helyezi, és eltakarja a valóság egyéb részét, mint a telihold a napot napfogyatkozásakor.”²⁵ Ezt az elvet — ezúttal ismeretelméleti és lélektani vonatkozásait nem vizsgálva, s pusztán a szerkezeti elv megvilágítására idézve — szinte irányadónak tekinthetnő a modern festészet nem egy művének, köztük nem utolsósorban Derkovits festményeinek magyarázatára; s ugyanígy a József Attila-versek — a későbbi nagy gondolati költemények szerkesztésének egyik magyarázó elvéül is felhasználhatnók.

A *Bánat* II. („I lát kijöttem ide . . .”) az „ágak karok nyúlnak” képszerű, expresszionista festményekre emlékeztető vizuális kuszáltságával, s befejezése: az apró jelenségnek, a könnyeseppnek és a hangyának hirtelen a kép előtérbe való helyezésével éppúgy példa lehet ilyen további analógiákra, mint a *Holt vidék*, geometrikusan pontos szerkezetével és ugyanakkor látványnak is érzékletesen megragadó leírásával, mert mind a vizuális elem (*Falu*, *Szappanosvíz*), mind az egyszempontú, „kivágó” versszerkesztés végig jellemző marad versei egy csoportjára (*Dunánál* I., *Kirakják a fát*).

De nemcsak a szerkesztésmód azonosságai szembeszökők, hanem a két alkotó egy korszakának (József Attila 1929—1933, Derkovits Gyula 1928—1934) tematikus, eszmei párhuzamosságai is. Már szóltunk az azonos jellegű politikai meggyőződésről, s ennek termékei az azonos indítékokból fakadt művek. Csak néhány hasonlóság az amúgyis szembeszökőből: a „művészi én mint forradalmár” témája, amely a költőnél a *Végül*-től az *Akácokhoz*-on, a *Füst*-ön, a *Bánat* I.-en, a *Kispolgár*-on a *Külvárosi éj* befejezéséig — és tovább — vezet, szinte pontos megfelelője a Derkovits-önarcképekben található, az 1927-es *Festő önarckép*-től kezdve a már környezetrajzzal és feszültséggel teli *Mi ketten*-en át, egészen az önmagát a korba állító 1930-as *Ön*-

²⁵ Irodalom és szocializmus, ÖM. III. 92. 1.

arckép-ig, az önarcképszerű *Bútorkészítők és Rézkarcolók*-on át a beteljesülésig, a *Nemzedékek-ig*.

Érdemes lenne megvizsgálni, mikor szaporodnak meg a festészetben az önarcképek, s mi az oka ennek a jelenségnek: úgy tűnik, korváltáskor, egy-egy új művészideál kialakításakor, a művész változott helyének és szerepének kijelölésekor jelentkeznek nagy számban az önábrázolások, Rembrandt-tól Van Gogh-ig. Erős a hajlam az önarcképfestésre a húszas—harmincas évek magyar festészetében is, de talán Derkovitsnál még fontosabb a művész számára az önmaga ábrázolása. Az önarcképnek ez a nagy száma már a korabeli kritika számára is feltűnő volt;²⁶ és talán nem tévedünk, ha ebben a József Attilához hasonló jellegű törekvést látunk a forradalmár-forradalmár-művész típusának kikovácsolására s ábrázolására.

Egy másik hasonlóság: a külváros—, s ezen belül a nyomor, elesettség rajza, s ezen túl a „minden emberi világ itt készül” érzése. Kézen fekvő példák sora kínálkozik itt; a *Híd télen* alá szinte képaláírásként kínálkoznak egy korai József Attila-vers sorai:

A híd lassan kijön a ködből, a túlparton szuronyok állnak —
itt az olló, ott pedig a szövendő szövet —
mire várunk?

(Anyám meghalt . . . 1925.)

a *Téli ajtó* (Viharban) politikai pátosza, a *Vasút mentén* elsuhanó kerekeinek az egész képet domináló forgása („Vasútnál lakom. Erre sok / vonat jön-megy és el-elnézem, / hogy szállnak fényes ablakok / a lengedező szösz-sötétben.” *Eszmélet* XII.²⁷) a közvetlen forradalmiság motívuma és témakincse (hogyan egy példát idézzünk, a *Tömeg* c. vers és a *Kenyérért* c. festmény analógiája).

S ami még frappánsabb egyezés: az anya képe, a proletárasszony ábrázolása mint a korábrázolás egyik szimbóluma, mint mély egyéni szükséglet mindkét alkotónál. Ismeretesek József Attila anya-versei; ha talán nem annyira dominálón s nem annyira a lélek legmélyéig hatolón, de a proletárasszony-élmény, az anyaság-élmény ott szerepel Derkovitsnál is. Tudjuk, hogy ő is korán elvesztette anyját; s a MN Galéria Adattárában őrzött iratai között talán legmeghatóbb hosszú részletes leírása anyja haláláról.²⁸ S a *Kendős nő*, a *Gond*, az *Anyaság*, a *Fázó parasztasszony* s a festő utolsó képe: az *Anyá* — ugyancsak a reális s mégis szimbólummá, szinte mítoszivá növesztett anya, a helytálló, szerető, szürke s mégis hatalmas középkorú asszony képe.

²⁶ ÁRTINGER IMRE: Derkovits Gyula (Ars Hungarica 6.) Budapest 1934, 22. l.

²⁷ Vö. DÉSI HUBER leírásával: „Tiszta helyzetkép. Az élet lehetőségei suhannak el így ma a munkássorban élő ember mellett.” (Korunk, 1937. III.)

²⁸ Idéz belőle DERKOVITS GYULÁNÉ, i. m. 14. l. is.

Folytathatnánk az analógiák és megfelelések sorát, igazolva, amit már talán nem is szükséges igazolni — a két alkotó közös vonásait. Csak még egy, látszólag technikai részletre térnék ki: a színek szerepére. A Derkovits-ról szóló emlékezések és kritikák is megemlítik, hogy a festő milyen különleges jelentőséget tulajdonított a színeknek; s érett korszakában különösen az „ezüst” volt a legkedvesebb s legfontosabbnak tartott színe; hadd idézzük egyik legkorábbi monográfiája, ÁRTINGER IMRE tanúvallomását: „... az ezüst például a hajthatatlan céltudatosságot jelképezte. A *Rézkaroló* önarcképén vagy a *Nemzedékek*-en az ezüstnek ilyen „emberi jelentése” bizony aligha hámozható ki, de meglepően értelmes és hatásos felhasználása a festő sajátos színötleteinek egyike... Az ezüst a barnákkal együtt leginkább átértett színei közé tartozik: a *Szövőmunkások* (1933) rideg ütemében talán túl sok az ezüst konok hidegsége, de a *Hidépítők*-ben (1932) a vasgerendák ezüst színezése talpraesetten tagolja a sítot.”²⁹ Ki ne gondolna éppen József Attila e korszakának ezüstjeire és kék-ezüstjeire? A *Förgeteg* „fekete vad-ezüst”-jére, a *Favágó* fényes-ezüst ragyogására, a *Füst*-re: „Ezüsttel köt meg old, hajlong, ledől”, a *Nyár* „ezüst derű”-jére, a *Fagy* ezüstös csillogására (egyik első variánsa: az idő: „Hullt ezüstpénzdarab szava”; másutt: „Nagy ezüstpénzdarab szava” l. ÖM² II. 391. l. és a Szabadon 1932. januári számában megjelent, ott még fel nem dolgozott szöveg); s mintegy összegezéssül és betetőzésül a *Téli éjszaka* képe:

Ezüst sötétség némasága
holdat lakatol a világra,

(amelyet a vers elején felbukkanó „kis darab vékony ezüstrongy” szinte előkészít). S végül, mintegy visszaulva a *Favágó*-ra, a híres-szép:

Ezüstös fejszesuhanás
játszik a nyárfa levelén.

(Reménytelenül)

*

A két alkotó, József Attila és Derkovits Gyula helye tehát a magyar kultúra, a magyar szellemi élet történetében látszólag csaknem azonos. Fokozza ezt a benyomásunkat a két művész kritikai fogadtatásának szinte megdöbbentő, időnként csaknem szó szerint egyező alakulása.

Derkovitsnál is elismeri a korabeli kritika tehetségét, eredményeit, de állandóan hangsúlyozza, hogy ezeket politikai meggyőződése, programja nélkül, sőt annak ellenére érte el.³⁰ A képzőművészeti kritika sajátos helyzetének meg-

²⁹ I. m. 25. l.

³⁰ Lásd pl. Budapesti Hírlap 1934. okt. 28. (YBL ERVIN); Pesti Hírlap 1934. okt. 28. stb.

felelően ez a megállapítás főleg a „program-festészet” elleni, a „téma-festészet” elleni tiltakozással, a „tisztá festőiség” védelmével párosul; ÁRTINGER többször idézett, nagyon elismerő és elemző jellegű művében vissza-visszatérő törekvés Derkovits elszakítása a „festészet-ellenes szándékok”-tól, annak bebizonyítása, hogy „Hiába erőlködött azon, hogy életnézetét a negyedik rend szűk osztályérzésének dogmatikus kereteihez láncolja... Hasztalanul ragaszkodott bizonyos külsőséges proletár-jelleghez, — minden erőfeszítése meddő maradt: nem tudott tettekre váltódni, sem pedig festményei képértelmében kifejeződni.” Az ő felfogása, mint legtöbb liberális és radikális kortársáé, így összegeződik: „... a legjobb Derkovits-képek értéke nem a közömbös tárgykörben rejlik, hanem a festői előadás páratlan szépségében”.³¹ Festőiségének, tehát művészetnek és tárgykörnek, tehát eszmeiségnek ez az elszakítása végigvonuló motívum a korabeli kritikákban. A Századunk nekrológiájában LESZNAI ANNA³² a líraiságot és a proletár-élményt, a lelket és eszmét választja így széjjel benne, kifejtve, hogy nincs benne „forradalmi”, „finom és előkelő, letompított és csendes inkább, mintsem hogy megdöbbenőnek, igazán újnak nevezhetnénk... nem osztályharcos magatartása, nem témái avatják új művésszé”. Sőt: meglepő módon kifejti, hogy nála proletárt és gazdagot egyaránt összeköt valami egyetemes szenvedés: „Előfutárja ő egy új vallásos művészetnek, amely valósággá váltott transzcendenciát, testté valósult eszmét követel.”

A polgári kritikának ezt az álláspontját nyomon követhetjük a harmincas évek József Attilájánál is: NÉMETH LÁSZLÓ, FÜST MILÁN és NÉMETH ANDOR nem egy róla írt írása ez idő tájt éppígy választja ketté a politikust a művésztől, a lírát az értelemről, a mondanivalót a líraiságtól. Kifejezője ez az álláspont a polgári esztétika önkéntelen vagy tudatos viszolygásának a politikai tartalmaktól, de ugyanakkor a szektás, weimari-proletkult-os művészet hatásának, amely a kortársak szemében azt a képzetet kelthette, hogy a proletariátus művészete csak kiáltó-harsogó agitáció lehetett.

KASSÁK LAJOS³³ — a maga 30-as évek közepe álláspontjáról, — ugyan-csak bizonyos fanyalgással, gyanakvással tekint a művészre — Derkovitsban mindenekelőtt autodidaktát, még ki nem érett művészt lát, akinek „festőiségét” emeli ki. Elmélete szerint a proletárművésznek a polgári művészet legmagasabb csúcsait kell elérnie, ami önmagában helyes követelmény, az adott esetben azonban világosan kitűnik a cikkből, hogy Kassák itt a polgári művészet „festőiségét”, „látványszerűségét” állítja csupán követendő példának a proletárművész elé, amellet ő is szétválasztja Derkovitsban a művészt és az embert (azaz a politizáló egyént): „mint művész a legfanatikusabbak

³¹ I. m.

³² D. Gy., Századunk 1934. 402. l. skk.

³³ D. Gy. emlékére, Nyugat 1934. I. 488. l. skk.

és legigényesebbek közé tartozott, mint ember azonban nem tudta levetni a proletársors örökségeit, pszichikai gátlásai megakadályozták az anyagi érvényesülésben és a társasági sikerekben". Tudomásom szerint itt hangzik fel először komoly író részéről Derkovits-szal szemben a „szektánság” vádja,³⁴ — amely azóta sokszor feltűnik a Derkovits-ról szóló irodalomban; s amely — mai szemmel csak úgy érthető, ha feltesszük, hogy meg nem alkuvó magatartását, elvhűségét illette a bíráló. Kassák különben mind József Attilával, mind Derkovits-szal szemben fenntartotta elismerve is elutasító, dicsérve is fanyalgó attitűdjét — mindmáig; s ebben a magatartásban keveredik a tanítványait maga fölé felnőni látó nem-elég-bölcs mester érzése, s az, hogy Kassák mindkettőjük művészi ideáljaitól és gyakorlatától eltért — Derkovits-szal szemben az absztraktok és a Gresham, József Attilával szemben a hermetikus „örök líra” irányába fejlődve.

A Derkovits igaz megítélését az a baloldali, részint az illegális Párt körül tömörült értelmiségi gárda hozta el, amely József Attilát is zászlajára emelte. Bizonyos fenntartásokkal HEVESY IVÁN és SZÉLPÁL ÁRPÁD,³⁵ BÁLINT GYÖRGY és a Gondolat,³⁶ a Korunkban DÉSI HUBER ISTVÁN,³⁷ majd a Márciusi Front balszárnyán álló Híd-ban POGÁNY Ö. GÁBOR³⁸ mondják ki nagyon világosan Derkovits fontosságát és helyét. Derkovits esetében sem hiányzott a szektáns értetlenség: 1945-ben ÉK SÁNDOR pendíti meg azt a hangot, amely csupán „biztató ígéret”-nek tekinti,³⁹ s az 1949—53 közti időszakban volt értékelésének egy mélypontja. Ám azóta — elsősorban a Szabad Művészet hasábjain lefolyt vitában (1955—56), kiállítások sorozatában s az Akadémia ülésén — nagyjából általánosan elismertté lett értéke, elfogadottá helye a magyar festészet történetében.

S ha most, a hasonlóságok s analógiák megállapítása után végső összegezést kellene adnunk, új kérdések sorával találnánk magunkat szemben. Igaz, mindketten a magyar munkásosztálynak kultúrában eladdig — s máig is — legadekvátabb, nemzetközi méretekben is számottevő teljesítményét jelentik, mindketten ennek az osztálynak élményeit, mondanivalóját, eszméit hordozzák s fejezik ki, mindketten egy sajátos történelmi pillanatnak — az 1928—1934 közti országnak — a Horthy-fasizmus járma alatt nyögő, de új forradalomra készülő Magyarországnak képét adják, mindkettőt azonos témák foglalkoztatják, s mindketten egy, az izmusokon átment, azokat legyőző, de azok

³⁴ Lásd már Az Est nekrológiájában. 1934. X. 28.

³⁵ D. Gy., Szocializmus 1934. 426. l. és Népszava 1934. okt. 28.

³⁶ Lásd már nekrológiáját, Pesti Napló 1934. aug. 24.; de főleg Előszó D. Gy. „1514” c. fametszet sorozatához, Gondolat kiadás, 1936.; l. Gondolat 1936. 242. l. is.

³⁷ Két modern magyar festő: Bernáth Aurél és Derkovits Gyula. Korunk 1937. III.; a cikk Derkovitsra vonatkozó részét — kissé kibővítve — még egyszer közölte: D. Gy. élete és művészete, Népszava 1934. márc. 22.

³⁸ A „Szegények bibliája” a festészetben, Híd. 1938. máj. 12.

³⁹ A festő világnézete, Budapest, Corvina 38. l.

eredményeit felhasználó új realizmust teremtenek —, s mondjuk ki: mindketten a szocialista realizmusnak nem előfutárai, hanem megtestesítői korukban —, s végül mindkettejükben a szocialista művész új, tudatos típusa jelenik meg: intellektus és ábrázolóképeség, líra és ész, valóság és lényeg új egysége. De vannak köztük különbségek is. S most nem azokról beszélek, amelyek természetesen adódnak a két művészet különbségéből, a két alkotó korából és iskoláiból, nem: világuk és helyük különbségéről akarok szólni. Mert végül is József Attilát egyetemesebbnek, tágabbnak érzem. Már az eddigiekben sem azért hasonlítottam József Attila egy bizonyos korszakának, az 1929—1933 köztinek verseit a Derkovits képeihez, hogy az egyidejűséget kiemellem, hanem azért is, mert éppen ezek — és csak ezek! — a versek rímelnék a festményekre. József Attila már indulásától is hozza magával a Nyugat eredményeit és a népköltészet állandó ellensúlyozó, egyszerűsítő, dallamosító s más irányba mutató hatását; s ezek a hatások már talán az 1930—32 közti korszakban is sokszínűbbé teszik. S utóbb még nagyobb a különbség: az „új nép, másfajta raj” ábrázolásának az a döntő, történelmi újsága, amelyet 1931-től, a *Munkások* megírásától a József Attila lírája ad, Derkovitsnál még csak félig van meg. Az ő munkásain még ott a tömörszerűség, a részleteiben meg nem fogalmazott ideál, a proletkult stilizáltság bélyege, s bár „fázás, éhes, nyomor” nyoma ott van rajtuk, s az erőt, az újdonságot is érzékeltetik a *Hajókovácsok*, a *Hídépítők*, de inkább az „újfajta mítosz” kialakításának irányába mutatnak, az egyénítésnek az a módja, az a korba való kegyetlenül őszinte beágyazottság, amely a József Attila-i munkásokat jellemzi, még hiányzik róluk. De — s főleg — a József Attila — igaz, később kibontakozni kezdő — egyetemessége hiányzik Derkovitsból. Hiányzik a József Attila-i falu, a paraszt, az *egész Magyarország* tája s távlata; hiányzik a széles körképek igénye, s — hiányzik — az a gondolati és érzelmi, az intellektuális és pszichológiai mélység és alászállás is, amely már 1933-tól kezdve olyannyira József Attila sajátja. Mintha csak Derkovits munkásai, Nagy István kubikusai, Egry tájai, Szőnyi színei együttesen, egyszerre lennének jelen József Attilánál. Vajon ha tovább él Derkovits, eljut-e a tágasságnak, az egyetemességnek és a mélységnek erre a fokára — a munkáosztály szemével nézett nemzeti horizontnak erre a felismerésére?

S végül a tragikus kérdés: miért nem ismerhették egymást? Talán csak véletlenek sorozata okozta, de az ok ugyanakkor mélyebben rejlik: a magyar szellemi élet — s ezen belül a magyar munkásmozgalom — tragikus széttagoltságában és atomizáltságában, abban az atomizáltságban, amely végeredményben abban is megakadályozta József Attilát, hogy nemzedékének Ady-szerű vezére legyen; a munkáosztálynak és világnézetének — s tágabban minden következetes baloldali erőnek — abban a félreszorítottságában, amelynek „nehéz nyomait” még ma is követhetjük.

4. EGY KITÉRŐ: JÓZSEF ATTILA ÉS DÉSI HUBER ISTVÁN

Ám volt egy festő, akit jól ismert a költő, s aki jól ismerte a költőt, egy művész, aki tanítványának vallotta magát, akivel képzőművészetről beszélgetett, s akit — közvetve vagy közvetlenül — nemegyszer az ő versei inspiráltak: Dési Huber István. Ő az mindenekelőtt, akinek a leghitelesebb József Attila-képeket köszönhetjük: a fiatal József Attila megidézését egy vázlatában, az 1936-os híres rajzot, a költőnek mindmáig leghatásosabb ábrázolását és egy csak reprodukciókból ismert, újabban felbukkant rajzot (Előre 1958. III. 22.), valamint a poszthumusz kettős portrét, az oly mély és sokféle jelentőséggel teljes Illyés Gyula — József Attila-képet. Ő az, aki versei szellemét és mondanivalóját mélyen megértve, megrajzolja a *Magyar Alföld*-illusztrációt, megkísérli — kevesebb sikerrel — a *Magad emésztő* megragadását is. A költő még csak korábbi alkotó korszaka műveit ismerhette: a *Negyedik rend* sorozatát, s tömörszerűen súlyos, dekoratív hatásokra, általános jelképezésre törekvő paraszt- és munkásalakjait. Dési Huber Istvánné emlékezése szerint ezeket kedvelte különösen, s még a festő egyik legjelentősegteljesebb — sajnos elveszett, s azóta csak fényképről ismert — művét, a *Pusztába kiáltott szó*-t vagy más címmel: *Vihar előtt*-et, amelyen a szántóföldek végtelen hullámain, a dombok sokféle görbületét futhatja be a szem — az egész képen vészes, fenyegető vihar előtti világítás, a gomolygón sötét felhők közül csak egy fénysugár tör elő, megvilágítva a kis tanyát. S a kép bal sarkában egyetlen parasztalak — a Dési Hubernél s más kortársainál is oly gyakori esúcsos süvegben —, amint kezét szájához emelve kétségbeesetten és elveszetten kiált bele a nagy térbe —, figyelmeztetően és segítséget kérően. Világos: a kép tárgya és hangulata is közel állhatott —, a *Holt vidék* és a *Falu*, a *Ritkás erdő alatt* és *A költő hasztalan vonít* szerzőjéhez.

Külön tanulmány szólhatna erről a kapcsolatról s arról, hogyan találkozik a két művész szemlélete és tárgyköre.⁴⁰ Dési Huber „motívumai” közt például fontos helyet foglal el a „város peremén” (van is ilyen című képe, szinte a „palánkok közt szárnyaló munkát” idézve), s főleg: a Ferencváros. A fiatal erdélyi gyerek itt kap szállást — s az érett festő, 1940-től kezdve, itt lakik, a Vaskapu utcában. S képein megjelenik a Ferencváros tája, az a sajátos, tűzfalakkal és palánkokkal, bérházakkal és kerítésekkel, gyárkéményekkel és földszintes, falusi házakkal teljes vidék, amelyhez hasonló oly sokszor szerepel a kor magyar és külföldi festőinek vásznain, és amely itt mégis annyira egyedi és különleges — a Ferencváros, József Attila szülőhelye, gyermekkori élménye s egész életén keresztül kísérője.

József Attila és Dési Huber találkozása még egy szempontból jelentős. Dési Huber már a munkásmozgalom, a szocialista művészet fejlődésének egy

⁴⁰ L. erről még: OELMACHER ANNA: Dési Huber, Szabad Művészet 1954. 204. skk., ahol a szerző egy sor kapcsolatra utal.

másik korszakához tartozik, mint Derkovits; ahhoz a körhöz s ahhoz a nemzedékhez, amelynek élményei közt, műveltséganyagában mélyen ott volt a József Attila költészete. A költő — már élete utolsó éveiben, de különösen 1938 után érezhetően hatott kortársai, művésztársai egy rétegére. S ez a hatás nemcsak a „József Attila utóélete”-probléma szempontjából fontos: e néhány év, 1938—1944 szellemi színeképeinek egyik jelentős tényezője is. S amikor Dési Huber festői termését és — kortársai közt feltűnő — elméleti érdeklődését, munkásságát vizsgáljuk — egyéb tényezők között ezt a hatást sem szabad figyelmen kívül hagynunk.

5. JÓZSEF ATTILA ÉS BARTÓK BÉLA

József Attila és Bartók — egészen más kapcsolat ez, mint József Attila és Derkovits. Itt nincs szó közös élményekről, közös osztályalapról, közös művészi iskoláról, közös környezetről — más nemzedék, más kor, más törekvések jellemzik Bartókot és József Attilát. Mégis: van közük egymáshoz, ismerik egymást, s van mit vizsgálni viszonyukon.

Nem kifejtetten és nem részletesen, de utalásszerűen foglalkoztak már Bartók és József Attila viszonyával. RÉVAI JÓZSEF állította egymás mellé őket még régebben mint „nagy lázadókat,” de inkább ebből fakadó korlátokat emelve ki, SZABOLCSI BENCE kettejük külső találkozásáról és belső összefüggésekről írt alapos elemzést. Összehasonlítva a *Medvetánc* bartóki és József Attila-i formáját és a Bartók *Éjszaka* zenéjét (1926) József Attila *Téli éjszakájával* vetve össze, összefoglalásul megállapítja: „... ezek a nagy éjszaka-fantáziák, egymástól való teljes függetlenségük mellett is, mélyen rokonok egymással: hasonlóan vagy ugyanúgy érzik és érzékeltetik az ember helyét a mindenségben vagy pontosabban: a virrasztó ember helyét egy kietlen és közömbös, mégis mindent átfogó és magába ölelő éjszakai világban ... A virrasztás parancsa: ebben állott legmélyebb rokonságuk.”⁴¹ RÉVAI JÓZSEF pedig, legújabb tanulmányában, szintén utal a kettőjüket összefűző kapcsolatra, mintegy helyesbítve korábbi megállapításait. Szerinte a diszharmonia és a „pokoljárás” közös a két alkotóban, s Bartók is átélte a „fasiszta korszak minden kínját, a felbomló kapitalista kultúra okozta minden szenvedést és vergődést ... Bartók is a felbomlást és a kétségbeesést, a betegségnek és a magánynak, a barbárságnak és a züllésnek deformáló hatását éppúgy ábrázolja, mint a bomlás erői fölötti győzelemnek, a nép egészséges erőivel való összeforrásnak és ilyen módon az emberi és társadalmi gyógyulásnak az útját. A harag és a kétségbeesés, az ironia és az emberkáromlás motívumai Bartóknál éppúgy felhangzanak, mint József Attilánál, nála is összefonódva a természet idilljébe, a népi kultúra harmonikus világába való menekülés

⁴¹ I. m. 904. l.

motívumaival.”⁴² Végül, József Attila Bartókról írott vázlatával kapcsolatosan két nagyobb tanulmány is látott napvilágot, DEMÉNY JÁNOSÉ és TÓTH LAJOSÉ; az utóbbi találó szavakkal emeli ki Bartók és József Attila közös élményeit, mindkettőjük kor-okozta disszonanciájára utalva, s arra, hogy mindketten a „népi kultúra harmonikus világában” keresik a kiutat.⁴³

Bartók Béla és Kodály Zoltán neve — s műve — műveltségi alapszínét jelentette egy egész nemzedéknek; a népzene felfedezése éppúgy, mint a népdalkultusz, egyes műveik, egyéniségük példája egyaránt hatott már a 20-as évek végén — polgári radikálisokra és szocialistákra, jobboldali fajvédőkre és konzervatívokra. Az Ady—Móricz—Szabó Dezső—Bartók—Kodály — sokszor meg sem értett — jelszó volt a fiatalok ajkán. Szavakban, frázisokban így is maradt ez mindvégig. József Attila is már korán érezhette Bartók és Kodály hatását; költészete és cikkei is bizonyítékul szolgálhatnak. Tudjuk, forgatta a nagyszalontai gyűjtést, hallhatott Bartók és főleg Kodály népdalfeldolgozást — legszűkebb baráti körben, társaságban is; hiszen a Vágó Márta lakásában gyülekező fiataloknál éppúgy, mint az Előőrs körül táborozó jobboldali radikális fajvédőknél, a vásárhelyi lázas beszélgetéseken éppúgy, mint a Japánban „bon ton” volt ismerni és beszélni Bartók és Kodály művéről;⁴⁴ sőt: az illegális mozgalomban fellépett zeneszerzők, kórusok is igyekeztek felhasználni — eredetiben és átalakítva — a népdalokat és népdalfeldolgozásokat; a weimari munkáskórusok és Kodály együttesen hat pl. ez időben Szabó Ferenc pályájára — akit a költő a mozgalomból jól ismert.

De József Attilát később is vonzza a népdal, a népzene — s ami ezen túlnő: Bartók műve. Sok mindent elvet már fiatalsága „népies” túlzásaiból, elfogultságaiból, de a bartóki mű tisztelete végigkíséri. Mi vonzhatta vajon Bartókban? Mit érthetett meg és mit érezhetett magáénak művéből?

Mindenekelőtt: magával ragadta a népdal, népi kultúra — az általuk felszínrehozott s ismerté vált kincs — frissítő, elevenítő, művészileg is újat hozó hatása. Anélkül, hogy — élete egy egészen rövid korszakát kivéve — a népi kultúra kizárólagosságának vagy kritikátlan felmagasztalásának hódolna — erejét, demokratikus alapvonását, értékeket őrző voltát felismeri — s művészetébe is szervesen beleolvasztja. Érdemes lenne nyomunkövetni felfogása fejlődését ebben a kérdésben a *Ki a faluba* és a *Magyar Mű és labanc szemle* szélsőséges álláspontjától⁴⁵ a már kommunista teoretikus művéig, a *Fiatalságunk és a népművészet*-ig, amelyben, elutasítva a parasztkultúra idea-

⁴² József Attila, Kortárs, 1958. 819/820. 1.

⁴³ I. m. 24. l.

⁴⁴ Vö. evvel a — különben közhelyszerű — kijelentésével: „Annál inkább szükséges, hogy ismerje művelt közönségünk a valódi népdalköltői termékeket — hiszen a zenében Bartók és Kodály állanak a korszerű magyar ifjúság élén.” (HORVÁTH JÁNOS: Magyar versek könyve; ÖM. III: 189.)

⁴⁵ Bizonyára nem véletlen, sőt nagyon is jelentőségteljes, hogy Kodályt egy ízben idézi, éppen legszélsőségesebben népies írásában, a „Ki a faluba” címűben. (ÖM. III. 202. l.) Bartók viszont későbbi éveiben foglalkoztatja inkább.

lizálását, szembeszállva az értelmiségi fiatalság faluba-menekülésével, mégis elismeri és hirdeti a népművészet jövőt alakító szerepét: „A proletárművészet őseit a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív. A népművészet a felgyülemlett, jelenlevő múlt, hatékony emlék, mely irányítja a jövőt.”⁴⁶ A megfogalmazásban és a szintézisre való törekvésben rokonságot érezhetünk Bartók gondolataival: a népit a költő nem önmagáért valónak, hanem egy új, magasabbrendű művészet nélkülözhetetlen alkat-elemének tartja — művei gyakorlatában és elméleti fejtegetéseiben egyaránt. Költészetében ott vannak mindvégig népi dallamok, ritmusformák, képek, műfajok, de beolvasztva és egy magasabb szintre emelve.⁴⁷ Bartók művészetét is ez a törekvés jellemzi s teszi történelmi-európai méretekben oly jelentőssé, s ez jellemzi Bartók elméleti munkásságát is, egyre erősödően éppen a harmincas években. Bartók „univerzalizmusa” ekkor van kiteljesedőben; még erősen fordul a szomszéd és a távolabbi népek zenéje felé: behatóan foglalkozik szlovák és román népzenevel, már 1931-ben írja Octavian Beunak az azóta is sokszor idézett sorokat: „Az én igazi vezéreszmém azonban... a népek testvérré-válásának eszméje, a testvérré-válás minden viszály és háborúság ellenére.”⁴⁸ 1934-ben jelenik meg a Népzeneünk és a szomszéd népek népzeneje, 1935-ben adja ki román kolinda-gyűjteményét. Ezekre az évekre esik törökországi gyűjtőútja, ekkor folyik — részben éppen a Szép Szó hasábjain — vitája a román népzene kérdéseiről. 1937-ben tartja Népdalkutatás és nacionalizmus c. előadását, az „ultranacionalizmus” és „korunk világnézeti feszültségei” elleni támadását, amely a higgadság, tárgyilagosság, egyetemesség követelményeit szegezi szembe a szűkkörű, betegesen érzékeny nacionalizmussal; ekkor kezdi kimondani, hogy a világ népeinek népzeneje alapján kevés őstípusra vezethető vissza; s ekkor érlelődik meg benne mindinkább az, amit néhány év múlva, a második világháború véres napjaiban így mond ki: „A parasztok közt békesség uralkodik; — gyűlölködést a másfajtajúak ellen csak felsőbb körök árasztanak!”⁴⁹

Mindez vonzhatta hozzá a *Dunánál* költőjét — azt, akinek egyik legfőbb gondja ekkor a nemzeti határokon és szűkössegen való túlelmelkedés volt, egyik legfőbb törekvése a cseh és román költészet megismertetése. Igaz, ő más irányból jutott el ehhez a felismeréshez; első románból való fordításai a romániai kommunista Korunk hasábjain jelentek meg, s a kommunista mozgalom vezette el a Duna menti népek összefogásának gondolatához. De az 1936—37-es években nem lehettek előtte ismeretlenek Bartók törekvései sem; a történelem erői egy irányba kényszerítik a legnagyobb szellemeket.

⁴⁶ ÖM. III. 116. l.

⁴⁷ L. erről pl. SZENTKUTHY MIKLÓS: J. A., Válasz 1947. (dec.) 529. l.

⁴⁸ L. Bartók Béla levelei III. (Szerk. DEMÉNY JÁNOS). Bp., 1955. 179. l.

⁴⁹ Népdalkutatás Kelet-Európában, 1943. l. B. B. válogatott írásai, szerk. SZÖLLÖSY ANDRÁS, Bp. 1956. 17. l.

Van még egy vonás kettejük művészetében, amely összefűzi őket és amely József Attila — a bölesész, a gondolkodó, a költő — számára oly vonzóvá tette Bartók egyéniségét. Ez Bartók művének „tudatosság és matematika” aspektusa — amely nála is a 30-as évektől erősödik meg.⁵⁰ „Dolgozni csak pontosan, szépen, / ahogy a csillag megy az égen, / úgy érdemes”, mondotta a költő, s a „rend”, a tudatosság, az értelem hirdetője volt mindvégig; alkotásmódjának és világnézetének egyaránt ez az intellektualitás, ez a felelősségteljes pontosság, a külső és belső sötét hatalmakon való győzedelmeskedés volt egyik rugója. A rendet, a tudatosságot osztálya gyönyörű képességének vallotta: ezen a ponton is érezhette Bartókkal, a tudományos pontosság, a lelkiismeret tudásával, az értelmetlen világot az értelmes, egyre pontosabb, szinte geometriai szerkesztéssel legyőző zene művészetével a rokonságot.

De: azt gondolom, hibát követnénk el, ha — a tartalmi elemek, a művet hordozó telítő eszmei-világnézeti elemek elhanyagolásával s mellőzésével — pusztán a logikum előtérbe kerülésében vagy a Kelet—Nyugat, esetleg népi—magas kultúra összeegyeztetése kísérletében látnánk Bartók jelentőségét, illetőleg annak a rokonszenvnek a nyitját, amely József Attilát hozzá fűzte. Azok, akik a „Bartók-modell” vagy „Bartók-szintézis” lényegét, mint ez az utóbbi időben többször megtörtént, csak az ősi és az új, az irracionálisan-démoni Kelet és a racionálisan logikus Nyugat egyesítésében látják, az igazságnak csak az egyik oldalát ragadják meg. Mert mindez kétségkívül ott van Bartókban — mint ahogy effajta párhuzamokat lehetne vonni és vontak is József Attilával kapcsolatban is — de ennek a szintézisnek értékét az dönti el, milyen mondanivaló, milyen eszmei-magatartási kifejeznie való szolgálatában áll. Ősit és újat, Keletet és Nyugatot valóban egyesített Weöres Sándor is, s effajta törekedett Gulyás Pál is; ám milyen retrográd ideológiájú az egyik, milyen szívszorítóan provinciális eszmevilágot tükröz a másik! Kelet és Nyugat formakincsének, civilizáltnak és barbárnak egymással-frissítése lehet reakciós is; ám — s ez vonzotta hozzá József Attilát is — Bartóknál sohasem válik azzá. Ő nem süllyed el a vadságban, s ahogy a legtöbb művében világosság váltja a sötétséget, művészetének egésze humanista mondanivalót sugall.

Bartók műve jellegét és egyénisége kiformalódását tekintve az előző nemzedékhez tartozik; ahhoz a nagy nemzedékhez, amelyet a magyar irodalomban leginkább Ady neve jelképez. A század elejéről hozza magával azt a társadalmi radikalizmust, a humanizmust s az európai látkört, amelynek hűséges őrzése annyira fölébe emeli kortársainak. Sohasem ad alább az európai igényből, az egyetemesség és a harcok humanizmus pátozából, sohasem szűkül pusztán-nemzetivé. A legmagasabbrendű polgári humanizmus ez, a

⁵⁰ L. erről SZABOLCSI BENEC: Népzene és történelem, Bp. 1954. 172. l.

Thomas Mann-ok, a Roger Martin du Gard-ok humanizmusa, annak minden tiszteletre méltó nagyságával s minden fájdalmasan elkerülhetetlen korlátjával, s amikor ez a magatartás, ez a világnézet s ez az életszemlélet szembe kerül az egyre előretörő barbársággal s fasizmussal, a háború és pusztulás sötét erőivel, fényesen kiállja a próbát; Bartók egyenes gerince soha, egy pilanatra sem hajlik meg, nem tesz engedményt a mégoly fenyegető nacionalizmusnak s nemzeti beszűkülésnek. Ez a tiszta, humanista program, ez a magatartás pedig a kor legmélyebb ellentmondásainak, legfenyegetőbb szörnyűségeinek, legapokaliptikusabb veszélyeinek — valóban: alapvető szét-hasadozottságának és diszharmóniájának — mély megélésén és felszínre hozásán épül. Néha nem is követi feloldás a sötétséget; de legtöbbször ott a megoldás; s a nagyon nehezen kiküzdött sajátos harmónia a Bartók-művekben csak e szörnyűségek, veszélyek és iszonyatok megelevenítésével, legmélyebb érzékeltetésével, kendőzés nélküli feltárásával lesz teljessé.

Ez az a „pokoljárás”, amely a fiatalabb, másunnan jött József Attilát rokonná teszi nagy kortársával. Ha Derkovitssal kapcsolatban analógiaként főleg 1929—1933 közt írt versekre hivatkozhattunk, akkor Bartókkal kapcsolatban — anélkül, hogy részletes műösszehasonlításokra vállalkozhatnánk — az 1933—37 közt írt versek tanúsága a perdöntő. Az összehasonlítást egyébként megnehezíti az is, hogy egyáltalán kétséges: mit ismerhetett a költő Bartók zenéjéből. SZABÓ FERENC például úgy emlékszik, hogy alig járt hangversenyekre; sem pénze, sem ruhája nem volt. Szerinte a költő csak Bartók népdal-feldolgozásait ismerhette, s legfeljebb még 1908-ban írott 14 zongoradarabja közül néhányat, köztük persze a *Medvetánc*-ot. Valószínű azonban, hogy a későbbi években — hangversenyen, előadóesteken, társaságban — hallhatott Bartókot; KADOSA PÁL elmondta, hogy nemegyszer zongorázott neki Bartók-műveket; a Bartók-vázlatot is nehezen foghatnók fel pusztá élmény nélküli spekulációnak. De nem is a közvetlen hatás a lényeges ezúttal; erről kevésbé lehet szó. A *Medvetánc*-ot, mint ez közsímet és sokszor idézett tény, Bartók (egyébként 1911-ből való) zongoradarabja inspirálta; NÉMETH ANDOR szerint⁵¹ ő játszotta el a költőnek Berény Róbert lakásán, s a játék után néhány napra hozta el József Attila a *Medvetánc*-ot és a *Kanász*-t. Bartók zongoradarabja azonban, mint azt SZABOLCSI BENCE megállapítja,⁵² „inkább csak elindítója és kereke lehetett a *Medvetánc* gondolatának: hangban, indulatban, ritmusban és dinamikában ihlette meg, koncepciójában sokkal kevésbé.”

Nem az átvétel s a közvetlen élmény alakította hatás kutatása érdekelhet hát bennünket; annál kevésbé, mert a József Attila művére rimelő

⁵¹ József Attila, [1943], 128—29. l. — Vö. DEMÉNY JÁNOS: B. B. művészi kibontakozásának éve, Zenetud. Tanulmányok Liszt F. és Bartók B. emlékére, Bp. 1955. 332. l.; a zongoradarab keletkezéséről a „Tizennégy bagatell zongorára” jelentőségéről. Megjegyzendő, hogy a darabnak van egy 1931-ből való, zenekari feldolgozása is.

⁵² Csillag 1955. 904. l.

Bartók-opuszok egy része a költő halála után keletkezett — hanem ugyanúgy, mint Derkovits esetében, kor-szülte találkozások és azonosságok.

Már aránylag korán érdekes találkozássra figyelhetünk fel: a *Bánat* I. és a *Cantata profana* sajátos feleselő-rokonságára. Szinte hatásra gondolhatnánk, ha nem tudnók, hogy az 1930-ban írt *Cantata* — nem lehetett hatással az 1930 októberében először megjelent versre, mert Budapesten csak 1936-ban mutatták be. Talán arról lehetett szó, hogy a költő a szöveget ismerhette; hiszen Bartók, mielőtt maga fordította volna le a román népballadát, több költőt kért fel s köztük Erdélyi Józsefet is, de fordításuk nem nyerte meg tetszését. Mindenesetre érdekes és meglepő a szarvas-motívum előfordulása azonos időpontban mindkettőjüknél, bár a bartóki szarvas-jelkép szerepét a költőnél a farkas veszi át; s a *Cantata profana*-nak az emberi szolgaság és rabság ellen lázadó, a természetbe menekülő pátosza, a maga vad kegyetlenségével, látszólagos embergyűlöletével mást sugall, mint a József Attila-vers. Az egykorú kritikus, TÓTH ALADÁR így látta: „... az új nemzedék legmerészebb hadüzenője, elmondja azt a rettenetes fájdalmat is, amelyet a kiszakadás, az élet boldogító, kényelmes otthonosságaitól való örök elválás jelent, búcsúztatónak és búcsúzóinak egyaránt. Aki azonban eljegyezte magát a szabadság gondolatával, az nem iszik többé pohárból, csak tiszta forrásból...”⁵³ A *Bánat* pedig, amely először a jellemző s még inkább a népballadára utaló *Arról, hogy belőlem, aki szarvas voltam, farkas lesz* címmel jelent meg, ugyancsak fájdalmas-kegyetlen búcsúzás a szarvas-léttől, elszánás a farkas-létre, a nehéz „hivatásos forradalmár” sorsa; s ez azért is fájdalmas és nehéz, mert a költő egyszerre akarja megtartani a szarvasság és a farkas-volt vonásait. A vers rokon a Bartók-művel, de ekkor még emberközelibb, optimistább, mint amaz, amely egyébként a zeneszerző leglázadóbb korszakának mintegy betetőzése.

Az 1931-ben befejezett s Budapesten 1933-ban bemutatott *II. zongoraverseny* is, akár hallotta valaha József Attila, akár nem — mutat bizonyos analógiákat s távolabbra is mutató, figyelemre méltó egyezéseket József Attila költészetével. Ebben a műben is megfigyelhető a végletes szenvedély és a kristálytiszta logika, a mindent-kimondás s a matematikaian pontos szerkesztés ellentét-egyensúlya, amely annyira emlékeztet bennünket József Attila nagy verseinek kordába fogott, fegyelmezett szenvedélyére, a legmélyebb szenvedést s a legviharzóbb indulatot szigorú versformába, szabályos ritmusba, pontos szerkezetbe kényszerítő-tömörítő törekvéseire. A *Zongoraverseny* is elegyíti a magyar népdal elemeit a legklasszikusabb hagyománnyal, s teszi alkalmassá a 30-as évek világának érzékeltetésére. Mert I. tételének viharzó, orkánszerű dübörgésében, száguldásában s lendületében, félreérthe-

⁵³ Pesti Napló, 1936. nov. 9. Idézve: Zenetud. Tanulm. Liszt F. és Bartók B. emlékére, Bp. 1955. 532. l.

tetlenül „harci zene”-jellegében ott érezhetjük ez évek vihar-közbeni s újabb vihar előtti feszültségét, azt a „közeledő vihar” hangulatot, amely a *Dönts a tőkét* s a *Külvárosi éj* verseiből is árad, s amely, ha változott formában is, de végig ott kísért a proletárköltő verseiben. A 30-as évek sajátos légköre, más művészi eszközökkel, ott érzik tehát a két alkotó művén; mint ahogy a *Zongoraverseny* II. tételének líraiságában, ábrándozásában sem pusztán a forma-kíváncsi ellentéteket kell látnunk, hanem azt a mély hajlamot, amely — együtt s egyszerre a legnagyobb történelmi erők, a korfelvetette legkínzóbb kérdések ábrázolásával — a béke, a csend, a harmónia, a nehezen kiküzdött idill felé vonzotta a költőt és a zeneszerzőt, s amely egyúttal — ha tetszik, a kor, ha tetszik, egy zenemű I. tétele, ha tetszik, egy költemény — okozta szinte már kibírhatatlan feszültség feloldása, megpihenés és erőgyűjtés is. A tétel ilyen értelmezésének talán nem mond ellent, hogy közép-része ugyanakkor a legnagyobb szabású s legdémonikusabb „éjszaka zenéje” is; az az éjszakai zene s mágikus varázslat, amelynek — immár távoli — érzelmi-hangulati megfelelőit a *Külvárosi éj*-ben, a *Téli éjszaká*-ban és az *Eszmélet*-ben kereshetjük.

Bartók művére emlékeztet a József Attila-költeményeknek az a vonala, amelyet a *Reménytelenül*-től az utolsó versekig vezet: azok a versek, amelyekben könyörtelenül feltárja a saját és kora mélyeit, a *Nagyon fáj, A költő hasztalan vonít, a Március, az Irgalom* vonala — a *Levegőt!* és *Világosítsd föl* jajkiáltása — s a 37-es év mindenén győzedelmeskedő felemelkedése. Ezeket a verseket ma már nem szégyelljük vagy mentegetjük, tudjuk, hogy belőlük a kor egyik legmélyebb, legegységesebb mondanivalója szól, a magyar irodalom egyik legnagyobb szándéka: a mélységek — egyéni- és koradta szörnyűségek megidézésének és kimondva megfékezésének, mély megelégsének és legyőzésének szándéka. Úgy is mondhatnók: a fasiszmus ellen mindhalálig kristályos tisztasággal és ésszel tiltakozó, az erőszak ellen küzdő ember hangja; s úgy is fogalmazhatnánk: a XX. századi ember, a modern ember problémáinak, létének, társadalmi és egyéni életének legmegragadóbb ábrázolása.

S az Bartók e korabeli zenéje is. Bármennyi is a hajlam arra, hogy a 30-as évektől írt műveiben csak a formarombolót vagy formateremtőt, csak a modernet vagy a klasszicizmus felé menő mestert, vagy egy sajátos, de tartalom nélküli magyar—európai szintézis megteremtőjét lássák: a lényeg itt is az, hogy az egyre sötétülő világban az ellentmondásokat és az iszonyatot varázslóként megidéző s a feloldást kereső művész szólal meg. Már a József Attila életében született *Zene* (1936) is ezt sugallja; a maga vadságával, síró „éjszakai zenéjével” és befejezésével „egymagában példázva a kor infernoját és útját a Paradiso-ig.”⁵⁴ S József Attila így és ezért rokon Bartók Bélával:

⁵⁴ SZABOLCSI BENCE: Bartók Béla élete, Bpest, Zeneműkiadó, 1956. 28. l.

a közös szellemi égtáj itt a 30-as évek egyre sötétülő, egyre reménytelenebb világa, ahol csak a legjobbak állnak talpon, és a legöntudatosabbak látnak reményt — eszményeikben és a mindennek ellenére meglevő emberségben. Ezen a nyomon haladva is lehet közel érzelmi, hangulati egyezéseket találni műveikben. Mindkettejük művének sajátos — s félreérthetetlenül a kort is ábrázoló — idegessége, zaklatottsága; mindkettejük kifejezőmódjának a kérelhetetlen-doboló ritmusra való alapozottsága — külső, de árulkodó jelei ezeknek a kor, társadalmi helyzet szülte egyezéseknek. A *Zene* (1936) lassú tételének végtelen fájdalma, majd barbáran-felszabadult vidámsága, kétségbeesése, majd feloldottsága — s általában a nagy Bartók-művek, a későbbi *Divertimento*, a *VI. Vonósnygyes*, a *Zongoraszonáta* lassú részeinek kietlen bánata, barbárságot megidézó végpusztulás-hangulata, „éjszakai bánata” s embertelen sirása — s ugyanakkor befejezésének felszabadultsága, vad-diadalos forgataga s feloldása, nemegyszer éppen a kétségbeesés motívumának megnyugvóvá vagy győzedelmeskedővé való fordulása — ez utal leginkább a *Majd emlékezni jó lesz*, a *Flóra-versek*, a *Március*, az *Ars poetica* hangjára; még a *Divertimento* utolsó tételének furesa groteszk-epizódjára is lelhetünk analógiát a *Ilolt vidék* vagy a *Születésnapomra* sajátos forma-tartalom kiélezettségében. Az ellentét és egység, feszültség és feloldás, mély kétségbeesés és csak-azért-is-remény, az emberben való csalódás és mégis-hit, a jelenen való kétség és a jövőben való mégis-bizalom — ez a ma talán absztraktnak ható, de az uralkodó fasizmus és a közelgő háború árnyékában akkor oly sokatmondó és gyakorlati jelentőségű ellentétpár: leginkább közös mondani-
valójuk.

Hadd jegyezzük itt meg: azt kutattuk, milyen közös vonások fűzik egybe József Attilát és Bartókot, milyen közös mondanivalót csikart ki belőlük koruk. Nem kutatjuk a különbségeket ezúttal s az elválasztó momentumokat; pedig ezek, a két művészet alapvető különbségein túl is számosak. Bizonyos például, hogy József Attila ma számunkra — minden elvont gondolatiságával s bonyolultságával is — kevésbé tetszik zártnak, túlkomplexnek, túlelvontnak, mint Bartók; mintha a nagy zeneszerző mindig is többet hordozna e tekintetben a századelő hermetikusság felé mutató törekvéseiből. S persze: a fent jelzett ellentétpárt, a proletárköltő mindvégig a marxizmus szellemében igyekszik feloldani. A diszharmónia nála a marxi dialektika értelmével lesz magasabb harmóniává, s ez a dialektika mindvégig a mindennapi élet politikai eseményein alapul.

S ezért talán nem is annyira a disszonancia — ma már különben is mindinkább kissé avulttá és túlhaladottá, mert az idő által megoldottá vált — *zenei* problematikája az, amely a költőt arra indíthatta, hogy gondolatilag is általánosítsa és feldolgozza a Bartók-élményt. Nem szűken zenei-harmonisztikai kérdésekről van itt szó. A feszültség és feloldása — a mélyen megélt ellentmondáson-diszharmónián, disszonancián — felépülő harmónia: kon-

szonancia — ez a probléma izgathatta, amikor Bartók Béláról készült tanulmányt írni, s ezért a vázlatot nem elsősorban zenetörténeti, zeneesztétikai szempontból lehet megoldani — hanem mindenekelőtt József Attilának ilyen alapélménye, vagy ha úgy tetszik, alapmondanivalója szempontjából. NÉMETH ANDOR ezt az alapgondolatot a költő „széteső öntudata összeabroncsozása” szándékából, tehát elsősorban belső, pszichológiai okokból,⁵⁵ TÓTH LAJOS az egyéni okokon túl elsősorban kor-élményből⁵⁶ magyarázza. Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy a Bartók-tanulmányvázlat beleilleszkedik egy sorba, azoknak a József Attila-tanulmányoknak sorába, amelyek a dialektika (néha túlzott skolasztikával történő) alkalmazásával az ellentétek egységében s magasabb rendbe való egyesülésében keresik a világ — és a kor — problémáira a feleletet. Az Irodalom és szocializmus-tól az Esztétikai töredékek-ig, Hegel, Marx, Freud-tól a dologról írt elmefuttatásig, az Egyéniség és valóság-tól a Szocializmus bölcselété-ig nyomon követhető a gondolatok. A vázlat egy pontja, a 7. „Petőfi verse: Tied vagyok, tied hazám” tudatosan kapcsolódik egy előző műhöz, az Irodalom és szocializmus c. tanulmánynak fejtegetéseihez.⁵⁷ Így világossá válik, hogy a költőt nem elsősorban a magyar jelleg, a magyar probléma érdekelte — mint azt evvel a ponttal kapcsolatban DEMÉNY JÁNOS⁵⁸ véli —, hanem a „művészi változó és állandó” sajátos, általa kifejtett dialektikáját akarta bizonyítani Bartók művében; s azt a meggyőződését újból kifejteni, hogy a mű — így Bartóké is — „szemléleti végső egész”. A 7. pontnak a tanulmányban elfoglalt helyéből is az következik, hogy mindevvel elsősorban a Bartók-mű új voltát akarta megvilágítani; hiszen ennek a kérdésnek felvetésével kezdődik a Petőfi-versről írt fejtegetés is; erre felel azután a művészi állandó és a művészi változó fogalmának megkülönböztetésével s dialektikus mozgásának bemutatásával.

A vázlat többi pontja is evvel az ellentétpárral: régi—új, megszokott—szokatlan, diszharmonikus—harmonikus viaskodik; Gyulai Elemér tapasztalatára utalva a gyakorlati megfigyelésből indult volna ki;⁵⁹ azután óhajtott volna nyilván kifejteni, hogy minden régi, megszokottnak tűnő konszonancia eredetileg disszonancia volt (4—5. pont), hogy a disszonancia—konszonancia ellentét a költészet fontos egységében, a hasonlatban is adva van már (8. pont). A tanulmány fordulópontja a 9—10. pontban felvázolt gondolat lett volna; ahol előbb a hegeli megfogalmazással fejti ki, hogy „a szellem általában probléma formájában van adva”; s így — a Bartók-zenében észrevett, a maga költészetében, tágabban életében és korában — meglevő disszonancia „tulajdonképpen probléma”, a fejlődést, előrehaladást előrevivő, továbbhajtó

⁵⁵ J. A. élete és kora, Csillag 7., 1948. jún. 7. 1.

⁵⁶ I. m. 23—25. 1.

⁵⁷ ÖM. III. 98—99. 1.

⁵⁸ I. m. 23. 1.

⁵⁹ L. DEMÉNY JÁNOS: Helyreigazító nyilatkozat. Kortárs 1958. 8. sz. 312. 1.

termékeny diszharmónia, amelynek feloldása, magasabb síkon való megoldása a harmónia, a konszonancia.⁶⁰

Ezt az alaptételt óhajtotta volna azután bizonyítani zenetörténeti (11. pont), lélektani (12. pont), filozófiai (13. pont) érvekkel, ennek megvilágítására vonta volna ide a marxizmus egy általánosított tanítását (14. pont) és Freud egy sokszor kifejtett híres tételét (15. pont).⁶¹

Úgy látom tehát, hogy gondolatilag egy probléma izgatta a költőt: Bartók művészetét a dialektika szabályai — s egyúttal saját világképe — szempontjából akarta értelmezni és magyarázni; Bartók művében a „feloldott disszonancia” problémájára akart — teljesen jogosan — választ kapni; az ő művében is egy olyan újfajta, magasabb harmónia megteremtését vélte látni, mint amelyre ő maga is törekedett, amikor annak a költőnek tartotta magát, aki

megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.

Hogy Bartók Béla hogyan vélekedett József Attiláról, nemigen tudjuk; VÁGÓ MÁRTA emlékirataiban olvasható (180. l.): József Attila elmondotta volna a Bartóknál tett látogatás után, hogy a nagy zenészerző őt tartotta kora legnagyobb költőjének, s meg akarta zenésíteni verseit; ilyen kijelentésnek vagy szándéknak azonban másutt nem lelmi nyomát. Inkább azt tartom valószínűnek, hogy Bartók számára is Ady maradt a nagy magyar költő mindvégig; s az is valószínű, hogy nem ismerhette fel József Attilában éppen azt az alkotót, aki — ha a magyar kultúra, a magyar történelem-társadalom folyamatát egységben tekintjük — még rajta is túljutott; az ő általa képviselt legmagasabbrendű polgári humanizmuson túllépve a szocialista forradalmárságig. Kettejük találkozása tehát egyben jelképszerűen sokatmondó is: Bartók Béla találkozása József Attilával, akihez műve minden költő közül a leginkább közel állt, Bartóké, aki előkészítette s jelezte — a zene sajátos, néha nehezen értelmezhető eszközeivel — a jelent, az új

⁶⁰ A „disszonancia” és az „elfelejtett zene” fogalmainak zenetörténeti értelmezése tehát általában helyesnek látszik DEMÉNY JÁNOSNÁL; bár az is felvethető, hogy az „elfelejtett zene” itt nem annyira a kelet-közép-európai népek zenéjét jelenti, hanem inkább a történelem korábbi szakaszában ismert, — akkor konszonáns-harmonikus, majd disszonánssá vált zenét jelenti. Erre utal a Gyulai Elemér-könyv J. A. által idézett része is.

⁶¹ A költő ismert hegeli, marxi és Freud által kifejtett gondolatokat akart fejtegetni és továbbfejleszteni. — Marx idevágó kijelentései: A filozófia nyomora, Bp. 1952, Szikra 169—170., Marx levele J. Weydemeyerhez, 1852. márc. 5. (Vál. levelek, Bp. 1950. 76. l., uo. 241. l.); Engels előszava a Kommunista kiáltvány 1883-as német kiadásához (Szikra, 1948. 8. l.) stb. — Freud több helyütt foglalkozik a biszexualitás és ambivalencia kérdésével (Drei Abhandlungen z. Sexualtheorie, 1905. (Ges. Werke, 1942. VII. 40. skk.); Das Ich und das Es (1923, Ges. Werke, 1940., XIII. 260. skk.) de JA leginkább a Das Unbehagen in der Kultur egy jegyzetére akarhatott visszatérni (Ges. Werke, XIV. 465., 2. jzet); a kérdés felvetése itt van leginkább összekötve az alacsonyabb-magasabb kultúrfok kérdésével.).

társadalmat, József Attilával, aki tudatosan hívta és idézte fel ezt a szocialista jövőt. Említettük, hogy Bartók eredetileg s tulajdonképpen az 1910-es Magyarországhoz s az akkori Európához kapcsolódik, magatartásában, nézeteiben és eszközeiben, de éppen az a jelentősége, hogy túlnő fiatalságán, s adekvát megidézőjévé válik nemcsak a 30-as, hanem a 40-es évek világának is, és így lesz az egyik nagy híd, amely a múltból hozzánk vezet ; s így lehetett az új kor költője számára nemcsak dicsőséges múlt, hanem szövetséges jelen is.

6. ÖSSZEGEZÉS ÉS VITA

József Attila, Bartók, Derkovits neve nem először kerül együvé. Az 50-es évek elején „nagy lázadók”-ként szerepeltek együtt, akik minden nagyságuk mellett is bizonyos fokig elszigetelődtek koruk tömegmozgalmaitól, s innen magyarázhatók dekadens vonásaik.⁶² Mintegy visszahatásként erre az álláspontra, alakult ki a vélemény, hogy irodalmunk követendő vonala a Thomas Mann—Bartók—Derkovits-i (elsősorban a filozófiai igény, az intellektualitás, a gondolati munkával, nehezebben megközelíthető tartalom miatt).⁶³ Legújabbban van kibontakozóban sajtónk hasábjain a „modernség”-vita ; ebben az egyik oldalon hármuk művét tekintik az egyedüli „modern”-nek, s ezt elsősorban azért, mert az „izmusok”-at használták fel — a másik oldalról hangsúlyozzák bizonyos vonásaik korhoz-kötöttségét.⁶⁴

Az 50-es évek álláspontjával ma már nem nagyon kell vitatkozni ; maga RÉVAI JÓZSEF ma már korábbi álláspontját helyesbítve Bartók és József Attila művét a maga egészében, látszólagosan pesszimista vonásaival együtt, a fasizmus barbárságán aratott nagy győzelemnek tekinti.⁶⁵ Annál inkább azzal a szélesen elterjedt véleménnyel, amely az izmusokat (amelyekről amúgy is kissé ködös és általánosító képzetek keringenek), tekinti egyedül moderneknek, s Bartók, Derkovits, József Attila életművét ebből s csak ebből a szempontból értékeli. Azt gondolom : ha van valamilyen tanulsága a fenti összehasonlításoknak, azt így lehetne összefogni : előfordulhat, hogy különböző művészeti területek alkotóit a kor azonos kérdések elé állítja, s azonos válaszokat követel tőlük. S a kor kérdéseire adott válasz — bármennyire külön-

⁶² RÉVAI JÓZSEF: Az MDP II. kongresszusán mondott beszéd 1. Kulturális forradalmunk kérdései, 24—25. l.

⁶³ Pl. NÉMETH LAJOS: Szabad Művészet 1956, 136. skk. és 191 skk.

⁶⁴ E tanulmány keretein belül nem elemezhetjük részletesen, csak utalhatunk arra a „modernség” vitára, amely ez év nyarán zajlott, főleg az Élet és Irodalom hasábjain (TIMÁR GYÖRGY cikkével kezdődött az 1958. júl. 4. számban s 1958. szept. 5-én M. [ESTERHÁZI] L. [AJOS] cikkével záródott le. Ugyanehhez a vitához csatlakozott FODOR JÓZSEF a Magyar Nemzet 1958. aug. 24-i számában s KISS LAJOS két érdekes cikke, amelyek közül a teljesebb: Élet és esztétika, Kortárs 1958. 9. 418 skk. l. — A vita során SZABOLCSI GÁBOR és KISS LAJOS cikkei hívták fel a figyelmet arra, hogy József Attila költészetének „modernista” elemei korhoz, adott időszakhoz kötöttek. — Meg kell jegyeznünk, hogy a vita még alaposabb elemzésre vár.)

⁶⁵ József Attila, Kortárs 1958. 819. l.

böző irányból jövő, különböző alkatú művészekről van is szó — nemegyszer azonos vagy hasonló formákban, megoldásokban jut kifejezésre, azonos vagy hasonló alkotói, és emberi magatartást hoz létre. Bartók, Derkovits József Attila: tőlük egy hozzánk sokban igen közeli, másban meg már nagyon távoli kor kért választ; s ők sokban azonosan válaszoltak, kellett válaszolniok.

Magatartásuk, gondolataik s formai megoldásaik követése — kettős problémát vethet fel: mi marad meg belőlük, s mi a korhoz kötött, csak történetinek maradó. Egy nemzedék számára szükségszerű lehetett az izmusokon való felnövekedés.⁶⁶ Bizonyos, hogy az alkotók sokban az izmusok *ellenére* lettek koruk nagy kifejezőivé; de nehéz útjukon átmentek ezen az iskolán is, s kétségtelenül igaz, hogy új klasszicizmusuk megteremtéséhez felhasználtak mindent, amit világképük megalkotásához az izmusok adhattak; s ilyen értelemben általuk is váltak nagygyá.

De e nehéz útnak ma már talán elég végeredményeit és tanulságait követni, s nem kell végigélni mindent, amit ők végigküzdöttek, nem kell még egyszer megvívni avval, amit ők legyőztek, nem kell visszakanyarodni ahhoz a kiindulóponthoz, ahonnan ők elindultak. De ugyanakkor: valóban nem szabad kikerülni eredményeiket. Ők a legtöbbet adták, amit korukban nemzetük és osztályuk adhatott, s evvel — bátran mondhatjuk — az egész világnak is adtak, ők is részesei már a XX. század művészetének. A Nyugat forradalma után már nem esett a költészet fővonalába az a költő, aki Endrődi és Vargha Gyula hangján dalolt. József Attila után a magyar költészetben, Bartók Béla után az egész világ zenéjében és Derkovits Gyula után festészetünkben: *más* lett a helyzet. S ezt a *mást* s ezt az *újat*: ezt lehet követni. Ez a *más* — nem a pusztá, tartalmatlanná vált „modernség”, s nem is a Kelet—Nyugat mesterkélt szintézise — ez a *más*: az új alkotói típus, a tudatos, intellektuális, s mégis a legmélyebb rétegekig alászálló alkotó típusa — ez a *más*: a kor ellentmondásait és szépségét megülő művész típusa, ez a *más*: egy, az izmusok romantikus korszakán felépülő újfajta klasszicizmus és harmónia; ez a *más*: az új osztály, a munkásosztály ideológiájával áthatott vagy ahhoz közeledő új művészet; ez a *más*: a bomlás és szétesés, a nagy vállalkozások s a nagy kudarcok, a nagy csalódások s nagy remények korában, a szocializmus korában a legnagyobbak lenni: a *törvények hű meghallóinak*.

⁶⁶ L. erről pl. DÉSI HUBER ISTVÁN szép vallomásait: i. m. Korunk, 1937. III.; uő. A mai magyar festészeti törekvések, Korunk, 1937. I.

JOZSEF ATTILA ÖRÖKSÉGE ÉS A MAI LÍRA

I.

A hallgatásból kilépő irodalom 1945-ben válaszút előtt áll: merre tartson? Fiatal költők egy csoportja „immanens esztétikákat” emleget, s tagadja a közvetlen múlt legelevenebb, mert a társadalmi küzdelmek zajával telt örökségét. „Mi természetesen — írja az Új Hold — nemcsak a marxista esztétikával, hanem Illyés Gyulával és József Attilával is szembenállunk, annyiban, amennyiben történelmi helyzetünk is különbözik az övékétől. Mi más, mint akadémikus maradiság azt követelni a fiatal íróktól, hogy ugyanazon esztétika szerint alkossanak, mint kétségtelenül kiváló elődeik”.¹ Nem helytálló érvelés ez. Hogy nagy társadalmi fordulatok után, s nagy alkotók nyomában, hogyan fejlődhet tovább a költészet, nem dönthetik el önkényes ars poeticák. „Verse törvény”: ezt hallja József Attila Adyban: vagyis, hogy Ady: a számára „adott világ” költői megismerésének, kifejezésének teljessége, lezárja a költői megismerésnek egy korszakát s új korszakot nyit. A mi számunkra is József Attila oeuvre-je ilyen értelemben *törvény*. S ez megkerülhetetlen konzekvenciákkal jár a mai irodalom, az új szocialista költészet számára is.

E nagy líra hatása alatt kezdi pályáját, mintegy eo ipso születve bele József Attila állampolgári és költői világába, a munkásköltők új nemzedéke. Többen — Berkó Sándor, Lukács László, Salamon Ernő, Vető Miklós, Zsigmond Ede — már nem élnek e sorból. Mások azonban ott szerepelnek líránk történetének utolsó másfél évtizedében is, mint: Benjámín László, Földeák János, Gereblyés László, Keszthelyi Zoltán, Kiss Ferenc, Lukács Imre, Pákozdy Ferenc, Szüdi György, Vaád Ferenc, Vészi Endre. Természetes örökségként vállalják József Attila témáit, mondanivalóit, formáit, ki-ki tehetsége és ereje szerint. Igaz, a szocialista világképnek ahhoz a teljességéhez, a proletariátus történelmi elhivatottságának olyan súlyos kifejezéséhez, mint a József Attiláé, nem érnek el. Majd mindannyiukra jellemző Földeák János megállapítása: „De József Attila eszméltető forradalmiságával való összevetésük is elhamarkodott lenne. A költői világkép kifejlődése egyénenként más és más, mint ahogy más a szubjektív reagálás az osztályt marcangoló tényekre. A költőt valóban a pusztaság sírja lenyomja a reakció, az embertelen nyomor, a fizikai

¹ MAJOR OTTÓ: Az esztétikus problémája. Új Hold. 1946. dec. 134. 1.

szenvedések és brutalitások fájdalma; nem marad vagy alig marad erő a munkásosztály hatalmának politikai erőt tudatosító kifejezésére, vagy az optimizmus megvillantására”.² Kétségtelen: a maga idejében ez a költő-nemzedék nem kaphatott olyasfajta impulzust a párttól, a hazai és a nemzetközi munkásmozgalomtól, mint amelyet József Attila kapott a húszas-harmincas évek fordulóján. Akik szorosabban összekapcsolódtak az illegálispárttal, s lírájuk ívelése is töretlenebbnek ígérkezett — Lukács és Salamon — elpusztultak a háború folyamán. A megmaradtak, az őket is lehúzó súlyok, gátlások következtében, munkás mivoltuk, szocialista érzelmeik ellenére sem tudták rögtön, a felszabadulás után líráilag birtokukba venni az új világot.

Az a József Attila példakép, melyet a marxista kritika rögtön a felszabadulás után szükségesnek lát tudatosítani, szól nemcsak az „urbánusok” és „népiek” közül kikerülő, leendő „utitársaknak”, s nemcsak a porondra lépő fiataloknak — szól a munkásélet mindennapjaiba merült, az osztály érzelmi világát meglehetősen egysíkúan kifejező munkásköltőkhöz is. A lényeg: kimondódik, hogy József Attila költészetében a líra, vagyis az érzelmek kifejezése és a szocialista gondolat szétbonthatatlan egységbe ötvöződik s *ebben, csakis ebben a szintézisben* fejeződik ki az élet egésze, belső igazsága. „A polgári költő — írja HORVÁTH MÁRTON 1945-ben — így szól közönségéhez: dőlj hátra a széken, hunyd le a szemed, mert verset hallasz; József Attila így mondhatná: hajolj közel, jól nyisd ki a szemed, élesen figyelj, gondolkozz, mert verset hallasz.”³

Nem véletlen azonban, hogy a felszabadulás után éppen a munkásköltők legjobbjai azok, akik mind tudatosabban kezdenek a szocialista költészet József Attila-i mércéjéhez igazodni, akikben feltámad a marxista világkép lírai birtokbavételére törő igény s erőfeszítés. Tanúi az oly versek, mint Keszthelyi Zoltán Őszi biztató-ja (1949), Szüdi György Felszabadulás, Tiszta hittel (1953), Kiss Ferenc Munka után (1948), Csendes diadallal (1951), Vészi Endre Budapest (1950) című verse. Legtisztábban Benjámin László költészete ábrázolja az érzelmi-érzéki egyoldalúságból való kibontakozás, a kristályos öntudat megelégsének élményét:

Köztetek már értem, értem,
 hogy mint homály az esti égen,
 mért terjeng a szíven magány,
 karok és lábak sűrűjében.

— — — — —

Ti szüljete meg férfiak,
 ki elfelejtettem már élni.

² FÖLDEÁK JÁNOS bevezetője Szüdi György: Esztendők (Budapest, 1956) c. művéhez, 9. old.

³ HORVÁTH MÁRTON: Lobogónk Petőfi, Bp. 1950, 56. old.

Anyám halott — tanítsatok meg
újra értelmesen beszélni.

(Ti szüljetek meg, 1947)

Az Erdőben éltém problematikája ez. A költő téveszmékből kibontakozva az „*arany öntudat*” birtokában, romantikus merészséggel máris nagy gondolati összegzésekre vállalkozik (Tavaszi Magyarországon, Örökké élni — 1949). „Ahol a szabadság a rend — mindig érzem a végtelent” József Attila-i élményét továbbélve deríti fel a születő szocialista valóság távlatait, gondolkodik el a szemlélet új, lelkesítő-gyönyörködtető tárgyán. József Attila látomásai mindig pontosak, tárgyszerűek. Benjáminnál, noha időben s térben korszakosan közelebb van a költői „látomás” tárgya, a szocializmus: lágyabbak, elomlóbbak a kontúrok. Ez nemcsak a tehetséggel, költői alkattal magyarázható; eltérőek a verset átfűtő szocialista öntudat létrejöttének feltételei is; s más és más az intenzitása. Nyilván ez utóbbinak fokozódása érlelhette volna meg e szépen induló szocialista gondolati lírát. Sajnos, az ellenkezője történt. Idővel épp a megtalált öntudat ereje, hőisége csökken, s a lanyhulás végét is veti egy jól induló lírai fejlődésnek.

A korszak lírájának erőteljes szocialista orientációját jelzi az is, hogy az induló fiatalok egyike-másika, mint Juhász Ferenc, Nagy László közvetlenül József Attila ihletésére, a párt aktív, cselekvő szükségleteinek kielégítésére törnek. Dalokat szereznek, melyek ráillenek a fiatalság, új földjüket szántó parasztok, traktorosok, láncukat vesztett proletárok ajakára: *katonadalt* (Juhász: Katonák), *traktoros-nótát* (Juhász: Dal a traktorról), *munkáslánydalt* (Juhász: Kis dal, Örömenek), *proletárballadát* (Juhász: Ballada a tizenkét rózsaszálról), *serkentőt* (Nagy: Tavaszi dal) és *varázsolót* (Nagy: Zuhatag). Ez az aktív költészet ugyanazon a tövön hajtott, mint a gondolati líra; mint ahogy ez meg abban a cselekvő közegben keletkezett, mint a dalok, varázsolók, indulók, balladák. A Ti szüljetek meg ajánlása: „a csepeli falujáróknak” — jelzi, hogy a vers gondolati problematikája szorosan összefügg a munkásosztály tevékeny, mindennapi életével. Éppen úgy, mint József Attilánál, akinél szintén nincs válaszfal gondolat és cselekvés között.

De ismételjük, ez a zseniális termés is hamar elszorvad. 1950-től mind határozottabban észlelhető: valami érthetetlen, zavaró ellentmondás támadt a szocialista költészetet óhajtó szándékok és a művészi megvalósulás között. Egyelőre tematika, mondanivaló, hang marad ugyanaz, az említettek mellett Kónyánál, Kuczknál, Tamásinál, Sipos Gyulánál, Jobbágy Károlynál is. Hat még s megnyilatkozik a verset átható szocialista öntudat. A baj, a betegség jele: a versekből kilúgozódnak a lírában nélkülözhetetlen érzéki-érzelmi rétegek, melyek oly gazdagon települtek egymásra József Attila költészetében. Az érzelmi szegénységet, szimplaságot, az érzéki sivárságot, a valóság-hiány, sőt valóság-izony miatti képi és nyelvi egysíkúságot: holt

tárgyi rekvizitumok „ellensúlyozták” s egy ma már mosolytkeltő „gondolatiság”:

... a Lánchíd, mely vasárnap újra
feláll leronthatatlan...

— — — — —
Nagy ringó, széles statikáját
belülről tartja fenn a Párt;
mert a nép mostmár soha többé
el nem veszti, mit megtalált.

RÉVAI JÓZSEF mutatott rá először (Szabad Nép, 1956): József Attila költői nagyságának nemcsak marxista világnézete az összetevője; része az az érzelmi s érzéki tágasság is, melyben *korának teljes tapasztalati és érzeményaga helyet talált*. A szocialista költőt, akit öntudata emel magasba, az érzelmi érzékenység bekapcsolja az egész népnek a költőénél olykor elmara-
dottabb, de megkerülhetetlen problémavilágába. „Ha félttem is, a helyemet megálltam — születtem, elvegyültem és kiváltam” ars poeticája: ez az értelmi-öntudati felülemelkedni és érzelmi-hangulati eggyéválni-tudás az alapja annak, hogy József Attila, szocialista mivoltának sérelme nélkül, ki tudta mondani korának nagy konfliktusait s tulajdon érzelmi-indulati életének nem mindennapi méretű megrázkódtatásait. Költészetében hiánytalanul fellelhetők nemcsak a szocialista forradalmárra jellemző érzeméltípusok, hanem azok is, amelyeknek a kor polgári költészete a gazdag tárháza. Ő az, aki föl-
emeli szívét az üzemek fölé; övé a gyanakvás és a hűség; övé a félelem s a lázongás, kakukmarcis hányavetiség; sokakkal van együtt s gyötri az emésztő magány; kísérti a közöny, a „vagy így, vagy úgy dilemmája” s ismerőse az ácsorgó, kedveskedő remény. „Aki dudás akar lenni — pokolra kell annak menni” — jegyzi a Medvetáncba. De az érzelmi-hangulati-indulati villódzások mélyén mindig ott az öntudat, az értelem archimedesi pontja, „a kétes létben a bizonyosság”: a fölmért világ értelmének, értékének s a szocialista jövőnek világos, félelmetesen precíz tudata. Ehhez mérten minden „szubjektivitás” csak jelenség, melyben a lényeg, ellentmondásokon, diszharmóniákon keresztül is, megnyilatkozik:

Töredeznek a világ pántjai.
Meg fogjuk alkotni csiszolt kövön
a dolgozók finom fém-államát.

(A hallgatag gép)

Nem volt igazuk azoknak, akik József Attila költészetének érzelmi-indulati telítettségét, ellentmondásait és diszharmóniáit „elvetették”. Még kevésbé annak a „lírai kurzusnak”, amely — emlékezhetünk rá, látványos fordulatok közepette — szintén eltekintett e költészet tanulságának egészétől,

teljes, törvény módjára megfogalmazódó értelmétől, s mindinkább csak a fájdalmaiban, vívódásaiban, csalódásaiban érzékelt József Attilát vallotta magáénak.

II.

1953—56 között — ismert okok folytán — a költők egy részénél az addig felépült szocialista öntudat rohamos bomlása, regressziója a látvány. Ennek is Benjámín a legfontosabb *gondolati* kifejezője. A fejlődésbeli regressziónak csupán a végpontját rögzítjük, az inga kilengésének ellenkező szélsőségét. A költő a harcokban, küzdelmekben, vívódásokban már egyszer megszerzett s az egész nemzedéket József Attilához kapcsoló szocialista költői öntudatról mond le :

Ne fürkészd mi lesz, mi nem lesz? —
 Megszokott kötelmeidhez,
 míg élsz, hű maradj.

— — — — —
 De míg sorsom élnem enged,
 érzéseimen
 dajkálom hitem.

Hiszek a szívnek, a szemnek,
 immár őket kérdezem meg :
 mi igaz, mi nem?

(Ne szégyenkezz, ne legénykedj, 1955)

A líra valóságigénye észrevehetően megnövekedett. Benjámín két évtizede tele humanizmussal, tisztasággal s egyéb szép költői értékekkel, melyek a költőt e nehéz, válságos korszakában is értékes embernek, mélyen gondolkodó és érző lírikusnak mutatják. De vitathatatlan, hogy fejlődésének ez a szakasza távolodás saját legjobb útjától, lemondása József Attila-i örökség továbbépítéséről. Érzelemlágában fölülkerekedik, egyeduralkodóvá lesz a rezignáció, melynek pusztító hatásától — összehasonlíthatatlanul más viszonyok között — a felszabadulás előtti munkásköltészetnek sikerült mentnek maradnia.

E polgári jellegű rezignáció, „vívódás” párosult egy többé-kevésbé határozottan megfogalmazott világnézeti relativizmussal, melynek lényege, hogy tagadja a világ megismerhetőségének és az objektív igazság kifejezhetőségének lehetőségét. A líra, e felfogás szerint, a világból hol ezt, hol azt fejezi ki, hol a derűt, hol a szomorúságot ; az igazi költészetben, vallja, föllelhető minden érzelem és felfogás s mindennek az ellenkezője is. Ez valósul meg Illyés két kiegyenlítetlen versében is (Az építőkhöz és Egy mondat a zsarnokságról). Illyés a maga felfogását A pesszimista versekről szóló eszmefuttatásában fejtette ki. Állítása : mindegy, az *egyes* vers mit fejez ki ; a költő végig-

kanyaroghat érzelmek, indulatok, hangulatok és felfogások ellentétes értelmű régióin — a kötetben majd összeáll a helyes összkép, kiderül értelme, a költői állásfoglalás lényege. Nos, ha az állás-nem-foglalás is állásfoglalás, akkor Illyésnek igaza van. A mi polémiánk vele s követőivel ott kezdődik, amikor ő is s mások is megkísérelték ezt az álláspontot úgy feltüntetni, mint szocialista költői álláspontot, mi több, mint József Attila költészetének példájával igazolható felfogást.

S ilyen értelemben írtak ars poeticát József Attila költészetéről többen is, mint maga Illyés (Doleo, ergo sum), Nagy László (Az örök hiány köszörűjén), Zelk Zoltán (Nem tudsz meghalni te). Az Új Hang 1955-ös áprilisi József Attila-cikkének (A dialektikus József Attila) szerzője Illyés álláspontjára utalva, nemcsak magyarázza, jellemzi (s amennyiben csupán erre szorítkozik, többé-kevésbé helyesen) József Attila utolsó, válságos korszakának költészetét, hanem szintén a lírai relativizmus igazolására használja fel a vívódó, emésztődő József Attilát. „A lírai élmény alkalmasságát jellege sokmindent ‚megbocsáthatóvá’ tesz a versben — írja — szomorúságot, néha kétségbeesést is, hisz az élet teljessége csak nagyritkán áll össze egy költeményben, a műfaj jellegének megfelelően”.⁴ Az igaz, hogy különösen a szocialista költészetben, nem könnyű a valóság, az élet teljességét visszaadni. A relativista esztétikai álláspont ebből azt a következtetést vonja le, hogy a költőnek nem is kell rá törekednie, a véletlenre, az ihletre, az ösztönre kell bíznia a dolgot. Ám József Attila semmiképp sem sajátítható ki ilyen esztétika igazolójának. Nála a költészet célja, tudatos igénye : minden esetben a legtöbb, az élet, a valóság teljességének kifejezése. „Tehát azt tételezem — írja Irodalom és szocializmus című tanulmányában — hogy *a művészet nem más, mint a nemszemléleti végső világ-egész helyébe való teremtése egy végső szemléleti egésznek.*”⁵

Mindezt végiggondolva világos : az egyoldalúan érzelmi-indulati elemekből, hangulatokból, a valóság egyoldalúan szelektált szemléleti elemeiből összetevődő költészet, ebben az 1953—56 közötti időszakban, hol tér el a szocialista költészet József Attila teremtette igényétől ; mikor mond le a valóság egészének művészi újjáteremtéséről. Emlékezzünk vissza Kuczka Péter sokat vitatott versére, a Nyírségi naplóra, Kónya Borul a föld-jére, Benjámin több, külsőleg József Attila Külvárosi éj-e ihletében fogant írására (Ketten a söntésben), Nagy László némely jellegzetes költeményére (Gyöngyszoknya), tehetséges fiatal költők örök mozdulatlan faluképeire s naturalista külvárosi strófáira. Mindezeknek az írásoknak alaphibája, hogy nem állnak össze végső szemléleti egésszé, hogy csonka szemléletet adnak s ezért a vers, a műalkotás végső igazsága is csorbát szenved.

József Attila lírájának tanulságaival egybevetve, a szocialista világnézet kontrolljától megfosztott impresszionisztikus-naturalisztikus líra problé-

⁴ FEHÉR FERENC : A dialektikus költő, Új Hang, 1955. ápr. 77—92 l.

⁵ József Attila : Összes művei III., Bp. 1958. 92. old.

máján túl egyéb, még bonyolultabb kérdéseket is felvet a korszak költészete. Juhász Ferenc és Nagy László — a munkásköltőket kivéve — hangsúlyosabban és tudatosabban kapcsolta költészetét József Attila művészetének tanulságaihoz, a korszak bármelyik többi költőjénél. Azonban mindkettőjük művében, s a nyomaikban tapogatódzó fiatalok kísérleteiben, egy sajátos ellentmondást tapasztalunk.

Juhász, ösztönösen, József Attila művének legfőbb tanulságát abban látja, hogy József Attila *modern* költő, *huszadik századi* költő, aki esodálatos érzékenységgel reagál a modern világ problémáira. A lírává oldott mélypszichológia, a szürrealizmus eszközeivel fejezi ki az emberi lélek; a modern pszihé végtelen bonyolultságát, szenzibilitását. A tudomány, a materializmus birtokában belelát a teremtet világ, a mikro- és makro-kozmoszok rejtelseibe, felfedezve az embernek velük való elszakíthatatlan, eredendő összefüggését. S ábrázolja azt az antagonizmust, amely a modern, alkotó ember és, tulajdon, a természet megismerésére, leigázására létrehozott eszközei, az emberi humánus és a világot elembertelenítő civilizáció között feszül. Természetesen, ez a kép sokkal inkább Juhászra, mint József Attilára jellemző. De Juhász ezt a József Attilát hasonlítja magához, ugyanolyan szuverén tanítványi érdeklődéssel, mint Adyt, Apollinairt, vagy Weöres Sándort. És mint illet, mint a modern világ egészének lírai ábrázolóját, kifejezőjét tekinti a maga példájának, s maga is valamiféle teljesség művészi megvalósítására tör. Ám az, amit Juhász költészetében megvalósít, csak látszólagos teljesség. Világa — erről vallanak verseinek külső formái is — szilárd rendező-elv, a bonyolult problémákat átvilágító, a megoldhatatlannak tetsző dilemmákat megoldó világnézet híján, darabjaira hull szét.

Egyetlen konkrét tartalmi probléma elemzése rávilágít erre. Volt egy korszaka a polgári költészetnek (Petőfi, Whitman, Carducci, Nyekraszov), amelyik még optimista lelkesedéssel közeledik a modern tudomány s technika vívmányaihoz, az ember felszabadulásának, emberré válásának egyik tényezőjét látván bennük. De ez a fajta modernség — mert a maga korában ez is modernség volt — nem teljesedhetett ki. Az ellentmondásoknak az imperializmus korában való kegyetlen kiéleződésével a költészet mindinkább reménytelen erőfeszítéseket tesz a civilizáció és a humánus összeegyeztetésére (futurizmus), vagy pedig a dehumanizáció tüneteinek regisztrálójává válik, illetőleg, a költészet csúcsain (Baudelaire, Rimbaud, Ady) az elembertelenítő erők elleni tragikus küzdelem kifejezőjévé.

József Attila is átéli a gép, a civilizáció dehumanizáló, az emberi lényeg ellen törő hatásának szörnyű élményét, hasonlóan Szabó Lőrinchez (A rab-szolga), vagy Illyés Gyulához (A gépekre), de náluk hasonlíthatatlanul mélyebben, konkrétan (Munkások). S amire nem képes egy évszázad polgári lírája, József Attila, a szocialista mozgalom végső, megoldó távlatainak költészetbe foglalásával, még mielőtt a valóság megoldaná, feloldja a civilizáció

e pusztító dilemmáját. Költészetéből nem holmi erőszakolt optimizmus, utópiák utáni sóhajtozás esendül ki. Tudományos biztonsággal lát rá az erőre, mely a társadalom megváltoztatásával egyidejűleg a technikát és a tudományt is a humánum szolgálatába állítja. Zsenialitására jellemző, hogy Majakovszkijjal, az épülő szocialista hatalom költőjével egyszerre és egybehangzóan jut el a probléma lírai-filozófiai megoldásához (A város peremén). Nem csoda, ha József Attila a civilizáció sorsát illetően optimista s derűs, vergiliusian szűzies költői tisztasággal, hittel néz a jövőbe :

Mert mi teremtünk szép okos lányt,
és bátor, értelmes fiút,
ki őriz belőlünk egy foszlányt,
mint nap fényéből a Tejút, —
és ha csak pislog már a Nap,
sarjaink bizóan csacsogva
jó gépen tovább szállanak
a művelhető csillagokba.

(Március)

József Attila modernségének alapja: a szocialista költő hite, meggyőződése az ember erejében, bizalom az emberiség jövőjében. Juhász modernizmusának alap-attitűdje: a félelem, amely paránnyá teszi az embert a természet erőivel, az önmaga felidézte erőkkel szemben. Természetesen, ez a probléma Juhász modernizmusának (s a nyomdokaiba merészkedők lírájának) csak egyik részkérdése. Éppen úgy részkérdés, mint a lírai pszichologizmus, vagy e líra asszociatív hatásokra, nyelv-mágiára épülésének problémája. A lényeg, hogy a részletek mögött következetesen az *irracionálisizmus* ürje tátong. Tagadásaként, a részletekben való minden látszati igenlés ellenére, József Attila értelemre és világos öntudatra emelt költői rendjének, harmóniájának.

III.

Hogy József Attila és a mai líra közötti bonyolult kapcsolatok ábrázolását tovább mélyítsük, alaposan el kell időznünk a pártosság problémájánál. Főlöszlegesen minden forgalomban volt (vagy levő) hamis értelmezés cáfolatával bibelődnünk. Közülük a leglényegesebbet LUKÁCS GYÖRGY polgári szabadság-igényt és a pártosság eszméjét mesterségesen összeházasító „partizán-elméletét”, a költő életének tényei s költészetének dokumentumai egyaránt cáfolják. Utaljunk csupán arra a három, egymással összefüggő jelenségre, mely együttesen visszhangozza e költészet s a párt harcainak egymástól való elszakíthatatlanságát.

Az egyik tény: József Attila költészete mindvégig összhangban van a szocialista világnézetnek nemcsak általános emberi, hanem gyakorlati politikai konzekvenciáival is. Versei: a párt által vezetett, a szocializmusért zajló osztályharcnak, valamint a népfront keretek között kibontakozó antifasiszta világmozgalomnak nagyszerű dokumentumai. S ez az összhang megmarad a pártból való kiszorulása után is. Jeleként annak, hogy mindvégig belső ügyeként éli át és vállalja a párt, a kommunista mozgalom harcát, mind hazai, mind internacionális vonatkozásaiban.

A másik tény: költészete mélyen át van hatva a cselekvés, a munka és az osztályharc impulzusaival. Nemcsak mondanivalóját — verseinek hasonlat- és képanyagát, strukturális felépítését is formálja ez a cselekvő intenzivitás. Életelve: „a működésben van a nyugalom”. Bánata: „Könny-csepp, — egy hangya ivott belőle, — eltűnődve nézi benne arcát — és mostan nem tud dolgozni tőle.” József Attila líra-történeti jelentősége nemcsak abban áll, hogy lebontja a válaszfalat a líra és a gondolkodás között, hogy feloldja az érzelem és a gondolat polgári költő számára rendszerint feloldhatatlan konfliktusát. Ha lehet, még fontosabb ismertetőjegye költészetének, hogy benne *lebomlik a válaszfal a gondolat és a cselekvés, a szemlélődés és a tett között*. Egész költészetével cselekedni akar, természetes életeleme a modern líra lauréatamenti igazsága: „A költészet célja a gyakorlati igazság.”

S végül harmadszor: a tartalmi-eszmei s életrajzi vonatkozásokon túl, perdöntőek a formai problémák. A költészet pártossága, polgári szemszögből nézve is, még valahogy összefér a líra eszmeiségével, a költői mondanivalóval s magatartással. Azt azonban szinte elképzelhetetlennek tartja a polgári esztéta, hogy a pártosság esztétikailag újat létrehozó tényező lehessen. A polgári esztétika is kénytelen elismerni József Attilának, éppen mint szocialista költőnek a jelentőségét, tartalmi s eszmei újszerűségét, valamint a műben megnyilatkozó költői magatartás letagadhatatlan vonzóerejét. Gyakorlatilag azonban megtagadja ezt az elismerést József Attila művészi formáitól. Abból az elvi megfontolásból indul ki, hogy a művészi formát tekintve, József Attila nem ment túl a Nyugaton, s mint „művész”, mint „forma-teremtő” nem „modernebb” az Ady utáni költők bármelyikénél, nem több Babitsnál, Illyés Gyulánál, s főként Szabó Lőrincnél. „S így költészetében a munkásság világa, a szocializmus szemlélete — írja LENGYEL BALÁZS *A mai magyar líra* című könyvében, 1948-ban — a Nyugat eszközeivel, formai kultúrájában elevenedett meg. A Nyugat nyelv- és stílus-újítása nélkül az a pontos és árnyalatos és mindezekén túl eredendően költői kifejezésmódja, gondolatainak oly szabatos és mégis lírai versbeáradása elképzelhetetlen volna. Költészete elsősorban tárgy szerint hódított új életterületeket a magyar vers számára, formájában nagyjából beleilleszkedett abba a nagy folyamatba, amelyet a Nyugat kifejezésmódja jelentett.”⁶

⁶ LENGYEL BALÁZS: *A mai magyar líra*. Bp. 1948.

A problémát marxista módon vizsgálva azonban kiderül: József Attila művészi formáiban is forradalmian új, — nemcsak általában a Nyugathoz, de Ady művészi forradalmához mérten is. De ezt lehetetlen megérteni, ha művészetéhez a polgári esztétikában szokványos formák és normák szerint közeledünk. Így teljesen téves művészetének bizonyos elszigetelt aspektusaiból kiindulni.

Fiatal, jószándékú lírikusainknál gyakran találkozunk effajta tartalmatlan, csillogó szómágiával:

Hogy vártalak, hajnalmadár!
Te pirostollú, ki az éjszaka
milljom protonja, neutronja
közt bombázod a tettek magvait
s atomkorunk egén felrepítéd — így hiszem —
gyémánszemű fiad: az Új Napot!

Egyebek között, a fiatal, aktivista-expresszionista József Attila ihletése is benne lappang e sorok ma már avittas pátoszában. Annak a József Attilának, aki maga túljutott a költészet kispolgári lázadásának önmagában korlátozott lehetőségein, s szabadabb, teljesebb művészetet teremtett! A húszas évek derekáig, tehát mindaddig, amíg marxista meggyőződése meg nem szilárdul: küzd mindazokkal a formai kérdésekkel, amelyek adekvátak a „megváltatlan” modernizmusokkal, viaskodik a zűrzavaros lázongást és a mitikus szemlélődést tükröző expresszionizmussal, szürrealizmussal. De mint ahogy a „modern” problémák körüli bizonytalanság *átmeneti* József Attila pályáján, átmeneti az expresszionista-szürrealista formanyelv is. Legalábbis, *mint önálló* esztétikai tényező.

Félrevezető József Attila művészetének tanulságát egy elvont, intellektuális klasszicizmusban keresni, s a lényegét a pontos, cizellált formákban, a logikailag tiszta, sajátosan tömör fogalmazásmódban látni. Igaz, nem lebecsülendő az a hatás, amit József Attila éppen utolsó húsz esztendőnk formakultúrájának fejlődésére gyakorolt. Gyönyörű, klasszikus képei közül hány, de hány szívódott fel e kor lírájának szöveteibe. Ma már észre sem vesszük: ezt vagy azt a képet, hasonlatot csak József Attila óta fogalmazzák ilyen pontosan, sajátos ragyogással, metszett élességgel.

És vándorolnak csillagképek felettünk,
megfejtethetlen rend szerint.

(Kálnoky László: Szanatóriumi elégia, 1942)

Ablaknál álltam s émelegve
ki-kilestem a sötétségbe:
jön-e a Hold és jön-e vele
kigyózó csillag-szerelvénye.

(Csoóri Sándor: Éjszakai utazás, 1956)

Csillog-villog az égi tábor.
 Cсібíével a hangtalan
 Fiastyuk a mezőre lából.

(Demény Ottó: Fényes éjszaka, 1957)

Költőink átveszik, próbálgatják József Attila sajátos versszerkezeteit: hetes szonettépítményét (Lődi Ferenc: Hazám, Somlyó György); realitást és látomást szerkezetileg klasszikus szilárdsággal egybeépítő versformáját, melynek a Mama a legszebb mintája (Zelk: Szilveszter a Fóti úton, Nagy László: Rapszódia); stanzaformáit (Kónya: Évgyűrűk, Bányászlámpák) és balladáit, az ajánlással (Földeák). S ez a hatás, amelyet formakultúránkra gyakorol, korántsem mellékes valami; de önmagában még nem is minden, nem a legtöbb, ami e lírából továbbvihető. Igaz, a magas formakultúra a bizonyosság rá, hogy József Attila költészetébe olvasztotta a polgári líra legfejlettebb hagyományait; s izgalmas probléma a József Attila-i formák és Kosztolányi, vagy a francia klasszicizmus stíluseszménye közötti összefüggés. De pusztán az effajta párhuzamok merev, iskolás következtetésekre vihetnek csupán. József Attila klasszicizmusának újszerűségét meglepőbb és eredetibb összefüggések világíthatják csak meg. Vissza kell nyomoznunk népiességének forrásaiig, hogy a legérettebb, a kiteljesült költőt megérthessük.

A polgári esztéták egy része korán, még életében felismerte, hogy József Attila esztétikai újsága valamiképpen népiességével függ össze. A Szép Szó urbanus literátorainak s a „Ilétfői Társaság”-nak köre (Ignosus Pál, Hatvany Lajos, Németh Andor, Hevesi András, Szerb Antal, Halász Gábor, Kerecsényi Dezső) — KOMLÓS ALADÁR mutat rá erre — „egy Kalevalával és szürrealizmussal komplikált... urbanus népiesség példáját szerették benne, Erdélyi József szimplának és csizmásnak érzett népiességével szemben”.⁷ SZENTKUTHY MIKLÓS 1947-ben, a Válaszba, a tízéves halálévfordulóra írt esszéjében, ezt a József Attilát fedezi fel. S rokonszenves és ihletett lelkesedéssel tárja fel József Attila népiességének egy polgári esztéta számára még érzékelhető jelenségeit. „Shakespeare — ősmithológiai — népdal — és minden lelki nyavalya ismerete után: nyissuk fel az Összes Verseket”.⁸ — ezzel az alapattitúddal fog hozzá SZENTKUTHY József Attila költészetének elemzéséhez.

A *népies szürrealizmusnak* ez a Szentkuthy és Németh László (aki a „bartóki szintézis” stíluseszményében jut el a Szentkuthyéhoz hasonló következtetésekhez) által is tudatosított mintaképe különösen erőteljes ihlető hatást gyakorol a fiatal költő-nemzedék bizonyos köreiből. Nagy László a Deres majális című kötetében nemrég jelentette meg 1944 és 1947 között írt költeményeit, amelyekben — egyebek között — József Attila virágénekeinek,

⁷ KOMLÓS ALADÁR: József Attila és kritikái, Magyarok. 1948, 2—12 l.

⁸ SZENTKUTHY MIKLÓS: József Attila. Válasz. 1947. II. k. 523—537. l.

népdalainak ihletében fogant népies szürrealizmus dominál. Keresett póriaság s valami precíz túlfinomultság párosul ezekben az önmagukban mindig formás, tetszetős, de egymást követő rendjükben meglehetősen egyhangúságot árasztó strófákban :

Karikáznak az ördögök,
az úton felrepül a por,
sívít a szél, a fa alá
bújna csibeként a bokor.

(Nagy : Karikáznak az ördögök, 1945)

Tejjel táplál a jó remény,
mesebeli rózsatehén,
szőlő szemet csipegetek,
ujjaim közt csillag remeg.

(Nagy : Árok parton járok mindig, 1945)

A „klárisok, gyöngyök, medáliák” József Attilájának ihletéseire lelünk Kormos István, Juhász Ferenc, újabban Szécsi Margit, Csoóri Sándor költészetében is.

Papsajtra dült a kigyóhagyma,
kigyóhagymán a lódarázs,
fehér az ég, fehérén füstöl,
az ösvény porlepett parázs.

(Kormos István : Katlan, 1949)

Kátrányos derekú uszály
a kikötőben megpihen,
minden árbo : égő kard,
minden kötélesomó : szívem.

(Szécsi Margit : Rövid dalok, 1956)

A népies szürrealizmus költészete nem állt meg ezeknél az elemi formáknál. Juhász Szarvas-énekében, vagy Nagy László Havon delelő szivárvány, Romantika nyole versben című ciklusában már egy komplikált, mitikussá nagyított, romantikus irányzatával találkozunk.

Sem a tudatos polgári, sem pedig az ösztönös paraszti ráérzések nem alkalmasak arra, hogy József Attila népiességét forradalmi újszerűségében fogják fel. Pedig ez elkerülhetetlen követelmény: hiszen József Attila az a költő, aki nemcsak a mi irodalmunkban, hanem az egész világirodalomban is

elsőnek *revideálja* a népiességnek tizenkilencedik századi, merev és korszerűtlen fogalmát, s ad neki új értelmet és életet.

Pályájának kezdete egybeesik a népi írók, költők: Erdélyi József, Illyés Gyula indulásával. Egy ideig maga is közel áll a szerveződő mozgalomnak, tagja a Bartha Miklós Társaságnak. A költészetről vallott elméleti álláspontja a húszas évek végéig lényeges vonatkozásokban egyezik a népiekével. A műköltészet és általában a magyar kultúra megújulásának forrását az évszázados hagyományokban és a népköltészetben látja. Költészetének gyakorlata azonban már ekkor is előtte jár tulajdon felfogásának, népiessége művészi megvalósulásban már régen nem az, ami az Illyésé, Erdélyié. Virágénekei, népballadáí, szegényember versei új hangon szólnak, bennük soha nem érzett, tapasztalt ihletforrások buggyannak felszínre.

RÉVAI JÓZSEF — a Kortársban közölt tanulmányában (1958. június) — elsőnek elemezte József Attila népiességének újszerű vonásait, az urbanizmusban, a „*villonizmus*”-ban fedezve fel konkrét művészi tartalmait. Ez az elemzés azonban további szempontokkal gazdagítható. Népiességének mélyebb, korszerűbb értelmezéséhez a kulcsot maga József Attila adja meg, midőn saját költészetének a tapasztalatait leszűrve, kimondja, hogy „a népművészet épp annyira internacionális, mint amennyire történelmi termék”.⁹ A folklór *internacionális* felfogása lesz egyik forrása újfajta népiességének. A másik forrás: az a szintén először ösztönös, majd tudatossá váló felismerés, hogy a népművészetnek az általános nemzeti és internacionális kereteken belül vannak, lehetnek bizonyos *osztály-meghatározottságai* is. „Az irodalmon belül — írja — tehát épp úgy, mint a társadalomban, osztályhare folyik, amely nemcsak ideális, hanem materiális is, mert nemcsak osztályízlést és ideológiai szükségletet elégít ki, hanem ugyanakkor a termelésre vonatkozóan osztályhatalmi célokat szolgál.”¹⁰

József Attila igazi művészi forradalmár: egyszerre újít s teremt új szintézist. Felismeri: ahhoz, hogy korszerű művészetet teremtsen, nem elegendő egyszerűen a hazai, elsősorban paraszti folklórra építenie, forrásul kell felhasználnia az európai népköltészet, a reá épülő műköltészet s a népivé lett műköltészet internacionális hagyománykincsét. De — s ez felfogásának másik új vonása — nem akárhogy, hanem egy meghatározott osztály, a munkásosztály politikai, ideológiai, művészeti igényeinek megfelelően. Front-áttörése a költészetben hasonló ahhoz, amit Bartók a zenében vitt végbe, midőn a magyar nép dallamkincsén túl a közép-európai népek, majd az egész világ népzenejének dallamvilágát tekintette művészete forrásvidékének. Amikor, elsősorban Ady nyomán, lemerül a magyar folklór tizenhatodik századi és kuruc hagyományaiba — áttör internacionális irányban is. Elsősorban

⁹ József Attila: i. m. 115 old.

¹⁰ U. o. 256. old.

a nyugati népek paraszti forradalmainak, előproletári, plebejusi lázadozásainak, proletár mozgalmainak folklorisztikus hagyományából merít. Érdeklődését jelzi fordítói művészete is: Villon, Luther Márton éneke, amelyet Engels a renaissance-korabeli forradalmi mozgalmak Marseillaisnek nevez, Tidman úr balladája, a dán mezőgazdasági proletárok gyújtó indulatú éneke mutatják többek között tudatos kapcsolódását ehhez az örökséghez. S a szomszédos népek, csehek, románok klasszikusai és élő költői közül szintén épp azok iránt érdeklődik, akik valamilyen módon közvetítik számára tulajdon népük folklór elemeit. S ha tudjuk, hogy a Cserépfalvi Kiadó 1937-ben megjelentetett Európai költők antológiájának kiszemelt fordítója József Attila volt (csak betegsége akadályozta meg a munka elvégzésében), világossá válik, hogy érdeklődése e hagyomány iránt fokozódott.

József Attila ezen internacionális jellegű „folklór” (s ő is a legszelesebb értelmű folklór meghatározással él, akárcsak BARTÓK: Népdal az, „amit sokan és sokáig énekelnek”¹¹) beolvasztásával megleti költészetének internacionális, de egyszersmind nemzeti érvényű formanyelvét. Ez a József Attila-i felfedezés a marxista esztétikát is gazdagítja, midőn a gyakorlatban, a művészi alkotás konkrét folyamatában mutat rá arra, hogy a nemzeti forma nem feltétlenül egy nemzeti kulturális beltenyészet eredményeként jöhet csak létre, hogy nemzeti lehet az is, *ami nemzetivé vált*. Mint a munkásfolklór: a munkásosztály forradalmi költészetének internacionális öröksége. S ez a kozmopolitizmus igazi ellensúlya — nem a „nemzeti öncélúság”.

Mindezt vázlatosan végiggondolni is elegendő, hogy belássuk: József Attila nem egyszerűen a Nyugattól örökölt formákat tölti meg szocialista tartalommal, s nem csupán tárgyi szempontból gazdagítja a magyar költészetet. Igaz, magába olvasztja a Nyugat vívmányait, kipróbálja a húszas évek modernizmusát, — de igazi, zseniális alkotó módjára olyan művészi forradalmat visz végbe, amely esztétikailag is teljesen újat teremt. Kérdés, hogy hogyan, mi úton-módon találkozik József Attila azzal a hagyománnyal, amelyre művészetét alapozza? S e kérdésnél visszaérünk eredeti problémánkhoz; itt merül fel újra hangsúlyosan, félreérthetetlenül: hogyan hat a *pártosság, mint esztétikai formáló tényező*?

József Attila aktív, cselekvő résztvevője a legális és illegális munkásmozgalom, a párt harcainak, egy olyan kollektív tevékenységnek, amely magas tudati szinten folyik és sajátságos igénye, hogy önmagát művészi szinten is tükröztesse, kifejezze. Ez a magyarázata a mozgalomban folyó sokoldalú szellemi tevékenységnek, amelynek szerves része a művészi munka. Ez az alapja a munkásmozgalmi dalok, általában a forradalmi költészet nagyarányú elterjedésének, internacionális gyűrűzésének. Számítsuk ehhez hozzá azt, hogy a munkásosztály, mint osztály s különösen annak a pártba tömörült

¹¹ BARTÓK BÉLA: Néppenék és a szomszéd népek néppenéje, Bp. 1934.

része a műveltségnek jóval magasabb szintjén áll, mint a feudalizmusban élő és a maga kollektív művészi tevékenységét szintén elvégző parasztság. Ezért mindaz, amit a maga kollektív művészeti tevékenysége során felhasznál, beolvaszt: sokszorosan bonyolultabb, rétegezetebb, mint a parasztság művészeti tevékenysége. S a különféle szférák, rétegek közötti határok nem mosódtak még benne annyira össze, mint a paraszti folklórban, hiszen a munkásosztály kultúrája maga is jóval fiatalabb, mint a parasztság valójában már évezredes hagyományokra alapozott népköltészete.

József Attila ezeket a heterogén elemeket zseniálisan olvasztja össze minőségileg új és önálló érvényű szintézisbe. A munkásosztály harcainak, életének sajátos élményvilága és szükségletei (tüntetések, felvonulások, forradalmi harcok), valamint a munkásélet köznapi tényei (a társas munka, a pihenés sajátos formái) arra készítetik, hogy megkeresse azokat az új típusú kifejezésformákat, műfajokat, amelyek alkalmasak ezen élmény- s érzésvilág hű interpretálására. Egy olyanfajta hitelességű tolmácsolásra, amely egyszerre fejezi ki a költőt, mint egyént, és az osztályt, a közösséget, amelyben a szubjektum „elvegyül” s melyből „kiválik”.

József Attila legimpozánsabb versei közé tartoznak a felvonuló, tüntető munkástömegek lendületét, követeléseit, teljes érzelem- és gondolati állapotát kifejező, orchester-szerűen zengő *indulói*, mint a Tömeg, Szocialisták, Invokáció, vagy a Búza, (melynek ritmikája, hasonlatanyaga, szerkezete és mondanivalója egyaránt egybevág Dehmel-nek a munkásmozgalomban közismert Aratódal-ával). Dalszerű *ringató*-i s *dúdoló*-i hangszerelése, refrénjei, dallamos-sága jelzi, hogy a költő zümmögő, dudoló munkáskórus ajkára szánta őket (Proletár-dal, Dúdoló, Ringató, Munkások kórusa, Biztató). Feleleveníti a parasztmozgalmak, majd a munkásmozgalom hagyományos énekműfaját, az *úrcsúfoló*, *burzsuj-bosszantó* nótát, s a mozgalom harmincas évek eleji osztályharcos lendületéhez illő, hetyke, magabizó kurucos-vagányos mondani-
valóval telíti (Szabados-dal, Egy költőre). Kifejezően egyéni, de egyben az üldözött osztályharcos proletár, az illegalitás szorongásai s merészségei közt élő kommunista érzelem- s gondolatvilágával harmonizáló versműfaja a *biztató*-nak nevezhető dalféleség. (Biztató, Ákácokhoz.) E dalforma didaktikusabb változata, amolyan az osztályharc törvényeire tanító *oktató-dal*, villonos *példa-ballada* — szinte-szinte szemináriumi előadásra szánva — a Bér munkás ballada, A tőkések hasznáról, a Vigasz. S ugyancsak régi, hagyományoszerű népi műfajra: a *börtön-éneke*re épül az agitatív erejű Lebukott.

A munkásélet mindennapjainak, munkának vagy munkanélküliségnek a pillanatai szintén új, kifejező műformák kialakítására ösztönzik. A munkadalok motívumai, a munkára biztatás friss, hagyományos formulái őriződnek meg az amellettt ugyancsak modern, agitatív Favágó-ban. Kedvelt műfaja az átkozódó, ez a szinte évezredes népi műfaj; verseiben leginkább a munkanélküliek átkozzák az uraságot, ősköltészeti ráolvasók és a Kalevala módján

(Áradat, Ördög farába). Sokféle népi és műköltői hagyományt összefonva fejlesztí tökéletessé az otthont, a gyárat, a külvárost megelevenítő *proletár interieur*-t és *proletár genrekép*-et (Anyám, Mondd mit érlel, Betlehem, Betlehemi királyok).

Ezek a munkásélet harcaiba és mindennapjaiba merülő költeményei mintegy hídként vezetnek azokhoz az írásaihoz, amelyekben költészete „klasszicizmusa” kiteljesedik: nagy gondolati összegzéseikhez. Nincs holmi „szakadék”, elvi különbség vagy ellentét a Döntsd a tőkét és a Nagyon fáj költőjének látásmódja és alkotási módszere között. A Munkások és a Tömeg agitatív „szólamai”-ban éppúgy megzendülnek a későbbi nagy, a harmónia felé ívelő távlatok, mint ahogy a későbbi, látszólag nyugodt, filozofikus szemlélődéssel telített költeményei mélyén (A város peremén, Külvárosi éj, Téli éjszaka, Elégia) a Tömeg s a szocialisták tömegeinek víziója hánytorog: „Föl! föl! E felosztott föld körül . . .”, „. . . kalapácsot, mely clikkan pengve, sikló pengét a győzelemre, óh éj!” S Ódáját jellegzetesen, félreismerhetetlenül egy „mellékdallal” fejezi be: a szerelem lázas, dithirambikus érzelmeinek s a klasszikusan szárnyaló formának mintegy a forrását jelölve meg a tiszta, meghitt — munka fáradalmát, köznapok terhét lehelő — proletár interieurben.

Ez a József Attila, aki művészetét a maga teljességben a párt, a munkásmozgalom s benne egy teljes, új jövőjét váró, azért küszködő nemzeti közösség kifejezésére szenteli: nemcsak eszméiben, mondanivalójában — teljes megjelenésében, kifejezőmódjában *realista* költő. Társadalmunknak, a munkáosztálynak azok a küzdelmei, amelyek az elmúlt esztendőök során zajlottak le, különösképpen kérdően, felelősségrevonóan szembesítik a ma költőjét József Attila örökségével, mindinkább ezt a realista, de szocialista módon, tehát egyszerre népi és pártosan realista művészt kéri számon irodalmunktól. S hogy az ő példája nem nyűg, nem a költői egyéniséget, a saját hangot, tehetőséget elnyomó kényszer, nem új esztétikai dogma — mutatja, hogy az ő nyomán, ezeknek a nehéz esztendőöknek a harcai közepette erősödtek meg, vagy születtek új költői egyéniségek. Esztétikája nem receptet: korszerű irányt ad, nemcsak tárgyi s eszmei, hanem formai tekintetben is új költészetünknek.

IV.

S ide egy új fejezet kívánczik, amelyben e kérdésekről líránk utolsó két esztendei fejlődésének tükrében esik szó. Persze már korábban, az 1956 előtti két-három esztendőben is vannak jelei annak, hogy költészetünkben nemcsak kétértelmű, s korszerűtlen esztétikák sajátítják ki József Attilát, Simon Istvánt nem a „modernizmus”, a népies szürrealizmus foglalkoztatja. Ugyanakkor, amikor társai erős világnézeti megrendüléseken mennek keresztül, ő akkor kerül közelebb a gondolkodó József Attilához. József Attila mint a

tiszta, fellegtelen értelem vált élményévé ; az a költő, aki csodálatosan tömör, rézmetszetszerűen pontos képekben tud sehogy másként nem mondható igazságokat kifejezni. Földeák János attitűdje : az életben, a párt harcaiban résztvevő, figyelő, gondolkodó, tanácsot adó, magát mindenütt, ahol megfordul, munkásközösségben találó költő természetessége. Egyébként is a cselekvő, a harcból költőként is résztvállaló költőtípus újra való jelentkezése fontos jelensége szellemi életünknek, költészetünknek. Különösen a fiatalok, a most sereglők soraiban bukkanunk gyakran olyanokra, akiknek szeme nemcsak a szemlélődésre áll, s gondolkodásukat a tenni, sújtani, felrázni, csatasorba állítani, kítaszítani, simogatni, „ülni, állni, ölni, halni” szándéka igazítja. De József Attila fogja a kezét a lágyabb, „líraibb” költő-alkatoknak is. Mindez egyre világosabban rajzolódik elénk az utóbbi hónapokban örvendetesen nagy számban megjelent verseskötetektől (Györe Imre : Zuhogj csak ár, Garai Gábor : Ének a gyógyulásért, Papp László : Borkostoló, Demény Ottó : Virág utca, Fodor András : Józan reggel, Tóth Gyula : Csak a tett, Hárs György : A láz keresztjén, Pákolitz István : Szüret, Takács Imre : Kőangyal, Szécsi Margit : A láz keresztjén, Stetka Éva : Az ébredés partjáig, Rákos Sándor : Szegények vonulása, Simon Lajos : Csillagnézés, Csepeli Szabó Béla : A világ peremén), s a folyóiratokban megjelent írások jó részéből. A világos, egyértelmű költői utak mutatják ezt a legtisztábban ; de a problematikus, ellentmondásosan fejlődő fiatalok számára is sok tekintetben költői példa, minta József Attila. Természetesen, a fejlődés azonban ma sem ellentmondások, negatív ellensúlyok nélküli. De éppen József Attila örökségének egyre világosabbá való helyes, valóságos értelmezése biztathat bennünket azzal, hogy a forrongásból, a polémiaiból az új, szocialista líra kerül ki meggazdagodva s győzelmesen.

HOZZÁSZÓLÁSOK

KÉPES GÉZA

JÓZSEF ATTILA ÉS A VILÁGIRODALOM

Felszólalásom címe két irányba mutat. Egyrészt szeretném, ha mégoly futólag is, megvizsgálni: a világirodalomból honnan, kitől kapott József Attila egész életre szóló indításokat, — másfelől, gondolom, szükséges annak a felmérése: hogyan lépett be költőnk a világirodalomba és hogyan él ott tovább.

Anélkül, hogy irodalmi hatáskutatásokba sülyednénk, megállapíthatjuk: Villon költészetének igen fontos része volt abban, hogy József Attila saját hangjára talált. Erről a hatásról ma délelőtt már beszélt Révai József.

„Lidi nénémnek öccse itt,
Batu khán pesti rokona,
kenyéren élte éveit
s nem volt azurkék paplana;
kinek verséért a halál
öles kondérban főz babot —
hejh burzsoá! hejh proletár! —
én, József Attila, itt vagyok!”

A „Nincsen apám se anyám” című kötetnek ez a mottója, továbbá első versei: „Örökélet” és különösen az országos figyelmet, csodálatot és botrányt felidéző vers: „Tiszta szívvel” már fejlődésének ezt a fokát mutatja: a naivan egyszerű, tiszta és súlyosan sötét, tragikus képzeteket összekapcsolni tudó költő lép itt be, vagy pontosabban szólva robban itt be a magyar irodalomba. Nem szabad itt megfélemedkezni arról a tényről, hogy a magyar szocialista líra egyik legszebb darabját „A tőkehaszon balladáját” is Villon zárt, kemény formájában írja meg, — tehát a nagy francia költő példája hozzásegíti őt ahhoz, hogy korának legégetőbb társadalmi kérdéseit megragadni és ábrázolni tudja. Ismétlem: nem egyszerűen hangbeli és formai hatásokról van itt szó: a két költőnek ez a találkozása nem is lehetett volna olyan termékeny és olyan friss, eleven színekkel ható, ha nem lett volna közöttük mélységes rokonság.

A másik „világirodalmi” indítás, jobban mondva rokonság, ami József Attila egész életében, egész művészetében határozottan megmutatkozik: az Arany Jánossal való rokonság. József Attila szerepében, hatásában Petőfi, de művészetének legjellemzőbb vonásait tekintve: Arany.

• Ahogyan például „a piros palás, rakás falucskát” leírja, amely „mint egy tányér krumplipaprikás, /lassan gőzölög lusta/ langy estében”, de később is, amikor a külvárosi nyomor apró képeit egymás mellé rakja, látszólag nem lázítani, csak leírni akar, — mégis az így festett kép, a mozaikképekből összeszövődő rettenetes festmény lázítóbb minden elsőprő retorikánál. Ebben, a valóság jelenségeinek ilyen szinte mikroszkopikus megfigyelésében és a jelenségeknek nagy társadalmi és sokszor kozmikus távlatokat felvillantó

egybekapcsolásában Arany János művének folytatója és továbbfejlesztője József Attila. Versei szerkezetének tökéletes zártsága is a nagy mestert idézi. És még valami, amiről, sajnos kevés szó esik József Attilával kapcsolatban: a versforma kezelése, különösen a magyar jambusnak Arany kialakította hangsúlyos változata:

„Az nem lehet, hogy milliók fohásza
örökre visszamálljon rólad, ég!”

olvashatjuk Aranynál. A jambusnak ezt a hangsúlyos verselésbe állandóan átjátszó változatát megfigyelhetjük József Attila minden versénél. Hogy csak a jól ismert „Munkások” záró sorait idézzem:

„De — elvtársaim! — ez az a munkásság,
mely osztályharcban vasba öltözött.
Kiállunk érte, mint a kémény: lássák!
És búvunk érte, mint üldözött.
A történelem futószalagára
szerelve igyen készül a világ,
hol a munkásság majd a sötét gyárra
szegzi az ember öntött csillagát!”

A harmadik, egész életre szóló indítást József Attila a Kalevalától kapta. Erről meg már nemcsak kevés, de semmi szó sem esik, pedig ez a tény is bizonyosság arra az állításunkra, hogy József Attila igazi népies, vagy pontosabban: népi költő volt. Természetesen: nem azért volt népibb költő másoknál, mivel ő a Kalevaláig, sőt a háromezeréves finnugor folklórhoz, a vogul medvénekhez tért vissza, hanem azért, mivel ebből az ősi folklór-anyagból a legbensőbb érzéseit, egyéni vívódásait és a szocializmus küzdelmeit eredeti módon kifejező formanyelvet tudott teremteni. Ennek az állításnak bizonyítására igen sok példát tudnánk idézni, de, egy felszólalás szűkre szabott kerete miatt, meg kell elégednünk kettővel. Az egyik az „Áradat” című vers. A sztrájk miatt munkanélkülivé vált öt szegényemberről szól a vers, akiknek a botospán megtiltja, hogy izzadt testüket megmártsák az uradalom tavában. Erre az öt szegény falusi ember nemcsak öt zsellérnek a fájdalmát, dühét és átkát kiáltja világgá, hanem szinte az egész világ szegényeit. Állításom bizonyítására idézem a vers legjellemzőbb részletét:

„De rivall a csermely csősze,
békák botosa bottal mondja,
vicsorogja víz vitéze,
ordas inas, úr bolondja.

— Eltakarodj, öt tekergő!
Kotródj innen, kujtorogó!
Fattyúnak itt nincsen fürdő!
Csavargónak nincs csobogó!”

Ezután következik az uraság és ispánja fejére zúdított ősi finnugor átok:

„Világ valamennyi vizét
hazatereld, víz juhásza!” stb.

Lehetetlen mély megindultság nélkül megemlítenünk a másik példát. 1937-ben írt József Attila egy verset, amelyet töredék-versei közt függékben szoktak közölni, holott legszebb versei között a helye, ugyanúgy mint Shelley és Hölderlin megrázó töredékeinek. Testileg, lelkileg összehúzóva írja József Attila e verset, még egyszer, utoljára! — visszatérve a Kalevala gondolatfűzéséhez: az ősi bűvölő-igékkal próbálja kényszeríteni testi és lelki gyötrelmeit, hogy hagyják békén:

Szól a szája szólítatlan,
gondja kél a gondolatban
erőlködik ám az erkölcs
zsigereim zsugorgatja

ne bolondozz a belemben
ne kopogj a kebelemben
babos vesémet ne vedd ki

ne lankaszd a lábaimat
ne szakaszd a száraimat
ne kanyarogj a karomban
ráncom-redőmben ne rejtézz

ne lúgosítsd a savamat
ne szorongasd a szavamat
ráncom ne rángasd, redőmben ne rejtézz

ne torlaszd el a torkomat

ne lapulj meg a lépemen
ne kiáltozz a képemen
csigolyáim ne csikorgasd
fürtöm tövét ki ne forgasd

Mintha égnék, láng jár végig
lábujjamtól lobog égig

ne nyisd meg az oldalamat

Kicsurran a forralt kőnek
vasból való váladéka.

Az említett példákön kívül kalevalai sajátosságokat (tárgy, költői hang, szótagszám, ritmus, alliteráció) mutatnak más József Attila-versek is, mint a „Regös ének”, „Ordas” stb., ha a rokon vonások nem is olyan szembe-
szökők mint az előbb idéztem két versnél.

Vizsgálódásaim második része arra vonatkozik: hogyan lépett be, ha valóban belépett, József Attila a világirodalomba és hogyan él ott tovább. Eddig csak Petőfiről lehetett elmondani, hogy a világirodalom részévé vált. De ezt is inkább csak az utóbbi években, amikor válogatott költeményeinek kötetei a legjobb szovjet költők tolmácsolásában elindult diadalútjára Keleten. Nyugaton, sajnos, még mindig nincsenek az eredetihez méltó fordításai — bár, állítólag, francia nyelven már elkészültek, de még kiadásra várnak, elsőrendű költők tolmácsolásában, kitűnő Petőfi-fordítások. Bízvást mondhatjuk, hogy József Attila, mint magyar világhíresség, mindjárt Petőfi után következik. A Szovjetunióban 1952-ben kiadott magyar költői antológia ezen a téren is úttörő, és tegyük hozzá mindjárt: nagy hatású úttörő munkát végzett. Aránylag kevés, 15 verse jelent meg a hatalmas kötetben József Attilának, de nagy versei közül ott találjuk, igen magas igényű fordításokban — Csukovszkij, Iszakovszkij, Tyihonov és főleg Martinov — fordításában: a „Szociálisták”-at, a „Mondd, mit érlel . . .”-t, „Aki szegény, az a legszegényebb”, az „Ősz”, „Bánat”, „Téli éjszaka” címűt és a „Tőkehaszon balladája”-t. Ezeket a fordításokat még nem becsültük meg azzal, hogy felmértük volna értéküket és fontosságukat. Általában Martinov fordít a legpontosabban, tartalmi és formai hűséggel és a versek anyagának teljes költői átélésével. Azért sikerülnek olyan nagyszerűen fordításainak rím-megoldásai is. A „Külvárosi éj” kezdősorai már teljes frissességükben idézik az eredeti vers merész hangütését és hangulatát:

„A mellékudvarból a fény
hálóját lassan emeli,
mint gödör a víz fenekén,
konyhánk már homállyal teli”

Oroszul:

Свет подымает со двора
лучащиеся невода,
а кухня наша мглой полна
как яма, а на дне — вода —

A „невода és дне — вода: József Attilához méltó rím-megoldás. De hány hasonló szép, teljes és újszerű rímet találunk, ha végigolvassuk az egész kötetet!

A „Mondd, mit érlel...”-t Iszakovszkij anapesztusi lebegésű verssé tette az oroszban: Что готовит судьба человеку на свете, для кого не нашлось и лопаты простой; aminek következtében — a „Szeptember végén” ritmusában — ódai szárnyalást kap a vers, az eredeti objektív és éppen ezért felkavaró hang helyett. De a fordítás így is igényes és szép. „Aki szegény . . .” Martinov fordításában szintén némi formai átalakuláson ment át: a magyar hangsúlyos verselés helyett, amire az oroszban is van példa bőven, időmértékes ritmusban szól oroszul. Lehetne még hasonló, kisebb kifogások számát szaporítani, annyi azonban bizonyos, hogy ez a tizenöt versfordítás lett magja annak a csinos és mintegy az említett antológiában foglalt József Attila versek tízszeresét felülelő József Attila antológiának, amely 1958-ban már megjelent a Szovjet Állami Kiadó gondozásában. A versfordítások úgy készültek, hogy illas oroszul tudó magyar és Gerskovics magyarul tudó szovjet

író készítette el a költői fordítások alapjául szolgáló szövegeket. A szovjet költők nagy lelkesedéssel és odaadással vettek részt a munkában, — nem az ő hibájuk, hogy néha félreértették József Attila klasszikus voltát és a kemény, tárgyilagos, a népi színekkel átszőtt komor veretű, vagy pengeszerűen hideg és hajlékony verssorok helyett puskinsi értelemben vett klasszikus költészetet kapunk. József Attila nem múlt vagy félmúlt népi-nemzeti klasszikus irány képviselője, hanem minden ízében mai költő, a szocializmus költője és bármit mond az ember egyéni és társadalmi gondjairól, örömeiről, küzdelmeiről, azt egy maga-alkotta költői nyelven, mindig költőien és mindig nekünk, a XX. század gyermekeinek mondja. Ezt érzékeltetni, ezt megvalósítani: valamennyi József Attila-fordítás elengedhetetlen feltétele és legnehezebb feladata.

Időrendben következnek a finn fordítások. A finn nyelvű József Attila fordítások mestere Arvo Turtiainen, aki Ady kilenc versét is lefordította. 1952-ben a Kansankulttuuri kiadó megjelentetett egy kis kötetet, amelynek címe: „A szabadság tüzei” („Vapauden tulet”) és az említett Ady-verseken kívül tartalmaz Manninen-fordította Petőfi-verseket, Aira Sinervo- és Elvi Sinervo-fordította Arany-verseket és tizenöt József Attila-verset. A József Attila-versek fordítója Turtiainen, a legjobb modern finn költők egyike, a „Kiila” nevű baloldali irodalmi irány vezető egyénisége. Turtiainen friss, áradó, szenvedélyes eredeti verseinek formája a szabadvers-forma, de itt, József Attila kedvéért megmutatta, milyen kitűnően meg tudja formálni a kemény kötésű, rimes verseket is. A „Születésnapomra” című vers finnül is olyan szellemes és éles, keserű és könnyed, mint a magyarban.

„Kaks vuotta kolmeenkymmeneen —
ne tänään tuli täsmälleen

ikää
lisää,

ja lahjakseni itsellein
kahvilassa itse tein

riimit
fiinit:

Pois vuodet vieri, vielä vaan
ei kuussa kahtasataakaan

poika saa,
Isänmaa!

Így indul a vers a finnben és így megy egészen az utolsó sorig. „Az ám, Hazám!” Ezt még megoldja, valahogy a bravúros költő-fordító (poika saa — Isänmaa!), de a zárósor szó-osztásból eredő, szellemes és csak a magyar nyelvben lehetséges rímét: „taní-tani” ő sem bírja megfelelő módon megoldani, mint ahogy a többi nyelvekre fordító költők sem. Mert az, hogy a finn „opetan” (tanítok) szót kettémetszi (ope-tan), ebből nem születik a magyarhoz hasonló játékos rím. Turtiainen, mint már említettem, a verseket és köztük a „Külvárosi éj”, „A város peremén”, „A tőkehaszon balladája”, „Mondd, mit érlel . . .” címűeket is teljes gondolati, hangbeli és formai hűség-

gel szólaltatta meg a rokon finn nyelven. Hogy örült volna Attila, ha látja, hogy a Kalevala nyelvén is megszólaltak versei! Mivel a nagytehetségű finn költő-fordító munkájáról eddig még semmi méltatás nem jelent meg, sem nem hangzott el nálunk, azt hiszem, most méltó helyről hangzik el a köszönet és elismerés nagy szeretetet, elmélyedést és nagy hozzáértést követelő munkájáért.

Úgyancsak 1952-ben jelent meg olaszul Umberto Albini József Attila-kötete, bilingvis kiadásban, magyarul és olaszul. A körülbelül 20—25 vers közt ott találjuk a „Külvárosi éj”, az „Elégia”, az „Óda” és „A város pere-mén” fordítást is. Ezeket a verseket Albini 1957-ben kb. 50-re egészítette ki. A fordító, sajnálatos módon, csak a versek anyagának, tartalmi, nyelvi, gondolati finomságainak visszaadására vállalkozott, hódolva a latin műfordítói hagyománynak, melynek alapján állva a külföldi költőknek csak tartalmi fordításait adják, ritmikus prózában. (Ezzel a szokással egyébként, éppen József Attila fordítása alkalmával maguk a franciák is szakítottak, amint később látni fogjuk.) Megjegyezzük még, hogy Folco Tempesti 1950-ben megjelent magyar lírai antológiájában is szerepelnek József Attila-fordítások. Albinének nagy érdeme, hogy Itáliában ismertté és kedveltté tette József Attila költészetét, amire Benedetto Croce már a 30-as években felhívta az olvasók figyelmét.

Szólnunk kell, ha mégoly röviden is, a lengyel, szlovák és cseh József Attila-fordításokról. A Fangrát-féle lengyel kötet 1956-ban jelent meg és általában formai és tartalmi hűségre törekszik. Azonban a szocializmus és kapitalizmus harcának József Attila-i eredeti és költői megszövegezése nem mindig sikerül a lengyel fordítónak. „Az ország nem kérdi, mivégre / engedik meggyűlni a bajt / s mért nem a munkás védelmére / gyámolítják a gyár-ipart” — ez a lengyel változatban ilyesféleképpen hangzik: „A tőke és munka harcában a gyáros hízik és a munkás a robotban tönkremegy.” Ez igaz, de nem József Attila-gondolat, annak bizony kissé lapos. A szlovák és cseh fordítások már sokkal jobban sikerültek, — nemcsak azért, mert a fordítók (a szlovák Jan Smrek, Emil Boleslav Lukáč és Valentin Benják s a cseh Kamil Bednař és František Halaš) nemcsak kitűnő költők, hanem magyarul is jól tudnak, tehát fordításaik nem megverselt nyersfordítások, hanem az eredetivel egyenértékű költői alkotások.

Szölvünk már arról a diadalútról, amit az orosz nyelvű József Attila-fordítások Keleten elindítottak. 1957-ben jelent meg Pekingben József Attila válogatott verseinek kötete. A fordítás Szun-Jung, Galla Endre és Fu Vej munkája. Galla Endre készíti el a prózai fordításokat, a kínai költők, Szun-Jung és Fu Vej, ezeknek alapján a költői változatokat. Miklós Pál segítségével átvizsgáltam ezeket a fordításokat. Igen érdekes az a jelenség, hogy a kínai költők József Attila fordítása közben rátértek a rímes sorokra, ha ezeket nem is mindig olyan elhelyezésben alkalmazzák mint az eredeti. A „Tiszta szívvel” például, amellet, hogy természetesen az eredetitől eltérő szótag-számú sorokkal dolgozik, ölelkező rímeket alkalmaz, ami népi hangú magyar versben soha nem fordulhat elő. Azonban már magában véve az a tény, hogy a sorvégek rímekben csengenek össze, arra mutat, hogy a kínai fordítók a tartalmi mellett formai hűségre is törekedtek. Egyébként a fordítás próbája itt is a „Születésnapomra” című vers. Tartalmilag teljesen pontos. De emellet József Attila szédítően szellemes rímeihez hasonlókat igyekszik találni a fordító a kínaiiban is. Hogy tartalmilag milyen hű és hogy egy-

szersmind mennyire kínai lett ez a vers, meglátjuk, ha visszafordítjuk magyarra egyik részletét :

Lehettem volna oktató,
nem ily töltőtoll-koptató

szegény
legény.

Ez a szakasz kínairól visszafordítva így hangzik :

Ila én tanító lehetnék,
nem ilyen szánnivaló szegény kínai,

aki csak koptatja
ecsetje hegyét.

Ugyanez kínaiul :

Csia zsu vo nang kou tang yi-wei csiao yüan
ör pu sö yi-ge k'ö lien-di csiung han

cseng t'ien
mo pi csien.

A vers végének lehetetlen rímét is ügyesen oldja meg, — nem vágja ketté a gordiusi csomót mint finn kollégája, hanem a „nevelni” szó megismétlésével teremt rímpárt, ami által a szó különös nyomatékot kap.

A kínaihoz hasonló körütekintéssel készül József Attila verseinek fordítása és kiadása koreai nyelven. Pang Jong-Gap, a fordító, kitűnően tud magyarul, a budapesti egyetemen volt bölcsészethallgató. Lehet, hogy még ezeket a szavakat mondjuk, fordításainak kötete már meg is jelent és kiadták Koreában. . .

Az angol fordításokról, sajnos, nem kell sokat beszélnünk. Ha nem számítjuk a jóakarató magyar és angol műkedvelők próbálkozásait, eddig mindössze három költői értékű József Attila-fordításról tudunk, mind a három Laurie Lee, a kiváló tehetségű fiatal költő munkája. Hogy több az eredetihez méltó angol fordítás nem készült eddig József Attila verseiből, abban, persze, mi is hibásak vagyunk.

Szerencsére jóval több anyagot adnak az ismertetésre és jóval több okot az elismerésre a franciák. Az első könyvecske, „Hommage à Attila József” 1955-ben jelent meg, a legkiválóbb költők részvételével. A fordítók közt ott találjuk Eluard-t, Cocteau-t, Tzarát, Alain Bosquet-t, Jean Rouselot-t, Seghers-t, Guillevic-et, Dobzynski-t, Pierre Emmanuel-t, André Frenaud-t, Vercors-t, Pierre Gascar-t és a modern francia irodalom több más kiemelkedő képviselőjét. A kötet fordító-költői nem adnak tökéletesen pontos formai megoldásokat, de a tartalmi hűség mellett kötelezőnek érzik azt is, hogy szakítva a prózai műfordítás hagyományával, kötött és lehetőleg *rímes* formában szólaltassák a magyar költő verseit. Még Tzara is kötött formájú verseket kért fordításra. A kis kötet hatása már a megjelenés évében lemérhető volt : lelkes cikkek méltatták József Attila költészetét és a magyar költő hatását is felismerhettük a modern francia líra egyes darabjain. Az „Europe” című folyóirat 1958. márciusi számában körkérdest intéz a fiatal francia köl-

tökhöz, hogy a világirodalom milyen írói hatottak fejlődésükre. Jean Pérol költő Baudelaire, Rimbaud, Apollinaire, Cendrars, Saint-John Perse, Supervielle és Eluard mellett József Attilát is megemlíti. Én megvallom, mikor ennek a fiatal francia költőnek a nyilatkozatát olvastam, akkor ért az agyamhoz, hogy József Attila világhíre, amiről újabban sokat beszélünk, immár megindítóan gyönyörű valóság. 1958-ban jelent meg a második francia műfordítás-kötet József Attila verseiből. A kötet negyedszáz versének fordítója Jean Rousselot, a kiváló költő, aki az 1955-ös műfordítás-kötetben már sikerrel bemutatkozott. Rousselot a mércét igen magasra teszi fel: nem kevesebbre törekszik, mint arra, hogy tartalmilag és formailag egyaránt tökéletesen hű francia változatát adja a magyar verseknek. Fordítás-kötetének áttanulmányozása után csak annyit mondhatunk, hogy célját elérte. Idézhetném egyre másra a példákat ez állítás alátámasztására, de legyen ezúttal elég az a példa, ami engem legalábbis leginkább megindított: a „Nagyon fáj” fordítása. Ennek is, időhiány miatt csak az elejét idézem most:

„Contre la mort
 Qui te guette dedans dehors
 (Pauvre souris qui craint partout le piège),

 Ton seul abri,
 C'est la femme que tu chéris.
 Ses bras, ses genoux, ses seins te protègent.

 Mais le désir
 N'est pas seul à t'envahir
 C'est ta faim d'aimer, aussi, qui te pousse!

 Pour cela même,
 Tous embrassent celle qu'ils aiment,
 Tant que la mort n'a pas éteint leur bouche.”

Ez a futólagos áttekintés is mutatja, hogy — öröndetes módon — milyen nagy feladat vár arra, aki József Attila verseinek a nagyvilágban megtett útját tüzetesen meg akarná vizsgálni. Nemcsak nekünk magyaroknak kötelességünk, hogy ezt a munkát elvégezzük, de a külföld is joggal várja tőlünk, hogy magyar szempontból mérjük le és bíráljuk el munkájukat. Ez a magyar földről jelentkező visszhang nyilván még lelkesebb és még gondosabb munkára sarkallná azokat a külföldi költőket, akik erre a sokak szerint lehetetlen, szerintük csak rendkívül nehéz feladatra, József Attila verseinek fordítására vállalkoztak és még vállalkozni fognak.

BODNÁR GYÖRGY

JÓZSEF ATTILA PÉLDÁJA ÉS A BARTÓKI SZINTÉZIS

Az utóbbi idők József Attila-kutatásának — s ezen belül a jelenlegi ülésszak előadásainak — nagy érdeme, hogy a nagy proletárköltő életművét a két világháború közötti évtizedek magyar szellemi életének egyetemes összefüggéseiben vizsgálja. Látszólag csökkent a megközelítés igényének

szigorát, valójában a mentegető mozzanatoktól szabadítja meg az értékelést; látszólag elhagyja azt a nézőpontot, ahonnan a költő alakja oly nagynak tűnt, valójában hitelesebbé teszi nagyságát. Erre figyelt fel az irodalmi közvélemény, amikor 1956-ban RÉVAY elvtárs közzétette a Szabad Népben József Attila tanulmányának egyik részletét, ez ragadta meg Kortárs-beli cikkében s ez vezetett új, fontos észrevételekhez mostani előadásában. Ez tette termékenyebbé a részletkutatást s beszédesebbé a felmutatott példát: Szabolcsi Miklós merész vállalkozása és Diószegi András érdekes kísérlete jól példázza mindezt.

Természetes, hogy e messzebbre tekintő kutatás szemhatárában azonnal feltűnt Bartók alakja. S az is az új igény logikájából következik, hogy nem maradt a kultúrtörténeti háttér díszletei között, hanem a József Attila dráma aktív szereplője lett: a kutatás igyekszik tapintható, érzékletes közelbe hozni hatását, a szándékok közösségét, az ihlető erők azonosságát. Főleg részletesen bizonygatnom, hogy Szabolcsi Miklós, aki erre vállalkozott, ezzel jelentős újat hozott nemcsak a József Attila-kutatáshoz, hanem az újabb korok egész irodalomtörténeti feldolgozásához mérve is. De már, most a bevezetőben kell elmondanom azt is, hogy a Derkovits-rokonság kimutatását kevésbé meggyőzőnek érzem. Talán a választott módszer okozza ezt: Szabolcsi túlzottan közvetlen szálakat keres a két rokontörekvésű művész alkotásai, sőt részletmegoldásai között. Valószínű azonban, hogy nemcsak a módszer torzításairól van szó: sokszor olyasmi érezhető, mintha a kutató kedvenc koncepcióját igyekeznék *aláépíteni*. Sajnos: csak aláépíteni. Nem győz meg például, amikor Derkovits kedvelt ezüst színében és József Attila ezüst jelzőiben fedezi fel a közös úton haladók rokon vonásait. Túlzottan esetleges ez a hasonlóság: a festő ezüst színei mögött élő sokösszetevő művészi szándék még igen sokféleképpen megnyilatkozhatott volna a rokon kortárs másnyelvű művészetében. A „tetten érése” vágyó láttatja meg Szabolcsival József Attila egyik gondolatában a Derkovits-féle kivágás-elv esztétikai megfogalmazását. József Attila szerint „a vers egy-két sora a kölesönösen függő kapcsolódás folytán eleve meghatározza a többit — vagyis a *mű világának minden pontja archimedesi pont*. S a szóban forgó egy-két sort elfogadván, a művész elméletileg már ki is választotta a valóság egyik részét — ezt minden jó mű alkotása igazolja. Ezekkel a kiválasztott valóságelemekkel azután az ihlet, a művészi cselekedet elfödi szemléletünk elől az összes többit, a ki nem választottat.” Érzésem szerint az „Irodalom és szocializmus” eme gondolatában József Attila a realista művészet típusalkotásának folyamatát rögzíti, tehát tágabb körű fogalmat kerülgét: a Derkovits-féle kivágás-elv ennek *egyik* eszköze, része lehet, de nem azonos vele.

A Bartók-rokonsággal foglalkozó részben már nyoma sincs ennek az itt túlzottnak tűnő filologikus bizonyítási eljárásnak. Talán a kiinduláskor rendelkezésre álló anyag is más utak felé irányította a kutatót: itt nincs szó közös élményekről, közös osztályalapról, közös művészi iskoláról, közös környezetről — más nemzedék, más kor, más törekvések jellemzik e két nagy alkotót; de ugyanakkor itt ritkábban kell a rekonstrukcióhoz folyamodni, a két életmű birodalma között legalább a fő útvonalakat megbízható jelzőtáblák mutatják: József Attila Bartók-vázlata, a nagy zeneköltő-kortárs már akkor kétségtelen nagysága olyan mozzanat, amit a Derkovits-rokonság elemzésekor nélkülözni kellett. Biztosabbá tette a tájékozódást

RÉVAI elvtárs tanulmányainak néhány gondolata, s az a tény, hogy a zene-tudomány Bartók magyar szellemi rokonait keresve ugyancsak eljutott József Attilához. S a sokirányú vizsgálódás után most itt áll előttünk a két nagy rokon, kik hasonlóan vagy ugyanúgy érzik és érzékeltetik az ember helyét a mindenségben, a nagy „pokoljárók”, kiknek diszharmóniai a felbomlást és a kétségbeesést, a betegségnek és a magánynak, a barbárságnak és a ziülésnek deformáló hatását ábrázolják s elődeinket, a jövő embereit, kik vágyják, keresik és megteremtik a harmóniát. S ami annyira nyilvánvaló Bartók életművéből, — ha halványabb nyomokat hagyva is — jelen van József Attila költészetében is: ő sem önmagáért valónak látja a népművészetet, hanem egy új, magasabbrendű művészet alkat-elemének. „Fiatalságunk és a népművészet” című cikkében írja: „A proletárművészet őseit a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív. A népművészet a felgyülemlett, jelenlevő múlt, hatékony emlék, mely irányítja a jövőt. De azét, akinek van jövője.” Költészetében mindvégig ott vannak a népi dallamok, ritmusformák, képek, műfajok, de beolvasztva és egy magasabb szintre emelve. S itt áll előttünk a két művész, kik megjárták az izmusok útját s akik életük végén megteremtették a maguk új-klaszszicizmusát.

Mindez — szavakkal vagy a sorok mögött — utal arra a vitára is, ami irodalmi életünk nagy újrakezdésének időszakában indult meg: helyesen tette-e NÉMETH LÁSZLÓ, amikor a bartóki szintézist, a bartóki utat állította példaképpen mai irodalmunk elé. Ez a kérdés állt a középpontban, amikor a fiatal költők antológiájáról folyt a vita s fel-felbukkant az Élet és Irodalom „modernség”-vitájában is. A most elhangzott előadások tisztább fogalmainak birtokában ma már észrevehetjük, hogy bizony annak idején a vita támadó heve sokakat túllendített a szükséges korrekción s a bartóki példa olykor akaratlanul is szembekerült a József Attila művéből kiolvasható biztatással.

A dolgok összekuszálódását segítette, hogy Németh László gondolatfelvetésével egy tanulmánykötet előszavának keretei között találkozott először az olvasó: „A bartóki szintézis — írja a Magyar Műhelyben — Adytól a legfiatalabb költőig folyt és folyik ennek az irodalmi mása, programot adva gondolkozónak, költőnek, regényírónak.” Zavarhatott itt a társadalmi vonatkozások mellőzése. Zavarhatott a kifejtetlenség, hiszen ez a gondolat a tanulmánykötetben kap majd igazi, élő testet. Sokan értetlenül állhattak a példák előtt, főképpen Gulyás Pál példája előtt, habár be lehetett volna számítani a szépíró-esszéista baráti elfogultságát, s a tanulmány néhány fontos sorát: „vannak írók *s nem okvetlenül a legnagyobbak*, akik a maguk szándékaiban hosszú korok, néha egy egész irodalom lappangó törekvéseit sűrítik össze.” És segíthette a vita eltorzulását a kifejtetlen gondolatmenet néhány misztikusnak tűnő mozzanata a „keleti lelkiségről”, a népművészetből előtűnő „ősvilágról”, noha valószínűleg sokan állottak már hasonló problémák előtt — töprengve, amikor nem kaptak választ a történelmi, társadalmi elemzéstől. De már ebből a gondolatvázlatból is kiolvasható volt valami: az, hogy Bartók példája a népiesség és modernség szintézisét ajánlja a ma fiatal íróinak. Bartók olyan forrást talált a népzeneben, mely a tudatosan hajszolt különködéstől teljesen idegen *modernség* életre-keltésére volt képes. Ennek a modernségnek a lényege az *egyetemesség*, melynek keresése közben azonban az alkotó nem mindig tudja közvetlenül meg-

éreztetni azt a mélyebb művészi mondanivalót is, melynek kifejezéséért útnak indult: közvetítőkre van szüksége mondanivalója egyetemessé tételére. Feltehető, hogy azok az alkotók, akik a népből teremtették meg modernségüket, olyasmit sejthettek a népdalban, népköltészetben, amit Thomas Mann a bibliai mítoszban. Thomas Mann szerint „mítosz lényege a visszatérés, az időtlenség, a mindig jelenvalóság”. (Lessing emlékbeszéd.) Tehát az egyetemesség. József Attila ezt keresi a népművészetben is: azért vitatkozik a faji és kozmopolita művészet ideológusaival, mert „nem vették tudomásul, hogy a népművészet éppannyira internacionális, mint amennyire történelmi termék”. (Fiatalságunk és a népművészet.)

S ha túllépünk az előszó-tanulmányon s megismerkedünk a gondolatnak testet adó írásokkal, még nyilvánvalóbbá válik gondolatfelvetésének jogosultsága. Garcia-Lorca tanulmánya — de készülő tanulmánykötetének még néhány, jelenleg hozzáférhetetlen írása: a Bartók-esszé, a fiatal magyar költőkről szóló áttekintés — éppenhogy a mitikusnak tűnő mozzanatokat igyekszik megalapozni. „Valami nehezen meghatározható, de ismerkedésre ingerlő rokonságot éreztem a spanyol és magyar írói alkat s méginkább az ottani és itteni szellemi helyzet között... ők is elmaradtak, félhűbéri viszonyok közt éltek, az irodalom náluk is a nemzeti élni akarás kétségbeesett megnyilatkozása volt, hosszú hanyatlás után az emelkedés jele: nekik is volt, csak kicsit előbb, egy Nyugat-nemzedékük, az 1898-as; ők is mohón figyelték, pótolták s lépték túl a nagy európai népek szellemi vívmányait...” Egyáltalán nem esetleges tehát Garcia-Lorca Bartókkal, a magyar költészet „bartókinak” nevezett vonulatával való rokonítása. S nem lehet véletlenszerűnek tekinteni, hogy ott bukkant fel a népi és modern szintézise, ahol a legnagyobb alkotók egyszerre éltek át a feudalizmust és az imperializmust. Hiszen körülöttünk az egész világ modern törekvésektől volt hangos, s akadt olyan kortárs is, aki szintén felfedezte a népi mélyrétegeket, az „ősvilágot”. De amazok ritkán tudnak túlvezetni bennünket az intellektuális, artisztikus kísérletek izgalmának határán, emez — a francia Giono — a való életet szűri ki a mélyből felhozott élményekből. A társadalmi felelősség, a társadalmi szenvedély hiányzik belőlük, s ezzel verte-ajándékozta meg a bartóki, Garcia-Lorca-i típust a kettős élmény, népük életének fokozott erejű konfliktusa. S ezért lehettek nagy megfogalmazói a két világháború közötti évek „világ-érzésének”. Mint ahogy a forradalmasodó századeleji Magyarország életéről is legtöbbet a hétszilvafás Ady Endre mondott s a dzsentrivilág kegyetlen szellemű írói is többet ki tudtak fejezni belőle, mint a városi élet körülöttük felnövő specialistái.

S mindezekén túl: a „bartóki szintézis” vonzóereje látható is. A szocialista irodalmi törekvések időszakának olyan erős tehetségei, mint Juhász Ferenc és Nagy László — mégha olykor torz hangon és szennyezett gondolatokkal is — szintén a népiség és modernség szintéziséért küzdenek, diszszonánsnak vélt életérzések megszólaltatására vállalkoznak s — ha nem is teremtették meg — harmóniára vágynak. Juhász költészetében szinte tudatos a Bartók-hatás vállalása: nemcsak a hang, a disszonancia, de a közvetlen inspiráció is jelzi ezt. Úgynevezett válságos korszakát — problematikussága mellett is — jobban jellemzi ez a hatás, mint a sokszor ráolvasott modernkedés. Hiszen sohasem érzí jól magát „válságaiban”. Erről vall Látomásokkal áldott életében, ez tölti meg különös feszültséggel a Rezi bordal csöndes rezignációját, ez táplálja a Huszonhat évesen, a Könyörgés hűségért

és az Emberszabású álmaink elszánt hitét, mely ha olykor nem is tudja eligazítani az élet dolgaiban, a végső célokat sohasem hagyja ködbe veszni. Sokszor emlegették költészete embertelenségét, pedig utolsó gyűjteményes kötetében, a Virágok hatalmában is leggazdagabban ábrázolt gondolat: az anyagból felnőtt ember és az anyagi világ viszonya, az ember ember-volta. Azért járja be a halottak birodalmát, hogy vallomást tehessen az élet költészete mellett. Az ember titkát kutatja a Mindenség szerelmében: lebilincseli a hatalmas erő, mely ott rejlik a férfiak „könyörtelen, só-nehez zokogásában”, az asszonyok mindentodaadásában. S tudja, hogy „az ember dolga kiteljesülni a tisztaságban és kegyetlennek lenni a fölmagasztaltásban”.

Legjobb verseiben, formai törekvéseiben is érezzük ezt a kinnal megőrzött földközelséget. A Halottak eposzának a gonoszokat felvonultató részletében szinte tobzódik a bizarr, irreális képekben: csigolyákból rakott koponyakerekű hintón, mellére nőtt ajakcimpával vonultatja fel az Elnyomók királyát, a Gyáva csupa szem: szellemesillár, gyöngyből fűzött erszény, szemkupac stb. Végtelen képek ezek, s megalkotásukat mégsem érezzük egy pillanatra sem borzalmas költői játéknak — nyomukban szinte Picasso Guernicája tűnik fel előttünk. Azután elvonulnak a gonoszak és jön az igazi sereg, jönnek a citromfa-szagú Tiszták, a Sohasem hűtlenek. A versben a borzalmas víziók helyét a népmesék tiszta realitásai foglalják el. S mindezek mögött a roppant küzdelem a rendért:

„előttem a dolgok sokszor elszabadulnak,
széthull a rendjük, szilárd kapcsolatuk nem szítja fegyelem
az összetartozó világ kapcsolai meglazulnak

De a szétszúllott világot, mint nyáját mégis fődél alá terelem,
Kutyám a hit, az lökdösi a dolgok oldalait csaholva,
sziszegve összeáll eggyé az atom, a részek csordája megint,
nem, nem bír a káosz, nem bír a káosz velem”.

S összes verseinek utolsó művei között már nemcsak a küzdelemről, annak eredményeiről is vallhat. A Szarvas ének, a Vers négy hangra újabb kísérletek indulását jelzi. Kezd már foszladozni korábbi versei humanizmusának elvontsága: már az emberi fájdalom, szeretet, aggodás és bizakodás kifejezése uralkodik. Ritkábban állítanak meg bennünket a fárasztó, feleslegesnek érzett költői eszközök. Új kompozíciós elképzelés bontakozik ki. Régebben az egy vonalon felépített szerkezetet alkalmazta, a dolgok, érzelmek, mondandók egymásutánhelyezésével akarva elérni a művészi célt. Ez a megoldás arra kényszerítette, hogy a teljesség kifejezését a minél bőségesebb *megjelenítéssel* szolgálja. Ez keltette az olvasóban olykor a dekomponáltság, a parttalan áradás érzését. Két említett versében egymás mellett több szólamot indít el: a Szarvasénekekben a párbeszéd és a leíró részek váltakozása révén, a Versben pedig ugyanannak a lírai mondanivalónak több oldalú megközelítésével. A különböző szólamok egymásmellettsége sok minden közvetlen megjelenítést feleslegessé teszi. Az összes versek tanúsága szerint a költőt a rend, a harmónia vágya vezeti.

Magam is tudom, hogy mindez még vázlatnak is kevés, mint ahogy az egész hozzászólás kénytelen megelégedni a kérdések felvetésével. Hiány-

zik belőle például a költő fejlődésének problematikája, veszélyeinek elemzése. Természetesen nem is törekedhettem a költő teljes portréjának megrajzolására. De talán ez a néhány töredékes gondolat is éreztetni tudja, hogy mindaz, ami a bartóki szintézis jelszavának értékes elemeiben megtalálható, elevenen él mai költészetünkben is. Juhász végletes példája hangsúlyosabban fejezi ki e fejlődéstípus jellemvonásait, de előbb-utóbb rábukkannánk Nagy László útját követvén is, s szembetaláljuk magunkat velük akkor is, ha felszabadulás utáni költészetünk intellektuális törekvésű csoportjának előrevívő lépéseit keresnénk.

Mindebből szerintem az olvasható ki, hogy Németh László gondolatfelvetése — problematikusságával együtt is — jó ösztönzője lehet az új magyar irodalomnak. Szükséges korrigálni, misztikus mozzanatait elvetni, s elemzéssel gazdagabbá, világosabbá tenni. De az egész elvetésével értéket dobunk el magunktól. A bartóki szintézis példájának *apologizálása* félrevinne, hiszen minden írói törekvés összetartó erejét, az eszmeiséget, a forradalmi szintézist szorítanánk vele háttérbe. De a forradalmi szintézis, a József Attila példa mellett helye van: olyan mozzanatokra vet erősebb fényt, melyek József Attila életművében halványabbak. A cél továbbra is a forradalmi szintézis megteremtése, de, azt hiszem, számunkra az odavezető út is lényeges. S korunkban az előrehaladás egyik útját Bartók példája mutatja.

NÉMETH LAJOS

Szabolcsi Miklós megtisztelő feladatra vállalkozott, mikor összevetette József Attila költészetét a két nagy kortárs, Bartók Béla és Derkovits Gyula életművének a tanulságaival. Természetesen az előadás szűkreszabott keretei között inkább csak jelezhettem művészetük érintkezési problémáit, ennek ellenére rövid tanulmányában a legfontosabb kérdéseket érinti. Nehezítette dolgát, hogy előadásában három olyan embert vett szemügyre, akik közül kettőnek, Bartóknak és Derkovits Gyulának nem sok köze van egymáshoz, s bár Szabolcsi Miklós sem igyekszik közöttük párhuzamot vonni, mégis az egy előadásban való szerepeltetés bizonyos zavart okozott.

Szabolcsi előljárójában aggodalmát hangoztatta, hogy vajon „nem szellemtörténet-e egységes folyamatról szólni a különböző művészi területen, vagy egy nevezőre hozni különböző műalkotásokat”. Úgy véljük jogtalan az aggodalom, hiszen épp a tudományos szemlélet, azaz a dolgoknak az összefüggésekben való, dialektikus látása követeli az összevetést. Nemcsak, mert a kulturális szféra területeit nem választja el fal egymástól, ezért a hatások sokrétűen érvényesülhetnek, hanem a talaj, amelyből a művészet ágai sarjadtak, közös; közös tehát a goethei „külső determináció” vagy annak a tragikus hiánya is. Ennek ellenére az összehasonlítással csínján kell bánni és mindenképpen óvakodni kell a rangsorolástól — amelytől sajnos Szabolcsi Miklós nem óvakodott. Hiszen még azonos művészeti ágon belül sem lehet rangsorolni, bizonyos minőségi körön belül már csak a szubjektív ítélet választhat — még inkább így van ez a különféle művészeti ágak esetében — már csak azért is, mert a zene és a képzőművészet internacionális nyelvezete miatt könnyebben állítható egyetemes mérce alá, mint a nyelvtől elszakított, csak más alkotó tolmácsolásán, vagy nem az anyanyelven élvezhető irodalom. Ismeretes az is, hogy a művészeti ágak és ezen belül

a műfajok eltérően reagálnak bizonyos korokra, s míg például a reneszánsz társadalmi élete, szelleme úgyszólván involválta a képzőművészeti alakítást, a modern korról ugyanezt már nem mondhatnók el; és az a XIX. század, amely a regényirodalomnak nagy korszaka, katasztrófát okoz például az építészetben stb.

Szabolcsi Miklósnak szuverén joga, hogy szubjektíve József Attilát Derkovits fölé emelje, sőt bizonyos összefüggésben Bartók fölé is, s ezzel nem is kívánunk vitázni, noha Bartók esetében a mi szubjektív véleményünk nem egyezik meg ezzel. Derkovitssal kapcsolatban is csak arra utalunk, hogy a képzőművészettől — s különösképp a 20—30-as évek képzőművészetétől — nem lehet várni annak „a széles körképnek az igényét”, amelyet a József Attila-i líra jelképez, már csak tematikailag sem, és egyébként is másként jelentkezik az a „gondolati, érzelmi, intellektuális és pszichológiai mélység” a képzőművészetben, mint a lírában, mert bár a líra is megsínylette azt a féktelen szubjektivizálódási folyamatot, amely a romantikától kezdve általános, mégse hatott rá olyan végzetesen, mint a képzőművészetre. Egyébként is más a képzőművészetben a totalitás, mint az irodalomban. A sophoklesi lélekábrázolást például hiába keresnők a klasszikus görög szobrászatban, pedig nem mondhatjuk, hogy az művészileg valamivel is kisebb értékű. Csak benne épp az mondatik el konkrét, mással nem helyettesíthető nyelvezetben, amely csak úgy, csak abban a műfajban volt közölhető, a kornak tehát más aspektusát adja, mint az irodalom.

Ennek ellenére nem vetjük el az analógiakeresés jogosultságát, hiszen maga az a tény is, hogy nem minden műfaj és művészeti ág alkalmas egyformán meghatározott kor, meghatározott problematika adekvát esztétikai formálására, nemcsak bonyolulttá teszi az analógiák keresését, hanem egyben szükségessé is, mert bizonyos műfajokban csak tendenciaként megfigyelhető jelenségek a másik művészeti ágban esetleg kibontakozhattak, és teljességük miatt segíthetik a félbemaradottnak a helyes megértését stb. Ezért pl. Bartók művészetének a megértése nélkül nem közeledhetünk a képzőművészetben — nem Derkovits Gyula — hanem Egry József piktúrájához, s bár azon túl, hogy saját bevallása szerint Egry szerette Bartókot, formálisan nincs semmi kapcsolat közöttük, mégis a szabadságvágyának pantheisztikus Cantata profanává mélyülése, a diszsonanciára, a szinte matematikai ellentétpárookra épülő kompozíció megértése — amely olyannyira jellemzi a bartóki zenét — juttathat csak közel bennünket a badacsonyi festő belső ellentmondásai megfejtéséhez.

A különféle művészeti ágakban dolgozó művészek közötti rokonság pusztán megállapítása persze még nem mond sokat. Szabolcsi mélyebbre is próbál hatolni, természetesen az előadás megszabta határokon belül. Az életsors, a szemlélet, az alkotásmódbeli rokonság a régebbi korok művészetében bárhol megfigyelhető, a művészek megszabott társadalmi helye, az előírt tematika, a stílusközösség magától értetődővé teszi az életsorsbeli, sőt alkotómódszerbeli egyezéseket. Persze manapság, a XX. században, az individualizmus évtizedeiben már minden közös vonás, — akár valamelyik művészeti ágon belül, akár a más művészeti ágban dolgozók között — valamiképpen már önmagában is érdekes, mert szembenállást sejtet az uralkodó szubjektivistá áramlatokkal.

József Attilánál és Derkovitsnál műveik felületes vizsgálata után is szembeötlő a rokonság: mindketten szakítottak azzal a művészi eszmével,

amely oly tragikusan csendült Babits ismert verssorában vagy Kosztolányi „Költő a húszadik században” c. versében ; ők „önmagukat nem önmagukkal mérték”, hanem vállalták a szocialista eszmét, az érte való harcot — és proletár művészvultuk miatt életsorukban is volt némi hasonlóság. A kérdés épp itt adódik. A közösen vállalt eszmében, a benne létesült ethoszban rejlik-e valami olyan kötelezően ható erő, amely meg akar mutatkozni minden művészeti ágban, az alkotó módszerben, a formázásbeli sajátosságokban is — vagy pedig csak a közös származás, proletárellet, a nyomor, az osztályharc mindennapjainak az élménye hat kettőjük témaválasztására, szabja meg műveik atmoszféráját? Ha pusztán erről az utóbbiról lenne szó, akkor az első szempillantásra is megállapítható rokonság nem több és nem érdekesebb, mint amit például a Balaton vagy az Alföld ébreszt az ott dolgozó festőknél és íróknál, mint ami közös például Juhász Gyula „Magyar táj — magyar ecsettel”-jében és mondjuk Tornyai tájvízióiban. Ezért — legyen a módszer akár induktív, akár deduktív — az összehasonlításnak túl kell emelkednie a művészek partikuláris egyéniségén, a közös életsors atmoszférát színező hatásának a konstatálásán, és ezért azt kell szemügyre venni, hogy a szocialista állásfoglalás, a „világérzés” helyett a tudatos világnézet vállalása stb. foglal-e magában olyan belső szükségszerűségből fakadó esztétikai problémát, amely a művészi egyéniség, a műfajlehetőségek konkrét adottságain túl, belső logikájánál fogva sajátosan konkrét, ugyanakkor mégis általános esztétikai kérdések elé is állítja a művészeket, és a művészi formálás különféle ágaiban is kötelező érvénnyel megmutatkozik. Az összehasonlítást tehát az esztétikai kérdésfeltevésnek kell indokolnia, s ebben az összefüggésben a konkrét művek, illetve művészek munkássága csak bizonyító anyagként szerepelhet, mert az analógia a pusztá tény konstatálásán túl csak ebben az esetben nyerhet mélyebb jelentőséget.

Szabolcsi Miklós utal néhány ilyen esztétikai problémára, bár elsősorban időhiány miatt utalása annyira általános, hogy nem minden esetben jut többre a pusztá analógia konstatálásán. Elsősorban az intellektus formáló szerepének a hangsúlyozásában, a sajátos szerkesztési módban és az izmusokhoz való viszonyban lát közös vonást Derkovits és József Attila életművében. Bár a helyszűke miatt az intellektus formáló szerepét, és az izmusok „megszüntette-megtartva” dialektikus legyőzését sem Derkovitsnál sem József Attilánál nem elemzi bővebben, ezért nem világlik ki, hogy mi ebben a sajátos, a csak rájuk jellemző, hiszen például a magyar képzőművészetben még igen sok mestert jellemez e problémavállalás. A sajátos szerkesztési módot azonban már jobban megvilágítja. Szerinte Derkovits „az izmusok, elsősorban az expresszionizmus és kubizmus híres „kivágás” technikáját folytatja, viszi tovább, tökéletesíti. A kép mintha egyetlen sajátos szemszögből lenne komponálva, arányok, méretek, tárgyak és emberek egymáshoz való viszonya megváltozik egy sajátos szempontnak alárendelve. Ez a szempont hol formai, hol eszmei, pontosabban : formai megoldáson keresztül érvényesülő eszmei igény.” Véleményem szerint nem azonos problémáról van szó. A József Attila-i archimedesi pont érvényes például a Diskobolosra épp úgy, mint Rembrandt akármelyik képére. A Derkovits-i kivágás konkrétabb és kisebb hatósugarú fogalom ennél. Szabolcsi maga is utal rá, hogy itt a kubizmusban és az expresszionizmusban ismeretes kompozíciós eszközökkel állunk szemben, bár leírása nem elég szabatos, mert éppen nem arról van szó, mintha a kép „egyetlen sajátos szemszögből lenne komponálva”. Szabolcsi itt véle-

ményem szerint összemossa a Derkovits-i eszmei tudatosságot, tartalmi sűrítést a sajátosan formai problémával, amellyel Derkovits e tartalmat közölni tudja. Az egyetlen sajátos szemszögből való kompozíció épp a klasszikus perspektívának és ábrázolásnak volt a jellemvonása. Derkovitsnál a kubizmus és némiképp az expresszionizmus intencióinak megfelelően épp a több perspektivikus nézőpontnak a sikravetítéséről van szó, amellyel megkísérelték az idő kategóriáját is bevinni a képzőművészeti ábrázolásba. Derkovits átveszi ennek a sajátos modern, az izmusokban kristályosodott szerkesztési módnak igen sok elemét, a lényeg azonban az, hogy azokkal ellentétben *eszközként* és nem *célként* használja őket. Gondoljunk csak a „Három nemzedék” c. képére, ahol az adott felületre több nézőpontból látható jelenségeket komponál, s ezzel olyan mély, szimbolikus tartalmat sugalmaz, olyan intellektuális mondandót közöl, amelyet a klasszikus perspektíva és látványyszerűség szerkesztési szabályai szerint nem tehetne meg, ugyanekkor ezt Derkovits úgy csinálja, — s épp ebben emelkedik túl az izmusokon, jut el az új realizmushoz —, hogy nem elégszik meg a pusztá szimultanizmussal, a több nézőpont egy síkra vetítésével, hanem a látványt a reális látás törvényei szerint újra össze is fogja, s ehhez nemcsak a kubizmus kompozicionális elvét, hanem a képzőművészetben Van Eyck óta vissza-visszatérő kompozíciós eszközt, a mikrokozmoszt zártágot felbontó, ugyanakkor szélesebb hatósugarú egységet sejtető tükörképet is felhasználja. Továbbmegy tehát, mint tette a kubizmus, ő is felbontja az empirikus tér és az egy nézőpontból adódó idő egységét, de magasabb szinten újra össze is fogja, lényegében tehát a klasszikus alakítás és a sajátosan modern szintézisét keresi. Természetes, annak, hogy ezt meg tudja tenni, elsősorban eszmei okai voltak, ennek az elemzése azonban már túlmegy a rövid hozzászólás hatáskörén, ezzel csak utalni akartunk a Derkovits-i „kivágás” bonyolultságára, s hogy ez konkrétebb fogalom, mint a József Attila-i archimedesi pont. Véleményem szerint ezt a sajátos Derkovits-i szerkesztési módot ezért elsősorban nem József Attila esztétikai követelményével kellene összevetni, hanem József Attila lírájának kompozíciós módszerével, József Attila költészete és az izmusok viszonyának a konkrét elemzésével; csak ebben az esetben lehet megelni a műfaji eltérések ellenére a közös eszméből fakadó, konkrétan is megragadható közös esztétikai formálást. Hasonló a helyzet az ezüst szín jelentőségének az elemzésénél. Az analógia önmagában még nem mond sokat. Derkovitsnál igen mély okai voltak e szín használatának, bár ha tüzetesebben vesszük szemügyre a kérdést, nemcsak az ezüst szín felhasználásáról van szó, hanem az aranyéről is, általában a *fémszínek* használatáról. A fémszínek ugyanis a többi festékanyagtól eltérő sajátosságokkal rendelkeznek, máshogy verik vissza a fényt, más a csillogásuk, bizonyos szögben elnyelik, más szögben megerősítik a reflexeket. A magyar képzőművészetben csakugyan főként Derkovits használta a fémszíneket, a művészettörténetben azonban régóta ismertek, s nemcsak a trecento oltárképekre utalhatunk, hanem a szecesszió bizonyos törekvéseire és az izmusok, mint pl. a „mercizmus” kísérleteire is. Derkovitsra hatottak is az izmusok kísérletei, „Halas csendélet” c. képén nem fémszíneket használ, hanem sztaniol collaget, az idegen fényes anyaggal erőteljesebb hangot próbált elérni, mint ami a puhább olajjal érhető el. Derkovits újítása abban rejlett, hogy ő a fémszíneket más festékanyagokba is keverte és ezzel újszerű feszültségeket, újszerű dekoratív hatást, szemcsés csillogást ébresztett, fokozni tudta a

színek hideg-meleg ellentétét, s kompozíciós módszerével nemcsak többféle nézőpontot sűrítetett egy felületre, hanem a fémszín keveréssel többféle optikai hatást is ért el, amire ismét csak eszmei okok miatt volt szüksége. Ahogy Szőnyi István megteremtette az olaj-tempera, Egry pedig sajátos olaj-pasztell technikáját, mert mondanivalójuk közlésére nem volt megfelelő egyik addig ismert technika sem, úgy alakította a technikát Derkovits is saját mondanivalója testére. Nem volt tehát véletlen nála az ezüst, hiszen a szín-szimbolikával állandóan foglalkozott, s a kortárs visszaemlékezés szerint a fémszínnek felhasználásában valami olyan lehetőséget érzett, mint amit a középkorban az arany háttér jelentett; sajátosan a proletármiliót sugárzó színeknek, új, monumentális stílus alaphangjának tekintette őket. Hogy József Attila jelzőhasználatában is volt-e ilyen tudatosság, illetve ott a pillanatnyi hangulat érzékeltetésén túl egyetemesebb jelentősége is volt e jelzőknek, annak az eldöntése már nem ránk tartozik.

Szabolcsi Miklós bevezetőjében említette, hogy sajnálatos okok miatt a magyar művészetben nem alakulhatott ki olyan gyümölcsöző együttműködés a különféle művészeti ágak között, mint pl. a franciában. Ugyanezt elmondhatjuk a különféle művészetekkel foglalkozó tudományágakról is. Pedig a megoldás gyakran csak komplex kutatás gyümölcse lehet, ezért üdvözljük Szabolcsi Miklós úttörő kezdeményezését.

SZABÓ GYÖRGY

JÓZSEF ATTILA ÉS AZ IZMUSOK

József Attila és az izmusok ezen az ülésszakon is annyiszor érintett kapcsolatáról szólva először ennek történetét, másodszer pedig e kapcsolatok eredményeit szeretném érinteni.

József Attila életének az izmusok szempontjából fontos 1923—1927 közötti szakaszából még nem ismerünk minden adatot. De az életrajz rendelkezésre álló vázlata¹ is tartogat néhány tanulságot. Jelenlegi ismereteink alapján József Attila és az izmusok kapcsolatának történetét négy szakaszra osztanám. E periodizáció segítségével a felmerülő egyes esztétikai kérdések is jobban megválaszolhatók.

Az izmusokkal történő *megismerkedés* szakasza 1923-ra esik. Az előző év végén megjelent *Szépség koldusa* a *Nyugat* első korszakának költői, elsősorban Ady és Juhász Gyula hatását mutatja. József Attilát elsőnek nem a formabontó hatások érték. Két fontos tény következik ebből. Először az, hogy a makói diák — talán tanárainak befolyására is — a magyar irodalomnak az izmusokhoz képest viszonylag hagyománytisztelőbb ágán indul el s költői iskolájában ennek ismeretéből vizsgálzik. Annak a nemzedéknek a tagja, amelyik 1919 után lép színre s már csak hagyományként kapja a

¹ Melyet főleg PÉTER LÁSZLÓ tanulmányai és HONT FERENC visszaemlékezései alapján készíthettünk el. L.: PÉTER LÁSZLÓ: József Attila Szegeden. *Irodalomtörténet*, 1955. 115—163. l. (Klny. is: Szeged, 1955. A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványa, 34. sz.) — valamint: PÉTER LÁSZLÓ: Espersit János. (1879—1931) Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez, költészetéhez. Bp. Akadémiai K., 1955. 87 l. (*Irodalomtörténeti Füzetek* 1. sz.) — HONT FERENC: Visszaemlékezések József Attilára. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1955. 275.—287. l.

tízes évek eredményeit; amelyik már nem élte át sem a *Nyugat* művészi forradalmát, sem a *Tett* és a *Ma* lázadását. Másodszor: az első kötet sokszor öncélú verseitől a kornak, egyéniségének, barátainak hatására Szegeden el kellett jutnia a cselekvő szándékú költészethez, a társadalmi rend megváltoztatását zászlójukra tűző irányzatokhoz, amelyeket abban az időben ő is, mint a köztudat általában, legtöbbször marxista fogantatású irodalmi kísérletnek tartott, a munkásmozgalom irodalmi vetületének vélt s amely következképp ebben az időben csak az ország területéről kitiltva, emigrációban virágozhatott igazán. A két tény eredményeképpen József Attila és az izmusok kapcsolatának vizsgálatánál abból a tételből kell kiindulnunk, hogy az izmusok megismerésekor az alapréteg, melyre a későbbiekben minden épül, már adva volt s hogy ez az alapréteg nem az izmusokból, hanem a már jelzett hatásokból rakódott le. Innét erednek a költő izmusokkal szemben mindvégig megőrzött kritikai fenntartásai s innét a hagyományos verselés megszakítatlan tisztelete.

A szegedi évek tanúsága szerint egy ideje ismeri már az izmusok néhány elvét, de verseiben azok hatása csak 1923 vége felé fedezhető fel. Az emlékezősek szerint legalább egy éve vesz részt a „lázado fiatalok” beszélgetéseiben, hallgatja a Bécsből hazaérkező HONT FERENC vagy az expresszionizmusról 1923 januárjában előadást tartó PÓR TIBOR fejtegetéseit, elfogadja a *l'art pour homme* jelszavát. Hosszú ideig mégis megmarad korábbi elképzelései mellett. „Attila — HONT szavai szerint — rendkívüli érdeklődéssel tanulmányozta a külföldről érkezett írásokat. Az elméleteket gyakran helyeselte, de verset más módon írt.”² Lassan és gyanakodva azonban, de enged. Bár a makói évek hatása igen erős, a baráti társaság egész későbbi életére szóló felismerésekkel ajándékozza meg. PÉTER LÁSZLÓ megállapítása szerint ami Makó után Szegeden „számára többlet volt, az a kommunista eszméknek a modern irodalmi irányzatokkal, izmusokkal kuszán összefonódott különleges világnézeti lehetett”.³ A szocializmus elméletének és a művészet társadalmi szerepének néhány kérdése természetesen ébresztette fel a ferencvárosi proletárgyereket a rokonszenvet a munkásmozgalom, különösen pedig annak irodalma iránt. Az pedig — ezekben az években — leginkább azoknak az íróknak és költőknek a tevékenységét jelentette, akik — vállalva elveikért a száműzetést is — varázslatos fényben tűnhettek fel a hazai fiatalok előtt.

Kezdetben azonban nem a bécsi magyar emigráció formabontó csoportja hat gyakorlatilag. Kassákék tevékenységét majd Erg Ágoston ismereti meg részletesen. Rendszeres tájékozódás híján a véletlenül hozzájuk elvetődő könyveket és folyóiratokat tanulmányozzák, jórészt német expresszionistákat olvasnak. Kormányos István Hans Benzmann, Ivan Gollt, Julius Hartot, Karl Henckelt és Richard Dehmelt, valamint a Benzmann-antológiát (*Die moderne deutsche Lyrik*) említi.⁴ A német expresszionizmus hatásán túl a döntésre azonban őt is a szabadvers atyja, Walt Whitman készíthette. Az év vége felé már merész képek és oldottabb sorok jelentkeznek; november végén — december elején pedig — talán az *Igen* című folyóirat ankétjának hatására is — megszületik a *Tanítások* első része. Ezt

² HONT FERENC: i. m. 276. l.

³ PÉTER LÁSZLÓ: József Attila Szegeden. Klny. 22. l.

⁴ Idézi PÉTER LÁSZLÓ: Klny. 32. l.

az ankétot — melyen József Attila is fellépett — Whitman versével nyitották meg, utána pedig — HONT emlékezései szerint — „Juhász Gyula mondott igen éles és bátor beszédet. Kissé jelképes szavakkal az eltiprott forradalomról beszélt és arról, hogy az elfojtott láng nem aludt ki, két helyen egyre erősebben izzik a parázs: az egyik hely az ország határain kívül van, a másik pedig Szegeden”.⁵ Bécsre célzott-e Juhász Gyula? Az, hogy a szeretett mester a forradalmat idézte s a szegedi fiatalok mozgolódásában, kísérletezésében az emigránsokéhoz hasonló törekvéseket látott és helyeselt, nagy jelentőségű lehetett. A költő egy december eleji levelében⁶ már az aktivizmusról beszél s arról, hogy még ennél is többre tör: nemcsak tette akarja versével az olvasót rábírní, hanem már ekkor „az ember addig ’magábatudott’ lényegét” akarja megváltoztatni. S ugyanítt írja: „Most művészetbeli megújulás előtt állunk, amit elég keserves lesz keresztülvinni, mert még nincs meg az új etika...” Két könyv-élmény is hatással lehetett rá ebben az időben: NÉMETH ANDOR e napokra teszi megismerkedését Pásztor Árpád Whitman-könyvével,⁷ 1924 januárjában pedig Nietzschét olvas. („Mindenben ellentmondok neki, csak a felsőbbrendű ember jövetelében értek vele egyet” — mondja egyik levelében.⁸) Whitman és Nietzsche, az első évtizedek irodalmát annyira befolyásoló két végletes óriás áll az izmusokkal kapcsolatba került költő felett is.

Akkor, az 1923—24-es év fordulóján kezdődik tehát a második korszak s tart a *Nem én kiáltok* kötet nyomdába-küldéséig. Ez idő alatt lényeges változás történik hangjában, képalkotásában és szerkesztésében is: a *Tanítások*kal kezdődő korszak a versek *egy részénél* meghozza az expresszionizmus alkotó módszereinek némelyikét, de meghozza — bizonyos mértékig — a német iskola Kassákék által⁹ „gyógyíthatatlan romantikus és szentimentális terheltség”-nek aposztrofált eszmei hatását is. A Szabolcsi Miklós által ma délelőtt említett „Jóság-versek” időszaka ez: a „szép szóval hatni” elképzelése már a *Tanítások* kísérőlevelében felbukkan.¹⁰ A fenti elvek miatt viszont hiába jutnak ezek a versek Kassák kezébe. A *Ma* már 1921-ben támadja az expresszionizmust, melynek valamennyi elvét korábban sem vette át. Erg Ágoston — fiatal Kassák-követő — levele szerint¹¹ a szerkesztő azért utasítja el a *Tanítások* közlését, mert „a kor keresésének a színvonalába nem esnek bele” s az az álláspontja, hogy „nem kell sem prédikálni, sem manifesztálni, tömegszónoklatokat tartani”. Kassák és követői ez idő tájt már a konstruktivizmus vizein hajóztak s az ismeretlen fiatal vidéki költő expresszionista ízű „jóságos” versei elmaradottaknak látszanak.

Kassákot csak az év vége felé sikerül meggyőzni arról, hogy a „költő megismerkedett „a kor kereséseivel”, de ő nem elégszik meg fél megoldá-

⁵ HONT FERENC: i. m.

⁶ GALAMB ÖDÖN: Makói évek. József Attila élete nyomában I. Függelék: József Attila válogatott, kiadatlan versei. (Radnóti Miklós jegyzetével.) Bp. Cserépfalvi, 1941. 173 p. 1 t. — A levél a 33—37. l-on. Közli részleteit József Attila Összes Művei I. Versek 1922—1928. Bp. Akadémiai K. 1952. is, a 388—389. l-on.

⁷ NÉMETH ANDOR: József Attila és kora. I. Gyermekévek. II. A diák. *Csillag*, 1948. 2. sz. 15. l. — PÁSZTOR ÁRPÁD könyve 1922-ben, Dick Manónál jelent meg Budapesten.

⁸ JÓZSEF JOLÁN: József Attila élete. 3. kiad. Bp. 1947. 185. l.

⁹ MÁTYÁS PÉTER: Új művészet. Berlin, 1920/21. *Ma*, 1921. jún. 1. 99. l.

¹⁰ GALAMB ÖDÖN: i. m. 33—34. l.

¹¹ Közli PÉTER LÁSZLÓ: i. m. klny.-a, 33. l.

sokkal. Ismét Erg tolmácsolja véleményét: „A versek kellenek és tetszenek. Le is hozza őket, természetesen egy kikötéssel, hogy ti. vagy-vagy. Azaz, mint ő mondotta, nem írsz felváltva magyar népdalokat és ilyen verseket.”¹²

A kilátásba helyezett elismerés és a *Nem én kiáltok* 1924 karácsonyán született utószava arról tanúskodik, hogy József Attila átvesz néhányat a konstruktivizmus elveiből is. „Én nem azért jöttem, hogy bölgjek, hogy buzdítsak, hanem hogy tegyek” — írja. „Egy mindennél szociálisabb ember szinte csak sejtett alakja lebeg a szívek fölött. Kell, hogy reáalakjam húsomat és beléágyazzam csontjaimat. Hogy ez nem „művészet”? Hát akkor fütyülök a „művészetre”, én többet akarok, én azt akarom, ami kell.”¹³

1924 végétől 1925 szeptemberéig: ez izmusokkal való kapcsolatának harmadik szakasza. Előbb idézett szavai a konstruktivisták nem egy tételét — néha szinte szóról-szóra — tükrözik. Az utószó megszületésének idején állott virágjában ez az irányzat. A *Kortárs* (azaz a *Ma*) Ergtől hozzájuk jutott nemzetközi száma¹⁴ meggyőzhette elterjedtségéről, mindenekelőtt a konstruktivista elmélet pedig arról, hogy a világháború alatti lázadás, a húszas évek eleji kiábrándulás után az izmusok baloldali meggyőződésű követői tapasztalataikat az építésre és az új etika kimunkálására kívánják fordítani.

A konstruktivizmus valószínűleg a szovjet avantgardistáktól indult ki. Kiáltványuk a „materiális építő munka kommunista kifejezését” tartja feladatának s egyik pontja ezt a jelszót röpíti világgá: „Vallás — hazugság. Művészet — hazugság.”¹⁵ 1922 májusában több művész kezdeményezésére — mint Romain Rolland, Oscar Kokoschka vagy Marcel Sauvage, akivel József Attila később Párizsban találkozik — összegyűlik a „haladó művészek első düsseldorfi kongresszusa”.¹⁶ Bár ezen nem sikerült a haladó művészek Internacionálját létrehozni (személyi okok miatt, hiszen a proletkult követői távolmaradtak s ellenszervezet létrehozásán fáradoztak), a kongresszus a konstruktivisták tömörülését eredményezi. Itt hangzik el Lissickij és Ehrenburg deklarációja, mely elutasítja a „szubjektív vizionárius világszemléletet” és tárgyiasságra alapozott konstruktív művészetet javasol.¹⁷ E felhíváshoz romániai, svájci, skandináv, német, holland és magyar avantgardisták csatlakoznak. A *Ma* ugyanazon év augusztusában nagyobb tanulmányt közöl „A konstruktív művészet társadalmi és szellemi távlatai”-ról.¹⁸ Az irányzatnak „közvetlenül magának a kommunista életfolyamatnak, a funkciónak a fölerzése” a célja, ezt pedig úgy kívánja elérni, hogy nem az „életfolyamat” egyes jelenségeit, eseményeit, az építésben élő emberek élményeit és érzelmeit, hanem általánosítva a szociális embert (vagy a „kollektív individuumot”), az életet általában akarja felvázolni. Ezt pedig „a minden más formát lényegében magában hordozó formai rendszer... a geometriai formák konstruktív rendszeré”-nek segítségével

¹² Uo.

¹³ Közli PÉTER LÁSZLÓ is. I. m. klny.-a, 42. l.

¹⁴ Erg levele céloz rá. Közli PÉTER LÁSZLÓ. I. m. klny.-a, 33. l.

¹⁵ Közli a *Magyar Írás* 1924. 76. l.: „A mai kultúrválság dokumentumai.”

¹⁶ Deklaráció a haladó művészek első düsseldorfi kongresszusához. *Ma*, 1922 aug. 30.

¹⁷ Uo.

¹⁸ KÁLLAI ERNŐ: A konstruktív művészet társadalmi és szellemi távlatai. *Ma* 1922. aug. 30. 55—59. l.

végezné el. Elméletileg ugyanez volt a kubizmus fejlettebb (képarchitektúra elnevezésű) változatának célja is. BORTNYIK SÁNDOR ugyancsak 1922-ben erről azt mondja,¹⁹ hogy az „nem egyes tárgyakat ábrázol, sem nem kifejezése az individualista művész hangulatának. Hanem: a kollektív társadalomért harcoló ember etikájának, hitének, az ember és a modernség harmóniájának reális formákban való megjelenítése.” A konstruktivizmusban tehát az építés és a kollektivizmus ideológiájaként a kubista képarchitektúra — német expresszionizmussal harcban álló — elmélete volt az alap, de gyakorlatilag, ezt az irodalom nyelvére fordítandó le, mégis az expresszionizmus eredményeit használták fel „az új konstruktív erő” érzéseinek kivetítésére. „A művészetben magunkat akarjuk adni, az emberi társadalom egy tagját, az EMBERT: az élet meglátóját, felérzőjét, magát a mai életet élőt” — írja Kassák a *Kortárs* programadó cikkében.²⁰ Az ösztönösséget elítélő kubista elmélet fonódik össze az ösztönösség szélsőséges expresszionista gyakorlatával a konstruktivizmus új társadalmi rendet segíteni akaró irányzatában.

József Attilánál mindez bizonyos módosítással valósul meg: ennek az irányzatnak levegőjében született versei nem a győztes forradalmat követő építés perspektíváit akarják elvontan megjeleníteni, hanem egy elkövetkező hazai forradalomét. Az olyan sorok, mint

Igazi lelkünket, akárcsak az ünneplő ruhákat gondosan őrizzük
meg, hogy tiszta legyen majd az ünnepekre

(*József Attila*)

vagy

A bokrok már alszanak, én is lefekszem tibennetek,
hogy reggel kéznél legyenek majd kedvelt,
acélhomlokú szerszámaim

(*Néha szigetek*)

vagy egészen nyíltan:

De jobb ebédet akarunk, hogy jobbak legyünk,
több pár cipőt az ágyunk mellé, hogy többek legyünk;
A híd lassan kijön a ködből, a túlparton szuronyok állnak —

itt az olló, ott pedig a szövendő szövet —
mire várunk?

(*Anyám meghalt*)

azt mutatják, hogy a „legoldottabb verselés időszakára” — ahogy a költő ritmikáját elemző KISS FERENC 1925 nyarát elnevezte²¹ — olyan alkotások esnek, amelyek a konstruktivizmus elveinek hazai viszonyokra ültetett változatát mutatják. A versek komponálása expresszionista jellegű (bár

¹⁹ BORTNYIK SÁNDOR: A művészet reinkarnációja. Válasz HEVESY IVÁNNAK. *Magyar Írás*, 1922. 83. l.

²⁰ KASSÁK LAJOS: Vissza a kaptafához. *Kortárs*, 1923. szept. 15. l. sz.

²¹ KISS FERENC: József Attila ritmikája. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1956. 407—422. l., 1957. 79—98. l.

soha nem csap véglelességbe), a verseket összetartó eszme pedig a várt forradalomé.

Ennek a József Attila életében oly fontos szakasznak, mely — Radnóti szerint is²² — irodalmunk e korszakának kiemelkedően szép konstruktivista ihletésű verseit adja, életrajzi adatai arra mutatnak, hogy a konstruktivizmus jegyében fogant tudatos hazai kísérletről van szó. A költő a Centrál-kávéházban nemcsak a bécsi konstruktivisták „összekötőivel” — Kassákné Simon Jolánnal és Tamás Aladárral, Erg Ágostonnal — találkozik rendszeresen, hanem olyan fiatal költőkkel is barátságot köt, akik hasonlóképpen ebben látják nemzedékük feladatát. Pintér Ferencnek, ez idő tájt kenyerespajtásának, ekkor megjelent verseskötetéből némi ezekből az elképzelésekből kirajzolódik. (E kötetéről szólva Babits a *Nyugatban* fel is figyel rájuk.) József Attila ezt a kötetet egyik levelében „nagyszerűnek, szenzációsnak, zseniálisnak” nevezte s GALAMB ÖDÖN szerint belőle „lelkesen” idézett.²³ Az *Ostromlóják a várost* című könyvének bevezetőjében²⁴ Pintér mintegy nyilatkozik azon fiatalok nevében, akiknél a költemények „nyelve azóta született, amióta Ady Endre... meghalt, Kassák Lajos kibújdosott”. (A két költő hatása alatt születtek Pintér versei is, melyek közül néhány József Attila verseit is alakíthatta.) A két név hagyományainak tudatos felhasználásáról van tehát a költő által oly nagyrabecsült kötetnél szó!

Logikusan következik ezek után izmusokkal való kapcsolatának *negyedik* szakasza: a fiatal költő (két sajtópörrel poggyászában) többek között azért is utazik Bécsbe, hogy megismerkedjék Kassákkal, akit a tízes évek forradalmi költészete és az új líra közötti kapocsnak vél. Erg Ágostonnál száll meg. Az óhajtott találkozás hamar megtörténik, de a két költő nem talál egymásra. „Verseiből szavalt s csodálatos memóriával felmondott néhányat az én szimultanista verseimből is — emlékezik később Kassák — amelyeket abban az időben nemcsak kívülről megtanulni, hanem írott szövegből olvasni is csak kevesen tudták. Verseket szavalt s homályos ismereteivel, de konok elszántsággal a szocializmus céljáról és mozgalmi lehetőségei felől okoskodott.”²⁵ De sem a Ring egyik padján folytatott négy szemközti beszélgetésben, sem az Atlantis-kávéház asztalánál nem jutottak közel egymáshoz. Kassák a fiatalembert, mint nem közéjük valót, Németh Andornak „adja át”.²⁶

Így versei a *Diogenes*ben jelennek meg s így nem jelenik meg soha — egy 1928-as fordítást kivéve — semmilyen írása Kassák lapjaiban. A negyedik korszak az izmusokból való kiábrándulás korszaka. Legfontosabb lehet ebben az elvi, esztétikai ellentétek szerepe. Csak néhányat sorolnék fel. József Attila a mozgalom szolgálatába soha beállni nem hajlandó. Kassák előtt tér vissza állandóan a mozgalmi lehetőségekre, az anarchista eszmékkel terhelt költő előtt a szocialista társadalom kérdéseire. Kassák szerint a szavak nem zsákhordók, hogy értelmet cipeljenek. József Attila öt év után is szokatlanul élesen válaszol erre: „Nem kell arra a sok páratlan badarságra és polgári maszlagra gondolnunk, melyet a közelmúlt izmusai mutat-

²² GALAMB ÖDÖN: i. m. 111. l.

²³ GALAMB ÖDÖN: i. m. 57. l.

²⁴ PINTÉR FERENC: *Ostromlóják a várost*. Bp. 1924. Szerző kiadása. (Bethlen nyomda) 45 l.

²⁵ KASSÁK LAJOS: Emlékezés József Attilára. *Népszava*, 1938. dec. 18. 7. l.

²⁶ NÉMETH ANDOR: József Attila. Bp. Cserépfalvi, é. n. 10. l.

nak s amelynek értelmében igen sűrűn megtagadták a szavaktól az értelmet...²⁷ Kassák teljes formarombolása is anarchista színezetű volt. Ezzel vitázik, amikor — NÁDASS JÓZSEF emlékei szerint²⁸ — azt fejtegeti, hogy „a formarobbantók tévedése ott van, hogy a formát tagadják, holott csak egy bizonyos, tartalmát vesztett, immár csak virtuozításra alkalmas forma érett meg a pusztulásra. A tévedés ugyanaz, mintha a társadalmat, mint olyant, tagadnák egy bizonyos társadalmi forma helyett”. Lucienek már ezt írja Bécsből: „Kassáktól én igen távol állok, mondhatnám nincs hozzá semmi közöm. Eppen ezért beszéltem annyira öntudatosan József Attila-versekről és nem pl. szabadversekről.”²⁹ A magára talált költő már ekkor szakít az izmusokkal és Kassákkal sem a harmincas évek politikai légköre miatt száll csak később szembe. Amikor Párizsba jutva, az erős francia munkásmozgalommal megismerkedik, politikai-művészeti látása is rohamosan tisztul. Marinettit és Prampolinit egy bankett nyilvánossága előtt nevezi árulónak.³⁰ Kapcsolatba az ez idő tájt induló szürrealizmus második vonalával kerül. Talán a spekulatív izmusok ellenhatásaként is ismerkedik az „automatikus kifejezés”³¹ lehetőségeivel, de a dadaizmus pszichológiai ágát folytató új irányzat elemzése már nem tartozik izmusokkal kapcsolatos vizsgálódásunk körébe.

Az életrajz erre vonatkozó adatainak vázlatos áttekintése után, amennyire ezt a bőséges idézés lehetőségétől megfosztó szűkre szabott idő megengedi, vegyük szemügyre az izmusokkal kapcsolatos fejlődési szakasz eredményeit.

Az izmusok létrejöttét a század első évtizedében kialakult társadalmi helyzet magyarázza. Ennek vizsgálata szolgálhat eligazítóul a tekintetben, hogy a különféle avantgardista irányzatok (melyek néha még azonos név alatt is országonként és csoportonként mást és mást jelentettek) hol, mikor, milyen erővel és miért léptek fel. A különbözőségeken túl azonban szülő-okuk közös. Egy pontosan körülhatárolható korszak szülöttei s ez a korszak nem más, mint a *kifejlődött* imperializmus korszaka, melynek egyik legfontosabb jellemzője az aktív tömegek jelenléte a nagyvárosokban. A kapitalizmus kialakulásának idején a mi irodalmunkban is egyre erősebben, egyre többször tűnik fel az egyén és a tömeg viszonyának kérdése, de ez a tömeg még passzív s kizsákmányolását a jóindulatú, tőlük elszigetelten élő felvilágosult elmék keserűen, de tehetetlenül nézik. Ennek a századnak nagy *novuma* a nagy méretekben kifejlődő munkásmozgalom: bérharc, sztrájk, szocializmus, „tendenc-művészet”, az egyén, mint a kollektívum felelős tagja — mindezek most válnak csak igazán élő kérdésekké. A felépült világvárosokban, a megváltozott életforma idején, a technika rohamos előretörésének korában ennek a mozgalomnak a hatására jönnek létre az izmusok: némelyek — kezdettől reakciós állásponton — megkísérik a pontosan

²⁷ JÓZSEF ATTILA: Irodalom és szocializmus. Művészetbölcseleti alapelemek. József Attila Összes Művei III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok. Bp. Akadémiai K., 1958. 80. l.

²⁸ NÁDASS JÓZSEF: József Attila és a versforma. *Szép Szó*, 1938. I. 119—121. p.

²⁹ KÖZLI PATYI SÁNDOR: József Attila leveleiből. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1955. 204—225. l. Az idézet: 215. l.

³⁰ HONT FERENC: i. m. 285. l.

³¹ ANDRÉ BRETON: Situation du surréalisme entre les deux guerres. Paris, ed. Fontain, 1945. 16. l.

érett ellentmondásokat letagadni, (mint pl. az olasz futurizmus), mások éppen ezeknek az imperializmusban jelentkező ellentmondásoknak a feltárásával szándékoznak a fennálló rend megdöntéséhez hozzájárulni (mint pl. a magyar aktivisták legtöbbike, elsősorban Komját Aladár). Bármilyen is azonban ezeknek az irányzatoknak az előjele, a közélet porondján megjelenő munkástömegek jelezte elkövetkező forradalom érzéséből születnek, a változások szelét érzlelik s ki-ki szemléleténél fogva nevezi az eljövendő eseményeket katasztrófának vagy forradalomnak. Jó példa ennek a helyzetnek a felismerésére a futurista kiáltvány egyik pontja, mely pontosan a századelő imperialista Olaszországát tükrözi: „Meg fogjuk énekelni a munkától, örömtől és lendülettől mozgatott nagy tömegeket; megénekeljük a modern világvárosokban lévő forradalmak sokszínű és sokhangú rendszeresen ismétlődő áramlatát; megénekeljük a fegyver- és hajógyárak vad villanyos fényektől megvilágított remegő éjszakai tüzeit; a mohó állomásokat... a hidakat... a kalandorhajókat... a bőkeblű lokomotívokat... és a repülőgépek sikló úszását, melyeknek csavara úgy csattog a szélben, mint egy zászló és egy rajongó tömeg tapsára emlékeztet.”³²

Egy adott társadalmi jelenségre történik tehát reagálás s ez a reagálás az illető ország helyzete szerint s azon belül egyes csoportok és egyének elhelyezkedése szerint haladó vagy reakciós. Mi most a haladó árat kövessük s azok közül is a német, az orosz és a magyar hajtásokat, hiszen ez a három jutott legmesszebbre, épp a forradalmivá érett helyzet miatt s mert ez a három hatott József Attilára is. Ezek a különféle baloldali avantgardista csoportok a lényeges változást abban látják, hogy már nem mint elszigetelt individuumok, hanem mint a kollektívum tagjai, használják fel művészetüket a világ formálására. Elsőnek szándékoznak az egyén és a tömeg között a válaszfalat lebontani (ha ez nem is sikerül), elsőnek vallják az aktív művészet elvét (s ezen nem változtat az a tény, hogy eredményeikben jóval kevesebbet mutathattak fel, mint manifesztumaikban). Úgy hiszik, hogy ha a művész igyekszik hasonulni a tömegekhez és úgy lép közéjük, hogy mint a kollektívum egy tagja saját érzéseit, sejtéseit minden lehetséges eszköz segítségével napvilágra hozza, kivetíti, tulajdonképpen a tömeg érzéseit vetíti ki. A művész *maga*, mint individuum lesz a milliók hangja. („Ordító szája testem” — írja Komját Aladár 1916-ban.³³) Az aktív tömegek lelkületének kivetítésekor pedig mi más lenne a legfontosabb, mint az életre legjellemzőbb mozgásnak az ábrázolása. A legnagyobb bűn a tömegeket félrevezető hazug művészet, amelyik stagnáló világképet rajzol. A költőnek a teljes ösztönösségre kell bíznia magát.

A naturalizmus eme szélsőséges végkifejletével szemben azonban a francia eredetű racionalis ág is kifejlődik. Ez nem bízik az egyéni szemszög igazában, a valóságot körüljárni s minden aspektusból ábrázolni akarja. A kubizmusban talán a naturalizmus objektivizmusra törő komponensének eltorzult változatát láthatjuk. Ez az irányzat odáig megy, hogy az egyedi helyett már nem is a tipikust, hanem magát a típust akarja megjeleníteni, a jelenségek összetevőinek alapelemeit, építőköveit kutatja. (Ezt teszi

³² CZOBOR ÁGNES fordítása. — CZOBOR ÁGNES: Marinetti és a futurizmus. Marinetti e il futurismo. Bp. 1938. (A budapesti „Pázmány Péter” Tudomány-Egyetem olasz intézetének kiadványai, 14.) — L. 20. l.

³³ KOMJÁT ALADÁR: Kiáltás (1916). — KOMJÁT ALADÁR összegyűjtött művei. Bp. Szépirodalmi, 1957 — 88. l.

bizonyos mértékig a korai futurizmus is, amikor — a kiáltvány szerint — azt az embert akarja megénekelni, „aki a kormánykereket tartja”.³⁴ A naturalizmus e szélsőséges szubjektív és objektív ágai csak a húszas évek elején közelednek egymáshoz. Már röviden érintettük a konstruktivizmust, mint a kettő ideiglenes összefonódását, egy politikai cél érdekében.

Az izmusok szubjektív szárnya (elsősorban a német expresszionizmus) hatása József Attilánál a „kozmetikusság” letisztult változata. Verseiben mindig ott érződik az egész világegyetem, köréje gyűlnek a csillagok, s akár egy halom hasított fa, hever egymáson a világ. Ennek az ágnak a hatására fejlődött ki József Attilában különösen erősen a tárgyi világ szubjektívizációja, mely jellegzetes módon a mozgás-ábrázolással jár együtt. A jázminok tapsikolnak, a „bársony nesz inog”, „vásárra szekerezik az öröm”, „tollászkodnak a sárga lombú fák”, a szappanos víz „fel-alá futkos, mint a rab” s a faldarab azon tűnődik, hogy lehulljon-e. A szubjektívizálásnak ilyen megnyilatkozási formája az izmusokkal való kapcsolat után nem lehet véletlen. Az izmusokkal kapcsolatos korszakából vezetett az út ide, a *Szép nyári este van* átítatott képeitől, ahol a költő érzelve a tárgyak mozgásában fejeződik ki (a falak a mellékutcába ballagnak, a gyárak ijedten vonítanak, a körutak nyakán kidagadnak az erek), vagy akár a *Tanítások* utolsó részeitől, ahol „kormos füttyülő fickók” „piros kiáltással” hajítják be „a földszintes múlt apró ablakait”. Kassák, de Komját Aladár verseinél is igen hálás feladat lenne kimutatni, hogyan ábrázolnak lelkiállapotot mozgásképekkel. Kassák költészetének egyik nagy titka a magyar igék hangulatainak pontos ismerete és alkalmazása. E század irodalmát általánosságban is jellemzi a mozgásban-ábrázolás, az igék szerepének megnövekedése (Révész Bélánál „vonaglanak” a falvak, Szomory és Szabó Dezső végletesen ellentétes prózája egyaránt vibrál), de különösen jellemző ez az izmusokra, melyek közül nem egy manifestumaiban is meghirdette az ige egyeduralmát, sőt, némelyik már csak főnévi igenevet használt.

Azt is feltételezhetjük, — s ez szintén a szemléleti nyereségekhez tartozik — hogy az izmusok nagymértékben járultak hozzá mozgalmi költészetének alakulásához. Néhány, izmusok hatását tükröző szabadvers címe 1926-ból: *Ifjúmunkás*, *Munkás*, *Kovács*, *Szocialisták*. (Ez utóbbiban fordul először elő az „elvtárs” szó.) Az izmusok igen nagy szerepet játszhattak a cselekvő művészet vállalására, s ez a hatás olyan erős, hogy még az 1937-ben írott *Ars poetica* is tőlük eredő reminiscenciákat ébreszt. Az izmusok általában először illesztik a költők szókincsébe a technika szavait; József Attila ezekkel gyakran él. Formai előnyei is származtak e kapcsolatoknak. Legfontosabbnak a szabadvers s az asszociációk szabadabb használatának hatása látszik. Az izmusokon keresztül hozzá jutott szabadvers bontotta-lazította fel és alakította át a versformát a tartalom pontosabb visszaadására. Nagy leíró költeményeiben, mint a *Külvárosi éj* vagy a *Téli éjszaka*, a sorok engedelmesen követik a mondanivalót. Ennek rendelődik alá a ritmus is; ahogy HORVÁTH ISTVÁN KÁROLY kimutatta,³⁵ még időnként a klasszikus metrum is. Még ennél is továbbmennék: az érzelem kifejezése céljából a ritmus maga is „szubjektívizálódik”: a *Tűnődő* egyik versében, az *Éperfáról* szóló-

³⁴ CZOBOR ÁGNES: i. m. 20. l.

³⁵ Így HORVÁTH ISTVÁN KÁROLY is: József Attila és a klasszikus metrum. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1955. 178—191. l.

ban a nyugodt ritmus hirtelen megszalad: az úrvezető említésekor fenyegetően feldobol egy daktilus, a fáról gyümölcsöt szedő koldushoz pedig lágy, kedveskedő jambusok szólnak.

Világnézettől a verslábak elosztásáig lehet bizonyos hatásokat kimutatni; ezek közül egyesek kifejezetten az izmusokból, mások az izmusokból és származnak vagy származhatnak. Mindezek pozitív hatások, melyek sajátosan járultak hozzá a József Attila-i *oeuvre* létrejöttéhez.

Ez az út egyébként a szocialista világnézet nagy lírikusainál ebben az időben nem volt egyedülálló. Majakovszkij, Becher s bizonyos mértékig Eluard neve gondolkoztathat el e téma felett, nem is említve a kisebb jelentőségű költők, festők és színházi rendezők egész sorát. (Vagy akár a húszas évek szovjet filmjeinek megteremtőit.) Ha ezeket a pályákat összességükben vizsgáljuk — József Attilát is beleértve —, azt figyelhetjük meg, hogy valamennyien csak átmentek ezeken az irányzatokon, de nem állapodtak meg bennük. Érinteniök viszont ezeket az irányzatokat — jellegüknél fogva — szükséges volt. Abban a korban — körülbelül 1909–1928 között, tehát az izmusok virágzásának idején — nem lehetett megkerülni őket annak, akinek költői pályakezdése ezekre az évekre esett s aki az új társadalmi helyzet ábrázolására törekedett.

Ez ugyanakkor annyit is jelent, hogy József Attila sem vált soha az izmusok feltétlen követőjévé; *általuk* gazdagodott eszmeileg és művészeti-leg, de *ellenükre* lehetett csak nagygyá: ha nem lép túl az izmusokon, zsákutcába kerül. Ezt a lépést egyébként — bizonyos időszak elteltével — minden tehetséges költő megtette. S elsősorban nemcsak az egyéniség egészséges művészi érzéke miatt, hanem azért, mert a húszas évek vége—harmincas évek eleje olyan helyzetet teremtett, melyben az izmusok próbálkozásai hamarosan naivaknak, kicsinyeseknek és folytathatatlanoknak látszottak.

Ráadásul József Attila azok közé a kevesek közé tartozott, akik már az izmusok másodvirágzásának idején — s nem elmaradott nézőpontból — felismerték ezeknek az irányzatoknak hibáit s felismerték azt is, hogy eredményesebb, ha nem mindent, csak a valóban pozitívat veszik át. Még nem lehet megállapítani, mennyire történt tudatosan s mennyire a költői ösztönökre bízva ez a szelekció. A szélsőséges elvek reakciója is lehet nála (a diákkori alaprétteg szerepén túl) a hagyományok őrzése, a népdal egyre erősebb felhasználása, valamint az az eddig kevésbé számon tartott tény, hogy az izmusok legerősebb befolyásának időszakában is megőrzi tematikai sokszínűségét. Az izmusok, ha elképzeléseik ellenére kijutottak az egyéniség bűvköréből vagy a világ absztrahált megjelenítéséből, csak városi — pontosabban nagyvárosi — képeket írtak meg s a nagyritkán beszüremkedő táj csak önnön érzelmeik kivetítésére, szabados felhasználásában jelent meg. Nála viszont e korban is megtalálható — többek között — a parasztság kérdéseinek, a falu világának, a táj szépségeinek korántsem öncélú vagy egyénieskedő leírása.

Az izmusok tehát *alapvetően* nem befolyásolták József Attila költői alkatát. Sem történetileg, sem filológailag nem bizonyítható be, hogy lenne olyan időszak, mely egyértelműen az izmusok jegyében telt volna el. Hadd szolgáljak ennek igazolására — végezetül — József Attila színélményének rövid jellemzésével is, annál inkább, mert egy német tanulmány alapján lehetőségünk nyílik az összehasonlításra. KURT MAUTZ német irodalom-

történész nemrégiben *Die Farbensprache der expressionistischen Lyrik* cím alatt közzétette azoknak az alapos vizsgálatoknak az eredményét, melyeket több expresszionista költő, elsősorban Georg Heym, Georg Trakl, Jakobs von Hoddis, valamint a korai Ernst Stadler és Johannes R. Becher színhasználatával kapcsolatban végzett.³⁵ Elemzése azt mutatta ki, hogy ezek a költők e téren is eljutottak a teljes szubjektivizációig, mégpedig akaratlanul is úgy, hogy színkapcsolásaik szinte kivétel nélkül negatív töltést kaptak. Ebből részint a köztük és a világ közti mély szakadék mutatható ki, másrészt kirajzolhatók a Rettenet vonásai is; hiszen megismerhetetlennek és ellenségesnek tartották a világot. Megvizsgálva József Attila valamennyi színhasználatát, nála éppen ellentétes megállapításra jutottam. Meglepően kevés színt jelentő szót kevert verseibe: elsősorban más kapcsolások révén érte el képeinek színességét. De amikor színeket használt, legtöbbször az elfogadott szimbolikát használta és igen ritkán jelentkezik szubjektivizáció. A tanulóévek mestereinek jellemző színeit korán elhagyta. Csak 1922—23-ban szerepel a *rőt* (háromszor), a *lila* és a *bíbor* (kétszer). A közhasználatú színek esetében majdnem mindig a közönséges jelentéssel éri be: a *zöld* nála is legtöbbször a remény, a derű, az ifjúság színe, a *piros* a vidámságé, egészsége, szerelemé, a *kék* az egyszerűségé, ragyogásé s csak a harmincas évek táján kapja a hűvösség, könnyörtelenség érzését; a *fehér* a nevető tisztaságé, egyszerűségé, kedvességé, a *fekete* a gyászé, a *barna* a nyugalomé, bágyadtságé, és így tovább. Végig szubjektív tartalmat, mégpedig negatívot, egyedül a *sárga* szín kap: ez minden alkalommal az ellenszenves halál, pusztulás, rothadás, utálat kifejezője s hamarosan politikai tartalommal is bír: a kizsákmányolás állandó jelzője lesz. Érdekes módon a *vörös* szín ritkán szerepel s csak 1930—31 táján mozgalmi értelemben. József Attila jellemző színei a piros és a kék, az *ezüst*: s ezek nála az élet, a vidámság, az otthonosság színei. Költészetében nem a német expresszionizmus ködös félelme, sem más izmusok absztrakt és hideg vegyfelhői gomolyognak, hanem „piros almák” ringatóznak, „ezüst derűvel ráz a nyír egy szellőcskét” s „a hús alkony beborít csöndes kékkel”.

BÓKA LÁSZLÓ*

Először Szabolcsi Miklós referátumához szeretnék szólni. A kérdésfeltevése helyes és szükséges is, és amikor referátumának címét olvastam, akkor az a reménység vett rajtam erőt, hogy az irodalomtörténeti szükségnek — úgy látszik — mégis csak vége van és egy alapvető esztétikai igényesség ébredszik. Meg kell mondanom, hogy néhány felszólalás közben megijedtem, hogy talán túlságos esztétikai igényesség is jelentkezik, és közben elsikkadnak a költő alapvető mondanivalói.

Nem idegen József Attilától éppen ez a problémafelvetés, mert Derkóvits és Bartók valóban közeli rokonai neki. Én Bartókot nem is kapcsolnám, ahogy Szabolcsi tette, teljes egészében az Ady-nemzedékhez. Gondolja csak meg, hogy Bartók túlélte a forradalmat, Bartók megélte a fasizmust, és

* Gyorsírói feljegyzés alapján.

³⁵ KURT MAUTZ: *Die Farbensprache der expressionistischen Lyrik. Deutsche Vierteljahrsschrift*, 1957. 2. sz. 188—240. 1.

Bartók megélte, átélte, sőt bizonyos mértékben ábrázolta is a XX. századi technikai fejlődést is, — éppen a gépi zajok ábrázolása terén bizonyos értelemben úttörő is.

Még azt is el kell mondanom, hogy József Attilát magát ez a problémafelvetés érdekelte. Találtam egy feljegyzést, — Dési Huber Ernst Múzeumbeli kiállításának idejéből származhat, — egy katalógus hátára azt írtam fel, hogy József Attila arról beszélt: kellene egy olyan stilisztikát írni, amely a vers, a zene és a festészet kifejezési formáiban megkeresi a rokonítható elemeket. Utána az van írva, hogy a szinonimák szaporázása — satírozás, — ezt nem tudom, hogy Dési Hubertől származik-e vagy József Attilától, azután egy csillag van és az van oda írva, hogy Bartók és József Attila.

Nem hiszem azonban, hogy a közvetlen egybevetés lehetséges úgy, ahogy azt Szabolcsi megkísérelte. Nem véletlen az, hogy a legtöbben ott emeltek kifogást, ahol a legtöbb közvetlen kapcsolatot találta a Derkovits-csal való összevetésnél és ott, ahol általánosabb, tágabb perspektívában vetette fel a kérdést, a Bartók—József Attila egybevetésnél, ezt sokkal találobbannak érezték. Ha ilyen fokig konkretizálunk és közvetlen kapcsolatot keressünk, akkor oda jutunk, hogy Derkovitsnál is szerepe van az ezüstnek és József Attilánál is. De akkor Németh Lajos azt mondhatja, hogy Derkovitsnál az ezüst az arannyal szerepel együtt következetesen, sőt ezért bizonyos mértékben meg is bíralták a piktúráját, azt mondván, hogy az ezüst-arany egyházas színek alkalmazásával akarja a munkásmozgalomnak azt a pátoszt és tekintélyt megadni, amit egyébként nem tud természetes piktori eszközökkel megadni. Nem hiszem, hogy ez lenne a járható út.

Azt hiszem, inkább az itt a járható út, hogy megnézzük, vajon három ilyen nagy alkotóban a művészi alkotás tudatossága mennyiben azonos, a szerkesztésnek egy sajátos, újszerű formája mennyiben azonos. Hogy a népi eredetű motívumok hogyan dolgozódnak fel ebben a korszakban. Itt éppen József Attila és Bartók között lehet nyereséggel párhuzamokat találni. Persze azt is hozzá kell mondanom, hogy ez sajátos felhasználása a népi motívumoknak anélkül, hogy az stilizálás vagy átvétel lenne. Az is igaz, hogy ezeknek műköltészeti felemelése és továbbfejlesztése a legnagyobbaknál mindig meg volt. Gondoljunk Mozarthra, aki éppen a népi motívumok felhasználása és a kompozíciók terén olyan roppant rokonságot mutat éppen Bartókkal. Vagy ha azt az új harmóniát, amit az új művészet jelentkezésénél disszonanciának éreztek Bartóknál, amit bizonyos mértékben groteszknek éreznek József Attilánál, gondosabban elemeznénk, akkor azt látnók, hogy azért hat disszonanciának a zenében és azért hat a költő József Attila költészetében groteszknek, mert olyan mértékig dialektikusan komponál, hogy ez a kettősség az első hallásra riasztólag és visszahökkenítőleg hat egy más fajta kompozícióhoz szokott ízlésformához képest és utána, amikor a mű dialektikus egysége kibomlik, egyszerre csak a harmónia lesz ennek utóhatása.

Azonos a nem is leplezett célzatossága ezeknek a művészeknek. Mert nemcsak Derkovits és nemcsak József Attila, akik kommunisták voltak, hanem Bartók is leplezetlen célzatossággal nyúl bizonyos zenei témákhoz, ki akar velük valamit fejezni, s ezt meg is mondja expressis verbis. Abban a vitában például, amely TÓTH ALADÁR és SZABOLCSI BENCE között rendkívül barátságos formák között, de folyik a Csodálatos mandarinról, nem kétséges módon TÓTH ALADÁRnak van igaza, aki határozottan azt mondja, hogy a Csodálatos mandarin jelentős részével Bartók egy olyan dinamikát

akart kifejezni — ahogy én ezt magam is hallottam Bartóktól — ahol a mozgást már nem a szívverés ritmusa szabja meg, hanem gépi mozgások és gépi zörejek és ebben kell megkeresni a kompozíció harmonikus egységét.

Tehát ebben az új tematikában, ahogy egy új életforma kifejezését keresi meg az egyik és ahogy A város peremén-ben a Külvárosi éj-ben egyszerűen csak odaköríti egy új életformának, a proletariatus életformájának a keretét és megalkotja annak a tájszemléletét József Attila, — itt kell keresni — azt hiszem — ezek között a művészetek között a kapcsolatot. Mert hiszen ezek a világnézeti egyezéseknek és különbözőségeknek művészi kifejezési eszközei.

Az azonban bizonyos, hogy ezt elkezdni nagyon helyes volt, és azt hiszem, hogy egy esztétikailag jobban megalapozott stilisztika alapján végzett stílusvizsgálat szükségessége kiderült abból, amit Szabolesi Miklós itt velünk közölt.

En Diószegi elvtárs referátumához nagyon nehezen tudnék hozzászólni érdemben, mert nagyon gazdag anyagú volt. Egyelőre csak üdvözlöm abból az alkalomból, hogy ez az irodalomtörténeti ülésszak a történetiségét olyan értelemben is érvényesítette, hogy nemcsak visszafelé néz, hanem előre is néz. Azt hiszem, hogy a történeti ábrázoláshoz a jövő és a jelen perspektívája mindig hozzátartozik, ettől csak plasztikusabb lesz a történeti ábrázolás. De két dolgot már most is mondanék neki. Egyik az, hogy sajnálom, hogy túlságosan szűk kört húzott az élő költészetben belül; csak egy bizonyos, meghatározott típusú vagy irányultságú költői csoporttal foglalkozott. Ezzel elestünk annak ábrázolásától, hogy azoknak a költészetében, akik világnézeti távol állanak József Attilától, mennyire kimoshatatlanul ott van már József Attila költészetének nyoma, hogy mennyire megkerülhetetlen jelensége József Attila a jelenkori modern költészetnek. Nem lenne érdektelen ezt egyszer ilyen szempontból megnézni.

Persze neki roppant nehézséggel kellett megküzdnie. Azt, hogy hogyan él József Attila a mai költészetben, a mai költők tudatos törekvéseiben, vagy hogyan nem él, elég nehéz megállapítani. Ti. sok minden olyan jelenség, melyet a mai költők József Attila ellen, esetleg a szocialista-realizmus követelménye ellen hangoztatnak, — mint műveltségi elvet —, egyenesen azért vesznek észre, mert József Attila közből ott volt. Iladd mondjak konkrét példát is.

Valaki elmagyarázta nekem, hogy a mai költészet egyetlen és elfogadható inspirátora Babits Mihály. Elmagyarázta, hogy ez azért van, mert a babitsi versszerkezetek ilyenek és ilyenek és jellemezte ezt a sajátos babitsi szerkesztési módot, ezeket a nagy, indázó versmondatokat, amelyeket időnként egy staccato rész megszakít, azután újra indázik és azután majdnem dalszerű zártságú befejezéssel összefoglal.

Erre azt vetettem fel: milyen sajátos, hogy Babitsnak erről a sajátos versszerkezetéről soha nem írtak méltatói. Pontosan azután kezdtek erről írni, akkor nyílt rá a szemük a babitsi versnek erre a kitűnő tulajdonságára, amikor József Attilával megismerkedtek. Rajta keresztül, visszafelé fedezték fel Babitsnak olyan tulajdonságait, amelyeket azelőtt meg se láttak.

Azt akarom ezzel mondani, hogy nem biztos az, hogy ha valaki Babitsot mond, hogy amögött nem mozdul már József Attila példája. És ha jobban tudatosítanánk, jobban odaállítanánk József Attilát teljes nagyságában a mai költészet elé, ez nem is lenne olyan nagy feladat. Mert a mai fiatal költők

jó része világosan és tudatosan kapcsolódik József Attilához. Az ő diadalútja nemcsak külföldön folyik — ahogy ezt Képes Gézától örvendetesen megtudtuk —, hanem itt folyik a magyar költészetben, a fiatal magyar költők körében is.

Ila tudatosítanánk költészetének teljes gazdagságát, sok mindenre ráébrednénk, többek között arra is, hogy amit másutt keresnek, azt egy magasabb szinten itt megtalálják, mint forrást.

Révai elvtárs referátumát magam is azzal az örömmel üdvözöltem, amivel Sőtér István barátom. A szintetikus Ady-kép után a József Attila portré kibontakozó vonásai, éppen azzal tökéletesebbek, hogy biográfikusabbak.

Azt gondolom, hogy elsősorban igen fontos volt a párt és József Attila viszonyában ez a megoldás, amely úgy látszik, az első elfogadható megoldás.

Gondoljunk vissza egyrészt az ellentmondó vallomásokra, amelyek attól kezdve, hogy József Attila sose volt párttag, egészen odáig terjedtek, hogy sose zárták ki. Másrészt gondoljanak arra, hogy kizárásának sose akadt gazdlája.

Most — Révai elvtárs előadásából —, elfogadható, világos magyarázatot kaptunk, hogy tulajdonképpen mi történt itt. Másrészt pedig a felelősség egyoldalú felvetésének is véget vetett felszólalása. Nem képzelhető az, hogy abban a pártban — akármennyire is voltak annak szektás hibái —, egyetemesen, mindenki és száz százalékgig tévedett volna. Ez nem volt reális. Ila ebben a kizárásban — vagy nevezzük bárminek —, csak József Attila, vagy csak a párt volt hibás, ezzel a József Attila életművében fellelhető sajátos hibákat, freudizmusának hibáit automatikusan elkennők. A felelősség egyoldalú felvetését helyes volt megszüntetni.

Persze nem követelhetünk egy referátumtól túlságosan sokat, de mindenesetre örvendetesnek tartottam, hogy Révai elvtárs a Szép Szó kérdését felvetette.

Ezzel kapcsolatban szeretném leszögezni, hogy a Szép Szó még annyira sem volt egységes orgánus, mint a Nyugat. József Attilának a Szép Szó-ban még annyira sem volt otthona, mint amennyire Adynak lehetett otthona a Nyugat. Miért? Elég világos a helyzet. Ady meglehetősen homogén világban élt. New-Yorktól Irkuckig kapitalista berendezkedés volt, amely ellen itt-ott ilyen vagy olyan erejű munkásmozgalmak harcoltak. Ady egy egységes, polgári világban, a polgári radikalizmus egyik orgánusában, a polgári radikalizmus olyan szélsőbalján állva küzdött, ahonnan már a szocializmus perspektívája is látszott. Ez a Szép Szó esetében nem lehetett így. A világ már nem volt olyan homogén, amely körülvette. József Attila szocialista volt, marx-lenini értelemben és az a környezet, amely körülvette, nagypolgári, vagy legjobb esetben is harmadikutas környezet volt. Tehát ő ebben a környezetben egyszerűen nem találhatta úgy a helyét. Ő kiviláglott és felmagasodott közülük, de nem tudott annyira otthon lenni és soha nem tudott olyan akció-egységbe jutni a Szép Szó-val, mint amilyenbe juthatott például az első világháború idején a háború-ellenesség kérdésében Ady a Nyugat munkatársaival.

Egészen más jellegű volt ez a viszony.

Nagyon fontosnak tartom azt, amit az új értelmű klasszicizmusról, illetve a klasszicizmus új értelmezéséről mondott. Ez a kérdés persze nagyon sok előmunkát és kutatást kívánna. Mindenesetre azt hiszem, hogy ennek

az új értelmű klasszicizmusnak néhány vonása azért már bontakozik. Például, ha megnézzük a XX. század két nagy költőklasszikusát, Adyt és József Attilát, az összekötő szerepének feltétlen tudatossága az, ami mindkettőben megmutatkozik.

A másik vonás, ami egészen új, hogy annak a nagy költőnek, akit klasszikusnak nevezett, ismérve lesz, hogy benne ismét összetalálkozik a természettudományi és társadalmi világkép: megint organikus egységbe kerül.

Ami az izmusok kérdését illeti, azt hiszem, hogy végeredményben egy rendkívül egyszerű mozdulattal került ez a kérdés a helyére, tudniillik azzal, hogy a kérdést történetileg vetette fel. Egy meghatározott történeti helyzetben lehet szükségszerű, de nem lehet egy egyszeri, meghatározott történelmi helyzetben való szükségszerűséget törvényszerűséggé emelni. Mert abban a percben meghamisítjuk a valóságot. Így nem küszöbölhetjük ki vagy nem nullifikálhatjuk annak tényét, hogy József Attila keresztülment az izmusokon és itt nagyon szép adalékot kaptunk Szabó Györgytől arra nézve, hogy sohasem engedte át magát egészen semmiféle izmusnak és hogy nem volt döntő szerepe fejlődésében az izmusoknak, — ezt ő elég világosan interpretálta.

Persze nagyon megzavarta a helyzetet az, de ennek éppen most kellene bizonyos megvilágító erővel bírni, hogy valamikor helytelenül a baloldaliságot valamilyen izmusnak a követésével azonosították. (Révai József: Már aki!) Már aki. Volt egy olyan időszak, amikor ez körülbelül úgy számított. És mondjuk ki: ahhoz képest, amennyivel fejlettebb volt Horthy Magyarországnál akár a weimari Németország is, nem is volt teljesen indokolatlan ez az azonosítás. De most az a sajátos helyzet, hogy az izmusoknak a követése — egyébként ha Kassákékat nézzük, ők is bal felől hatoltak be a magyar irodalomba —, a jelen pillanatban inkább a jobboldaliság felől értékeltetik és ezen el kellene gondolkodni, hogy vigyázni kell az izmusokkal, mert nem lehet tudni, hátha azok most nem oda vezetnek, mint ahogy gondolják.

BOKOR LÁSZLÓ

Ahogy halálától távolodunk az idő mélyébe, műve úgy nő nemzedékünk szemében egyre nagyobbra. Ha zsenijének lehetősége felől nézzük, még a mű torzó vonásai mögött is az *egész* rajzolódik elénk s mennél inkább megsejtjük ennek körvonalait, annál inkább saját korábbi szemléletünk hiányosságaira bukkanunk. Mert ne feledjük: hatásának, művének lenyűgöző egyetemessége azt jelenti, hogy az idő múltán nem csak számunkra, marxisták számára bontakozik ki nagysága, hanem azok előtt is, akik művének leglényegesebb részét, szocializmusát nem vállalják. Ezért hárul a mi értékelésünkre különös kötelezettség: a *teljes megértés*, a *maradékaltalan birtokbavevés* kötelessége. Ma már felesleges volna azokra az időkre hosszan emlékeztetni, amikor a szólások mellett lényegében tabu volt művének nem egy vonatkozása, amikor nemcsak bizonyos stílussajátosságokat, hanem verseinek egy nagy csoportját is szokás volt hallgatólagos anathéma alá vonni.

Ezért kell különös örömmel üdvözölni az itt elhangzott előadásokat, mint annak a törekvésnek első lépéseit, hogy a marxista kritika a *teljes József Attilát* vállalja, művének minden bonyolultságával együtt.

Révai elvtárs előadásából elsősorban a fiatal József Attila költői genealógiájának érdekes elemzése kapott meg.

Két pontban azonban más a véleményem:

1. talán nem elég történeti a bizonyítása,
2. érettebbnek, tudatosabbnak tünteti fel azokat az éveket — már az 1922—24-eseket is —, amelyek nem egyebek egy zseniális fiatal költő művészi kamaszkoránál.

A húszas évek népi költészete valóban szükségszerű reakció az Ady-korszakra. De a stílusfordulat legkövetkezetesebb eszmei elemzésénél sem szabad megfélekednünk a kétféle korszak legfontosabb különbségéről.

Ady szimbolizmusa nem ellentétes a virágénekeket és kuruc dalokat idéző stíluselemekkel, mint ahogy a magyar proletárokat szóló dalok költeményei sem zárják ki tragikus magyarság-verseit. Költészetének vezérmotívumai mégis plebejus jakobinus gyűlölete mindannak, ami a feudális-dzsentrizmus provincializmust jelent. Ady megsejtette, hogy ezt a harcot csak egy új osztály, a munkásság tudja végigharcolni.

A húszas években induló fiatalabb költő-generáció azonban a legyőzött munkásosztály aléltságát véglegesnek hitte és ösztönösen vetette reményeit a parasztságba. Jól mutatja ezt a fiatal Szabó Lőrinc költészete:

Néha bitang szelek kószálnak, a
fáknak távoli híreket mesélve:
haragos tornyokat dobál a tenger,
Csikorognak a hegyek s északon
újból csalóka szivárványt ragyogtat
a vörös sarló és kalapács.
— Senki se figyel szavukra . . . Ha jön még
valaha tisztulás, a föld, az áldott
anyaföld indul meg s harca a béke
szent harca lesz, s ez a harc lesz a végső!

(Súlyos felhők)

A származás stigmáin túl, ime ez a történelmi tapasztalat, amely a húszas években induló fiatal költők világnézetét és stílusát alapvetően meghatározza.

Ady szimbolikus költészete egyszeri megvalósulásában utánozhatatlan tökéletesség. Legfeljebb karikírozni, vagy pastich-szerűen utánozni lehet, amint azt Karinthy és a kamasz József Attila egynéhány költeménye mutatja. A stílus: együtt születik a tartalommal, megváltozott történelmi körülmények közt születő új mondanivaló feltétlenül új formát, új stílust is követel. Ady szimbolizmusa — amint azt RÉVAI JÓZSEF bebizonyította — a forradalom előtti társadalmi ellentétek lírai egységbefoglalására volt alkalmas, lobogó pátosza pedig a forradalom kikerülhetetlenségének volt biztos stílusjegye. De 1920-szal, az ellenforradalom győzelmével a fiatal költők hangot váltanak. Két oktávval is mélyebben, egyszerűbben, megdöbbenően és reménytelenül kezdik:

Minden hiába . . . Nem löki a sors
 jövőbe a múltat és jelent ;
 hiába lelketek igaz hite
 s a szemetekben égő megvetés.
 Gyöngék vagyunk és sorsunk hasztalan
 próbálja törni komor kapcsait . . .

(Szabó Lőrinc : Rutilius levele)

Szemellátható, hogy ez a kiábrándulás szinte azonos a városellenességgel (Átkozd meg a várost s menekülj — írta Szabó Lőrinc), ami oly gyakran jelent egyet a romantikus antikapitalizmussal s az antidemokratikus ideológiák elleni védtelenséggel. Nehéz volna a Szabó Lőrinc—Illyés nemzedékre a regionalizmus, vagy provincializmus vádját fogni, európeerségük mindezen oknál fogva mégis híján van az Ady-féle plebejus-demokratikus forradalmi egyetemességnek, világnézetben, stílusban egyaránt. S ez a hiány nemcsak költői-stiláris negatívumot, hanem adott esetben a jobboldalnak tett elvi engedmények (Szabó Lőrinc, Erdélyi, Sinka, Sértő, Kodolányi) vagy az uralkodó osztállyal kapcsolatos illúziók forrását is jelenti (Illyés, Németh László).

Ez a népiesség nem proletárellenes indulatú vagy indítékú, inkább malgré-lui az. Nem dacos szembenállás, hanem fájdalmas hiány. Tudatos, vagy öntudatlan bevallása annak, hogy az ellenforradalom légkörében nem lehet Ady módján a forradalom eleibe harangozni, fehérizzásig hevíteni a vers indulatának hőfokát, csak hallgatólag félreállva, tanúságot tenni elkövetkező időknek — ahogy Illyés írta.

Hogy e nemzedék népiessége nem tudatosan proletárellenes indítékú, azt mutatja a munkásmozgalomhoz való viszonyuk is. Ebben a tekintetben sem egyszerű a kérdés, főleg a húszas évek elején nem. Szabó Lőrinc vöröskatona 1919-ben, Illyés a francia munkásmozgalom neveltje, Kodolányi 1930-ban nyíltan a proletariátus mellé áll, 1929—30 körül jóformán mindnyájan legális és féllegális baloldali és kommunista lapok körül csoportosulnak. Az ellenforradalmi rendszer kíméletlensége, a magyar munkásmozgalom belső gyengesége, a fasizmus nemzetközi előretörése volt a végső és együttes oka annak, hogy végül is mindnyájan egy paraszti-demokratikus politikai koncepcióban, sőt a felülről való reformokban bízzanak s lemondjanak a munkásosztály történelemformáló képességéről. De árnyalhatjuk másként a folyamatot, a végeredmény azért nem változik : Ady szimbolizmusával és pátoszával együtt félrelökődött forradalmi demokratikus politikai koncepciója is éppen azért, mert forradalmárnak lenni 1919 után csak a munkásosztály történelmi küldetésének és ideológiájának vállalásával lehetett.

Hogy az eszméit-helyét kereső József Attila útja sokban közös, de a leglényegesebb ponton divergál a húszas évek népi költőitől, nem lehet kétséges. S amikor ennek a *külön* költői útnak egyéni s társadalmi rúgóit keressük, József Attila származását első helyen kell említeni. A származás jelenthet sokat, mindent azonban nem magyaráz meg ; s mégis József Attila költészetében olyan *korán* s olyan *nyomatékkal* találkozunk e származástudat elkötelező jelentőségű nyomaival, hogy legdöntőbb szerepet kell tulajdonítanunk neki. Ugyancsak alá szeretném húzni az októberi forradalom jelen-

tőségét megértő, a munkásosztály erejében annyira bízó Juhász Gyula személyes hatását is, amelyet szegedi irodalomtörténészek filológiaiag kitűnően dokumentáltak, mostanában azonban kevés szót ejtünk róla.

Eddig ugyancsak érthetetlen módon megfélelkeztünk József Attila sógora, Makai Ödön hatásáról, még akkor is, ha kettejük közti viszony nem volt a legharmonikusabbnak mondható. József Jolán a családi torzsalkodások sokszor szűk szemszögéből jóformán csak ellentétükről beszél s az irodalomtörténet is úgy látja, mintha Makai Ödön nem értette volna meg József Attila zsenijét s nem áldozott volna érte eleget. Pedig nem szabad megfélelkeznünk arról sem, hogy Makai Ödön határozottan baloldali hatást gyakorolt József Attilára: rokona volt Alpári Gyulának, a húszas évek kommunista pereiben védőként szerepelt, az ő közvetítésével ismerte meg József Attila a KMP nem egy vezetőjét, itthon is, Bécsben is, s lakásán szállt meg az illegális Rákosi Mátyás is.

A kommunistává fejlődő József Attila számára nagy iskolát jelentett a bécsi és párizsi év, bár az eddigi emlékiratokból a munkásmozgalommal való kapcsolata még nem rajzolódik ki világosan.

*

A fiatal József Attila eszméi kialakításában ugyanazokat a fokokat járja be, amelyeket a munkásosztály elmélete a maga történeti fejlődése során megtett az ösztönös lázadástól a tudományos szocializmusig. Látjuk jeleit a költő gondolkozásában a messianisztikus filantrópiának, utópiának, anarchizmusnak, mielőtt mélyen átéli és továbbgondolja a tudományos szocializmus számtalan fontos elméleti problémáját, különös gondot fordítva a szocialista humanizmus eszméinek megmentésére a fasizmus barbár támadása idején.

Egész fiatalkori költészetének egyetlen nagy törekvése: kilábalni a polgári individualizmus embertelennek értelmezett elszigeteltségéből és megtalálni a maga költői feladatát a proletariátus történelmi küldetésében.

Legelső kötete már a lázadás mozdulatát mutatja. Ösztönös és céljában még teljesen tisztázatlan szembenállás kora valóságával:

Mi vagyunk az Élet fiai,
a küzdelemre fölkent daliák,
megmozdulunk, hej, összeroppan akkor
alattunk ez a régi világ!

(Fiatal életek indulója)

A lázadás természetes magabiztossága szükségszerű korjelenség, nem példa nélkül való. Egy egész fiatal költő-generáció érzi rosszul magát az ellenforradalmi rendszerben. Hasonló vonások láthatók Szabó Lőrinc, Erdélyi József, Illyés Gyula költészetében is.

A fiatal József Attila ösztönös lázadásának oka: az ellenforradalmi rend embertelensége, igazságtalansága, kultúrátlansága, barbársága. Ady szemével nézi ezt a világot, miközben szimbólumait utánozza, akaratlanul átveszi tőle szemléletét is:

Magyarország, duhaj legények falva,
 ó, itt nem is vár senki levelet,
 nem tud olvasni senki itt ígét,
 csak néhány ember nem írástudatlan.
 Itt több a csaplár, mint a néptanító,
 ki fölolvassa a szerelmes szókat,
 S az igehozót fitymálja a törpe,
 pedig nagyobb, mint száz Napóleon!

(Juhász Gyuláról való nóta)

Egyelőre ennyi, amit kora valóságából, bajaiból realisan felfogni képes. Feldereng előtte az emberi közösség eszméje, de csak rideg önzést, egyedül-létet, atomizáltságot érzékel maga körül. Úgy érzi, az emberek csillagtávo-lásban élnek egymástól. Mikor jön el a testvéresülés, az egyesülés ideje? A szétszaggató társadalmi különbségek eltűnése? Az „éhen döglődő szellem” megbecsülése? Mikor jut tej a kenyérhez? — kérdezi türelmetlenül.

S így felel rá: a világ szeretet-hiányban szenved, az emberek dide-regnek a kihűlt érzelmek hidegében. „Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni, hogy melegednének az emberek.” Tehát a szeretet segítségével kell a közös-séget, egységet teremteni a didergő világban. Fel is csap elmélete prófétájá-nak. Nagy versciklusokban fejti ki gondolatait: a *Kozmosz énekében* és a *Tanításokban*.

Mindenkiben fel kell tételezni a jót, sutba kell dobni az öldöklés fegy-vereit, dolgozni és alkotni kell. *Mindenki egyformán testvére a másinak, az emberiségnek a szeretet vallásában kell egyesülnie.* Akkor békesség, emberség, igazság lesz a földön, *megvalósul a világbéke.* Az eljövendő férfiak, akik erősek és ugyanakkor szelidek lesznek, belátnak a tudomány titkaiba, leigázzák a hegyeket és óceánokat. A tudás világosságát viszik el a városokba és a tanyai viskókba is.

A tizennyolcéves próféta, akiben mindezek megvilágosodtak és kitel-jesedtek, csak azt akarja, ami már az emberekben is megvan, ha kezdetlege-sebb állapotban is:

az én akarásom nem bolondság
 hanem tövigkalászos táblája a tibennetek
 megcsak csirázó búzaszemeknek.

(Tanítások 1.)

Hite még nem elég tiszta, „mélyében földet, iszapot keverget”, de azért az emberség után sovárgó lelkeket tisztára mossa. *A költő-próféta egyenlő a küldetés-nélküli életekkel is,* csak abban különbözik tőlük, hogy tudatosabb, fényesebben világít a „süketség éjében”.

Amint látható, e kamasz gondolatok formája a naívság és elvontság. A húszas évek Magyarországnak reális problémáira csak itt-ott lehet föl-érezni bennük. Ami a korból ihleti őket, az a háború utáni általános csömör a vérontástól, a nyomortól, az emberek elszánt akarata a békére, bizton-ságra, emberi értékek megbecsülésére. Azoknak az éveknek a közhangulata, amelyekben a világpolitika Wilson békejavaslataival és Clemenceau agresz-szív jóvátételi politikájával volt tele, amikor az emberek még nem heverték

ki az első világháború pusztításait sem anyagiakban, sem lelkiekben. Ha mikroszkópiusan vizsgáljuk e verseket, akkor még Nietzsche és Whitman, Tolsztoj és a neotolsztojanizmus gondolatait is felfedezhetjük bennük. (Ami megint csak nem egyedülálló jelenség e korban, feltűnik Szabó Lőrincnél, Erdélyinél, Sárközi Györgynél, Sinkó Ervinnél is.)

A minden társadalmi problémát megoldó tanítás birtokában is egyre sűrűbben vannak pillanatai, amikor elveszti hitét e modern kalokagatiában. Néha úgy érzi, semmi szépség sincs a világon, mert igazság nincs, „kenyér- anyót veri az alkohol”, az emberek öldökölnek, nincs bennük elegendő szelídség és jóság az igaz életre. Csak a szenvedés gyúlik s az ember hiába hörög az égre, hiába esdeklik bénán istenéhez, hiába hívja a Nagy Bírót, az Ismeretlent, a világ nem lesz boldogabb.

Mint minden igazi alkotó-elme, rögtön korrigálja eszméit, mihelyt úgy érzi, azok nem elég valóságosak. Igazságkereső szenvedélye már ekkor feltűnik és olthatatlan marad benne élete végéig.

Hogy a világban valóságosan tudjon eligazodni, ahhoz legelsősorban is le kell számolnia a vallással, még ha eklektikus-etikai formában élt is benne. „Hát nem segít a jaj s az alleluja? Se hit? se malter? se Krisztushabarc?” — kérdezi, amikor először kételkedik a vallásos-szeretet emberegyesítő erejében.

Életrajzából nem tudunk róla, hogy különösképpen vallásos lett volna. Még felekezetére is véletlen hívta fel a figyelmét: gyámja még a makói évek előtt, Giesswein Sándor prelátus segítségével beprotezsálta Nyerges- újfalura a szaléziánusokhoz kispapnak. Csak a tervezgetések közben derült ki, hogy nem katolikus.

Megírta maga is: „a görögkeleti vallásban nyugalmat nem lelt, csak papot”. De fiatal éveiben birkózott a vallás eszméivel, ezt világosan mutatja költészete. Még találkozik a tételes vallással is, de átalakítja, saját humanizmusába, etikájába olvasztja, amikor mélyen megérti és tovább variálja a marxi tételt: a vallás az emberi lényeg képzeletbeli megvalósítása és a földi siralomvölgy bírálata.

Már kora ifjúságában e felfogás felé tapogatódzik, amikor úgy képze- li, hogy az isten: az emberek lelkének összessége. Amikor a szeretet val- lásáról álmodozik, tulajdonképpen abszolút erkölcsi igazságot akar megfogal- mazni segítségével. „Új istent” keres, amely egyszerre jelentené a békesség, jóság, igazság erkölcsi eszméjét. Az igen korai s bírósági ítéleteket eredmé- nyező *Lázadó Krisztusban* is hasonló felfogással találkozunk: arra kéri Urát, csak igazságos legyen, adjon több kenyeret, de azért az örömet se vegye el, lássa meg a bajokat, akkor majd nem káromolják az emberek.

1924-ből származó három gyönyörű istenversében teljesen antropomorf istent jelenít meg, a saját képére és hasonlatosságára teremt egyet magá- nak. Rikkancsnak, szántóvetőnek és csósznek képze- li, akihez olyan a viszony, mint a játékos sihedernek az apjához. Teljesen infantilis elképzelés ez, gyermeki megszemélyesítés, akivel ugyanolyan személyes kontaktust lehet teremteni, mint bárki földi lényvel és bármi földi tárggyal.

A racionálisan gondolkozó, metafizikai titkokat még nem érző fiatal- ember szemlélete ez, aki a lélek minden áhitatos tartása nélkül gondol az abszolút jóságra, játékosan, profánul földközelpontba hozza, ha meg is nevezi, csak azért van szüksége rá, hogy az emberi lélek örök, legjobb tulajdonsá- gait s a földre irányuló boldogságvágyát jelentse számára. (Élete utolsó

évében újra feltűnik költészetében az isten, de ez már Ady „istenhez hanyatló árnyék” problémájához hasonlít. Homályos és betegségéből származó bűntudatát, szorongató világhiányát, ür-félelmét akarja kompenzálni vele.)

Racionalizmusának izmosodását mutatja, hogy legyőzve, illetve a maga számára etikusan átalakítva a vallás társadalmi ellentéteket elmosó, emocionális egyenlőség-elképzeléseit, egyre inkább a *szabadság-igazság ésszerű megvalósulását* keresi a világban. Tisztább valóság szemléletét mutatja az a felismerés, hogy az alamizsnálkodás, a filantropia még nem társadalmi igazságvetés és bizonyos körülmények közt erkölestelen:

A koldusszegénynek krajcárt adtok
noha ti is igazságot kértetek
s nem vagytok különbek a gyilkosoknál
a sikkasztóknál, akik lányra pazarolnak
mégis felakasztjátok, becsukjátok őket.

(Tanítások 8.)

Szinte szenved a passzivitásnak, a társadalmi tehetetlenségnek a látásától. Az erő megvan az igazságtevésre, csak a szándékok nem érnek tetté. Az emberek többsége egyet akar, a meglevőnél jobbat, igazságosabbat, mégis szétszakította ezt a potenciális egységet a sokféle bölcsesség és a háború hatalmas vérfürdője.

S mint egy makacs utópista, aki az óhajtott rendszer körvonalait is alig látja, a jövő világáról álmodik, a „többsejtű emberről”, „akiért most beteg a világ”. Csak olyan legyen, amilyennek megálmodja, hasonlítson az abszolútumhoz. Az arany imádása helyett a „nótás acél” himnusza lesz majd szép neki. Ez az utópikus álom egyre jobban kezd hasonlítani a munkások világára, életkörülményeire, természetesen romantikusan idealizálva e körülményeket. Lelkendezve bámulja a „gyárkémények szikrát lehelő arkangyalainak” tüntetését, a külön lábak együttes dobbanásának fölséges égháborúját. Sok kételkedés és álmodozás után végül leírja a reménynél több bizakodást:

ki látja meg, hogy már látszanak
kilógó nyelvünkön az ígért utak,
hogy nincsen hiába semmi és a minden
nem-siklott ki föltépett ereinken,
hogy kristály szeretne lenni a patkány is
s a darabkább utálja már a darabkát is,
hogy magadat tisztán találod meg másban
és nyugalom van a szükséges rohanásban,
hogy leheletünktől kigyúlnak a házak
és engesztelő vízzel már locsolgatnának,
hogy hidak robbannak a szegényemberekben?!

(Hét napja)

És a második kötet címadó versében

hiába füröszköd önmagadban,
csak másban moshatod meg arcodat

— — — — —
Barátom, drága, szerelmes barátom,
akár borzalmas, akár nagyszerű,
nem én kiáltok, a föld dübörög.

(Nem én kiáltok)

Ezek a versek a társadalmi kollektivitás eszméjéhez vezető első lépések világnézeti, etikai fejlődésében. Rögtön utánuk következik a *Forduló*, a bizarr absztrakciók mögül kikandikáló alig-alig titkolt jelképével, a forradalomával :

Hálóbb szemmel halászember új folyóra les,
minden gazdátlan komondor küszöböt keres,
fáradtabban fáradnak a szegényemberek.
tél-túl néha tiszta kézzel,
őszintén ad új portékát ravasz ószeres.

Furulyázó juhász mellől nyája szétszalad,
mintha mindenki utazna s üres a vonat,
kiáltások raknak csöndből külön halmokat,
üstökös hull, bútor roppan,
gőgök álla szemlesütve mellükhöz tapad.

Szellőtől is földighajló, sudár derekán
jövendőnek feszít íjat mindegyik leány,
frissült kedvünk habzó mezőt göndörít alá
s mocsárkodó tenger alól
zászlós piros lobogással kiugrik a láng.

(Forduló)

Valóban látszottak 1924-ben az „ígért utak”? Ilyen közel volt a forradalom lehetősége? Ma már tudjuk, hogy nem. De Szabó Lőrinc verseiből is látszik, hogy eléggé általános volt a forradalom szinte napról-napra való várása a húszas évek első felében s nemcsak a munkásmozgalomban, hanem általában az értelmiség közt. József Attila fiatalkori lírájának elvont forradalmisága is innen származik, még az 1917-es csóva utolsó lobbanásából ered. A munkásosztály forradalmi mozgalmát csak nálunk gyűrte le a reakció 1919-ben, Németországban még 1923-ban is fegyveres osztályharc dúlt.

József Attila egyedülálló fejlődése pályatársaival ellentétben az, hogy az ellenforradalom győzelmével nem ábrándul ki a munkásosztály történelemformáló erejéből, hanem a forradalom várásából meríti hitét.

Hogy a közeli forradalom-várás illúzió volt, kiderül 1925—30 közt keletkezett verseiből. A bécsi, párizsi években írt szabadversei, amennyiben szabad asszociációjukat követni lehet, végtelen kétkedést, csüggedtséget, elesettséget szuggérálnak. Ime : „erősen tudom, hogy a világ csak bennünk változik”, „győzni olyan szép, mint a virág, de én most céltalan lödörgök”, „elhamvadtt maradék álmunk, csak a gyilkosok sötét reményei világítanak még”, „a butaság expresszvonaton robog előttünk, minden madarunk szár-

nyaszegett”, „vert hadak futnak hazafelé” — hosszan lehetne sorolni hasonló képeket. A *Páncélvonat*ban talán a legközvetlenebbül adja elkeseredésének okát: „Minden gyűlöletem a feneszép jövőnek — miért késik a vas-szagú, mikor annyira várom!”

Ez a reménytelen jövőtvárás, amely nem kapcsolódik semmiféle reális társadalmi mozgalomhoz, viszi az anarchizmusba. Tudjuk róla, hogy Bécsben egy Pierre Ramuz nevű anarchista előadásait hallgatta, verseiben szól Bakuninról, Kropotkinról, és egy Pék Gyula nevű magyar anarchistáról, Párizsban tagja volt az Union Anarchiste-Communiste-nek. Ennek ellenére az anarchizmus individualizmusa nem lehet számára elfogadható eszmény, hiszen ugyanakkor emberi s politikai közösség után vágyik. Ezért egy játékos pillanat csak életében az anarchizmus, költészetében és eszméiben alig van nyoma. Egy játékosra írt mozgalmi bökversen kívül (Szabados dal), voltaképpen csak az *Ülni, állni, ölni, halni* c. vers mutat ilyen fogantatást, amelyben az infinitívusokkal kifejezett cselekvés-sorok között a legbizarrabb és legvégletesebb ellentétpárok feszülnek, értelmes és értelmetlen, értelmes és durva tettek: képzelt cselekedet-lehetőségek, amelyek azt mutatják, hogy nincs számára terület, ahol pattanásig feszülő energiáit hasznosítani tudná:

poros könyvem letörülni, —
tüköröm közepébe köpni,
elleneimmel békülni,
hosszú késsel mind megölni,
vizsgálni a vér hogy csordul,
nézni, hogy egy kislány fordul —
vagy csak így megölni veszteg —
fölgýújtani Budapestet,
morzsámra madarat várni,
rossz kenyérem földhöz vágni,
jó szeretőm megríkatni,
kicsi hugát ölbekapni
s ha világ a számadásom,
úgy itthagyni, sose lászon —

Sok minden, egymással ellentétes mondanivaló és lelkiállapot megfér benne egyidőben, hiszen ugyanakkor írja egy dalszerű versében a megdönt-hetetlen erkölcsű szillogizmust: „ma harc az igazoknak rendje, s igazok harcának győzelem a rendje”.

A húszas évek végén a „történelem parancsára” vár, amely, úgy érzi egy csapásra megoldhatná az ország baját és személyes problémáit is. A munkásosztály nagy szeptemberi megmozdulását kitörő örömmel fogadta, hiszen verseivel évek óta ilyenre készült. Már nagyon jól tudja: a régi, embertelen világ megsemmisítéséhez csak a tömeg forradalmi megmozdulása vezethet, minden más: a meghunyászkodás, a kapitalistákkal való egyezkedés, a rájuk szórt átok hasztalan. Lelkesülten csodálja osztálya erejét s elragadtatását a lendületes expresszionista képek nyelvén történeti érvekben is kifejezi: a burzsoázia szabadságot, emberi életet ígért a tömegnek és semmit sem adott. A munkásosztály öntudata és lelkesedése olyan fokot ért el, hogy nem tűrheti tovább az élet minden vonatkozásából való kitaszítottságát.

Nem tűrheti, hogy minden földi jótól megfosztott legyen, hogy örökre az élet alján maradjon, hogy nincstelen, örömtelen, jogok híján éljen:

Viszi a ködöt az idő s az időt mi hoztuk magunkkal,
 hoztuk harcunkkal, tartalék nyomorunkkal,
 a kenyérrel, mely megpenészedett, amíg a munkás megszeghette,
 a kásával, mely megdohosodott, amíg a munkás megfőzhette,
 a tejjel, amely megsavanyodott, amíg a munkás köcsögébe belecsobbant,
 a csókkal, melyből cafraság lett, amíg a munkás fiatalába beledobban,
 a házzal, amelyből omladék lett, amíg a munkás beköltözött,
 a ruhával, amelyből rongy lett, amíg a munkás beleöltözött,
 a szabadsággal, mely elnyomás lett, amíg a munkás megszületett,
 a bórshivarral, mely bagó lett, amíg a munkás fölnevelkedett, —
 a tőkével, mely munka lesz, míg megnő az inas
 s kalapácsával odavág,
 világ!
 ahol a legfehérebben izzik a vas!

(Szocialisták)

József Attila etikai bátorságával, művészi képességével magyarázható, hogy a munkásosztály életét kegyetlenül éleslátó realizmussal elevenítette meg. Előtte kétféle szemlélet volt irodalmunkban: az egyik a szociáldemokrata, a nyomornaturalizmus munkásszemlélete, amely hatalmas természetű, de lesújtott, beteg embernek látta a munkásosztályt s legtöbbször a Gép áldozatának ábrázolta (Révész Béla, Farkas Antal, Gyagyovszky Emil). Ha felfedezett benne emberien játékos ösztönöket, akkor meg a lumpenproletár, a vagány, az élet perifériájára kiszorított típus felé tolta el (Kassák Lajos). A romantikus kommunista ábrázolás pedig szüntelenül konspiráló, rendőrökkel és szociáldemokrata spicikkel hadakozó organizátornak látta, szintén nem tudta teljes embernek ábrázolni, mert csak a politikust, a mozgalmi embert ragadta meg benne (Gergely Sándor).

József Attila legelsősorban és legállandóbban a *sivárságot*, az emberi élet teljességétől való megfosztottságot vette észre a munkásosztály életében. A kevés munkabért, amelyből csak az élet vegetatív örömeire futja (mennyre tipikusan magyar jelenség volt ez, hiszen a magyar munkásosztály Európa legkizsákmányoltabb proletárja volt, talán csak a román és bolgár munkások voltak rosszabb helyzetben!). Az élet legelemibben hiányzó anyagi feltételeit: zsúfolt, penészes, poloskás bérkaszárnnyakat s a munkanélküliséget, gyermek-munkát, éhínséget. Alakjai eltorzult arcú, nyomorult munkások, akik legfeljebb két deci fröccsel becsülik magukat. (Gondoljunk Derkovits proletár-fejeire, aki bizonyára nemcsak az izmusok konvencióiból, hanem József Attilához hasonló valóság-látással ábrázolta ilyennek a magyar munkást.)

Ugyanilyen sivár a táj, a környezet is. Romos, omlatag gyárépület, töredezett, apró ablakokban, nyirkos homályban. A lom és hulladék közt kínlódó gyp, sárba száradt üvegcserepek, a vaslábasban virító kutyatej, a nedves, nehéz éjszaka képe — elegendő, hogy a maga kegyetlen realitásában egyszerre jelentse a magyar kapitalizmust, s a kapitalizmust, a falánk erkölcsi rendet.

Szemléletének mélységét, a marxizmus mély átélését mutatja végső következtetése, hogy e sivárság oka a *palánk*, a *léckerítés*, a rousseau-i cölöp, a *magántulajdon* létében keresendő.

József Attilát e sivár és leverő élmények azért nem fegyverezték le, mert tudta, hogy a kapitalizmus létezését erkölcsileg is kétséssé teszi a magántulajdon s e rend a munkásosztály létével alapjaiban van megkérdőjelezve: „E fölösztott föld körül — sír, szédül és dülöng — a léckerítés lehetetlenségétől — mint, ha vihar dühöng.” A világnak, az emberiségnek, az egész emberi kultúrának most már a munkásosztály lett az örököse. A heinei dilemmát: kultúra vagy kommunizmus — József Attila megszünteti, mert egyesíti: az Anyag gyermekei, a „szén, vas és olaj” szülöttei már a szellemet ostromolják és hódítják meg. A polgári gondolkodás többek közt azért utasította el a szocializmus tudományos elméletét, mert gazdasági eredetűnek, földhözragadtnak, nem eléggé szelleminek, sőt szellemellenesnek tartotta. Azóta már olyan polgári művészek jelentették e szemlélet tarthatatlanságát, mint Thomas Mann: „rég elérkezett a pillanat, amikor fel kell ismernünk, hogy a társadalmi osztályeszmé sokkal bensőségesebb kapcsolatban van a szellemmel, mint ellenfele, a polgári műveltség, amely túlságosan gyakran elárulja, hogy érintkezése az élő szellemmel megszakadt, ennek életigényeivel nem tud rokonszenvezni többé”.

Nálunk József Attila vonja ezt a felismerést először az irodalom szférájába s mutatja meg, hogy a munkásosztály már nemcsak a gépek ura, hanem társadalomalkotó, új világ teremtő képessége és morális ereje is kibontakozott.

SZABOLCSI MIKLÓS válasza

Engedjék meg, hogy röviden visszatérjek az előadásomhoz fűzött hozzászólásokra; s a Bodnár György által felvetett Bartók-szintézis, pontosabban Németh László-szintézis kérdésében vitába is szálljak vele.

Ami az előadásomhoz elhangzott hozzászólásokat illeti, Bodnár György, Németh Lajos, Bóka László hozzászólásait köszönettel fogadom és megszívlelek minden korrekciót, minden figyelmeztetést, amely erősen kísérletszerű, valóban előfutárnak szánt dolgozatom megjavítására irányul, minden olyan szempontot, amely a módszerek finomítására és további összefüggések feltárására figyelmeztet.

Ezekre a felszólalásokra csak egyetlen megjegyzésem van. Ha valaki nem hallotta az én előadásomat, csak a felszólalásokat, annak számára úgy tűnhetik, mintha én egy-két pusztán esztéticizáló összevetésnél többet nem adtam volna. Ezeket én mellékterméknek, illusztrációnak szántam és aki hallotta előadásomat, az tudja, hogy felolvasásomnak körülbelül 80 százaléka eszmei, korbéli, tematikai, világnézeti és szerkesztési azonosságokról és megfelelésekről szól. Ugyhogy az a néhány megjegyzés, amely ezek figyelembe vételére serkentett, talán célját tévesztette; hiszen olyat kért számon, ami benne van a dolgozatban.

A másik probléma, amelyet fel szeretnék vetni és amelyben éles vita volt itt — úgy érzem — nemcsak velem, de Révai elvtárs előadásával is: az a Bodnár elvtárs felszólalásában említett, Németh László által Bartóki szintézisnek nevezett koncepció megvédése. Nekem nem volt kezemben a teljes

tanulmánykötet, tehát én egyedül a Magyar Műhely és a Garcia Lorca című tanulmányokra támaszkodhatom, amelyek a Nagyvilágban jelentek meg. Én azt igyekeztem előadásomban bizonyítani, és most is szeretném hangsúlyozni, hogy itt nem bartóki szintézisről, hanem Németh László-i szintézisről van szó.

Ismétlem: Kelet és Nyugat, az irracionális Kelet és a racionális Nyugat, ősi és modern, nagyon régi és nagyon új szintézise és egységbe hozása önmagában formális és a művészi módszereket hordozó tartalmak nélkül nem perdöntő. Nem kétséges, hogy Weöres Sándor költészete csodálatos példája ősi és modern egységbe hozásának, a sokezeréves kultúrák és a modern technika egyesítésének és az egész költészetet hordozó retrográd, reakciós és elavult világnézeti tartalom miatt mégsem tartozik a magyar irodalom fő vonalába. Kisebb mértékben, de így valahogy vagyunk Gulyás Pállal is, aki sajátos elzártsága és sajátos ideológiája miatt mindezeket a törekvéseket nem tudta igazi, érvényes szintézissé kovácsolni.

Jellegzetes, ki áll a Németh László-féle bartóki szintézisnek a csúcsán. Egész gondolatrendszerének gyengeségét árulja el, hogy líránk csúcsára 1958-ban Gulyás Pált és nem József Attilát teszi, és a bartóki szintézisnél József Attilára rá se bukkan; mint ahogy hosszú évekig az egyébként nagyon tiszteletre méltó és jelentős szerepet betöltő, de semmi esetre sem a magyar költészet és a magyar próza összefogó egységét jelentő Tamási Áront jelölte meg a magyar próza korszakos jelenségéül. A bartóki szintézis nem pusztán abban áll, hogy ősit és modernt, népit és műveltet összekapcsoljunk; az ilyesfajta szintézis *önmagában* elégtelen és tartalmatlan. Az így kikovácsolt eszközökkel a kor kérdéseire kell helyes választ adni. Szó a válasz ma, 1958-ban: a szocializmus igénylése.

Ezért nem tudom elfogadni Bodnár elvtársnak azt az ellen-Németh László-s koncepcióját, amely egy új bartóki szintézis csúcsán Juhász Ferencet akarja látni, akit mindnyájan ismerünk és tudjuk, hogy nagyon tehetséges költő, de akinek életművét a csúcsra állítani, mint e megvalósult szintézis példáját, csak tévútra viheti a magyar irodalmat.

Juhász Ferencnél jellegzetesen arról van szó, hogy megvan nála e szintézis igénye, de meg kell mondani, hogy az nem bartóki, s nem József Attila-i, mert a logikum, a teremtő és rendező értelem nem látszik meg nála és ez költészetének legnagyobb gyengéje. Ezt a szintézist egy bizonyos fajta menekülés, megriadás, az ősibe való visszahúzódás, a várostól és a modern technikától való megrettenés jellemzi, még akkor is, ha a modern természettudomány elemei is bekerültek művébe.

Befejezésül: erről az úgynevezett szintézisről szeretném ha Bartók nevét leválasztanánk. Ez nem az ő igazi útja.

TOLNAI GÁBOR

RADNÓTI MIKLÓS

ÉS A FELSZABADULÁS ELŐTTI SZOCIALISTA IRODALMUNK EGYES KÉRDÉSEI

Aki a két világháború közti magyar irodalom folyóiratait és újságjait tanulmányozza, s csupán az ottani szereplés, vagy írókra való hivatkozások alapján tenne kísérletet az egykorú haladó és szocialista irodalom történelmi és esztétikai jelentőségének értékelésére, aligha jutna el a történeti valóságnak megfelelő következtetésekhez. Hiszen még a világirodalmi csúcsok mértékével mérhető József Attila is a peremén fulladozott a hazai irodalmi életnek! De élhetett-e másként a Horthy-fasizmus idejében a haladó, a baloldali magyar író, a haladó és baloldali irodalom? Ezekben az évtizedekben nemcsak a hivatalos, konzervatív folyóiratok álltak szemben a szocialista irodalommal, hanem a félhivatalosan elfogadott *Nyugat* és más polgári folyóiratok hasábjai is elvétve nyíltak meg számára, s hogyha megnyíltak, akkor is csak egyes, politikailag korántsem reprezentatív művei részére. Ahogy a város pereme kívül esett a Horthy-kori társadalmi és politikai élet határain, kirekesztődött a hivatalos és félhivatalos irodalmi élethől az az irodalom is, ami a periféria betöréséért, a város peremének jogaiért, hatalomra jutásáért vívta csatáját.

Valóságnak megfelelő képet csak olyan módon alkothatunk felszabadulás előtti irodalmunkról — felszabadulás előtti szocialista irodalmunkról — ha szem előtt tartjuk, hogy a Horthy-kor világában is két kultúra élt egymás mellett; a hatalmon levő, konzerválódott, reakciós régi és a hatalom bástyáinak övezetéből kirekesztett, jövőért harcoló új. Az alakuló jövő irodalmának nem lehetett a Horthy-fasizmus idején széles sodrású, egységes felvonulása, következetes térnyerése. De hogyha megvizsgáljuk a két világháború közti irodalmunkat, az irodalom állomásait és rétegeit, lehetetlen meg nem állapítani, hogy egyszer élesebben, másszor halványabban, de mindig jelen vannak azoknak az íróknak, költőknek és művészeknek a csoportjai, akik az illegális párt szavára hallgatnak közvetlenül, vagy akiket közvetve érint meg a szervezkedő újnak az ereje. Vannak periódusok, amikor a szocializmusért harcoló írók szövetségesek csoportjait sorakoztatják maguk mellé, ezek azok a fejlődési szakaszok, midőn a munkásmozgalom jelentős erővel rendelkezik. Máskor, a munkásmozgalom gyengeségének, a fasizmus erősödésének idején, a szövetségesek csoportjai leválnak, jobbra tolódnak. A marxista irodalom-

történésznek azonban éppen az a feladata, hogy a kor irodalmi életében felfedezze a felcsillanó újnak a ragyogását és minden egyes szakaszban jelenlevő mécseseit. Irodalomtörténetírásunk új értékrendjében azoknak az irodalmi alkotásoknak a sorát kell e korszakban fő iránynak tekinteni, amelyek — egyik periódusban élesebben, a másikban halványabban, de — jelenünk, felszabadulás utáni szocialista irodalmunk irányába mutatnak előre; szület-
tek legyen ezek a munkák a Horthy-Magyarország határain belül, emigrációban a Szovjetunióban, a szomszédos országokban vagy nyugaton.

A felszabadulás után hosszú időn keresztül, elemzéseink nem ezeket az elveket tartották szem előtt. Irodalmi életünkben — a fordulat évéig — az 1945 előtti stílustörekvések megpróbálták fenntartani retrográddá vált törekvéseiket; a régi irányok folyóiratai maguk is működtek tovább. Jó ideig arra sem törekedtünk, hogy átütő erejű ideológiai-esztétikai harcot folytassunk az elavult polgári irányzatok ellen. A polgári és kispolgári ideológiákban gyökerező dekadens stílusirányokat igazában később sem győztük le, inkább csak elhallgattattuk. Így az irodalomtörténetírás sem formálta át gyökeresen a felszabadulás előtti közelmúltról tovább élő régi nézeteket. Nem azt mondom, hogy nem történt ezen a téren semmi. Hiszen József Attilának az életműve például méltó helyére került nagy hagyományaink sorában. A szocialista irodalmi örökség egészét azonban nem tártuk fel, s következésképp, a két világháború közti polgári irodalom alakjainak többségét inkább csak degradáltuk, de nem helyeztük őket el a történelmileg helyes értékrendben. A közelmúlt irodalomtörténetének ez a tisztázatlansága hátráltatta a felszabadulás utáni szocialista irodalmunk fejlődését is.

József Attila — ismétlem — méltó helyére került nagy hagyományaink sorában. De még az ő értékelése kapcsán is voltak olyan momentumok, amelyek zavarták szocialista irodalmi múltunk egészének helyes értelmezését és vele együtt felszabadulás utáni irodalmunk egészséges továbbfejlődését. József Attilát klasszikusaink közé emeltük, de ugyanakkor azt hirdettük, hogy irodalmunk fejlődésének fő vonala a Petőfié, s Ady, az utána következő József Attilával, a műveltség szélesebb területén Bartókkal és Derkovits Gyulával, csupán mellékvonala a magyar irodalom, a magyar műveltség történetének. Az előzőekkel összefüggésben úgy vélekedtünk, hogy az új magyar költészetnek nem a közvetlen elődöt, József Attilát, hanem a múlt századi klasszikust, Petőfi Sándort, a festőknek nem Derkovitsot, hanem Munkácsyt, a muzikusoknak pedig Bartók helyett Erkel Ferencet kell folytatnia. Amit kimondva — hivatalos nyilatkozatokban is — hangoztattunk József Attiláról és Derkovitsról, kimondatlanul, a mindennapi művelődési politika gyakorlatában vonatkozott felszabadulás előtti egész szocialista irodalmunkra és műveltségünkre.

E nem csekély károkat előidéző felfogás létrejötté több okra vezethető vissza. Előljáróban csupán egy tényezőre utalunk: a felszabadulás utáni

művelődési politika kialakítóinak — RÉVAI JÓZSEFRE gondolok elsősorban — úgy tetszett, hogy a szocialista irodalomnak és művészetnek a demokratikus kifejezőeszközök iránti törekvéséhez a XIX. századi realizmus nyújtja a leg-szebb példákat, s nem a két világháború közti szocialista irányú irodalom, amelynek — az adott társadalmi és politikai helyzetből szükségszerűen következett — nem egy szakasza, nem egy képviselője modernista kifejező-eszközöket is alkalmazott. Így ahelyett, hogy a szocialista irodalmi örökségünk egészének folytatására hívtuk volna fel a figyelmet, kritizálva a benne megnyilatkozó, folytatásra nem alkalmas, korhoz tapadó mulandót, lényegében a fürdővízzel kiöntöttük a gyereket, elvetettük egy olyan szakaszát fejlődésünknek, amelyre büszkén kellett volna hivatkozni, mint harcaink közvetlen előzményeire.

József Attila értékelésével kapcsolatos helytelen nézeteket az utóbbi időben megcáfoltuk, kiigazítottuk. Mindenki előtt világos már, hogy amit ő alkotott, mai költészetünknek legnagyobb, és legközvetlenebb öröksége. A felszabadulás előtti szocialista irodalom és művészet egész örökségének értékelése terén azonban még bőven vannak tennivalók. Hisz József Attila mellett a „többiek” művének feldolgozása (talán csak Radnóti Miklós költészetének elemzése történt meg), valamint a folyamat egészének a feltárása szinte napjainkig elmaradt. A feldolgozás elvi szempontjai is csak a legutóbbi időben merültek fel, PÁNDI PÁL és SZABOLCSI MIKLÓS írásaiban. A „hazai” szocialista örökséghez hasonlóan nem elemeztük, nem értékeltük a Tanácsköztársaság bukása után külföldi száműzetésbe kényszerült íróink alkotásait sem. Műveiket kiadtuk, de nem jelöltük meg helyüket irodalmunk fejlődésében, sőt irodalomtörténetünknek ezt a jelentős fejezetét, nem csekély lekezeléssel „emigrációs irodalom”-nak neveztük. Így következhetett be például az a szomorú helyzet, hogy halála után, összes műve köteteinek sorozatos megjelenése kapcsán döbrent csak rá a közvélemény Gábor Andor életművének nagy jelentőségére.

*

A Tanácsköztársaság bukásától a felszabadulásig eltelt évtizedekben, azokban a periódusokban, midőn a munkásmozgalom erős volt, a mozgalom ereje érezhetővé vált egész irodalmi életünkben. Ezekben az esztendőknél az illegális párt magához tudta ragadni az ingadozó elemeket is, a népi írókat ugyanúgy, mint más haladó írókat és művészeket.

A Tudományos Akadémia *Irodalomtörténeti Intézetének* a „népi” írókról szóló, pártdokumentummal kapcsolatos vitáján SZABOLCSI MIKLÓS három ilyen periódust jelölt meg. SZABOLCSI vázlatos rajza csekély kiigazítással kiinduló pontja lehet a mi vizsgálódásainknak is. Az első ilyen időszakasz SZABOLCSI szerint 1929-től 1931-ig tart. Ekkor, a későbbi népies mozgalom

legjobbjai éppen úgy, mint a majdani kommunista írók, valamint az utóbb baloldali polgári irányba tartók egy része, többé-kevésbé egyöntetűen az illegális párt köré tömörült. Ez volt az az idő, amikor nemcsak a fiatal József Attila, és a már jelentős írói múltú Nagy Lajos, hanem Illyés Gyula, Kodolányi János, Erdélyi József, a *Százszázalék* utódai, az akkor induló *Forrás* és *Front*, Csehszlovákiában a Fábry Zoltán szerkesztette *Az út* és Romániában a Gaál Gábor-féle *Korunk* című folyóirat olyan tömörülést alkottak, ami a baloldali polgári irodalomtól kiterjedt a kommunista irodalomig. Ekkor jön létre Csehszlovákiában a *Sarlós-mozgalom*, Romániában az *Erdélyi fiatalok*-, Magyarországon pedig a *Szegedi Fiatalok-mozgalma*. Ebben az időben már kritikusi és publicisztikai működést folytat Bálint György és ezzel az időszakokkal esik egybe a fiatal Radnóti Miklós költői fejlődésének első korszaka.

A második periódus, amikor az illegális párt befolyására a baloldali tömörülés körvonalai ugyancsak jelentkeztek, az 1935—38-as időkor. Most a párt legálisan megjelenő folyóiratában, a *Gondolat*-ban és a párt befolyására valamennyire a *Válasz*-ban is kialakulófélben volt a népiesek legjobbjjait magába foglaló a kommunistákat is beleértett baloldali tábor. Ennek az időszaknak baloldali összefogása különleges szint nyer a párt népfront-politikájától. Bizonyára nem véletlen, hogy a későbbi népi írók legjobb alkotásai ekkor születnek meg.

A harmadik periódus, amikor ismét megvolt a lehetősége a baloldali tömörülésnek, az 1942-től 1944-ig terjedő időszak. Ezek azok az évek, midőn az illegális párt kezdeményezésére létrejött az antifasiszta egységfront.

*

Tanulmányom keretei nem engedik meg, hogy mind a három periódust és a periódusokban megnyilatkozó jelenségeket teljes bőségükben megvizsgáljuk. (Ilyen fajta vizsgálódás monografikus feladatokat róna ránk.) Részletesebben — ezzel sem kimerítően — az első periódussal szeretnék foglalkozni. A második és a harmadik szakaszát a mozgalom és az irodalom összefüggéseinek csupán jelzések formájában érinthetem. Vizsgálódásunkhoz az illusztrációs anyagot más írókra, költőkre és művészekre történő utalások mellett — első sorban Radnóti Miklós költői pályája, életműve fogja nyújtani.

Az illegális párt befolyásáról — akár az első, akár a későbbi időszakokat vizsgáljuk — csak akkor alkothatunk teljes és sokrétű képet, hogyha figyelembe vesszük a műveltség egészét és nem csupán az irodalmat. Éppen ezért, midőn József Attilára gondolunk, gondolnunk kell Derkovits Gyulára is. Ha Radnótit emlegetjük, nem feledkezhetünk meg Dési Huber Istvánról. És a két művész mellett, akiket a felszabadulás előtti szocialista örökség tárgyalása során az utóbbi időben helyesen emlegetni szoktunk, ne feledkezzünk meg végre, s nagy tehetségének megfelelő hangsúllyal szóljunk a harmadik kommunista

képzőművészről, a szobrászról, Mészáros Istvánról is. Arról a művészről, akinek egyszerű, „tömondatszerű monumentalitása” egyaránt merített a népiből és a modernből. Aki legtöbbet talán Medgyessytől tanult. Arról a szobrászról, akinek művészetében a népi, a Medgyessy ihletés és a modern forma, fokról fokra mindjobban megtelik szocialista tartalommal. Az 1929-cel kezdődő periódusban az írók és költők mellett, már a művészek is egységben harcolnak a szocializmus ügyéért. Az illegális pártnak már költői, írói és művészei vannak, és tudatos kritikusa is, a mindmáig kellően nem értékelt Bálint György személyében, aki a kommunista költőkről, írókról, de a művészekről is, rendszeresen írt; minden fórumot felhasznált arra, hogy propagálja alkotásaikat.

A mozgalom erősödése megmutatkozik a 20-as évek végén még az olyan folyóirat hasábjain is, mint a *Nyugat*. Vitatkoznak az irodalomról, mint társadalmi produktumról. Pozitív kritikákat adnak ki kommunista írók műveiről. Illyés Gyula ekkor még szinte kivétel nélkül olyan könyvekről ír, amelyek a forradalom hangját szóltatják meg, akár nyíltan, akár az aesopusi nyelv áttételeivel. „... a háború utáni magyar költészet főinspirátora, *levegője* — írja Illyés egy helyt — mégis ez a szocializmus...” Ugyancsak tőle idézzük: „A levert és kipellengérezett forradalmak szelleme tovább él a föld alatt, verseskönyvekben üti fel a fejét és bomlik virággá. Annyira a levegőből, a talajból való ez az illat, hogy talán a költő maga nincs is tisztában vele, nem is keresi eredetét.” Még Babits is felfigyel — 1929-ben megjelent egyik cikkéből idézzük —, hogy vannak már a „proletár külvárosok jajá”-nak is énekesei a magyar irodalomban. Általános optimizmus hatja át a mozgalom ereje folytán ezekben az években az egész haladó magyar irodalmat. A Tanácsköztársaság bukását követő belső válsága nyomán Móricz Zsigmond is most talált magára; új optimizmussal telített: „... bennem az utolsó években — írja — valami csodálatos új magyar optimizmus sarjadt ki”.

Példák további sorát idézhetnénk, nem kommunista, haladó írók műveiből, a felvázolt kép vonásainak elmélyítésre. József Attilának, Nagy Lajosnak, és az illegális párt vonalában dolgozó más költőknek és íróknak a műveire felesleges hivatkozni, mivel közismertek ebben az időszakban létrejött alkotásaik. Nem érdektelen azonban idézni Kassákot, aki most írja az *Egy ember élete* első három kötete mellett, idillikussága ellenére is legjelentősebb, s leginkább pozitív prózai művét, az *Angyalföld* című regényét. A kommunista művészek közül is csupán Derkovits Gyula példáját említem. Már az egykorú kritika felfigyelt arra, hogy a 20-as évek végén Derkovits művészetét csupa derű hatja át. Az egykorú művészet-esztétikusok szerint Gauguin és Berény Róbert művészetének hatása kölcsönözte festményeinek a ragyogó derűt. Mi jól tudjuk, hogy Gauguin és Berény derűje, optimizmusa csak azért hathatott reá, mert újra felcsillantak szemei előtt — mint minden haladó és kommunista kortársa látóhatárán — a depressziós évtized után a forradalom új reményei.

A mozgalom erősödésének jeleit ismerhetjük fel végül abban is, hogy a hivatalos Magyarország most már megkísérli a forradalmi örökséget, a haladó hagyományokat konzervatív, reakciós célokra kisajátítani. Meghamisítva, ebben az időben kezdi elismerni Adyt a konzervatív kritika. Közvetlenül ezt az időszakot megelőzően, de nagyrészt ebben a periódusban jelennek meg Vajthó László, Makkai Sándor, Sik Sándor, valamint gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter Adyra vonatkozó cikkei és könyvei. Távoli áttétellel — úgy vélem — ide tartozik — a forradalomellenes polgári indításból származó Kosztolányi-féle *Ady-revizió*, Zsolt Béláék folyóiratában a *Toll*-ban.

*

Általános vizsgálódásaink nyomán illusztráljuk most már a 20-as évek végén mind nagyobb erőt sugárzó illegális pártnak a befolyását Radnóti Miklósnak ebben az időszakban induló pályájával, költészetével.

Már az első Radnóti-verseskötetben (*Pogány köszöntő*, 1930) jelen van a társadalmi valóság irányába való tapogatózás. Korai verseiben még elvont módon fogalmaz, de ennek ellenére felcsendülnek soraiban az osztályellentétek és a rendszer elleni tiltakozás. Ez a tiltakozás gyakran még nem több, mint a panasz hangja a szegénység, a kizsákmányoltak iránti rokonszenv, a velük való együttérzés. De van már olyan darabja e korai kötetének is, amely arról tanúskodik, hogy felismerte a munkásosztály igazát és már versben is képes kifejezni a felismert igazságot. Második kötetének (*Újmódi pádszorok éneke* 1931) anyagában mind jobban és jobban megragadja a korábbi elvont fogalmazás nyomán a valóságot. Ettől kezdve világosabbá, konkréttá válnak szavai; az ellentmondások, az osztályellentétek, a kizsákmányolás kifejezőjévé válik a költő. Verseiben feltűnik a munkanélküliség, a kizsákmányolt szegénység, valamint az egyke kérdésének nyomasztó gondja (*Keseredő* című vers). Vagy: nem az osztályharc kifejezése-e a *Szerelmes keseredő*, s nem a rendszerrel való szembenállásra, esendőrterrorral operáló uralkodóosztályra céloz-e a versnek e szakaszában?

Láthatod: gazdagok szusszanó
tálai fölött még mindig pára leng
és tiszta szavaddal, ahogyan itt állsz:
orv vadölők állnak így orozva
erdőknek szélén és fiatal életed
s kedvesedé, szép tilos nyúlként
csöndesen lóg az ujjad hegyén!

Vagy nem politikai mondanivalót fejez-e ki, ha semleges téma környezetében tűnik is fel a *Kedd éji groteszk*-nek e másfél sora: „... mert szél indul és porból tornyokat épít az útra ...” a szél különben jelképpé válik majd nála,

a forradalmasodó lehetőségek idején, amit mi sem fejez ki világosabban, mint a Szegeden, 1933-ban megjelent kötetének a címe: *Lábadozó szél*.

A *Lábadozó szél* című kötetében több éves keresés után már a kifejező-eszközök terén is egy mélyzengésű szocialista költő hangja csendül fel. A korábbi versek természeti képeiben megjelennek a kizsákmányolás, az osztályharc mind élesebbre rajzolt sziluettjei, többnyire költészetének kezdetétől meglevő aesopusi terminológiájával, de gyakran a dolgok nyílt néven nevezésével: „... szavaim messze kakastollak közt port verve menetelnek!” Majd a vers második és harmadik szakaszában teljes valójában jelen van az új, a forradalmasodó valóság kifejeződése:

Mondják, hogy virrad a gödrök
alján füvek' alatt csillogva
lesnek a tücskök, s napitta
pocsolyák helye lelkesedik
döngölő léptek után!

Talán vihar jön, mert
simul halasodva a borz víz,
széttette a csönd a lábát
az út fölött és harcos
zajokkal készül marakodni!

1932 elejétől írt versei egymást követve foglalnak állást a reakció gáztettei, a háborús uszítók ellen. Verset ír Farkas László proletárköltő haláláról, aki tbc-ben halt meg bécsi emigrációban. Állást foglal egy néger költő mellett, akit a Klu-Klux-Klan emberei New Yorkban meggyilkoltak. Verset ír a japánok Kína elleni támadásakor, a gyarmatosító háborúk ellen. És, hogyha nem is minden verse kiélezett politikai állásfoglalás, a szerelmes verseket, természeti és tájképeit, miniatűr darabjait egyaránt áthatja az az élményvilág, ami első verseitől kezdve kísérte, de kezdetben még nem tudta csiszolt eszközökkel kifejezni.

A *Lábadozó szél* című gyűjteménynek egyik jellemvonása, hogy a korábbi kötetek kisebb, gyakran miniatűr versei mellett mind nagyobb számmal ír terjedelmesebb alkotásokat és a groteszk helyett mind nagyobb szerephez jut költészetében a pátosz. A *Lábadozó szél* nagy újdonsága annak a pátosznak a kibontakozása, ami a későbbi Radnóti nagy alkotásainak jellemző vonása lesz.

Radnóti első három kötetében tanúi lehetünk az aesopusi nyelven kifejeződő szocialista tartalomnak. E három kötet verseinek, ha elkészítenők a szótárát, kiderülne, hogy nincsen olyan kifejezés, ami olyan sokat szerepelne verseiben, mint a „lázadás”, a „tüntetés”, a fasizmus rendőrterrorját jelképező

„szurony” és jelzőként a „piros”. Korai verseiben — ennek a periódusnak a verseiben — a pipacsok „tüntetnek”, az ég „szuronyos szellővel üzen”, a virágnak „piros tüze” van, és lehet-e minden jelképesége ellenére nyíltabb egy költő a Horthy-fasizmus idején, midőn így csattan egyik versének zárósora: „Pipacspirossal zendüljön a világ”. De, hogy bővítsük a példákat, az ilyen sor pontos kifejezője a költő világnézetének: „A fák vörös virágokat láznak éjjel...” Más versében: „... kék májusunk vörös orgonát dobál fiatal díszül kalapunkra”.

A munkásmozgalom 1929-cel kezdődő új fellendülésének és vele párhuzamosan két világháború közötti irodalmunknak ebben a szakaszában, a stílus, a kifejezőeszközök dolgában is új jelenségeket figyelhetünk meg. Felismerte a változást a *Korunk* című folyóirat kritikusa is, midőn Radnóti *Lábadozó szél* című verseskötetével foglalkozik. A bíráló a korábbi baloldali irodalom elemzésével indul: „A tömeget kihangsúlyozott többes számmal — írja — az erőt és cselekvőképességet hangossággal akarták pótolni. Hű kifejezője volt ez a költészet az ellenforradalom ütesei között szenvedő ember lelkületének, aki a tömegekhez szólván, elsősorban önmagát biztatja. Természetes az, hogy ez a költészet fejlődésének egy pontjánál átesik a sajátmaga ellentétébe s egy halkabb, csendesebb, de megbízhatóbb irodalomká lesz, amelyen az élmény zománca fénylik.” A továbbiakban arról ír a *Korunk* kritikusa, hogy ebben a fejlődési szakaszban az írónak magának kell megformálni, egységbe forrasztani mondanivalóit, „formakésztségének teherbíró képességével”. Végül Radnóti költészetére összpontosítva: „... egy nagy lelkiismeretességet, írói felelősségérzetet követelő egybevetés eredménye Radnóti Miklós új verskötete, a *Lábadozó szél*. Egy a proletárelét élményanyagával megterhelt költő birkózik itt a formával, amely nem akarja ezt az élményanyagot hordani, és birkózik élményanyagával, amely nem akar a forma keretei közé törni.”

Radnóti költészetének első szakasza, amelynek záróakkordja a *Lábadozó szél* című, 1933-ban kiadott kötet, lényegében egybeesik a hazai munkásmozgalom 1929-ben meginduló újra felfelé ívelésével. Ezekből a kötetekből árad az optimizmus, a jókedv, a vidámság. Ezekben a versekben határozottan kifejeződik a forradalmi változás utáni vágy, áthatja sorait a derűlátás, felcsillan a költő szemei előtt a forradalmi változás lehetősége.

A *Lábadozó szél* záróverse az *Ének a négerről, aki a városba ment* című hatalmas költemény. Radnóti első korszakának utolsó idejében kibontakozó patetikus hang-megütésű versek sorában is messze kiemelkedik ez a mű. Ballada-szerű költemény, a nagyváros világába került gyarmati néger tragédiájáról. Erőteljesen gazdag és finom képekkel ábrázol, tömör szakaszok követik egymást, sodró lendülettel. Radnótinak ez a verse — amelynek élményanyaga a párizsi gyarmatügyi kiállításra megy vissza — saját vágyait fejezi ki, az afrikai néger világára való áttétellel. Ma olvasva, az *Ének a négerről*, úgy hangzik, mint egy nagy epikus költemény előhangja:

Szervezkedtek és dárdákat vertek,
 dárdákkal dárdás sorsot fenyegettek ;
 s hogy meghalt a fa
 s ki kedvesét várta a fán — a lány ;
 bokrokban kígyók fütyörésztek és
 seregek nehéz szaga szállt :
 megindultak a néger proletárok.

Ez a Vörösmarty pátoszára emlékeztető, nagy lélegzetvételi költemény szinte napjaink felé mutat előre. Ha Radnóti Miklós élne, az előhang benyomását keltő verset folytathatná, tovább építhetné az afrikai négerek hőskölteményévé. Hiszen az utolsó évtizedben olyanná változott ez a „sötétbőrű táj”, mint valami kitörni akaró vulkán.

*

Radnóti költészetének első korszakát ugyanúgy a derű, az optimizmus, a forradalmi lendület hatja át, mint József Attila ez időbeli költészetét, Nagy Lajos prózáját vagy a fiatal Gelléri Andor Endre realista indulású novelláit. Azonban szembekerülnénk a történeti valósággal, ha nem fejeznénk ki azt is, hogy hasonló szemlélet áradt még ekkor a későbbi „népi” írók legjobbjainak alkotásaiból, elsősorban Illyés Gyulából, de többeken kívül Erdélyi József műveiből is. Kortársként mi nem láttunk annak idején még elvi különbséget — legfeljebb a különböző egyéniségek különbözőségét — egy József Attila, Illyés Gyula, Nagy Lajos, Erdélyi József és több más — nem sok esztendő múlva már jobboldali vizeken vitorlázó — író szemlélete között. Nemcsak, hogy nem láttunk különbséget a felsorolt és fel nem sorolt írók és költők között, hanem szemmel tartottuk, hogy hasonló gondolkozású alkotókként hatnak egymásra, egyik tanul a másik művészi megoldásaiból. Nem volt, nem is lehetett alapvető elvi, ideológiai különbség — legfeljebb részletekben — a később is következetesen szocialista írók, költők és pl. a között az Erdélyi József között, aki a *Fekete Körös* című versét közölte ebben az időben, vagy Illyés Gyula között, aki forradalmi módon fejezte ki ekkori lírájában a szegény-parasztság problematikáját. József Attila és Illyés most kéz a kézben haladnak egymás mellett, s a fiatal Radnóti pedig szívesen tanul a hat-hét évvel idősebb Illyéstől. Gyakran találkozunk verseiben az először Illyés lírájában szerepelt „fiatal” jelzővel, ami — a mai ifjúság talán már nem is érzi egykori jelentését — jelzője volt a jövőnek, a szocialista jövődöntőnek.

A későbbi népi írók csoportjában csak néhányan voltak, akik pályájuk kezdetétől kívül maradtak a szocializmus vonzókörén. Kiemelkedő író csak egy van közöttük : Németh László. Németh Lászlónak már ez időbeli írásai — szóljanak azok a régi magyar irodalomról, az öregebb és vele kortárs írókról vagy bármely kérdésről — harmadikutas szemlélet fejeződik ki. Ekkori

cikkeitől az ellenforradalom után kiadott Magyar Műhely című tanulmányáig lényegi eltérések nélkül, a harmadikutasság jellemzi Németh ideológiáját. József Attiláról ahányszor nyilatkozik, lekezelő hangon szól róla; harmadrangú (!) költőt lát benne. De még az osztályharcot feladta Kassákkal kapcsolatban is így fogalmaz: „Kassák tehetsége okosabb, mint szándékai. Aki egy osztály írója akart lenni, az élet írója lett.” Nem véletlen, hogy a munkásmozgalom e korszakbeli felfelé ívelésének végén Németh László lesz az, aki a *Tanú* című folyóiratában, nyugati polgári ideológusok példáját követve, megfogalmazza a maga harmadikutas, nacionalista ideológiáját, és utóbb megkísérli maga köré gyűjteni azokat a későbbi „népi” írókat, akik rövid idővel azelőtt még a forradalom útján jártak.

*

Az 1929-cel kezdődő periódus záró évszámát SZABOLCSI MIKLÓS 1931-ben jelöli meg. Véleményem szerint a periódus belenyúlik 1933-ba. Radnóti Miklós — mint láttuk — 1932-ben még következetesen pozitív verseket ír. Ha az ő költészetét figyeljük, a változás nem 1931-ben, hanem 1933-ban áll be. Optimizmusát ekkor fogja felváltani az elégikus, rezignált hang. De nemcsak az ő pályáján van így, ugyanezt tapasztalhatjuk József Attilánál, Nagy Lajosnál, Illyés Gyulánál és a kor irodalmának más képviselőinél. József Attila 1933-ban még nyílt forradalmi verseket ír, olyanokat, mint a *Búza*, *A város peremén*, *A tőkések hasznáról*, s csak ezután következik be nála is az elbizonytalanodás, a megdermedés. A hazai munkásmozgalom ereje az 1931 folyamán bekövetkezett vereségek ellenére nem csökken, újra magára talál, s még 1932-ben is teljes lendülettel támogatja a haladó írók törekvéseit. Csak 1933 folyamán változik meg a helyzet. Az illegális párt belső gyengeségei és elsősorban a munkásmozgalom nyugati veresége, a fasizmus győzelme s Magyarországon belül Gömbös hatalomrajutása nyomán megindul irodalmi életünkben a polarizáció. A baloldali irodalmi tömörülés kezd felbomlani; ki-ki politikai szilárdsága, ideológiai színvonala szerint a megfelelő helyre kerül. A radikális polgárok a szocializmussal szemben álló liberális antifasizmushoz, a népiesek egy része már ekkor a harmadikutas nacionalizmushoz.

A polarizáció persze nem történik meg egyik napról a másikra. A polgári radikálisoknál az eltolódás nagyon gyorsan világossá válik. A későbbi népiesek majdani jobbszárnyának jobbratolódása megindul. De Illyésnél — akkori művei tanúsítják — a jobbratolódás jelei még nem mutatkoznak. Sőt, az 1934-es Szovjetunióbeli utazása kapcsán írt *Oroszország* című könyve arról tanúskodik, hogy továbbra is kitart a szocializmus ügye mellett. Illyéssel szemben Nagy Lajos Szovjetunióbeli útijegyzetei ellenkező előjellel példázzák a helyzetet. Utaltunk már rá; a változás, az illegális párt erejének gyengülése nyomon követhető azoknál az íróknál is, akik következetesen kitartanak a szocializmus ügye mellett. Hogy ismét Radnóti példáját idézzük: a vál-

tozás az ő költészetében — meglegedetten írhatjuk le — nem idéz elő kiábrándulást a szocializmusból, de letagadhatatlanul maga után von bizonyosfajta megtorpanást, megdermedést, rezignáltságot. Ez a megtorpanás, ez a megdermedés, ez a rezignáltság 1933-ban jelentkezik Radnóti költészetében, *Mint a bika* című versében. Ebben a versben fejezi ki először egyéni sorsa feletti elkeseredését, ami a nehezedő évek során mind fokozottabb mértékben fog vissza-visszatérni lírájában, s már-már egyéni életének feladásáig jut el, de ugyanakkor kifejezi ez a vers a mozgalom győzelmébe vetett rendíthetetlen hitét is:

Úgy éltem életem mostanig, mint fiatal bika

: . . . . .
: . . . . .

Így küzdök én is és így esem el majd,
s okulásul késő koroknak csontjaim őrzi a táj.

1933 és 1934 a politikai és irodalmi életben a polarizáció időszaka. A gyöngék feladják a harcot, megalkusznak, behódnak, árulókká lesznek. Radnóti kortársai közül, azt hiszem, senki sem fejezett ki e jelenségekkel kapcsolatban olyan tántoríthatatlan éles állásfoglalást, mint ő. A versben, a *Kortárs útlevele* című versében nem általánosságban fogalmaz, nem az *árulókhoz* szól, hanem egyes számban fogalmaz; egy meghatározott figurára gondol, és mintegy ahhoz fordul megmásíthatatlan határozottságú ítélkezése. Ez adja szavainak különleges erejét, hevületét, feszültségét:

Ha ezt követed, élhetsz valahogy:
bólinthatsz meleg ételek fölött
és az esti csöndben leköpheted magad!

A vers azután nyer gyönyörű pátoszt, amidőn személyes vallomástételként megjelöli a költő a maga útját, lényege szerint azonosat azzal, amelyen József Attila jár közvetlenül előtte. Jól tudja, hogy aki a fasizmus idején ezt az utat választja, nem kaphat elismerést, nem érhet el sikereket; a szenvedés, a meghurcoltatás lehet csak osztályrésze. De azt is tudja, hogy alkotása fel fog csillanni a jövőben, műve példa lesz, hirdetni fogja emberi és költői értékeit. Radnóti tudja, mint ahogy tudták mindazok, akiket semmi átmeneti változás nem sodorhatott el a megtalált igazságtól, hogy csak két út lehetséges:

Vagy föllázadsz, mindezt ha nem tudod
és híredet most itt nem hirdetheti
semmise akkor és legelső fürdőd is —
hiába volt! Mert mocskol e kor. De
híred jövő fiatal korokon
vonul át égi fénynél fényesebben!

Gondold el ! hogyha lázadsz, jövődő
 fiatal koroknak embere hirdet
 pattogó hittal számot ad életedről :
 számot ad és fiának adja át
 emlékedet, hogy példakép, erős fa
 legyen, melyre rákúszhat a gyöngé növendék.

*

A népfrent-politika periódusa, az 1935-től 1938-ig eltelt időszak Radnóti költészetének is hatalmas mozgatójává válik. Lassan, fokozatosan érkezik el a népfrent-politika átéléséhez és kifejezéséhez. Mielőtt idáig érkezik, válságos éveken kell átesnie. A válság egyéni válság. A mozgalom jövőjére vonatkozóan sem most, sem később semminemű megtorpanás nem következik be költészetében. Egyéni sorsa feletti rezignáltság, ami *Mint a bika* című versében fejeződik ki először, szinte hónapról hónapra erősödik lírájában ; magányossági érzést vált ki, elkeseredéssé sűrűsödik. De az elkeseredés, a személyes keserűség nem egy versében maga is állásfoglalássá nemesedik az adott viszonyok ellen. Kell-e határozottabb véleménynyilvánítás a Radnótiénál, mint mikor elkeseredett szavakkal így fogalmaz 1935-ben :

Csak kígyó undoríthat tiszta fatörzset így,
 ha bőrét hagyja rajta, mint engem undorít
 e forduló világ és az ordas emberek.
 Virágszülőként kezdtem én el, de fegyverek
 között neveltek engem gyilkosok, s megszoktam
 rég a harcot itt és gyáván sosem futottam.

Gondoljuk el, micsoda válságban élt ugyanebben az időben az önmagával viaskodó József Attila? Aki a *Szép Szó* körében, ellentmondásai közepette is, hű maradt a marxizmusához. Az a költő, aki éppen ebben az időben, magányossági érzések közepette, a fájdalommal átitatott versek mellett, a népfrent-politikának, a szocialista hazafiságnak szószólója. A legnagyobb magyar versalkotások egyikére a *Hazámra* hivatkozunk csupán.

Radnóti magányossági érzése hasonló József Attiláéhoz. Hasonló tényezők idézik elő a magányt, váltják ki a rezignáltságot, és hasonló forrásokból táplálkozik mindkettőjüknel az alkotás új fellendülése, az egyéni keserűség világából a közösség távlatai felé. Mint az öregebb testvér mögött a fiatalabb ; egy lépéssel József Attila nyomában Radnóti költészetében is megjelennek a népfrent-politika új távlatai. 1937 nyarán rövid időt Párizsban tölt. Az 1937-es párizsi nyár a spanyol polgárháború második esztendejére esett. Abban a Párizsban, abban a Franciaországban tölt Radnóti egy hónapot,

ahol a népfrent-kormány van hatalmon, abban a Párizsban, amely a fasiszta Magyarország baloldali fiatalsága számára a szabad lélegzetvétel országa volt. A párizsi tartózkodás nyomán, 1937 őszén írta a *Federico García Lorca* című hatsoros remekét, amely a fasiszta cenzúra miatt nyomtatásban akkor nem jelenhetett meg:

Mert szeretett Hispánia
S versed mondták a szeretők —
mikor jöttek, mást mit is tehettek,
költő voltál — megöltek ők.
Harcát a nép most nélkülöd víjja
hej, Federico García!

Ez a hatsoros vers ismét csupa bizakodás a magányosság világában eltöltött esztendők után. Most, a spanyol költő halála sem vált ki pesszimista hangokat belőle; dacosan, hetykén idézi Lorca nevét, mint mikor József Attila idézte versben a magáét: „hejh, burzsoá! hejh, proletár! én, József Attila itt vagyok!”

Még a párizsi nyáron írja Radnóti e korszakának legragyogóbb versét a *Hispánia, Hispánia*-t. Igaza volt Koczka Sándornak, midőn világirodalmi mértékkel mérve, a spanyol polgárháborúról írt versek legjobbjai között jelöli ki a helyét: „... a költő nem tételszerűen beszél a szabadságról, a proletár internacionalizmus nagy erejéről — írja Koczka. — A versben magyar költő szól, szavát a francia dolgozók énekébe fonva, a spanyol nép hősi harcáról. S talán senki sem fogalmazta meg oly művészi tömörséggel a fasiszta veszedelemre ráébredő népek közös aggodalmát, mint éppen ő.”

Madárfió se szól, az égből nap se tűz,
anyáknak nincsen már fia,
csupán véres folyóid futnak
tajtékosan, Hispánia!

De jönnek új hadak, ha kell a semmiből,
akár a vad forgószelek,
sebzett földekről és a bányák
mélyéről induló sereg.

Népek kiáltják sorsodat, szabadság!
Ma délután is érted szállt az ének;
nehéz szavakkal harcod énekelték
az ázottarcú párizsi szegények.

A vers a kommunista párt folyóiratában, a *Gondolatban* jelenik meg első oldalon. Nagy visszhangot vált ki idehaza, de az emigrációban élő kom-

munisták körében is. Az 1937-es párizsi nyár, a francia dolgozók helytállása, a francia népfront és a spanyol polgárháború hosszú időn keresztül vissza-visszatérő élménye Radnótinak. Ha más önálló nagy vers nem is keletkezik ezekből az élményekből, de több versének jelzőiben, hasonlataiban éveken keresztül ott kísért tovább a népfront-élmény tüdőt, lelket, képzeletet tágitó mély lélegzetvétele.

*

Végül az utolsó periódus, az illegális párt harcának 1942-ben kezdődő, s már a felszabadulásba beletorkolló szakasza. Hallottunk régebben olyan hangokat, a sematikus irodalom-magyarázatok idején, hogy Radnóti pályájának utolsó öt-hat esztendejében, amikor legragyogóbb verseit írja, a szocializmusnak nincs kifejeződése lírájában. Bizonyos, hogy a költő szemei előtt ezekben az években mind komorabb képek jelennek meg. A világ elsötétül, kevesbedik szavaiban a derű, de még 1944-ben, amikor kétségbeesett versei mindjobban felgyülemlenek, írt reménykedő verseket is; a kétségbeesett *Töredék* mellett, a hízó *Majálist*. És a 40-es években, midőn a *Magyar Munkaközösség*, a *Történelmi Emlékbizottság*, Táncsics és Kossuth sírjának megkoszorúzása, az 1942-es március 15-i felvonulás, Hont Ferenc rendezte gyűjtőerejű antifasiszta szavalóestek, maguk is éreztetik az illegális párt ismét feltörő erejét, Radnóti költészetében a remények újra fellángolnak „az ifjú régi tetőkre...” Ez időben írt verseiben most már a legmagasabbra érkezett költő hangján szól a szocialista líra. Ha elemezzük ennek az időszaknak a darabjait, az ellenállás, az antifasizmus, a szocialista hazafiság állandó jelenlétét ismerhetjük fel. Ekkor ezt a harcot kellett vívni, ekkor ez a tematika volt íratlanul is előírva a szocialista költő számára; hiszen az antifasiszta egységfront jelszava lobogott az illegális párt zászlaján is. Radnóti szocializmusba vetett hite — ismételjük — a személyes bizonytalanságok és elbizonytalanodás ellenére nem szűnt meg a 40-es években sem. Csupán a hangszerelés módosult, csupán az áttételeknek kellett a fasizmus szorítója alatt még fokozottabban érvényesülni verseiben és más tematikát kívánt az adott helyzet, mint 1929-től 1933-ig, s mást, mint 1935 és 1938 között. Olyan mértékű áttételekre, jelképrendszerre volt most szükség, hogy fokozottan ne a szavak nyílt jelentése, hanem azoknak sejtető ereje emelje magasra a zászlót, amit utolsó pillanatáig a kezében tartott. Mert hiszen, ha nem forradalmi vers, micsoda a *Száll a tavasz?* Mi cseng az izgatott pátoszú vers utolsó négy sorában? Ha nem felhívás, mozgósítás?

Néma gyökér kiabálj, levelek kiabáljatok éles
hangon, tajtékzó kutya zengj, csapkodd a habot hal!
rázd a sörényed ló! bömbölj bika, ríj patak ágya!
ébredj már aluvó!

A vers dátuma 1942. április 11. Mögötte az 1942 óta megindult függetlenségi mozgalom, közvetlen háttérében 1942 felemelő, harcra március tizenötödikéje.

*

Ha nem is volt terünk arra, hogy részletesebben elemezzük a 35-től 38-ig, valamint az 1942-vel kezdődő periódusát az illegális párt munkája nyomán gazdagon fejlődő, haladó magyar irodalomnak, még két kérdést — Radnóti példájára való utaláson túl — érinteni szeretnénk.

1935 és 1938 között a népfront-politika idején — már szó volt róla — a polarizáció az irodalomban is jórészt bekövetkezett. 1935-ben indul meg a *Szép Szó*, Németh László *Tanú*-jának néhány évfolyama után pedig a *Válasz*. De mégsem lehet azt állítani, a későbbi népi írók egészéről — erről is szoltunk —, hogy szembeállnának már a szocializmussal. Például Illyés Gyula kiemelkedő, pozitív műveket alkot ekkor, de Veres Péter és Szabó Pál pályájában sem tekinthető még ez az időszak negatív periódusnak, ha Erdélyi, Kodolányi és mások már el is kanyarodtak messze jobbra a korábbi időszakban tanúsított baloldali magatartásuktól. A népfront-politikának a népi írók balszárnyára is előrevivő hatása van. Bár jegyezzük meg — részletes elemzés nélkül —, hogy még a balszárny képviselői között is, a népfront-politikának általuk való helytelen értelmezése következtében, mind nagyobb teret nyernek a nacionalizmus elemei, hogy majd az évtized végén és a 40-es évek elejétől kezdve, többségüknél ez a nacionalizmus már Szovjetunió és szocializmus ellenességgé alakuljon át.

Érintsük még azt a kérdést, milyen módon tudta a *Szép Szó* köre magához vonzani József Attilát? Az az írói kör, amelynek tagjai szembeszálltak a szocializmussal és szemléletüket a kozmopolitizmus jellemezte. Azt a József Attilát, aki vívódásai ellenére is, haláláig hű maradt a szocializmushoz.

Válságos korszaka volt ez a költőnek. A válságos korszak értelmezésekor nem lehet figyelmen kívül hagyni szubjektív kérdéseket sem. József Attila magányában, elhagyatottságában, vívódásai közepette megbecsülést, támogatást talált ebben a körben; a *Szép Szó* körül csoportosult polgári írók megbecsülték, támogatták, egyszerűen azon oknál fogva, hogy az ő nevével hitelesíteni óhajtották mozgalmukat, mert a költő neve zászlóul „árúvédjegy”-nek kellett a maguk számára. Hogy József Attilában micsoda újabb belső vívódásokat idéz elő majd ez a támogatás, ez a „megbecsülés”, arról a kortársak sokat tudnak beszélni. A kérdést persze nem lehet csupán szubjektív tényezőkkel megmagyarázni. Egy fiatal irodalomtörténész nem régen felfedezett egy interjút, amelyet a *Brassói Lapok* munkatársa folytatott ez időben József Attilával. Az újságírónak a költőhöz intézett kérdései között szerepelt a *Szép Szó* probléma is. József Attila válaszában arról szolt, hogy — vannak közös nézetek közte és a folyóirat szerkesztői között. — Mik voltak

ezek a közös nézetek? Nem kétséges, hogy az egyik az *antifasizmus*, a másik pedig az *antinacionalizmus* volt. József Attila és a *Szép Szó* viszonyának részletesebb elemzése során egyéb kérdésekről is szólnunk kellene, de az elvek síkján csupán az antifasizmus és az antinacionalizmus volt a közös a szocialista költő és a polgári radikális írók között.

Még csak annyit, hogy a *Szép Szó*-val kapcsolatban Radnóti Miklós következetesebb volt József Attilánál. A két költő barátsága, ami az öregebb testvér és a fiatalabb testvér viszonyára emlékeztetett — Radnóti felesége szokta helyesen így jellemezni kettejük kapcsolatát — a *Szép Szó* kérdése körül elhidegült. És jól emlékszem, a Szegedi Fiatalok köréből a *Szép Szó* egyik szerkesztőjévé lett Gáspár Zoltánnal is súlyos vitái voltak Radnótinak, a barátság megszakításának határáig.

*

PÁNDI PÁL néhány hónappal ezelőtt a *Népszabadság*-ban foglalkozott a két világháború közti szocialista irodalmunk kérdésével. Cikkének ezt a címet adta: *Elsüllyedt irodalom?* A cím jogos volt, és ugyanakkor megszégyenítő tényeket foglalt magában mindnyájunk, marxista irodalomtörténészek számára. Személyes élményből indul ki a cikk, egy vidéki tanítóval folytatott beszélgetésből: „... az a szegény József Attila olyan egy szál egyedül volt a magyar irodalomban...” — mondja a tanító. Egyedül volt, egyedül van a köztudatban, mert mi csupán József Attiláról és mellette jóformán csak Radnóti Miklósról beszéltünk megfelelő hangsúllyal azon írók és költők közül, akik a Horthy-időben rendkívül nehéz körülmények között harcoltak a szocializmusért, a mi jelenünkért.

Kétségtelen része van ennek az irodalomnak az elsüllyedésében a korábbi kulturális politikának és annak, hogy az illegális mozgalom éppen azon szakaszainak némelyikére borult homály, amelyekben megerősödött a kommunista költészet, amelyekben meg voltak a baloldali irodalmi tábor kibontakozásának a lehetőségei. Még nagyobb része van a két világháború közti szocialista irodalom elsüllyedésében annak, hogy még marxista irodalomtörténetírásunkban is élnek a maradványai a ki nem irtott polgári ítéleteknek és nézeteknek. Szocialista irodalmi örökségünk elhanyagolásáért azonban mindennél és mindenkinél súlyosabb felelősség terheli személy szerint LUKÁCS GYÖRGYÖT.

LUKÁCS GYÖRGYÖT, midőn hazatért a felszabadult Magyarországra, rendkívüli megbecsülés és tisztelet övezte. Az új marxista irodalomtörténészeknek és kritikusoknak ő lett a példaképe. De nemcsak az elméleti emberekre gyakorolt hatást, az írókra és az irodalmi életre is. Lukács látóköréből pedig kívül esett úgy a szovjet irodalom, mint ahogy ugyancsak kiestek a nyugati kapitalista országokban megvalósult szocialista realista eredmények, néhány német író kivételével. Lukácsnak a szocialista realista irodalommal kapcsolatos

tartózkodó magatartása valósággal sugározta az új magyar irodalomtörténet-írás számára a hazai szocialista irodalmi örökség lebecsülését, mellőzését. Szomorú tanulság, hogy azok a magyar írók, akiket Lukács a felszabadulás után portált, akikre támaszkodott, kivétel nélkül az ellenforradalom előkészítői között szerepeltek. És szomorúan igaz az is, hogy az öntudatos proletárirókat és költőket — akik viszont az ellenforradalom előtt és alatt is megmutatták a szocializmushoz való hűségüket — emigrációból való hazatérése pillanatától valami arisztokratikus „színvonal igényel” — ahogy Pesten mondani szokták — „összecsomagolt”. És végül az a LUKÁCS GYÖRGY, akinek műveit egy tucatnál több nyelven olvasták, s ugyanakkor még illusztrációs példaként sem emlegette esztétikai nézetei kapcsán a magyar irodalom nagyjait, a vele együtt emigrációban élt kommunista írókról és költőkről úgy nyilatkozott, hogy nem alkothatnak jelentőset, mivel nem ismerik a magyarországi viszonyokat.

A feladat, ami szocialista irodalmi örökségünk feltárása terén irodalomtörténészeink előtt áll, nem könnyű. Munkájuk során le kell győzniök a polgári irodalomtörténetírás előítéleteit, beidegződéseit. Fel kell számolniok a dogmatizmus fekete-fehér színekkel dolgozó, a marxista irodalomtörténeti analízissel ellenkező maradványait. És legfőképpen meg kell küzdeniök a revizionizmussal, elsősorban LUKÁCS GYÖRGY irodalomszemléletének a marxista irodalomtörténetírásunkban mélyen gyökeret vert vonásaival. Olyan írókat és költőket kell megfelelő elemzéssel bevinni a köztudatba, akiknek egy része a szélesebb közvélemény számára valóban „elsüllyedt irodalom”, de akiknek a művében rövidebb vagy hosszabb, többnyire nagyon is rövid, derékbatört pályájuk során uralkodó vonás volt az osztályhűség. Csak neveket említek, s nem is teljes névsort. Lukács Lászlót, a költőt, akinek válogatott versei csak az utóbbi időben jelentek meg. Salamon Ernőt, a romániai magyar költőt, valamint Forgács Lászlót, Zsigmond Edét, Berkó Sándort, Vető Miklóst, és a névsort folytathatnám tovább.

És végül az ún. „emigrációs irodalom”. A magyar történelemben nem először lehetett volna beszélni „emigrációs irodalomról”. De vajon eszébe jutott-e valaha valakinek, hogy Mikes Kelemen szépprózájáról írjon, mint „emigrációs irodalomról”? Pedig Mikes műve — XVIII. századi irodalmunk nagy kárára — az író életében nem gyakorolhatott hatást irodalmunk fejlődésére. A két világháború között emigrációba kényszerült irodalom pedig támasza, segítője volt a Horthy-korban dolgozó haladó, szocialista íróknak, költőknek és minden szabadságra vágyó embernek. Személyes emlékekről beszélhetnénk, hogy mit jelentett számunkra ifjúságunkban Illés Béla Tanácsköztársaságról szóló regénye, az *Ég a Tisza*. És szólhatnánk arról is, hogy milyen tanulságokkal járt a Horthy-kor szellemi zavartkeltése idején Bölöni *Igazi Adyja*. Gergely Sándor regényeit még a későbbi „népi” írók is terjesztették a 30-as évek elején a parasztság körében. És kérdezem : meg lehet-e fejlődő

szocialista irodalmunk az emigráció írói, Balázs Béla, Barta Lajos, Barta Sándor, Gábor Andor, Gergely Sándor, Hidas Antal, Illés Béla, Karikás Frigyes, Komját Aladár, Lengyel József, Zalka Máté és a többiek életművének megfelelő értékelése, elemzése, szocialista örökségünkbe való elhelyezése nélkül? Azon írók értékelése nélkül, akik elsőnek valósítják meg irodalmunkban a pártmunkás és író egységét, akik a mozgalom harcaiban személyesen vettek részt, hiteles krónikásai a párt legális és illegális küzdelmeinek.

Tudom, mindazok, amikről az utóbbiakban írtam, egyeseket aggodalommal töltenek el. Aggodalmuk eloszlatására idézek PÁNDI PÁL cikkéből néhány mondatot, amelyekkel magam is egyetérték: „... a két világháború közti szocialista irodalom hangsúlyozása nem jelentheti azt, hogy ezzel semmisnek nyilvánítjuk akár a Nyugat két világháború közti alkotó nagyjainak történeti jelentőségét, akár kisemmiznénk a népies írók tévelygésük ellenére is meglevő történelmi jelentőségét. Az irodalomtörténész azonban lássa az egészet, és az egészből emelje ki, értékelje jelentőségéhez méltóan a felénk mutató újat, a körülményekből következő gyengeségekkel együtt, és ne úgy értékeljen, hogy valami öncélú esztétikum szemszögéből Babitshoz vagy Kosztolányihoz mérje őket, hanem mérje a fejlődő időhöz.”

A felszabadulás utáni első évtizedben nem egyszer volt szó arról, hogy mikor veszi kezdetét a hazai szocialista realista irodalom? Hasonló viták folytak más népi demokráciákban is, például Romániában. A szócsaták többnyire helytelen vágányon futottak, mivel a kezdeti dátumot a felszabadulás utáni évek egyikével vagy másikkal jelölték meg. Az ilyen magyarázatokat olyan végig nem gondolt elképzelés támasztotta alá, mintha a felszabadulásnak, a szovjet hadsereg által történt felszabadításunknak nem lettek volna bázisai Magyarországon. Mintha 1919-ben nem Magyarországon született volna meg a világon a második tanács hatalom! Mintha a Tanácsköztársaság bukása után nem lett volna hazánkban illegális párt! És minthogyha 1919 előtt nem lett volna már Magyarországon munkásmozgalom! A szocialista irodalmunk kezdeteit nekünk vissza kell vezetni a múltba, párhuzamba állítva a hazai munkásmozgalom történetével! Mi a múlttal nem a múltért, hanem a jelenért és a jövőért foglalkozunk. A jelen és a jövőbeli szocialista realista irodalmunk fejlődéséért szükséges, hogy feltárjuk a hagyományainkat, fel dolgozzuk a szocialista irodalmi örökséget.

Minden jövőt építő, haladó mozgalom kutatta, kereste és feltárta múltjának, harcainak előzményeit. Az előzmények feltárásával nekünk is segítenünk kell a szocializmusért folyó harcunkat! Ismeretes, hogy az öreg Kossuth Lajos felháborodottan tiltakozott olaszországi emigrációjából a klerikális reakciónak Martinovitsék mozgalmát meghamisító, meggyalázó magyarázatai ellen. Büszkén hivatkozott arra, hogy ők, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc katonái, elődjeknek tekintették, és munkájukhoz erőforrást kaptak az első magyar köztársasági mozgalom mártírjaitól.

A mi elődeink között is felsorakoznak mártírok, fasiszta golyóktól meggyilkolt írók, költők és művészek. Két világháború közti irodalmunkból az ő működésük, az idehaza és külföldi emigrációban dolgozott írók és költők működése az előremutató. A mi számunkra ők, az illegális párt tagjaiként vagy a párt harcaival magukat párttagság nélkül is azonosító költők, írók és művészek egyengették leghatásosabban az utat. Őket tekintjük elődeinknek, úgy nézünk feléjük, ahogy 1848—49 harcosai nézhettek a jakobinusmozgalom mártírjai, száműzetést és börtönt viselt hősei felé.

BÓKA LÁSZLÓ

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR LÍRA NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

Az 1919-es proletárforradalom bukása utáni válság a nemzeti lant, a líra húrjait szaggatta meg legjobban. A legteljesebb zengésű hang, Ady hangja annyira hiányzott, hogy nem tudták mással pótolni, mint önmagával: életben maradt kortársai belesápadtak Ady posthumus diadalútjába, úgy sorjáztak kötetei, úgy zengtek versei az Ady-matinék, Ady-estek dobogóin. De szorongva tudták az irodalom belső körében, hogy a holt költő nem veheti át az élő költők szerepét, s az élő költők nem tudták folytatni Ady útját. Babits — a legnagyobbra hivatott, tehát a leggyötrődőbb — egy korszak konfliktusát mondta el a Nyugat 1922. augusztus 1-i számában:

A líra meghal. Nagyon is merész
kezekkel téptük a kényes leány
hegedű-testét, vad-vad hangokig
csigázva, hogy ma már csak nyögni tud
s hörögni mint halódó . . .

(Régen elzengtek Sappho napjai)

A „milliók nyögését” nem tudta kimondani, nem vállalta, úgy látta, hogy a „bús élet a kettes csöndbe menekül”, s csak valami bizonytalan remény biztatta, nem szóra, csak várakozásra:

Légy sziget
s várj napot a mocsárból! Különös
gubók szülhetnek pillét. Mit tudod?
Az istenek halnak, az ember él.

(uo.)

Szorongása még a huszas évek végére sem oldódott fel. Egy — a líra jövődjével foglalkozó — angol tanulmánnyal kapcsolatban azt írja: „A Vers, a Poézis igazi teste és vehikuluma, napjainkban fölbomlási tüneteket mutat . . . Az a folyamat, amelyben a versírás megszűnt nagy, eleven, szociális művészet lenni, s mindebben elvesztette régi fontosságát az emberiség lelkiéletében,

azonos avval a folyamattal, amelyben a Vers mindjobban különvált a Zenétől . . . Ennek a fejlődésnek pedig utolsó állomása a modern *szabadvers*, mely a Zenével már az utolsó kapcsolatot is felmondja.” (Babits Mihály Összegyűjtött Munkái III. 161—162. l.)

A válságnak ez a szorongató közérzete a húszas—harmincas évek fordulóján feloldódott. Nem véletlenül akkor. A „kettes csönd”, a „sziget” illúzióját a társadalom tektonikus elmozdulása megsemmisítette — a fasizmus felvonulásának s a munkásmozgalom népfronttá szélesülő ellentámadásának kora ez —, s az irodalmi élet friss jelenségei azzal biztatnak, hogy a versírás ismét nagy, eleven, szociális művészetté válik, s versszerűtlen vers helyett fölzeng ismét a tömegeket mozgató, lépteiket ritmusba igazító, igazi vers.

A Nyugat, mely az irodalom egyetemes válságán belül a lírai költészet válságára rendkívül érzékenyen fölérzett, a fordulatot is nyomban regisztrálja. KOMLÓS ALADÁR a Nyugat 1932. március 1-i számában „A líra fordulóján” címen értekezik. Tanulmánya elsősorban a lírai költészet formai fordulatával foglalkozik, a formabontó, versszerűtlen szabadvers eltűnését s a formák korlátainak újbóli vállalását regisztrálja. „Igen, úgy látszik — írja —, korok fordulóján vagyunk: túl a naturalizmuson, amely szétpsziologizálta a verset, s a formákhoz való visszatérés előtt.” (Ny. XXV. 279.) De a fordulatot érdemben is megkísérli megmagyarázni: „Mikor az emberek a maguk élményein kívül semmit sem respektálnak a világon, elvetik az összes formákat is, melyek nem élményeikből látszanak eredni. Mikor újból tudomásul veszik a társadalmat: versben is csak annyit mondanak el élményeikből, amennyihez a társadalomtól engedélyt és megértést remélnék s oly formában, amelyeket elfogadnak, anélkül, hogy nagyon firtatnák eredetüket. Szubjektívizmusra hajló korok művészete exkluzív és formabontó; oly koroké, amelyek nem az egyént, hanem a társadalmat tekintik fontos valóságnak, általánosan érthető és formailag konzervatív. Szélsőségesen szubjektívista korból manapság — úgy látszik, társadalom- és formatisztelő korba hajlunk. Nem mintha ma minden író helyeselné a meglevő társadalmat. Szó sincs róla! De ma minden író törődik a társadalommal, érzi, hogy köze van hozzá.” (i. h. 278.)

KOMLÓS ALADÁR koncepciójával érdekesen csendül egybe a Nyugat ugyane számában BABITS MIHÁLY Illyés Gyula „Három öreg”-éről írott ismertetésének befejezése, mely már nemcsak a zárt formákhoz való visszatérésre, hanem a magyaros, népies verselés megújulására figyelmeztet. „A mi korunk — írja —, az Adyé, sokban kényszerű és szükséges reakció volt az elposhadt és hamissá vált népiesség és magyarosság ellen. De régen rémlett már, formaúntság kódén s izmusok útvesztőin keresztül, a magyar és népi formák feltámasztása s korszerűvé tétele mint legfőbb lehetőség, legnehezebb és legszükségesebb feladat . . . És ez több, mint formai feladat. A nép versével a nép lelkéből jön be valami az irodalomba: nagyobb egyszerűség, nagyobb

tisztaság, a „százados szelíd szegénység” szelleme.” (i. h. 283.) Hogy mit ért ezen, azt még egyértelműbben írja meg egy antológia előszavában (Új anthologia. Budapest 1932. Nyugat): „A szabadvers és a különböző izmusok harcai lezajlottak... Elnyomott, szinte tudatalatti, proletár hagyományrétegek föltárása van itt folyamatban, emlékek kivájása, mint eltemetett kincseké a gyermekkorból s a társadalomnak abból az áldott gyermekkorából, amelynek népelet a neve, még mindig megvetett és künnrekedt tömegek lelki áramainak bekapcsolása a magyar irodalom nagy áramkörébe. Ez forradalom, mint ahogy új tömegek betörése és befogadása mindig forradalom, s mintahogy ennek az „új népiességnek” legigazabb képviselői valóságos forradalmárok, a Petőfi-féle típusból, hívó és szabad lelkek, a világítélet álmával szívükben s apokaliptikus csillagokkal látóhatárukon.” (6—9.).

Ennyiből még csak az nyilvánvaló, hogy a Nyugat belső körében is felismerték, hogy lírai költészetünk fordulóhoz érkezett, s jóllehet elsősorban ennek formai jeleire figyeltek föl, mégis tudomásul vették, hogy a líra hangváltása elválaszthatatlanul összefügg az individualizmus, szubjektívizmus csődjével s egy új kollektívizmus, a társadalmi felelősség, sőt forradalmi tendenciák jelentkezésével, ha a társadalmi felelősség, a forradalmiság jelentkezését meglehetősen korlátozottan értelmezik is — huszonhat évvel ezelőtt! (Notandum: nem tudom, hogy akik ma Babits Mihály nevét írják zászlajukra — József Attila fölé vagy egyenesen ellene emelve zászlót — emlékeznek-e erre is?) A pillanat történelmi pillanat volt, s ekkor úgy látszott, hogy a Nyugat épp oly otthona lesz egy új, forradalmi lírának, mint volt Ady harcai idején.

Mert a felismerést aktív lépés is követte.

A Nyugat 1933. november 16-i számának élén, Babits Mihály, Gellért Oszkár, Illyés Gyula, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár és Török Sophie aláírásával megjelent egy „Felhívás az ismeretlen magyar költőkhöz”, azokhoz, „akiknek még soha egyetlen költői alkotásuk sem került a nagy nyilvánosság elé”. Felszólították őket, hogy öt versüket s rövid életrajzukat küldjék be. A felhívás indokolása kettős. „Egy korszak széles tömegeinek a költészetről való felfogását, a költészet rendeltetéséről és fölhasználásáról való hitét, szóval költői lelkületét nemcsak az ismert költők művei tárják föl. Rajtuk kívül jelentékeny azoknak a száma, akik a nép közt elvegyülve ismeretlenül, de nem kevesebb lelkesedéssel áldoznak a verselésnek, akik ellenállhatatlan lelki szükségből és legtöbbször csak sajátmaguknak írnak. A tömegekben élő érzéseket ők fejezik ki gyakran hívebben a nagy és hírneves költőknél, akiket úttörő egyéniségük könnyen magános utakra von.” Ez az első indok. A második már kilép az irodalom köréből: „Az ismeretlen magyar költő lelke sokkal kevésbé gyökerezik az irodalomban és formáiban, mint például a franciáé. Annál inkább gyökerezik a magyar életben, amelynek érzései, bajai és vágyai óhatatlanul belopóznak versébe, még akkor is, ha ez a vers

nem irodalmi remekmű, s néha tán jobban, mint akkor, ha remekmű. Ezért fordulunk Magyarország ismeretlen költőihöz, akik a költészetet nem hivatásuknak, de mégis lelkük kifejezésének érzik. Verseik között bizonynyal lesznek olyanok, melyek az irodalom szakértőjének is örömmel és meglepetéssel szolgálnak. De a cél, mely előttünk áll, nem tisztán irodalmi. Úgy hisszük, a versekből s a hozzájuk csatolt életrajzokból a magyar életnek és társadalomnak olyan lírai képe alakulhat ki, amely érdemessé teszi munkánkat” (Ny. XXVI. 435.).

Milyen megdöbbenő vallomás, milyen riadt kitörési kísérlet az égő elefántcsonttoronyból! A nagy és hírneves költők bevallják, hogy elszakadtak a néptől, hogy talán nem ők fejezik ki leghívebben a tömegekben élő érzéseket, hogy a magyar élet és társadalom lírai képe nem az ő költészetükből bomlik ki... Micsoda elszánás az, hogy a Nyugat nem tisztán irodalmi célból nyitja meg hasábjait, hogy érdemet keres olyan versben is, mely nem irodalmi remekmű, hanem társadalmi dokumentum! S e felhívás már nem Móricz Zsigmond kísérlete, hogy a Nyugatot közelebb vigye a társadalmi valósághoz, neve már ekkor lekerült Babits neve mellől a Nyugat címlapjáról. Babits neve áll az első helyen, s ott van a „homo aestheticus” Kosztolányié, az ezoterikus Török Sophieé! Ady halála óta nem lépett ekkorát a Nyugat a fejlődés irányába.

A nagyjelentőségű pillanat elmúlt. Nem a Nyugat lett a megújhódó magyar líra otthona, s nem tudta összefogni azokat az új költői törekvéseket, melyeknek jelentőségére olyan érzékenyen felfigyelt, melyeknek befogadása felé megtette az első jelentős lépést. A pillanat jelentőségét nem feledtetheti, el, hogy csak egy pillanat volt, semmibefoszlását nem menti, hogy a Nyugat körül felburjánzó vagy felvirágzó új folyóiratok egyike sem tudta betölteni azt a feladatkört, melyet a Nyugatnak nem sikerült, hogy József Attila nemcsak a Nyugathól szorult ki, hanem a Szép Szóban sem lelt igazi otthonára, hogy a népi írók mozgalmának költői ellentétbe kerültek József Attilával, ahelyett, hogy felismerték volna József Attila példájában kezdeményük kiteljesedésének legnagyobb lehetőségét, s hogy közben felvirágzott a líra ellenforradalma. (Bocsánat a megbélyegző és brutális szóért, nem az enyém: Halász Gábor nevezte így az új artisztikum kialakulását.)

Ahogy Babits fölfigyelt 1932 táján a líra forradalmára, úgy regisztrálja HALÁSZ GÁBOR 1937-ben a líra ellenforradalmát. Nem leplezhető rokonszenvező mélabúval foglalja össze, mit hozott a húszas—harmincas évek fordulója: „A dús tenyészet helyébe tudatos aszkézissal az egyszerűséget, az érzések alakváltása helyébe az akarat őszinteségét ültette, az uralkodó esztétikum helyére a diktátor-erkölcsöt. Nyersebbre fogta a hangját, hogy jobban átüt-közzék rajta a legfőbb új, amit hozott: a szociális együttérzés felzaklatott ösztöne. Hosszú idők után a költőnek megint célja volt a verssel, cél nem a versben magában, hanem a visszhangban, hatásban, tette való buzdításban.

Újnépnek vallotta magát származásán, formaihletén, tárgyválasztásán keresztül. Társaival nem a művészi cinkosság, hanem bajtársi közösség fűzte össze, tiszta szándék és fájdalmasan rokon élmények" (Ny. XXX. 294.).

HALÁSZ GÁBOR ezzel a nemzedékkel állítja szembe az újabb nemzedéket, kiket a tiszta poézis igénye fűt, „a lélek mélyéről ösztönösen felmerült szerepjátszás, a költői attitűdön alapuló vonatkoztatása sorsuk minden mozzanatának" (uo.). Bármilyen sok rokonszenv fűzi ezekhez a költőkhöz HALÁSZ GÁBORT — méltán, hiszen olyan tehetségek vannak közöttük, mint Jékely Zoltán, Weöres Sándor. Devecseri Gábor, az akkor még idetartozónak látszó Radnóti Miklós, stb. —, a pompás jellemzés, melyet ad róluk, riasztóbb, mint minden kritika, melyet a marxizmus-leninizmus kritikája gyakorolt az eszteticizmus képviselői felett. Így jellemzi őket: „Úgy költők, ahogy az életélvezők magánemberek; kihasználva idegeik érzékenységét, túlfeszítve eszmélő képességüket, belefeledkezve a belső kavargásba, amit a legkisebb alkalom fel tud zaklatni bennük. Önmaguk ingyencei, mégcsak nem is a szóé vagy a kiformált szép érzéseké, mint az első nemzedék tagjai, hanem az első idegrándulások, kamaszos félelmek és váratlan röhögőkédv, futkározó érzékiség, fázós borzongás és főleg megmagyarázhatatlan bánat ízlelői, ihletettséggel és sebeikkel egyszerre kérkedők, megaláztatottak, megbántottak és szentségfelmutatók. Apollo és Marsyas egy személyben mindegyik; legszívesebben elevenen megnyúzná magát, hogy minél tisztább — és eredményesebb — áldozatot hozzon a költészet oltárán. Szereti, ha gyötrődését látják, anélkül, hogy őszintétlen póz lenne panasza; a valóságból csinál szerepet... Mindent tudomásul vesznek, de csak befelé figyelnek; a visszhang a fontos, nem a behullott hang és nem a jelenteni, ábrázolni, izgatni akaró szó, csak a zengés. Magukra vannak utalva, elemi indulataikra, feltörő ösérzésekre, amiket — úgy érzik — senki sem élt át előttük ily ösztönösen és mégis önmérsztő tudatosan, ily szívdobogva és groteszk hányivetiséggel, mint ők, a játékosok és mártírok, táncos kedvűek és a halál eljegyezettjei. A költészet fejlődésének vissza-visszatérő daykás, kerényis, reviczky szabadsapatai." A legkegyetlenebb az, amit összetartozásuk természetéről mond: „... csapatban járnak, és egyéniségüket nehezebb elkülöníteni, mint az előttük járó nemzedékéit. Azok közösségi jelszavaik ellenére egymástól merőben idegen és elűző lelkek, a húszévesek arca — nemcsak fiatalságuk miatt — egybemosódóbb, alkati rokonság van köztük... Bárhol ütjük fel versgyűjteményüket, hatása rögtönös, zsongító, mint bizonyos parfümöké, kicsit egyforma is, de meg nem unható. Rossz költő nincs köztük, csak kisebb-nagyobb tehetség. Az elégia jobban sikerül nekik, mint a dal, a hosszabb költemény, mert alkalmas az érzelmi dialektikára, inkább, mint a rövid, a fuvolaszó jobban, mint a néha még alibi-szerűen felharsanó trombitahang. Nem lázadók, de nem is beletörődők; rosszul érzik magukat a világban, számkivetettek a társadalomban. De tudják, hogy a költő egyetlen méltó bosszúja: a szép vers" (Ny. XXX. 294—295.).

Konklúziójában benne a kritikus csalódása — ezt a nemzedéket ő nevelte, inkább, mint Babits! —, de benne a becsületes ítélet: „Új artizstikum felé halad a magyar költészet — írtam egyik régebbi tanulmányomban. Egyelőre félig igaz: újra az artizstikumhoz jutottunk. A költőt, aki megbotránkoztatni is tud majd újságával, még a jövő rejtí” (i. h. 298.). Az igényben és az ítéletben egyaránt igaza van. Az csak a kortársi látás tragikus optikai csalódása, hogy azt a költőt, aki megbotránkoztatni is tud újságával, a jövőben keresi, jöllehet a költő már ott van, s visszhangtalan magányából elindult már a szárszói vasúti sínek felé, hogy átbukva rajtuk, felismerhetővé váljék.

Pedig mire József Attila eltűnik testi valóságában is a magyar líra fórumáról, HALÁSZ GÁBOR már Illyés Gyulát is a reviczky írók közé sorolhatja. „Az új Illyés” című cikkében, 1938-ban alig tud többet vagy mást mondani Illyésről, mint a líra ellenforradalmáiról. A hajdani harcoss Illyést nem leli többé, helyette az introvertált töprengőt ábrázolja, kiben a „küldetés magabiztos érzése, a forradalmi láz, a paraszti vakdlüh” helyét az önmegfigyelés, a kétség foglalja el, ki lázadó s lázító emlékei ajkára tolultán így töpreng: „Mennyi benne az igazi, mennyi benne a tettetés... Mi játszódik le benne, amikor engedelmesen átadja magát sodruknak; áldozat-e csakugyan, vagy grandiózus szerepjátszó, aki századszor is szűz érzést tud kicsikarni magában; olyan ő, aki nem menekülhet, vagy aki nem akar menekülni?” (Ny. XXXI. 36.). HALÁSZ észreveszi, hogy Illyés világában is végbe ment az eltolódás a valóságról a belső valóságra: „A tételből motívum lett a többi, emberi motívumok szövevényében, ürügy a vallomásra... Azelőtt a kép merült fel először, és teremtette meg érzelmi kíséretét, most az érzés a döntő, s mint szomorú mélézásban a zongorán leütött akkordok hullanak belé a kedves régi képzetek” (i. h. 37.). Újat alig tud mondani Illyésről, ha csak azt nem, hogy vallásos hangjai vannak lírájának, s hogy megnyerte a formák kezelésének biztonságát: „Ahogyan szomorúságunkban zenét kívánunk, úgy menekül az illúziót vesztett költői lélek is az érzéki vígasztalókhöz, az önmagáért lüktető ritmushoz, mely értelmet, mondanivalót megelőzve annyira tud simulni egy-egy hangulathoz, az édes szavakhoz, melyek már hangzásukkal elzsongítanak” — írja. „Érti Illyés a mimikrit is” — folytatja, s kimutatja, hogy tudva-tudatlan milyen mesterien tudja visszhangozni Szabó Lőrinc vagy Kosztolányi Dezső hangját, s megállapítja: „a régi, hanyag verselő szinte tobzódik a formaváltásban” (i. h. 40.). Minderre keres s nagynchezen talál mentséget s magyarázatot, de végül is kénytelen kimondani, hogy Illyés is besorol a nemzedékbe: „Kétségtelen, hogy az egész nemzedék, amelyhez Illyés is tartozik, fáradt és kiábrándult; csüggedt makaesség viszi tovább az útján, ragaszkodás a tépett eszmények között a magatartáshoz. Kezdetben etikus büszkeségnek számított az, ami egyre inkább görcsös feszültségnek mutatkozik meg; a jellem helyett az idegek erőmutatványa. Innen a különös bénultság, nemcsak a művészi lendületben, de magában a

cselekvésben is; soha tettekre készebb és tettekben kevésbé kirobbanó ifjúságot! Századvégi koravének, akik márciusi ifjaknak álcázzák magukat” (i. h. 38—39.).

S ez nem egy szomorú, önmaga csapdájába hullt kritikus túlzó kiábrándulása. Amit a harmincas—negyvenes évek fordulójának lírájáról elmond HALÁSZ GÁBOR, azt riadtan érzi maga a költészet is, a kor lírikusai egymás fejére olvassák vagy magukéra, mint Illyés nem egyszer. Hadd idézzem Fenyő László Hűség című kötetéből (Budapest, é. n. Az író kiadása) a „Levél Körtvélyesre” című verses levelet:

Olvasod-e az ifjak verseit?

Mennyi idill, üveghangon sikító táj, kerek panasz,
mennyi különös nevű hal s illatosnak dalolt
hímzett virág. — Ó, hol a szenvedély?
Mutasd meg démonöd! — kiáltanám.

Nincs démonuk.

A líra ama fordulóját, mely a húszas—harmincas évek határán lejátszódott, Babits a maga módján méltányolta. Nemcsak azzal, hogy megnyitotta előttük a Nyugat hasábjait — akkor még nemcsak Illyésék, de József Attila előtt is —, hanem azzal is, hogy hatni engedte magára őket. 1932-ben jelenik meg a Nyugatban „Tavaszi szél” című verse. Elég belehallgatni e versbe —

... És úgy sugárzik ez a nap,
mint egy új eszme, csupa fény,
míg nyájasan erőre kap.
Csupa fény, ígéret, jövő,
olyan, mint egy szebb, új világ
tárt kapujának sugara,
mely felé úgy tolong a vágy,

mint fényszomjas gyerekesapat,
vagy mint lesükből a sötét
csírák toluva fény felé
nyomják a vad fű késhegyét,
míg nemsokára proletár
zászlóit emeli a gyom,
mindent elöntve, mint király
csarnokát a forradalom,

ha elzengett az olvadás
vad ágyuharca s a tömeg
győz; a virágok fölveszik
vérvörös jelvényeiket;

a jégparkett földúlva rég,
a padló csupa sár, latyak . . .
Hol a szelíd és tiszta láng?
Tüzes diktátor lesz a nap.

Szentségtörőn s illetlenül
sáros csizmában egy paraszt
staféta futkos a nagy ég
kék templomívei alatt.
Csizmáját szárogatja és
hetykén fütyülve mond rekedt
szókkal tüsszögtetőn igaz
s félössen betyár híreket.

s nem nehéz felfedezni, honnan kerülnek Babits lírájába az ilyen képek („proletár zászlóit emeli a gyom”), honnan kerül e versbe a sáros csizmás paraszt staféta hetyke fütytye. Babits végső szavai egyszerűsége felé ekkor indult el, s nem nehéz kimutatni versein Illyés, sőt József Attila ekkor még egyként forradalmi költészetének ihlető hatását. Korlátozott hatás ez, s ismétlem: *a maga módján* méltányolta a líra fordulóját. De semmiképp nem méltányolta az új artisztikum jelszavát, s felháborodottan tiltakozott az ellen, mikor a legújabb nemzedék — Halász Gábor zászlaja alatt — függetleníteni akarta magát tőle s a Nyugattól. Nem mintha ez a legújabb nemzedék merészebben különbözött volna tőle! Sőt! Azért nem, mert ezek sokkal jobban hasonlítottak hozzá, rokonabbaknak érezte őket magához. „Ez a nemzedék lázad, mert nem tud belenyugodni abba, hogy nincs miért lázadnia . . . Megtanult minden megtanulhatót, átvett egy súlyos örökséget, s tehetetlennek érzi magát a rászakadt gazdagságban” — veti oda Halász Gábornak s rajta keresztül a legifjabbaknak (Ny XXVIII. I, 190—91.). Az új artisztikum keresői hamarosan vissza is szelídülnek az atyai házhoz, s egyre szebben férnek meg Illyéssel is. A líra forradalmi fordulója nem lesz lírai forradalom, a líra ellenforradalmából maga a teoretikusa, Halász Gábor is kiábrándul. A Nyugaton helyreáll a mozdulatlan békéje, s kimarad belőle az egyetlen igazi forradalmár, József Attila: rövid vendégszereplésének, sajátos módon, csak Babitson marad nyoma. Több *mozgalom* nincs a felszabadulásig. Mert József Attila magából tud csak tábort csinálni, mikor a fasiszmus elleni harc élethalál harccá élesedik, s halála után egyetlen sikoly riog a lírában a jövő felé, Radnóti Miklós tiszta hangja. Nem mintha a többiek behódolnának a fasiszmus förtelmének. Akad ilyen is, de nagyon kevés, és azok is elszigetelődnek. A líra ellenáll, de ez passzív rezisztencia csak s nem harc: a harchoz démon kéne, s ez a nemzedék többet tud a szenvedésről, mint a szenvedélyről, s önmagát látja, nem az „új kísértetet”.

A passzív rezisztencia nem lebecsülendő, mert rezisztencia, s ha nem

is egyenértékű a József Attila-i magatartással, de magasan felette áll annak a szegyenletes „együttműködés”-nek, melynek annyi kiábrándító példáját láttuk a francia, a holland, a német, az osztrák irodalomban, jóllehet ott az ellenállás aktivitása is nagyobb volt. De hogy líránk ebben a döntő harcban nem jutott túl ezen a passzív ellenálláson, azon érdemes elgondolkodni. Itt bosszulta meg magát az, hogy Petőfi példája olyan messzi példa volt csak s hogy Ady példájától mind a népi írók, mind az új artisztikum keresői elfordultak. (Megint csak József Attila volt az egyetlen kivétel!) Petőfitől, a XIX. század forradalmától nem lehetett megtanulni a XX. század forradalmát, s Adytól, aki sejtett valamit e század forradalmának lényegéből, elfordultak, s elfordították őket.

Hadd mutassak rá itt csak egy kérdésre, a *jobb és a bal* kérdésére, a frontális megoszlás kérdésére. Ady hovatartozása körül nem lehetett vita. A népi irodalom megindulásakor, hangsúlyozom, megindulásakor sem lehetett vita, ámbar itt a baloldalt sokkal általánosabban kell értelmezni, mint Ady korában.

„Vers, eredj, légy osztályharcos! A tömeggel együtt majd felszálpsz!” — írta József Attila Szocialisták című költeményében. Ez is világos beszéd volt, a legvilágosabb, melyet nem kellett valamiféle általános értelemben felfogni: ez a szocialista, a marxista-leninista baloldaliság állásfoglalása volt, az antimarxista jobboldalissággal szemben. A kor így tette fel a jobb vagy a bal kérdését: szocializmus vagy kapitalizmus, osztályharc az elnyomók ellen vagy osztályharc az elnyomottak ellen s harc az elnyomók között a koncért, az elnyomás monopóliumáért. Ez elé a kérdés elé került e kor értelmisége, ez elé a kérdés elé került a kor költője. József Attila is megkapta a feladatot, hogy feleljen meg e kérdésre, s mint József Jolánhoz Párizsból írt levelei tanúsítják, mély töprengések között kereste a választ: „Ma a világ frontja a politikusok számára Anglia és Oroszország frontját jelenti, holott ez tévedés, mert a tulajdonképpeni front az imperializmus és a bolsevizmus frontja, melynek a jelzett államok csupán egyik élesen előretolt pozíciói” — írja. „A mai imperialista kapitalizmushoz képest a demokrata kapitalizmus, illetőleg közkeletű nyelven s kispolgárok számára szimpatikusabban kifejezve: a polgári demokrácia visszafejlődést jelent. Előre nincs más út, az intellektuellek számára, mint vagy az egyik, vagy a másik fronthoz csatlakozni, egyszerűen azért, mert bármilyen „független jószándékú” is legyen, két lövészárk között gépfegyvertűzben szántani nem lehet... Hogy az imperializmus semmiféle szabadsághoz nem vezet, azt bizonyítani nem is kell. A bolsevizmus pedig egészen másfajta szabadságot ígér, mint amit eddig ismertünk... Pillanatról pillanatra világosabb, hogy vagy ide, vagy oda csatlakozni kell, mert még a szabadságért, sőt különösen a szabadságért folyó harcot is csak rendezetten lehet megvívni, mert ha nincsenek a szabadság elnyomására szolgáló szervek, akkor tulajdonképpen szabadság van... Ez természetesen a szabadságért kiáltó uraktól önfeláldozást, önkéntes áldozatot kíván,

azonban, ha olyan hülyék, hogy nem látják be ennek a szükségességét, nyomtalanul elsöpri őket a történelem” (JÓZSEF JOLÁN: József Attila élete. Budapest 1940. 284—6.). A gondolatmeneten látszik az, hogy aki végiggondolta, lépésről-lépésre haladt, töprengve, tépelődve, de végére jutott, s mint ember is, mint költő is meglelte s immár szenvedéllyel állta meg helyét.

Mit tanult ezzel szemben a Nyugat legifjabb nemzedéke, ha mesterére hallgatott? BABITS ezt tanította: „...veszedelmesen látom a tendenciát újabb költőink egy nagy rétegénél, hogy dacuk erejét, baloldaliságuk edző tudatát ne valami pártok és osztályok fölötti, tágabb horizontú pozícióra, hanem — ha már nem pártpolitikára — minden bizonnyal osztálypolitikára és osztálytudatra alapítsák. És itt van az a pont, amiben a mi háború előtti baloldaliságunk lényegileg különbözött ettől a huszadik századbelitől. Mi pártpolitikát és osztálypolitikát egyformán megvetettünk” (Ny. XXIII. 159.). Babits jóhiszeműsége nem vonható kétségbe — ő egy univerzalitást védett és féltett, mikor visszadöbbszent az osztályharcból, joggal hivatkozott nemzedéke harcaira („Mi mindannyian erősen szemben álltunk a magunk társadalmi osztályával. Megtörtük annak ideáljait, megsértettük szentségeit, egy szélesebb látókör jogán, egy nagyobb testvériség nevében, egy tágabb élet erejénél fogva . . . A régi költő univerzális volt: *minden* ember nevében beszélt, vagy *minden* magyar (az egész kulturális közösség) nevében, vagy az *összes* elnyomottak nevében.” i. h.), s vakon hitt a liberalizmus legnagyobb eszményében, a pártok és osztályok feletti humanizmusban: ment, mint, az alvajáró, behunyta szemmel a szakadék felé.

Babits egy letűnt kor pozíciójából utasította el magát a kor alapvető kérdését, elutasította a *limine*. ILLYÉS GYULA „Van-e jobboldali és baloldali irodalom?” című, 1933-ban írott cikkében ebből a kérdésből kikapcsolja az osztályharc kérdését. Illyés abból indul ki, hogy a magyar irodalom hagyománya azonos a nemzeti hagyománnyal, az pedig „maga a revolúció, az örök tiltakozó hév, az érces eb-ura-fakó, elszánt rombolása mindannak a ci-devant társadalmi és szellemi hagyománynak, melyet most Európaszerte a jobboldal kiás a földből, hogy legyen mire pilléreit leraknia” (Ny. XXVI. 95.). Nemzeti sajtóság tehát a baloldaliság nálunk, aki író, az baloldali, mert „a baloldaliság mégiscsak az általános emberit jelenti szemben azokkal a világnézetekkel, melyeknek központjában az egyén szabadságának gondolata áll”(i. h. 96—7.). A jobboldaliság — igazi írónál — csak látszat: „A jobboldaliság, a maradiság, a tekintélyek tisztelete mindig időszerűség; a baloldaliság, az olthatatlan firtató és bíráló hév örök” — vallja (uo.), mert a baloldaliság „vérmérséklet dolga, a minden béklyótól huzódózó szellemé, valami kielégíthetetlen türelmetlenségé, akárcsak az irodalmi tehetség . . . Nincs jobb- és baloldali irodalom, de maga az irodalom szelleme még a jobboldali pártállású írók műveiben is rokon azzal a szellemmel, amit mi baloldalinak nevezünk” (uo.). Ez még rettentőbb pozíció, mint a Babitsé. Mert Babits egy illúzióra fundálta a

magáét, Illyés azonban a valóságra, arra a történeti valóságra, hogy irodalmunk ormain szabadsághősök és forradalmárok állnak, arra a lélektani valóságra, hogy az íróban, ha megérdemli e nevet, mindig van valami olthatatlan firtató, kielégíthetetlen igazságkereső hév, hogy az író nem hajt fejet könnyen, nem konform, hogy nem ismer hivatalos tekintélyeket, és arra az esztétikai igazságra, hogy az igazi írói tehetség a valóságra irányul, és az igazságot formálja, néha az író szándékai ellenére is. (Példát is hoz erre, Mikszáth példáját. Én azonban azt hiszem, hogy Mikszáth példája éppúgy nem használható a XX. században, mint Balzacé: a XX. század irodalmának egyik jellegzetessége a teljes tudatosság.) De a valóságnak mindig csak az egyik felét látja; sem a kétféle irodalmi hagyományt, hogy Balassi mellett és Zrínyi mellett Pázmány is volt, hogy Petőfi mellett Kuthy Lajos is volt, s ez a hagyomány is él, sem azt, hogy az írói alkatból éppúgy következhet bátor forradalmiság, mint ahogy pervertálódhat belőle örök ellenzékiiség, jó s rossz ellen egyaránt lázadó magatartás, hogy a valóságra irányuló írói tehetség néha vakfalba ütközik, s akkor el kell döntenie, hogy ledönti-e a falat vagy beéri szürke színtelenségével — mindezt nem látja. Igaz, hogy nincs irodalom egyéni szabadság nélkül, de van-e egyéni szabadság a társadalom szabadsága nélkül, van-e ott szabadság, ahol elnyomás van, vajon az a világnézet, melynek középpontjában nem az egyén szabadsága áll, hanem a társadalmi szabadság, a szabadság ellenségeinek kordábantartása útján, nem tesz-e az többet az irodalom szabadságáért, mint az egyén szabadságát központi célnak hirdető világnézetek? S ez a szemlélet nem olyan lelkiismeretfurdalás-nélküli, mint Babitsé, mert okfejtését így végzi: „S ha a jobboldal arisztokratizmusával szemben a baloldal népmozgalom: elégedetten állapíthatjuk meg azt is, hogy újabb irodalmunk jellegzetességéhez tartozik, hogy Petőfi példája után, de Petőfi óta először a dolgozó tömegekből származó íróink hívek maradnak származási rétegeik vágyaihoz és szelleméhez. De ez már más irányba, a baloldaliság egy más kérdéséhez, az osztályirodalom kérdéséhez vinné a vitát” — állapítja meg, s pontot tesz. És ezután a pont után nem következett másik mondat többé soha (i. h. 97—8.).

„Vers, eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt majd felszállsz!” — írta József Attila, félreérthetetlen egyszerűséggel. A fiatal költő azt tanulta, ha kritikát olvasott Erdélyi József verseiről: „Álom- és meseszerű képekkel sikeresen politizál Erdélyi, mert a fogalmak vagy képek sokértelmű szimbolikája megengedi a reálpolitikai árnyékvetést is; azonban sokszor nem így dolgoz fel társadalmi témákat, hanem... a közvetlen szókimondás területére lép... Erdélyi elmélkedő politikai verseinek árt az egyszerű és természetes realizmus, és használ a fátyolozó szimbólum” — írja SZABÓ LŐRINC (Ny. XXV. 631.).

„Vers, eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt majd felszállsz!” — írta József Attila, máig is forró szenvedéllyel. „A megtagadott szerelem

azután ezt a védett állapotot, ezt a csöndes extázist kavarja fel iszonyú ciklonával; az ürbe és a kétségbeesésbe taszítja áldozatát, megalázóbb minden társadalmi igazságtalanságnál... — írja HALÁSZ GÁBOR. „Soha a kizsákmányolás a proletárfiút olyan indulatkitörésre nem ragadta, mint az elmaradt ölelés a férfit” (Ny. XXX. 134.).

„Vers, eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt majd felszállsz!” — írta József Attila, egész költészetére érvényes meggyőződéssel. ILLYÉS azt írta a Külvárosi éj-ről: „Három-négy hibátlan szakasz után ráeszmél, hogy ő tulajdonképpen forradalmár is, sőt — és itt jön a nehezebbje — tudományosan képzett marxista is. Nem szeretném, ha félreértenének. Semmi kifogásom forradalmisága ellen, a baj csak az, hogy ez épp egy nyugodt szemléletű, minden izgalomtól és lázítástól mérföldre eső vers írása közben jut eszébe. A két merőben különböző érzelmi állapot nem fér össze. Képzelmék el, hogy Petőfi a Reszket a bokor... hangulatába és egyik szakaszába akarta volna elhelyezni azt, a maga helyén különben kitűnően megálló gondolatát, hogy a királyokat sürgősen fel kellene akasztani” (Ny. XXV. 633.). S Petőfi a példa! Mintha nem Petőfi írta volna a „Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?”, a „Feleségem és kardom”, a „Beszél a fákkal a bús őszi szél” lírai csodáit! Melyekben éppen az a csoda, hogy a boldog szerelem „nyugodt szemléletű, minden izgalomtól és lázítástól mérföldre eső” hangulatában harsogtatja fel a forradalom szavát, hogy „két merőben különböző érzelmi állapot”-ot tud egy vers hevületében összeforrasztani. Mint József Attila a „Már két milliárd”-ban.

A líra fordulója azért fúlt bele abba a meddőségbe, amibe az új artisztikum keresői belevesztek, mert sem a Nyugat, sem azok a folyóiratok, melyeket a kor hatalmasai a Nyugat mellett és a Nyugat után élni hagytak, nem tudták befogadni a kor forradalmi ideológiáját, s így nem tudták kidajkálni a kor új nagy költészetét. Nem könnyű vád ez, hanem tanulság, s nem hallgathatom el azt sem, hogy József Attila joggal írta Halász Gábornak: „— sajnos — a baloldalon sem lelem költő létemre a helyemet” (Ny. XXX. 132.). József Attila, Radnóti Miklós kevés számú társaikkal itthon, kényszerűen, az emigráció jelentős költői odakünn, a hontalanság okán, magánosan lobogtak el — éppen azok, akiknek dala a tömeggel együtt tudott volna felszállni. De ehhez egy új társadalom kellett. S ezt a mai társadalmat, sok egyéb közt, az is méri, hogy fel tud szállni tömegeivel a József Attilák dala.

HOZZÁSZÓLÁSOK

WALDAPFEL JÓZSEF

Felhasználom a mai ülést és azt a sajnálatos körülményt, hogy egyik előadó nem jelenhetett meg, arra, hogy megemlékezzem József Attila világ-irodalmi útjának legújabb nevezetes állomásáról, mindeddig legnagyobb arányú idegen nyelvű kiadásának megjelenéséről, hogy bemutassam a Moszkvában nemrég megjelent első önálló orosz nyelvű József Attila-kötetet.

E kötet mindjárt külsőségeivel, remek papírával, gyönyörű szedésével, az egyes évek termését elválasztó finom metszetekkel magára vonja figyelmünket. A nyomdai kiállítás egy karéliei (szortavalai) nyomda művészetét dicséri.

132 vers fordítását foglalja magába ez a kötet, kisebb részben a szovjet költészet ismert nagyjainak, N. Csukovszkijnak, Iszakovszkijnak és L. Martinovnak korábbi fordításait, többségükben azoknak a fiataloknak munkáját, akik jórészt a magyar nyelv többé-kevésbé tökéletes birtokában foglalkoznak néhány év óta a magyar irodalom fordításával és a Szovjetunióban való népszerűsítésével. A kötet szerkesztői V. Bajkov, B. Geiger és A. Gerskovics. Ez utóbbi, a kiadás ügyének legfőbb mozgatója, írta a rövid bevezető tanulmányt is.

Már a tartalomjegyzékben meglepi a magyar olvasót, hogy míg a legkorábbi versekből (1922-es évszám alatt még az 1922 előtti zsenyékből is) feltűnően sokat hoz a kötet, a későbbi versek választéka sokkal szűkebb, sőt — ami nagyobb baj — az eszmei és művészi szempontból egyaránt legérettebb nagy versekből több (A Dunánál, Hazám, Kései sirató, Eszmélet, Elégia, Óda) hiányzik belőle. Hogy azonban e hiányokért nem minden esetben a kötet tervezőit terheli a felelősség, arra mutat már az a körülmény, hogy az utolsó előtti metszet éppen a kötetből hiányzó *A Dunánál* illusztrációja. Úgy tudom, hogy legalábbis ennek a versnek a kihagyásában ugyanazok elfogultságának volt része, akik a Nagy Szovjet Enciklopédia József Attiláról szóló cikkének torzításaiért felelősek. Az „Árpád és Zalán, Verbőczy és Dózsa”, szavakban az osztálybéke hirdetését látják, s ezért ítélik el a gyűlölködő nacionalizmus ellen írt nagyszerű verset.

Egyébként a kötetet így is lényegesen többre értékelem a róla elterjedt híreknél. A fordítások persze különböző értékűek. Vannak köztük olyanok, amelyeket az eszmei teljesség és formai egyenértékűség, még a vers zenei hatása szempontjából is szinte tökéletesnek érzek. (Az aránylag könnyen fordítható korai versek jórésztén kívül ilyen a Szocialisták, Mama, Munkások, Téli éj, Altató, Thomas Mann üdvözlése stb.) Jónéhány más tesz teljes költői hatást arra, aki nem ismeri s így nem keresi az eredeti eltűnt szépségeit, de mi tagadás, néhány másban éppoly bőven akad súlyos félreértés, fontos gondolatok és képek megkerülése, miként a legkorábbi, folyóiratokban és antológiában közzétett fordításokban.

Ila mindez akadályozza is József Attila egész nagyságának a szovjet olvasók és más oroszul olvasó idegenek által való megérzését és felismerését, reméljük, hogy a kötet így is sikert ér el, s lehetővé teszi, hogy most már hamar olyan kötet kövesse, amely hiánytalanul és a műfordítás lehetőségei-

hez képest tökéletes fordításokban foglalja magába József Attila legszebb verseit. Ehhez persze magyar részről is minden segítséget meg kell adni.

Ismétlem: a most megjelent kötet is sokkal jobb a hírénel, s az a tény, hogy 132 verset tesz az oroszul olvasók körében és mindjárt 25 ezer példányban ismertté, mindenképpen fontos lépést jelez azon az úton, amelyen a magyar proletariátus legnagyobb költője a világirodalom klasszikusává fog emelkedni.

RÁBA GYÖRGY

AZ IZMUSOK SORSA SZABÓ LŐRINC KÖLTÉSZETÉBEN

A tegnapi és mai vitában egyaránt sok szó esett az izmusokról. A húszas évek magyar irodalma az előtt a feladat előtt állott: jusson túl az avantgardista irányokon anélkül, hogy az izmusok követésére ösztönző művészi újszerűség parancsait megtagadná. Szabó Lőrinc költői pályája jellegzetesen példázza ennek a fejlődésnek egyfajta lehetőségét. Az ő költészetének egyik szakaszán tanulságosan követhetjük az izmusok sorsát.

Szabó Lőrinc korai költészetére különösen az expresszionizmus és aktivizmus hatott. Erős nyomait látjuk már ennek a *Kalibán*-ban, a *Fény, fény, fény* és *A Sátán műremekei* pedig a formabontó irányok tartalmi és formai anarchiájának példaszerű megnyilvánulása. Van Szabó Lőrincnek egy esztétikai önareképe: az Összes Versek variánsai. Tudjuk, négy első kötetének mintegy 180 versét átdolgozta. A variánsok szembetűnő tanulsága az izmusok határozott elhárítása. Ahol lehet, gyökerestül tépi ki az expresszionizmus ilyen vadhajításait: „a fény kicsattog örömeimből”, „a zivatar mennydörgő villámai tisztelegve imádkoznak értem”. A *Fény, fény, fény* harsogó verscímeit szinte egytől egyig megváltoztatja: „Ma minden léggömb égbe szökik” *Csodálkozás* lesz, a „Táncos kacajjal, síma sugar” *Nyári utazás*. Az új szöveg klasszikusan egyszerűbb és világosabb, némelyik átdolgozása költői önkritikaszámba megy: „Minden vagyok én! Mennyei ütközetek, — hazugság, napfény, jéghegy, igazság” — írta eredetileg, de amit az expresszionista költő kozmikussá tágult énjének érzett, azt az érett, filozófikus költő csak fantázia-képnek tudja elfogadni: *a képzeletem vagyok: égi csaták, — vágyam s ábrándom mind igazság*.

Szabó Lőrinc a variánsokat az Összes Versek 1943-as kiadása számára készítette. Noha tíz évvel azelőtt a *Válogatott Versek*-ben is tett közzé átírt szövegeket, átdolgozásait már a kiforrott művész tudatos esztétikai megnyilvánulásának kell tekintenünk. De már 1927-ben, *A Sátán műremekei* megjelenése utáni évben, új esztétika jegyében írja verseit. A *Fény, fény, fény* és *A Sátán műremekei*-nek kritikái után rá kellett eszmélnie formaromboló kísérleteinek zsákutcájára. Az izmusokhoz azonban nemcsak korizálás vonzotta — nyilván költői egyénisége több tulajdonságát ki tudta fejteni az avantgardista keretekben. Milyen metamorfózison megy át érett költészetének egy-két belülről jövő formaromboló törekvése: ezt igyekszem némiképpen megvilágítani.

Szabó Lőrinc rögeszmeszerűen visszatérő szava a háború. Nem történelmi, hanem herakleitoszi értelemben használja: minden dolog apja a háború. A lét ellentétes erők játéka, és egymást tagadó eszméi között, akárcsak versének álomlátásában, süvölt az ibiszfejű ór: „Háború”.

Szomorú, minden szomorú,
szomorú, iszonyú háború.

Szabó Lőrinc legfőbb jellemzője az ellentétekben gondolkodás. Versei minden igazságának ellentéte is igaz, minden hitének fonákjában is hisz — minden dolog apja a háború: kérdés és felelet, állítás és tagadás, csata és léttelenség az örök mozgás törvénye szerint egyaránt igaz. Individualista, de antiindividualista is. Néha a legelemibb élményt is csak annak ellentétével tudja átélni:

Itt hazámat juttatod eszembe,
otthon meg a budai hegyek közt
ezt a földet fogod énekelni.

(Mosztári tücsök)

Ezután szinte természetes, hogy éppen legszenvedélyesebb hitvallásai csapnak át nyomban ellentétükbe — pl. a rezignáció filozófiája humanista célokért vívott küzdelembe:

Alkudj meg és élj, ez is elég,
bolond gyerek!
Ne sírj; s ahol mindenki vak,
hunyd be te is a félszemed!

II.

Nem! nem lehet abbahagyni!
folytasd te a versemet,
ne hallgass, vádoldj, tiltakozz,
te régi gyerek.

(Fiatalokhoz)

Szabó Lőrinc egy-egy témáját gyakran több vers bokrában dolgozza föl. Ilyenkor ugyanazt a témát ellenkező előjellel írja meg. A *Meg fogok halni* egy pillanat értéket lát az öröklétben, a *Tengeren* viszont az érzékiség óceánvégtelenségét visszhangozza; a villamos csúnya, piszkos *Üdvözült lány*-a koldus, és mégis megleti a boldogságot, a szerelmet, melyet *A kurtizán prédikációja* már *mindig újraszülető halál*-nak nevez; *Gyanútlan perc*-ben lángra lobban szemüvege, és élete esendőségét juttatja eszébe, *Az Arany Hegy alatt* pedig csak az élet ellenőrzéstelen áradását érzi. *Az Első éjszaka Kairóban* csupa gyönyörűség, az élet láza, a *Ramzesz kolosszusán* már a beteljesülés hiúságát sugallja, a költőt meglegyinti a pusztulás szele, a következő *Dsuang Dszi csontjai*-ban pedig felülemelkedik minden vágyon és minden félelmen is:

Szellem vagyok: moss, nem leszek fehérebb,
piszkolj, és nem fog a piszok;
nem sietek és szállok, mint a villám,
nem jöttem, mégis itt vagyok.

Az említett versek a gyűjteményes kiadásban mindig egymásután következnek. Nem az előzővel ellentétes ihletű perc szül feltétlenül egy-egy ilyen verset — ellentétük szomszédsága a tudat mélyén van, a költő önismerete állítja őket egymás mellé. Az ellentétekben gondolkodás Herakleitosz óta sem példa nélkül álló szemléleti mód, küzdelemben növekvő korunknak pedig ellentmondásos szemléletével nagyon is rokon. A keleti bölcsességek lényegéhez tartozik — nem hiába találja meg Szabó Lőrinc Lao-Cse-ben egyik filozófiai mintaképét:

Nevetve cáfolsz, hogy cáfolva hidd el,
amin nevetsz:
igaz egész csak ellentéteiddel
együtt lehetsz.

(Tao Te-king)

Az indiai Rigvéda-himnuszokból is magasság és mélység, élet és halál, a formák alatt erjedő bomlás bölcsességét tanulja. Mindez azonban személyes élménye és látásmódja, a keletiekben csak igazolást talált rá.

Ennek az „istent kereső ateistá”-nak, szenvedélyes agnosztikusnak ellentmondásos gondolkodásához csodálatosan idomulnak mint kifejezési formák, keleti mítoszai és gyermekversei. A legendás cselekmény, éppen szabályonkívülisége miatt, lehetőséget ad a csoda kibontakozására: az ellentmondásos igazságra. Szun Vu-kung a végtelent akarja bebukfencezni, és nem jut ki Buddha tenyeréből. Dsuang Dszi lepkeszárnyon illanó igazságát még az „álom az álomban” motívum is illusztrálja. S mivel a mítosz történet, lezárt-sága hitelt ad a mesének, súlyt a megfoghatatlan igazság gondolatának.

A keleti mítoszok Szabó Lőrinc agnosztikus ismeretelméletének egybevágó formái, Lóci-verseiben egy megkövesedett társadalmi erkölcs ellen lázadó lélek keres igazolást. Az élet harc, legfőbb törvény az önzés és gyűlölet — az őszinte gyermeklélek gonoszságát még nem bélyegzi meg morál, yétkei buján tenyészhetnek Szabó Lőrinc gyermekverseiben. Amikor azt írja a *Különbéké*-ben: *s egyre jobban kezdem szeretni — a gyerekeket*, akkor nem ártatlanságukat, hanem felelőtlenségüket, törvényenkívüliségük boldogságát szereti. A Lóci-versek is mítoszok bizonyos értelemben — a lélek nagy természet-magyarázatai. Lóci az apai engedély alapján boldogan öli meg a legyet, a *Csirkék*-ben rettegve-sírva rohan gyönyörködni az újabb szárnyas-mészárlásban, és a *halottak* c. vers gyermeki nyíltsága arra tanít, hogy a legszentebbnek hitt kapcsolatok is romlandók, az egyén nem lát túl önmagán, nincs idő a szeretetre: íme a felelőtlenség, szadizmus és egoizmus megszentelt mítoszai. Mivel gondolkodásának mechanizmusa ellentétekben forog, ezért pl. a *Lóci óriás lesz* humanizmusa nyilvánvaló, de még ezen a versen is átsüt az emberi tehetetlenség szinte tapintható rémülete.

A *Fény, fény, fény* verseinek zöme variáció volt az élet gazdagságának vagy zsúfoltságának témájára, monumentalitásnak és a technika lázának a költőben élő páros élménye szólalt meg bennük. Ami feszültséget és — kivált a *Sátán műremekei*-ben — szociális ellentmondást az avantgardista Szabó Lőrinc átélt, azt az élményt az intellektuális költő más síkon juttatja kifejezésre. Ahogy vitalizmusát intellektusa fegyvelmezi, és többé nem a jelenség, hanem a látvány jelentése érdekli, úgy tölti be költészettanában ellentétekben gondolkodása ugyanazt a szerepet, amelyet formaromboló korszakának tar-

talmi és formai feszültsége. *A halál még nem az a béke, melyben — az anyag munkája megáll* — írja Szánalom c. versében. *A Fény, fény, fény*-ben is az anyag munkájának himnuszát zengte, de új a filozófikus szemlélet és a Szabó Lőrincre annyira jellemző gnóma-formájú megfogalmazás. A variánsokból is kiderül: ami avantgardista verseinek forrongása, az átdolgozva sokszor gondolatokban polarizálódik. Pl. „Szét, — óh, hova? Hol nem? Mi lehet — ami nélkülem is él? — Ott: fénytávlatok! Hátam mögött — összezsugorodik a tér” az új változatban a költő élmény-dialektikájának gnomikus megfogalmazása: *Ezer évig értem dolgozott — a születésem előtt, — s most minden pillanatban én — teremtem újra őt*. Az idegélmény intenzitása gondolati intenzitássá vált.

Másrészt avantgardista költészetének társadalom-kritikája is áttételes formában él tovább. *A Sátán műremekei* valósággal a kapitalizmus kritikai néprajza volt. Sorra vonultak el előttünk a kor hősei: nemzetközi szállodák pávás női és frakkos urai, milliárdos vén potroh, operába autózó díva, jól szituált kereskedő, borjúdögöt sirató finomlelkű dáma és koldusnál koldusabb megalkuvó csatangolt Szabó Lőrinc Wild West-Európájában. Kiforrott költészete hasonlóképpen kordokumentum; Szabó Lőrinc agnoszticizmusának, ambivalens értékrendszerének, a Lóci-versekben is megnyilatkozó etikátlan moráljának leleplezésesei váltják fel költészetében az izmusok szociális lázongását. Szabó Lőrinc feltárja, hogy amit kora erénynek hisz, az bűn, a bűn pedig igazság, szükségesség. Keserű tapasztalatai racionális optimizmusát is megingatják. Fanyarul kérdi: *mit tehet az ember az emberért? (Madarak)*, és már úgy véli, a lélek igazi kőművesei nem a jóság, hit, szeretet, hanem:

Az leszek, amivé ti tesztek,
ellenségeim, ti neveltek!
A hazugság s gazság, amit
túrnöm kell, mind csak kitanít;
ti magatok készítitek
iszonyú fegyvereimet.

(*Ellenségeimhez*)

A szerelem illúziójáról korszakok festékeit mossa le, a polgári társadalom szerelmi életében a vadon törvényét látja érvényesülni — évtizedekkel Sagan kisasszony és kortársai előtt.

A *Te meg a világ* kötetben összegyűjtött versektől kezdve Szabó Lőrinc költészetének legfőbb jellemzője intellektualizmusa. Epp ezért művészete paradoxonának tűnik realizmusa. SZENTKUTHY MIKLÓS a költő valóságbrázolásának három változatát különbözteti meg: a kísértetiesen groteszket, a barokk nyersséget és a megfigyelő-mikroszkopikust. Mindhárom változat azonban csak stílusára vonatkozik, pedig realizmusa éppúgy megnyilvánul ars poeticájában, mint stílusában vagy éppen verstanában. JUHÁSZ GÉZA a *Te meg a világ*-ról szólva, mint ösztönző példát említette Ady „tárgybirodalmát”. Szabó Lőrincben, akárcsak Adyban, valóban erős az egyetemesség igénye. De Adynak problémakörei voltak, ezt ciklikus kötetbeosztásával is kiemelte, és az öreg Babitsnak is ünnepi alkalom volt a versírás: egy-egy látvány (Tavaszi szél), egyéni dráma (Csak posta voltál) vagy közösségi sors (Az Isten és az ördög) feloldása. Szabó Lőrinc életében a költői alkotásnak inkább olyan szerepe van, mint, mutatis mutandis, Petőfiében. Merészség

lenne rokon léleknek találni a forradalmár Petőfit a maradi politikai gondolkodású Szabó Lőrincel, de költészettanuknak van egy hasonló vonása: ahogy SZERB ANTAL Petőfit életrajzi költőnek nevezi, beszélhetünk mi is Szabó Lőrinc napló-realizmusáról. Intellektualizmusából, lírai közvetettségéből következik, hogy verseiből nem ismerhetjük meg olyan eseményszerűséggel élettörténetét, mint Petőfiét, Hugoét vagy Goetheét, mégis Szabó Lőrinc olvasójának gyakori érzése, hogy valami belső epikával van dolga, melynek realizmusa nem annyira látásmódjában, mint az intellektuális élet földmozgásait összefüggően kirajzoló grafikonjában rejlik. Stendhal vándorló tükröknek tekintette a regényt — Szabó Lőrinc tükre belső világában vándorol. Érzékeny műszerré tenni a lelki életet, hogy mindenre költői formában reagáljon: ez Szabó Lőrinc napló-realizmusának, belső epikájának az értelme.

Napló-realizmus, belső epika: talán nem ezek a fogalmak a legtalálóbba a realizmus alapkövetelményére, az objektív valóság-ábrázolásra. De Szabó Lőrinc éppen a hézagatlan egyetemesség, a valóság folytonosságának látszatát tudja kelteni azzal, hogy költői teremtésének finom reflexein a gondolkodó modern ember életének majd minden jelensége fönnakad. Költészete ilyenformán mégis az élet áramlásának pontos képe-mása.

Ma már természetesnek tartjuk, hogy a költő nem hord szükségképpen koturnust, így mai szemmel elsiklunk Szabó Lőrinc merészsége fölött, aki az elsők között avatta következetesen és rendszeresen művészetté a technika századának képzetkörét, s ez is realizmusának fontos tényezője. Verseiben helyet kapnak a városi élet elemei: a kofa standja, a portás, az ószeres, a bicikli, a villamos, a *busz*, a hotel, a sürgőnydrót, öklendező kanálisok és aszfaltingovány; mikrokozmoszában: a gázrezsó, a rádió stb. Leggyakoribb költői képe a villanylámpa világossága. Ízgatják a technika vívmányai: a kazán, a mozdony, az expressz, a mikroszkóp, a transzformátor, az automata, a repülőgép, a légsavar. A verseiből kirajzolódó arc a kor emberének arca: az ő számára *minden úrnál nagyobb úr — a vérnyomás, a vese, a tüdő* (Vége), nemcsak testét, egész személyiségét is szerkezetnek tekinti (A bolond kezei közt), és magányát „*furcsa kivonat*”-nak tartja (Halálfélelem). De a találmányok, fölfedezések költészetének nem pusztá diszletei — egész gondolkodását és érzékelését átjárja a XX. század tapasztalata: *állítsd le mozid, lázas agy!* — kiált önmagára (Első éjszaka Kairóban), a nő megnyugtató vészfék (Melletted), az önvád szörnyű gép (A test védekezik), szeretné a sok *tévedést kitörölni, mint — aszpirinnal a tegnapi főfájást!* (Tűzbe és fegyverbe), az egér-csontvázát csupasz gerendáknak és traverzeknek látja (Egy egér halálára), és a boldog pár *villanyszerkezet, mely kontaktust talált* (Az üdvözült leány).

Szabó Lőrinc realizmusa egyértelműen bontakozik ki költői oeuvre-jéből. Ha jól meggondoljuk, nem is paradoxon, ennek az előzményei is megvannak előbbi verseskönyveiben. A *Fény, fény, fény* technika iránti himnikus ujjongásának öröksége a modern élet bőségét felsorakoztató esztétikája — mint ahogy napló-realizmusában a végtelen utáni kozmikus sóvárgás, az expresszionista élet-habzsolás él tovább áttételes formában.

Szabó Lőrinc tehát túljutott az izmusokon, de költészete csak a múlt korhangulat hatását vetkőzte le. Az expresszionizmus kozmikus és indulati feszültsége átalakult nála ellentétekben egyensúlyozó gondolkodássá, az anarchisztikus jellegű szociális elégedetlenség kritikai erkölcsrajzzá, formaromboló vitalizmusa pedig realizmussá. Szabó Lőrincnek a két világháború közötti

költői pályája figyelemre méltó példája annak, hogy egy életmű egészséges művészi szervezete miként dolgozhatja föl az izmusok tápláló anyagát, elvetve belőle ugyanakkor mindazt, ami csak irodalmi divat hatása.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

1. Minden jel arra mutat, hogy folyamatban van József Attila világ-irodalmi recepciója. Waldapfel tagtársunk beszámolt József Attila verseinek orosz fordításáról. Én pedig bejelenthetem, hogy az NDK-ban most fordítja németre Stefan Hermlin irányítása mellett egy több főből álló kollektíva József Attilát. Ha figyelembe vesszük az eddigi fordítások nagy számát s a nyomukban járó érdeklődést és pozitív értékelést, azt hiszem, itt az ideje, hogy végre kijelöljük József Attila helyét a világirodalomban. Rászolgált erre a helyre mint a magyar proletariátus legnagyobb költője, aki a forradalmi humanizmus kategóriáiban gondolkozott, s a magyar és az európai távlat összehangolásával újra igazolta költészetünket a haladó világ előtt. Ezzel a Petőfi és Ady költészetében megvalósult leghaladóbb hagyományaink örököse és folytatója, aki nem formát bontani, hanem új formát betölteni és új terminológiát teremteni jött. (Külön ki kellene emelnem hallatlan formai kultúráját. Biztatásomra a szonett történetéről készült disszertációt írni !)

2. Több ízben szó esett az expresszionizmusról, hol többé-kevésbé pontosan, hol pontatlanul értelmezve a fogalmát. — Az expresszionizmus — ezt ma már kevesen tudják — az impresszionizmus ellenfogalma. Nem iskolát, mozgalmat, hanem egykorú rokon filozófiai, művészi, költői irányzatokat (tendenciákat) jelölünk e névvel. Ez irányzatok lényege: úrrá lenni azon a félelemérzeten, rettegésen, tanácstalanságon, úttalanságon, amellyel az első imperialista háború s a háborút megelőző és követő évtizedek egyetemes gazdasági, ideológiai-politikai válsága döbrentett rá az emberiségre, s amelynek kifejezésére elégteleneknek bizonyultak az impresszionista naturalizmus, újromantika, újklasszicizmus lejáratos formái. A kapitalizmus válságának mértéke szerint mindenütt más az expresszionizmus jellege és időtartama. (A szó és fogalom francia eredetű. Időbeli határai 1910—1922.) Van Nyugathoz és Kelethez igazodó, van Bergsonon, Freudon, egzisztencializmuson, misztikán, középkoron tájékozódó, politikai — aktivista, szocialista, katolikus, nacionalista, prehitlerista expresszionizmus. Az expresszionizmus légköre az önkívület. Minden élménye: tér, lét, idő merő látomás. Minden töredék, csupán egy egész van: az oszthatatlan világ látomása. Hordozója nem a szubjektív „én”, hanem a kollektív „mi”. A szabadvers — ősi funkciója szerint a szabad mozgás és felszabadulás formája — ezúttal az expresszionizmus velejárójaként, rendszerint a formátlanság nyelvi és formai anarchia jele stb. (L. cikkemet az *Irodalmi Lexikonban*, 1927. 834.)

Magyar expresszionizmussal csak a festészetben és a zenében találkozunk, a költészetben csupán expresszionista jelekkel és külsőségekkel. Ilyen külsőség a szabad, helyesebben az anarchikus vers, amely mögött hiányzik az igazi expresszionista világtérzés és világszemlélet (Pintér Jenő Szabó Dezsőben vélte felfedezni a jellegzetes magyar expresszionistát).

Egy-két „kozmosz” elem vagy látomás még senkit sem tesz expresszionistává, sem Babitsot, sem Kosztolányit — legkevésbé pedig a racionalista, formaművész Szabó Lőrincet. (Külön probléma Kassák Lajos és iskolája.)

Ezért lepett meg, amikor Rába György egy kötete alapján felfedezte Szabó Lőrincben az expresszionistát. Holott az expresszionizmus — amint láttuk — egy jellegzetes világnézet és világérzés kifejezője, nem pedig alkalmi ruha. (Szabó Lőrinc hallgatóm volt 1919-ben a pesti egyetemen, egy ideig munkatársam, 1932-ben együtt csináltuk a „Hármas Goethe”-t. A zárt formájú, arisztokratikus Stefan George fordítója és híve. Egyik óráim után azzal jött hozzám, hogy szeretne tanulmányt írni George és Babits belső „rokonságáról” ! Én Babitshoz küldtem, de Babits nem helyeselte a témaválasztást.)

KIRÁLY ISTVÁN

Egyetlen problémához, az úgynevezett modernizmus kérdéséhez szeretnék hozzászólni. Az utóbbi hónapok vitája, sőt mondhatjuk az utóbbi évek fejlődése a kérdést megint időszerűvé tette. Azt hittük, túl vagyunk rajta. Az a művészi forradalom, amely 1947—48-ban vette kezdetét, s amelyben ha még oly tétován s annyi hibával is, de a szocialista irodalom tört át — a realizmus jelszavával szervezkedett, s tegyük hozzá: hódított is. Nemcsak a kései l'art pour l'art rosszízű fanyarságának üzent hadat ekkor az irodalom, félretolta az izmusok imbolgó bizonytalanságát is. A találkozás a néppel, a valósággal s a korhoz méretezett haladó gondolattal megfiatalította költészetünket. Szeretném nyíltan, egyértelműen megmondani a véleményem. Szerintem az az irodalom, amely a múlt szocialista örökségét folytatva tovább, a fordulat éve táján bontakozott ki, nem valami szégyenfolt irodalmunk fejlődésében. Joggal és méltán bírált hibái ellenére is a fősodrába tartozik bele. Nemcsak fogyatékosai vannak: van múlhatatlan érdeme is.

Igaz, az ekkori eléggé meg nem szenvedett gyors eredményeknek volt hátulütője. A lelket a felismert igazság sokszor inkább csak elkápráztatta, de át nem hatotta. Olykor több volt ebben az irodalomban a felszínes mutatvány, mint a mélyről felszakadó élmény, s vegyült bele szenny is. De ugyanakkor új vívmányokat s értékeket hozott. S ezek állják az időt: a jövőbe mutatnak. Hozzá tartoznak szocialista kultúránkhoz. Hogy az irányzat egykori képviselői közül később sokan eltévedtek vagy árulók lettek? Az lehet egyéni bűn vagy tragédia. Az is. De nem cáfolat s nem érv annak az útnak a helyessége ellen, amelyen akkor irodalmunk jelentős része bizonytalankodva bár, de haladni kezdett.

A modernizmus az ellenforradalmat megelőző válságos években nőtt elintézettnek gondolt kérdésből élő problémává újra. Juhász Ferenc volt az első, aki nem a „Sánta család” vagy az „Apám” fénylő realizmusát folytatta tovább: a „Tékozló ország” meghasonlott, vívódó költője lett. S az ő hangváltása csak gátszakító volt. Költészetünkbe beáramlott az eltemetettnek vélt izmusok indázó, vibráló, lélek lapuló sötét árnyait felverő képanyaga. Ismét jelentkezett a formát szétbontó, lármás idegesség. A költők egy részén úrrá lett az értelmén túli világ jeleit meredten figyelő tehetetlen görcsös révület. Irodalmi lapjainkban az irracionálisnak ez az új kultusza számos verset hajlt fel még ma is.

S ez az eltévesztett költői gyakorlat megkapta és megkapja az elmélet igazolását is. Még a marxista igényű kritikában is különféle szintéziseket szül a szintézis-divat. Felállították a megtévesztő tételt: realizmus és szürrealizmus eggyőtvézése volt József Attila nagy költői tette. Mások pedig a népi-

esség és szürrealizmus összeolvasztását jelölik meg a forradalmi költészet legfőbb feladataként. Kísérlet történik a lehetetlenre: egyességet kíván a kritika tűz és víz között. Egyességet a között a művészet között, amely a megismerő értelem parancsszavának, a valóság törvényeinek engedelmeskedik — s a között, amelynek egyetlen szabálya: az értelem kiiktatása, a realitástól nem korlátozott szubjektív szeszély. Holott e között a kettő között egyesség nem lehetséges: csak harc és vita.

Elégé tudatosította-e ezt az eddigi polémia? Szerintem nem. Még a cáfoló cikkekben is ott bujkál az átjárók keresése. Egyesek úgy vélték, hogy a népi írókról folyó vita is érv az izmusok igazolására. A szürrealista formai elemeket magába olvasztó költészetet mint a nagyváros líráját, szembeállították a falukutató irodalom „parasztinak” keresztelt „kisrealizmusával”. Arról, hogy van népies szürrealizmus is — megfélekeztek. Pedig Sinka balladáinak „láp alatti” világa, Tamási leggyengébb, mert legkényszeredetebb műveinek suhanó misztikája, a fiatal Gellért Sándor vagy Kormos István oldott lírája — ezt eléggé meggondolkoztatón mutatja. A falukutató irodalom valósághoz tapadó konkrétsága, tényszerűsége mögött pedig mint legfőbb ihletőt nem vették számba azt a realizmus-igényt, amelyet nálunk a 30-as évek elején nem a népies kritika, hanem Gaál Gábor Korunk-jában vagy Fábry Zoltán Út-jában a szocialista esztétika hirdetett meg.

Kritikusaink közül néhányan a felszínes, sémászerű ábrázolás jogos veszélyétől félve hódolnak be olykor saját izlésük és gondolataik ellenére is a visszaszivárgó izmusoknak. Ez a félelem lappang véleményem szerint abban a kérdésfeltevésben is, amely a szocialista realizmust pusztán világnézetként kívánja értelmezni: mint ábrázoló módszert nem ismeri el. A nyugtalan művészi lelkiismeret hánykódik itt az elvi bizonytalanság mögött. Kísért a kétely: vajon nem a realizmus túlzott hangsúllyal meghirdetett igénye csempészte-e be irodalmunkba a leegyszerűsítő sémákat, s vajon nem ellenük biztosít-e védelmet az izmusok rejtjeleinek térhódítására?

A megfogalmazás változik, de újból meg újból felbukkan ugyanaz a probléma. A modernizmus vitája éppen ezért véleményem szerint nincsen még lezárva. Szükség van az irodalomtörténet tanúságtételére. Annál is inkább, mert az izmusok megítélésében a legtöbb zavart épp egy ma már irodalomtörténetinek számító kérdés okozza: az avantgardista költészet problémája. Az a történeti tény, hogy az 1910-es és 20-as években a haladó, a forradalmi igényű irodalom egy része is az izmusok útját járta.

A példák közismertek. Majakovszkij, Eluard, Aragon, Bocher nevét éppúgy szokás itt felvonultatni, mint Komját Aladárét, Barta Sándorét, József Attiláét vagy az Illyés Gyuláét. A század első negyedében induló fiatal író többnyire az Action, a Sturm vagy a Kassák-féle Ma hasábjain kapott fogódzót lázadásra. Illyés Gyulának Marcell Sauvage volt a Beranger-ja, s József Attilának is Tzara és Sauvage jelentette egy ideig Párizst. Az ellenforradalom első évtizedében a perifériákra üzött haladó irodalom az avantgardista lapokban talált búvóhelyre. Az Egység, Akasztott Ember, Ék, Új Föld, 100%, Kék Madár, Periszkóp, Magyar Írás stb. — tanúskodik róla. Joggal merül fel a kérdés: nem volt-e szükségszerű a modern lázadó költészet számára az avantgarde kitérője?

Persze a „szükségszerű” szót nem szabad általánosítani. Egyesekro áll, a fejlődés egészére azonban sokkal kevésbé. A lírára inkább vonatkozik, de az epikára egyáltalán nem. Hiszen a XX. század első harmadában is volt

a haladó irodalomnak egy töretlenül realista szárnya. Bizonyság rá Gorkij, Fagyjev, Solohov, Bjednij, Scsipacsov, Szurkov; Arnold Zweig, Heinrich Mann, Barbusse, Romain Rolland neve és művészete. De ha a szükségszerűség mereven értelmezett megszorítását félretoljuk is: még csak egy meddőn megkötő csomót oldottunk el; a probléma egésze megválaszolatlan. Tisztázásához szükséges az avantgardista mozgalmak történetéből néhány jellemző vonás felelevenítése. Mégpedig nem annyira az egyes izmusok közti különbség felmérését kívánja meg a történeti számvetés. Az igazi megértés sosem csak a részletek közt igazít el: elsősorban az irányzat egészének helyét jelöli ki. Futurizmus, expresszionizmus, kubizmus, dadaizmus, konstruktivizmus, szürrealizmus stb. nemcsak azért voltak rokon jelenségek, mert szinte egy időben tűntek fel, s jobbra ugyanazok voltak a reprezentánsaik. Ami eltéréseikben is egységet ad nekik, az azonos gyökér: a mindegyiknél közös társadalmi-világnézeti élmény. A kritikára elsősorban ennek meghatározása vár feladatként.

Az avantgarde törekvések őskeresésükben messze nyúlnak vissza. Nemcsak Apollinaire-re, Cendrarsra, Max Jacobra vagy Marinettire hivatkoznak mint elődeikre: Walt Whitman bibliától ihletett hosszú sorokban lüktető életigenlő pátoszát éppúgy sajátjuknak vallják, mint a felszín hazug, üres világa ellen forduló kihívó merész dacot Rimbaud vagy a rejtélyes Lautréamont szabadon szökellő verseiben. Az addig jobbra elszigetelt magányos törekvéseket azonban egy nemzedék zömének uralkodó irányzatává csak az első világháború nagy megrázkódtatása tette. Lázított a feldúlt Európa véres élménye. A meggyötört humánus, a szenvedő morál a tiltakozás szavát kereste. S az ekkori döbbenet hatása alatt merevült riadt keserű fintor a költők arcára, s kezdett el tehetetlen szenvedéllyel vergődni a vágy egy új világ, egy új hit, egy új ember után.

A „hadköteles század fiataljai” érezni kezdték: „akasztott ember” a modern társadalom embere. Sorsa kallódás, csonka élet, félelme a teljesség helyett. A lélek rettenettel teli ősvilágából kiszabadult képek minden kapcsolat nélküli zürzavarával próbálták érzékeltetni a káoszba széthullt életet. Ekkor születtek olyan versek, mint pl. a fiatal Illyés fordításában Jouve Hangyaboly-a:

Bélpoklos a föld, fekélyes megdagadt késeket virágoz.
Mögfulladt utak csapásai fetrengenek rohadó vizek
pocsétái alatt.
Vak vihar már.
Duzzadt posványok között városok sikátorai,
árkok, nyálas kígyók futnak, tekeregnek,
ronda belek.
Végtelenül-szerteszét Hullaház.
Nézz hátra testvér mi van mögötted.
Halottak támolynak feléd, szemeikben
zsíros kukacok.

Lövészárkok, forradalmak, levert zendülések
összerothadt hullái felé
a testvértelenség fája rázza
a megkeseredett gyümölcsöket.

Ekkor élték sajátjukká az induló írók Tzara kegyetlen ítéletét: az ember a természet legpiszkosabb része, s nem lehet mást tenni, mint dühödt megvetéssel visszavigyorgni a megkerült világra.

A tehetetlen kétségbeesés bontotta haját a fiatal József Attila szökös képeiben is. „Vigyázz, vigyázz, mert megőrült a sátán” — hangzott riadt kiáltása. Arra figyelt, hogyan „sikoltanak a néma hivatalnokok”, s „kolduscsontokban” miként „nyöszörög a szű”. A körülötte levő visszájára fordult világban „könnyek hajtják a régi turbinákat”, „a szívekben vakok topognak”, „az utcára dobott eseléd lány fiaeskája holttestét költögeti”, s a „lepipált szomorúságra” szól rá a költő: „gyűjtsd fel ma éjjel a menhelyeket”. Torzít ez a különböző versekből egybevágtatott montázs? Nem. Mert épp ez volt annak a költészetnek a lényege: össze nem függő laza képsorokkal feldúlni minden elfekvő elégedettséget, megdermeszteni a gyanútlan élő olvasót, átadni neki a szorongást: egy megőrült világ üvöltő rémületét. Az élet mintha elvetette volna a rendező értelmet, a szilárd összetartó formákat. Félredobta hát mindezt a művészet is. Így vélte csak elmondhatónak a kínokban fogant jajdulást: „Nagyon utálkozhatott az isten, hogy ilyen csúnya planétát köpött”. A költészet, ha egyoldalúan, ha eltorzultan is: megélte az imperializmus korát.

Ezért rokon a „különös éjszakába” dadogó kései Ady hangja ezzel a líráival. Joggal látták benne „mozgalmuk első hírnökét” a Ma írói. Irodalmunkban az imperialista rettenetre ő figyelt fel először. Ez érteti meg, hogy Marcell Savaugé majdnem ugyanúgy hallotta Párizs hajnali csendjében, amint „a vonatok üvöltései megsokasodnak és a felhasított gépek szétrohannak a megvérzett síneken”, mint ahogy a csucsai kastély beteg lakója figyelte „a kába rossz szavú” éjben „a rémnnek ezer hangját”.

A versbe oltott káosz azonban csak egyik arca volt a századelő avantgardizmusának. A legjobbaknál hozzátartozott a szörnyű mán túlnyúló, életigenlő, jövőt idéző szenvedély is. A romlásba hullt világból egy új hitnek, egy új embernek, egy új társadalomnak a vágya szökött elő. „A pszichikai széthullottság”, a „belső disszonancia” poklából, ahol „nincsenek fix pontok”, „nincs lelki bázis”, a humánus jegyében történő „szintetikus egybefogás” szükségességét hirdette a fiatal Sándor Kálmán. „Az élet egyszerű megmutatása még nem elegendő . . . Utat kell mutatni” — hangzott Illyés Gyulánál a követelés. Az élet régi formái ellen felvonuló lázadóknak a jövő igénye élt.

Igaz: ez a messianisztikus változtató szenvedély csak az absztrakciók nyelvén tudott szólani. A tárgyaltan lelkesedés himnuszát zengte az álmodott újról. Még a forradalmi rohamra küldő kiáltásokban is — inkább csak az elvont céltalan indulat adott egyszavas, kurta tördelt parancsokat, s nem a katonái erejét és a terep titkait ismerő vezér nyugodt, kemény határozottsága szólt. S mégis: kispolgári fejvesztettség és valóban előrehajló forradalmi nyugtalanság ennek a jobbratörő váagnak makaességában, eltérő irányában és más-más hőfokában vált el egymástól már a közös avantgardista formaruhában is. Hogy mekkora volt a szenvedély, amellyel a megcsúfolt emberség kereste a holnap útjait — ez mintegy előrevetítette az egyes költői pályák későbbi fordulatát is, a különbségre utalt az egységen belül.

Ugyanaz a József Attila, aki tépett szavakkal és zilált képekkel sikoltott ki a mártónékból, „egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakját” idézte fel. Láttá, miként sorakoznak fel „a gyárkémények szikrát lehelő arkangyalai, hogy visszavívják a pokoltól Ádámot és Évát”.

A lélek humánnum-szomja képeket varázsol, hol „futós, szabad pusztaságot lepnek el a fiúk, lányok, szép szívükben fényesség suhan — kéz a kézben úgy táncolnak körül lassúdan”. Láttá a nagyvárosokat, melyekről a messzi vándor beszélt: „Ott az emberek nem ismerik egymást, a katonák se hordanak puskát, hanem a nagy tereken muzsikálnak” és „Nagy hidak vannak, amelyeken el lehet álldogálni és nézni a vizet meg a hajókat”: Darabosan, kemény tömbökben szakadtak ki a szavak és a képek, s mégis lebhenő, fátyolos könnyűség rezgett bennük, mintha egy érintésre szerteomlanának. Nem a valóság szülte őket: a lélek álmaiból hozta fel a szikár szenvedély, a jobb utáni vágy alkudni nem tudó konoksága.

Az imperializmus világának eltorzult tükrözése volt ez a sajátos kétarcú költészet. Létrejöttéhez érteni kell a kort. Végtelen távlatokat nyitott ekkor az ember előtt a rohanó technika. Az expresszek és az aeroplánok nemcsak a versekben száguldottak: a valóságban is. Az ember felnőhetett, magasra szökhetett volna: az égig emelhetette volna fejét. Ehelyett azonban önmaga ellen fordította a saját maga teremtetten csodákat is. Egyetlen kor sem élezte ki még ennyire az ellentétet a nagybetűvel írt diadalmas Ember és az ember-telenség közt. Ennek az ellentétnek a megélése, de a képtelenség a feloldásra hívta létre a század első harmadának anarchikusan lázadó költészetét: az avantgardizmust, a tébolyult zűrzavarnak és az absztrakt messianisztikus változtatni akarásnak ezt a különös ötvözetét.

Többnyire kapcsolatban voltak ugyan ezek a lázadók koruk forradalmi mozgalmaival, de nem értették igazán törvényét. Nem értették a leglényesebbet: a tömegek, a nép központi szerepét. Nem láttak benne mást: csak szánandó áldozatot vagy nagybetűvel írt üres absztrakciót. Nem vették számba a maga konkrét hétköznapi valóságában, mint a történelem legfőbb hajtóerejét. Kit sorsa, kit egyéni vakság, kit a kor számos akadály, kit pedig a börtönné záruló magány, de távol tartott a tömegektől.

Szélsőséges formában s mégis jellemzően jelent meg ez az értetlenség az 1919 utáni Kassák Lajos írásaiban. A habozásra hajló gyengeség a bukások okát, mint mindig, itt sem a külső ellenállás legyőzendő erőiben vélte megtalálni: saját eszméit vádolta, egykori hitét adta fel, új csatára készülés helyett lemondott a további harcról. 1920 júniusában így összegezte Kassák a Ma hasábjain a leverett proletárdiktatúra tanulságait: „Merjük bevallani magunknak, a munkásság tömegei még közel sem állnak azon a nívón, hogy feltétlenül és a legszigorúbb ellenőrzés nélkül átvehessék a hatalmat”. Ez a kiábrándultság támadott rá Barta Sándorékra, mikor azok 1923-ban kiváltak a Ma csoportjából, és sorsukat végleg a kommunista mozgalomhoz kötötték. Volt mesterük árulást vetett szemükre. Bűn az — írta —, ha „a magam nagyobb képességeit hozzáalacsonyítom a tömeg nívójához, és azt írom és azt festem neki, amit ő az ő jámbor fejével megért”.

Kassáknak, az egykori forradalmárnak a bukás utáni meghasonlásból kinövő individualizmusa és arisztokratizmusa végtelen volt ugyan. Sokban egyéni ügy. De ha másban nem, értetlenségben, a kérdés súlyának fel nem mérésében vagy bénító kényszerűségben a tömegek mindennapjaitól, harcaiktól való elszakadás ott kísértett az avantgardizmus legjobbjaival is. Ezt érezhette meg József Attila. Nem a tudatos felismerés, de az életművet mindig ösztönösen is formáló, kiteljesítő belső hajlam korrigálta nála a vállalt irányzat egyoldalúságát. Ő sohasem volt pusztán avantgardista költő. A nehéz göcsörtös valóság nem engedte soha szabadon. Az absztrakciók és az ürbe

kiáltó képek világából lelkét vissza, a földre mindig lehúzta „a megfáradt emberek” jól ismert s együtt szenvedett sorsa, a népközelség. Költészetében az izmusok zajos plakátjaival felelve ott volt a tiszta egyszerű népi hang. S ezzel mintegy belső művészi bírálatát adta saját avantgardista verseinek is. Igaz: nem lehet eszményíteni a 20-as évek magyar népiességét. Ellenforradalmi talajon született, a kiábrándulás hajtotta fel. Vesztett háború és bukott forradalmak után a minden távlatot elejtő hitetvesztés futott itt az egyetlen biztosnak érzett menedékhez — s zárkózott el a népi élet óvó melegébe a rideg világ elől. Csöppet se véletlen, hogy József Attila a 30-as évek elején egyszerre fordult szembe korábbi útkeresésének mindkét irányával: az avantgardizmust éppúgy elvetette, mint az ellenforradalmi korszak sajátos magyar népiességét. Nem a kettő szintézisét teremtetten meg: a munkásosztály erejére eszmélt költő realizmusát szegezte szembe velük. De már fejlődésének ezen a fokán is az elzárkózó s így provincializmusba fúló népiességet ellensúlyozta nála a távlatokat követelő avantgardista nyugalanság. S a még ebben a leszűkített formájában is népközelséget jelentő népiesség viszont megóvta tőle, hogy végleg elveszzen az izmusok csapdjában.

Mert csapda volt ez az irányzat. Megcsúfolta, fonákjára másította önnön szándékait. Hívei királyság keresésére egy új világ, egy új ember felfedezésére indultak el. S nem hoztak vissza magukkal mást, csak amit legkevésbé akartak: az izmusok folyvást változtatott művészi programjait.

Az individualizmus felelőtlensége ellen lázadt az avantgarde. A kollektív embert vallotta eszményként. De mivel a tömegekkel találkozni, harcaikkal egybeforrni igazán nem tudott, a saját visszajára fordult: a végtelen szubjektivizmus művészete lett. Az egyén önmaga és önmagában akarta elvégezni azt, amire választ csupán a jól figyelt és jól értett valóság, a tömegek vállalt harca s mozgalma adhatott volna.

Innen az érzelmi kétarcúság; riadt tehetetlenség-érzés és görcsös változtatni akarás felelset egymással. S ebből az ellentétből szakadt ki az értelem határait ostromló kétségbeesett erőfeszítés: a műben végrehajtani a varázslatot: tagadni, szétbomlasztani végleg a régit, s megteremteni az újat. Ezért az „önműködő írás” meddő kísérlete. A lélek tudattól nem ellenőrzött küszöb alatti csendjét figyelte sóváran a felajzott nyugalanság, hátha onnan kap választ kérdőjeleire. Ez érteti meg, miért került egymás mellé a szimultanizmus káosza és a végtelen absztrakció. Minthogy jelezte ez az észlelt rendetlenség és a vágyott rend kínzó ellentétét s tükrözte egyben az értetlenséget is a valósággal szemben, ahol nem válik el, hanem mindig egybevág, egymást villantja fel lényeg és jelenség. Itt viszont áthatolhatatlan irracionális ködben vesztek el a dolgok. Együvé tartozásuk eltűnt, elmosódott. Tétován, tanácstalanul imbolygott köztük a lélek. Zsákutca volt ez? Buktató? Az is. A magányos intellektuális anarchista lázadása mondott csődöt benne a történelem előtt. A jobbak számára azonban nemcsak ezt jelentette, hanem a Felhők tisztító időszakát is. Válságot, melyet a történelem részben igazolt, de ugyanakkor már cáfolt is.

Hiszen közben a valóság egyértelműen kimondta már a magyarázó szót. Az imperializmus korának ellentmondása szükségszerűen hívta létre a feloldó proletárforradalmakat. A megszádlult emberi világba visszakerült újra az értelem, uralkodóvá lett a megértett törvény. Az ember a kivívott szocializmusban győzött a kaoszon. Csöppet se véletlen, hogy azok, akik ezt a valóságot átéltek és mozgását értették, kezdettől fogva idegenkedve álltak szem-

ben az imperializmus világát torzul, mert értetlenül tükröző művészi avantgarddal. Az izlés válasza sosem független a világnézettől: nem volt független itt sem. Szerintem nincs ok rá, hogy elhallgassuk Lenin kezdeti húzódozását a fiatal Majakovszkij művészetétől. Annál is inkább, mert Majakovszkij költészete érintkezett ugyan az izmusokkal, de éppúgy, mint a József Attilaé, velük sohasem azonosult; útja nem az elveszés, hanem kitörés volt az avantgardból. A győztes forradalom nyomán egyre mélyebben megértett valóság mindinkább kiostálta művészetéből mindazt, amit „cifrának, mesterkéltnek” érzett benne Lenin. A 20-as évek közepén írt nagy poémájában már egyértelműen a realista költő beszélt. S Majakovszkij útja nem volt egyedülálló. A kibontakozó szovjet irodalom szorította leghamarább periferiára az izmusok révületét. De ezt az utat járta a haladó költészet világszerte is.

Az avantgardista irodalom csak akkor lehetett ellentmondásosan bár, de progresszív tartalmak hordozója is, amikor a kapitalizmus az imperialista szörnyűségekben már feltárta ugyan a maga lényegét, de az álmodott változtató világforradalom mégsem érkezett el; s ahol győzött is: az új világ, a szocializmus még nem tudta meggyőzően dokumentálni a benne rejlő jövőt teremtő erőt. Ezért nem véletlen, hogy épp a 20-as évek vége, a 30-as évek eleje volt a forduló. Egyrészt a gazdasági válság anarchiájába zuhant kapitalista társadalom, másrészt az ötéves terveit elkezdő Szovjetunió, a látni akarók számára világossá tette a valóság törvényét; megmutatta, mire képes a felszabadult nép. Avantgardizmus és haladó költészet ekkor vált el végleg egymástól. Ami addig az imperializmus eltorzult, mert értetlen tükrözése is lehetett, a világ első szocialista államának ötéves tervekben történő felnövekedése után egyre inkább csak az imperializmus igazolójaként élhetett tovább. A valóság utat jelölt. A XX. század legnagyobb vívmánya, a győztes szocializmus nemcsak a munkásosztály forradalmi törekvéseinek adott új lendületet, minden demokratikus szándékra bátorítóan hatott. A jobbaknak visszaadta az értelem hitét. Már nem kellett céltalan kétségbeesésben vergődniük a kínok szorítójában sem: panaszt tehettek a tudáshoz, a század tekintett rájuk pártfogóan. A meddő botorkálás az értelmén túli káoszban már nemcsak, s elsősorban nem azt a megzavartságot tükrözte, amelyet az imperialista rontás első dőbbenete váltott ki a felkészületlen lélekből: a szocialista jövőt rettegő, fáradt bizonytalanság menekült rejtjeles képekben beszélő mítoszokhoz.

A burzsoá művészet *l'art pour l'art*-ját egykor dacosan, hetykén elvető avantgarde a hajdani ellenféllel vagy lemondó, fáradt s feltétel nélkül behódoló „különbékét” kötött — Szabó Lőrinc pályája a példa rá —, vagy ha nem is adta fel maradéktalanul régi önmagát, modernizmusná szelődülve az elefántesonttorony hűvös, arisztokratikus esendjébe tért. A szó mindkét értelmében: polgáriasult. Meghökkenítő kócoságával együtt kívül hagyta a kapukon hajdani tiltakozó nyugtalanságát is. Csak a világ értelmetlenségét a téboly monomániájával hirdető reményvesztést vitte magával. Így lett az egykori lázadó Kassák harcolni immár képtelen fáradt, céltalan humanizmusával a konzervatívva vénült Nyugat munkatársa. S ezért indulhattak a modernizmus új fiataljai Babits védőszárnyai alatt. Hol vagyunk már a régi tagadó szenvedélytől! Hiszen a Nyugat ekkor nem egy új haladó irodalmi fejlődésnek lehetséges ugródeszkája, hanem az öncélú művészetnek szerkesztői programokkal körülbástyázott biztos védvára volt.

Babits elzárkózó művészi arisztokratizmusának és erkölcsi komolyságának sajátos ellentmondó ötvöze — az új klasszicizmus-igény — idegen-

kedett ugyan mindenfajta anarchikus lelki fegyelmezetlenségtől, de ez a tartózkodás nem gátolta abban, hogy ne vállalja az újra hódítani kezdő modernizmus mellett a dajka szerepét. Ugyanaz a Babits, aki 1917-ben az avantgardista lázadás hőskorában szenvedéllyel óvta irodalmunkat a „veszedelmes világnézettől”, 20 évvel később, a hőskor tüntén az ingó lelki káosz legpregnansabb s legtehetségesebb új képviselőjének, a fiatal Weöres Sándornak költői útját egyengette. A „tisztá költészet” hűvös konzervativizmusa s a formabontó lázas szubjektivitás egymásratalált. A valóban haladó költészet útja azonban merőben más irányba vitt. Nemhogy a művészi öncélúság elvével nem kezdett egyezkedést. Szakított végleg a modernizmussal is. Nemcsak elvált tőle: szenvedélyesen ellene fordult.

József Attila már 1929-ben közreadott kötetéből, a Nincsen apám sem anyám-ból kirostálta azoknak a verseknek a túlnyomó részét, amelyeket két-három évvel előbb a modernizmus bővületében még oly nagy számban írt. A pályája egészét átfogó egyetlen általa készített válogatásba, a Medvetánc-ba pedig jóformán egyet se vett be már közülük. Nem érezte igazán a saját folytonosságához tartozóknak őket. 1931-ben megírta bírálatát Kassák 35 verséről. Nemcsak egy hajdan annyira szeretett költőről mondott ítéletet: elvetette benne a saját egykori művészeti elveit is. Hadat üzent „a leggondolatlanabb, legképtelenebb esztétikának”, a modernizmus esztétikájának és a hozzátartozó szubjektivistá világnézetnek is. Szembeszállt „a leghalgább elvvel”, amely szerint „a szavak nem arra valók, hogy értelmet hurcoljanak”. S hitet tett a felismert igazság mellett: az embert emberré, a művészetet művészetté a valóságot felmérő értelem teszi.

S nemcsak teoretikus írásaiiban: legsajátabb nyelvén, a költészetén is megtagadta az izmusok útvesztőjét. 1933 végén írta: „Ilová forduljon az ember, ha nem tartozik a harcosok közé” kezdetű versét, a két világ között tanácstalanul imbolygó intellektuellnek ezt a kitűnő irónikus lírai jellemképét. Annyira meddő s üres az itt ábrázolt élet, hogy csak értelmetlen lehet a hozzátartozó halál is:

Meghalni semmiért sem tudna, de ha villamos
űtné el, bátran állna a halál elé.

Céltalan élethől csak céltalan halálra telt. A sorsot itt nem az ember, az ostoba véletlen szabta ki. De ugyanakkor más is volt ez a vers; nemcsak gúnyirat egy társadalmi jellem, a harmadik utat kereső intellektuell tragikomédiájáról, hanem esztétikai hitvallás is. Egy ismert, a szürrealizmus varázsigéit hirdető literátor szerepelt a vers címzettjeként. Aki ismeri a modernizmus elveit, érti, mire utal a kép:

Tudja mindazt, mit én tudok, de nem onnan tudja,
ahonnan én.
Eszét külön, szívét külön szárnyalja be az egy-
röptű szó.
Madarat lát? — pihe suhan s a csontváz ott áll
messzi kopasz ág zörgő tetején —

„Pihévé” és „csontvázzá” az izmusok vegykonyhájában szokott szétoszlan az, ami a valóságban madárként él. Jelenséget és lényegét egymástól eloldó,

összefüggéseik belső törvényeit elfedő szürrealista alkotó módszer felé vág itt az él. S oda vág az utolsó verszak is :

Nézd ! szólnék, de mit is mondjak? meghallgat, de
 legbelül egy öregre figyel,
 ki szomorúan mosolyogva őszi esőben lebontott
 hajjal bolyong —
 hűvös szelét már én is érzem s megrendülök.
 El innen, el —

Az „őszi esőben lebontott hajjal bolyongó” öreg „hűvös szele” a modernista költészet minden olvasóját megcsapta már. Ismerős a mindenséggé növesztett én, akihez a kívülről jövő szavak nem érnek el, hisz érzékszerve a valóságra nincs, csak a lélek tudattól nem ellenőrzött irracionális mélyeibe bámul, s onnan hozza fel a vélt kincseket : a felvert ösztönök motyogó zavart képeit. A szürrealista költészetben mindig ez az én a hős. S neki szól József Attila kemény ítélő szava :

El innen, el —
 Ellenség ő, ellenségünk páralepte szemeivel —
 nekünk vaskörmével kívül, a hideg kályhán
 csörömpöl, guggol a gond.

Egy bomlasztó beteg irodalom ellen tiltakozott itt a költő. Nem csupán a maga nevében. Vétót mondott mindazok helyett, akik számára nem értelmetlen káosz a világ, hanem ismerik, élük s vállalják a valóság kemény, de szép s igaz törvényét.

*

A történelem tanulsága a jelennek is szól. A ma feltámadó modernizmus értékének eldöntésére mérték a múlt. S ez a tanulság szerintem egyértelmű : semmiféle vonatkozásban sem vívmány az ismét hódító formabontó szenvedély. Ellenkezőleg. Jelentkezésében visszaüt az elsüllyedt polgári múlt. A szocialista világnézet lényege : a hit az értelemben, a hit az emberben, a hit a tömegek okos, alkotó lendületében. Akik dermedten állnak az atomkor ügyvélt szörnyei előtt, s azt hiszik, hogy a pusztulás árnya nehezedik el a világon, akik szerint a művészet nem tehet mást, mint a lélek irracionális zónáiból eszelős képeket villant az eljövő rémségek elé — valóban egy értelmet vesztett pusztuló világ szószólói. De ez a világ nem az emberé. Hiszen az imperializmus bűvköréből a föld egyharmada kiszakadt már. S ez záloga annak : nem győz a halál, úrrá lesz sorsán a jövőt akaró emberiség.

Az ellenforradalom anyagi kártevését gyorsan kiheverte az ország, de a lelkekben végzett rombolás helyretevése hosszú idő. Csalódottságot, hitetvesztést, néma közönyt hagyott hátra, olykor a jobbakban is az átszenvedett idő. Értelemmel telíteni az üressé vált, kedves életeket — ez a megoldandó feladat. S ezt a munkát csak a jelenségek összefüggéseit feltáró, megértető realista művészet segítheti elő. Az úgynevezett modernizmus épp az ellenkező irányba hat. Körülpólyázza, elmélyíti a fásultságot, átmenetből állandósítja a céltalan közönyt. Káoszba oldja a világot, szétzilálja az amúgy is kusza tudatot. Realizmus és modernizmus között éppen ezért nem lehetséges egység. Nem lehetséges szerintem még a formai vívmányokra hivatkozva sem.

Nem mintha az irodalom belső fejlődését tagadni akarnám. A költői eszközöket tökéletesítve adják tovább az egymást követő korok. A tehetség, hozzáértés és szeretet mindig jobbra teszi, amit örökbe kapott. S az avantgardista írók között voltak nagy tehetségek. Voltak, akik a gépek, a tudomány századának új követelményeihez igyekeztek hozzácsiszolni a művészet áthagyományozott eszközeit. Az új találmányok nevet követeltek, nemcsak a tudományban, a költészetben is. S az izmusok kezdeti korszakukban segítettek elvégezni ezt a feladatot. Csak néhányat kiragadva a XX. századi modern lírának azok közül a vívmányai közül, amelyeknek elérésében része volt a költői avantgardizmus egyes jelentős képviselőinek is.

Különös hangsúlyt kapott a meglepetés, az a hatásos művészi csend, amely mindig leülepszik a gyorsan váltott, egymástól látszólag messzeeső képzetek hézagai közé. A részletező, kifejtő előadásmód mellett és helyett előtérbe került a gépek közt élő nagyvárosi embernek fokozottabb asszociációs készségére, éberebb figyelmére apelláló néma beszéd. Módosította ez az érzékenység a képalkotást is. Uralkodóvá lett a sűrített kép: gyorsan villogó metaforák foglalták el a kényelmes lassú hasonlat helyét. Oldódott némileg a ritmus. A XX. századi líra nemcsak a nyelv zenei elemeit: hullámoztatja a gondolatokat is. A korábbinál teljesebben aknázza ki a gondolatritmus lehetőségeit, s ez befolyásolja, lebegőbbé teszi a nyelvi zenét. Mint minden korban, most is, addig kívülrekesztett, művészietlennek ítélt szavak kerültek a versbe. Költői anyag lett a modern technika világa, a tudomány számos új fogalma, a makro- és mikrokozmosz. S tovább lehetne sorakoztatni a példákat.

Nem arról folyik hát a vita, hogy módosította-e a XX. század a művészet örökölt eszközeit. Erre a válasz csak igen lehet. De szerintem arról lehet és kell is vitázni, helyes-e és igaz-e, ha ezeket a változásokat az avantgardizmus kizárólagos sajátjának tekintjük. Hiszen Ady realista költői műhelyében jobbra mind ott voltak már ezek az eszközök. Gorkij, Gyemjan Bjednij, Fagyejev vagy Solohov sem a XIX. század készen kapott írói sablonjaival dolgozott. A költői eszközök továbbfejlesztésében megvan a maga nagy érdeme a XX. századi realizmusnak is. A tökéletes kifejezést kereső szándék ide is fordulhat tanácsért. A késői, realista Majakovszkij vagy József Attila költészetét is veheti példaként. Nem szükséges megidéznie az izmusok eltűnt kísértetét.

Az a szemlélet, amely a modernizmus világnézetét elítéli, de ugyanakkor formai eszményként állítja a jelen elé, nem tesz különbséget a művészi eszköz és forma között. Holott szerintem a kettő nem azonos. A rím, a ritmus, a hasonlat, a kép s a poétikában felsorolt többi kellék — állandó, de önmagában néma eszköze a költészetnek. Formává csak akkor lesz, ha jelentést kap. Hiszen a forma mindig az eszközöknek meghatározott, bizonyos érzések, gondolatok, hangulatok felidézésére szolgáló s ennek megfelelően hangsúlyozott rendszere. Nem önmagában él, szervesen nő ki a világnézetből. József Attila realista szakaszában is — s tegyük hozzá: nem olyan kirívóan, szembeeszkően, de sokkal gazdagabban és árnyaltabban — ott vannak ugyanazok a költői eszközök, amelyeket az avantgardista lázadás idején használt. Az ábrázolás módja, a megszületett forma mégis egészen más, mert megváltozott közben a világnézet.

Jellemző dokumentuma ennek a fejlődésnek az Anyám c. vers három fennmaradt variációja. 1925-ben keletkezett az első változat: Anyám meg-

halt. A vers szabadon futó soraiban minden belső oksági kapcsolat nélkül torlódnak egymásra a képek. Csak a képek élnek, a vers egésze nem. „A parasz-
tok learattak, kispadokon várják a halált, poloska marja álmainkat, tányérunk
csak falakra való”. „A híd lassan kijön a ködből, a túlparton szuronyok
állnak”. S így végig a versen. Szeszélyesen ugrál a képzelet, mint az álom
és az ébrenlét közti rejtélyes mezsgyén. A kétségbeesett tehetetlenség-érzés
sír fel az értelmetlennek érzett világból. S ezen nem változtat az utolsó sor
sem: „Itt az olló, ott pedig a szövendő szövet — mire várunk?” Tanács-
talanul, választ hiába várva mered a semmibe a meddőn feltett kérdés.

Az 1926-os változaton már jobban átdereng a valóság. De még itt is
kapkodók, a realitás törvényétől nem fegyelmezettek az asszociációk. Mere-
ven, kattogva illeszkednek egymás mellé. Az élet változatlanul titok. A költő
tétován, vontatottan egy elátkozott világból beszél:

Anyám meghalt, most nem tudom mit tegyek véle,
a bögrét két kezébe fogta,
egy vasárnap, úgy estefelé, csöndesen elmosolyodott,
akitől virágot kapott, nem volt anyakönyvi lapja,
még a házmeister sem látta,
Ha Kínában él, őt küldik el a sárkányokhoz
Megfoltozná kabátomat, megnézné, milyen szép
vagyok meztelenül,
még soha senki se látott meztelenül,
a mosásban kicsit meggörnyedt,
én nem tudtam, hogy fiatalasszony,
álmában tiszta kötényt hordott, a postás olyankor
köszönt néki.

Hogy telnek meg ugyanezek a mozzanatok élettel, tartalommal a vers
1931-ben írt végső változatában. A képek jobbára nem változnak: csak a
funkciójuk más. Nem öncélúak többé. A kötött formába beleilleszkedve a
megértett világot hordják. Az anya törekeny, szelíd szépségét, széthullt álmait,
meddő ifjúságát emelik magasra, mintegy mementóként, a boldogságot el-
orzó tőkés társadalmat idézi meg a művészi vádbeszéd.

A költemény 1926-os avantgardista változatában uralkodó költői eszköz
az úgynevezett néma beszéd. Váratlanul, meglepetésszerűen követik egymást
a képek. Köztük pillanatnyi némaság támad. Egy századmásodpercre mintha
megtorpanna a vers. Nem a szó, a felszakadó csend beszél. S nem utolsó sor-
ban ez szuggerálja az olvasóba azt a tétovaságot, céltalanság-érzést, amelyből
fogant a költemény. Az Anyám végső változatában is él a költő ezzel a művészi
eszközzel. De ott nem ez az uralkodó. Ritkábban szökik elő, csak elvétve
szakítja meg az összefüggést, nem hívja fel magára a figyelmet, csak árnyalja,
kíséri a mondanivalót. Az asszociációs ugrások között feltorlódo csend éppen
ezért itt már nem céltalan szomorúságot dajkál. A szerep mintegy a gondolat-
jelé: a vers szívét jelentő mondat felé sodor. A „Gondoljátok meg proletárok”
zengését készíti elő.

S ugyanígy egészen más funkciót tölt be a realista s mást az avantgar-
dista formában a modern költői eszközök egyik leglényegesebbje: a sűrített
kép. Vagy ki ne érezné, mennyire másképp villan ugyanaz a kép a Szocialisták

1926-ban írt vázlatában: „Tanácsot állunk a dombon, gyöngé fürjek, nyulak bűnnek meg nyugodtan lábainknál” és a másodikban: „Tanácsot állunk a dombon, melyre pincéből, bányából, kubikusgödörből feljutottunk”. Az első variációban a képen van a hangsúly, a vers jelentését az hordozza. Sejtelmes elvontságában az annyira vágyott, de irreális messzeségekben lebegő béke, humánus küldi fényjelét. A szocializmus a költő számára inkább még csak homályos érzelmek, mint felismert törvény. A második versben a kép alárendelt szerepet játszik. A hangsúly nem rajta, a realitáson van. Itt a domb már nem valahol a költői álmok messzi világában: a valóságban van. Pince, bánya, kubikusgödör fölé magasodik. Nem az elvont humánus üzen rajta keresztül, hanem a konkrét és győztes emberség. A jóság béna vágyát jelző „gyöngé fürjek, nyulak” helyett — a maga realitásában, az élet mélyeiből felküzdve magát, megjelenik az az erő, amely a történelmet történelemmé teszi: a munkásosztály, a nép.

A modern technika világa megformálásra váró költői anyagként a fiatal és a késő József Attilánál is ott él. De mennyire másképp. Az avantgardistánál az embertől elszakadt, az ember ellen forduló riasztó rémként jelenik meg a gép: „vonatok dübörögve érkeznek, indulnak, gyárak ijedten vonítanak”, „a butaság expresszvonaton rohog előttünk”, s a modern technika csodáira egyetlen válasz a szomorú legyintés: „Ó rádióaktivitás, most olvasok és görög-dinnyét eszem és erősen tudom, hogy a világ csak bennünk változik”. A realista költőnél viszont „kezes állat”-ként simul az ember lába elé ugyanaz a gép. „Testvéri tankok” indulnak fel érte oltalmazón, s „a történelem futószalagára szerelve” készül a szép, értelmes jövő. A fiatal költő humánus vágya még gépek nélkül álmodja az idillt. Csak a kétségbeesést is rejtő Kakuk Marci-s hetykeség meri dacosan „negyvenemeletesre” építeni a századokat. De egyébként a vasárnap délutáni falu tempós, kispadon ülő békéjét, csendjét árasztják még azok a nagyvárosok is, amelyekről a messzi vándor beszél. A késői költő viszont már „a dolgozók finom fémállamáról” szó álmokat, s azt a jövőt idézi vágyón, ahol „sarjaink bízón csacsogva — jó gépen tovább szállanak — a művelhető csillagokba”.

A példák mutatják: nem előre gyártott, szabadon hurcolható építési elem a forma — világnézet tartozik hozzá. A céltalanság és tehetetlenség-érzés hozta létre a szürrealizmus jelbeszédét. Gyermekek, primitív népek, tanácstalanul vergődő kiégett életek figyelnek fel rá. A felnőtt, világot formáló, értelmes ember nyelve viszont a realizmusé. Az előbbiben a világgal szemben megnyilvánuló értetlenség használja fel a különböző költői eszközöket, az teremti formát, a formátlanság zajos formáját: az izmusokét. A realizmusnál viszont az értelem, a vállalt és felmért valóság diktál, az határozza meg a formát is. A megélt igazságon, a valóságon van itt a hangsúly, a valóságon, melyet az észrevétlenül, lágyan simuló forma hord, s tesz kedvessé a szív előtt. Szöges ellentéte egymásnak a kétféle forma, mint ahogy ellentétben áll az őket létrehozó világnézet is. Hiszen a forma nem ruhája — teste a versnek. Éppúgy, mint a művészi eszme, ő is: vallomás az életről. A szocialista költő éppen ezért nem tűzheti maga elé célul a lehetetlent, a realizmus és modernizmus egyeztetését. Ez a kísérlet csak csúdlhoz vezethet. A mi költészetünk szürrealista oltás révén nem — csak a valóság mély megértésére törő, a tömegek harcaival egygyéforró szenvedély révén izmosodhat meg. Csak így végezheti el feladatát: megértetni a hitetvesztettekkel is a dolgozó munkás emberiség megtörhetetlen erejét.

UNGVÁRI TAMÁS

A POLGÁRI KÖLTÉSZET ÚTJA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Vázlat

Az Akadémia tudományos ülésszaka nem véletlenül állította József Attilát vizsgálódásainak középpontjába. Az ő költészete, művészetének problematikája szinte az egész századot bevilágítja — fényt vet visszafelé, mint azt Adyhoz való kapcsolatában Révai József meggyőzően bizonyította; útmutatást ad mai költészetünknek, mint Diószegi András fejtegette; segít megismerni szocialista költészetünk előzményeit, ezt Tolnai Gábor előadása jelezte. A korszak jobb, szélesebb, alaposabb ábrázolásához azonban szükségesnek látszik a két világháború közti polgári líra útjának felvázolása is. Nemcsak azért, mert ennek az időszaknak zömében polgári költői voltak, hanem azért is, mert ez a polgári költészet valahogy az ellenkező utat rajzolja a József Attiláénál. Míg József Attila művészete egy nagyszabású lírai realizmust teljesít ki — a Nyugat s a polgári líra, akár az első, második, harmadik nemzedékét nézzük, szüntelenül a költészet válságával küzd, s végül a negyvenes években, mint Bóka László —, akinek előadásához az alábbi hozzászólás kapcsolódik — kimutatta, egy valóságtól elszakadó, ezoterikus művészetbe torkollik.

Vagyis: József Attila jelentősége azáltal is kiemelkedik, ha ezt a divergáló másik vonalat jelezzük. Nem sok elemezni való lenne persze itt, ha a polgári líra vonala egyenesen futna valami absztrakt, valóságfeletti művészetbe, s kivált akkor lenne a vizsgálódás érdektelen, ha ez a költészet nem mutatna fel rendkívüli egyéniségeket, nagy jelentőségű műveket. A korszak képe azonban bonyolult: a realista és antirealista tendenciák harca jellemzi. Válságok és megújulások görbéje. A polgári líra fejlődése a két világháború között nem egyenesvonalú. Sőt: világosan három időszak sajátosságait igyekeznénk elemezni.

Ez a három korszak, mint Bóka László is sejtette, véleményünk szerint így határolódik el egymástól:

1. *A háború utáni „izmusok” és a „líra halálának” korszaka.*
2. *A harmincas évek politikai aktivitása nyomán a realista tendenciák erősödése.*
3. *1935 után az antifasiszta tendenciák harca és az ezoterikus költészet ellentmondásos fejlődése.*

Vegyük sorra e három korszakot, igaz futtában, hiszen Bóka alapos elemzése a fővonakat már tisztázta. Idézzük elsőnek a huszas évek sötét és kavargó világát; azokat az esztendőket, amikor a líra némulóban, kiapadóban volt. E korszak köszöntője — gyászbeszéd. Az új kor nyitánya mintegy záróakkordnak hallik: *A líra elhal, néma ez a kor.* Ezt és így kiáltja Babits *a Régen elzengtek Sappho napjai*-ban.* A háború utáni világban egész Közép-Európa válság-irodalmakat és válság-filozófiákat szül. Nem feladat lebeg a művész előtt, inkább a menekvés kényszere szorítja vagy a kétségbeesett aktivitás láza: mindkettő mélyén azonban betegség lappang, kiábrándulás, csalódás. Magyarországon különösen úgy érzi a költő, hogy valami rettenetes félreértés áldozata. Ne higyjük azonban, hogy csak a forradalomban

* Ny. 1922. II. 941.

csalódtak az olyan poéták, mint Babits vagy Kosztolányi. Az egész magyar fejlődés vált kérdésessé előttük, a maguk múltja is, a Nyugat-idők kora, a 10-es évek fellendülése, a liberalizmus harca. Mintha ellenkezőjére, fonákjára fordult volna minden akarat; BABITS így vall erről: „A háború vége meg is jött például; de a béke nem volt béke. Valaki nyilván gúnyt űzött belőlünk. Leglehetősebb vágyaink teljesültek, de a köszönet torkunkra fül. Amit gyűlöltünk, azt most sajnáljuk és visszasírjuk.”¹ MÓRICZ ZSIGMOND 1921-ben hasonló érzésnek ad hangot: „Ma régiek s szépnek látom ama kort, bár oly közel van, szépnek és régiek, csírákkal teljesnek látom az időket a pokolnak ama napjait.”²

Úgy érzik tehát a költők, írók: végleg letűnt a régi kor. S vele együtt a régi líra, az ő maguk lírája is. Nem lehet folytatni a költészetet ott, ahol a háború előtt abbahagyták. BABITS, amikor 1919-ben újra sajtó alá akarja rendezni régi verseit, riadtan látja: „Ezek nem új költemények, s előszót kívánnak. Még a háború előtt... keltek... Egy óceán áll köztünk és közted, olvasó. Líra mindkettő, a Béke lírája... de nagyon távol a mától. Mert akkor csúcsain jártunk az életnek, s most a völgybe zuhantunk... jött a háború, és ma hogy találhatnám meg a régi hangot, a régi szavakat?” (Közli Török Sophie, Második ének előszava. B. M. Összes M. I. 1132.)

A régi hangot tehát egy óceán háborgása nyomja el — hiába próbál Babits „könnyű dalt írni a kedveshez”: a könnyű dal, a líra meghalt, legalábbis számára s egy időre. S akár Babits, akár Kosztolányi költészetét nézzük, különös átváltozás tanúi leszünk. A formabűvészek megtagadják a formát, nehezkesebb, darabosabb lesz kezükön a vers, a dallamok hibátlan ívelése helyett tört futamok esendülnek fel, s egy még mélyebb s hitetlenebb pesszimizmus tölti el őket, mint a háború idején.³

A korszak nemcsak a régi nemzedék munkásságában mutat válságjeleket. Az olyan frissen jelentkező fiatal poéták, mint Illyés vagy Sárközi se mentesek az expresszionizmus, a szabadvers hatásától. Az ő nemzedékük — hozzájuk számíthatjuk Szabó Lőrincet is — a líra válságának idején lép fel; s e válság tünete az ő költészetükre is rányomja bélyegét. Nem véletlen, hogy nagy sikert a realista formákat s tartalmakat hozó Erdélyi József arat, s ő az egyetlen, akinek fellépéséhez a 30-as évekig egy lírai megújulás reményét fűzi az irodalmi köztudat.

Vagyis, hogy az első korszak képét vagy inkább futó vázlatát egy durva vonással befejezzük: a huszas évek polgári líráját válság jellemzi, a háború utáni depresszió. Költői táborok nem alakulnak még, csupán az izmusok tűzhelyei körül: az egész irodalomban az ocsudás, a nehéz álom utáni ébredés, a tapogatózás mozdulatait figyelhetjük meg.

A két világháború közötti irodalomban a cezúra: a harmincas évek fordulója. A forradalom bukása utáni tetszhalálból ekkor ébred az ország —

¹ BABITS, Keresztül kasul az életemen 18—19. l.

² MÓRICZ: Dante vízei fölött. Válogatott irodalmi tanulmányok 145. l.

³ E megzavarodásra és átváltozásra sok magyarázatot ismerünk. Volt olyan nézet, hogy a háború utáni — „izmusok” kavargása tört be az idősebb nemzedék költészetébe. A líra halálának érzését pedig az izmusok tobzódása ébresztette. Volt olyan, amelyik a 908-as nemzedék kiapadásáról beszélt. Egy harmadik azt erősítette, hogy a háború nem volt korforduló, szellemtörténeti értelemben; SZÁSZ ZOLTÁN a „Háború utáni irodalom szelleme” c. tanulmányában csak annyit ismer el, hogy „a fejlődés megszakítója vagy lassítója lehet” (Ny. 1927 II. 576—592).

s ha gazdasági válságban vergődik is, ezt a folyamatot a társadalmi aktivitás fellendülése kíséri. A szociális mozgolódást még a konzervatív oldalon is megállapítják. SZEKFÜ GYULA emlékezetes cikke *Az ifjúság társadalomszemléletéről* a Magyar Szemlében részletesen foglalkozik a fiatal értelmiség lázadásával, „elszakadásával a középosztálytól”; behatóan elemzi az olyan társadalmi csoportok, mint az Országos Széchenyi Szövetség, a Magyar Holnap társaság, a Wesselényi reform-klub, a szegedi egyetem Bethlen Gábor köre, az újpesti Főiskolai Szociálpolitikai Intézet vegyes, baltól szélsőjobbba húzódnó színképét. Folyóiratában cikket közöl *Újarcú magyar poéták* címmel, s Zsolt Bélától Győry Dezsőn és József Attilán át próbálja megrajzolni ez új mozgolódás irodalmi vetületét.

Babits is megérzi a változást, s nagy erővel, érzékeny tisztességgel maga adja ki az új költők antológiáját. Ebben az antológiában 33 költő szerepel 100 verssel. Köztük a korábban indultak: Erdélyi, Illyés, Sárközi és Szabó; de helyet kap Bartalis János, Berda József, Bányai Kornél, Fenyő László, Gulyás Pál, Zsolt Béla, József Attila stb. A bevezetőben pedig BABITS megállapítja: „Új dalos sereg a magyar költészet szenthegyén, ezek jöttek az Ady-tábornak nyomába. Itt vannak, először jelennek meg így együtt, imponálóan, bizonyítva, hogy a líra nem halt meg, legalább nálunk nem.” S hozzáteszi: „A rajz zömének alig van köze hozzánk, idősebb kortársakhoz”.⁴

Ez az antológia az első fecske volt. Nemsokára követte az *Új magyar líra* című 1934-ben, a Vajda János társaság kiadásában, *Kárpáti Aurél* bevezetésével s 1935-ben a Korunk antológiája, olyan új nevekkal, mint Forgács Antal, Jékely, Radnóti, Sértő, Vas István, Weöres Sándor.

Az antológia-divat is bizonyítja, hogy a líra ismét fejlődésnek indult. Mégpedig járatan utakon. Az új líra szembefordul a Nyugat első nemzedékének társadalmi elképzeléseivel és stíluseszményével.

Elsők között MÓRICZ ZSIGMOND vette észre, hogy a harmincas évek költői reneszánszának mélyén szociális nyugtalanság érik — s egy költői realizmus igénye. „*Új szemek, új szavak, új ígék*” című cikkében (Ny. 1930. II. 739.) rámutat, hogy az új nemzedék egyik legnagyobb élménye „... a kiábrándulás a régi művészi játékból, amely valóban isteni színjáték volt: a költői alkotás-gyönyöréből, a formaművészet csodáiból.” Új szavakat keresnek, s ez a szó a tartalmat keresi, a nyugtalanság kifejeződését.

A szakítás okát ugyanígy fogalmazza meg 1930-ban KERESZTÚRY DEZSŐ (Irodalmi életünk. M.Szle. ápr. 345.): „Első látásra világos az a nagy ellentét, mely ez új törekvéseket a múlt generáció, különösen a Nyugat programjától elválasztja. Annak alapján individualisztikus irodalomfelfogása s zsenirajongása helyébe a kollektív élmény, kollektív hivatás és kötelességteljesítés irodalma lép.”

ILLYÉS még világosabban fogalmaz, amikor „lírai hitelt” követel a költészettől. „A költő megbízhatóságát keressük, s ez a megbízhatóság csodálatos szerepet játszik az esztétikai elbírálásban is, az irodalomban különös szerepe kezd lenni az adott szónak.” (1930.)

HEVESI ANDRÁS az *Új anthológia* bírálatában megrajzolja a fellépő nemzedék arcképét. „... a költők úgy tapadnak a valóságra, mint a méh

⁴ Új Anthológia. Fiatal költők száz legszebb verse. Összeállította BABITS MIHÁLY. Nyugat kiadás 1932.

a virágra. Nincs költő-maszka... A húsz év előtti költő a lelkéről beszélt, a mai az Alföldről, mint Bánya Kornél, vagy a Dunántúlról, mint Illyés Gyula..." (Ny. 1932. I. 580.)

Ugyanígy a valóság feltörő erejét érzi az új lírában HALÁSZ GÁBOR. „*Nemzedékproblémák*” című cikkében (Ny. 1933. I. 522.) jellemzi nemzedékének első élményét a háború után: „a döntő formáló élmény mindnyájunkra: a polgári kultúra és világnézet válsága”. Majd ebből kiindulva megmutatja, hogy az új költőnemzedék feladatának „a valóság... átköltését kívánja meg”.

Az új költőnemzedék egyik jellemzőjének SZABÓ LŐRINC a társadalmi aktivitást tartja. Külön cikkben emlékezik meg arról a jellemző tényről, hogy Erdélyi József versűjságban adta ki a „*Felkelt a nap*” című ciklusát, s maga is odaállt a rikkancsok mellé. (Ny. 1932. III. 630.)

S e harmincas fordulót, a líra ekkori megújulását még később, egy újabb generáció is komoly cezúrának érzi, épp a mondanivaló és a valóság felé fordulás tekintetében. RÓNAY GYÖRGY *Antológiák* című cikkében szinte a *Holnappal* veti egybe a Babits kiadta *Új antológiát* (Ny. 1940. 363.), s megállapítja: „A Nyugat elsősorban nyelv és forma forradalma volt, az Új antológia inkább a témáé és műfajoké”.

Ezek az idézetek azt a sejtésünket támasztják alá, hogy a harmincas években egy nagy lírai reneszánsz lehetősége lappangott. A formabontás zűrzavarától eltávolodva lehiggadt, társadalmi felelősséget érzett a magyar líra, s hangot próbált adni a magyar közéletben támadt nyugtalanságnak; ez a líra szinte egészében a baloldali mozgalmak vonzásába került, a művészetben eddig nem képviselt osztályok és rétegek üzenetét hozta; el akart távolodni a polgári kultúra és világnézet válságától; kereső és kutató volt, ugyanakkor magabiztos és céltudatos. S a Nyugatra is ez a fellendülés hat parancsolóan: kapui kinyílnak az élesebb, realiztikusabb költészet előtt.

Az esztétika is sietett jelezni ennek az új lírának a lehetőségeit. NÉMETH LÁSZLÓ cikksorozatát kezd a *Nyugat*-ban „*Egy új nemzedék esztétikája*” címen (Ny. 1931. I. 689.), s megpróbálja definiálni azt az „egyhangolós kultúrát”, amit ez a nemzedék hoz. Befejező cikkében pedig (1931. II. 419.) elutasítja azt a gyanút, hogy ez a nemzedék „klasszicizmust”, „ezüstkort” jelent: a kísérletezést, az újat igyekszik észrevetetni.

A legérzékenyebben KOMLÓS ALADÁR elemezte a líra ekkori fejlődését. Cikkének címe is jellemző: „*A líra fordulóján*” (Ny. 1932. I. 283.). Megállapítja: „Szélsőségesen szubjektivisták korból manapság — úgy látszik — társadalom- és formatisztelő korbá hajlunk... minden író törődik a társadalommal, érzi, hogy köze van hozzá.” Komlós is megvonja a cezúrát a háború utáni évek és az új kor között: „... a háború utáni években a szubjektívizmus özöne alighanem áttörte a versszerűség összes gátjait. Most alighanem újra építeni kezdjük őket.” S válaszol Babitsnak 1928-ban a *Könyvbarátok Lapjában* hangoztatott aggodalmára a vers jövőjét illetőleg. Babits kérdése úgy hangzott: a Vers felhomlása a költészet haldoklását jelenti-e? „E kérdésre — írja Komlós — ma már megnyugtató választ kaphatna. A beteg vers állapotában hirtelen gyógyulás állott be”. S ennek a gyógyulásnak a tüneteit jellemzi: „Ma megint érezzük s egyenesen áhítjuk a rím, a ritmus s a belső formák szépségét... úgy látszik, korok fordulóján vagyunk...”

S hogy itt valóban fordulóról lehetne szó, hogy potenciálisan valami gyökeres változás készülődik vagy készülhetne, azt még az aggályos, izlésében

konzervatív HALÁSZ GÁBOR is jelzi 1935-ben. Ő fogalmazza meg a legkeményebben, miben is tér el az új nemzedék a régítől. „A mi tegnapunk — írja — művészettől irodalmon keresztül világnézetig: a szecesszió.” Ezt a szecessziót azonban nem pusztán ízlésbeli különbségként ábrázolja. Lényegének azt érzi, hogy „kívánczosság a társadalmonkívüliségbe: . . . a valóságfeletti ártisztikus szépségekhez”. Majd hozzáteszi: „Jól látta ezt, mert ilyennek kellett, hogy lássa, a háború utáni művésztípus, amely ellenképként formálta meg a maga egyéniségét: a társadalomtól elvonatkozóhoz a társadalomjavítót, a kényeskedőhöz az őszintét, a cifrázkodóhoz az egyszerűt, az elpuhulthoz a keményt, a művészhez az embert.” (HALÁSZ G.: Új verseskönyvekről. Ny. 1935. I.)

Programokban és elszánásokban tehát az új nemzedék mintegy a líra — s tegyük hozzá: az ember és a társadalom — megváltására tört; széles és tág perspektívát látott maga előtt; feladatot és harcot vállalt; s oly egetostromló vágyakat táplált, hogy tán elhomályosítsa a háború előtti költészet, a Nyugat-kor szikrázó fellobbbanását, üstökösének sorjázását.

S itt meg kell állnunk. Fel kell tennünk a kérdést, amit Bóka László előadása már megfogalmazott. Nem egy pillanat villanása volt-e csupán a „30-as reneszánsz”?

Ha az áttekintésben kissé sommásan nézzük, ha nem a nagy magányos produkciókat, válsággal teljes költői kibontakozásokat vesszük szemügyre, hanem a beigért töretlen ívelést, a nemzedék kiteljesedését, — csalódásról kell számot adnunk. Az a generáció, amely a líra megújítását tűzte célul harmincban — öt-hat esztendő múltán már csupán új válságokról, ellentmondásokról beszél. S ennek az új válságnak tükrében mintha az is kitetszene, hogy az *Új Anthológiával* beharangozott költői reneszánszot a magyar irodalomnak csak egy része vállalta — s hogy az új költői célkitűzések tövében, sőt azzal párhuzamosan ellentétes törekvés is élt: a menekülésé, a privatizálódásé.

Ha kezünkbe vesszük a többi antológiát, már nem látszik olyan egyértelműnek s olyan igaznak Németh László, Komlós vagy Halász Gábor akkori optimizmusa. Eszünkbe jut, hogy Illyés az 1933-ban megjelent verseskönyvek közül harmincenyalcat kiemelve alig talált tehetségre; a versek legtöbbszörében vagy teljes elvonulást, vagy titánkodást és rosszértelmű korszerűséget fedez fel, s nyomatékosan figyelmeztet: a költő feladata az, hogy „... nevén nevezze az oly világosan látható társadalmi és gazdasági jelenségek mögött lappangó új korszellemet” (Ny. 1933. II. 81.). A tehetségek különben sem jelentkeznek most úgy, egy bokorban, mint a Nyugat indulása idején. Az 1931-ben megjelent „*Új magyar költők antológiájá*”-nak száz költője közül (Magyar Magazin kiadása 1931 karácsonyára) egyetlenegyből sem nőtt valamire való poéta; a Nyugat 1933-ban indított felfedező-hadjárata is legfeljebb csak olyan új versírókat hoz fel, akikből később prózaírók lettek. Az optimista hangok mellett az antológiák és csoportok nyilatkozatai borúlátóan ítélik meg a vers helyzetét. Sokuk nem a korszerű költészetben keresi a líra megújulását, hanem az örök témákhoz, időtlen érzésekhez való visszatérésben.

Az 1934-es „*Új magyar líra*” című antológiának bevezetése borús éghajlatot jövendől a poetákra. Célja és tétele pedig ez: „A költő, a szó nietschei értelmében: korszerűtlen.” Majd így vázolja a képet: „És nézzük most ennek a rikordot kergető kornak bomlott keretében a változatlan, azonagy, végességében is örökkévaló embert: a költőt . . . Hogy kerül ide? Nem anakronizmus-e ma puszta léte?” (KÁRPÁTI AURÉL bevezetéséből). Az egyik,

szinte programatikus vers pedig így szól ez antológiából: „*Véged költő! Nem vagy többé az élet vezére.*”

Egy esztendővel később a *Korunk* antológia bevezetése (Tizenkét költő. Független Szemle kiadása 1935.) már új lírikus eszményt fogalmaz — nem a harmincas forduló aktív, a líra forradalmára törő poétáét. S ez annál különösebb, mert a kötet verseiben még ott a harmincas évek tág látóköre, társadalmi elevensége Forgács Antal, Vas István, Kis Ferenc, Radnóti verseiben. A bevezető szerint azonban a költő „az esetlegességeken túl való ember, a plátói »az ember« ideájának nagykövete itt”. Majd később: „Ma a politikus szempontja az uralkodó szempont minden táborban, s a líra kor- és népszerűtlen.” Az új generációról pedig talán kissé túlzóan állapítja meg: „... átmenetiség és mérnökség jellemzi a harmadik nemzedéket. Nem jelentkeznek forradalmi újításokkal, nem különülnek el élesen elődjeiktől.” Másutt: „Sok bennük a menekülés a problémák elől és a rezignáció.” (FEJTŐ FERENC bevezetéséből.)

Alig hirdetett új programot tehát egy nemzedék — a következő már újra a „líra halálának” tüneteit mutatja;⁵ alig bontakozott ki a társadalmi mozgalmak fellendülésén egy új líra igénye — a közeledő háború, majd a nagy összeomlás a szép programok összeomlását is jelenti. 1935 s kivált 38 után — már ugyanannak az életérzésnek ad hangot — mutatis mutandis — a huszas évek „öregé” és a harmincas évek fiatalja: újra a keserűség, kiábrándulás, céltalanság panasza, a vad fájdalom, a tehetetlen lázadás kavarog a lírában. Radnóti a „magos egyedüliségről”, a „borostás magányról” panaszkodik; költői kérdése ez: „Némuljak én is el? mi izgat versre ma mondd, a halál?”

Az új nemzedék lírája — a magányt szólaltatja meg s a tehetetlenséget.

Én tanúja voltam ennek az időnek
és nem tettem semmit ellene

— írta a *Korunk* antológia egyik költője. Egy másik poéta (Forgács Antal) így panaszkodik:

S úgy járok itt, e rút, e közönyös
világban egyedül, mint a ködös vizeken a hajós.

A realisztikus líra helyét e magányos és szorongó érzések sürgetésére egy vizionáriusabb, apokaliptikus líra foglalja el. Illyés maga vall erről a „*Rend a romokban*” kötetének előszavában (Ny. 1937. II. 153.). „A saját verseimről nem mondhatok mást, mint általában. Amellett, amit én akartam kifejezni velük, gúnyt, alpári kötekedést, *sőt miszticizmust találtam bennük*, megannyi tulajdonságot, amelyetől civilben a lehető legerősebben idegenkedtem: *mintha álomban beszéltem volna.*” (Az én kiemeléseim — U. T.) S *Magyarok* című könyvében ugyanezt a vallomást ismétli meg: a beismerést, hogy hajdani cél és szándék nem teljesült: „Mellébeszélek, mint kortársaim mind. A tehetség hiányzik vagy a bátorság? Még az vigasztal, hogy legalább jelkiismeretfurdalásaim vannak.”

⁵ L. később SZERB ANTAL: Könyvek és az ifjúság elégiája c. cikkét a Nyugathatban, s LOVASS GYULA, SÓTÉR ISTVÁN, RÓNAY GYÖRGY hozzászólását, majd FÁBIÁN ISTVÁN összefoglalását a Magyar Szemleiben.

A lelkiismeretfurdalás Illyésnél, Sárközinél s a fiatalabb költőknél is — nagyszerű lírai alkalmak egy-egy nagy felháborodás átélt kifejezésére. A költők itt roppant harcot vívnak a kor szorítása, a magány, az elszigeteltség ellen. Nem is szubjektív heroizmusukat vonja kétségbe a történész; csupán jelzi a polgári líra fejlődésének tendenciáját. A líra fejlődése pedig, ki kell mondanunk, nem egy nagy antifasiszta, realiztikus művészet kibontakozásához vezetett, noha a költők legtöbbször szubjektíve szembenállt a fasizmussal. S ezen a megállapításon még a „Jónás könyvé”-nek csodája, Illyés erőfeszítése sem változtat. A megállapítás különben sem a késői utódoké, hanem már a kortársaké.

A magyar líra a negyvenes évek elején az ezoterikum, költői menekvés jeleit mutatja. Ismét egy antológia vall róla: az 1940-ben megjelent *Új Auróra* (Cserépfalvi kiadás). Bevezetőjéből, programjából idézünk: „Húszévesek vagyunk és — csodák csodája — nem hozunk, nem akarunk hozni forradalmat. Nem akarjuk megváltani a világot, mert eleve tudjuk, hogy kár a fáradságért. Tisztán áll előttünk: jobbá tenni úgysem tudjuk az életet... Nincsenek égbetörtő gesztusaink, csak a csendes, a szív mélyéről jövő témákat látjuk és énekeliük meg... nem zárkozunk a parnasszizmus hideg formalizmusába, nem is tesszük tönkre verseinket a „gondolati tartalom” kedvéért... A vers legyen főként a hangulatnak, az ihletnek és ne csupán az agynak szellemi terméke... Állítjuk, hogy a vers nem arra való, hogy szociális forradalmat készítsenek elő vele, vagy csak rámutassanak is az égető bajokra.”

Ila ezt a bevezetőt és programot összevetjük akármelyik harmincas antológia célkitűzésével, világosan látszik, milyen görbét rajzol a líra fejlődése. A menekülés, az elhúzódas egy új nemzedék beismert célja.

S ez nemcsak egyetlen antológia átvizsgálásából eredő kép. Idézzünk még egy versgyűjteményt, mely esztendővel később, 1941 karácsonyára jelent meg (*Költészet 1941*. Vajna és Bokor. Összeállította Kovalovszky Miklós. Bev. Szegi Pál). A program, amit verscsokor elé fűztek, Valéry tiszta költészetét és Hoffmanstahl-t idézi példának: ars poeticának pedig azt: „A költészet az ember grandiózus magánbeszéde.”

Idézhetnénk most már sorra az „új ezoterikum” megnyilatkozásait. Elsőnek Weöres Sándortól, az irányzat legnagyobb tehetségű költőjétől:

Egy éve szitkok, köpések között
strázsa-kondás, cseléd-robotra fogva
pizokban, éhezőn, lerongyolódva
lelkem védelmül ürbe költözött.

Ennek a költészetnek itt a tragédiája: szörnyű, kilátástalan helyzetbe kerülve a költő — nem próbál ellenállást, lelke nem keményedik dacosan gyémántossá, hanem azt kiáltja, mint Weöres:

Reménytelen! Reménytelen!
Jegyezd meg e szót, dobd el a többi
... Ne kívánj szabad lenni: reménytelen.

(*A hallgatás tornya* 204.)

S ő is megfogalmaz egy ars poeticát:

Ne vállalj mást, csak a teljes homályt.

Somlyó György — hogy ne csak a szélsőséges Weöres példáját említ-sük — ugyancsak tisztán fogalmazza ezt az életérzést:

Ila rámtör s fojtogat a kor,
megnyugszom s nem védekezem . . .

S a költők úgy érzik, széthull körülöttük a világ: az értelmetlenség korszakában az értelem nem foghatja össze a jelenségek belső rendjét: újra a líra, sőt az egész emberi kultúra válságáról szólhatnak, kivált az értelem válságáról. „*A világ nem közölhető*” — írja egy akkor fiatal poéta 1942-ben —

*Hiába vágyol elmondani.
Amit közölhetsz,
az egésznek árva, kopott darabjai.”*

(Rónay György)⁷

Pásztor Béla 1941-ben így fogalmaz:

Mert értelem, te útvégi világlás,
hüvelyknyi fény a százöles setétben,
Kerestelek, míg elkallódtam én is,
mint rozsdás vaspénz holtak mély zsebében.

Ha e korszak a polgári esztéták szemében a „líra halálának” rémképével indul, avval is zárul. Hogy az egykor harcosnak mutatkozó líra nem tölti be feladatát, hanem menekül, sokan megérzik. S azt is, hogy e menekülés *nemcsak* annak a szorongattatásnak, üldöztetésnek a következménye, amiben a költőnek és embernek része volt. HALÁSZ GÁBOR fejezte ki ezt a véleményt, már a háború legszörnyűbb napjaiban, 1944-ben, a Magyar Csillagban (M. Cs. 1944. I. 108). *Továbbjutni* — ez cikkének címe — egyike utolsó cikkeinek —, s mintegy mérlegét vonja meg annak a folyamatnak, amelynek oly égő-lobogó tanúja volt 1930-tól. „Újabb költészetünk — írja Halász — kátyúba jutott, s ami a legsúlyosabb, jól érzi ott magát . . .” „E sorok írója — folytatja — meg-megújuló reménységgel tartott időnként seregszemlét felettük; új artisztikum van születőben, örvendezett első szárnyrakelésükkor. Újra *csak* artisztikum született, a régi, bevált, vallotta be évek múlva a csalódását.” A fiatalok nem kísérleteznek már tovább; úgy vélik, lejárt a kísérletezés kora. „Mért járt volna le abban, hogy szélvédett helyre húzódás helyett örvénylő szelek huzatába kerüljenek, és számot is adjanak viharban tengő-lengő lelkiükről?” A költők klasszicitásban hisznek, archaizálnak, romantikába, keleti misztikába menekülnek. De ez nem igazi klasszicizmus, nem igazi romantika. „Mintha a klasszicizmus — idézem tovább — nem szüntelen harc lenne a szörnyetegekkel . . .” Példaképeik az elvonulók, Laforgue és Apollinaire, de ezek sem igazán. Költői témájuk (és itt Jékelyre és Radnótira céloz) beszűkül. S végső vágyát és akaratát Halász így fejezi ki: szeretne „kóbor fiatalokkal találkozni megülő helyett”.

Halász Gábor jobban ismerte és jobban átélte ezeknek a költőknek a küzdelmét nálunk. Tudta, hogyan viaskodik egy-egy versében *Vas István*

⁷ RÓNAY GYÖRGY egyébként érdekes cikkben foglalkozik a kérdéssel. „A líra válsága.” Magyar Csillag 1944. 426 l.

azért, hogy „nyitott szemmel” nézzen körül a világban, hogyan fohászkodik : „Múzsám segíts, hogy elmém undorát — korom szemébe vissza kiokádjam”. Tudta, hogy akad költő — például *Fodor József* —, aki visszautasította menekülés enyhét, és így írt : „Oh, hullni látni csüggedt hirtelen — Jövő emberség minden zászlait ! — Jaj értelmetlen pokol : s hagyva itt — Munkát, harcot, nem menekülhetsz.” Tudta, hogyan nézett körül *Lukács László* az „*Őszi bombahullásban*”, hogyan akarta ő is a gyújtóbombák vérpirosa helyett zöldnek látni a tájat s az erdőt. Átérezte *Sárközi* fájdalját is a líra haláláról :

Szót szó mellé rakni, sorba szedegetni,
A sorok nyakába rím-csengetyűt vetni,
A süket világnak csengetni hiába —
Nem csendes örültek monomániája?

Tegyük le a hárfát, többé ne zokogjon,
Metéljük el húrját, hogy hangot ne adjon,
Tűzeljük el fáját, hamva se maradjon.

S bár nem ismerte tán a verset, de ismerte az élményt, amit *Radnóti* foglalt versbe 1944 májusában, a *Töredékek*-ben :

Oly korban éltem én e földön,
mikor a költő is csak hallgatott,
és várta, hogy talán megszólal újra
mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más —
a rettentő szavak tudósa Esaiás.

De Halász azt akarta, hogy a költő ne várjon, hanem maga legyen a káromló, átkozódó próféta, jós és ítéletbíró. Ha az ő szempontját tesszük magunkévá, akkor úgy számolhatunk be nehézsorsú líránk két világháború közötti polgári áramlatairól, hogy a költőket méltatlanság nem éri. Ekkor az igazságnak tartozva megállapíthatjuk : ez a polgári líra egészében, minden nagy törekvés és küzdelem ellenére nem sorakozott fel egységes tevékeny és harcos csapattá a fasizmus ellen. Ez a líra csak riadt szorongásunkat, kétségbeesésünket szólaltatta meg. Illyés szavával : az, amit tett, „nem volt elég . . .”

Nekünk, késő utódoknak azonban nemcsak ítélkezés a feladatunk, hanem a megértés is. Mondjuk ki tehát : minden olyan mozdulatot, minden hangot, kiáltást, töredéket, rímpárt, amely az embertelenség ellen tiltakozott, magunkénak érzünk. S ha a költő (*Sárközi György*) az utolsó pillanatok önvádjában, megtisztulva a halál előtt úgy érezte :

Mint lehellet a hideg ablakon,
úgy sorvad el emlékem egy napon,
s mint a porszem, mely sivatagba hull,
az időbe veszek nyomtalanul.

Mi erre mondjuk azt : nem és nem, az igaz költészet fiatal szívekben él tovább.

KÖZKÁS SÁNDOR *

1.

MARX szerint az ellenforradalmi periódus is forradalmi korszak. A felülkerekedett burzsoázia fokozott terrorja korántsem az erő, inkább a gyengeség, a régi megingott biztonság foltozgatásának jele. Erre vall ilyenkor a nyílt erőszakkal szinte törvényszerűen párosított ígérető társadalmi demagógia is. Megfélemlítés és ideológiai félrevezetés ugyanazt a célt szolgálja: akadályozni és szétzilálni a feszítő forradalmi erőket.

A két világháború közti korszak ellenforradalmi felszíne alatt is ott rejtőzik, fenyegető erejével szinte állandóan jelen van a forradalmi feszültség. Mintha elnyugvó vulkán köré építkezne valaki. Bármilyen szilárd is az alap s tömör az épület — lent már készülődik, sokféle módon jelzi, érezteti magát az újabb kitörés. Lehetetlen e korszakban csak az ellenforradalmi tobzódást észrevenni. Látni-hallani kell a forradalmas áramlások elcsitultan morajló továbbregzését és az új világot érlelgető törekvések készülődését is.

A kép, a jelenség elemzése csak akkor lenne teljes, ha a kor társadalmi mozgását, a politikai élet alakulását is szemügyre vennők. De elegendő csak az irodalom fejlődésének egy-két lényeges mozzanatáról szólni. Az irodalom gyakran határozottabban is jelzi mindazt, ami a mélyben készülődik és mozdul, mint a kor társadalmi életének felszíne. Mert míg a politikában, a közéletben az ellenforradalmi hatalom a feszítő erőknek semmiképpen sem engedett teret, addig nyomása, szorítása a kultúra területén némi árnyalattal lazább. Könnyebb is az irodalmat ellenőrizni, féken tartani, mint magát a dolgozó tömeget. S nemcsak féken tartani, hanem félrevezetni: ideológiai zsákutcákba csalogatni s lázongó indulatait az ellenforradalmi rend szolgálatába „szelidíteni”.

E viszonylagos résen —, melyet a burzsoázia kényszerűségből és a feszültség csökkentésére is megnyitott — beáramlottak az irodalomba az elnyomott munkások és parasztok életének ihletett tükrözői és érdekeiknek szenvedélyes hirdetői. Mert nem az ellenforradalmi rendet erősítette, de annak ellenében hatott a lent világából érkező írók „betörése”, az elnyomottakról élményszerűen hírhozók csoportos megjelenése. A 20—30-as évek avantgardista vargabetűit túlhaladó modern realista törekvések szintén a munkás- és szegényparaszti hadrendet növelték-fegyverezték az osztályharcban. S az ellenforradalmi atmoszféra alatt feszítő forradalmi energiákból nőtt magasba a kor irodalmának lényegesen új tendenciája, a szocialista realizmus. Nemcsak mint eleven költői módszer, de mint elméleti-esztétikai irányzat is.

2.

A korszak irodalmi életének elemzése közben fokozatosan alakul ki bennünk az a felismerés, hogy BERZEVICZY ALBERT és BABITS MIHÁLY vitája a „kettészakadt irodalom”-ról korántsem tükrözte a valóságos helyzetet. Kiindulásuk megfelelt a tényeknek: a XX. század elején valóban egyre mélyülő szakadék keletkezett egyfelől a feudális-konzervatív, másfelől a polgári-liberális irodalom között. Míg azonban ők a kialakult szakadék fölött

* Felszólalásának nem teljes szövege.

a közeledés módozatait, a megegyezés elfogadható feltételeit keresték — a lehetőségei már megérlelődtek annak is, hogy „háromraszakadt” magyar irodalomról beszéljünk. Berzeviczyt és Babitsot bizonyára ennek az új „szakadásnak” a megsejtése is ösztönözte az előbbi „szakadás” esetleges kiegyenlítésére, a békülés lehetőségeinek kitapogatására. Ennek a „harmadik” irodalomnak éppenúgy voltak előzményei a század első két évtizedében, mint a Nyugat körül szerveződött „második”-nak az 1867 utáni korban. Ez az új, népi ihletésű, lehetőségeiben szocialista irodalom a Nyugat táborában jelentkező plebejus törekvésekre, elsősorban Ady és Móricz hagyományára támaszkodhatott.

A két világháború közti kor egyik legfontosabb jellemzője a munkáosztály és a szegényparasztság közvetlen irodalmi megszólalása volt. A huszas, harmincas években beérkező nemzedékeknek az előbbi korokhoz képest egyszerűen az osztály-összetétele is megváltozott. S mindez magával hozta az ábrázolt élményvilág, a művek tematikájának, színterének, légkörének és az írói esztétikának, formáknak felismerhető megváltozását is.

Az 1919 előtti korszak írói — a Nyugat első nemzedéke — jobbára még az irodalmunkban hagyományos társadalmi környezetből érkezett. A vagyonában, hatalmában elgyengült nemesi rendből, süppedő hétszilvafák árnyékából s a kis- polgárság és a polgári értelmiség köréből. A két világháború közti korban szinte elemi erővel jelentkeztek az alulról, a lent világából jöttek. Mintha az a társadalmi mozgás, amely a leverett forradalmakban tetőződött, — most az ellenforradalom gátjai által nagy sodrásából eltérítve új medret keresne magának. Akadt már nálunk eddig is író, aki munkás- vagy paraszti sorból indult — de ilyen bőséggel, ilyen csoportosan és tehetségükkel, elhivatottságukkal ennyire az irodalom élvonalába magasodva még sohasem jelentek meg az „alulróljöttek”. Prózaírók, akik paraszti mélységekből hoztak hírt, mint Tamási Áron, Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József és a romániai-erdélyi irodalom proletár-sorból érkezettjei, mint Asztalos István, Nagy István. Költők, akik a zsellérvilágból jöttek: Erdélyi József, Illyés Gyula, Sinka István, Sértő Kálmán. S a proletárellet küldöttei, a még tizes években induló Kassák Lajos, a mozdonyvezető fia Szabó Lőrinc, a munkássorsot sokféle módon megpróbált Gelléri Andor Endre és a küldetést valóban beteljesítő József Attila.

Az alulról érkezettség, a „népi” ihletés — a nép fogalmát itt természetesen marxista értelemben, munkásságot és szegényparasztságot egyaránt magába foglalva használjuk — önmagában csak a lehetőségét jelentette egy új, realista vagy — a mércét még magasabbra emelve — szocialista irodalomnak. Hogy a lehetőségből mi válhatott valóra, az már hare, a szemben álló erők közötti ideológiai küzdelem kérdése volt. E küzdelemben a nép valóságos és távlati érdekeinek felismerése, művészi kifejezése volt a tét. Az íróknak választaniuk kellett a maguk s a nép nevében kapitalizmus és szocializmus között. Mint tudjuk, mindebben korántsem egyenlő feltételekkel harcolhattak az írók tudatáért, szívéért a kapitalizmus s a szocializmus erői. Elegendő itt csak arra utalni, hogy ez a népi, potenciálisan szocialista irodalom sohasem tudott úgy megszerveződni, miként 1919 előtt a Nyugat körül a polgári. A megszerveződés funkciójára alkalmasnak látszó próbálkozások, folyóiratok: a Válasz, a Szép Szó, a Kelet Népe, a Magyar Csillag legjobb esetében is a harmadikutas koncepciók szintjén maradtak, rekedtek meg. Így végül is nem szervezői, hanem gyakran inkább szétzilálói voltak az új értelmű

és távlatú tömörülésnek. Korlátozott lehetőségeik miatt nem tölthették be ezt a feladatot a hazai Gondolat s a romániai Korunk sem. A kommunista emigráció hangja pedig csak nehézkesen, közvetetten szűrődhetett át a hazai irodalmi életbe.

A lent világának irodalmi „betörése” a történelmi helyzet érettségének, az elnyomott osztályokban feszítő felszabadulási energiáknak jól felismerhető jele volt. Az viszont, hogy ez a „betörés” nem vált „áttöréssé”, hogy a korban csak szórványos, elszigetelt eredményeket hozott, a hazai forradalmi erők gyengeségének, fogyatékosságainak s a burzsoá hatalom és ideológia viszonylagos erejének, rafinált szívósságának mutatója volt. Az előbb felsorolt írók lehetőségeit a burzsoá rend s a polgári ideológia és esztétika — ahol erre csak módja nyílt — keresztezte, szétzilálta, lefaragta. A szocializmus irányába ható ösztönös vonzódásból így lett sokaknál harmadikutas megalkuvás a kapitalizmussal. A nép élete reális ábrázolásának igényéből pedig naturalista esetlegesség vagy misztikumba hajló különcködés. Másoknál elfordulás a közélettől, a lázadás hangjainak elcsitulása és reménytelen beletörődés a meglevőbe, individuális elkülönülés, intellektuális és művészi magányosság. A népi indítás és indulat így szelidült a polgári irodalomnak a hagyományokban már jól kidolgozott keretei közé. Sőt akadtak olyanok is, akik a fasiszta társadalmi demagógia hatására nyíltan átmentek a túlsó oldalra: küldetésüket s a forradalmi örökséget eladták, elárulták.

A két világháború közti kor irodalma, a népi „betörés” történetének elemzése igen szembevetőn mutatja meg az ideológia felmérhetetlen jelentőségét, meghatározott szerepét az írói magatartás és életmű kialakításában, az irodalmi élet frontjainak, csoportjainak létrejöttében, megszerveződésében. Látnunk kell, hogy a munkás vagy paraszti élet ábrázolása, az ezzel az élettel összefüggő problémák írói-költői megjelenítése nem hozza szükségszerűen magával a nép érdekei végleges megoldásának, az ahhoz vezető útnak irodalmi kifejezését is. Ehhez — éppen úgy, mint ahogy a tömegek mozgalmában — arra van szükség, hogy az írók tudatába behatoljon a tudományos szocializmus ideológiája. Az íróknak találkozniuk kell ezzel az ideológiával, azt hosszabb-rövidebb küzdelem árán magukévá kell gyúrniuk, hogy eleven alkotóerőként hasson művészetükben. Csak így: a szocializmus eszmeiségét életszemléletének, művészetének belső mozgatójává érlelve, lesz képes az író kifejezni osztálya, az elnyomott proletariátus és parasztság távlati perspektíváit, s azt a lehetőséget és utat, amely a történelem megfelelő pillanatában megváltoztathatja az elnyomottak életét.

Az ideológiai felismerés, a dolgozók világához fűződő általános érzelmi szimpátia olykor az alulról érkezettség, a közvetlen népi élmények nélkül is ihletője volt a progresszív törekvésekkel telített művészi alkotásnak. A nép nemcsak saját fiait küldte el, nemcsak általuk szólalt meg, hanem igaz ügyének szolgálatára meghódított olyan írókat-költőket is, akik értelmiségi-kispolgári környezetből jöttek. Közülük többen is teljesebben, következetesebben szólaltatták meg a magukévá élt népi érdekeket, mint nem egy — plebejus „gög”-jében — önmagáról és küldetéséről megfejtkezett népi sarjadék. Ilyen módon érlelődtek jelentős kommunista költővé Gábor Andor és Komját Aladár. De nem kevésbé fontosak azok az eszmei-művészi törekvések, amelyek Juhász Gyula, majd Radnóti Miklós lírájában jelentkeztek. A költészetének 1919-ben elért magaslatához mindvégig ragaszkodó Juhász Gyula közvetlenül vagy közvetve inspirátora volt a lírai realizmus két világháború közötti fel-

virágzásának. Radnóti Miklós pedig az avantgardista buktatókat leküzdve 1933-tól fokozatosan alakítja ki, teremti meg a maga új, egyéni hangú realista költészetét.

3.

József Attila költészetében fejeződött ki a két világháború közötti kor valóságos helyzete a legmélyebben és legegységesebben. Lírájában nemcsak a szocialista realizmus első, általános értékű magyar megteremtője, de prózai írásai egyike-másikában s különösen *Ars poetica*-jában a szocialista realizmus esztétikájának egyik jelentős magyar megalapozója. Az *Ars poetica* ma már mérték és magosság. Csúcs, amelyről elibénk tárul a kor, s hömpölygő folyamával a történelem.

A vers indítását szokásos reflexeink még nyugalommal fogadják.

Költő vagyok — mit érdekelne
engem a költészet maga?

Polgár-bosszantás — bólíntunk hozzá. Így csinálta Baudelaire is, Ady is. S durvábban Rimbaud vagy Oscar Wilde. Meghökkenteni: törni a borsot a nyárspolgár orra alá. A következő két sor azonban elhessenti a kényelmes megszokottság nyugalmit.

Nem volna szép, ha égre kelne
az éji folyó csillaga.

Ez a kép az előbbi két sort indokoló magyarázat. Nem tűri, hogy a kérdésbe burkolt kijelentést félreértsük. Nincs abban semmi az „épater le bourgeois”-ból. Semmi hetykeség, semmi hetvenkedés. Mindössze egy tudatos poeta akart számotvetni hivatásával. Költő, aki a proletariátusból jött, s aki önmagát szocialistának formálja és tudja. József Attila létét és tudatát kívánja az adott világban egymáshoz mérni. És meghatározni benne a maga költőiségének értelmét és jellegét. Mélyebben és egyetemesebben, miként azt már egyik alkalmi versének kezdő strófaiban tette:

A költő olyan, mint a kisgyerek,
vagy mint az első ember a lapályon:
Két lábra állni próbál, hogy ne fájjon
apró mivolta, ne fődje berek,

de lássa messziről, mi közeleg,
milyen isten rémlik a teljes tájon,
mily csönd szívárog, hogy üreget vájjon
alánk, míg eltölt a gond és képzelet.

(A költő olyan, mint a kisgyerek...)

József Attilát nem a művészség rejtelmek, nem a költészettan szabályai érdeklik. Inkább a „teljes táj”, az egész emberi világ. Mit is keresne a tükörkép a tárgy helyén, az éji folyó csillaga az égen? Mert mindig a valóság, s annak ismerete: a költői „szakma” — és sohasem csak maga a poézis.

Polémiát kezd itt a költő a hagyományos, a régimódi ars poétikával. A műfajokat, a szabályokat rendszerező típussal, amelynek rangos példáit

olyan nevek jelzik, mint Horatiusé, s Boileaué. De József Attila e polémiában is nagy elődöket követ. Nem kisebb költőket a magyarok közül sem, mint Petőfit, Aranyt és Adyt. Rokonsága velük a költői „szakma” lényegének meghatározásából ered. Egyénenként más-más módon, de mindegyikük a valósággal, az étellel akarja rendezni, s megérteni leginkább a maga dolgát és poézisét.

Még legtöbbet Arany János őrzött meg a régiből. Először a lírai témák ihlető erejét mérlegeli *Vojtina ars poétikájában*, de később éppen a költői tükrözés mikéntje — valóság és poézis törvényeinek azonossága és különbsége izgatja. Petőfinél és Adynál már maga a lírai magatartás a probléma. A költő beavatkozásának tartalma és módja a társadalmi harcba. A XIX. század költői ezért lesz a lírai aktivitás patétikus hirdetője, s ami ettől elválaszthatatlan: korára jellemző társadalmi program. A haladás, a plebejus demokratizmus „lángoszlopa”: némi utópizmussal s a megfogalmazásban tisztán áttetsző naivsággal, de a jövő megmásíthatatlan és legyőzhetetlen hitével.

Külső körülményekben a legtöbb analógiát József Attiláéval Ady verse, a *Hunn, új legenda* kínálja. Mint József Attilát Németh Andor előadása a Cobden-szövetségben, Adyt Hatvany Lajos levele ösztönözte vallomásra, ars poétikára. Ez is magyarázza, hogy Petőfi szinte tételes kijelentésével („Ne fogjon senki könnyelműen — A hurok pengetéséhez!”) szemben József Attila is, Ady is kérdéssel kezd:

Minék a tanács, jóslat, aggodalmak?:
Gesztusaim élnek, míg meg nem hálnak
S életemnek csak nézői a maiak.

De Adynál csak strófák hosszú sora után érkezőnk el az egyértelmű felelethez, amelynek lényege azonos a józsefattilai kérdést feloldó kép tartalmával:

A tolakodó Gráciát ellöktem,
Én nem bűvésznek, de mindennek jöttem,
A Minden kellett, s megillet a Semmisem.

Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál,
Hulltommal hullni: ez a szolga dolga,
Ila a Nagyúr sírja szolgálkat követel.

Az életre apellál Ady: a valóság elsőszülöttségére a poézissel, a költőséggel szemben. Polémiája a kor, s a maga megszabta szükségszerűségek miatt nem ölthetett ennél objektívebb formát. Haladó, a saját szavajárása szerinti „életes” esztétikáját ezért fogja körül a felfokozottan individuális életérzés és alkotói gőg. Szuggesztív lírai erejét ez kétségtelenül növeli, de objektív érvényességét, ars poétikájában, esztétikájában a valóság törvényszerűségeinek teljes feltárását gyengíti, akadályozza.

A személyességnek nincsen híjával József Attila sem. A szubjektív költőiség azonban nála soha sem az individuális gesztusok, hanem tudatosan az objektív törvényszerűségek hordozója. József Attilát, az egyént, a lírikust esztétikájában és költői gyakorlatában 1929—30-tól az a gondolat vezette, amelyet egy fennmaradt mondatnyi töredékében így fogalmazott meg: „Ha egy osztály a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag, azaz művészi-
leg kifejezni, akkor erőltet ahhoz, hogy az egész emberiség nevében lépjen föl a

történelem dobogójára.” S. éppen József Attila volt az, aki osztálya életérzésének költői kifejezőjévé magasodott. Aki — mielőtt még hazánkban az osztály a hatalmat megragadta volna — a munkások képességeiről, lehetőségeiről társadalmilag-művészileg hírt adott: lírai előhangot a történelemhez. Poéta, aki osztálya nevében lépett fel a „történelem dobogójára”.

A maga elé tűzött feladattól érthető, hogy József Attila nem elégedett meg a „tükrözés” motívumának felidézésével. S az „égi csillag”, a valóság elsődlegességének elvont deklarációjával. Polémiájának történelmi távlatot adott.

Az idő lassan elszivárog,
nem lógok a mesék tején,
hörpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.

Szép a forrás — fürödni abban!
A nyugalom, a remegés
egymást öleli s kél a habban
kecsesen okos csevegés.

A tudat — az egyéni, s a társadalmi is — mindig léte történetének elemzéséből értheti meg adott pillanatának helyzetét. A bejárt útból az új szituáció kilátói magaslatát. Ilyen módon összegezhetette József Attila *A város peremén*-ben a „másfajta raj”, a munkások sorsának lényegét: „Papok, katonák, polgárok után — Így lettünk végre mi hű — meghallói a törvényeknek...” — Az esztétikai tudat is csak historikus igénnyel rendezheti el a maga sokszor nagyon is bonyolult ügyeit. Az idő múlását érzékelteti a költő, s felidézi a mesék világának tovatűntét. Talán habozna az ember a második strófa értelmét polémiának látni a rabszolga és feudális társadalmak mitologikus esztétikájával, ha a harmadikban nem világosodna meg a kantai tétellel perlekedő gondolat. „Szép az, ami érdek nélkül tetszik” — mondja Kant és ismételteti-variálja utána ezerszer-százezerszer elméletben és gyakorlatban a polgári esztétika. „Szép a forrás — fürödni abban!” — mondja József Attila s — akárhogyan magyarázzuk is — az érdek, a hasznosság, a praktikum elvével társítja a szépség fogalmát.

A múlt béklyózó esztétikai örökségét ekként elhárítva az útból, a költő a jelenre tér. A polémia közvetlenül aktuális sűrűséget kap:

Más költők — mi gondom ezekkel?
Moeskolván magukat szegyet,
koholt képekkel és szeszekkel
mímeljén mámort mindegyik.

E strófát gyakran idéztük, s — okkal vagy ok nélkül — mindannyiszor a l'art pour l'art öncélú esztétikája ellen. Sőt hagyomány volt, magát az egész költeményt is e tárgyban, a művészi öncélúság elleni küzdelem elvont gyakorlatában olykor csak szólammá, frázissá merevíteni. Pedig az *Ars poetica* több mint l'art pour l'art-ral vitázó vers. Voltaképpen már szocialista költői program. S az öncélúság elleni vitájában is a szólamnál konkrétabb, mélyebb. Természetes, már az eddigiekből is magától értetődően következik, hogy József Attila szembeszegül a Nyugat polgári költőinek „elefántesonttornyos”

igézetével. Nem fogadhatta el a babitsi „ezüstkor” időtlenséget mímelő és hirdető filozófiáját. „Nemes szellem nem hódol korának — írta *Ezüstkor* című tanulmányában 1930-ban BABITS. — Esküdjön minden a kultúra ellen: mi védjük legalább az Elefántesonttornyot, ha már egyéb templomot nem! S ha harcolunk is: harcunk se a lövészárók, hanem az Elefántesonttorony harca legyen. . . . . Tragikus harc, hőroszi irodalom: szemben a korrall, s felülről bírálva az elboruló barbár életet!” — De a kort megkerülni, elvontan fölébe magasodni úgysem lehet! Néhány év múlva ráébred erre Babits is. József Attila pedig kezdettől fogva a kor fősodráát kereste.

A vita azonban mélyebb és többütemű. A költő folytatja is:

Én túlépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább!
Szabad ésszel nem adom ocsmány
módon a szolga ostobát.

Vajon nem üres vagdalkozás-e ez? Van-e költő, aki az értelem irányító, formáló erejét a művészi alkotásban kétségbevonná? Akad-e ilyen a dadaista ámokfutókon, s a periferikus maguk-meghirdette zseni-jelölteken kívül? Az értelmet — kevés köszönettel: felemás módon — KOSZTOLÁNYI sem utasítja ki a poézis birodalmából: „. . . az értelmet nem becslöm le annyira — vallja a Nyugatban 1933-ban —, mint azok, akik az értelmetlenségben az ihletet, a mélységet bámulják. Nem becslöm túl az értelmet. Alkotás közben vajmi kevés hasznát látom. . . . . De mégis, valamire való az értelem. Altala fogalmat alkothatok a világról és az emberekről. Az értelem átal tudhatom meg, hogy miről érdemes írni, és miről nem, hogy hol kezdődik a költészet határterülete. A költészet határterülete ott kezdődik, ahol az értelem már tehetetlen.” — Nem játékos ösztönből keresgéli Kosztolányi az értelem helyét a művészetben. Észtétikájából következik, hogy jobbra maga sem tudja: igazi jelentőséget tulajdoníthat-e neki? Megtagadni ő sem, Babits sem képes. Elefántesonttornyukhoz kell is, igénylik is a már anakronizmusba hajló polgári racionalizmust. Nem mondhatnak le tehát egészen az értelem megvilágosító s a forma fegyelméhez is szükséges szerepéről. De jöttek nyomukba újak, fiatalabb polgári költők, akiket már feszélyeztek az értelmi normák és az ésszerűség társadalomban gyökerező józansága:

Mit bánom én, hogy versed miért, s kinek szól,
csak hátgerincem borzongjon belé.
Csak épület legyen, zárt, teljes egység,
sokréti, mégis áttekinthető
s nem kérdezem, hogy vajon lakható-e.
Csak minden szónak fénye, súlya, izma
legyen helyén s mindannyi talpra essék,
miként izgalmas, hajlós macskatest
s még azt se bánom, ha semmit se mond.

1938-ban jelent meg a kötet, *A teremtés dicsérete*, amelyből idéztünk. S a vers maga, Weöres Sándor *Harmadik nemzedéke* az *Ars poeticá*val szinte egyidős. Az első költője szorongatottságában az értelmén is túlalna már. S a másik poéta az értelem, a tudás szilárd alapzatára építi emberségét, költői hitvallását. A „semmit se mondás” révületével békülne, nyugodna el az egyik.

„Én nem fogom be pörös számat. — A tudásnak tesztek panaszt” — kiáltja egy új világ lehetőségeivel telítve, felszabadultan a másik.

Miért az értelemnek József Attilánál e különös súlya, kiemelt fontossága? Miért követel a munkásoknak „emberi öntudat”-ot? Miért is mondja oly nyomatékkal verse csattanójaként, hogy „ez össze-vissza kusza szövevénybe, — társadalmunkba, elme kell nagy fénybe”, — mely igazodni magára mutat”? Másutt pedig, hogy : — „Egem az ésszel felfogott — emberiség világossága”? S vajon miért volt vele oly személyes, annyira emberközeli hozzá Radnóti Miklós is : — „Ne hagyj el meggyalázott, édes Értelem”?

Mindennek ugyanaz a motiváló oka, amiért Weöresék már-már elfordultak tőle, s amiért Kosztolányi csak az ihlet körüli bábáskodásra utasította s magában az ihletben csak passzív szekundánsnak tartotta. Mert az értelem József Attilánál és hozzá igazodó kortársainál sem önmagáért való. Jelentősége náluk nem azonos a felvilágosodás kora gondolkodóinak elvont és mindenekfeletti ész-kultuszával. Nekik a „ratio” csak eszköz, nem trónra emelendő istenség. Eszköz, amellyel a valóság természetét, mozgását kifürkészhetik.

Költői szavak jelentése körül ritkán volt még annyi találgatás, mint amennyiben a józsefattilai „tovább”-nak része volt. Akadtak, akik valami tündérit, a „való világ” „habzó egét” keresték benne, mások viszont már irracionális elvek, a szürrealizmus értelmén túli világát. Pedig se egyik, se másik. Az értelem követelése és igénye József Attilánál természetesen nem valamiféle racionalista költészet meghirdetését jelentette. Kevés hozzá hasonló költőnk van, akinél az érzelmi telítettség, a képek szuggesztív hatása olyan jelentős és evokatív erejű volna. Maga az *Ars poetica* is a költői megformálásnak nagyszerű példája : képei az érzéki szemléletesség közvetlenségével jelenítik meg az elvont esztétikai gondolatokat. Mivessége a leginkább bűvészkedő polgári költőknek, formalista művészeknek is becsületére válna. Telítve van a vers alliterációkkal, tömör képekkel, amelyek nemcsak a költői eszmét, hanem a lírai indulatot, József Attila szenvedélyességét is kifejezik, hordozzák. Nem vádolható tehát azzal, hogy az értelem igényét meghirdetve az érzelem, a költői mélységek jelentőségét megtagadta, lebecsülte volna. De az érzelem csak követője, járuléka lehet annak, amit az értelem már megragadott, felismert. A szürrealizmus éppen ezt a természetes rendet akarja felforgatni : az érzelmet, a gomolygó „mélységeket” az értelem elé vetni. Ezt az esztétikát és alkotói módszert József Attila már a 20-as években megpróbálta és túljutott rajta. Nála így a „tovább” nem jelenthetett visszatérést ehhez az anakronisztikus költői módszerhez. József Attila materialista gondolkozó volt : versében a „tovább” az értelmi működésnél magasabbrendű formát, magát a társadalmi mozgást jelenti. S mert ebbe az irányba tart, mert költői ihletének ösztönző forrása az eleven társadalmi valóság, — az *Ars poetica* is a hagyományhoz mérten szokatlan fordulattal folytatódik :

Ehess, ihass, ölelhess, alhass!
A mindenséggel mérd magad!
Sziszegve se szolgállok aljas,
Nyomorító hatalmakat.

Lehet-e a költői magatartás lírai meghatározását az élet köznapi, apró dolgai közé ekként elkeverni? Evés, ivás, szeretkezés, pihenés : — ez lenne az

új líra ihletköre? Belőlük fakad a szocialista költészet emelkedett közéleti pátozsa? Mindez — kiélezve — természetesen nem igaz. Tény azonban, hogy a kommunista pártosságnak, a mindenségbe emelkedő anyagi és szellemi távlatoknak nagyranövő alapja éppen ebben a „köznap” motiváltságban rejlik. Az emberi érdekek, az emberi szükségletek kielégítése: ez biztosítja a reális, a meggyőző távlatot. A társadalom alakításának, az emberi boldogság szolgálatának objektív igényét minden utópikus álmodozás, minden elvont szépelgés, individuális nagyképűség nélkül. E strofa kezdő két sorában József Attila a marxista filozófia egyik leglényegesebb vezető gondolatát formálta lírai jelmondatná. Költői motívuma elevenen és bensőségesen harmonizál ENGELS szavaival, amelyeket e történelmi felismerésről Marx sírjánál elmondott beszédében megfogalmazott: „Darwin a szerves természet fejlődési törvényét fedezte fel — Marx az emberi történelem fejlődési törvényét: azt az eddig ideológiai burjától ellepett tényt, hogy az embereknek előbb enniük, inniük, lakniuk és ruházkodniuk kell, mielőtt politikával, tudománnyal, művészettel, vallással stb. foglalkozhatnak . . .”

Szükségeiteiben érteni meg és élni-érelmi poézissé a világot: ez a józsef-attilai materialista esztétika egyik sarkalatos pontja. A tudományos szocializmus filozófiájának alkotó érvényesítéséből ered, hogy József Attila képes új, korszerű tartalmat adni az örökölt, hagyományos fogalmaknak, eszméknek is. A köznap dolgok és a mindenség kettős egységében, dialektikus pólusainak egymásra találásában bontakoztatta ki új, szocialista értelmüket. A *szépség* fogalmát az érdekltség materializmusával kelti új életre. A *humánumnak* szociális alapokat és távlatokat ad. A *haza* nála nemcsak ideális elvonatkoztatás, de anyagi és szellemi igények eleven és kielégítendő összessége is. A *szerelem* pedig ábránd s erotikum mellett otthonosság-vágy és férfinak-nőnek egyképpen konkrét, emberi szükséglete is. „Nincs alku — én hadd legyenek boldog!”: egyéni és osztály-szükséglet így nő szellemi és poétikus magasságba.

Miért lenne különös, hogy mindezek után József Attila nyíltan és közvetlenül megvallja költészetének osztályharcos fogantatását és meghirdeti pártos történelmi pátozát?

Rám tekint, pártfogóm e század:
rám gondol, szántván, a paraszt;

engem sejdít a munkás teste
két merev mozdulat között;
rám vár a mozi előtt este
suhanc, a rosszul öltözött.

S hol táborokba gyűlt bitangok
verseim rendjét üldözik,
fölszundulnak testvéri tankok
szertedübürgni rímeit.

Az osztályharc tényét elleplezni, tagadni: a polgári esztétikának az utolsó févszázadban mindig kedves motívuma volt. De amit az esztéták ügyesen leplezni akartak, azt olykor megcáfolták éppen maguk a polgári alkotók. KOSZTOLÁNYI még az osztályharc megkerülésének látszatával kacérkodik,

amikor az öncélúság himnuszait írja : „... hiszek a költészet öncélúságában, abban, hogy egy versnek, egy regénynek semmi más célja nincs, nem is lehet, mint hogy szép legyen.” A látszat mögött is megjelenik azonban az osztályharc kemény valósága : „Semmi okom sincs megtagadni hitemet ezekben a mostoha időkben. Az elefántesont-torony még mindig emberi és tisztább hely, mint egy pártiroda.” Nemcsak az erőszakosan szervezkedő, fasiszta színezetű burzsoá pártok elől akart kitérni s védelmet találni Kosztolányi. Félelem töltötte el a proletár erők, a szocializmus hajnalodó, felkelő napjával szemben is. Amit Kosztolányi tagadni, vagy legalábbis elburkolni kívánt, azt Weöresék már nyíltan megvallották. Az osztályharcban teljes tudatossággal választottak. Jellemző az 1936-ban írott *Két iker-szonett*, amelyben Weöres Sándor az elnyomóhoz, majd az elnyomotthoz fordulva fejti ki a maga költészetének társadalmi meghatározottságát. Az elnyomotthoz így beszél :

Gyűlölhetsz ; gazdagok körében élek
és igazán csak őket ismerem,
így hát övök minden szeretetem
s tőlük való a bennem-élő lélek.

De te győzől, mert győzni te akarsz.
Géppé-vált ésszel, hézagos hitemmel
mihez kezdhetnék én a győzelemmel?

József Attila csak kifejezi — nem meghirdeti — ugyanazt az osztályharcot, amelyben Weöres — ha nem is kikiáltóként, nem is az elnyomók érdekeinek durva hirdetőjeként — az egyik részt, az egyik oldalt választotta. József Attilaé a másik rész : a proletariátus érdekeinek, emberségének teljes költői szolgálata. A vers záró akkordja így vezet vissza bennünket a kezdő motívumhoz : a költő megméri önmagát s az emberiséget a történelemben, a világban.

En mondom : Még nem nagy az ember.
De képzeli, hát szertelen.
Kísérje két szülője szemmel :
a szellem és a szerelem!

Amit megmért és megállapított, a helyzet elemzése pontos, s a történelem távlatában igaz és nagyszerű. Magasodjék felnőtté az ember — hirdeti a költő —, amikor az emberiség átlép történelme új periódusába! A szükségszerűség világából a szabadságéba! S a lírikus esztétikájának sem lehet más a lényege, mint a felnövő emberiséggel együtt magasodni!

BÓKA LÁSZLÓ válasza

Ne tessék megijedni, én nem fogok egy újabb referátumot tartani, csak két korrekciót tartok szükségesnek. Az egyik korrekció : Király István barátom felszólalásában említette, hogy az általam idézett Halász Gábor cikkhez Babits egy jegyzetet kapcsolt hozzá. Ezt a jegyzetet azonban Babits nem Halász Gábor általános értékelésével, összefoglaló értékeléseivel szembe szegte, hanem csupán a rangsor kérdésében. Ebben, azt hiszem, egyetértünk.

Ő maga a részéről az ellen tiltakozott, hogy nem Jékely ennek a csoportnak a legnagyobb költője, mint ahogy azt Halász Gábor gondolta, hanem Weöres Sándor. De egyébként ő a csoportosulást magát — éppen Halász Gáborral való vitájából is kivilágolt — helytelenítette változatlanul. „Az irodalom nem politika és nem tűri a politikai gondolkodást — írta Halász Gáborral való vitájában —, itt nincs szó rohamcsapatokról és történeti pillanatokról, itt csak jó és rossz írókról van szó.” Ez az egyik, amiben — azt hiszem — egyet-értünk.

A másik kérdés az, hogy előadásomban azt mondtam egy helyütt: Bármilyen sok rokonszenv fűzi ezekhez a költőkhöz Halász Gábort, méltán, hiszen olyan tehetségek vannak közöttük, mint Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Devecseri Gábor, az akkor még ide tartozónak látszó Radnóti Miklós, a jellemzés stb., amelyet ad róluk, riasztóbb, mint minden kritika.

Később egyesekkel beszélve rájöttem, hogy némelyek azt a benyomást nyerték ebből a megfogalmazásból, mintha ebben az időben általában Radnóti Miklósról is úgy látszott volna, hogy ebbe az írói csoportba teljességgel beletartozik. E mondat megfogalmazása lehetett csak pongyola, mert határozottan csak annyit akartam mondani, hogy Halász Gábor szemléletében voltak ezek együtt ilyen formában, a valóságban nem voltak, nem is lehettek, messziről, kívülről nem is látszottak összetartozóknak, azért nem, mert Radnóti Miklós költészetének bizonyos szocialista ihletése és szocialista indítása egy olyan jellegzetességet adott ennek a költészetnek legkorábbi korszakaiban is, amely ezt az azonosítást nem engedte meg egyébként kitűnő költőtársaival.

TOLNAI GÁBOR válasza

Az elhangzott vitának csak néhány kérdéséhez fogok hozzászólni. Ha minden passzust csak érintenék is, ami a vitán elhangzott, újabb külön előadást kellene tartanom. Válaszomban csak azokkal a kérdésekkel foglalkozom, amelyekkel nem értek egyet.

Kezdem azzal, amit Bóka elvtárs Halász Gábor Radnótira vonatkozó állítólagos kitételével kapcsolatban említett.

Amit Bóka elvtárs utóbb mondott, ugyanúgy nem elégít ki, mint korábbi szavai. Nem emlékszem pontosan Halász Gábor szóba került cikkére. De emlékszem Halásznak Radnótira tett személyes kijelentéseire. (Halász Gáborral éveken keresztül nap mint nap találkoztam, egy munkahelyen dolgoztunk a Széchényi Könyvtárban.) Halász Gábor valamennyire felismerte Radnóti jelentőségét, mégpedig az „Ének a négerről, aki a városba ment” önálló füzetben való megjelenése idején. Talán valamelyik cikkében is reagált rá?! Azt mondotta, nemegyszer beszélgetések során, hogy itt valami új jelentkezik, olyan hang, ami a magyar lírában nem volt még. A vers nagy lendülete, pátosza Halász finom füle számára is valami felfigyelésre érdemeset, újat jelentett.

Bóka elvtárs is bizonyára visszaemlékszik — mint én —, csak megfeledkezett róla, hogy Jékelyvel és Weöressel és azokkal az „újholdas” költőkkel, akikkel Halász másokkal együtt, szóba került cikkében foglalkozik, Radnótival nem volt még emberi kapcsolatban sem. Szemben álltak és ez a szembenállás politikai szembenállás volt. Radnóti 1937-ben — nem kell megismételni délelőtti előadásomat — azzal a költői múlttal, ami mögötte állt, nem volt azonosítható Jékelyekkel. Halász Gábornak jobb füle és szeme

volt annál, hogy ilyen azonosítást tehetett volna. Különösen az „Ének a négerről” jelentőségének felismerése után.

Egy másik kérdés: A tegnapi vitában Képes Géza elvtárs érdekes képet rajzolt József Attila világirodalmi elterjedtségéről. Az olasz fordításokkal kapcsolatban így fogalmazott: „úgy tudom”... A jegyzőkönyv számára az „úgy tudom”-ot precizíroznunk kell. Képes azt mondta, hogy 1952-ben jelent meg először egy József Attila füzet olaszul, Umberto Albini tolmácsolásában és később ez a füzet kibővítve, kötetté teljesedve jelent meg, ez év elején. A következő korrekciót kell itt tennünk:

Az első füzet egy bizonyos kiadónál jelent meg, a másik József Attila kötet, az idei, egy másik kiadónál. A két kiadónál való megjelenésnek az volt a sajnálatos következménye — kapitalista kiadói viszonyok között, ahogy lenni szokott —, hogy az idén megjelent kötetben az első füzetben már szerepelt egész sor József Attila vers nincs benne, mert az első kiadó nem járult hozzá a megjelenésükhöz. Például „A város peremén” és más politikailag is fontos vers a másodikban nincs benne, noha az első füzetben napvilágot látott. Ez a József Attila kiadás különben 3000 példányban pár hónap alatt elfogyott. A napokban kaptam levelet a fordítótól, aki közli, hogy új bővített kiadást készít elő és sikerült megállapodnia az első füzet kiadójával, hogy az ott közreadott versek nagy része is belekerülhessen az új kiadásba.

Még egy kiegészítés a *József Attila Olaszországban* kérdéshez: József Attila versek olvashatók még az 1949-ben ORFEO (Il tesoro della lirica universale interpretato in versi italiani a cura di Vincenzo Errante e Emilio Mariano — Sansoni, Firenze) címen megjelent világirodalmi antológiában, más műfordítók tolmácsolásában.

Rába György elvtárs felszólalására csak röviden utalok. Rába György érdekes elemzést adott Szabó Lőrinc lírájáról. Az elemzés lényege az, hogy ő is az izmusokon ment keresztül, mégis nagy költő volt. Elemzése egy alapvető hibát tartalmaz. A hiba — ami éppen a lényegtől fordítja el a figyelmet — az, hogy nem nézi Szabó Lőrinc pályáját történetileg. Ha mi Szabó Lőrincről úgy beszélünk, hogy *nagy költő, kiemelkedő költő*, időn és téren kívül, rendkívül furcsa helyzetbe kerülhetünk. Mert, aki ma hallott először a magyar irodalomról, nem tudja, József Attila és Szabó Lőrinc közül melyik az igazán nagy költő.

Véleményem szerint Szabó Lőrinc egy lefelé mutató út végén áll; Babits Mihály lefelé mutató folytatása, nemcsak József Attilának, hanem még Illyésnek is mögötte van a történelmi fejlődésben.

Király elvtárs felszólalásának rendkívül örültem. Örültem, mert sokszor járt már bennem az az érzés, hogy a népi írókkal kapcsolatos vita egy időre szükségszerűen eltereli a figyelmet irodalmi életünk más kérdéseiről. A népi írók problémája mellett egyik ilyen alapvető kérdés a modernizmus. Igaza van Király elvtársnak, hogy nem tisztázta és nem oldotta meg a modernség problematikáját a közelmúltbeli vita, beszélni kell erről tovább.

Király elvtárs felszólalásának nagy részével egyetértek. Csak egy probléma kapcsán vitázom vele: Helyes a kiindulási pontja, igaza van akkor is, amikor azt mondja, hogy a modernség újra jelentkezésében visszaüt az elsúlygyedtt polgári múlt. De nincs igaza akkor, amidőn nem ismeri el a felszabadulás előtti különböző modernista jelenség történelmi szükségszerűségét. Mi úgy gondoljuk, egyetértve Révai Józsefnek a Kortársban megjelent József Attila tanulmányával, hogy felszabadulás előtt szükségszerű volt a modernség,

szükségszerű volt az adott történelmi helyzetben, szükségszerű volt nálunk is és szükségszerű volt sok helyen nyugaton. Ez nem jelenti azt, hogy ami 1920-as években szükségszerű volt, az szükségszerű ma is.

Más felmerült probléma, amivel nem értek egyet, a vitában nem volt.

Hadd mondjam meg még csupán azt, hogy ez a vita nagy lépés volt előre eddigi vitáinkkal szemben. Az sem jelentéktelen motívum, hogy míg a múltban írók nemigen vettek részt az irodalomtörténészek vitáin, most komoly számmal voltak jelen. Legfeljebb egyet lehet sajnálni, de talán a következő alkalommal erre is sor kerül, hogy az írók aktív felszólalókként is részt fognak venni vitáinkon. Hiszen amiről itt szó van, az nem az irodalomtörténészek dolga csak, hanem az élő magyar irodalomé is.

SÖTÉR ISTVÁN elnöki zárószava

Tisztelt Hallgatóság! E sokrétű, szerteágazó, gazdag vita után zárszót adni, amely magában foglalná az itt elhangzott fejtegetések, előadások valamennyi tanulságát, amelyik kitérne mindegyikre, érintené lényegében az itt elhangzott gondolatokat — ilyen zárszót adni nem tudnék. Erre rögtönzötten, azt hiszem, senki sem vállalkozhatik. Az utolsó felszólalásnak tehát — hogy így nevezzem inkább a magam szavait — egy feladata lehet: néhány elvi kérdésre kitérni.

A kétnapos ülésszak egyik legfontosabb gondolata Révai József előadásának végkövetkeztetésében fogalmazódott meg: az az igény, mely József Attila, illetve Petőfi költészetének klasszicitását hangoztatja és sürgeti a klasszicizmus ismérveinek, elméletének kidolgozását. Bizonyára sokak számára hat meghökkentően, hogy József Attila klasszicizmusáról beszélünk, hiszen sokak szemében a klasszicizmus a német és francia XVII—XVIII. századi példát jelenti. Mégis ez az igény, hogy József Attilát klasszikusnak tekintsük ugyanolyan értelemben, mint Petőfit, teljes joggal merül fel, és én szeretnék itt néhány gondolatot fűzni Révai József végkövetkeztetéséhez, természetesen azzal, hogy a későbbiekben kell majd irodalomelméletünknek a mi sajátos magyar és forradalmi klasszicizmusunk elméletét kidolgoznia.

Az, hogy József Attila klasszikusa lehet a magyar költészetnek, elméletileg talán a klasszicizmusnak azzal a sajátosságával támasztható alá, hogy klasszikus műalkotás, klasszikus korszak többnyire, nem véletlenül, egy új történelmi, társadalmi korszak kibontakozásakor jelentkezik, mint pl. az angol renaissance derekán Shakespeare műve, a német polgárosodás elején a goethei klasszicizmus, a francia polgárosodás útjának kezdetén a XVII. századi francia klasszikus dráma stb.

Mindez talán abból magyarázható, hogy a klasszicizmusnak éppen az az egyik legfőbb ismérve, hogy formailag és eszmeileg tökéletes kifejezése jön létre valamilyen új helyzetnek — egy új történelmi, társadalmi helyzetnek, egy nagy író által felismert új korszaknak — és pedig nem csupán a korszak történelmi, társadalmi valóságának, de érzelmi, értelmi, indulati stb. velejáróinak is. Lehet, hogy ez a tökéletes, ez a végső módon kerekded, a művészi tökély fokán kifejezett összhang — az újonnan támadt valóságnak ez a harmonikus megragadása — éppen azért lehetséges egy új korszak elején, mivel egy nagy költő a jelentkező új jelenségek iránt a leginkább fogékony, s az

útnak megérzésében, megsejtésében a leginkább úttörő — helyesebben: *forradalmi*. Elképzelhető, hogy a József Attila kifejezte új életérzés, új szemlélet, új irányzat, amelyik a szocializmus világára lesz jellemző, talán éppen azért nyer olyan tökéletes és végleges megfogalmazást az ő költészetében, mert ő az, aki *elsőnek* érzékeli nálunk a lírában ezt az új világot, új humanizmust, új emberiséget, amelynek teljes kifejlődését ő maga még csak meg sem élhette. Mégis ennek az új világnak történelmi jelenléte éppen elég inspirációt adhatott József Attilának ahhoz, hogy az első felismerés, az első rádöbbenés élességével az új érzéstípus, az új szemlélet, az új világnézet tökéletes, végleges, lezárt kifejezését adhassa. Azt hiszem, hogy hasonlóan teljes és zárt, hasonlóan újat felfedező klasszicizmus a mi költészetünkben: Petőfié, aki szintén egy új történelmi korszak hajnalán tudatosítja magában és kortársaiban mindazt a szemléletet, érzést stb., ami bizonyára *másféle* már, mint az előtte járó nemzedékek élményei, valóságtapasztalatai.

Adynál talán kevésbé lehetne klasszicizmusról olyan értelemben beszélni, mint akár Petőfinél, akár József Attilánál, hiszen e két nagy költőnk egy forradalom által megteremtett, valóban új társadalmi és történelmi korszak küszöbén áll: hozzájuk képest Adynak inkább közbenső szerep jut.

Hogy József Attilánál az új mondanivaló, az új szemlélet kifejezése, adekvát és tökéletes, új formákba való öntése mennyire egyetemes, mennyire általános költői teljesítmény, erre ne csak forradalmi verseit vegyük példának, hanem szerelmi költészetét is — pl. az olyan új típusú érzelmet kifejező darabját is, mint amilyen az *Óda*.

Egy másik probléma, mely többször felmerült és mely körül igen színvonalas és fontos vita alakult ki: az ún. „izmusok” kérdése. Ezt a problémát Király István és Szabó György fejtette ki — maga Révai József is érintette, s Turóczy-Trostler akadémikus felszólalása is ebben a kérdésben hangzott el. Néhány tanulságot szeretnék levonni az itt elhangzott fejtegetésekből: mindenekelőtt a terminusok között kellene kissé óvatosabban válogatni; „modernizmus”, „avantgardizmus”, „izmusok”: mindezek a megjelölések néha félrevezethetnek, megtéveszthetnek bennünket. Nyilvánvaló, hogy az a folyamat, amelynek részeseként láthatjuk József Attilát első korszakában, illetve a magyar költészetben Kassákon, Füst Milánon és egyéb költőkön kívül még annyi külföldi költőt — Majakovszkijtól Aragonig, vagy Marinettiig — nyilvánvaló, hogy ez a folyamat egy új költői kifejezés, nyelv keresésének igényéből származik. Azt sem merném mondani, hogy az új költői formák megteremtésének iránya, szándéka (nevezzük avantgardizmusnak, modernizmusnak, vagy akár formabontásnak is) specifikusan huszadik századi jelenség. A XIX. századnak is meg volt a maga „formabontása”, ha a XVIII. századi klasszicizmussal szemben fellépő romantikára gondolunk, új műfajaival, a dráma megbontott formáival, a ballada, a népköltészet stb. új típusú jelentkezéseivel, tehát egész ars poéticajának és költői műfajtarának problematikus kibővítésével.

Hasonló, de lényegesen következetesebb, szélesebb fokú folyamat indul meg a XX. század 10-es, 20-as, 30-as évtizedeiben: az expresszionizmustól kezdve a szürrealizmuson át számos iskola törekszik a régi formák helyett új formák, új költői kifejezés-művészet megteremtésére.

Alapjában véve kétarcú és rendkívül ellentmondásos mozgalmak ezek. Megvan bennük a szembefordulás egy korszerűtlenné, szokványossá, sematikussá vált formakincessel — a szembefordulás valami elaggottal és meg-

csontosodott. Másrészt viszont fennáll legtöbbjükénél, az igazi cél szem elől tévesztése, tehát egy bizonyos öncélúságnak, vagy az önmagába fordulásnak veszélye is. Ezek a kétarcú irodalmi áramlatok, amelyek a XX. század egész irodalmán végigvonulnak, sok múlandót hoznak létre, de létrehoznak maradandó műveket, új költői formákat is. Majakovszkij, a francia kommunista líra — és József Attila műve jelzik ennek az áramlatnak maradandó eredményeit.

József Attila költészete arra szolgálhat tanulságul, hogy az „izmusok” közreműködése egy új költői formanyelv kialakításában hogyan, miféle módon vezethetett eredményhez. De éppen József Attila példáján mérhetjük le az ilyenfajta keresés öncélúvá, problematikussá válásának veszélyeit is. Aránylag igen kevesen tudták elkerülni e veszélyeket, az „izmusok” követői közül. Kétségtelen, hogy József Attila, amikor a különféle expresszionista, szürrealista, vagy egyéb áramlatok inspirációját beengedi a maga költészetébe, nem valami úgynevezett formalista vagy dekadens törekvés jegyében teszi ezt. József Attilánál mindezek a költői irányok egy új költői kifejezőmód kialakítása, megteremtése céljából fontosak. Minden olyan vizsgálat, mely ennek a célnak figyelmen kívül hagyásával boncolja József Attila „izmusait”, eleve mellékútra tér.

József Attila költészetében nem annyira ezen iskolák jelenlétének kimutatása tanulságos, hanem annak érzékeltetése, hogy hová jutott el ezekből, mit tartott meg belőlük s miféle újszerű költői kifejezőmódot teremtett bizonyos elemeik megtartásával.

Ez a küzdelem, ez a harc az új költői formáért, az új mondanivaló — a *klasszikus* értelemben lényeges új mondanivaló — adekvát kifejezési formájáért: József Attila egyik legnagyobb teljesítménye és egész életművének egyik legragyogóbban megoldott problémája.

Nekünk József Attila költészetét ennek a teljesítménynek aspektusában kell szemlélnünk és nem azon kell vitatkoznunk — mert ha ezt tesszük, álproblémán vitatkozunk —, hogy voltak-e költészetében „izmusok” vagy sem, és ha voltak — baj-e ez vagy sem? Igen is voltak, de ő szuverén módon használta fel a különféle iskolák kifejezési technikáit, azért, hogy belőlük megteremtse a maga sajátos, *klasszikus* kifejezési művészetét, amely nem a Petőfi, nem az Ady költészetének módján *klasszikus*, hanem egészen újfajta módon — s amelynek létrehozásához szükség volt útkeresésre, kísérletre is.

József Attila példájából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a keresés, a formabontás, a különféle „izmusok” fürdője lehet inspiráló, edző — és lehet a legnagyobb mértékben káros is. Indokolt és eredményes volt a formabontás útja, amikor egy új kifejezési művészet született belőle — egy új és forradalmi eszme kifejezésének művészeté. Aragon és Éluard szürrealista költő létükre sem váltak dekadensekké, hanem kinőttek, épp a forradalmi eszmeiség hatására, kísérletező korszakukból, és annak eredményeit be tudták olvasztani új, szocialista költészetükbe. Ugyanezt mondhatjuk el, még világosabb példaként Majakovszkij költészetéről is.

Szabolcsi Miklós előadásának végtanulása — szerintem — a problémát helyesen fogalmazza meg. Ő azt tanácsolja, hogy próbáljunk a megtalált új eredményből kiindulni — tehát a valóban vívmánynak tekinthető formából és ne menjünk vissza egy olyan út elejére, amelyen mások már eredményesen haladtak végig. Szabolcsinak ez a végkövetkeztetése helyes és gyümölcsöző

a mai költészet számára is. Valószínű, hogy egy mai regényíró, ha a maga műfajának legfejlettebb technikájával akarja mondanivalóját kifejezni, nem Balzachoz, s a múlt század regényírási technikájához fog visszanyúlni, hanem ennek a technikának továbbfejlődött, megtetézett új változatait fogja keresni, s azok segítségével építi föl művét. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy ez a XX. századi regényíró emiatt már nagyobb regényíró lesz Balzacnál.

Miféle tanulságot vonhatnak le a mai költők a költői formanyelv keresésének József Attila kifejezte példájából? Elsősorban is azt a tanulságot, hogy József Attila életművével olyan klasszikus hagyomány jött létre, amelynek megkerülésével lehetetlen a mi szocialista igényű líránkban egészséges irodalmi folyamatosságot létrehozni. Ezért volt igazuk azoknak a költőknek, akik a József Attila-hagyományhoz valamiféle igényvel ragaszkodni próbáltak. És ezért volt hiba József Attila örökségének bizonyos mértékben problematikus hagyományként való bemutatása, illetve bizonyos mértékű háttérbe szorítása.

Nem Petőfi költői nagyságát akarom vitatni — de úgy érzem, a szocializmust építő társadalomban alkotó költő számára József Attila több segítséget, több útmutatást és főleg több költői vívmányt nyújt, mint Petőfi, akinek költészete megszabta egy fél évszázad magyar lírájának kifejlődését. Ady felléptéig, akinek lírai hagyományát nemegyszer újra lehet teremteni a mi viszonyaink között is — de a mi új költészetünk, szocializmust építő társadalomban létre jövő, szocialista igényű líránk számára, mégis csak József Attila nagy, megoldott költői problémái jelentik a frissebb segítséget. Az a költői csoport, amellyel Diószegi András kitűnő felszólalása foglalkozott, amelyik a József Attila örökséghez folyamodott, helyesen járt el, s legfeljebb annyit lehetne szemére vetni, hogy még következetesebben kellett volna ezt az örökséget kihasználnia, kamatoztatnia. Az új magyar líra számára a József Attila-örökség (mint klasszikus örökség, mint a megoldott költői feladatok gazdag gyűjteménye) lehet csak az egyetlen helyes, serkentő és megnyugtató kiindulási alap egy új, szocialista költői korszak távlatában.

Nem kétséges, hogy mint lezárult és teljes életmű, Radnóti lírája a József Attilaé szomszédságában az új magyar költészet legjelentősebb lírai teljesítményei közé tartozik. Radnóti a maga viszonylag rövid pályáján eljutott a kifejezési tökélynek és a költői teljességnek olyan fokára, amely életművét akárhány nagy kortársának életműve fölé emeli. Radnóti Miklós, éppen életének utolsó korszakában olyan tragikus és nagy költői élmény birtokosává vált, hogy lírájának utolsó fejezete őt feltétlenül a legnagyobb magyar költői művek polcára emeli. Ha azt a kérdést vizsgáljuk, hogy ennek a tragikus életműnek ez a végső beteljesülése miként hozhatott ilyen nagy költői eredményt: ugyancsak a költői kifejezési művészet keresésének korábbi tanulságaira bukkanunk. Radnóti ugyancsak különféle szürrealista irányok között tapogatózva keresi új hangját, de egy bizonyos szakaszon túl (éspedig a második világháborúhoz közeli évek valamelyikében) ez a kísérletezés abba marad, mivel kialakult Radnóti meglehetősen impresszionistának tekinthető, s rendkívüli zeneiségében, árnyaltságában, gyengédségében és bensőségében oly felejthetetlen költői hangja. Ez a nosztalgias, igen erőteljesen lírai és színezett hang — amelyik mögül még a nagy és akár a költőn is túlnövő élmény hiányzik —, ez a hang társul majd az utolsó borzalmas esztendőben azzal a megrázó és az egész emberi lét tragikumát, értelmét magában foglaló élménnyel, mely őt valóban nagy költővé avatja.

De az ő költészetének is elő kellett készülnie a nagy élmény befogadására, s ez az előkészület szintén csak tapogatódzások, formai keresések útján, majd pedig az új kifejezési művészet megtalálásának állapotában vált teljessé.

József Attila költészetének van egy érdekes fejezete, amelyeket — úgy érzem — a viták nem világítottak meg eléggé. József Attila ugyanis költészetének végső, klasszikusnak nevezhető szakaszában eljutott bizonyos ősköltészeti inspirációkhoz is: a különféle formabontó kísérletek után épp az ősköltészeti minták vezették el a költészet klasszikus fokára — az ősköltészet ihletése nyomán vált lírája népiessé, illetve klasszikussá. A Kalevala iránti rokonszenve, vagy — ahogyan Bóka László kifejtette — a vogul népköltéssel való foglalkozása bizonyára nem dilettantizmus és nem véletlen jelenség, hanem mély belső költői keresésből fakad, amiként a *Toldi szerelme* iránti érdeklődése is.

Befejezésül szeretnék utalni arra a biztató jelenségre, hogy a József Attila-örökség ideiglenes elhanyagolása után költészetünk vissza kezd térni ehhez a nagy klasszikus hagyományunkhoz. Nem egy biztató jelét látjuk annak, hogy költőink meg fogják találni azt az utat, amelyet József Attila kissé már előkészített számukra. Ha a felszabadulás utáni, illetve a fordulat éve utáni költészet különféle bajaira, gondjaira, nehézségeire és költői kudarcaira gondolunk, akkor ezek egy részét azzal is megmagyarázhatjuk talán, hogy túl kánonszerűen próbálták éppen a Petőfi-típusú költészetet követni és túlságosan megfélekedtek a József Attila-féléről. E kor lírájának sok sematikus jelensége éppen abból magyarázható, hogy a József Attila-féle tanulságokat nem vették figyelembe. Ha az újabb költőnemzedékben körütekintek, nem egy jelét látom annak, hogy a József Attila-örökség az eddigi átmeneti elhanyagoltatás után lassan fel fog szívódni költőink gyakorlatába, mégpedig nem epigonizmus formájában, s nem a szorosan vett utánzás, követés módján, hanem a József Attila teremtetten költői vívmányokból levont tanulságoknak a költészetben való alkalmazása által. És ha ez a kétnapos vita ezt a tendenciát bármiféle módon megerősítette volna, ha az itt elhangzott előadások ehhez a fejlődéshez bármiféle indítékot adtak akár fiatal, akár idősebb költőink számára — ha a József Attila megvalósította és megoldotta költői feladatok őket is a maguk feladatainak hasonló szellemű megoldására mozgósítják, inspirálják: akkor ez a kétnapos ülésszak nem volt hiábavaló.

SÓTÉR ISTVÁN

BESZÁMOLO A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY MUNKÁJÁRÓL

Elmúlt nagygyűlésünk óta nem egészen egy esztendő telt el, s ez idő alatt az I. Osztály munkája változatlan mederben folyt tovább. Sok területen sikerült konszolidált viszonyokat kialakítanunk és a korábban megkezdett munkákat az egyes tudományágakban továbbfolytatnunk. Az I. Osztály ez év júniusában új vezetőséget választott, mely kisebb létszámmal kell hogy megfeleljen feladatainknak. Változott az osztálytitkár személye is. Ez úton szeretném kifejezni köszönetemet az előző osztálytitkárnak, *Bóka Lászlónak*, aki esztendőig látta el ezt a nehéz feladatot. Bóka László érdeme az, hogy az ellenforradalom utáni zavaros helyzetben az Osztály már viszonylag korán munkához látott, s a hozzánk tartozó intézményekben rövid megszakítással tovább folyt a munka. Bóka László nevéhez fűződik a nyelvtudomány és irodalomtörténetírás területén számos nagyarányú munka elkezdése, s különösen az irodalomtörténetészek tartoznak neki köszönettel, az Irodalomtörténeti Intézet felállítása terén nyújtott segítsége, közreműködése miatt. Köszönettel tartozunk a régi osztályvezetőségnek is, mely részben az új osztályvezetőségben is helyet foglal. Ez úton is kérem a volt osztályvezetőségi tagokat, hogy támogassanak bennünket további munkánkban.

Az I. Osztály folyamatban levő és küszöbön álló feladatait néhány sajátos körülmény szabja meg. Ezeket a körülményeket csak beható tudománytörténeti elemzés tudná megvilágítani és erre most időnk nincs. Mégis utalni szeretnék arra, hogy mind a nyelv-, mind az irodalomtudományban, valamint a zenetudomány terén is sokévtizedes mulasztásokat kell pótolnunk. Nem első ízben mutatunk rá arra, hogy a fejlett kultúrájú országokkal ellentétben, minálunk a XIX. század nagy európai tudományos fellendülése csak részben érvényesült. Míg a külföldi egyetemek műhelyeiben, katedráin élénk alkotómunka összpontosult, s valóságos tudományos munkaközösségek alakultak ki, addig minálunk néhány nagy tudós lelkes, áldozatos kezdeményező tevékenységének lehettünk csak tanúi. Nagy tudósok voltak nyelvtudományunk, irodalomtörténetírásunk úttörői, de például az irodalomtörténetírásban iskolát nem igen tudtak kialakítani maguk körül. Toldy Ferenc, vagy Gyulai Pál tudományos munkája körül éppen az iskola hiányzott, s habár

a századfordulón Riedl Frigyes, később pedig Horváth János létrehoztak is tudományos iskolát, mindez alapos késéssel valósulhatott csak meg a francia német, vagy angol tudomány teljesítményeihez képest. A romantika utáni német tudományosságban kialakuló filológiai-kritikai irányzat jelentős inspirációt adott a magyar tudománynak is, a nélkül azonban, hogy ez az inspiráció szélesebb körre, egy-egy tudományos iskola területére kiterjedhetett volna. A régi Magyarország tudományos viszonyainak mostoha volta okozza azt is, hogy a filológiai-kritikai áramlat előnyös hatásai kevésbé érvényesülhettek minálunk. Míg a nyugati országokban ez az áramlat a szövegkiadások, textológiai vállalkozások, bibliográfiák, nagy történelmi összegezések egész sorát hozta létre, s ezzel megvetette egy későbbi, nagy tudományos feldolgozás alapjait, addig minálunk a pozitivizmus és a filológiai-kritika valóban jogosult feladatai is nagyrészt elvégezetlenek maradtak. Irodalmi szövegeink nagy része máig is gondozatlan; mintaszerű kritikai kiadások csak a felszabadulás után indulhattak meg. Egyik legértékesebb nemzeti örökségünknek, a magyar irodalomnak* szövegei, dokumentumai (levelezések, memoárok stb.) máig is kéziratárakban lappanganak. Azt mondhatnók, hogy irodalmunk anyagának egy töredéke forog csupán közkézen s áll a tudomány rendelkezésére. Ha ezt a helyzetet összehasonlítjuk azzal, amit a Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában tapasztalunk, komoly aggodalom tölt el bennünket, s úgy érezzük, hogy a magyar tudománynak olyan feladatokat is el kell látnia, amelyeket a fejlett kultúrájú népek már a múlt század második harmadáig befejeztek. Sok körben tapasztalunk máig is meg nem értést a levéltári, hírlaptári kutatómunkával szemben. Sokan vannak, akik feleslegesnek tartják nyelvi és irodalmi örökségünk gondozását. Akik így gondolkodnak, figyelmen kívül hagyják azt, hogy az épülő szocialista társadalomban, a szocialista kultúrában bent foglaltatik egy-egy nép, egy-egy kultúra múltbeli, valóban értékes öröksége is, és ez a társadalom, ez az épülő új kultúra éppen azzal válik gazdaggá, hogy magába szívja mindazokat az örökségeket és tanulságokat, melyek a múlt mégoly ellentmondásos, de haladó igényű mozgalmaiból és alkotásaiból fennmaradtak. Mindezt azért mondom csak el, mert utalni szeretnék rá, hogy az I. Osztály körébe tartozó tudományok ugyanakkor, amidőn a marxizmus eszmei, elvi alapján állva alakítják ki tevékenységüket, egyszersmind elvégeznek olyan feladatokat is, amelyeket a fejlettebb országok már a múlt században elvégeztek. Ezért van szükség nyelvtudományunkban nagyszótárak, leírónyelvtanok, etimológiai szótárak kiadására. Ezért van szükség a Magyar Népzene Tárának széleskörű kiépítésére, a Magyarországi Latinság Szótárának elkészítésére, az irodalomtörténetírás területén pedig kritikai kiadásokra, levélgyűjteményekre, emlékiratokra, hírlaptárakban vagy kéziratárakban lappangó anyagok tudományos feldolgozására és szövegszerű rendezésére. Tudományos munkánkban a marxista-elvű rendszerezés, történeti ábrázolás és

szintézis ily módon szükségképpen párosul a filológiai alapkutatásokkal, bibliográfiák, szövegkiadások létrehozásával.

Ezek a sajátos körülmények arra készítetik a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy jövőbeli munkásságát mindkét igény figyelembevételével alakítsa ki. Akadémiánk nagy jelentőségű kezdeményezése s z é l e s t á v l a t ú t e r v e z ő m u n k á b a n fogant s valamennyi tudományág területén mintegy másfél évtizednyi érvénnyel kívánja az elvégzendő feladatokat megszabni s azoknak személyi és anyagi feltételeit megteremteni. Csak ennek a tervezési munkának elvégeztével válik számunkra végképp világossá feladataink mérete és terjedelme, — csak ez a tervező munka biztosíthatja azt, hogy az Akadémia az egész magyar tudományosság irányítója, ellenőrzője s egyszersmind kezdeményezője legyen. Magára az Akadémiára háruló feladat, hogy a jelen és jövő feladatait megszabja s e tevékenység osztályunkra is komoly feladatokat ró. Akadémiánk Elnöksége az I. Osztálytól várja számos tudományterületen a tervező munka megkezdését s az anyagi, valamint személyi igények kifejtését, kialakítását. Az alábbiakban rá szeretnék térni ennek a tervező munkának néhány főbb pontjára és hangsúlyozni szeretném, hogy az alább ismertetendő területek szakértőinek az elkövetkező egy esztendő alatt ki kell dolgozniok az őket érintő tudományos kérdések másfél évtizednyi fejlesztési és munkatervét, valamint ki kell alakítaniok e fejlesztés és tudományos munka anyagi és személyi feltételeit. Az I. Osztály területéhez tartozó bizottságokban, munkacsoportokban, intézetekben az elkövetkező egy esztendőben meg kell indulnia az egész fejlődést átfogó és megszabó tervezés munkálatainak. Ismertetem azokat az alapkérdéseket az egyes tudományágak jövőbeli munkájában, amelyek a külön tervezést igénylik.

A m a g y a r n y e l v t u d o m á n y t u d o m á n y o s a l a p m u n k á i sorában a régi Magyarország mulasztásait kell pótolni. Az olyan művek, mint az anyanyelvi nagy szótárak, tudományos leíró nyelvtan, nyelvjárási atlasz, az európai népek jelentős részénél már a kapitalista rendszerben elkészültek, a szocialista társadalmi rendszer pedig fokozott mértékben előmozdította és támogatta ezeket a munkálatokat. Ezek az alapvető munkálatok lényegükben csak a felszabadulás után, elsősorban a Nyelvtudományi Intézet megalakulásával kezdődtek meg. Közülük néhány (Értelmező Szótár, a Magyar Nyelv Leíró Nyelvtana) már befejezéshez közeledik, mások (Akadémiai Nagyszótár, Magyar Nyelvjárások Atlasza, Új Magyar Tájsszótár) még csak az anyaggyűjtésnél tartanak. De erjesztő hatásuk mind a történeti, mind a leíró jellegű nyelvészeti munkálatokban már most is érezhető. Ezeknek a nagy alapmunkálatoknak jövőbeli méretét, ütemét, feltételeit kell a nyelvtudománynak az elkövetkező esztendőben kidolgoznia. *Elvi nyelvtudományi, nyelv- és tudománytörténeti kérdések kutatására* is nagy szükségünk van. A magyar nyelvtudósok elsőrendű és legfontosabb feladata, hogy kialakítsák a marxista nyelvtudomány tematikáját és kutatási módszereit. Ennek egyik

feltétele, hogy felmérjék és értékeljék a hazai és külföldi nyelvtudomány eddigi eredményeit és a dialektikus és történelmi materializmus kritikájával megvizsgálják a külföldi nyelvészeti irányzatokat és iskolákat. A hagyományos nyelvészeti munkálatok mellett a jövőben foglalkoznunk kell a hatalmas méretekben fejlődő *híradástechnika nyelvészeti vonatkozásainak* problémáival is, például a fordítógép nyelvészeti jellegű elvi kérdéseivel.

Az Osztályunk területéhez tartozó tudományágak közül a legfontosabbak közé tartozik a szlavisztika. Ennek művelését komplex módon a II. Osztály történettudományi, néprajztudományi, archeológiai stb. bizottságai-val együttműködésben képzeljük el, annak a nagyarányú programnak a keretében, amelyet a nemzetközi szlavisztikai kutatások alapelveiből a legutóbb Moszkvában tartott Nemzetközi Szlavisztikai Kongresszus alakított ki. Ki kell dolgozni a finnugor nyelvészeti kutatások távlati fejlesztési tervét is. Folytatnunk kell a régi anyaggyűjtés sajtó alá rendezését. Annak a régi anyaggyűjtésnek sajtó alá rendezését, amelynek kiadása csak 1945 után indult meg. Ki kell adnunk Reguly Antal, Pápai József, Munkácsi Bernát és Beke Ödön gyűjtéseit, ezt a rendkívül fontos finnugor népköltészeti és szóképzési anyagot, és meg kell kezdeni e pótolhatatlan értékű nyelvi anyag nyelvtudományi értékesítését. Tovább kell folytatni „A magyar szókinés finnugor elemei” című etimológiai szótár munkálatait. A magyar orientalisztika legfontosabb feladatai az elkövetkező másfél évtized alatt azok a kutatások lesznek, amelyek a magyarsággal a történelem folyamán kapcsolatba került altaji népek nyelvének és történetének egyes kérdéseivel foglalkoznak. Ezek közé tartoznak a honfoglalás előtti és utáni török és magyar nyelvű kapcsolatok, továbbá a bolgár, türk, kazár, besnyő, uz, kun és mongol népek, valamint a magyarság történeti kapcsolatainak különböző kérdései. Orientalisztikánk tervező munkálatai magukban foglalják a magyarság és az altaji népek nyelvi és történeti kapcsolatait, továbbá a magyarországi török uralom sok emlékének összegyűjtését, valamint az arab, perzsa, szír és örmény történeti és földrajzi forrásoknak a magyar történelem szempontjából történő összegyűjtését és feldolgozását. A magyar irodalom történetírás területén sokévtizedes mulasztást pótolunk, amidőn nemzeti irodalmunk anyagát feltárjuk, nagy szövegkiadásokat és bibliográfiákat hozunk létre. Gondoskodnunk kell a könyvtárak és levéltárak szervezett átvizsgálásáról, a nagy írók összes műveinek tudományos kiadásáról és a magyar irodalom bibliográfiájának létrehozásáról. Meg kell teremtenünk a magyar irodalom nagy marxista összegező feldolgozását is. Ez a munka nem csupán az Irodalomtörténeti Intézetet veszi igénybe, de feladatokat ró az egész magyar irodalomtörténetírásra, az egyetemekre éppúgy, mint az ország legkülönbözőbb helyein működő irodalomtörténészekre. A Magyar Tudományos Akadémiának gondoskodnia kell arról, hogy még a távlati tervezés utolsó szakaszában létrejöjjön a nagy akadémiai marxista irodalomtörténeti szintézis, de ezt megelőzően,

mégpedig nem halasztható módon, az elkövetkező 3—4 esztendő alatt a magyar irodalomtörténet egyetemi tankönyvként használható kézikönyve is. Ennek a kézikönyvnek munkálatai már 1954—55 óta folynak s 1956 elején a szegedi vitában biztató állomáshoz érkeztek el. Azóta az egyetemi tankönyv munkálatai részint megrekedtek, részint lassúbbakká váltak. Az Irodalomtörténeti Intézetben folyamatosan készülnek azok a részlettanulmányok, monográfiák, amelyek a tankönyvíróknak forrásul szolgálnak majd, de magának a tankönyvnek a létrehozása még mindig nincs eléggé biztosítva, s a tankönyv megírásával foglalkozó tudósainknak az elkövetkező években minden erejüket e feladat elvégzésére kell fordítaniok. Szükséges azonban, hogy mind a Magyar Tudományos Akadémia, mind a Művelődésügyi Minisztérium részéről segítséget adjunk nekik ahhoz, hogy ezt a nehéz és fontos feladatot elvégezhessék. A távlati tervezés időszakában fontos feladatok várnak ránk a *marxista irodalomelmélet* kialakításában is. Számos tisztázatlan elméleti kérdés van még ezen a területen s épp a legújabb, a realizmus kérdéseiről szóló szovjet tudományos viták figyelmeztetnek bennünket arra, hogy a marxista irodalomelmélet területén az eddiginél gazdagabb, sokoldalúbb tevékenységet kell kifejtenuünk. Ennek a munkának során szembe kell néznünk a marxizmustól idegen, téves, a közelmúltban és még ma is élő vagy ható más irodalomelméleti rendszerekkel és meg kell adni azok tudományos bírálatát. Így kritikailag foglalkozni kell a pozitívizmus, a szellemtörténet, a népi írók irodalomelméleti nézeteivel és így tovább. A modern filológiai kutatásoknak az eddiginél lényegesen nagyobb tekintettel kell lenniök a kelet-európai országok irodalmára. Érvényes ez a szlavisztikára is, amelynek a szorosan vett nyelvészeti stúdiumokon túlmenően a szláv népek irodalomtörténetével is az eddiginél alaposabban, behatóbban kell foglalkoznia. Marxista irodalomtudományunk nem tudja megoldani a magyar irodalomtörténetírás legfontosabb elvi feladatait, ha Magyarországon nem képeznek ki a szovjet, az orosz, a lengyel, a cseh, a román, a jugoszláv stb. népek irodalmában jártas magas-színvonalú szakértőket. Egyúttal folytatni kell azonban a modern filológiának hazánkban eddig is kialakult ágait, a romanisztikai, germanisztikai, anglisztikai kutatásokat. A magyar népzene tudomány legfőbb feladata a magyar néphagyomány zenei értékeinek összegyűjtése, dokumentálása és tudományos feldolgozása. Ennek a célkitűzésnek egyik segédeszköze lesz a Bartók Béla és Kodály Zoltán szerkesztésében sorozatos kötetekben megjelenő Magyar Népzene Tára, mely dalainak országos gyűjtésből származó anyaga révén, valamint mennyiségénél és tudományos hitelénél fogva, társadalmunk zenei nevelésére a legalkalmasabb alapot nyújtja. A magyar népzene tudománynak ki kell dolgoznia az országos népzene gyűjtés tervét, azonkívül rendező, összehasonlító és közrebocsátó tevékenységet kell folytatnia. Végül pedig a gyűjtött anyagot kell megörökíteni. A magyar zenetudomány fő feladata a magyar zeneművészet 19—20. századi útjainak elvi tisztázása, értékelő feldolgozása,

összehasonlító vizsgálata az európai zenével stb. E tudományágnak meg kell honosítania a dialektikus materializmus elméletének általánosabb alkalmazását s a szellemtörténeti szemlélet és módszer következetes bírálataival meg kell szüntetnie annak befolyását. A távlati tervezés időszakában meg kell alapítani a Zenetudományi Intézetet s ezen belül fel kell állítani egy nagyarányú zenei gyűjteményt. Kívánatos, hogy minden bölcsészettudományi karon zenetörténeti docentura létesüljön s elengedhetetlen az idegen nyelvű, vagy bilinguis kiadványok kiadásának megszervezése. A klasszika-filológia területére, a távlati tervezés során foglalkozni kell a *vallástörténeti kutatások* kifejlesztésével is. E kutatások távlati célkitűzése a vallásnak, a vallás mint felépítmény történeti fejlődésének és politikai szerepének tanulmányozása az őskortól napjainkig, továbbá az ateizmus történetének feltárása és olyan kézikönyvek megírása, amelyek egyrészt képet adnak a vallások történetéről, másrészt pedig összegyűjtik azt a mitológiai anyagot, amelyből az elmúlt korok irodalom- és képzőművészete olyan bőségesen merített. A *magyarországi latinság komplex kutatását* is meg kell terveznünk oly módon, hogy az magába foglalja a magyarországi latinság szótárának elkészítését, a közép- és újlatin írók kritikai kiadását, a magyar történet latin nyelvű forrásainak feltárását s kritikai kiadását s a magyarországi latin nyelvű irodalom tanulmányozását. Az *ókortudományi kutatás* távlati célkitűzése: az ókori nyelvek és irodalmak történetének, valamint az ókortörténetnek kézikönyvszerű feldolgozása, továbbá a hazai föld és a magyarság s az ókori világ közti kapcsolatok tanulmányozása, egészen a középkori latinságig és Bizánc bukásáig. Ezek azok a legfontosabb tervfeladatok, amelyeknek távlati fejlesztését s e fejlesztés anyagi, valamint személyi feltételeit az elkövetkező esztendőben ki kell dolgozni.

Ez a ránk váró nagyarányú, de ugyanakkor lelkesítő és a tudományos kezdeményezést is bőségesen szerephez juttató feladat arra a kérdésre irányítja figyelmünket, hogy Akadémiánk milyen mértékben képes az országban folyó tudományos munka irányításával foglalkozni. Az Akadémia különféle osztályai-ban e téren a helyzet más és más. Az I. Osztály viszonylag kedvező helyzetben van, mert a területén folyó tudományos munka irányítását — legalábbis elvileg — kézben tarthatná. A valóság azonban arra figyelmeztet, hogy ezt a lehetőséget nem használjuk ki eléggé. Vannak bizottságaink — ilyeneknek tekinthetjük a Klasszika Filológiai, valamint a Könyvtártudományi Bizottságokat —, amelyek a maguk kebelében is alkotó, tudományos munkát folytatnak, illetve folyóirataik révén az egész országban folyó munkát kézben tartják. De még az ilyen bizottságoknál is kívánatos, hogy az irányítás szervezeti kereteket kapjon és mielőbb szükség van az ókortudományi kutatócsoport, a későbbiekben pedig Ókortudományi Intézet létrehozására. A nyelvtudomány, valamint az irodalomtudomány akadémiai irányító szerepe már sokkal hiányosabb. Az a mélyreható és marxista igényű elemzés, amellyel a Nyelvtudo-

mányi Bizottság és a Nyelvtudományi Intézet felmérte e tudományág helyzetét, egyszersmind adalékokat szolgáltat arra is, hogy az I. Osztály nem tudta a tudományos munka irányítását és ellenőrzését az egész ország területén ellátni. Nyelvtudósaink megállapítása szerint az irányítást az Akadémia inkább csak Budapestre vonatkoztatva tudta ellátni, többé-kevésbé kielégítően. A vidéki egyetemi és főiskolai városokban folyó nyelvészeti munkákkal és azok művelőivel — Debrecen kivéve — még meglehetősen lazák a kapcsolatok. Éppen ezért javasolják nyelvtudósaink, hogy egyik-másik vidéki felsőoktatási intézmény bekapcsolassék a Nyelvtudományi Intézet valamelyik nagyszabású kollektív munkájába, (például: Nyelvtörténeti Adattár). Azt is elképzelhetőnek tartják, hogy megfelelő fiatal szakemberek kinevelése esetén ezek az intézmények egy-egy ilyen kollektív munkát önállóan vegyenek gondozásba. Meg kell ugyan állapítanunk, hogy az I. Osztály többi főbizottsága mint a múltban, úgy a jelenben is igyekszik figyelemmel kísérni a szak-tudományával kapcsolatos tudományos vonatkozású publikációkat még akkor is, ha ezek más intézmények köréből származnak, — ez azonban feladatuk nagyságához és felelősségükhöz mérten még nem elegendő. Fenn kell tartani azt a helyzetet, hogy irodalomtörténészeink megbírálják azokat az irodalmi vonatkozású publikációkat, amelyek más kiadóknál látnak napvilágot, nyelvészeink pedig szélesebb körökre is kiterjesszék a nyelvhelyesség ellenőrzését, klasszikus filológusaink továbbra is foglalkozzanak a más kiadóknál megjelent antik fordításokkal és ismeretterjesztő munkákkal stb. De mindezzel nem lehet beérnünk. Irodalomtörténészeink részéről is felmerül az igény, hogy az egyes egyetemi tanszékek a kutatómunka centrumává váljanak. Ez elsősorban akkor lehetséges, ha a tanszéknek van valamilyen külön kutatási területe, vagy olyan jelentős tudományos vállalkozása, mely alkalmas arra, hogy mind a tanszék munkatársait, mind az e munkához kapcsolódó külső szakembereket, vagy esetleg kiváló hallgatóikat is egy nagy célra tömörítse. Az Akadémia jelenleg nem tudja eléggé támogatni célhiteleiből az ilyen tanszéki munkákat, márpedig a magyar irodalomtörténetírás távlati helyzete akkor lesz egészséges, ha az Irodalomtörténeti Intézetten messze túlmenően, valamennyi fővárosi és vidéki egyetemi tanszék egy-egy kutatási terület vagy feladat gazdájává válik. Jelenleg az egyetemeknek nincs megfelelő szervezeti keretük és anyagi bázisuk e cél megvalósítására. Mi több, az egyetemek tudományos munkája nem részesül kellő figyelemben és támogatásban, márpedig az egyetemi oktatás színvonalát az egyes tanszékeken folyó tudományos kutatómunka mérete és értéke szabja meg. A Művelődésiügyi Minisztériumnak éppúgy szíven kell viselnie az egyetemen folyó tudományos kutatómunka buzdítását, segítségét, mint az Akadémiának. Sőt, a tudományos alkotómunka segítésének még a középiskolák tanári karára is ki kell terjednie, mivel a tudományos káderfejlesztés legfontosabb területei éppen ezek. Az egyik legfőbb hátrány, amely akadályozza az egyetemi tudományos kuta-

tások kibontakozását, a saját publikációs lehetőségek hiánya. Jelenleg a tanszéknek, illetve az egyes egyetemi szakembereknek különböző kiadóknál kell kilencselniük, ha publikálni akarnak. Az Akadémiai Kiadó már most is alig tudja publikálni az elkészülő irodalomtörténeti munkákat, s ha az Intézeten kívüli, főként egyetemi kutatások fellendülnének, végleges csőd állna be. Ezen csak az segíthetne, ha — miként a világ legtöbb tekintélyes egyetemének — legalább a pesti egyetemnek saját kiadója és nyomdája volna. Az egyetem már régóta szorgalmazza az Egyetemi Nyomda visszaadását. Az Akadémiának ezt az akciót minden erővel támogatnia kell. A vidéki egyetemeken elsősorban saját tudományos folyóiratokra lenne szükség. Ha nem kizárólag irodalomtörténeti, akkor legalábbis általános filológia orgánumokra. A jelenlegi akták ezt korántsem pótolják.

További fontos lépés volna az egyetemi kutatómunka erősítése terén, ha mód nyílnék az egyetemi kiadvány-sorozatok esetében a legkiválóbb egyetemi doktori disszertációk publikálására. A vidéki egyetemekre még külön feladat is hárulna, olyan feladat, amelyet ugyancsak az Akadémia támogatásával kellene megvalósítaniok: a vidéki kutatók összefogása. A vidéki tanárok és könyvtárosok között szép számban vannak, akiket aktivizálni lehetne hasznos munkára s akik szívesen dolgoznának, ha látnák, hogy valaki számít a munkájukra, s ez a munka nem lesz hiábavaló. Debrecenben és Szegeden eleve adva van az ilyen összefogás, de meg kell teremteni ezt a lehetőséget Pécsen is, ahol az Akadémiának van tudományos intézete, a Dunántúli Tudományos Intézet, de ahol komoly szükség lenne egy irodalomtörténész és esetleg egy nyelvész kutatói állás szervezésére. Élnünk kell azzal a jóindulattal is, amelyet egyes vidéki tanácsok tanúsítanak a tudományos munkával szemben. (Lásd: Tinódi- emlékkönyv; Kaposvárott most készül egy kötet Pálóczi Horváth Ádámról ismeretlen szövegekkel stb.)

A tudományos irányítás kérdései a tudományos káderfejlesztés problémájára irányítják figyelmünket, melynek állását — túlzás nélkül — elgondolkodtatónak, sőt aggasztónak tarthatjuk. Egyetemeinkről szép számmal kerülnek ki tehetséges, tudományos ígéretnek tekinthető hallgatók, köztük jelentős számban munkás-paraszt osztályhelyzetűek is. Ezek a hallgatók — igen helyesen — vidéki iskoláknál kezdik meg működésüket. Az iskoláknál eltöltött idő azonban nem mindegyikükönél jár együtt tudományos képességeik ösztönzésével: vannak köztük szép számmal, akik fejlődésükben mindinkább visszamaradnak. A tudományos munka irányításának viszonylag szűk hatósugarán kívül maradó tehetséges fiatalok egy része örökre elvesz a tudomány számára. Sem egyetemeinken, sem Akadémiánkon nem találhatunk olyan felmérést, vagy nyilvántartást, amely ezeknek a tehetséges hallgatóknak életpályájáról, sorsáról nekünk tájékoztatást nyújthatna. Az egyetemek, tanszékek, intézetek nem igen foglalkoznak azzal, hogy vidékre került tehetséges tanítványaikkal kapcsolatot tartsanak fenn, őket felada-

tokkal lássák el, írásaik számára publikációs lehetőségeket biztosítsanak. Ily módon nagyszámú értékes szakember fejlődése marad vissza s pártunk művelődési politikájának erőfeszítései épp a cél elérése előtt maradna hatás-talan. Az aspirantúra intézménye viszonylag kevés tehetséges fiatal tudomá-nyos fejlődését tudja biztosítani s ez az intézmény még mai állapotában jelentős továbbfejlesztésre is szorul. Ezen a helyen is igen erős hangsúllyal szeretném felhívni a figyelmet a tudományos utánpótlás, a tudományos káderpolitika mai állapotának aggasztó voltára s arra, hogy a sok nyilatkozat, program és szó-beszéd után e kérdés megoldása érdekében valóban tennünk is kellene valamit. Az Akadémia I. Osztálya egymagában nem képes ezt a kérdést rendezni. Itt a Minisztertanács, a Művelődésügyi Minisztérium és más vezető fórumok segítségére is szükség van. De ha mielőbb ki nem dolgozzuk a tudományos utánpótlás, a tudományos káderfejlesztés átgondolt politikáját, s ezt a poli-tikát intézményszerű alapokra nem helyezzük, számolnunk kell azzal, hogy a mostani tudós-nemzedéket felváltó új nemzedékben nem fognak helyet kapni azok a szakmailag és politikailag egyaránt igen értékes egyének, akikre pedig ugyancsak nagy szükségünk volna.

A továbbiakban az I. Osztály területén működő tudomá ny á g a k to v á b b f e j l e s z t é s i k é r d é s e i v e l szeretnék röviden foglalkozni. A távlati tervezésben már szerepelt *szlavisztikai* és *orientalisztikai* tudomá-nyágak továbbfejlesztésének szükségességét kellett különösen kiemelni s a szláv népek már régóta kialakult, valamint a keleti, középkeleti népek most kiala-kuló világtörténelmi szerepére tekintettel e tudományágakat intézményeseb-ben kell fejleszteni, mint ahogy eddig tettük. A *Zenetudományi Intézet felállítása*, valamint az *ókortudományi Kutatócsoport tervezése* mellett foglal-koznunk kell szlavisztikai és orientalisztikai kutatócsoportok létrehozásával is.

A területünkön működő tudományágak fejlesztését nagyban elősegít-hetné az is, ha beható egy ü t t m ű k ö d é s jönne létre e g y e s t u d o -m á n y á g a i n k k ö z ö t t. Ennek a célnak intézményszerű elérését, az intézetek, kutatócsoportok, tanszékek stb. közösen végrehajtandó feladataiban kell látnunk. Jelenleg az a helyzet, hogy ezek az intézmények, csoportok egy-mástól meglehetősen elszigetelten dolgoznak. A Nyelvtudományi Intézet jelentésének igen értékes elvi része, valamint javaslatai mutatnak rá arra, hogy bizonyos stilisztikai, lexikológiai stb. feladatok elvégzéséhez a nyelv-és irodalomtudomány szoros együttműködésére van szükség. Az elkövetke-zendő időben az I. Osztály vezetőségének kell felhívnia mind a Nyelvtudo-mányi, mind az Irodalomtörténeti Intézetet a közös, komplex feladatok kidolgozására. A meginduló Petőfi-szótár munkálatai ebbe a helyes irányba mutatnak, de még növelni kellene az együttműködést a stilisztika területén is. Hasonlóképpen nélkülözhetetlen az együttműködés a néprajztudomány, vala-mint a nyelv- és irodalomtudomány között. Behatóbb együttműködésnek kell létrejönnie az Akadémia Történettudományi és Irodalomtörténeti Intézete

között is. A múlt századi népiesség problémáinak megoldása elképzelhetetlen az irodalomtörténetírás, a történettudomány, a néprajztudomány, valamint a zenetudomány, sőt a művészettörténet közös munkája nélkül. Meglevő tudományos lehetőségeinket megsokszoroznók, ha az egyes tudományágak közötti együttműködést kitartóan szorgalmaznók. Tudományos intézeteink kapacitását növelné meg s a tudományos koncentrációt segítené elő, ha az említett és egyéb témákban a komplex munka a különféle tudományágak között mielőbb megvalósulhatna. Ugyancsak a területünkön virtuálisan meglevő tudományos kapacitást növelné az, ha könyvtárainkat, kézirat- és levéltárainkat, múzeumainkat az eddiginél jobban bekapcsolnók az Akadémia I. Osztályának tudományos tevékenységébe. Ezen a téren különösen szembe-
szökő az elmaradottság és a lehetőségek elhanyagolása. Könyvtáraink, hírlaptáraink, kéziratáraink és levéltáraink tartalmazzák a számunkra legértékesebb tudományos nyersanyagot, — ugyanakkor azonban éppen ezek a helyek válhattak legkevésbé az alkotó, tudományos munka, vagy éppen a kutatás műhelyeivé. Hozzájárult ehhez az a nem éppen szerencsés felfogás is, amely a könyvtárakat egyoldalúan a könyvtártudomány műhelyeinek tekintette. Számos fiktív nézet alakult ki e téren és ebből a legkomolyabb tudományos lehetőségek elhanyagolása származott. Mennyivel előrébb lehetnénk a tudományos alkotó munkában, ha az Országos Levéltárban, a különféle kéziratárakban és hírlaptárakban nem csupán könyvtártudományi, de irodalomtörténeti, zenetudományi stb. munkaközösségek is működnének, amelyek feldolgoznák, kiadásra készítenék elő a gyűjteményükben meglevő anyagot (levelezéseket, kéziratokat stb.). Elsősorban maguknak a könyvtáraknak kellene gondoskodniuk a tudományos munka ilyen megszervezéséről s e munkának szoros kapcsolatba kellene kerülnie az Akadémia irányító tevékenységével. Vannak könyvtáraink, — különösen az Akadémiai Könyvtárra gondolok, — ahol igen fontos tudományos eredmények születtek meg és olyan értékes közlések is, amilyenek Gergely Pál Arany Jánosra vonatkozó kutatásai. Épp az Akadémiai Könyvtárban képzelnők el az Arany-kutatások egyik legfontosabb centrumát, de itt lennének leginkább adva az egész múlt századi akadémikus irodalom (Toldy, Gyulai stb.) kutatásának feltételei. A sajátos könyvtári, kéziratári munka kitűnően összekapcsolódhatnék itt a kutatással. Régebben a Széchényi Könyvtárnak igen nagy szerepe volt az irodalomtörténeti kutatásokban. Ez azonban elsorvaadt s ezért itt is valami fordulatot kellene előidézni. Szorosabb együttműködésre kell lépünk az Irodalmi Múzeummal is, amely fejlődőben van. Már évkönyvet ad ki és tervezi egy Petőfi-vel foglalkozó kiadványsorozat megindítását. Létre kell hoznunk mind az Országos Levéltárban, mind az egyéb fővárosi és vidéki kéziratárakban meglevő irodalomtörténeti vonatkozású kéziratok, levelezések stb. nagy leltárát is. A szorosan vett könyvtári munkán kívül, az ilyenfajta tudományos munka nagyban emelné nagy közkönyvtáraink tudományos rangját és egy szűkebb,

prakticista állapoton segítené túl őket. Nem akarjuk a könyvtártudomány bizonyos vonatkozásokban meglevő jogosságát vitatni, de mindenképpen helytelen, ha a könyvtártudomány igénye elnyomja más, fontos tudományágakét. Ha az imént arról szoltam, hogy az egyetemi tanszékeknek egy-egy tudományterület gazdáivá kell válniok, ezt a gondolatot oly módon viszem tovább, hogy könyvtárainkat is, kéziratárainkat is tudományos műhelyek kialakítására hívom fel. Az Akadémiai Könyvtárnak kellene e téren elsősorban példával előljárnia, de ezt a példát mielőbb követnie kellene az Országos Széchényi Könyvtárnak, az Egyetemi Könyvtárnak és más vidéki könyvtáraknak is. Éppen ezért szükséges, hogy ezek a könyvtárak kiadványsorozatokkal, évkönyvekkel, publikációs lehetőségekkel rendelkezzenek. Az Akadémiának példát kell nyújtania abban, hogy az Akadémiai Könyvtár számára az Akadémiai Kiadónál ilyeneket biztosítson s az Eötvös Loránd Tudományegyetemnek — amennyiben megvalósítaná a maga könyvkiadói terveit — az Egyetemi Könyvtár számára kellene ilyen lehetőségeket nyújtania.

Ki szeretnék tekinteni az Osztály területén folytatott tudományos, alkotó munka lezárt, végső formát nyert eredményeire is. Az Osztály területén különösen élénk tevékenység folyt a k ö n y v k i a d á s b a n és magas színvonalon álltak folyóirataink is. Az I. Osztály papírhelyzete nem volt egészen megnyugtató és nem egy nyugtalanító jelenséggel is találkozunk más tudományágak részéről, amelyek a társadalomtudományi osztályok túlságos könyvkiadási igényeit rosszalották. Ezzel kapcsolatban szeretnék rámutatni arra, hogy az I. Osztály keretében működő intézmények anyagi ellátottsága, személyzete, anyagfelhasználási igénye elenyésző más műszaki vagy természettudományi intézetekéhez képest és ez így is van helyén. Egy valami van, ami munkánkhoz nélkülözhetetlenül szükséges: a papíros, a könyvek és folyóiratok kiadása. Mindenképp helytelen volna egyenlőséget tenni a műszaki és természettudományi intézetek, valamint a társadalomtudományi intézetek könyvkiadási igénye közé. Míg a műszaki és természettudományi területeken világraszóló, fontos kutatási eredmények megszülethetnek a laboratóriumokban, kísérleti állomásokon, addig a mi eredményeinket csak a könyvek és kiadványok jelezhetik. Éppen ezért a leghatározottabban ragaszkodnunk kell azokhoz az igényeinkhez, amelyek e téren fennállnak, s amelyek különben is megfontolt, sokszorosan mérlegelt igények voltak mind ez ideig.

Az újabban megjelent kiadványok közül hadd említsem meg a Magyar Népzene Tára „Gyermekjátékok” c. kötetének II. kiadását, valamint a Zenetudományi Tanulmányok V. és VI. kötetét, amelyek közül az első Mozart-emlékkötet lévén, első ízben foglalta össze azokat a tanulmányokat, amelyek a magyar zenetörténészek éppen nem szerény hozzájárulásai a gazdag Mozart-irodalomhoz. A VI. kötet Kodály Zoltán 75. születési évfordulója alkalmából született és a Kodály-művek esztétikájával foglalkozó műveken túlmenően, több magyar zenetörténeti forrásközlés mellett, 3 külföldi kutató magyar

vonatkozású tanulmányait is közli. A nyelvtudományi kiadványok közül hadd említsem meg a Juhász Jenő szerkesztésében megjelent Mutatót, amely a Magyar Nyelv című folyóirat XXVI—L. évfolyamait foglalja össze. Ez a Mutató nélkülözhetetlen segédeszköze lesz mind a nyelv-, mind az irodalomtudománynak. Egyik legrégibb irodalmi és nyelvemlékünk jól sikerült, komplex nyelvészeti-filológiai feldolgozásának tekinthetjük Imre Samu munkáját, a Szabács viadala kiadását. Ez a mű módszertanilag példamutató és irodalomtörténeti szempontból is jelentékenyen eldőnti a szövegemlék hitelességének kérdését. Művelődési szempontból is fontos Hexendorf Edit: „Szótanulmányok a szellemi élet középkori magyar kifejezésanyagának köréből” című tanulmánya.

Az irodalomtörténetírás területén is fontos művek jelentek meg. A kritikai kiadások terén Mikszáth Kálmán összes műveinek VIII. és IX. kötete mellett ki kell emelnünk József Attila összes műveinek III. kötetét, amely a költő prózai írásait, tanulmányait, cikkeit, vitáirásait tartalmazza. Ez a kötet, amelynek bőséges jegyzetanyaga a szerkesztő, Szabolesi Miklós tudományoságát dicséri, nélkülözhetetlen forrásműve lesz nem csupán József Attila költészetének, de a 20—30-as évek haladó magyar szellemi életének is. Jelenleg ennek a kötetnek jegyzetanyaga foglalja össze számunkra a legfontosabb támpontokat, mind a proletár, mind a népi irodalom kutatásában. A kritikai kiadások területén azonban számos elmaradásra is fel kell figyelniünk. Habár az Irodalomtörténeti Intézetben megnyugtatóan folynak már Vörösmarty Mihály, Mikes Kelemen, Kazinczy Ferenc és más nagy klasszikusaink műveinek kritikai kiadási munkálatai, sürgelnünk kell a Petőfi kritikai kiadás mielőbbi elkészültét, az Ady kritikai kiadás továbbfolytatását és mielőbb intézkedéseket kell tennünk az Arany János kritikai kiadás munkálatainak megvalósítására. Az Irodalomtörténeti Könyvtár című sorozat 3 fontos művet jelentetett meg. Az egyik Bán Imre kitűnő monográfiája Apáczai Cseri Jánosról, a másik Tóth Dezső „Vörösmarty Mihály” c. monográfiája, a harmadik Dienes András gazdag kutatási anyagon és új eredményeken épülő monográfiája, „Petőfi a szabadságharcban” címmel. Bán Imre művét a marxista törekvésű irodalomtörténetírás egyik fontos nyereségének tekinthetjük, Dienes András műve pedig jelentősen segíti elő annak a végleges, nagy Petőfi-életrajznak létrehozását, amelyen külön munkaközösség dolgozik az Irodalomtörténeti Intézetben. Fontos szövegeket tartalmaz Vargha Kálmán „Kortársak Móricz Zsigmondról” című kötete az Új Magyar Múzeumban. Az irodalomtörténeti Füzetek kiadvány-sorozatában kiemelkedő helyet foglal el Waldapfel József „Gorkij és Madách” című nagy tanulmánya, mely mind a magyar irodalom történetírás, mind a szlavisztika szempontjából fontos eredményeket tartalmaz. Waldapfel József tanulmánya egyrészt Madách életművének egyik legfontosabb kisugárzását mutatja meg és ezzel mintegy alátámasztja azt az értékelést, amely a Madáchra vonatkozó irodalomtörténetírásban újabban

kialakult (nem utolsó sorban éppen a Waldapfel József előadásán alapuló akadémiai Madách-vita nyomán), másrészt izgalmas betekintést nyújt számmunkra Gorkij fejlődésébe, első korszakának tájékozódásaiba, útkereséseibe, vagyis annak az útnak menetébe, amely végül is az Anya című regényhez vezetett. A sorozat többi kötete, Busa Margit: A Thököly-kódex és kuruckori versei, Scheiber Sándor: Vajda János levelei Milkó Izidorhoz, Sükösd Mihály: Tudós Veszprémi István, továbbá Vörös Károly: Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez, a régi magyar irodalmi kutatások, valamint a XIX. századi irodalomtörténetírás újabb értékes adalékait tartalmazzák.

Folyóirataink közül a klasszika-filológia két folyóirata, az *Acta Antiqua*, valamint az *Antik Tanulmányok* nem csupán tudományos színvonal terén nyújtott értékeset és figyelemre méltót, de — mint említettem — fontos tudományszervező tevékenységet is folytatott, amennyiben maga köré tömörítette az országos ókortudományi kutatómunkát, és nemzetközi viszonylatban is igen komoly megbecsülést szerez a magyar ókortudománynak. A Magyar Könyvszemle, legrégebb folyóirataink egyike, 8 évtizedes hagyományait szerencsésen párosította a művelődési forradalom igényeivel: a könyvtárakkal való foglalkozás elvi kérdései és a könyvtárakkal kapcsolatos tudományos bemutatója és tárgyalása mellett a könyvtári gyakorlat problémáival is behatóan foglalkozott.

Komoly tudományos eredményeket mutathatnak fel nyelvészeti folyóirataink. Az *Acta Linguistica* két — a beszámoló időszakában megjelent — száma igen gazdag cikkanyagot közöl a nyelvtudomány számos területéről. Kíváncsú volna az általános nyelvészet problematikájának több teret szentelni. Az *Acta Orientalia*, híven a magyar orientalisztika hagyományaihoz, sokrétű tartalmával, gondos, igényes szerkesztésével tűnik ki. A keletkutatás legkülönbözőbb területéről közöl nívós cikkeket. A *Studia Slavica*nak teljes kötete jelent meg ebben az időszakban. A kötet 1—2 fasciculusa a IV. szlavisztikai kongresszusra szánt anyagot tartalmazza. A Nyelvtudományi Közlemények ez évi száma Beke Ödön 75. születésnapjára írott cikkeket tartalmaz. A 23 íves kötetnek a magyarokon kívül 11 külföldi társszerzője is van. Ez a körülmény külön is növeli az amúgy is gazdag tartalmú kötet tudományos értékét, amelyben finnugor vonatkozású cikkek mellett általános nyelvészeti cikkek is olvashatók. A Magyar Nyelv három száma sokrétű és gazdag anyaggal tűnik ki. Az egyik számot a szerkesztőség a 80. születésnapját ünneplő Horváth Jánosnak ajánlotta, ezzel is dokumentálni akarván, hogy a magyar nyelvre vonatkozó kutatások területén honi nyelvtudományunk és irodalomtudományunk művelői együtt munkálkodnak a közös cél, a magyar nyelv és a magyar kultúra minél teljesebb megismerése érdekében. A Magyar Nyelvőr a nyelvművelés elvi és gyakorlati kérdésein kívül bőségesen foglalkozott az irodalmi nyelv s az iskolai nyelvművelés problémáival, s több hasznos népszerűsítő cikket közölt a nyelvtudomány új irányairól.

Az irodalomtörténeti folyóiratok az elmúlt időszakban bizonyos átmeneti képet mutattak. Az Irodalomtörténet című folyóirat példamutató munkát végzett kritikai területen, amidőn széleskörűen foglalkozott tudományos és szépirodalmi kiadványokkal és magas színvonalú, elvi jelentőségű bírálatokat közölt tudományos munkákról. Szépen fejlődött a folyóirat vitarovata is. Még további alapos munkát igényel a folyóirat tanulmány-rovatának kialakítása. Az Irodalomtörténet című folyóiratnak egyrészt arra kell törekednie, hogy valóban lényeges tudományos kérdésekről szóló, áramlatok, korszakok problémáit summázó tanulmányokat közöljön s ily módon a marxista szintézist előkészítse, másrészt fokozott mértékben kell törekednie arra, hogy a marxista elviséget hathatósan juttassa érvényre és foglalkozzék az élő irodalmat érintő tudományos kérdésekkel is. Ugyanezt mondhatjuk el az Irodalomtörténeti Intézet folyóiratáról, az Irodalomtörténeti Közleményekről is. Ez utóbbi folyóirat, feladatához híven, számos fontos adatközlő írást tartalmazott, de csak legutóbbi számaiban kezd áttérni a marxista elviség és a szintézis-igény kielégítésére. Várakozással tekintünk az Intézet Világirodalmi Osztályának újjászervezett folyóirata, a Világirodalmi Figyelő elé, amelynek legutóbbi számai a dokumentumokon túlmenően, olyan elvi tanulmányokat is tartalmaztak, amelyek kitekintést engednek számunkra az irodalomtörténet-írás nemzetközi munkájára. Irodalomtörténeti folyóiratainknak az eddiginél következetesebben kell érvényesíteniük a marxista tudományosságot, fel kell venniük a polémiát a szellemtörténettel és általában az idealista irányzatokkal s ezen túlmenően, az élő irodalom kérdésének megoldásához, a szocialista realizmus problematikájának kidolgozásához kell az eddiginél lényegesen nagyobb segítséget nyújtaniuk. Az elmúlt évi nagygyűlés idején jelent meg az Acta Litteraria első száma, amely azóta komoly elismerést váltott ki — gazdag tartalmával — külföldön is. Reméljük, hamarosan olvashatjuk az Acta második számát is.

Az I. Osztály területén működő bizottságok általában alapos, jó munkát végeztek s ezt a munkát méginkább fel fogják lendíteni a tervezés rájuk váró feladatai. A Zenetudományi Bizottság az 1959. évi Haydn-év előkészítésében fejtett ki fontos tevékenységet és megrendezte az első magyar hangszertörténeti kiállítás értékelő vitáját. Ebben a vitában merült fel a felállítandó zenetörténeti gyűjtemény vagy múzeum kérdése is. A Bizottság méltó kegyelettel és felelősségérzettel veszi gondozásba Bartók Béla hagyatékát, amelyet legméltóbb módon az Akadémia épületének egyik szobájában kellene elhelyezni és kiállítani. A Szótári Bizottság tevékenységét az akadémiai kiadványok egyik legértékesebb és legszebben kibontakozó területe, a szótári kiadványok sorozata dicséri. A nemrég megjelent Eckhardt Sándor-féle magyar—francia szótár, valamint a Terra kiadásban megjelent kisebb szótárak, a bolgár—magyar és magyar—bolgár szótár, a magyar—koreai szótár stb., hogy csak néhányat említsek, a folyamatban levő román—magyar, finn—

magyar, svéd—magyar, magyar—latin, magyar—olasz szótárak, a lengyel—magyar és cseh—magyar szótár előkészületei ennek a bizottságnak kevésbé feltűnő, de annál eredményesebb munkáját dicséri. A Helyesírási Bizottság megszervezte a helyesírási kézisztár munkálatait, amelyek kielégítő ütemben folynak. Az anyaggyűjtés jórésze befejeződött és ősszel újabb viták eredményeképp megkezdődik a szótár voltaképpeni szerkesztése. Az 1954. évi helyesírási szabályzat újabb kiadását is elhatározta és eredményesen előkészítette a bizottság. Gazdag tevékenységet mutathat fel az Orientalisztikai Bizottság is. Számos kongresszuson tett tanúságot a magyar orientalisztika eredményeiről, de a népszerűsítő és közlési munkákban is komoly eredményeket mutathat fel. A belsőázsiai munkaközösségben Ligeti Lajos és Diószegi Vilmos tanulmányai, illetve forráskiadása, a keletázsiai munkaközösségben Tőkei Ferenc sajtó alatt levő marxista igényű tanulmánya a kínai elégia keletkezéséről, Miklós Pál és Tőkei Ferenc fordításai, az előázsiai munkaközösségben Aistleitner József műve, Germanus Gyula és Scheiber Sándor kutatásai, valamint Czeglédy Károlynak a szír Nagy Sándor-legenda keletkezésével foglalkozó munkálatai jelentik és bizonyítják az orientalisztika eredményes működését. Nyelveműelő Bizottság eredményes népszerűsítő és tudományos munkát folytatott s helyes kezdeményezéssel javaslatot tett a Nyelvtudományi Intézetnek, hogy szervezze meg az újonnan jelentkező szavak számontartását. Fontos tudományos munkát végzett a Könyvtártudományi Bizottság is. Foglalkozott a magyarországi könyvtárak ősnymtatvány állományának katalógizálásával, ellenőrzésével s a jövő évben a végleges katalógus sajtó alá rendezését tervezi. A külföldi folyóiratok lelőhely-bibliográfiájának létrehozásával pontos képet kíván nyújtani a hazai könyvtárakban fellelhető tudományos folyóiratokról. A bizottság területén létrejött fontos munkák közül ki kell emelnünk a budapesti Egyetemi Könyvtár középkori latin kódexeit tárgyaló katalógust, valamint Fitz József készülő magyar nyelv- és nyomdatörténetét. A Nyelvtudományi Bizottság a terület könyvkiadási problémáival és fontos elvi kérdéseivel foglalkozott. Ez utóbbiak a beszámoló több helyén szerepeltek már. Az Irodalomtörténeti Bizottság újonnan alakult meg és az Irodalomtörténeti Intézet tudományos tervével foglalkozott. Az Irodalomtörténeti Bizottság jövőbeli egyik legfontosabb feladata kell hogy legyen az egyetemi irodalomtörténeti tankönyv munkálatainak ellenőrzése és elősegítése. A Klasszika-filológiai Bizottság tevékenysége — a már említett munkákon kívül — főként a Klasszika-filológiai Kongresszus megrendezésére, valamint az Ókortudományi Társaság felállítására összpontosult. A Társaság megalakulása különösen kiemelkedő jelentőséggel bír a tudományszak számára: a Társaságnak eddig mintegy 200 tagja van, akik között akadémikusok és egyetemi tanárok, valamint az egyetemi oktatószemélyzet és hallgatók mellett nagyszámú középiskolai tanár is szerepel. A Társaság hivatása a szakterület művelése, valamint eredményeinek szélesebb körű megismertetése és

az ókor kulturális értékei iránt megnyilvánuló, egyre növekvő érdeklődés kielégítése.

Az I. Osztály intézményeinek tudományos tevékenysége az elmúlt szakaszban jelentősen megnövekedett. A N é p z e n e k u t a t ó C s o p o r t nagyarányú gyűjtőutakat szervezett és 11 000 népdalt, illetve hangszeres dallamot jegyzett le vagy vett fel magnetofonszalagra. A Csoport őrzi Bartók Béla könyvtárának egy részét, amely Kelet-Európa leggazdagabb néprajzi, népzenei tárgyú könyvgyűjteményét foglalja magában. A N y e l v t u d o m á n y i I n t é z e t tovább folytatta néhány kiemelkedően fontos nyelvészeti vállalkozás munkálatait. Elkészült a magyar nyelv leíró nyelvtanának egyharmada s ez végleges állapotnak tekintendő. A kézirat 1959-ben kerül nyomdába. Nyomdába kerül az Értelmező Szótár első kötete és 1960 közepéig az utolsó is. Az Akadémiai Nagyszótár előmunkálatai megkezdődtek, de igen mostoha körülmények között folynak; az Akadémiának nagyobb anyagi áldozatot kellene hoznia e fontos vállalkozás megvalósítása érdekében. Befejezés felé közeledik a Nyelvatlasz hazai adatgyűjtése. Bárczi Géza akadémikus vezetésével egyhetes konferencia foglalkozott 1958 januárjában a legfontosabb elvi és gyakorlati kérdésekkel. Tovább folytak a magyar szókészlet finn-ugor elemeinek feldolgozásai, Lakó György irányításával. A nyelvművelés kérdésével az Intézet folyamatosan foglalkozott. Továbbá munkálatok folytak az Új Magyar Tájszótár, a Nyelvtörténeti Adattár, a Történeti Személynév Szótár, a Magyarországi Szláv Nyelvatlasz, a Magyarországi Szláv Nyelvelmékek, a Nyelvtudományi Bibliográfia stb. vonatkozásában is. Az I r o d a l o m t ö r t é n e t i I n t é z e t munkája tervszerűbbé, egyenletesebbé vált. Kialakultak az osztályok feladatai s közülök az újonnan felállított Bibliográfiai Osztály, valamint az átszervezett Világirodalmi Osztály most már a régebbi osztályok mellé munkájában felfejlődött. Az Intézetben tovább folytak a Vörösmarty kritikai kiadás munkálatai, megkezdődtek a Zrínyi és Mikes Kelemen kritikai kiadások előmunkálatai, folyamatban van a Kemény Zsigmond és Madách kritikai kiadások elvi előkészítése, befejezéshez közeledik a József Attila-életrajz. Folynak a nagyarányú, négykötetes Petőfi-életrajz előmunkálatai, lezárult a bibliográfiai gyűjtés egy-egy szakasza stb. Az Intézet mind határozottabban kezd foglalkozni a marxista irodalomtudomány elvi kérdéseivel, amiről a népi írók kérdéseivel foglalkozó kétnapos vita is biztató tanúságot nyújtott. Előkészületben van több ideológiai fontosságú előadás, így többek között a Szovjetunióban folyó realizmus-vita eredményeiről, a szellemtörténeti, a pozitivisták irány bírálatairól stb. Az Intézet egyik legfontosabb feladata, az egyetemi tankönyv létrehozása azonban még nincs megnyugtató állapotban s habár a tankönyvhöz szükséges előtanulmányok az egyes osztályokon rendszeresen folynak, a tankönyvírók munkájának elvégzésére még nincs elegendő biztosítékunk.

1958 folyamán az Osztálynak két kiemelkedő jelentőségű rendezvénye

volt. A szeptember 29.—október 4. között tartott Klasszika-filológiai Kongresszus, melyhez hasonló rendezvény a tudomány szak területén évtizedek óta nem volt, híven tükrözte azt a nagy föllendülést, mely az utóbbi évtizedben az ókortudomány terén mind hazánkban, mind pedig a baráti országokban tapasztalható. A Kongresszuson mintegy 30 előadás hangzott el, részben a magyar tudomány képviselői, részben pedig külföldi vendégeink részéről. A Kongresszuson 7 ország 23 képviselője vett részt. A Névtudományi Konferencián ugyancsak részt vettek és felszólaltak a baráti országok küldöttei is. A konferencián 2 előadás és mintegy 20 referátum hangzott el. A konferencia jó hatással lesz a névtudományi kutatásokra, amelyeket az utóbbi évtizedben meglehetősen elhanyagoltunk.

Az Osztály külföldi kapcsolatai általában megnyugtatóan alakultak. Különösen sokrétű nemzetközi kapcsolatokat ápoltak a klasszikus-filológusok, valamint a nyelvtudósok. Szereplésük a nemzetközi kongresszusokon kivívta a nemzetközi tudományos körök elismerését is. A nemzetközi kapcsolatok ápolása terén szép eredményeket mutathatnak fel a zenetudomány képviselői is, míg az irodalomtörténetírás e téren meglehetősen el van maradva s csak a legutóbbi hónapokban vette fel a levélbeli kapcsolatot a nemzetközi összehasonlító Irodalomtörténeti Társasággal, melynek kongresszusai munkálataiba a Szovjetunió és a népi demokratikus országok egy része is szervezetszerűen bekapcsolódott már. A magyar irodalomtudománynak is lényegesen tovább kell fejlesztenie nemzetközi kapcsolatait és el kell érnie, hogy e téren a régebbi hagyományokkal rendelkező klasszika-filológia és nyelvtudomány szintjére eljuthasson. Nemzetközi viszonylatban legfontosabb tudományos esemény Osztályunk életében az 1958 szeptemberében Moszkvában megtartott nemzetközi szlavisztikai kongresszus volt, amelyen a magyar szlavisták delegációját Waldapfel József vezette. A delegáció felszólalásaival és az ülések menetébe való bekapcsolódásával méltón képviselte a magyar tudományosságot.

Beszámolóm végére értem és a felsorakoztatott anyagban újabb hangsúlyt szeretnék adni a bevezetőben ismertetett 3 elvi kérdésnek. Munkánkat elsősorban a távlati tervezés tudományos elmélyültségű létrehozására kell fordítanunk. A távlati tervezés mellett azonban előtérbe kell állítanunk a tudományos káderfejlesztés mindmáig elégtelenül megoldott problémáját és ezt a sürgető, fontos feladatot közelebb kell vinnünk a végleges megvalósuláshoz. Ha azt a nagy szellemi és tudományos koncentrációt veszem figyelembe, amellyel Osztályunk rendelkezik, semmiképp sem tarthatom elégségesnek azt a társadalmi szerepet, amelyet országunk szellemi életében betöltünk. A kultúra hozzánk tartozó területein nem érvényesül eléggé útmutatásunk, tanácsunk és kezdeményezésünk. Ez igen nagy részben a mi hibánk is, mert még mindig számos jelét látjuk annak, hogy a tudomány az elmélet területéről nem megy át eléggé a gyakorlati életbe. Mindaz, ami az ország kulturális

intézményeiben, könyvkiadásában, színházainknál, könyvtárainkban stb. folyik, a mi ügyünk is. Rajtunk múlik, hogy a művelődési forradalom e területen eredményesebben, több hiba kiküszöbölésével bontakozhassék ki. Irányító szerepünk csak akkor valósul meg megnyugtatóan, ha tanácsaink, segítségünk, kezdeményezéseink e területen is érvényesülnek. Felelősségünk nem csekély, de feladataink annál ösztönzőbbek. Azt kívánom, hogy e nagygyűlésünkön Akadémiánk ebben a vonatkozásban is eleget tegyen hivatásának.

HOZZÁSZÓLÁSOK

BÁRCZI GÉZA

Tisztelt Akadémia! Az osztálytitkár úr sokoldalú, sokszínű és mélyreható fejtegetéseinek egyik pontjába óhajtok bekapcsolódni, abba, ahol a tudományos munka megszervezéséről volt szó. Úgy látom tudniillik, hogy a nyelvtudomány munkásainak megszervezése és ezáltal számukra munkalehetőségek biztosítása immáron égető kérdéssé vált. Szinto évről évre látjuk, miképpen kallódnak el sokat ígérő, értékesse válható fiatal káderek. A jelen alkalommal tulajdonképpen csak megismétlem a néhány évvel ezelőtt, ugyancsak az Akadémia nagygyűlésén elmondott felszólalásomat, amelyet akkor határozat is követett, a határozatot azonban nem követte teljesülés.

Amint az osztálytitkár úr is mondotta beszámolójában, vidéken elszórva igen sok megfelelő, a tudományos munkára alkalmas ember dolgozik, főképpen középiskolai tanárok; de más munkakörökben is nagyon sok olyan volt tanítványunk működik — múzeumokban, levéltárakban, könyvtárakban, felelős művelődési állásokban —, akiknek a közreműködését, munkálkodását a nyelvtudomány területén igen eredményesen igénybe lehetne venni.

Erre főleg három ponton volna lehetőség és szükség. Elsősorban a nyelvjárássok kutatásában. Ilyen jellegű munkásságnak a lehetőségei nagyon is megvannak, éppen a vidéken, falun dolgozó fiatal kartársaink, jövőendő munkatársaink számára. Természetesen nagyon jól tudom, hogy ezen a téren vannak komoly objektív akadályok is, amelyek ezeknek a fiatal tudományos munkakerőknek működésébe gátlólag avatkoznak bele, főleg általános iskolai és középiskolai tanárainknak, kikből a múltban is tudományos kádereink javarésze verbuválódott, nagymértékű iskolai és iskolán kívüli igénybe vételében. És vannak az ő adott viszonyaik között minden tudományos munkának, így a nyelvjáráskutatásnak korlátai is, főleg a munkaeszközök hiánya miatt. De e nehézségek ellenére és e korlátokon belül is tudnának a kutatók igen becses és értékes munkát végezni: gyűjthetnek tájszavakat, szólásokat, nyelvjárási szövegeket stb., egyszóval sok mindent, aminek a nyelvtudomány hasznát tudná venni, s egyes nyelvjárássokat monografikus feldolgozásban ismertethetnének, esetleg egyes fontosabb nyelvi jelenségeket cikkek alakjában kidolgozhatnának stb. Röviden: megfelelő irányítással ezek a potenciális tudományos munkaerők a nyelvtudomány értékes munkásaivá válhatnának.

Egy másik terület, ahol a kellő szervezés eredményes volna, a névtudomány. Itt ugyancsak nagy haszonnal volnának bekapcsolhatóak ezek a vidéki munkatársak: igen bő területük akadna a gyűjtésre, megfigyelésre, rendszerezésre. Egy múltbeli akadémiai nagygyűlésből kifolyólag a II. Osztályt e kutatások megszervezése és elindítása céljából együttműködésre szólította fel osztályunk, tudomásom szerint azonban ennek a felszólításnak eddig nem volt meg a gyakorlati eredménye. Ezért azt javasolom, hogy ismételjük meg a II. Osztályhoz intézett felhívásunkat, és amennyiben ez is eredménytelen maradna, úgy a magunk erejéből próbáljuk meg megoldani ezt a kérdést is. A névtudományban igen széleskörű gyűjtésre, anyagösszehordásra van szükségünk, s ehhez különösen becses segítséget tudnának adni a vidéken, falun élő s olykor elkallódás veszélyének kitett tudományosan képzett munkaerők. A har-

madik terület, ahol szinte csak ezek a vidéken élő, megfelelően képzett munkatársak végezhetnek igazán eredményes munkát, a helyi nyelvtörténeti források feltárása, közlése, kiaknázása. Ennek lehetnének oly eredményei, mint amelyeket a már említett akadémiai nagygyűlésen Bóka László kartársunk vázolt.

Magának a munkának a megszervezését a következőképpen képzelem el — természetesen hangsúlyozva, hogy azokat a tág kereteket, amelyeket itt vázolni fogok, egyrészt még esetleg jelentős mértékben ki lehet bővíteni, másrészt a megfelelő részletekkel ki kell tölteni.

Az egész szervezést a kezében tartaná a Nyelvtudományi Intézet. Más szervünk erre nincsen. Nem akarnám fölöslegesen terhelni az Intézetnek munkával amúgy is túlhalmozott tagjait, de úgy vélem, ez a feladat nem lesz olyan óriási munkatöbblet, csupán a megindítása jelentene egy vagy két, Nyelvtudományi Intézet-beli szakember számára néhány munkaóra kiterjedő elfoglaltságot. Felszólítást kellene küldeni mindazokhoz, akik — tudomásunk szerint — ilyen nyelvtudományi munkák végzésére alkalmasak, és ezekkel kapcsolatban számba jöhetnek. Elsősorban azokra gondolok, akik valamikor ilyen munkát végeztek, publikáltak is, és azután, előttünk ismeretlen okokból elnémultak. De számon kellene tartani azokat a tanítványainkat — persze nemcsak a mi egyetemünknek, hanem a vidéki egyetemeknek a tanítványait is —, akikről tudjuk, hogy megfelelő különleges képzést kaptak, tudományos munkára alkalmasak, ellenben vidékre, falura kerülve esetleg maguk sem látják azokat a lehetőségeket, azokat az előfeltételeket, amelyeket a nyelvtudományi munkák végzéséhez elengedhetetlenül szükségeseknek tudnak vagy tartanak, s emiatt gyakran elkeseredve maguk szakítják el azokat a szálakat, amelyek a tudományhoz fűzték őket. Ezeket a kartársakat meg lehetne győzni arról, hogy a tudománynak számos olyan területe van, amelyet az ő sajátos viszonyaik között is lehet és kell művelni, s hogy ilyen munkájuk a tudománynak hasznos volna, nekik pedig megbecsülést szerezne. — Végül, amint értesültem, a Nyelvtudományi Intézetben egyébként is nyilvántartásba szándékoznak venni mindazokat, akik a Magyar Nyelvőr pályázatán részt vettek, hogy ezeknek a további munkáját megszervezzék és segítsék. — A Nyelvtudományi Intézetben azután mindezekről az ilyen módon felszólított kartársakról névsort kellene vezetni, még inkább kartotékot felállítani, és a velük való tárgyalás, levelezés alapján meg kellene állapítani, hogy kiki milyen munkaterületet óhajt művelni. A munkatársak tevékenységét számon kellene tartani, a vállalt és a végzett munkákról rövid feljegyzéseket készíteni, a kartotékokba beírni. A beérkező munkákból a Nyelvtudományi Intézetben különféle archívumokat is lehetne létesíteni, így névkutatási archívumot, a helyi nyelvtörténeti források archívumát stb. Így nemcsak állandóan számon lehetne tartani, hogy ki mit végzett, de a munka eredménye sem kallódnék el. Egyes gyűjtésekből vagy feldolgozásokból lehetne kiadványokat készíttetni, a többiek pedig hasznos nyersanyagként volnának értékesíthetők nagyobb kiadványok, közösségi munkák részére.

Kiadási lehetőségeink kétségtelenül korlátozottak és nehezen birkóznak meg a mai termeléssel is, de mégsem engedhető meg, hogy jól képzett, tudományos munkára alkalmas emberek eltűnjenek a tudományos életből, nyelvjárási, névtudományi értékes adatokat pusztulni, esetleg fontos történeti forrásokat véglegesen elporladni engedjünk.

Azt hiszem, hogy ez a javaslat, amelyet — mondom — már évekket ezelőtt tettem, és amely akkor határozottá is érlelődött, mindenesetre nagy-

mértékben fölkarolná az elkallódással fenyegető fiatal tudományos munkacserőket, és bevonná őket a tudományos munkába. Ha éreznék, hogy törődnek velük, hogy munkájukat számon tartják, akkor bizonyára kedvet kapnának kihasználni azokat a lehetőségeket, amelyeket pillanatnyi állomáshelyük is nyújt. Volt tanítványainkról például mi, az egyetemi intézetek és tanszékek vezetői szívesen készítenénk névsort és bocsátanók a Nyelvtudományi Intézet rendelkezésére. De a középponti szervezésre és az egész ügy kezelésére, nyilvántartására az egyetemi intézetek kevésbé alkalmasak. Csak a Nyelvtudományi Intézet kezébe futhatnának össze a szálak. Ez tehát kedvezőbb megoldás volna, mint az az említett mód, hogy a vidéki egyetemek a saját hatáskörükben indítsanak egy ilyen szervezést. Helyesebb volna, ha azok is ebbe a közös medencébe öntenék neveltjeikre, a szétszórt tudományos munkacserőkre vonatkozó adataikat.

Még egy dolgot szeretnék egészen röviden megemlíteni. Azt, hogy az együttműködés más osztályokkal is kívánatos volna, nemcsak a II. Osztállyal. Hogy ez milyen gyümölcsöző, azt mutatja az állattani különleges helyesírás, melynek előkészületi megbeszéléseiben osztályunk több tagja is részt vett. De van negatív példa is. A műszaki tudományokkal foglalkozó osztályok szótárakat készítenek, mégpedig lexikográfusok igénybe vétele nélkül, s ebből bizonyos hátrányok származnak. Indult például egy többnyelvű és egyben értelmező szótársorozat. Két kötet már meg is jelent belőle. Igen nagyfokú ezekben a fölösleges papírfölhasználás. Ezek a műszaki szótárak úgy vannak fölépítve, hogy mindenegybes magyar címszó után (a szótár a magyar címszavak alapján áll ábécé rendbe) rövid magyar nyelvű magyarázat következik, majd ezután az idegen nyelvi egyenértékese, négy nyelven. A szótárakban, igen helyesen, idegen nyelvi mutatók is vannak, melyek az idegen nyelv szavainak betűrendjében adják a lexikális anyagot, és számokkal utalnak magának a szótárnak a megfelelő, megszámozott szócikkére. Ez rendben is van. De ugyanígy meg van még egyszer ismételve a mutatóban az egész magyar címszóanyag, ugyanolyan rendben, mint a szótárban magában. Ez teljesen fölösleges. Végül egy második függelékben még egyszer meg van ismételve tulajdonképpen az egész szótár, azzal a különbséggel, hogy a magyar értelmezés el van hagyva, ellenben immár harmadszor, szerepelnek a magyar címszók, magyar betűrendben, mindenegybes címszó mellett az idegen nyelvi fordítás, amely már megvolt magában a szótárban (mégpedig minden nyelvét külön sorban!). Ilyesmi nyilvánvalóan nem történt volna meg, ha lexikográfusokat, szótárhoz értő embereket is igénybe vettek volna. Ez az eljárás egyetlen kis kötetben három teljesen fölösleges ívet jelent papírban, manuális munkában, szedésben.

A különben igen szép osztálytitkári beszámolóban két jelentősebb hiányt találtam. Nem esett szó a romanisztikáról és a germanisztikáról, holott ezek mindenképpen megérdemelték volna, hogy szó essék róluk. Ha vannak (aminthogy kétségtelenül vannak), azért, mert vannak, ha nem volnának, azért, hogy legyenek.

LAKÓ GYÖRGY

Tisztelt Akadémia! Saját tudományszakom, a finnugor nyelvtudomány érdekében szeretnék néhány szót szólni. Egyebek között azért tartom szükségesnek, hogy egyet-mást megjegyezzek, mert nem várhatom más tudomány-

szakok képviselőitől, hogy helyettem ők tájékoztassák fel e tudományok függőben levő kérdéseit.

Felszólalásomat azért tartom időszerűnek, mert mindazok a nehézségek, amelyeket az osztálytitkár elvtárs megemléített, s mindazok a problémák, amelyek az osztálytitkár elvtárs szerint itt is, amott is jelentkeznek, a finnugor nyelvtudomány terén is jelentkeznek, sőt nemcsak jelentkeznek, hanem éppen most jelentkeznek, és éppen most fokozottan kezdenek jelentkezni.

A finnugor nyelvtudomány 1950 óta, az ismert sztálini cikkek megjelenése óta, lényegesen előnyösebb helyzetbe került, mint volt a régi Magyarországon. Tudományunk néhány fiatalabb munkása kutatói állásba került, idősebb kutatóink pedig lehetőséget kaptak régen gyűjtött nyelvi anyaguk kiadására. Azt azonban már aligha mondhatjuk, hogy fejlődésében ez a tudományok lépést tartott más tudományok fejlődésével. Elég csupán arra utalnom, hogy az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében a finnugor osztály létszáma az Intézet létesülése óta alig szaporodott. Hozzá kell azonban tennem, hogy az osztály létszámát jól képzett fiatal kutatók hiányában eddig nem is igen lehetett emelni. Éppen ezért egyelőre még nem panaszkodhatunk akarok előadni, csak azt akarom jelezni, hogy a helyzet most már megváltozott. Ebben az évben tudniillik már abba a „szerencsés” helyzetbe kerültünk, hogy immár van olyan jól képzett, tehetséges fiatal káderek, akit nem tudunk tudományos pályán, tudományos intézetnél elhelyezni. Ebből komoly baj egyelőre még nem származott. Az a fiatal káderek, akire célzok, elhelyezkedett a pedagógus pályán, s minthogy szerintem a pedagógiai gyakorlat minden tudósjelölt számára szükséges és előnyös, panaszra még nincs okunk. Nem tartanám azonban kedvezőnek azt, ha egy-egy ilyen jól képzett fiatal káder hosszú ideig vidéken maradna, és a tudományos munka lehetőségétől meg volna fosztva. Ez esetben ugyanis csak roppant idővesztéssel, nagy energiapazarlással tudna abba a helyzetbe kerülni, hogy a tudomány művelésének munkáját megkezdhesse. Megjegyzem még, hogy tudományom területén a fiatal káderek elhelyezésének kérdése annál nagyobb súllyal esik latba, mert e szakon jó kádereket nagyon nehezen lehet nevelni.

Az osztálytitkár elvtárs általánosságban elhangzott megállapításához csatlakozva, megemlítem azt is, hogy a tanszéki kutatómunka az én szakterületemen is visszafejlődött. Kisebb a tanszéki munkatársak száma, mint volt a múltban, s ugyanakkor a hallgatók száma erősen megnőtt. Megvan a veszélye annak, hogy tanszékünk vizsgáztató gépezetté válik, ahol hovatovább a tudomány fejlődésének a figyelemmel kísérése is nagy nehézségekkel jár, alkotó tudományos munkáról pedig alig lehet szó.

Ugyanakkor bejelenthetem, hogy már vannak jól képzett végzett aspiránsaink, akik munkánknak új lendületet tudnának adni. Itt volna az ideje annak, hogy elhelyezzük őket olyan helyre, ahol régóta szükség van rájuk. Elhelyezésük nagyon kívánatos volna akár a Nyelvtudományi Intézet finnugor osztályán, amelynek létszáma — mint mondtam — az Intézet fennállása óta alig szaporodott, akár az egyetemen, ahol a kisszámú oktató ma már képtelen a tanszéki személyzet gyarapítása nélkül tudományos munkát kellő mértékben végezni.

Az osztálytitkár elvtárs említette, hogy esetleg az Akadémiai Könyvtár is lehetőséget adhatna tudományos munka végzésére. Az a nézetem, hogy az Akadémiai Könyvtár megfelelő állás létesítésével például a finnugor nyelvtudomány fellendítéséhez is hozzá tudna járulni. Elvégre még mindig az a

helyzet, hogy van több, mint 100 éve gyűjtött, értékes finnugor nyelvi anyagunk kiadatlanul, s ez az anyag az Akadémia Könyvtárában van. Feldolgozása — legalábbis részben — ott is történhetnék.

Végül megemlíteném, hogy bizonyos aggodalmakkal nézem folyóirataink rendszeres megjelenésének elmaradását. Tegnap kezembe vettem a Magyar Tudomány legújabb számát, és abban azt olvastam, hogy az Akadémia elnöksége foglalkozott a folyóiratok kiadása körül felmerült nehézségekkel. A dolog fontosságára való tekintettel kiemelem, hogy a nyelvészeti folyóiratok megjelenése körül is késedelem tapasztalható, mégpedig nem is egészen érthető késedelem. Talán szükség volna arra, hogy az illetékes szervek az Akadémiai Nyomda problémáit az eddiginél is behatóbban megvizsgálják, s azután megtegyék a megfelelő intézkedéseket. Már az is eredmény lenne, ha legalább arra fény derülne, hogy a folyóiratok késedelmes előállításának voltaképpen mi az oka. Most ti. az a helyzet, hogy a szerkesztő hiába ad időben kéziratot, azzal a Nyomdában tudtunkkal számos hónapokon keresztül talán semmi sem történik, vagy ha történik is valami, arról már nincs értesülésünk, hogy mi történik. Mindössze annyit tudunk, hogy egy folyóiratszám kéziratának nyomdába adása után 4 hónappal még mindig nincs kefelevonat, s hogy mikor lesz, az is bizonytalan. Lehetséges, hogy ennek olyan akadályai vannak, amelyeket átmenetileg méltányolnunk kell. Ha ilyen akadályok vannak, jó lenne legalábbis megismernünk őket. Ha pedig ilyen akadályok nincsenek, akkor intézkedéseket kérnénk az Akadémiai Nyomda munkájának rendszeresebbé tétele érdekében.

Befejezésül kérem tudományszakom számára az Osztály, az Akadémia támogatását. Kérem ezt azért is, mert a külföld számít a magyar finnugrisztikának — mégpedig egy erős magyar finnugrisztikának — jó munkájára és eredményeire.

BÓKA LÁSZLÓ

Tisztelt Osztályülés! Az osztálytitkár elvtárs referátumát részleteiben is, egészében is csak a legnagyobb örömmel üdvözölhetjük. Talán egyetlenegy részlete ellen illenék tiltakoznom: az engem ért hízogó szavakkal kapcsolatban. Szeretném azonban azt mondani, hogy az osztálytitkár elvtárs referátumának a mi további munkánkra vonatkozó részéhez nincsen hozzátenni valóm.

Nagyon helyes volt a referátumban az, hogy kibontakoztak a témakörök csoportosításában bizonyos tendenciák, amelyek azt mutatták, hogy súlypontokat kell kialakítani. Nézetem szerint ezt még tovább kellene fokozni. Az irodalomtörténeti szektorban elsősorban az irodalom-elméleti munkának a fokozása lenne feladatunk, mert hiszen mindaddig, amíg az alapvető kérdéseket meg nem vitattuk, addig a rendkívül fontos és szükséges tény- és adatfeltáró munka is kissé vontatottan kénytelen folyni. Arra gondolok, hogy olyan alapvető kérdések, mint pl.: a realizmus fejlődése az utolsó évszázadban, és ennek elvi kérdései máig is megvitatlanok, illetve abban a stádiumban vannak, ahogyan az úttörő vitákban először felvázolták. Azóta azonban sokminden történt, és szükség volna ennek a munkának a folytatására.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy akármilyen okból háttérbe kellene szorítani azokat a szépen megindult munkákat, amelyek a bibliografia és a forráskutatások terén megindultak. Valóban az a helyzet, hogy

egész szakaszai vannak a magyar irodalomtörténetnek, ahol az értékelő munkát nem támasztják alá forrás-értékű kiadványok. Azt hiszem, hogy nem kell részletesebben rámutatnom arra, hogy ennek milyen súlyos következményei vannak.

Amennyire fontos az irodalomtörténeti munkában az, amit irodalomelméletnek nevezünk, ugyanilyen elvi fontosságú a nyelvtudományban a leíró nyelvtan kérdése. Azt hiszem, hogy egy magyar leíró nyelvtan — amely a magyar nyelvnek az egészét tekinti át, — önmagában is alkalmas lenne a nyelvtudományban rejlő elvi problémák felvetésére. Emellett a szótárak és a nyelvatlasz ügye az, melyet szintén nagyon fontosnak tartok. A szótárak és a nyelvatlasz mellett — ceterum censeo — felvetem, hogy a Nagy Szótár kérdésében kellene valamiféle áttörést elérni. Nem szólva arról, hogy milyen nagy szükség lenne erre, — úgy gondolom, hogy ebben a körben ezt nem kell különösebben fejtegetnem — nincsen olyan stílustörténeti, sőt nincsen olyan verstani kérdés, ahol ne éreznénk a nagy szótár hiányának borzasztó hiátusát, — de ezen kívül a helyzet az, hogy ha továbbra is ilyen mértékben dotálódik a nagy szótár ügye, akkor majdnem azt lehet mondani, hogy az ablakon dobjuk ki a pénzt, mert ebből ebben az ütemben nagy szótár nem lesz. Maximálisan az lesz elérhető, hogy egy bizonyos szótárkészítő gárdának a kenyerét — nem nagyon zsíros kenyerét — biztosítjuk ezzel, azonban a nagy szótár ügyét ebben az ütemben nem lehet megvalósítani. Itt csak az lenne a segítség, ha egy-két évig, és nem az osztály költségkeretében, hathatósabban támogatnák a szótár kiadását, hiszen a nagy-szótár megjelenése nem az első osztály ügye, sőt nem is csak a Magyar Tudományos Akadémiának az ügye, hanem országos ügy.

Ilegedüs Lajos tragikus halála ráirányítja a figyelmet arra, hogy a káderutánpótlás terén a legcsekélyebb hiba is hogyan bosszulja meg magát. Én a fonetika tudományára irányítanám rá az osztályvezetőség figyelmét. Most már a *másik* fonetikus csinálja tovább egyedül azt, amit eddig ketten csináltak, de harmadik fonetikus nincsen és mivel az európai nyelvtudományban a fonetikai irodalom új felvirágozásának a korát éljük, eleve elmaradásra ítéljük magunkat ezen a téren.

Külön szeretnék hozzászólni ahhoz, amit Lakó György barátom mondott az imént: a finn-ugor nyelvtudomány kérdésének fontosságához. Le kellene szerezni és propagálni kellene, hogy magyar őstörténeti kutatás finn-ugor nyelvtudomány nélkül nincsen, magyar nyelvtudományi kutatás finn-ugor nyelvtudomány nélkül nincsen és állítom, hogy magyar irodalomtörténeti kutatás sincs. Elviselhetetlen helyzet az, hogy egyetemünkön sem egyenlő mértékben folyik a finn-ugor nyelvtudomány oktatása. A budapesti és a debreceni egyetemen megoldott a kérdés, a szegedi egyetemen azonban Mészöly nyugdíjbavonulása óta, sőt már betegsége óta megoldatlan a kérdés. Az utánpótlással is súlyos bajaink vannak ezen a téren, mert vannak ugyan olyan áldozatkész és lelkes fiataljaink, akik érdeklődésüket a finn-ugor nyelvtudománynak szentelik, de csak néhány van közöttük olyan, aki legalább finnül Finnországban tanulhatott volna. Művelnek tehát egy olyan élő, nagy irodalommal rendelkező rokonit nyelvet, amelyet előnyelvszerűen soha életükben nem hallottak, legfeljebb egy-egy vándorelőadó jött Magyarországra és azt hallották itt előadni. Nem volna szabad megengedni, hogy ebben a helyzetben maradjunk. Fel kellene hívnunk a Művelődésügyi Minisztérium figyelmét is arra, hogy a finn-ugor nyelvtudomány egyetemi oktatása az Akadémia

érdeke is. Finn-ugor ösztöndíjasoknak kiküldése az Akadémia érdeke is. Végeredményben most olyan helyzetben vagyunk, hogy valamiféle nagyobb-szabású expedíciós utakra nincs is szükség, bár a mongol példa azt mutatja, hogy expedíciós utakra is lényegesen nagyobbak a lehetőségeink, mint bármikor. De a Szovjetunióban, Moszkvában is lehet vogulul tanulni és egyéb finn-ugor nyelveket is tanulni. A cél az, hogy itt megfelelő utánpótlás legyen.

Végül súlyponti kérdésnek tartom a modern filológia kérdését. Nem szemrehányásként mondom ezt az osztálytitkár elvtársnak. Talaly én is súlyos megrovásban részesültem azért, mert a modern filológiáról nem emlékeztem meg. Nem fér bele minden teljes részletességgel egy osztálytitkári referátumba. De nem kétséges, hogy amikor modern filológiáról beszélünk, akkor meg kell említenünk két dolgot. A modern filológiának van egy irodalomtörténeti és egy nyelvtudományi ága. Ott is, ahol jól állunk, bizonyos egyensúlyi zavarok vannak. Vannak olyan tudományok, amelyeknek csak irodalmát művelik. Egyrészt tehát egyensúlyi helyzetet kell teremtenünk, ha törik, ha szakad, másrészt pedig meg kell gondolnunk, hogy nem virágoznak eléggé a modern filológiák ahhoz, hogy azokat a világirodalmi és egyéb áramlatokat, amelyek a nagyvilágban folynak, a mi körünkbe is elhozzák. Márpedig nekünk, magyar irodalomtörténészeknek elemi érdekünk, hogy a romanisták, a szlávisták, a germanisták és egyéb isták működjenek a mi tudományunk felvirágoztatása érdekében.

Azokat az utmutatásokat, amelyeket az osztálytitkári beszámoló az irodalomtörténeti folyóiratok számára adott, jelesül és speciálisan, amelyeket az Irodalomtörténet számára adott: köszönettel veszem. Elmondhatom, hogy abban, hogy belőlük valóság is váljék, az utóbbi időben öröndetes események is történtek. Az Irodalomtörténet című folyóiratot ugyanis nemcsak bírálattal segítették az utóbbi időben többen, hanem a szerkesztőbizottságnak a tagjai, az Irodalomtörténeti Társaság, az Irodalomtörténeti Bizottság számos tagja is olyan aktív segítséget adott, amelyet a múltban nem kaptunk meg. A fejlesztésnek azonban feltételei vannak. Ilyen feltétel az, hogy az irodalomtörténészek aktívan működjenek közre. Felteszem a kérdést a jelenlevő irodalomtörténészekhez, nem a legifjabb nemzedékhez, hogy vessenek számot magukkal: hány tanulmánnyal, cikkel támogatták az Irodalomtörténetet? Az utóbbi időben kialakult egy bizonyos, nem egészen helyes, kerekén ki nem mondott, de lappangva annál inkább valóságnak tetsző elv, hogy azok az irodalomtörténészek, akik az Intézetben dolgoznak, az Irodalomtörténeti Közleményekben, a többiek pedig az Irodalomtörténet című folyóiratba írjanak! Nagyon jól tudjuk, hogy az Irodalomtörténeti Intézetben a tanulmányokat egy nagyobb közösség vitathatja meg, nem kétséges tehát, hogy azokban a tanulmányokban, amelyek egy rendszeresen folyó vitakörben születnek meg, és megvitatás után kerülnek nyomtatásra, kevesebb hiba van, mint azokban, amelyeket csak megnézett egy-két szerkesztő és elolvasott egy-két lektor. Arra kérem tehát az osztálytitkár elvtársat, úgy is, mint az Intézet vezetőjét, hogy mint osztálytitkár, az Intézet vezetőjénél szerezzen érvényt annak, hogy az Intézet tagjai, fiatal tagjai is, az Irodalomtörténetnek is legyenek munkatársai.

A harmadik kérdés, amelyben szintén Lakóhoz csatlakozom, a lapok terjedelmének és átfutási idejének kérdése. Az Irodalomtörténet 1958. évi második száma megjelent májusi jelzéssel júniusban. Nyomdába került a kézirat 1957. december 13-án, tehát hét hónappal a megjelenés előtt. A cikkeknek

a zöme megíródott 1957. július-augusztusban. Akkor kerültek a lektorhoz. Helyes-e az, hogy ha egy cikk megíródott 1957. július-augusztusban, megjelenjék 1958. júniusban?! A cikknek a továbbmunkálása is megszűnt 1957 decemberében, mert a kiadó szigorúan ragaszkodik a terminushoz.

Amíg ilyen a helyzet a megjelenés szempontjából, és amíg az átfutási idő ilyen katasztrofálisan alakul, addig nagyon nehéz ezeket a folyóiratokat jól szerkeszteni. Azonkívül nagyon nehéz jól szerkeszteni úgy, hogy egy folyóirat egy évben négyszer jelenik meg. Gondoljuk csak meg, hogy ilyen átfutási idő és az évente négyszeri megjelenés mellett hogyan lehet vitát megrendezni? Tegyük fel, hogy egy tanulmány beérkezik a folyóirathoz, — amely tanulmány summájában helyes, de van benne megvitatandó kérdés. Most mi történik? Vagy visszatartom a tanulmány megjelentetését és kiadom hozzászólás végett, vagy megjelentetem a tanulmányt, kiengedem a számot és akkor kb. 1 év múlva fog arra valamilyen reagálás megjelenni. Ez borzasztóan megnehezíti azt, hogy a folyóiratok valóban folyóiratszerűek legyenek. Minimálisan legalább is hatszori megjelenésre volna szükség, — másfelől arra, hogy nagyobb ív-terjedelemben jelenjenek meg a folyóiratok.

Mindezekért a célkitűzésekért harcolni kell. Tudjuk azt, hogy papírszegény időben élünk, és azzal is tisztában vagyunk, hogy ennek költségkihatásai vannak. Nyomdánk túl vannak terhelve, nehezebben tudjuk biztosítani a folyóiratoknak időben való megjelentetését. Mégis azt gondolom, hogy nagyobb, hathatósabb segítséget kapnánk, ha nagyobb terjedelemben és sűrűbb időközökben tudnánk a folyóiratainkat megjelentetni. Így sokkal nagyobb mértékben tudnánk vállalni a felelősséget, és egyben sokkal nagyobb hasznot tudnánk hozni.

Könyvismertetéseink csak akkor jelennek meg, amikor a könyvek már nem kaphatók. Vidéki tanáraink figyelmét nem tudjuk felhívni a könyvekre akkor, amikor azok még kaphatók, hanem csak akkor, amikor már nem kaphatók, nincsenek forgalomban.

A harmadik kérdéscsoport, amelyhez befejezésül szeretnék hozzászólni, egy nem egyszerű kérdés: fiatal kádereink kérdése, amely kérdésnek a megoldása természetesen mindnyájunknak a szíven fekszik. Ennek a kérdésnek az egyik vetülete az egyetemi oktatásban résztvevő fiatal irodalomtörténészek, és a különféle intézetekben elhelyezkedett fiatal káderek kérdése. Szeretném, ha valamilyen módon intézményesen gondoskodnánk arról, hogy ez a kérdés semmiképpen se alakuljon úgy, mint ahogyan most van, hogy tudniillik két tábor van, — nem mintha bármilyen ellentét lenne is közöttük, legalább is ezt nem tapasztaltam — de nem tartanám helyesnek azt, hogy felnőjön egy olyan irodalomtörténész-nemzedék, amely nem foglalkozott pedagógiai munkával, tehát olyan, amely nem ad elő az egyetemen, — ha tudományos intézetben van. Gondoskodni kellene arról, — akár még kötelezővé is kellene tenni —, hogy aki tudományos intézetben dolgozik, hacsak nem siketnéma, időnként adjon elő, meghatározott időközökben, az egyetemen.

Másrészt rendkívül helyesnek tartanám azt, hogy az Intézet vitáiban minél nagyobb rendszerességgel vegyenek részt a fiatal egyetemi oktatók is, mert ha ez a két célkitűzés megvalósul, akkor nem lesz szakadás az intézetek között. És itt meg kell mondanom, hogy a nagyobb segítséget az egyetem fogja kapni az intézetektől.

A másik része ennek a kérdésnek, a fiatal káderek kérdésének: a tudományos fokozatok elnyeréséért folyó munkálatok bizonyos fajtájú megzökke-

nése. Úgy értem ezt, hogy nagyon sok olyan végzett aspiránsunk van, aki már túl van az aspiráns-idején, és akinél már itt volna az ideje annak, hogy legyen egy elfogadható kandidátusi értekezése, — azonban egyik-másik esetben már szinte aggasztó is, hogy ez az értekezés sohasem fog elkészülni.

Ezt az értekezést nagyon sokféle szempontból kellene megvizsgálni. Egyrészt meg kellene vizsgálni, hogy miért nem készült el az illetőnek a kandidátusi értekezése. Objektíven meg kellene nézni, vajon nem volt-e az illetőnek a képzésében valamilyen hiba? Vagy pedig: az illetőnek a körülményeit, vagy képességeit megfelelően figyelembe vettük-e? Nem tudom, hogy egy aspiránsnak a kiképzése 3 év alatt mibe kerül az államnak, — talán Tolnai Gábor meg tudná mondani . . .

Tolnai Gábor : 120 000 Ft-ba!

Bóka László : 120 000 Ft-ba. Lehetséges, hogy valaki elvégzi a 3 évi aspirantúrát, elhelyezkedik valahol és így egyszerűen még csak remény sincs arra, hogy ez a befektetett hatalmas összeg visszatérül. Nem tartom helyénvalónak, hogy ugyanakkor, amikor tehetséges fiatal kádereink elhelyezése körül gondjaink vannak, akkor valakinek indokolatlanul, egyszerűen csak úgy odaadjunk ilyen lehetőséget.

Nem valami krudélis megoldásra gondolok, — mert hiszen nekem van olyan volt aspiránsom, aki azért nem védte meg a disszertációját, mert újból és újból dolgozik és módosít rajta. Az ilyen esetek élesen különböznek azoktól az esetektől, amikor valaki elvégezte a 3 évi aspirantúrát, utána elhelyezkedett valahol, — és ha megkérdeznék az illetőt, hogy mi van a kandidátusi disszertációjával, akkor fel tudna mutatni néhány cédulát és néhány tétova mondatot, amelyeket papírra vetett, de olyan munkát, amiből disszertáció lehet, nem tudna felmutatni. Mi következik ebből? Az, hogy nem lenne szabad hagyni, hogy ugyanakkor, amikor nagyon sok tehetséges, aspirantúrára nem került káderen kellene segíteni, ugyanakkor ilyen ballasztot vegyen magára a tudományos utánpótlás.

Tisztelt Osztálygyűlés! Ez egyike a legfontosabb kérdéseknek. Nyilvánvaló, hogy több a tehetséges fiatalember, mint amennyit akár a különböző intézetekbe fel tudunk venni, akár pedig az egyetem saját magához tudna kapcsolni. Bár ezeknek a száma öröndetes módon mindig nagyobb és nagyobb lesz, azonban arra nem számíthatunk, hogy mindenkit, aki tehetséges, valamilyen tudományos pozícióban fogunk elhelyezni. Ezeknek a számontartása és ezek tudományos fejlődésének biztosítása: elsősorban az úgynevezett tudományos társaságoknak lehet a feladata.

A tudományos társaságok azért nem tudják ezt a feladatot ellátni, mert egyre inkább csökkentett költségkerettel rendelkeznek. A tudományos társaságokat jobban kellene támogatni ahhoz, hogy ezeket a feladatokat el tudják látni; hogy a jövőben magukba tudják gyűjteni mindazokat, akik egy szaktudomány iránt érdeklődnek; hogy ezeket be tudják vonni a munkába, meg tudják őket hívni egy-egy konferenciára, össze tudják gyűjteni, hogy legyen valamilyen publikációs lehetőségük.

Ez azon múlik, hogy a tudományos társaságok is meg legyenek erősítve. A kérdésnek egyik kulcsa itt van és ha előre tudunk lépni ezen a területen, akkor sok mindenkinek utána tudunk nyúlni, aki leszakad az egyetemről, s noha tudományos ambíciókkal került el egy munkahelyre, ott lassan-lassan beleszürkült a mindennapi munkába és képességeinek megfelelő munkához már nem jut hozzá.

WALDAPFEL JÓZSEF

Tisztelt Akadémia! Mielőtt rövid, általános tájékoztatómat a IV. Nemzetközi Szlavisztikai Kongresszusról elmondanám, egészen röviden más vonatkozásban is hozzá szeretnék szólni Sőtér elvtárs sokoldalú, színes és hasznos beszámolójához.

Nagyon fontos kérdés az egyetemek, elsősorban a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem kiadvállalatának kérdése. Azt hiszem, hogy ezt a kérdést még sok más oldalról is támogatni kellene és lehetne, mert akár-hogyan is vesszük, nagyon sok szakterületen rendkívül akadozva, nehezen folyik elsősorban az egyetemeken dolgozó fiatal tudós nemzedék munkáinak megjelentetése. Olyan területen, amelyen van tudományos intézet, és amelyen akadémiai kiadványok is inkább vannak, ott is mindig van egy bizonyos hátramaradás a kevésbé rangos egyetemi oktatók tudományos munkáinak megjelentetésében, márcsak azért is, mert a tudományos intézet munkatársai kéznél vannak, jobban össze lehet őket fogni, munkájukat megvitatni s a tervekbe bevenni. Azt hiszem, hogy ezt a kérdést a közeljövőben valamiképpen feltétlenül meg kell oldani.

Mint ismeretes, az egyetemnek most már megint van valamiféle évkönyve. Ez az évkönyv azonban az utolsó évek gyakorlata szerint a mi területünkön elsősorban reprezentatív kiadvány, a legtekintélyesebb tudósoknak a nemzetközi fórumok felé közvetített dolgozatait foglalja magába, amire pedig más lehetőségek is inkább vannak. Sokkal helyesebb volna szerintem addig is, amíg nem lehet ezt is, azt is csinálni, hogy a kar, vagy néhány rokonterületekkel foglalkozó tanszék indítana folyóiratot, vagy pedig füzet sorozatot s ezzel biztosítanák fiatal munkatársaik olyan munkáinak megjelenését, amelyek új eredményeket hoznak, ha kidolgozásuk nincs is olyan színvonalon, mint a legtapasztaltabb tudósok munkái.

Örömmel hallottuk, hogy az értelmező szótár, ez egyik, tudományos szempontból is, a nagyközönség nyelvi igényeinek kielégítése szempontjából is legfontosabb kiadvány kéziratban most már lényegében befejeződött és nyomtatása rövidesen megkezdődik. Amilyen fontos, hogy egy tudományosan megalapozott nagyobbarányú értelmező szótár megjelenjék, ugyanolyan fontos az is, hogy egy rövidebb, könnyebben kezelhető és úgyszólván mindenki által megvásárolható, tehát nem egy-két ezres, hanem százezres példányszámban kiadandó értelmező szótár is megjelenjék. Tudom, hogy a szándék az, hogy ilyen is jöjjön a nagy értelmező szótár után, csak azt a kívánságomat szeretném kifejezni ezzel kapcsolatban, hogy ez is minél előbb készüljön el. Ha megvan a nagy szótár kéziratban és ha annak másolata is van, akkor addig, amíg ez a nagy, úgy tudom 6 kötetes szótár megjelenik, elkészülhetne a kézírata a kis szótárnak és úgyszólván egy időben jelenhetné meg a naggyal. Ha vannak is technikai nehézségek a munkatársak elfoglaltsága folytán, akkor is megoldható; — ebbe a munkába bele lehetne vonni az Intézet munkatársain kívül egy pár kitűnő és nyelvészeti érdeklődésű középiskolai tanárt is és ezzel is gyorsítani lehetne a munkát.

Az irodalomtudomány területén szeretném az egyetemi tankönyvnek is használható kézikönyv megvalósítását még nagyobb nyomattal sürgetni. Azt hiszem, hogy ahhoz, hogy ez a munka ismét teljes erővel folyjék, nagyon fontos volna újra megvitatni az egész tervet annál is inkább, mert egyrészt 1956 elején, amikor utoljára volt ilyen vita, már nem egészen helyes szem-

pontok és törekvések is belejátszottak, másrészt pedig azóta annyi idő elmúlt, hogy mindenképpen jó volna ezt a kérdést újra elővenni.

Ezek után engedjék meg, hogy egészen röviden és csak a kongresszusnak az általános kereteire, lefolyására, legfontosabb közös problémáira szorítva adjak tájékoztatást a szeptember 1-e és 10-e között Moszkvában lefolyt I V. Szlavisztikai Kongresszusról. Az előző szlavisztikai kongresszusok 1929-ben és 1934-ben voltak, majd 1939-ben kellett volna lennie a III-nak, de a háború kitörése miatt elhalasztódott, és csak 1955-ben indult meg újra ezeknek a fontos tanácskozásoknak a sora a III. belgrádi kongresszussal.

A mostani kongresszuson Magyarországot 16 tag képviselte: négyen a szovjet komité és a szovjet akadémia vendégeiként, ketten a Magyar Tudományos Akadémia kiküldötteiként, hárman a minisztérium kiküldötteiként a kulturális egyezmény keretében, a többiek részben ösztöndíjasok voltak, akik számára sikerült biztosítani, hogy már erre az időre kijussanak, ismét mások saját költségükön voltak ott. A kongresszuson kb. 2000 regisztrált tag vett részt, de a 2000-en felül is voltak látogatók. 28 ország képviselői voltak jelen. A 28 ország között a szláv országokon kívül is volt olyan ország, amelynek több, mint 50 tagja volt ott. A külföldi szláv országok kiküldöttei 250-en voltak. A többi közt 50-en felül volt pl. a Német Demokratikus Köztársaság kiküldötteinek a száma, s 12-en voltak a Német Szövetségi Köztársaságból is. Több, mint 30-an voltak Svédországból, és — mint ahogyan egyszer tréfásan megjegyezte a kongresszus egyik tagja, — még a hollandok is eggyel többen voltak, mint mi az ösztöndíjasokkal együtt. Elmondhatnám még azt is, hogy Kínából és Ausztráliából, Kanadából és Indiából is érkeztek küldötségek. Tehát a kongresszus a szlavisztikai tudománynak valóban nemzetközi tanácskozása volt.

A kongresszus lefolyásában és már előkészítésében is különösen kiemelkedő tény volt az, hogy a kongresszus minden anyagának szövege a kongresszus megkezdése előtt, illetőleg az előadásnak ottani ismertetése előtt megjelent. Tehát — ellentétben a kongresszusok általános szokásával, hogy utólag jelenik meg az anyagok legnagyobb része — itt az előadások szövege, mégpedig alaposan dokumentált szövege az előadások ismertetése előtt rendelkezésre állott. A magyar előadások jórészt a *Studia Slavica* közölte.

Mindez lehetővé tette azt, hogy ott csak az előadás rövid ismertetése hangozzék el, és így sokkal nagyobb tere volt, mint eddig bármikor, a vitának. Különösen egyes irodalmi kérdésekről voltak hosszantartó, igen heves viták.

Magukra az egyes előadásokra csak 20 perc jutott, mégpedig már az első plenáris ülésen elhangzó, központi előadások ismertetésére is. A mintegy 250 előadás legnagyobb része nem is szekciókban, hanem alszekciókban hangzott el. Tíz ilyen alszekció tanácskozott párhuzamosan, amiből az is következett, hogy egyikünk sem tájékozódhatott — még csak nagyjából sem — a kongresszuson folyó viták egészéről. A három főszekció a nyelvészet, az irodalomtudományi és az irodalomtudományt és a nyelvészetet egyaránt érdeklő kérdéseket tárgyaló szekció volt. Hadd említsem meg még azt is, hogy a kongresszus előkészületeként megjelent irodalom — tehát az előadások szövege és azok a szlavisztikai kiadványok, amelyek erre az alkalomra megjelentek — valóságos könyvtárat tesznek ki. Ez is mutatja azt, hogy az ilyen kongresszusnak már a jó megszervezése, alapos előkészítése is az illető tudományág felülvizsgálásának hatalmas mozgatója lehet. Ezt azért is kiemelem, mert az 5 év

múlva következő kongresszussal kapcsolatban kíváncsi, hogy a magyar szlavisztikai tudomány, amely becsülettel megállta a helyét ezúttal is, még sokkal nagyobb eredményeket produkáljon. Most, 5 éves távlatban, elő lehet ezt készíteni, meg lehet mozgatni mindenkit, akinek köze van a szlavisztikai témákhoz.

A kongresszus tematikájának részleteibe itt nem mehetek bele, csak néhány általános érdekű tanulságot emelek ki.

A nyelvészet terén tanulságos volt, és most már nem is feltűnő, de mindenestre jellemző, hogy az összehasonlító-történeti nyelvészet a tematikában a legnagyobb részt foglalta el. Ebből a körből nem kevesebb, mint 39 előadás volt. Igen tágkörű volt és igen termékeny vitákkal járt azoknak a kérdéseknek a felvetése, amelyek az irodalomtudomány és a nyelvészet közös kérdéseit tárgyalták. Elsősorban az irodalmi nyelv kérdése volt ilyen központi kérdés, továbbá az egyéni írói stílus kérdései, a verstani kérdések, és így tovább. Amint mondtam, ezeknek a kérdéseknek egy külön szekció tárgyalásai adták meg a keretet.

Az irodalomtudomány kérdései között nagy nyomatékkal szerepeltek a barokk, a felvilágosodás és a szentimentalizmus kérdései, a kritikai realizmus kialakulása a különböző szláv irodalmakban, és a szocialista realizmus kérdése, amelyről egyébként az első plenáris ülésen a közöttünk jól ismert Scserbina elvtárs adott elő, aki annak idején itt volt a mi kongresszusunkon. Előadásában részletesen foglalkozott a szocialista realizmus nyugati értelmezésével és különféle eltorzításaival. Sok olyan kérdés is szerepelt a napirenden, amely egyes írók munkásságának bizonyos problémáit érintette. Mint mondtam, a legélesebb viták irodalmi vonatkozású kérdések körül voltak.

Míg egyik-másik francia, amerikai, angol és skandináv előadó — az egész kongresszus hallgatóságának nagy érdeklődésétől és tetszésétől kísérve, fejtegetett egyes kérdéseket, akadt egy-két provokatív felszólalás is, amelyeket a vita során könnyű volt visszaverni. Ezekkel nem is érdemes foglalkozni. De voltak olyan viták is, amelyek élesen rávilágítottak arra a különbségre, amely a burzsoá és a szocialista tudomány közt van. Volt egy előadás, amelyben Puskin Anyeginjét tisztára a legprimitívebb pozitívista hatáskutatás szempontjából tárgyalták, ahogyan nálunk már 30—40 év óta nincs rá példa. Mozaikszerűen megpróbálták összerakni mindazt, ami Puskinnál van, angol és egyéb idegen hatásokból. Ez részben kacagtató hatást, részben felháborodást keltett. Ugyancsak megdöbbenően primitív volt az a mód, ahogy egy amerikai előadó az ünnepi népszokásokat próbálta freudista módon tisztára székszuális alapon magyarázni. Az egyik osztrák előadó műfaji kérdésekről beszélt és kiderült, hogy műfajon egészen mást ért, mint mi s ami a konkrét kérdést illeti, megpróbálta tagadni, hogy a szláv irodalmakban eposz, epika egyáltalán volna. Ami ebben jóhiszemű tévedésnek is felfogható, elsősorban azzal kapcsolatos, hogy a műfajt másként értik, és hogy a folklór és az irodalom viszonyáról egészen más elképzelésük van a polgári tudósoknak, mint nekünk.

Nem akarom szaporítani a példákat. Volt egy-két ilyen dolog, de sokkal jellemzőbb volt az az egység és megértés, amely még a legszenvedélyesebb viták után is a legtöbbször kialakult.

Szeretném megemlíteni azokat, akik a szlavisztikai kongresszusnak a vitáiban Magyarországot képviselték, mégpedig becsülettel képviselték. Akadémiai tagjai közül Iladrovits László tartott nagy érdeklődéssel fogadott

előadást; tudományszakjaink kandidátusai közül Király Péter, Sulán Béla, Sipos István és az irodalomtörténet terén Sziklai László, a budapesti egyetem tanárai közül, a már említettekén kívül Balezcky Emil docens. Mondhatom, hogy minden előadásnak jó visszhangja volt és a magyar delegáció ottani szereplését egészen véve elismeréssel fogadták.

Mint mondtam, a legközelebbi kongresszus 5 év múlva lesz, mégpedig Szófiában. Erre való tekintettel a bolgár nemzeti komité jelenlegi vezetőjét, V. Georgijev elvtársat már most a nemzetközi szlavista komité elnökhelyettesévé választottuk.

A kongresszus bizottságai tovább folytatják munkájukat a két kongresszus közti időben is. Ilyen bizottságok a konkrét nemzetközi vállalkozásokkal foglalkozó bizottság, a szövegkritikai-textológiai bizottság, a transzkripciói bizottság stb. Különös fontosságot kapott a tárgyalások során a terminológiai bizottság. A terminológiai bizottság munkája két részre oszlik. A nyelvészet területén sokkal közelebb van a megvalósítás, nem olyan élesek a viták, és ezenkívül Csehszlovákiában készült már egy terminológiai szótár, amelynek megvitatása lesz az alapja a további munkának. Az irodalomtudomány területén viszont, részben a már említett okokból is, annyira kiéleződött a helyzet, annyira megmutatkozott, hogy sokszor tényleg más nyelven beszélnek kiváló és jóhiszemű nyugati tudósok is, mint mi, hogy szükségessé vált, hogy ennek munkáját minél inkább előre hozzuk. Valószínűleg már 1959-ben összeül az irodalomtudományi terminológiai bizottság valamelyik szláv országban. A terminológiai szótár megvitatandó alapszövegét a Szovjetunióban készítik. Nyilvánvaló, hogy megvitatásához nemcsak a mi szlavistáink, hanem egész irodalomtudományunk is segítséget tud majd adni, s e munkában részt is kell vennie. Hadd mondjam meg, hogy egyébként is jelentek már meg kiadványok és folynak olyan vállalkozások, amelyekkel a magyar tudománynak, elsősorban szlavistáknak, de nemcsak a szlavistáknak foglalkozniuk kell. Hadd utaljak arra, hogy pl. ott a kongresszuson kaptuk kézbe a próbafüzetét a szláv „régiségek” Lengyelországban készülő szótárának. Ebben is vannak olyan témák, amelyeknek jobb megoldásához a magyar tudósok is segíthetnek. (Pl. Anonymus is szerepel a próbafüzetben).

Ezeket a példákat csak azért említem meg, hogy rámutassak arra, hogy a magyar tudománynak a részvételére sok vonatkozásban számítottak és számítanak. Hadd mondjam meg egyben azt is, hogy a kongresszus előkészítése idején nem teljesen tettünk eleget e várakozásoknak.

A szovjet komité pl. kérdéssorozatot küldött szét, amely eléggé későn érkezett hozzánk. A kérdés-sorozathoz nemcsak olyan kérdések voltak, amelyek a nyugati, vagy általában nem szláv nyelvekre vagy irodalmakra is vonatkoznak, továbbá szláv és nem szláv irodalmak kölcsönhatására általában, hanem pl. az irodalomtudomány területén két olyan kérdés is volt, amelyet úgyszólván külön a magyar tudósokhoz is intéztek. A két kérdés egyike: milyen volt a kölcsönös viszony a régi szláv irodalom és a moldvai-velah, valamint a magyar irodalom között? Egy másik: milyen volt a magyar és román irodalom kapcsolata a XIX—XX. századi szláv irodalmakkal.

Ezekre a kérdésekre Szlovákiából, a Szovjetunióból, és Romániából is érkezett válasz: olyan válasz is, amely pl. a magyar és a szláv vonatkozásokat érintette. Magyar részről ilyen válasz nem érkezett s így a közölt válaszokból nem egy vonatkozásban hiányos, egyoldalú kép bontakozik ki. Az volna a javaslatom ezzel kapcsolatban, hogy az Akadémia Irodalomtudományi Inté-

zete készítsen ezekre a kérdésekre alapos, dokumentált választ, amelyet már időközben — mondjuk egy év múlva — küldjön el a nemzetközi komiténak azért, hogy a komité, valamint a nemzetközi közvélemény a következő kongresszus idejére ezekről az anyagokról már tájékoztatva legyen.

Befejezésül még néhány szót a fogadtatásunkról, — a mi fogadtatásunkról és általában a küldöttségek fogadtatásáról, valamint arról, hogyan végződött ez a kongresszus.

Mindenek előtt hadd mondjam el azt, hogy a magyar delegáció első részlegét, amely a kongresszus megnyitása előtt érkezett oda, a kongresszus elnökének, Vinogradov akadémikusnak a vezetésével nagyszámú szovjet és külföldi szlavistákból álló küldöttség fogadta a repülőtéren, és ettől kezdve egész ottlétünk alatt a legnagyobb vendégszeretettel és figyelemmel találkoztunk mi is, a többi delegáció tagjai is. Azt hiszem, elmondhatom mindazok nevében, akik ott voltunk, hogy otthon éreztük magunkat. Rajtam kívül a többiek általában először voltak kint, és azt hiszem, sok érdekes mondani-valójuk volna ezekről a benyomásokról, több, mint nekem, aki már korábban is voltam a Szovjetunióban.

Ami ennek a nemzetközi kongresszusnak az általános jelentőségét illeti, azt hiszem, hogy nem kell magyarázni, mit jelent az, hogy Moszkvában együtt voltak a szláv népek küldöttei — amint tudják, a szláv népek óriási többsége ma már a szocialista tábor keretében él, — de ugyanakkor ott voltak a legkülönbözőbb kapitalista országok képviselői is, és egészben véve a kongresszus egész folyamán a legnagyobb egységben, és különösen a végén valóságos ünnepi hangulatban voltak együtt. Ezen egyáltalában nem változtat az az egy-két apró epizód, amelyeknek a megemlékését szándékosan nem akartam elkerülni, mert azok is hozzátartoznak a kongresszus képéhez és a tudomány nemzetközi helyzetéhez.

De hogy a végén milyen ünnepi hangulat volt, s a kongresszus és a moszkvai élet milyen lenyűgöző hatása alatt voltak ott és búcsúztak el a kongresszustól a küldöttségek, arra különösen jellemző volt a kongresszus záróülése. Vinogradov elnök akadémikus mondott beszámolót a kongresszus munkájáról és következő feladatainkról. Itt ismertette az előzőleg a bizottsági javaslatok alapján a kongresszus elnökségében —, amelyben a magyar delegáció is képviselve volt — hozott határozatokat.

Ezek közül hadd emeljek ki egyet-mást, ami a következő kongresszusra és a személyi kérdésekre vonatkozó határozatokon kívül elhangzott.

Ilyenek egy nagy szlavisztikai enciklopédia megindítása; a nemzetközi egyházi szláv szótár elkészítése; szláv nyelvatlasz, — valamennyi szláv nyelvre kiterjedő nyelvatlasz. Korábban már voltak olyan törekvések, hogy pl. szlovák nyelvatlaszt kell készíteni, vagy szerb nyelvatlaszt, — most egy teljes szláv nyelvatlasz készítését határozták el. Továbbá szerepelt a határozatok között etnográfiai atlasz készítése, nemzetközi szláv kéziratkatalógus. Nem kell bővebben hangsúlyoznom, hogy a szótár, a nyelvatlasz és a nemzetközi szláv kézirat-katalógus elkészítése olyan feladat, amelyekre a magyar kutatókat is mozgósítani kell.

Szerepel továbbá a határozatok között a szláv helynevek kutatása, és ide tartozik annak a bizonyos terminológiai bizottságnak a működése is.

Az elnöki beszámoló után következett egyes delegációk búcsúbeszéde és köszönőbeszéde. Ez a beszédsorozat volt az, ami különösen meggyőzően mutatta meg, hogy milyen egység alakult ki a fő kérdésekben ezen a kong-

resszuson. A delegációk valamennyien lelkesen búcsúztak a kongresszustól. A legnagyobb sikert a jugoszláv delegáció tekintélyes vezetőjének, Belics professzornak a beszéde aratta, aki egyébként valamennyi szláv delegáció nevében beszélt, azután a francia Mazon professzor rendkívül elegáns, finom beszéde, és végül Illi asszonynak, az angol delegátusnak rendkívül meghatódott, az angoloknál különösen szokatlanul érzelmes, gyönyörű beszéde, amelyben a legmélyebb hálával köszönte meg mindazt, amit a kongresszus adott, mindazt, amivel a szovjet akadémia és a szovjet rendezőség gondoskodott arról, hogy a kongresszus tagjai jól érezzék magukat, de köszönetet mondott azért is, amivel a kongresszus a szlavisztika tudományának fejlődését előbbre vitte.

Azt hiszem, hogy ezek a kiragadott példák is mutatják, milyen eredményes volt ez a kongresszus, nemcsak szakmai vonatkozásban, hanem abból a szempontból is, ami ilyen nemzetközi kongresszusnak mindig kell, hogy szintén a feladata legyen s aminek a tudomány fejlődése terén is külön nagy haszna lehet: a népek közeledése, s a népek közeledése érdekében a tudomány képviselőinek, a legkülönbözőbb népekhez, nemzetekhez tartozó tudósok kapcsolata szempontjából.

TAMÁS LAJOS

Tisztelt Osztály! Tekintettel az idő előrehaladottságára, néhány rövid megjegyzésre szorítkozom.

A romanisztika kérdéséhez többen szóltak hozzá, így csak egy-két kiegészítésem volna. Nézetem szerint e helyütt sem felesleges fellívni a figyelmet arra a nem minden szempontból öröndetes körülményre, hogy az általam betöltött tanszék neve egyetemünkön: általános romanisztika és román (rumén) nyelv és irodalom. Képzeliük el ezt a tanszéket hazai tartalommal megtöltve s akkor ez lehetne a címe: Általános finnugrisztika és magyar nyelv és irodalom! Ez még minden figyelembe veendő figyelembevételével is eléggé nyilvánvaló képtelenség s bár nem minden múlik a szervezés keretein, mégis nagymértékben hátráltatja a tudományos utánpótlás nevelését. Hiszen ebből a hatalmas tárgykörből akár tíz tanszék is kitelik!

Örömmel értesülhettünk arról, hogy Debrecenben is létesült romanisztikai tanszék, de eléggé zavarba ejtő dolog arra gondolni, hogy azt hogyan láthatjuk el megfelelő oktatókkal. De tudomásom szerint a germanisztika terén, különösen a germán nyelvészet terén sem sokkal rózsásabban fest az utánpótlás kérdése. Világosan kell látnunk, hogy az elkövetkező tíz esztendő során milyen helyet szánunk ennek a két tudományágnak a magyar tudományos élet lehetőleg minél nagyobb látóhatárt átfogó, egyre magasabb színvonalra törő távlati tervében. Az általános nyelvészeti tanszék munkája is annál eredményesebb lesz, minél több különleges nyelvészeti (tehát romanisztikai és germanisztikai is) tanszék munkájára támaszkodhatik. Ha nincs meg a legfontosabb különleges nyelvészeti tanszékek termékeny „altalaja”, úgy az általános nyelvészeti tanszék munkája sem lehet zökkenőmentes.

Az általános fonétika problémáját Bóka László érintette. Ha ennek a tudományszaknak tanszéke lenne egyetemünkön, vagy netán egyetemeinken, akkor a legszerűnyebb tanszemélyzet problémáját is alig-alig tudnók megoldani. Fel kell vetnünk a kérdést: nem kellene-e a Szovjetunióba kiküldeni

egy megfelelő aspiránst, aki általános és eszköz-fonétikai tanulmányokat végezne? Egy másik aspiránsnak meg az lehetne a feladata, hogy a spanyol, egyáltalában nem utolsósorban a dél-amerikai spanyol (és portugál) irodalmat tanulmányozza, mert egyetemeinknek egyik legérezhetőbb lemaradása éppen a spanyol (portugál) tanszék hiánya. Nyelvészeti frontunk ebből a szempontból kielégítően áll, de az irodalom kérdése távolról sincs megoldva. Ez nemcsak hiúsági, hanem politikai kérdés is.

Íme néhány „fehér folt” tudományos életünk és káderképzésünk térképén s ha ezeket nem tüntetjük el, úgy ez minden bizonnyal egyetemeink nemzetközi színvonalának rovására megy.

Általában bátrabban kellene az aspiránsképzés terén a külföldi lehetőségeket mérlegelnünk s akkor legalább az ország fővárosában lehetne egy olyan „universitas”-unk, mely ezt a nevet szervezeti felépítésében is nemzetközi méretekben érdemelné ki. De van ennek a problémának egy másik oldala is, melyet egyáltalában nem szerénységből vetünk fel: nálunk is tanulhatnának külföldi (népi demokratikus, esetleg szovjet) aspiránsok, akiknek fejlődését pl. a magyar és finnugor, a keleti nyelvészet terén a mi professzoraink kedvezően segíthetnék elő. De vehetünk egy más példát is. Amikor legutóbb Bukarestben voltam, az ottani akadémiai nyelvtudományi intézet egyik fiatal tagja megemlítette, hogy szeretne Budapesten legalább egy fél-évig turkológiát tanulni. Jelentésembe ezt bele is vettem, de tudomásom szerint az ügy nem intéződött el. Nem tudom, mi ennek az oka. Ezt az esetet is csak példaképpen említem annak megmutatására, hogyan lehetne egymás „fehér folt”-jainak eltüntetésében együttműködni.

LÓRINCZE LAJOS

Az osztálytitkár elvtárs beszámolójában egyvalami nem kapott jelentőségének megfelelő súlyt. Rövid hozzászólásomban nem pótolni akarom ezt, csak éppen utalni rá néhány szóval, hogy nyoma maradjon. A tudomány és a gyakorlat kapcsolatáról van szó, a tudomány eredményeinek a gyakorlati életben való hasznosításáról, felhasználásáról, amelynek a szükségességéről igen gyakran hangzottak és hangzanak el vélemények mind tudományos, mind párt- és állami vezetőink szájából, s amely intézeteink kutatói munkaidejének igen tekintélyes részét veszi igénybe.

Az irodalomtudománynak az élettel való kapcsolata nyilvánvaló; az irodalmi ismeretek népszerűsítésének, a haladó irodalmi művek eszmei tartalma ismertetésének, közkinccsé tételének fontosságáról aligha kell valakit is meggyőzni. De — azt hiszem — nem kevésbé fontos dolgozó népiünk nyelvi kultúrájának emelése, a nyelvtudomány eredményeinek ismertetése, népszerűsítése, a nyelv és a nép élete kapcsolatának feltárása és közkinccsé tétele sem.

A továbbiakban röviden, inkább csak „tézis-szerűen” vázolom, milyen munkát végez a Nyelvtudományi Intézet, illetőleg a nyelvtudomány annak érdekében, hogy a kutatások eredménye a közműveltségnek részévé váljon, hogy a tudományos munka ne pusztán önmagáért való legyen, hanem benne az elmélet és a gyakorlat dialektikus egységet alkosson.

Meg kell említenem *kiadványainkat*. Noha nem akadémiai kiadvány, elsősorban O. NAGY GÁBOR nagysikerű „Mi fán terem?” című könyvét, amely a magyar nyelv és művelődés kapcsolatának kiváló illusztrációja, s — azt

hiszem — igen nagy szerepe van a nyelv és a nyelvtudomány iránti érdeklődés felkeltésében. Hivatkozhatnék nyelvművelő könyveinkre, nyelvművelő folyóiratunkra, a Magyar Nyelvőrre, ill. annak mellékletére, a Nyelvőr Füzetekre (legutóbbi száma a beszédkultúra emelését szolgáló iskolai kiejtési versenyek rendezésének kérdésével foglalkozik). Rendszeresen tartunk előadásokat a nyelvi ismeretek terjesztése, a helyesírás, a nyelvművelés köréből. Az Ismeretterjesztő Társulat által szervezett nyelvi ismeretterjesztés munkáját is jórészt a Nyelvtudományi Intézet látja el. Az intézeten belül külön *nyelvművelő csoportot* hoztunk létre erre a munkára, s a naponként sűrűn érkező kérdésekre állandó *közönségszolgálatunk* adja meg a választ. A nagyközönség érdeklődését mutatja az a körülmény is, hogy az intézethez érkező levelek már szinte köteteket tesznek ki.

Több más részletet is megemlíthetnék még (pl. az iskolai nyelvi neveléssel való sokrétű kapcsolatainkat), de ezeket most elhagyom, legfeljebb még egyre térek ki. Az irodalomtörténeti munkálatokról való beszámolóban — jogosan — igen nagy szerepet kaptak a készülő egyetemi tankönyvek. A nyelvészetről való beszámolómból ez kimaradt, minthogy a tankönyvek nem akadémiai intézetben, hanem az egyetemi tanszékeken készülnek, s a Tankönyvkiadónál jelennek meg. Ezek a munkák azonban nem népszerű vagy iskolás összefoglalások, az eddigi eredményekből való kompilációk, hanem legnagyobb részükben új, saját kutatáson alapuló művek, jelentős eredményei a nyelvtudománynak. Elég, ha csak BÁRCZI GÉZA tankönyv-sorozatát, BENKŐ LORÁND „Nyelvjárástörténet”-ét, BERRÁR JOLÁN „Magyar történeti mondat-tan”-át említem.

PAIS DEZSŐ elnök

Megköszöni az osztálytitkár körütekintő és a jövőbe is mutató beszámolóját. — Az idő előre haladott voltára való tekintettel néhány azzal kapcsolatos megjegyzését esetleg más alkalommal óhajtja megtenni. Felkéri az osztálytitkárt, hogy a hozzászólásokra válaszoljon.

SÓTÉR ISTVÁN válasza

A hozzászólók jogosan tették szavá a romanisztika és a germanisztika kérdésének kimaradását a beszámolómból. Az én hibám, hogy ez a két nagyon lényeges kör jelentésemből kimaradt. A Szovjetunióba való elutazásom előtt próbáltam ugyan ezeknek a tudományoknak területéről is beszámolómhöz anyagot szerezni, de nem tudtam megvárni a jelentések beérkezését. Sajnos, hazaérve sem kaptam meg a jelentéseket. Ez némi magyarázatul szolgál ugyan a romanisztika és a germanisztika kérdéseiről való hallgatásomra, de persze mulasztásomat nem menti.

Örömdetes, hogy a hozzászólók kézzelfogható gyakorlati javaslatokat tettek. Úgy látszik, a tudományos káderutánpótlás problémája ragadta meg leginkább az osztály tagjainak figyelmét. Nem véletlen, hogy pedagógusok és tudósok, akik egyszersmind ennek az osztálynak a tagjai, olyan felelőségeknek érzik magukat e kérdésben és oly érzékenyen reagálnak rá. Biztató ez a jelenség és egyben igazolja azt a törekvésünket, hogy a fiatal tudósnemzedék

képzését és további sorsának biztosítását legfontosabb feladatunknak tekintjük. Most, ezekben az esztendőkből érlelődik meg leginkább ez a probléma. Éveken keresztül képeztünk szakembereket, foglalkoztunk az egyetemeken fiatal szakemberek képzésével. Most új fejezethez jutottunk el: az alapképzés megadása után részint az egyetemen, részint az aspirantúrán további tudományos pályájuk biztosítása a sürgető feladatunk.

Bárcki Géza akadémikusnak az a javaslata, hogy a Nyelvtudományi Intézet vegye kezébe ezeknek a kádereknek a nyilvántartását, a tudományos utánpótlás vidéken levő és néha elkallódó ígéreteinek nyilvántartását — szerintem kitűnő javaslat, amelyet az Irodalomtörténeti Intézetnek, illetőleg az osztály területén működő valamennyi tudományos csoportnak, tanszéknek meg kell szívlelnie és magáévá kell tennie. Azt hiszem, hogy az az intézményszerű megoldás, amelyet Bárcki akadémikus javasolt, akkor lesz eredményes, ha megfelelő szervezetet, keretet, felelősöket állítunk a tudományos utánpótlás kérdésének gondozására. Nagyon örülök annak, hogy ugyanez a kérdés Lakó György és Bóka László barátaim felszólalásában is fontos szerephez jutott.

Ami Lakó György felszólalását illeti: a finn-ugorisztika tovább ápolásáról legyen szabad megemlítenem, hogy a Szovjet Tudományos Akadémia I. osztályának vezetésével folytatott tárgyalásaimról hoztam magammal azt, a finnugor tudomány ottani képviselői részéről elhangzott javaslatot, hogy velük együtt szervezzünk közös expedíciót a Szovjetunió területén élő finnugor népek folklorjának, nyelvészeti, kulturális és egyéb viszonyainak további tanulmányozására, tehát a már megkezdett kutatásokat vigyük tovább, újabb expedíciók szervezése által, magyar tudósok részvételével is.

Bóka Lászlónak a nagy szótárral kapcsolatban hozzánk intézett figyelemztetését igyekszünk megszívlelni. Nem első ízben intézi hozzánk ezt a figyelemztetését: több alkalommal lelkünkre kötötte a nagy szótár kérdésének megoldását. A magunk részéről mindent el fogunk követni annak érdekében, hogy anyagi lehetőséget teremtsünk a nagyszótár munkálatainak meggyorsításához.

Bóka László szóvá tette a modern filológia problémájáról való hallgatósomat. Ezt a kérdést össze kell majd kapcsolnunk az összehasonlító irodalomtörténeti módszer marxista alkalmazásának tanulmányozásával, hisz szovjetunióbeli utam során, Alexejev professzor intézetének és munkatársainak megismerése alkalmával győződtem meg arról, hogy az összehasonlító irodalomtörténet terén sok tennivalónk van, és a szovjet tudomány rendkívül eredeti, újszerű megoldásait feltétlenül figyelembe kell vennünk.

A következőkben Waldapfel József akadémikus előadásához szeretnék kapcsolódni, ahhoz a rendkívül érdekes és tanulságos képhez, amelyet a Moszkvában tartott nemzetközi szlavisztikai kongresszusról szóló beszámolójában elénk vetített. A harmadik javaslatára, amelyet az Irodalomtörténeti Intézet által a szlavisztikai kongresszusra vonatkozóan kibocsátott kérdésekre adott feleletekkel kapcsolatban tett, szeretném megjegyezni azt, hogy ezzel teljesen egyetértünk. Az Intézet annyiival is inkább feladatának érzi, hogy az orosz és a magyar irodalmi kapcsolatokat feldolgozza, mivel a Szovjetunióban, a Gorkij Világirodalmi Intézettel folytatott tárgyalásaink során három nagy közös tervmunka eszméje született meg. Ezek közül az első lenne egy közös kiadvány a szovjet és a magyar tudományos akadémiák közös kiadványa az orosz és a magyar irodalom kapcsolatairól, amelyek különösen a múlt században Puskindól, Tolsztojtól, Dosztojevszkiótól, Gorkijig

és Csehovig, a századfordulón voltak érdekesek és értékesek. Nálunk már kutatások folynak ezen a téren, az egyetemi tanszékeken és az irodalomtörténeti intézetekben jól felkészült szakemberei vannak ennek a kérdésnek, — Zöldhelyi Zsuzsa és Rejtő István értékes tanulmányaira célzok.

Waldapfel József akadémikus másik javaslata is helyes, mely szerint az egyetemi tankönyv előkészületei érdekében az egész tervnek a további megvitatását mielőbb meg kell szervezni, hogy ily módon, a vitás kérdések alapos megtárgyalása és tisztázása után tervünk eljusson a megvalósuláshoz.

Tamás Lajos akadémikus javaslatát, hogy bizonyos tudományágak kiművelésére és elsajátítására aspiránsot küldjünk a Szovjetunióba, gyakorlati javaslatnak tekinthetjük, akár a fonetika, akár a spanyol irodalom vonatkozásában. Aspiráns szakembert a Szovjetunióban kiképezni: mindenképpen helyesnek látszik. Hasonlóképpen helyeslem Tamás kollegámnak azt a javaslatát is, hogy a népi demokráciákból és a Szovjetunióból mihozzánk jöjjenek, a nálunk fejlettebb tanszékekre, bizonyos filológiai tanulmányokat folytatni.

Tisztelt Osztályülés! Az osztálytitkári beszámoló jelentéssel kapcsolatos hozzászólásokat köszönöm.

Befejezésül szeretnék rátérni egy olyan mozzanatra, amelyet szándékosan rekesztettem ki a tudománypolitikai, illetve a tudományos kérdések vitájából. Bensőséges, szinte családiasnak mondható mozzanat ez.

Négy tagtársunk évfordulójára gondolok, melyeket a közelmúltban ünnepelhetünk meg, s melyeknek hangulatát ezúttal is szeretném feleleveníteni, — valamenyiüknek az egész osztály, az egész osztályvezetőség legjobb kívánságait, az osztályülés nyilvánossága előtt, mintegy újból kifejezve.

Horvát János nyolcvanadik, Beke Ödön hetvenötödik, Turóczi-Trostler József hetvenedik és Trencsényi-Waldapfel Imre ötvenedik születésnapjára gondolok. Mind a négyüknek, négy különböző tudományág oly kiváló művelőinek itt, ezúton, az egész osztály és az osztályvezetőség nevében kívánok további munkájukhoz sok sikert és egészséget.

Tisztelt Osztályülés! ezzel mai ülésünk véget ért. Köszönöm megjelentésüket és szíves türelmüket.

*A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY
1958. DECEMBER 1-ÉN TARTOTT FELOLVASÓ ÜLÉSÉN
ELHANGZOTT ELŐADÁSOK*

SÖTÉR ISTVÁN elnöki megnyitója

Mai ülésünkön tisztelettel üdvözlöm csehszlovák vendégünket, Ján Mišianik kandidátust, egyik előadónkat. Ján Mišianik, a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének osztályvezetője, hosszú idő óta sok eredménnyel foglalkozik a régi szlovák irodalommal. Első nagyobb tanulmányát a régi szlovák irodalomban is oly fontos szerepet játszó lőcsei nyomda történetéről írta, majd 1952-ben fontos értekezése jelent meg „A kiliazmus kérdése a régebbi szlovák irodalomban” címmel. Legfőbb feladatának azonban a XVI.—XVII.—XVIII. századi szlovák irodalom világi emlékeinek összegyűjtését tekintette és csaknem egy évtizede folytat ennek érdekében fáradhatatlan gyűjtőmunkát nemcsak Csehszlovákia, hanem a környező országok területén is. Igen jelentős ismeretlen anyagot sikerült felkutatnia s ezeket a közeljövőben egy nagy szöveggyűjteményben kívánja közreadni. Ez a tevékenysége nemcsak azért értékes, mert mennyiségileg jelentősen növeli a régi szlovák irodalom ismert alkotásainak számát, hanem főképpen azért, mert ez ideig jóformán csak vallásos műveket ismertek e kor irodalmából. Mišianik kutatásai tehát lényegesen módosítani fogják azt a képet, amelyet eddig a tudomány a régebbi szlovák irodalomról alkotott. E gyűjtőmunka mellett neki volt a legfontosabb része a régi szlovák irodalom első marxista összefoglalásának megírásában. A Szlovák Tudományos Akadémia gondozásában készülő többkötetes szlovák irodalomtörténet első kötetéről van szó, mely ez év elején jelent meg Mišianik és több munkatársa tollából. Ennek a kötetnek az elvi problematikáját előzetesen kifejtette már a régi szlovák irodalom korszakbeosztásáról írott terjedelmes tanulmányában.

Szlovák vendégünket évek óta igen szívélyes és baráti kapcsolatok fűzik Magyarországhoz és a magyar kutatókhoz. Gyűjtőmunkája érdekében 1954 óta csaknem minden évben hosszabb-rövidebb időt töltött Magyarországon, eredményes kutatásokat folytatva mind a budapesti, mind a vidéki könyvtárakban és levéltárakban. Állandóan figyelemmel kísérte a régebbi magyar irodalomra vonatkozó újabb publikációkat is, sőt azokból néhányat a szlovák Irodalomtörténeti Intézet folyóiratában ismertetett is.

Ján Mišianik és a magyar kutatók között igen termékeny együttműködés alakult ki, melynek során eddig is igen sok szolgálatot tett a régi magyar irodalom feltárása érdekében. A szlovákiai könyvtárakban és levéltárakban végzett alapos gyűjtőmunkája során figyelmet fordított az ott található ismeretlen magyar irodalmi emlékekre is s azokra nemcsak felhívta a magyar kutatás figyelmét, de fényképmásolataikat mindig eljuttatta hozzánk. Sok év óta tartó gyűjtőmunkájának és a magyar irodalom ismeretlen alkotásai feltárásában végzett baráti segítségének volt kiemelkedő eseménye annak a kódexnek a felfedezése, melynek bemutatására a mai ülést szenteljük. Felfedezéséről azonnal értesítette Intézetünket és lehetővé tette, hogy a kódex tanulmányozását kutatóink az általa küldött mikrofilm felvétel útján mielőbb megkezdhessék. Mišianik felfedezésének horderejét a régi magyar és a régi szlovák irodalom szempontjából a mai előadások eléggé nyilvánvalóvá teszik. Mikor a Magyar Tudományos Akadémia és az Irodalomtörténeti Intézet, valamint általában a magyar irodalomtörténetírás részéről hálával és köszönettel tartozunk neki nagyjelentőségű felfedezéséért és segítségéért, ugyanakkor őszintén örülünk, hogy saját kutatása olyan fényes eredményhez érkezett, mint a legrégibb szlovák szerelmi énekek felfedezése.

A szóban forgó kódex felfedezése a konkrét tudományos szempontokon túl a magyar és csehszlovák baráti tudományos kapcsolatoknak is jelentős eseménye. Ennek az egyre jobban elmélyülő és megszilárduló baráti együttműködésnek szellemét képviseli Ján Mišianik most közöttünk.

A FANCHALI-JÓB KÓDEX

Az a nagy jelentőségű felfedezés, melyet Ján Mišianik tisztelt barátunknak és vendégünknek köszönhetünk a régi szlovák és a régi magyar irodalomról kialakult eddigi képünket lényegesen meg fogja változtatni. Balassi pástordrámájának teljes szövege, s annak páratlanul érdekes előszava, valamint a legrégibb szlovák szerelmes versek sorozata mindkét irodalom reneszánszperiódusának egészen új megvilágítását teszi lehetővé. Mielőtt ezeknek a méltán szenzációsnak nevezhető újdonságoknak a magyar tudományos közvélemény előtti első ismertetése — a leghivatottabbak részéről — itt elhangzanék, engedjék meg, hogy előljáróban rövid ismertetést adjak arról a kódexről, mely e becses szövegeket számunkra megőrizte.

A bécsi Nationalbibliothek S. n. 2964. számú kézirata 192 levelet foglal magában. A kötet elején és végén több levelet a különböző tulajdonosok latin, s kisebb részben magyar nyelvű vegyes feljegyzései töltenek meg, a kódex törzsanyaga azonban kivétel nélkül irodalmi szövegeket tartalmaz. Ezek többsége magyar, nyolc ének szlovák nyelvű. A kötetben hat kéz írása különböztethető meg. Kövessük most nyomon, miképpen alakult ki a kódex szövegállománya.

Elsőnek két históriás éneket másolt a kötetbe 1595-ben egy gondos másoló. Érdekes módon üresen hagyta az első 24 lapot, s csak a 25-en kezdte munkáját. Görcsöni Ambrus Mátyás királyról és Varsányi György Xerxesről szóló históriáit örököltette meg nyomtatott kiadások alapján. Kitűnően olvasható, a strófákat és verssorokat megkülönböztető, levegős írásával talán valamely előkelő megrendelőnek dolgozott; külön helyet hagyva a később be-rajzolandó iniciálisoknak és címlapoknak. Ez az első másoló valószínűleg egy históriás énekekből álló gyűjteményt akart összeállítani, a Széll Farkas-, Csereiné-, Lugossy-kódexekhez hasonlatosat. A XVI. század jellegzetes könyvtípusa volt a históriás énekekből álló gyűjtemény, mely Tinódi *Cronicá*-jával és Heltai *Cancionale*-jával a nyomtatottság színvonalára is felemelkedett. A kódexünk legrégibb keze által tervezett kéziratos kancionálé azonban ismeretlen okból félbemaradt, s 1603-tól kezdve az időrendben következő másoló eltérő irányban fejlesztette tovább a birtokába jutott gyűjteményt.

Ez a második kéz méltó a különleges figyelemre. Mivel szerencsénkre gyakran közli a másolás időpontját, megállapíthatjuk, hogy 1603. okt. 13. és 1608. szept. 20. között különböző időközökben másolt a kötetbe, mely minden jel szerint a saját tulajdona volt. Legkorábban, közvetlenül az első kéz által leírt Xerxes-história után, Apollonius széphistóriáját vetette papírra, majd ezt követően 18 magyar világi éneket, kettő kivételével csupa szerelmi tárgyút, a nyolc szlovák szerelmes verset, valamint Eurialus és Lucretia széphistóriáját. Végso soron neki köszönhető azonban Balassi pásztordramájának lemásolása is. A Balassi-dramát ugyanis nem ő, hanem egymást váltva a III. és IV. kéz másolta, de még abban az időben, amikor a kódex a II. kéz tulajdonában volt. A II. kéz datálásai alapján a dráma másolása 1607 november és 1608 szeptembere közé eshetett. E III. és IV. kéztől származik még további két szerelmi ének lemásolása is, melyek a tulajdonos által másolt versek közé ékelődnek. Nyilvánvaló ebből, hogy ez a két személy csak alárendelt, technikai szerepet játszott a kódex anyagának kialakításában, s a II. kéz intenciói szerint, ennek megbízásából dolgozott.

A kódex második tulajdonosa négy lap kivételével teljesen teleírta, illetve íratta könyvét. A kódex elején és végén több lapot szintén ő töltött meg főleg szerelmi tárgyú latin versidézetekkel. Mint az általa összegyűjtött szövegek jellegéből látható a XVI. századi krónikás gyűjteménnyel szemben ő a századforduló világi irodalmának szövegeit állította össze. Líra, epika és dráma, magyar és szlovák nyelven, mind helyet kapott könyvében. A műfaji és nyelvi különbözőségeket átfogja a tematikai és szemléleti egység: mindegyik írás a szerelemről szól s a reneszánsz szellemét képviseli. Nem csodálhatjuk, ha ebben a páratlan antológiában előkelő helyet foglalnak el a magyar reneszánsz legnagyobb költőjének Balassi Bálintnak a művei. Pásztordramáján kívül nyolc — egyébként már ismert — Balassi-ének is jelen van a kódex magyar énekei között.

Ezek után joggal érdekelhet bennünket, hogy ki ez a tulajdonos és másoló, a magyarországi reneszánsz irodalom remekeinek e jóízű gyűjtője és összeállítója. Szerencsére a legelső általa leírt szöveg után teljes nevén, majd négy másik alkalommal monogramja útján megnevezi magát. Joannes Job de Fanchaly, vagyis Fancsaly Jób János a neve. Ki volt ő, milyen környezetben élt, hogyan jutottak hozzá az általa megörökített irodalmi művek? Ezekre a fontos kérdésekre sajnos csak részleges, feltételes és igen bizonytalan válaszokat adhatunk.

Az Abauj-megyéből származó, de a XVI. században a Liptó-megyei Proszék községbe települt család levéltára 1945-ben az Országos Levéltárban elpusztult. Kénytelen vagyunk ezért kiindulni abból a két bizonytalan és egymásnak ellentmondó genealógiából, melyet Nagy Iván, illetve Csoma József (Abauj-Torna vármegye nemes családjai 261.) közölt. A Jób családból származó több János közül valószínűleg arra kell gondolnunk, aki Mátyásnak a

fia, mert Liptó-megye birtokos nemeseinek 1583-ból való összeírásában Mathias Job aliter Fanchaly szerepel proszéki birtokosként. (TT 1902, 261.) Ennek János nevű fia Trombitás Bornemisza Margitot vette feleségül, utódja nem maradt, feltehetőleg korán meghalt. A szálak tehát Liptó-megyébe, Balassi szűkebb hazájába vezetnek s tetszetős volna közvetlen kapcsolatot feltételezni. Balassi életében azonban Jób János alighanem még gyermek lehetett; a költő és öccse halála után pedig éppen Liptó megyében örvendett a legkevesebb népszerűségnek a Balassi-név. Nem is találkozunk Jób Jánossal a Balassival kapcsolatos irományokban. Gondolni lehetne a másik liptói főúri familiára, az Illésházyra, hiszen István nádor a költő barátja, sőt mint újabban ECKHARDT SÁNDOR kutatásaiból tudjuk, költő társa is volt. Az Illésházy levéltár Magyarországon levő részében volt is egy olyan fasciculus, mely a Jób család pereivel kapcsolatos iratokat tartalmazott, de éppen ez a köteg az elmúlt háború során elpusztult. A legtekintélyesebb liptói nemesi családnak, a Szentiványiaknak a levéltára is alig nyújt valami lényegeset: 1601-től 1613-ig, egy zálogüggyel kapcsolatban találkoztam többször Joannes Joob aliter Fanchaly de Proszek nevével.

Van azonban egy olyan adat, melynek segítségével talán mégis megtudhatunk valami közelebbit a Balassi-dráma megmentőjéről és könyve összeállításának hátteréről. 1607. november 25-én volt Thurzó György, a későbbi nádor, Judit lányának a kézfogója Jakussith Andrással Bicsén. Thurzó György udvarában az ilyen családi eseményeket hatalmas vendégsereg részvételével és nagy pompa közepette ünnepelték meg. Erről tanúskodnak a Thurzó-esküvők és kézfogók alkalmával kiadott utasítások, rendtartások, a meghívottak és a költségek jegyzékei stb. Innen tudjuk, hogy Thurzó Judit kézfogója is fényes külsőségek között zajlott le, hiszen csaknem 3000 volt a száma az élő állatoknak, melyeket Thurzó jobbágynak a lakomára be kellett szolgáltatniok, nem is számítva a 2300 pisztrángot. Thurzó ez alkalommal is külön rendtartást adott ki udvarnépének, meghatározva, hogy kinek mi lesz a kötelessége. Itt tűnik fel Jób János neve. Nyolc más nemessel együtt a meghívott főurak familiárisainak és az ifjaknak az asztalai körül kellett forgolódnia. (RADVÁNSZKY, Magyar családélet és háztartás III, 7.)

Kódexünk tulajdonosa e szerint a Thurzók szolgálatában állt, mégpedig éppen könyve összeállítása idején. Hogy mi lehetett állandó funkciója, arra Thurzó György magánjellegű iratainak a nagybicsői levéltárban őrzött gyűjteménye talán majd választ fog adni. Nem tartozhatott azonban a hatalmas főúr bizalmasabb környezetéhez, tanácsosainak, titkárainak sorába, mert ezeket név szerint is ismerjük. A Thurzó Judit kézfogóján betöltött szerepe is alacsonyabb beosztásra enged következtetni, s ezért vagy valami gazdasági tisztsége lehetett, vagy pedig a népes Thurzó kancellária egyik írónoka volt. Leginkább ez utóbbira gyanakodhatunk, mert igen gyakorlott, jól kiírt írása van. Az a körülmény pedig, hogy kódexébe két másik személy is írt az ő meg-

bízásából, szintén arra enged következtetni, hogy egy írással foglalkozó közösség részese volt.

A nagybicsői Thurzó-udvar lehetett tehát az a környezet, ahol a magyar és a szlovák reneszánsz irodalom annyi értékes alkotását, s közte Balassi műveit is össze lehetett gyűjteni. Thurzó Györgynek külön könyvtárszobája volt a bicsői reneszánsz kastélyban, s az egyik könyvespolcon a költői művek is helyet foglaltak. (Kubinyi, Thurzó Imre 8.) Miként a Batthyányakhoz, Zrínyiekhez, Illésházyhoz és a Wesselényiekhez, — ide is eljuthatott Balassi „maga kezével írt könyv”-ének egyik másolata. Jób János kódexéből ugyanis egyértelműen bizonyítható, hogy a benne levő Balassi-énekek a költő saját összeállítású gyűjteményére mennek vissza, ha közvetett úton is. És abban sincs semmi meglepő. Így éppen a Thurzó-udvarban bukkan fel Balassi drámája. Itt ugyanis lelelt némi becése a szerelmi komédiának.

Szenczi Molnár Albert 1612. szeptember 21-én Bicsére érkezett Thurzó hívására, éppen két nappal Thurzó Borbála és Erdődy Kristóf esküvője előtt. Szeptember 22-éről, vagyis az esküvő előestéjéről csak annyit jegyzett fel naplójába, hogy „Comedia visa”, vagyis végignézte az ez alkalommal bemutatott vígjátékot. (Dézsi, Szenczi Molnár naplója 57.) Joggal gondolhatunk ebből arra, hogy nemcsak Borbála lakodalmát tették szórakoztatóbbá komédia bemutatásával, hanem ez általános gyakorlat lehetett a Thurzó-lányok esküvőin. Az 1612. évi lakodalom alkalmából kiadott rendtartás sem emlékezik meg a színi előadásról, így okunk van feltételezni, hogy 1607-ben Thurzó Judit kézfogójakor is sor került ilyesmire, noha az iratok nem tesznek róla említést. Talán 1607-ben éppen Balassi pásztordramája került bemutatásra, s Jób János ettől kapott kedvet a darab lemásoltatására? vagy talán a sok száz főnyi vendégserег társaságában Szenczi Molnár éppen *Credulus* és *Julia* szerelmi történetét nézte végig 1612-ben? Mindez már csak merő találgatás. De annyi bizonyos, hogy a reneszánsz szerelmi komédia a korabeli főúri esküvőkről nem volt száműzve. Erre vall másik ilyen jellegű ismert emlékünknél, a *Constantinus és Victoria* is. És talán már maga Balassi is gondolt arra, hogy pásztordramáját lakodalmak alkalmával lehet majd bemutatni, hiszen prológusában annyira hangsúlyozza darabjáról, hogy „botránkozást az nem hoz senkinek, mert tisztességes szerelem vagyon benne, oly kegy ki szabad nem köteles személyek között forogh, sem egyéb végre, hanem házasságra.”

De térjünk vissza még egy kicsit a kódex írójához, Fanchali Jób Jánoshoz. Talán ő is írt éneket. Könyvében ugyanis, a lemásolt énekszövegeket sohasem javítgatja, igazgatja. Csak egyetlen vers esetében látjuk, hogy erősen javítani törekszik a sorokat, rímeket, mintha saját szerzeményét csiszolná. 1604. március 6-án írja be könyvébe ezt az éneket, „Bujdosván, fáradván szerelmem képe Elmémbe úgy ujol szerelmem színje” kezdettel. Az ének rímei, szótagszámai pontatlanok, ez szintén fogalmazványt gyanít, s ez esetben a versben említett Viola az ő kedvese lehet. Érdekes, hogy ezt követően három

olyan más éneket másol le, melyek vagy szintén Violához szólnak, vagy legalább a viola, mint virágnév előfordul bennük. Ezek között van Balassi „Most adá virágom nekem bokrétáját” kezdetű költeménye is.

Életének további alakulásába is nyújt valami halvány betekintést a kódex. Valószínűleg házasságának élményeként jegyezte fel a 372. lapra ezt a beismerést: „Uxorem duxi, libertatem perdidit”. Halálára pedig a kódex következő tulajdonosának egy bejegyzése látszik utalni. Ez az új tulajdonos, az V. kéz, a Jób által üresen hagyott lapokra lemásolta csonkán, egy eddig ismeretlen énekszerző, Nyitrai Pál szerelmi énekét, s ezen kívül a kódex első és utolsó lapjára írt néhány feljegyzést. Ezeknél nem árul el nagy önállóságot, mert többnyire Jób egy-egy latin idézetét, distichonát írja le újból gondatlan, kapkodó betűivel. Többek között felkelthette a figyelmét a 376. lapon olvasható egyik distichon is: „O Deus omnipotens viculo miserere Simoni Quem mors praeveniens non sinit esse bovem” (Ó mindenható isten, könyörülj ezen a falusi, »paraszt« Simonon; akit csak a korai halál nem engedett ökörré válni). Az új tulajdonos azonban mikor ezt újra leírta a *Simoni* név helyett *Joannis*-t írt. Vajon nem a fiatalon meghalt derék Jób Jánoson élcelődik? E gúnyolódó örökös után még egy tulajdonos kezennyomát fedezhetjük fel könyvünkön. Fejcsóválva olvashatta — valamikor a XVII. század derekán — ezt a profán antológiát, mert az első lapra rájegyezte: „Nem kell az öreg embereknek olyan könyv, mert csak példát vesznek az játéokra belüle”.

Ezzel lezárult a könyv belső története. Létrejöttében Fanchali Jób Jánosnak volt a döntő része, neki köszönhető, hogy ez a kötet két nép irodalomtörténetének féltett kincsévé vált. Helyes és célszerű lenne ezért, ha a bécsi Nationalbibliotheknak ezt a kéziratát Fanchali-Jób kódexnek neveznék ezután.

Végül még a kódex eddig ismeretlen magyar verseiről kell néhány szót szólnom. A két históriás ének és a két széphistória eddig is ismert volt; úgyszintén Balassi nyolc éneke. A többi 13 magyar versből azonban csak egyetlen egy volt már ismeretes, mégpedig a Vásárhelyi daloskönyvből. A többi a XVI. század végének, s a XVII. század elejének költészetét gazdagítja. Néhánynál a szerzettetés évét is tudjuk: 1591, 1593, 1603, ezek az évszámok nagyjából megadják azt az időbeli keretet, melyben a többi ének is született. Néhány esetben az sincs kizárva, hogy jóval régebbi szerzeménnyel állunk szemben, sőt az egyik versből, a benne említett nevekből biztosan megállapítható, hogy a XVI. század negyvenes éveiből származik. Ismeretlen Balassi-vers ugyan nem rejtőzött a kódex énekei között, de ez a XVI. századi ének régi irodalmunk meglepő gazdagodását jelenti.

„Pajkos ének”, ezt a címet adta neki a kódex másolója. A pajkos szó egykorú jelentése nem egyezett a maival: a Nyelvtörténeti Szótár szerint „latro, nequam, schelm, strassenräuber” értelemben használták. Lator-énekről van tehát szó, a XVI. századi prédikátorok által üldözött verstípusok

egyikéről. Melius Péter ismert nyilatkozatában „a parázna, híságos, csúf és trágár beszédet, virágéneket, lator dudolást” kárhoztatja. Ez az ének „lator dudolás”, mégpedig a javából, igazi haramia-ének, melyhez hasonlót csak népballadákban ismerünk. Zsákmányoló, kóbor katonák életét örökíti meg, s e tekintetben egyes kuruc énekek előfutára. A *Csinom Palkó*, a bujdosó szegénylegény nóták által képviselt énektípusnak a jelentkezését tehát jó másfél évszázaddal korábbra tehetjük. Ezáltal a magyar költészet egy eddig ismeretlen rétegéről lebben fel a fátyol, sőt maga a kor, a XVI. század első fele is úgy, olyan nézőpontból tűnik elénk, ahogyan eddig sohasem láthattuk. Az erősen romlott szövegű és nehezen értelmezhető vers részletes elemzésére most nincs lehetőség, engedjék meg azonban, hogy befejezésül bemutassam ezt a XVI. századi latoréneket, vagy inkább balladát, mely a Balassi-dráma és a szlovák versek mellett a Fanchali-Jób kódex harmadik nagy meglepetése :

Pajkos Enek

Dudo feir dudo maid megh irik az zab,
Ha az zab megh irik ketczer adok ened.

Oh aj nekem neuem buidoso katona,
Mert hol kit talaltam bizonial megh foktam.

Noha Toluaj votam vgian Jambor votam
Kitöl mit eluöttem soha megh nem attam

Kit reguel megh vertem estue eltemettem,
Kit estue megh vertem az reguelt nem érte

Estuire ha juttem tsak szalast kerestem,
Louamnak abrakot pinz feiben kitem

Maga ersziniemben tsak egi pinzem sem volt
Megis gazda kirj tölem abrak arat

Gazdanak megh mondam hagi egi pinzem sintsen,
Megis gazda kirj tölem abrak arat

Nem engedj vala gazda abrak arat
Ötet eleö fogan s ugian jol megh verim

Louamra fordullik mind abrak araua,
Saio szent Peterj giorson el liptetik

Ott régi gazdamhoz hamar elbeszalek
Aztalához ölek egi eneket kezdik

Az zegin Aniadot Saio szent Peternil
Vgi vetik az vizben vdgian megh lotsanna,

Vdgian jol esmirem hogi hamar megh halok
Mert valahul Jarok mindenöt tantorgok

De hol elindula 7. kalauz legin
Az előtttek Jaro az joo Mehes Andras

Az masiknak neue alj megh it az utat
Harmadiknak neue szeddel veddel teöle

Nedgiediknek neue takarits mind hozad
Eötödiknek neue tedle mert nem tied

Hatodiknak neue Jertek touab inniet,
Hetediknek neue az huson fintorgo

Nem kelj nekj Turo tsak kelj nekj furo,
Mert az örög leanj gunar niakat kiuan.

Adgi el apa adgi el keuil katonanak
Mert ha te el nem acz bizonial megh banod

Felrugom partamot az Hadnagial halok
Eyel uele halok reguel ho pinzt varok

Tarsaim jok votak fara fel hagtattak
Alattam le uagtak s tsak nem niakam szakat

Banod biro banod hogi leanioddal halok
Reguel inkap banod ha fazekat török

Teperedet gazda niomorodot gazda
Kikeletre keluin teged es szolgallion

En elhaza megek az en Aszoniomhoz
Az en aszoniomhoz dragfj Gasparnehez

Eö enghemet iartat kek karasiaban
Kek karasiaban Gallos gioch gatiaban

Az leg jobbik konczot Tanerara teszj
Vigik az kochisnak nem ehetem az köuir huszt

Az leg jobbik pohart aztis megh tötj
Vigik az kochisnak nem jhatom az edes bort

Ez eneket szerzik egi omlot pinczeben
Egi regi pinczenek szintén az lukaban

A LEGRÉGIBB SZLOVÁK SZERELMES VERSEK

Tudományos intézményeink, sőt egész társadalmi rendünk megértő, céltudatos támogatásának köszönhetjük, hogy állandó rendszeres kutatómunkát végezhetünk mind hazánk, mind más külföldi országok levéltáraiban, új kulturális hagyatékokat tárhatunk fel, új igazságokkal gazdagíthatjuk eddigi tapasztalatainkat és így tágabb körű ismereteket szerezhethetünk népeink régebbi szellemi alkotásairól. Ennek következtében olyan felfedezésekkel is gyarapodik tudásunk, amelyeknek száma és értéke nemcsak gazdagítja nemzeti kultúránk és irodalmunk történetét, hanem gyakran komolyan is változtat eddigi arculatán.

Értékes felfedezésnek mondhatom a XVI. századfordulóból származó kódexet is, amelyre ez év (1958) májusában a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtárban lettem először figyelmes. „Codicum series nova 2964” jelzet alatt található, és mivel saját címe nincs, a katalógusban „Anthologie von Literaturwerken der ungarischen Renaissance” cím alatt van nyilvántartva. A kézirat nagysága 15-ször 20 cm, 190 levele van és eredeti kötése, az az fadeszakk barnaszínű bőrrel átvonva. A felhasznált papíros vízjegye: kétféjű sas koronával. A kódex legnagyobb részének írója Jób János de Fancsali, liprói Proszékbe való nemes volt, akinek elődei a tizenhatodik század derekán költöztek ide Abauj megyéből. Azok szerint, amit ő maga jegyzett fel egyes költeményei alá, a kódexet az 1595 és 1608 közötti években másolhatta. Mivel 1595-ben kezdte el másolni és Balassinak egyes költeményeit is ő másolta le, az említett kódex másolását összefüggésbe lehetne hozni Balassinak ezt közvetlenül megelőző halálával; Fancsali talán szomszédja (Liptóújvár és Proszék) és barátja iránti kegyeletből tette és mint Balassi költészetének tisztelője. A kódexszel együtt három oklevél is megőrződött, amelyekből kettő szlovák alattvalók levelei 1764-ből, a harmadik egy jegyzékből van kitépve s valamilyen latin jegyzőkönyvekhez tartozik (ma a kódex hátsó fedelének belső oldalához van ragasztva egy borítékban) és Gullik Jánosnak van címezve, aki Berencs örökös ura, Rovenszko (Szenica mellett) földesura és Nyitra vármegye belső assessora volt. Úgy látszik, 1764—8-ig Gullik János lehetett a kódex tulajdonosa. „Series nova” megjelölést kaptak azok a kéziratok, amelyek 1893 után

váltak az egykori Hofbibliothek, a mai Österreichische Nationalbibliothek tulajdonává, azaz a katalógus *Tabulae codicum* utolsó kötetének kiadásától máig. Utólagos tudakozódásomra mikor, miképpen és kitől szereztek meg ezt a kéziratot, a bécsi Nemzeti Könyvtártól 1958. november 7-én azt a választ kaptam, hogy a kéziratot csak 1948-ban iktatták be, de — mint közölték velem — „aus dem alten Bestand”, tehát a régi alapból, amely állítólag már évtizedeken keresztül a könyvtár raktárában volt és senki sem tudta, honnan származik. Ebből az alapból származik állítólag ez a kézirat is.

Mivel igen sok munkám volt Bécsben és ott-tartózkodásom ideje nagyon rövidre volt szabva, csak futólag nézhettem át a kódexet és látva, hogy a renaissance korabeli szövegek csaknem kizárólag magyar nyelvűek, amelyekben nem ismertem ki magam, úgy határoztam, hogy a kódexet kikölesönzöm Bratislavába és a Magyar Tudományos Akadémia irodalomtudományi dolgozóit értesítem erről. Ennyit a kézirat megtalálásáról.

A magyar szövegek értékéről és azok beosztásáról a magyar irodalom fejlődési folyamatába, csak az illetékes magyar irodalomtörténészek mondhatnak véleményt. Engedjék meg azonban, hogy legalább röviden tájékoztassam önöket a kézirat szlovák részéről és néhány előzetes megjegyzést tegyek. Nyolc szerelmes költeményről van szó, amelyekből a leghosszabbnak 25 versszaka van, teljesen ismeretlen versekről, amelyeknek megtalálása a szlovák irodalomtörténetnek nagy meglepetése és legnagyobb sikere a mi heurisztikus munkánknak. Eddig valóban csak bizonyos benyomásaink és előzetes megfigyeléseink vannak, mert a XVI., sőt a XVII. században a szlovák irodalom mind ez ideig szerelmi költészetet nem ismert és ezért meglehetősen nehéz feladat hárul ránk a felfedezett szerelmi líra értékelésénél és annak a mi irodalmi összefüggéseinkbe való szerves bevonásánál.

A XVI. századból származó szlovák irodalomnak van ugyan latin költészete, amely Martin Rakovsky nevéhez fűződik, aki oly jellegzetesen renaissance korabeli problémákkal foglalkozik, mint amilyen az állam berendezése és az ideális hatóság problémája. Témáinak megoldása a megújulási kor egyik leghaladóbb szellemű gondolkodójára vall, íásaiban az ország feudális feldaraboltsága és az anarchia ellen harcol, küzd a centralizált monarchiáért, az uzsorások és a zsákmányolók ellen, és a munkásrétegeket magasztalja. Az ország társadalmi valóságát talán még élénkebben tükrözik vissza és irodalmunk összefüggéseibe még szervesebben kapcsolódnak bele a történelmi énekek, amelyekkel a szlovák irodalom élő nyelvű összefüggő fejlődése kezdődik meg. A történelmi énekek elégikus hangon panaszkodnak az ország sorsa, a török betörések, a Habsburg-zsoldosok pusztításai felett, a haza védelmére serkentenek és a hős harcosokat ünneplik (Énekek Szigetről, Kékkőről és Divényről, Egerről, Dampierre-ről és mások).

A XVI. században egyházi költészetünk is akad, és ez ha nem is terjedelmes, át van hatva a század légkörével. A XVII. és a XVIII. század költé-

szetétől abban különbözik, hogy az individualizmusnak, személyes élménynek, szociális panasznak sok elemét találhatjuk benne. (Silván János, Láni Illés.) Míg a népköltészetben az érzékiség már ősidők óta meghonosodott — mivel az élet elmaradhatatlan alkotórészei közé tartozik és a nép annak a legszorosabb ölelésében élt — addig a XVI. századbéli szlovák irodalom a szerelmi lírát nem ismerte. A szerelmes versek felfedezésével jelentősen megváltozott képet nyertünk a régebbi szlovák irodalomról, élethűbb, világiasabb és tagoltabb képet. Megkaptuk azt, amit eddig teljesen nélkülözött: a szerelmi motívumot.

Vajon ki lehet a szerzője a szlovák költeményeknek? Úgy vélem, Balassi. Őrá gondolok nemcsak azért, mert rajta kívül nincs senki, akire gondolni lehetne, hanem azért is, mert bizonyos okok e mellett tanúskodnak. Így például az is, hogy Balassinak Zólyomban, Híbbén, és Liptóújívárban vagyis a közép-szlovákiai nyelvkörzetben voltak birtokai és a felfedezett szlovák versek ennek a nyelvkörzetnek dialekticismusait tartalmazzák, nincs itt semmi sem nyugatról, sem keletről. Hasonlóképpen, mint magyar lírájának, szlovák verseinek is figyelemre méltó ritmusa és dallamos jellege van. A versek dallamossága az eufónia elérése céljából gyakran annyira átható és túlsúlyban van lírájában, hogy a zeneiség nevében nem egyszer a költői formákat is elnyomja, gyakran vannak belső rímei, de nincsenek végrímei, vagy elhanyagolja a rímeket olyan szavak miatt, amelyeket értelmi vagy érzésszerű fontosságuk miatt akar felhasználni. Szerelmi érzéseiben nagyon szabad, sőt szertelen és nem ismer mentori moralizálást. Néhány szlovák költeménye intellektuális jellegű, összetett versszakai vannak és sok nevet vesz át a renaissance vagy még inkább az antik mitológiából. Ám egyes költeményeinek népi szótára van, versszakaik is egyszerűbbek és közel állnak a népdalhoz. Balassi magyar nyelvű költészetében akad több olyan költemény, amely különböző népdalok vagy elnépiesedett dalok dallamaira és motívumaira volt írva. A nevek és motívumok amelyek szlovák költeményeiben találhatók: Anna, Katuska, Paris és Helena, Píramus és Thisbe, Gisquardus, Lucretia, Tóbiás, Venus, Cupido, Amor, pelikán madár, cyprusfa, ibolya, liliom stb. Balassi magyar lírájában is megvannak. Közös a kalitkába zárt szerető gyakori képe is. Ebből azt a következtetést vonhatom le, hogy ha nincs is egyenes bizonyítéka annak, ki volt e szlovák költemények szerzője, az elmondottak alapján mégis arra lehet következtetni, hogy Balassi Bálint volt. Ha talán csak a kor közhelyeiről van szó, ezeket a részleteket akkor is meg kell fontolni.

Mind a nyolc szlovák költemény kétségtelenül egy szerzőtől származik. Erről tanúskodik ugyanazoknak a fordulatoknak (én legkedvesebbem, — má nejmilení, kedves szivecském — serdečka mé milé, kedves leánykám — dienčičko má milá, Cupido sípjával találva — Cupidovou strelou trafený tüzes sípjával megsebezve — strelou ohnivou postrelený), képeknek gyakrabbi használata, a több költeményben előforduló Anička név és hasonló

motívumok : szerelmesek szerelme és egy harmadik — szülők vagy a vetélytárs —, aki boldogságuk útjában áll és cselszövésekkel gáncoskodik ellenük, szerelmi vágyakozás, mely nem talál viszonzásra, az elválás fájdalma stb. Kétségtelenül sok benne a séma és a sablon is, de megtalálhatjuk itt a személyes élményt, önstilizációt, sőt néhány esetben a renaissance érzékiség egyenes kitörését is, amelynek azonban van annyi költői ereje, hogy megmaradjon a régebbi szlovák irodalom örökbecsű értékének. Több helyen nemcsak a látott valóság felületét tükrözik vissza, hanem nagy érzéseket is kifejeznek, amelyek nálunk addig nem ismert költői szemlélettel ragadnak meg bennünket :

VI. ének 9. Lilom és rózsa

ibolya és zsálya
illatos vizében
megfürösztem szépen.
Fejét mosom hűs habbal,
majd mazsola-olajjal
s illatos kenettel.

Budem jeho kúpat
v vodečkách prevunných,
z ruže a z lilie,
fialky, šalvie,
sama hlavičku zmyjem,
s pikinardem, olejem
prevunným namažem

10. S ha megfürösztettem,
kézenfogom könnyen
s frissen vetett ágyam
befogadja lágyan.
Eldudolom majd néki
Heléna s Páris régi
szép históriáját.

A když ho okúpem,
do bielych rúk vezmem,
do lože kmentovej
položím ustlanej,
budem pekne spievati
historiu Heleny,
čo Paris miloval

11. Gyönyörödre lesznek
mind e mulatások,
mikre árva szived
oly régóta vágyott.
Jöjj, madaram, ha hivlak,
szállj ide, szeress, míg csak
nem vénülök banyává.

Tuť bude tvá rozkoš,
také kratochvíle,
čo zdávna žádalo
tvé serdce presmutné ;
prileť, nemeškej, ptáčku,
pokad babou nebudu,
milosti užívaj!

(Baranyi Ferenc ford.)

A szlovák költemények közül csupán háromnak van közös strófaszerkezete és rímképlete, a többi mind különálló eset. Gyakran megrontják a szótagmérteket és a rímképletet is, de annak dacára egyértelműen kristályosodnak bizonyos sémák körül, amelyek többé-kevésbé Balassira emlékeztetnek :

- I: 7a 6b 7a 6b
II: 10a 10a 6b 10c 6b
III: 8a 8a 4a 4b 4b 5c 5c 4b
IV: 6a 6b 6a 6b 7b 7b 6b
V: 8a 5b 6a 5b 7b 7b 6b
VI: 6a 6b 6a 6b 7b 7b 6b
VII: 7a 7a 11b 11b 4c 4c 6d 4e 4e 6d
VIII: 8a 8a 7b 4c 4c 8b

Azt, hogy valóban Balassi lett volna a szlovák költemények szerzője, biztosan nem állíthatjuk, mert egyenes bizonyítékaink nincsenek. Ezért itt Balassinak egy epigonjára is gondolhatunk. Ám a XVI. század magyar szerelmi lírájának tanulmányozása mindenesetre nagy jelentőséget nyerhet a szlovák költemények szerzőjének kinyomozásánál.

BALASSI BÁLINT SZÉP MAGYAR KOMÉDIÁJA

A pásztordráma a Bécsből előkerült kódex legnevezetesebb darabja és terjedelemben is (311—371 l.) lényegesen felülmúl mindent, ami a kódexben ránk maradt. Címe nincs, mert a másoló szándékosan elhagyta, de 1954 óta tudjuk, hogy így hangzott: *Gyarmathi Balassa Bálinthnak Thirsisnek Angelicával, Sylvanusnak Galatheával való szerelmekről szép magyar comoedia* (vö. Összes m. II. 131).

A Széchényi Könyvtárban őrzött töredékből már 1900 óta ismertük a dráma létezését (vö. Összes m. I. 285), sőt WALDAPFEL JÓZSEF a töredék alapján megtalálta azt az olasz pásztordramát is, melyhez a magyar költő igazodott. (ItK. 1937. 262. l.)

Mikor IVÁNYI BÉLA közléséből a könyv címe előkerült (ItK. 1954. 416) és megtudtuk, hogy Batthyány Ádám németujvári (Güssing) könyvtárának 1651. szept. 17-én kelt leltárában szerepelt, egy ideig azt reméltük, hogy elő is kerül teljes terjedelmében. Sok reményt fűztünk ahhoz a kutatáshoz is, amelyet rövidesen a közlés után a Széchényi Könyvtár két tisztviselője, köztük Borsa Gedeon, Németujvárbán folytatott. Sajnos azonban a könyv nem került elő s így a németujvári könyvet is besorolhattuk nagyszámú elveszett Balassi- emlékeink sorába.

1958. augusztus 10-én BÉKÉS ISTVÁN elsőnek adott hírt nálunk arról (*Népszabadság*), hogy Pozsonyban előkerült Balassi Bálint drámája teljes szövegében, egy Bécsben (Nationalbibliothek) őrzött kéziratból. Az igazi felfedező MIŠIANIK, a régi szlovák irodalom kutatója, — ő hozatta el Bécsből a könyvet Pozsonyba. USANDA SÁNDOR pozsonyi tanár ismerte fel a kézirat jelentőségét. Jan Mišianik KLANICZAY TIBORT értesítve rövidesen elküldötte a kézirat mikrofilmjét.

Kiadásunkat ebből a mikrofilmből készítettük. Most már tudjuk, hogy a kézirat többet nyújt, mint amennyit a darabtól vártunk. Igaz, hogy Balassi híven követi olasz mintáját, Castelletti Amarillijének 1587. kiadását, melyet forráskutatóink olasz földön, a páduai Biblioteca Civicában fedeztek fel, (mikrofilmje megvan a M. Tud. Akad. gyűjteményében), de a magyar költő többet ad mintájánál. Nemcsak magyarítja szövegét, a magyar viszonyokhoz

idomítja, mint kimutatták, hanem teljesen eredeti fejezeteket is ír hozzá: nevezetesen egy ajánlást, melyeket az erdélyi asszonyokhoz intéz, egy tartalmi kivonatot és egy rendkívül érdekes és fontos prológust is, ahol kifejti kulturális programját, és egyúttal megadja egész irodalmi működésének kulcsát, igazi Balassi-öntudattal megírt önvédelem alakjában.

Az ajánlás az erdélyi hölgyközönséghez szól, némi gúnnyal az ifjak felé, akik az ő verseit lopkodják s velük udvarolnak hölgyeiknek. Költőnk láthatólag Erdélyt tekintette a magyar irodalmi élet központjának és úgy képzelte, hogy itt találja meg olvasóközönségét komédiájának is, melyet határozottan műfaji újításnak tekint. Így Balassi beleilleszkedik a reneszánsz esztétikai szemléletébe, mely az eredetiséget a hazai nyelven való műfaji újításban látta. Ez volt a francia reneszánsz-költészetnek is a vágya és jelszava. Ki-ki egy-egy műfajt sajátított ki magának: Ronsard az epikát, Du Bellay az ódát, Baïf az eklogát, Jodelle a tragédiát, Belleau a komédiát. Pásztordrámára egyelőre ott még nem került sor, mert olasz földön Tasso csak 1572-ben írta meg *Aminá*-ját, mire a pásztordrámák egész sora fakadt mindenütt nyomában.

Az ajánlásban ígéri is a magyar költő, hogy ha ez a darabja sikert arat Erdélyben, rövidesen küldi szerelmes verseit és küld saját élményeiről írt „szerelmes leveleket”. Ami azt jelenti, hogy Ovidius heroidáinak műfaját óhajtotta megalkotni, melynek csírája már meg is van többek közt a *Csák Borbála nevére* írt költeményben, s mely igen népszerű volt az olasz költészetben (vö. Összes m. I. 159 és ItK. 1937. 148.) Egyéb versei is arról tanúskodnak, hogy Ovidiusban benne élt és igyekezett úgy költeni, mint a nagy mester. A műfaj különben már az *Euryalus és Lucretia*-ban is érvényesült, melynek a szerzőjét máig sem ismerjük.

De még érdekesebb, amit a *Prologus*-ban olvashatunk. Itt a magyar költő egyszerűen félretolta mintáját, ahol Apollo pásztor-ruhában elmélkedik a szerelemről és hőseiről, s önmagát tette helyébe, mint ahogy a személyek névsorában olvassuk: „Prologus. Férfi a Comédiaszerző szőlója.” Balassi nem titkolja, hogy ő maga beszél és alaposan kitálatja mindazt, amit a magyar viszonyokról gondol.

Már a középkorban (Jean de Garlande) megkülönböztették Vergilius alapján a háromféle stílust: a fenségest (gravis), a közepszerűt (mediocris) és az alacsony (humilis). Az eklogák stílusa az alacsonyhoz tartozott és az olyan szavak mint „pastor otiosus, Tityrus, Meliboeus, ovis, baculus, pascua, fagus” voltak jellemzői. Tudjuk, hogy a II. század milyen fontosságot tulajdonított ennek a megkülönböztetésnek és hogy a tragédia, az óda és más fenséges műfajok kidobták magukból a nem fenséges szavakat. Az olasz eklogákban de általában a pastorale műfajban is keveredett a humilis a mediocrisszal, s Balassi mintájánál, Castellettinél a kecskepásztorok és a nimfák közepszerű stílusban beszélnek, míg a tőlük lényegesen megkülönböztetett parasztok tájnyelven szólnak.

Balassi Bálint is ismerte, mint ezt már kimutattam, a naiv és a tudós stílus közti eltérést (vö. Irodtt. 1958. 339.). Castelletti darabjának korábbi kiadásaiiban számos parasztot szerepeltetett, de a dráma utolsó alakjára csupán egy maradt: Cavicchio. Balassi is, mintáját követve, csak egy juhászt léptet fel, Dienest, magyarosan írva Gyenest. Ila ez kinyitja száját, mindig népiesen beszél, nem tájszólásban, mint olasz párja, hanem vaskos realizmussal, túlmenve mindazon, amit az olasz minta nyújthatott a költőnek. A költő a Summa szerint „tréfának” szánta mondókáját: hadd nevesen közbe-közbe rajta a közönség, míg a szomorú cselekmény hősei elpanaszolják keserveiket. Ilyenkor a legeredetibb szerzőnk: érezzük, hogy az olasz kecskepásztorból magyar juhásszá előlépett Gyenes itt élt a magyar hegyek között, Háromszékben vagy Heves vármegyében. Az olasz mintából csupán az esemény fonala maradt meg; amit Gyenes mond, az a magyar népi beszéd legrégibb kötetlen megnyilatkozása. Lehet, hogy Balassi is „alacsony” stílusnak érezte szavajárását, de a költő maga is külön élvezettel beszélteti, csakúgy, mintha valamelyik végbeli katonája szólna rajta keresztül.

Ezt más is mutatja. Nemcsak a juhász alakjában, hanem az olasz mintából vett főhősökön is keresztültör Balassi Bálint, valahányszor hullámozó kedélyüket ábrázolja, de máskor is becsúszik a XVI. századi magyar közbeszéd mondanivalójukba. „Hallom, hogy idővel ebnek foga kopik, délceg lónak is háta túrosodik”, mondja búcsúzóul Licida, az egyik gazda (I. 2.). Az olasz minta színtelenebbül csak ennyit mond: „Non sai che'l tempo al cane il dente toglie, ed al destrier superbo il freno alcuna cosa impone?” A fordítás színesebb, mint az eredeti. A Credulus érdekében eljáró Brizeidának azt mondja Julia (II. 2.) „Mindketten csak heában halásztok, afelől mást kereshettek.” Mikor Brizeida gúnyosan azt kérdezi, hogy talán azt akarja, hogy Credulus felakassza magát, Julia ezzel válaszol: „Bár ne félt, nem oly berce!” Az olaszban csupán: „Non correrà si tosto ad impiccarsi!” Majd mikor Castelletti két hagyományos retorikai fordulattal háritja el az udvarlást: „Tu vai solcando il mar, tu vai spargendo il seme nell'arena”, Balassi két jóízűen magyar kiszólással felel: „Csak heában, heában hányod az borsót az falra, csak heában hegedőlsz az malomban, mert nem szeretem, sem most, sem ezután.” A költőtől való az is, mikor Sylvanus kijelenti, hogy jobban gyűlöli Galateát, „mint az kígyó az pávát” (II. 3.). S mikor Sylvanus elfut régi szerelme elől, Galatea egy ma már ismeretlen fordulattal kiált fel: „Juss fuss!” Julia sűrűn használja azt a szólást, hogy nem akar haszontalanul „trécselni”. Az olasz mintában csak egy ízben találkozunk a megfelelő „le ciance” főnévvel. A III. felvonás első jelenetében Credulus megszólítására például gúnyosan így felel: „Az gondom, hogy veled trécseljek!” Míg Castelletti csak: „Pastore, hò il mio camin drizzato altrove!” Mikor Brizeida szeméreteti Sylvanusnak, hogy elszerette Juliát, ez amúgy magyarosan válaszol:

„Sem ujja sem galléra,¹ eb vegye magára! Kérlek, ha lehet, ne korpázz, jó asszonyom, mert nem állhatja fejem az hév lúgot!” (III. 3.) Ezzel szemben teljesen színtelen az olasz Selvaggio előkelő beszéde: „In troppo aspre parole odo snodar la lingua...”

Végül Balassi nem fél attól sem, hogy a jellemzés kedvéért akár még alacsonyabb stílusban, vagy magyarán mondva durván beszéltesse előkelőbb alakját is, mint Sylvanust, aki mikor a juhászától megtudja, hogy Galatea Alfesibeo után küldetett, hogy ne maradjon udvarló nélkül (V. 3.): „De jer azfelé, ha valahogy elhozta addig Briseida Alfelsibeót, ő kegyelmét; reá felelek, hogy az k... anyja csecsiből szopott tej is keserő méreggel forr az torkára”. Az olaszban finoman csak ennyi: „Potrà ben dir che fù infelice stella quella, sotto cui nacque!” A rafinált név szándékos elferdítése, a goromba jelzővel kifejezett fenyegetés is színmagyar; ez az a végbeli magyar katonanyelv, melyet a költő olyankor használt, mikor a legnagyobb méreg futotta el, mint pl. a zólyomi bíró ellen tett nyilatkozatában (vö. *Újabb fejezetek Balassi Bálint viharos életéből* 32. l.).

Egyébként a darab egy másodrangú olasz pásztorjáték hű magyar másolata, mely Balassi nyelvén természetesen teljesen újként hat ott is, ahol nincs ok rá, hogy a szereplők különösebb realizmussal fejezzék ki magukat. A költő azonban sokszor jelentékenyen változtatott mintáján: így pl. teljesen elmaradt Sylvanus és Dienes beszélgetése, ahol Sylvanus vadászkalandját meséli el és Dienes leissza magát (I. 3.). Elmaradtak az egyes felvonásokat lezáró madrigálok, melyek a régibb kiadásokban *Choro* címen szerepeltek. (Egyikükről WALDAFFEL kimutatta, hogy Balassi 71. sz. éneke első szakaszának forrása: ItK. 1937. 358.) Általában a pastorelle-jelleg eléggé háttérbe szorul s csak ritkán esik szó arról, hogy a szereplők pásztorok. Balassinál inkább gazdák, mint Credulo, vagy Licida, esetleg bizonytalan foglalkozású nők, mint Julia, Brizeida, Mertina vagy Galatea. Tökéletesen hiányzik azonban az olasz szerző elgondolása, aki női alakjait *nimfáknak* tünteti fel. Maga a szó sem fordul elő a magyar darabban. Ezért áll közelebb hozzánk a Balassi darabja, mely inkább érzelmes dráma, mint pastorelle: olyanféle, mint a francia tragédiák, nem mint Tasso, Guarini, Pasqualigo vagy Castelletti költeményei. Hiányzik a Toscanára való rögzítés és sokkal kisebb mértékben szerepel az ókori mitológia.

Az olasz pásztorjáték alakjai név szerint csak részben maradtak meg. Csupán Credulo lett Credulus, Tirsi Tirsis, Selvaggio Sylvanus és Licida maradt Licida. Ezek képviselik névleg is Castellettit. A többi név máshonnan, eklogákból vagy pastorellekből került elő. Angelica talán Ariosto *Őrjöngő Roland*-ja hősnőjének nevét kapta és a magyar nyelv szolgáltatta a juhászt,

¹ Lehet, hogy az eredetiben nazális jel állott s akkor a helyes olvasat: „sem ujjam, sem gallérom...”

Dienest vagyis Gyenest, hiszen a Campian-fordításban is Dienes-sel fordítja a költő Szent Dyonisiust (vö. Összes m. II. 285.) Magyar a Sylvanus találgatásánál előforduló Berecek is. Julia azonban Joannes Secundus női eszménye és Balassi már jó ideje ezen a néven ünnepli Losonczi Annát, kinek azonosságát Juliával az echós vers is tanúsítja.

Teljesen Balassi tulajdona a strófaforma is, melybe Sylvanus panaszát fordítja (I. 3.) és mint már kimutatták, az echós verset is erre a formára írta, míg mintája itt is megőrizte a kötetlen versformát. A fába vésett emléksor is szép belsőrimes Balassi-strófában hangzik, míg az olasz eredeti terzinájában csak az első és harmadik sor vége rímel. Itt megint a magyar költő remekelt. (IV. 4.)

Credulus búában, itt ez nagy pusztában azért ölé meg magát,
Hogy Sylvanus tőle, kit soha sem véle, elcsalta szép Juliát,
Kiért, mint ez előtt, most is ezen helyen, nem szánta ő halálát.

A dráma egyébként öt felvonásból áll, mint mintája ; az egyes felvonások jelenetekre oszlanak.

Nincs itt helye, hogy Balassi Bálint prózáját csak megközelítőleg is elemezhessük. Magyarságán, realizmusán kívül ugyanis lendületes, fordulatós, drámai és ha kell, épp oly költői, vagy még költőibb, mint olasz mintája, mely pedig már egy hosszú idő óta tartó fejlődés végső eredménye.

Inkább mutassunk rá az új lelet rendkívüli jelentőségére az egész Balassi-költészet szempontjából.

A Sylvanus-elégia és általában a dráma ugyanis különös fénnel világít be Balassi Bálint költészetének titkába és érezteti velünk kivételes nagyságát. A prológosban megmagyarázza, hogy irodalmi síkon nevetségesnek, „bolond szokás”-nak, „pór szemérmesség”-nek tartja, hogy nálunk megbotránkosznak azon a kísérletén, hogy a magyar szerelmi költészetet megteremtse, holott olasz, francia, német költők csak dicsőséget szereznek vele nemzetüknek.

Ez a kijelentés már magában véve is rendkívül nevezetes : Balassi, mint ezt már eddig is sejtettük és elszórt kijelentéseiből kikövetkeztettük (vö. Irodtt. 1958. 339.), *tudatosan* csinált irodalmat, mégpedig szerelmes költészetet. Históriaíró bőven van, tehetsége sincs hozzá, mondja, a „szentírás”, vagyis az egyházi vonatkozású irodalom „mindkét felől” csőstől özönlik az olvasókhoz, de szerelmes verset, mint Petrarca, vagy mint a latinul író humanisták, senkisé is ír Magyarországon. Ő pedig, akár tetszik a prédikátoroknak, akár nem, a szerelemre adta magát.

S itt a prológos megdöbbenő fordulatot vesz. Nem is irodalomról van szó, hanem életről, magáról a szerelemről! Lehet, hogy olasz dialógusokból vette a szerelem dicséretét, átalakító erejének tudatát, amiről a prológosban szól, de kora Alkibiadésze, mint ahogy Rimay nevezi, magáévá tette a szerelmet, szolgálatába állott egész életére, mint költeményeiben, leveleiben is mondja. Nem csupán „inventio poetica” tehát a Balassi-vers, hanem a „diák-

ság”, vagyis a retorika és az átélt szerelem keveréke s a Julia-ciklus sem pusztán magyar *canzoniere*, hanem heves udvarlás és átélt irodalom. Sőt őszinteségében a költő még tovább megy: az ő esetét nem is tartja egyedülállónak, hiszen „Péter Pap” könyve, vagyis Bornemisza Péter Ördögi Kisértetei óta ország-világ előtt nyilvánvaló, hogy saját esete csak egy fejezete az általánosan elterjedt magyar erotikának. S ha Bálintunk kijelenti, hogy ő tud olyanokat, mind férfit, mind asszonyt, akik „házastársuk előtt sem tagadták szerelmüket” és megmondták, hogy ők semmire sincsenek tekintettel, sőt akár meg is halnak szeretőjükért, az a férfiú beszél, aki előtt sorra hódoltak be „kegyesek” és akiről okmányszerű adatunk van, hogy Zandegger Lucia, azaz Zamariáné, az érsekújvári főkapitány felesége betegségében kérte, hogy barátai engedjék be hozzá, mert „ő is beteg legyen, hogy nem láthatnája” (Irod. 1955. 488.) Következésképpen az újonnan jött huszárhadnagynak sietve el kellett hagynia Érsekújvárt, mert különben a főkapitány összekaszaboltatta volna. De végső fokon gondolhatunk Losonezi Annára is, akihez korábban is írt verseket, hozzá és nevében, s ezek után nem kétség, hogy e versek minden sorát szószerint kell vennünk. Ez magyarázná, miért volt olyan biztos, mikor 1588 elején újrakezdte az udvarlást az özvegy körül: keményen hitt abban, hogy aki korábban nem tudott ellenállni varázsának, most is meghódol előtte.

S itt érdekes módon keveredik az élet és a költészet: azt kell hinnünk, hogy Balassi Castelletti pásztorjátékát is azért választotta ki az első magyar dráma alapjául, mert Sylvanus és Credulus esengő szerelme pontosan ráillett az ő szerelmes udvarlására. Mert hogy válaszol Sylvanus Dienesnek, mikor az a Galatea-szedte számocát akarja vele elvételni? „Szómot, izenetimet csak hallani sem akarta, levelemet sem olvasta, ajándékimot pedig, nemhogy elvette volna, de ingyen sem illette.” Az olasz minta is annyit mond, hogy rá sem nézett, fülét bedugta üzeneteire, kezét rá sem tette az ajándékokra. A 63. sz. ének, mellyel éppen kódexünk kezdődik, ezt a feliratot viseli: „Mind-ezekre is a versszerző találmányokra, kiket a könyörgése után ideírt, midőn Juliától *sem izenetben, sem levélben* semmi választ nem vehetne, busul magában...” S ha a Julia-énekek közül kettő, az echós vers és az utolsó, olasz mintára keletkezett és pontosan beleilleszkedik a komédiába, ez az ének oly természetességgel zárja le a Julia-ciklust, hogy senki sem sejtette, hogy egy olasz szöveg „műfordítása” (WALDAPFEL). Ugyanolyan költészet ez, mint a Balassival egykorú Ronsardé, akinek könnyen kimutathatják a forrásait és mégis mindenki tudhatja, hogy mélyen átérzett lírát csinál, háttérben a költő igazi meghatottságával.

Ezért is illeszti Balassi Bálint a saját esetét Bornemisza Péter drámai hatású szerelmi történetei közé. Maga és kortársai között csupán annyi különbséget érez, hogy ő őszinte, gátlástalan, a többi szemérmetes, álszent. Csakis ő lehet az, aki — mint a Prológusban mondja, — „csak egy szembenlételért vagy egy távol való beszélgetésért is oly veszedelemre, szerencsére ereszti

magát, ki életében s tisztességében jár.” Illeszen már 1578-ban „egy szerelmes helyen, hogy volnék rejtőkben” (14. sz.) veszi át kedvese bokkrétáját s ezért beszél egy évvel azelőtt tréfásan szembajáról, mikor levelében kifejti, hogy majdnem „megvakolt”, mert nem akart megházasodni, s ugyanott, hogy nem leány szerelme hozta haza lengyel földről, hiszen neki „nincsen immár kitől félni” (Összes m. I. 310). Mindez pedig még Anna és Lucia esete előtt hangzik el. Csakugyan benne élt ő a szerelemben, mint ahogy a Proológusban kifejti, a „luxuria” vétke (Rimay szava) élete végéig kíséri és még 1590-ben Krakkóból is azt írja öccsének, hogy ha valami méltó katonai állást biztosítának neki, eljönne, „mert az mindennapi munka és fáradtság az testet is megszelídítené”. (uo. I. 379.)

A szerelem mindenhatóságának és jó hatásának kifejtése a legnagyobb természetességgel megy át tehát az ő saját kilátástalan udvarlásának történetébe és joggal írja az ajánlás alá, hogy „Julia rabja”. A remény szavával zárja a proológus okfejtését is, holott tudjuk, hogy a darabba illesztett elégia, Sylvanus keserve (I. 3.) költeményei között is szerepel, mint egy 1589 telén, Erdélyben írt ének és mint a Julia-ciklus záródarabja, „többé nem említvén Juliát immár versül.”

Ezzel egyúttal megmondja, mikor írta „szép magyar komédiáját”: 1589 telén, erdélyi útja alatt.

Balassi tudta, hogy rendkívüli egyéniség, hogy kortársainál műveltebb, tanultabb. (Krakkói levelében ezt elítélendő hivatkozásnak nevezi). De ezt a kivételességet az előszóban „nemzetségének” tulajdonítja, melyre élete végéig büszke volt. Az emberek nem ismerik őt. Pedig egyedül ő áll szemben azzal a „bolond szokással” és „pór szemérmetességgel”, hogy mindenki szegényli a „diákságot”, a jó elmét, nyelvet és versszerzést. A proológusban napnál világosabban bebizonyítja, hogy a világon mindenütt becsülete van a „diákság”-nak, vagyis a retorikának, a költészetnek és a benne kifejezett leleményességnek. Rómában Cicero, Athénben Demoszthenész szerzett jó hírnevet magának, Homérosz és Vergilius nevét mindenki ismeri, Nagy Sándor és Julius Caesar képzett, tudós rétor volt. Közelebbről Mátyás király, akit apáknak nevez, V. Károly császár, és hadvezérei, Cortez Ferdinánd és Svendi Lázár igen művelt, olvasott emberek voltak: tanulták mesterségüket és Cortez jó költő is volt! (Honnan vette ezt Balassi, egyelőre nem tudjuk, mert Cortez verseiről nem tudnak a bibliográfiák.)

Mindez megerősíti azt, amit Rimay is állít Darholez Kristófhhoz írt előszavában: Balassi Bálint a magyar nyelvet „retorikai mézzel itatta át és az ékesszólás csúcsára emelte és arra vágyott, hogy annak csiszolásában minden okos ember szemében csodálatot keltsen” (Összes m. 36. 1. vö. Irod. 1958. 339.).

Valóban úgy állt itt ez a rendkívüli ember, mint aki tehetségének tudatában vállalja azt a roppant feladatot, hogy a nagy magyar űrt betöltse és

megteremtse a művelt magyar irodalmat, érezve, hogy az álszentek szemében botrányos szerelmi élete, mint égő tűz táplálja ihletét. Valóságos életcélja pedig az volt, hogy necsak „versfaragással” töltse életét, hanem mint olvasott hadvezér, Svendi Lázár, Cortez, Nagy Sándor, Julius Caesar mintájára nagy haditetteket vihessen végbe amellelt, hogy a magyar nemzet díszére megmutassa, hogy magyar nyelven is meglehet az, amivel a külföldiek dicsekednek.

Egyéni balsorsa viszont az, hogy szerelmes versei csak egy újkori rossz másolatból ismeretesek és hogy drámai kísérletét is csak a bécsi kódexnek ez a hibás másolata őrizte meg. Nyomtatott változata pedig csak egy könyvfedél nyolclelapes töredékéből került elő.

A Széchényi Könyvtár 1900 óta őriz ugyanis egy töredéket, mely nyolc laphól áll és a valóságban össze nem függő töredék a komédiából. Mármost az az érdekes, hogy ez a töredék nem egyezik szószerint másolatunk szövegével, hanem annak módosított alakja.

Másolatunk közelebb áll az olasz mintához. Ennek legékesebben szóló bizonyítéka, hogy a juhász jelenetében a most előkerült szöveg az olasszal teljesen egyező madárhívó szótagokat használ: „Czj, czj, czj ki keouer, uay ha megh foghatnam!” mondja Dienes szövegünkben. „Fitsirik kicsirik, bezzeg Bep, vayha meg foghatnam”, olvassuk a nyomtatványban. Lejjebb még egyszer ugyanez az eltérés olvasható. Az olasz szöveg pedig így szól: „Ci, ci, ci, ci Vieni, vieni, ò gli è grasso”, s alább is még kétszer ugyanúgy. A költő tehát apránként magyarított, vagy mondjuk, függetlenítette magát mintájától. Galatea jutalmul pedig egy szép „zaino”-t, vagyis egy bőrből készült pásztortáskát kínál Cavicchionak, ha ura, Sylvanus az általa frissen szedett epret elveszi tőle. A magyar másolatban „hímes inggel” csábítja s Dienes ezután állandóan emlegeti a „hímes inget”, mely hol közeledik, hol távolodik tőle az események folyamán. Végül is megkapja. A töredékben pedig „keszkenőt” ígér Galatea: két ízben is van szó róla, hímes ingről egyszer se, „zaino”-ról még kevésbé.

Az átdolgozó bővítette szövegét, magyaros fordulatokkal gazdagította. „... kezdj mashoz, mert azért hogy ili hamisat hiBez felöle. mert ha ez utan, melleted Bolok bar.” Ez másolatunk szövege! A nyomtatvány folytatja: ami érthetőbb is: „ugyan ha talam”. Julia rövid szóval búcsúzik Credulustól: „Nem kell fem fzerelmet fem fzolgalatot fe rabfagott, akar ki fzeretőie fzolgaia rabia legy, csak nekem hagy beket en el megyek” (III. 1.) Ami pontos fordítása az olasz szövegnek. A nyomtatott töredék azonban még tovább folytatja: „csak nekem hagy beket: elég eddig trecelesben, talam mostis valaki megh latott hogy egygyütt vagyunk, f mindjárt gyanufagban efik hozzank s kiis fecsegi, mert irigy az ember. Azert el megyek, Cupido es Venus maradgyanak veled jó Credule”. A változtatások száma különben töménytelen.

Hogy lényeges módosításokon ment át a szöveg, azt a töredékben egyedül ránk maradt jelenetbeosztás bizonyítja a legjobban. A töredék utolsó

lapján ezt olvassuk : ACTUS III. SCENA III., holott a másolatban ez a jelenet a negyedik felvonás első jelenete, míg a töredékben szintén még olvasható Galatea-Dienes jelenet a III. felvonás vége, a töredékben pedig nyilván a IV. felvonás második jelenete.

Ha már most azt szeretnők tudni, ki lehetett a módosítások szerzője, némi fogódzónk erre nézve is volna. A töredéken és a Balassa-kódexben olvasható echós vers ugyanis egy szakasszal bővebb, mint amelyet a kéziratban olvashatunk : nevezetesen kéziratunkban hiányzik az a kissé sikamlós szakasz, ahol Echo az „Ágy” rímmel válaszol :

Echo nagy kenomba, Melybe bep Iulia, Engem fertengeni hagy : Mi könnyebithet meg. S mitül lehet kerlek, Kemeny Bive hozzam lagy ? Keferues kenomat, Mi enyhibheti most ? S mi az mire lellem vágy ? *ÁGY*

Márpedig erről a rímről WALDAFFEL már kimutatta, hogy Pasqualigo *Gl'intricati* c. pásztordramájából (1582) kerülhetett elő, ahol Alanio kérdésére „... chi sia, che dia principio al mio diletto?”, Echo ugyanezt a választ adja : „Letto”. -

Ebből tehát szabad arra következtetnünk, hogy a nyomtatvány-töredék a komédia egy későbbi változatát őrizte meg, melyet maga Balassi Bálint nézett át és bővített ki, itt például egy olyan tréfás szakasszal, mely az égi és földi szerelmet szellemesen tudja egyesíteni. Ki más tette volna kissé lejjebb a kézirat „Az én szép Juliám” helyére a „Szép Iuliam Annam” sort, éreztetve a rejtett azonosságot, mely az előző szakasz echós ríméből kicsendül : *Anna*.

Egy azonban bizonyos ; a töredék *nyomtatója* a szerző rovására érvényesítette nyelvjárását, mert elég sűrűn özik, ami pedig a költőnek nem szokása.

Továbbra is, de még talán sürgősebb feladatként maradt ránk tehát a nyomtatott dráma, a „szép magyar comoedia” fellelése, mert a bécsi kézirat távolról sem old meg minden kérdést. Főleg nem őrizte meg az utókor számára az első magyar szerelmi dráma végleges alakját.

KODÁLY ZOLTÁN elnöki megnyitója

Tisztelt vendégeink!

A mai előadásban a magyarságnak egy olyan etnikai csoportjáról fogunk hallani, melyről eddig a nagy nyilvánosság keveset tud, különösen zenéjéről eddig kevés vagy semmi szó nem esett: tudniillik a szlavóniai magyarságról. Hogy ez egy régi, honfoglaláskori település, azt már az ezzel foglalkozó tudósok, BALASSA és MELICH idevágó műveikben bebizonyították. Onnan vándorolt el Moldvába a mai csángók egy része, hite miatt, ti. ott volt a huszitizmusnak egyik fészke, sőt az első magyar bibliafordítás is odavaló emberek közreműködésével készült. De hát erről itt most nem akarunk szót szaporítani. Néprajzi szempontból a peremlakosság kategóriájába tartozik a szlavóniai magyarság is. Már néprajzi közhely, hogy minden néprajzi területnek a peremén találjuk meg a legrégebbi maradványokat, mert azok a középponttal kevésbé érintkezvén, nem vettek eléggé részt az újabb fejlődésben, s egy régibb állapotot tükröznek. Minálunk azonban a peremnek nem egészen ilyen a jelentősége. Egyrészt történetünk folyamán hosszú időn keresztül nem volt olyan középpont, melyen a peremek állandó érintkezésben maradván, fönnttarthatták volna a kapcsolatot, és így kevésbé avultak volna el. Az ország közepe évszázadokon át idegen uralom alatt, részint elpusztulva, nem vihette azt a funkciót, mint egy normális országban a központ a peremekkel szemben vitt. Másrészt a mi peremeink lakossága részben azokból szaporodott föl, akik a török hódítás elől menekültek jobbra-balra, fölfelé, mindenfelé. Ezért részint régiesebbek, részint újabbat is őriznek. Megőriztek olyan régiségeket, amelyek a központban talán nem is éltek, de a köztük levő, ma még eléggé föl nem tárt titkos összefüggésekkel inkább azt bizonyítják, hogy a magyarság kulturális egysége a zene terén is megvolt olyan időkben, mikor még normális életét élhette, és nem volt kényszerítve a beleékelődő török uralom miatt egész rendkívüli természetellenes életre.

Amint meglepő egyezések bukkantak föl a zoboraljai és az erdélyi dalok közt, úgy most meglepetésszerűen egy-egy szál mutatkozik a szlavóniai és az északi, gömöri zeneanyag közt. Emellett természetesen vannak olyan

dalok is, mindegyik peremen, amelyek másutt nincsenek. De ez még nem bizonyítja azt, hogy valaha nem voltak meg az egész magyarságnál. Csak éppen elszakadtak a szálak a történelmi fejlemények következtében.

Tehát itt is hallani fogunk egyrészt olyan dalokat, amelyek sehol másutt nem ismeretesek, azután olyanokat, amelyek egész távoli vidékekkel egyeznek igen kevés példányban, s végül itt is mutatkozik a magyar néphagyományak az a számunkra különleges jelentősége, hogy a XVI—XVIII. századi műköltészet egyes darabjait dallamostul őrizte meg, és így pótolta írott följegyzéseink sajnálatos hiányát.

Ha nem is tudjuk bebizonyítani, hogy három-négyszáz év előtt ugyanaz volt a dallama egy-egy szövegnek, mint amellyel ma éneklik: a legtöbb ilyen dallam stílusa ezt a föltevést sem zárja ki.

Végül a legkevesebbet az újabb fejlődésű dalokból mutatunk be ma. Effélék szintén hallhatók ott, ha talán nem is olyan tömegesen, mint az ország belsejében, de bámulatos gyorsan terjedtek el minden irányban a peremmagyarság felé; egy csomó vadonatúj dallamot Bukovinában a magyarok éppúgy tudtak, mint Nyitrában vagy a Dunántúl legszélén, és Szlavóniába is eljutottak.

Ezzel átadom a szót Kiss Lajosnak és a magnetofonnak, ami a legérdekesebb része lesz mai előadásunknak, mert idehozza nekünk mai és rég elhalt magyarok élő hangját.

A SZLAVÓNIAI MAGYAR NÉPSZIGET NÉPZENÉJE*

Régi tapasztalata a népzene tudománynak, hogy a népek etnográfiai határai, a peremvidékek őrzik meg legnagyobb bőségben, legépebb alakban és legtovább a népi hagyományokat. Ennek magyarázata igen egyszerű: a néprajzi határokon fokozott mértékben hangsúlyozódnak ki a népi jellegzetességek mind tárgyi, mind szellemi síkon a szomszédos idegen etnikum hatására. Ugyanennek állandó ösztökélő hatása alatt új formák is születnek, és ezek gazdagabbá, színesebbé teszik az illető nép művészetét. Ez a tétel természetesen csak addig érvényes, amíg az idegen hatás nem válik olyan erőssé, hogy megsemmisítse vagy magába olvassza szomszédjának etnikai jellegzetességét.

Amint két vagy több egymással érintkező nép etnográfiai határain jönnek létre a keveredés következtében a legszebb, legéletrevalóbb ember-típusok, ugyanúgy ezek a peremvidékek adják a kölcsönös egymásrahatás révén a népművészet legszebb, legjellegzetesebb termékeit is. Ezért fordult népzene kutatásunk hőskorában Kodály figyelme mindjárt első gyűjtőútjain a Mátyusföld és a Zoborvidék, majd Bartókkal együtt Erdély és a Palócföld legszebb tájai felé, hogy megeléjék a magyar népzene ősforrásait.

Sok esetben megtörténik, hogy a peremvidék népszigetté válik, s ez ilyenkor magára maradvá sokkal tovább megőrzi, konzerválja népi hagyományait, és így a néprajzi kutatásnak elsőrendű fontosságú lelőhelyévé válik. Kodály sem csalódott reményeiben, amikor az első világháború előestéjén, szinte az utolsó pillanatban feltárta a XVIII. század végén Bukovinába települt székelység bámulatos gazdagságú népzenejét.

Hasonló szigetszerűen magára maradt szórványt alkot négy szlávóniai ősi magyar falu: *Rétfalu*, *Szentlászló*, *Haraszi* és *Kórógy*.** Ezek Jugoszláviában a Dráva—Duna szöglet térségében, Eszék és Vinkovci közt fekszenek. Valamikor az egész terület magyarul lakta vidék volt, és a XVIII. század elején eltűnt régi magyar Valkó vármegyéhez tartozott. Ez a megye, amelynek létezését és történetét számtalan oklevél

* *Elhangzott a Néprajzi Társaság 1958. április 30-i jelölvasó ülésén*

** Mai nevük: *Retfala*, *Laslovo*, *Hrastin*, *Korodj*.

és egyéb történeti bizonyíték igazolja, már a X. századtól kezdve Verőce, Pozsega és Szerém megye egyes részeiből állott, kb. azon a területen, amelyet északon a Dráva és Duna, délen a Száva, nyugatról a Miholjac (Mikola) —Bród (Nagyrév) vonal, keleten pedig a Bosut (Báza) folyó határol. BOTKA VIKTOR, a „Századok”-ban¹ ezt írja : „Minden más feletti érdekessége Valkó vármegyének az, hogy nemcsak politikailag, hanem nyelvileg is kitűnően magyar volt, amennyiben nemcsak az ott lakott főúri családok és nemesség tősgyökeres magyarokból álltak, de köznépének és lakosságának is nagy többsége magyar volt, melyből fájdalom négy, maig is magyar falunál több, az enyészetet nem tudta kikerülni. Érdekessé tette Valkó vármegyét, hogy ő volt a keleti birodalom ellenében a *Porta Hungarica*; hogy ő volt a magyar birodalomnak az, mi a német birodalomnak ellenünkben határórt álló Ost-Mark (Oszttrákhon), a miért is Valkó vármegyének azon része, mely kelet-délnek feküdt, *Marchiának*, vagyis határórségnek nevezetett.”

A megye megszüntetése az 1702, illetőleg 1743-ban új megyék és a határőrvidék kihasítására kiküldött komissziók műve. A fent jelzett határok a mohácsi vész idejére vonatkoztak. A XIII—XIV. században a határok tágabbak voltak, oklevelek bizonyossága szerint sűrű lakosságú, termékeny megye volt. Első lakói a honfoglalás idején a besenyők és izmaeliták törzse; ezek görög írók tanúsága szerint magyarul beszéltek. A besenyők voltak a határőrök. A lakosság magyar voltát bizonyítják a XIII. századtól az oklevelekben jelentkező tiszta magyar hangzású és értelmű helynevek: Harsány, Zákány, Nyulas, Borsa, Gara, Baglya, Szekcső, Szentmária, Hagymás, Borsod, Várad, Tót, Csütörtökhely, Sarkad, Beregszó, Eresztevény, Révfalu, Apáti, Nagyfalú, Ujlak stb. Dűlők elnevezései: Vízköz, Bázaköz, Nagyzátony; folyók nevei: Valkó, Vajas, Ilosva; erdők, ligetek nevei: Vágoshalma, Fok, Szőlősfok, Szilas stb. A megye területén levő három esperességhez tartozó 140 falunév közt 90 magyar, de a többi latinos vagy idegen alakban szereplő 50 név közt is bizonyára sok a magyar eredetű. (Ezekhez tartozik Szentlászló: S. Ladislaj, amely mai napig magyar.) A mai szláv helynevek is sok esetben magyar eredetűek: Almás, Erdőd, Gárd, Ság, Szarvas, Ténye, Lovász, Szilas, Szilszeg, Erdővég, Csalma, Diós, Döcs stb.

A határórség szervezésén kívül magyar lakosságot vonzott ide a vidék termékenysége, így már a honfoglalás idején ide települt a Csák, Loja, Leus, Lipo nemzetség, a vegyesházi királyok idején pedig itt volt a hatalmas Ujlaky, Gara, Maróthy, Koroghy, Mikolay főúri családok birtoka. Mellettük itt éltek a Zay, Lekseai Sulyok, Gibárti Keserű, Geréb és Perényi családok. A nagy főúri családok már a mohácsi katasztrófa előtt elenyésztek, Mohácsnál lelte sírját az utolsó Koroghy is.

¹ BOTKA VIKTOR: Tájékozás az eltűnt magyar Valkó vármegyéről. Századok, Pest, 1868. 7. füz.

Az említett négy falu lakosságát a reformáció egységes magyar tömbként találta. A vidék reformálását 1530 körül Sztárai Mihály és Szent-Antali Gergely hajtották végre, s hogy ekkor még nagy számban volt itt magyarság, bizonyítja, hogy LAMPE 1728-ban megjelent művében² még 19 református község szerepel a valkói kerületben a baranyai egyházak közé került Haraszti és Rétfalu nélkül. A négy falu magyar lakossága hagyományuk szerint a tatárjárás idején menekült e mocsaras vidékre, és települt le végleg.

A Valkó megyei magyarság a mohácsi vész után sok viszontagságon ment keresztül, török, német, szerb egyaránt pusztította a falvakat, úgyhogy sok község lakossága egészen elpusztult, vagy más vidékre menekült. A megmaradt négy magyar község lakói úgy menekültek meg, hogy a mocsarak közé húzódtak a Palocsa mocsár árterületén, vagy pedig a Dráva szigetén kerestek rejtekhelyet, mint a rétfalusiak.

A sok szenvedés ellenére lakói a mai napig megőrizték anyanyelvüket és nemzetiségüket. A községek történeti múltjáról a ref. anyakönyvek adnak értékes adatokat. *Rétfalu* legrégibb anyakönyve 1758-ban kezdődik. Mai temploma 1752-ben épült. *Haraszti* 1453-ban a *Szentpéteri* család birtoka volt. Anyakönyve 1759-ben kezdődik, temploma 1768-ban épült. *Szentlászló* az *Apor* család birtoka volt, 1447-ben találkozunk Apor János de Szent-László nevével. A község anyakönyve 1761-ben kezdődik, s az első lapon olvashatjuk, hogy eredetileg bogumil templomukat 1218-ban Sirianovics István despota építette, aki abban az időben igen hatalmas úr volt. 1878-ban bontották le, hogy helyébe a mai új templomot építsék, s így a régi magyar templomépítés értékes emléke pusztult el nyomtalanul. *Kórógy* (régibb nevén Korod és Korogh) községről már 1269-ben történik említés. Plébániája a valkói esperességhez tartozott. Várát, a nagy szerepet játszó Koroghy családnak fészket, amely a palacsa-kolostvári mocsár mellett feküdt, távol a falutól, már 1335-ben emlegetik. A község anyakönyve (tulajdonképpen 2. kötete) 1778-ban kezdődik.

A négy falu lakossága jelenleg alig több 3000 léleknél. Mivel előadásom tisztán népzenéjük tárgyalására szorítkozik, csak röviden térhetek ki néprajzukra. Rétfalu ma már Eszék város külvárosa, s így teljesen városi hatás alá került. Szentlászló és Kórógy 50—60 évvel ezelőtt még szinte érintetlenül élte népi életét. Haraszti őrizte meg a legrégibb életformát, aminek oka teljes elszigeteltsége volt. Ma már nyoma sincs az ősi állapotnak, régi népviseletükből is kivetkőztek. Ez a viselet igen szép volt.³ A nők felső ruhája a tiszta fehér, sok ráncba szedett szoknyaféle *kebél*, egybe volt varrva a rövid, hónaljig érő *ímöggel*, amelynek bő ujja az *ingváll*. A *kebél* alatt volt a *bélés*, s ez alatt az alsó ing, a *péntyől*. Hétköznapi *pregácsa* nevezetű kék kötényt viseltek,

² FRIDR. AD. LAMPE: Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania. 677. l.

³ BALASSA JÓZSEF: A szlavóniai magyarokról. Budapesti Szemle 1894.

lábukon puha papucs, a *mamusz* volt. Ünnepnapi derekukat színes öv, a *futa* kötötte át, erről hátul két színes *plantika* lógott le: a *farhám*. A kebél fölé tarka selyemkendőt kötöttek, s ünnepi kötényük a *takarító*, gyakran színes selyem volt. Lábukra *csarapot* (harisnyát) húztak és *cipellőt*. Rövid ujjatlan mellényt viseltek, a *foszlányt*. Télen *curák* (rövid meleg kabát) és a *csuva* (bundás kabát) volt a viseletük.

A férfiak ruházata szintén fehér volt: rövid, csípőig érő *ímög*, alatta bélés és *gatyá*. A „borjúsájú” *ímög* ugyan rég kiment a divatból, de a gallér nélkülit viselték az 1914-es háborúig, ezt a nyakban vastag háticérnával — nem fűzővel — kötötték össze. Nyakukon nyakravaló volt. Az *ímög* fölött ujjatlan mellényt, a *kis köcét* viselték. Felső, melegebb ruhájuk a *nagy köce* s a *szürkankó*. Mind a kettő térdig érő kabát. Hosszú suba vagy bunda kevés van. Munka közben még egy ingfélét vettek magukra: a *kötő ímögöt*. Ma már mindez eltűnt, legfeljebb néhol maradt meg a ládafiában.

A lányok hajukból elől két *sudrást* csinálnak, ezt két oldalt hátra kötik a három águ *kita* (hajfonat) alá. A menyecskék fején *fűkötő* van, amely fölé gyakran keszkenőt kötnek.

Ma már csak néhány régi „tálfás” ház emlékeztet a régi fából való építkezési módra. Különösen Harasztiban még sok helyen megvannak a szépen kifaragott fülgyfa tornácoszlopok.

Feltűnő kétséggel a községek beszédmódja, kiejtése. Egyes sajátosságok, mint az *ö-zés*, régies ragok, tájszavak stb. megegyeznek a baranyai magyarság nyelvjárási sajátosságaival, s e területeket egy nyelvjárásba fogják. Mások viszont, mint az illabiális *á*, a „selypítés”, távolabbi területek felé mutatnak, elsősorban a nyitravidéki és a moldvai magyarság beszédmódja felé.

A reformáció előtti egységes magyar nyelvterületből a Valkó megyei magyarság elenyészésével megszakadt az érintkezés a baranyai magyarság és a szlavóniai magyar községek közt. Az előbbieket nyelve tovább fejlődött, és lassanként különvált a *felső-* és *alsó-drávai* nyelvjárás. A szlavóniai magyarság nyelve megakadt fejlődésében, ezért sok régiséget őrzött meg fonetikában, nyelvtani szerkezetében és szókinésében is. A rájuk hatott horvát—szerb nyelv hatása sem jelentékeny, s legfeljebb csak a szókinésen érezhető.

Szarvas Gábor, Balassa József és 1910-ben Garay Ákos, 1938—39-ben D. Bartha Katalin nyelvészeti és néprajzi kutatásai⁴ sok értékes adattal gazdagították a magyar tudományt, a szlavóniai magyarság népi tulaj-

⁴ SZARVAS GÁBOR: A slávoniai tájszólás. Magy. Nyelvőr, 1876. Balassa J. 3. jegyz. i. m.; BALASSA J.: A slávoniai nyelvjárás. Magy. Nyelvőr, 1894. GARAY ÁKOS: Szlavóniai régi magyar faluk. Néprajzi Értesítő 1911. 221. l. D. BARTHA KATALIN: Tanulmányúton a szlavóniai magyaroknál. Magyar néprajz, Debrecen, 1939. I. 112. Szlavóniai néprajzi szövegek. Magyar néprajz, Debrecen, 1942. III. 377. Mutatvány a készülő szlavóniai szótárból. Magy. néprajz, Debrecen, 1942. III. 381. A szlavóniai nyelvjárás szóépítése. Magyar nyelvjárások, 1950. I. 34. Uo. Szlavóniai nyelvjárás adatok.

donságai tekintetében. Garay volt az első, aki népzenejünk iránt is érdeklődött, s kb. 30 népdalt vett fel fonográfhengerre. Az 1919-ben Jugoszláviához csatolt déli magyarság kiszakadva a magyar kulturális élet központi irányítása alól, elég későn élt a lehetőséggel, hogy a szlavóniai magyarság körében néprajzi kutatást végezzen. Kodály Zoltán 1938-ban tartott rádióelőadásával döbbsentette rá a jugoszláviai magyarságot arra, hogy a magyar népzene-tudománynak alig van adata a déli részek népzenejéről. Ekkor indult meg, 1938-tól a gyűjtőmunka, amelynek tárgyi néprajzi részét Csávosi Sándor, néprajzi, irodalmi részét Deák Imre, zenei részét Kiss János és e sorok írója vállalta. Első ízben magam jártam be Szentlászló és Kórógy községeket, másodízben mind a négyen hosszabb gyűjtőút során meglátogattuk a három falut. *Rétfalura* nem terjesztettük ki a vizsgálatot, éppen városi jellege miatt. 1940 nyarán kb. 180 dalt jegyeztem le, sajnos, gépi felvétel nélkül. Talán érdekes elmondani, milyen különösen hatott rám első ízben Szentlászlón az ódon bájú, régies nyelvjárás. Csodálkozásom egyre fokozódott, amikor bámulatosan szép, archaikus előadású népdalain át ismertem meg a nép lelkét. Ládi István ref. lelkész segítségével, nehéz körülmények közt is eredményes munkát sikerült végezni. A gyűjtött anyag egy részét, kb. 40 dallamot 1941-ben tettem közzé.⁵ A további kutatásoknak véget vetett a második világháború, s csak 1957 szeptemberében folytatódott dr. Zsganec Vinkó horvát népzene-tudós baráti segítségével, aki nemesak magnetofonját bocsátotta rendelkezésemre, hanem maga is elkísért gyűjtőútamra, és mindenben támogatást nyújtott. Így vált lehetővé, hogy a korlátolt villanyáramszolgáltatás miatt meglehetősen mostoha viszonyok közt 120 dalt fölvehessünk. A kapcsolat a Magyar Tudományos Akadémia és a zágrábi Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia közti megegyezés értelmében lehetővé tette, hogy a viszonyosság alapján, ismét dr. Zsganec baráti együttműködésével 1958 elején újabb 300 dalt vehessek föl. Reméljük, hogy mielőbb vendégül láthatjuk, és a Dráva-menti szláv-magyar népzenei kölcsönhatások tanulmányozásában segíthetjük kedves barátunkat és kollégánkat dr. Zsganecet. A gyűjtés támogatásában tevékeny részt vett a Jugoszláviai Magyar Népi Község, valamint Szabó Zoltán lászlófalvi és Sipos Mihály kórógyi ref. lelkész, akiknek szíves baráti támogatása is nagy hálára kötelez.

S ezzel áttérünk a szlavóniai magyar népsziget népzenejének bemutatására az 565 lejegyzett s ebből 402 magnetofonra felvett népdal ismeretében.

Ez előadásnak kiszabott ideje miatt nem lehet célja végleges eredmények megállapítása, de még csak nagyobb számú népdal bemutatása sem. Csak arra szorítkozhatom, hogy röviden vázoljam e népzene sajátosságait, összehasonlítva a többi magyar táj dallamanyagával. Először rövid általános jellemzést igyekszem adni, majd bemutatom a legjellegzetesebb példákat,

⁵ KISS LAJOS: A szlavóniai sziget-magyarság ősi népzeneje. Kalangya, 1941.

néhány helyen összehasonlítva Garay 1910-ben felvett fonogramjaival, amelyeket a most gyűjtött dalok mellett mutatunk be.

A szlavóniai magyar zenei dialektusban legfeltűnőbb jelenség a régi anyagnak — a többi magyar tájegység anyagával szemben — szinte páratlan bősége. A gyűjtött népdaloknak nem kevesebb, mint 34 és fél %-át teszik ki a régi stílus dalai, ideszámítva a magyaros izometrikus és kanásztánc-típusúakat is. A magyaros heterometrikus anyag is túlnyomórészt régies, és 13 és fél %-ra rúg. Így a régi anyag, amely ma más vidékeken csak szórva nyosan fordul elő, itt közel a teljes anyagnak felét teszi ki. Ha azonban számításba vesszük a felvett egyházi népénekeket is, amelyek e kimutatásban csak a teljes anyag összetevő részeként szerepelnek (80 dallam mint az 565 dallam 14%-a) akkor a teljes anyagnak majdnem 60%-a régi dallam!

A régiesség megnyilvánul a dallamok hangnemében is. A teljes gyűjtött anyag (tehát a műdalok és egyházi énekek) számbavételével a pentaton jellegű dallamok 54,2%-ot, a modern dúr- és moll hangneműek 44,8%-ot tesznek ki. Részletezve:

A gyűjtött dallamok közül

a) tiszta pentaton hangnemű	6,7%
fríg „	17,0%
aeol „	14,7%
dór „	12,6%
mixolyd „	3,2%
összesen	54,2%
b) dúr hangnemű	32,4%
moll „	12,4%
összesen	44,8%
c) kevert hangnemű	1,0%

A legmeglepőbb a fríges hangnemű dallamok nagy száma, amely százalékban, ha *csak* a népi dallamokat vesszük számításba, s a modern hangnemű műdalokat, az idegenes és egyházi dallamokat nem vesszük tekintetbe (bár az utóbbiak közt igen nagy számmal van fríg hangnemű), a szlavóniai magyar népi anyagnak majd harmadrészét teszi ki!

A szomszédos dunántúli zenedialektus hatására a régi anyagban igen nagy-, az újban kisebb mértékben mutatkozik a *magasított* vagy *semleges* „dunántúli” terc és szeptima. Ugyanazt a jelenséget észlelhetjük, mint a régi dunántúli anyagban, hogy a terc előfordul kis és nagy terc alakjában, „semleges” formában, vagy kissé magasított moll- és kissé mélyített dúr-tercképpen,

vagyis öt megkülönböztethető módon. Ugyanez áll majdnem ilyen mértékben a szeptimára is.

Az eddig elmondottakból annak kellene kitűnnie, hogy a dallamanyag a szomszédos Dunántúl zenei dialektusába tartozik. És most következik a meglepetés. Ha a régi stílusú dallamokat sorvégzőik alapján vetjük vizsgálat alá, azt kellene várnunk, hogy legalább jó részüket BARTÓK megállapítása szerint, a dunántúli zenedialektusban általános **I**-es főkadencia jellemezze, vagyis a 2. dallamsor végén g^1 -nek kellene lennie.⁶ Ezzel szemben azt látjuk, hogy a 102 régi stílusú dal közt mindössze 7%-nak a főcezurája g^1 , míg 50%-é $bé^1$. De még az **I**-es főzárlatú dalok közül is csak 1-nek a 3. sora végződik 1-re, míg a többi b3-ra, illetve 4-re. Márpedig a ragaszkodás a 3. sorban a b3-as záróhanghoz, tipikus erdélyi, főleg a székely anyagban észlelt jelenség. A 3. sornak ilyen b3-as sorvégződését mutatja a szlavóniai magyar régi stílusú dalok 60%-a. Ugyanez az arány mutatkozik a BARTÓK által újabban szintén a régi stílusba sorolt izometrikus dallamoknál is.

Tehát a népzene tanúsága szerint nem állítható, hogy a szlavóniai négy ősi magyar falu lakossága dunántúli eredetű, ellenkezőleg azt mutatja az eredmény, hogy a lakosság keletről került ide, és megerősíti azt a feltevést, hogy a határőr besenyők leszármazottjai, vagy pedig, mint a néphit vallja azt, hogy Szent László a Székelyföldről telepítette őket ide határőröknek. Hogy mi az igazság, azt dokumentálisan ki nem mutathatjuk, de éppen a népzene bizonyossága szerint is feltételezhető, hogy a lakosság legalább egy része székely eredetű. Ugyanezt állapítja meg különben BALASSA JÓZSEF is, amikor kijelenti, hogy megőrizték a régi magyar nyelvnek a Dráva menti magyarok által elhagyott vagy megváltoztatott egyes tulajdonságait. Ez így is van, csak az a kérdés, hogy az állítólag elhagyott vonások egyáltalán megvoltak-e a Dráva menti nyelvjárásban, vagy pedig a szlavóniai magyarok magukkal hozták ezeket az eltérő sajátságokat, amelyeket természetesen meg is őriztek, mivel nyelvük alapvető jelenségei voltak. Ebben a kérdésben, éppúgy, mint a népzenei hovátartozás problémáiban is a további kutatás mondja majd ki a végső szót. Mindenesetre igen érdekes ez a nyelvben és a népzeneben egyaránt észlelt kettősség, amelynek felderítése megérdemli a további beható kutatást.

Most pedig áttérünk a dallamanyag bemutatására. Anyagunkat három részben tárgyaljuk. Elsőnek azokat a típusokat mutatjuk be, amelyek — legalább ebben a formában — kizárólagosan csak a szlavóniai falvakban fordulnak elő.

Első példánk („Imhol kerekedik”) a három falu egyik legelterjedtebb dala, kvintváltó szerkezetével, fríg hangsorával, dús ornamentikájú *parlando* előadásával egyike a régi stílus legszebb dallamainak. Távoli rokona a „Lészál-

⁶ BARTÓK BÉLA: A magyar népdal. Bp. 1924. (ezentúl: Bartók) XX. 1.

lott a páva”⁷ — típusnak. Néhány változata ismerős Baranyában is.⁸ Sokféle szöveggel kapcsolódik, leggyakrabban — mint példánkban is — egy régi ballada-szöveg töredékével. Ez már megtalálható Pálóczi Horváth Ádámnál,⁹ kiadta Thaly is,¹⁰ megvan Kálmány nemrég kiadott hagyatékában is.¹¹ Garay Ákos kórógyi gyűjtéséből fonográfáról lejegyezte, és alapvető népzenei művében Bartók adta ki.¹² *Harasztiban* e dal előadása kevésbé cifrázatos, de egyébként az általam felvett 9 változat közül hetet „hehentyésekkel” díszítve énekelnek. Először Garay fonográfjáról magnetofonra áttéve halljuk a dalt, majd egy 1957-ből származott magnetofonfelvételtől egy ugyancsak kórógyi születésű asszony előadásában.

1a)

1. Im - hol ke - re - kö - dik
 Egy fe - ke - te föl - hó,
 Ab - bân to - lász - ko - dik
 Ször - gá - lä - bú ho - ló.

2. *Állj még, holó, állj még,
 Hadd üzenék tőled
 Apāmnak, anyāmnak,
 Jegybéli mātāmának!*

3. *Há kérdik, hogy vagyok,
 Mondd, hogy beteg vagyok,
 Győri temetőben
 Nyugodni akárok.*

Kórógy, Vacsora Ádámné.
 M. F. 1131 d)

Garay, 1910., lej. Bartók.

⁷ KODÁLY ZOLTÁN: A magyar népzene. 3. kiadás, Bp. 1952. I. sz.

⁸ BERZE NAGY JÁNOS: Baranyai Magyar Néphagyományok I—III. I. 556. I. (62), 554. I. (59—60), 290. I. (36).

⁹ PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM: Ötödfélszáz énekek. Sajtó alá rendezte Bartha Dénes és Kiss József. Bp. 1953. 300. sz.

¹⁰ THALY KÁLMÁN: Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok. Bp. 1864. II. 334. I.

¹¹ KÁLMÁNY LAJOS (hagyatéka I.): Történeti énekek és katonadalok Bp. 1952. 196. I.

¹² BARTÓK 40. sz.

1b)

♩ = 108

1. Im - ho - ló ke - re - kö - dik
 Egy le - ke - te fél - hó,
 Á - bán tag - ló - z - ka - dik
 Sár - gó - lá - bú hol - ló.

2. Ájj még, holó ájj még,
 Hád üzenek tőled
 Apaomnak, anyaomnak,
 Jégybéli mātkaomnak

3. Hā kérdik, hogy vāgyok,
 Mondd még, hogy ráb vāgyok,
 Á nehéz rábsāgból
 Nēm szabādulhatok.

4. Hā megszábadulok,
 Oj fogādást tēszők:
 Mindőnap hāromszor
 Á tēmlombā mēgyők.

5. Ot sēm imādkozok
 Á mēgholt hívekér:
 Á szēgény ráboknāk
 Szabādulāsokért.

Szentlászló, Nagy Jánosné Miecza Borbála (55).
 AP. 1824 a)

Kiss L. 1957. IX.

2. példánk rokon nélküli, szintén fríg hangnemű, régi stílusú dallam. Ritmusa változatlan (vi. a szöveg szótagjainak hosszúságához nem alkalmazkodó) *tempo giusto*. Mint néhány régebbi helyszíni feljegyzésem is igazolja, eredetileg talán ♩|♩|♩|♩| képletű izoritmikus dallam lehetett. Az előadó még atyjának: Kántor Józsefnek 1860-ban írt katonakönyvéből¹³ ismeri a szöveget, de tudja kívülről is. A dallamnak csak távoli változatai ismereteseek, amelyek egy-egy vonásban egyeznek, de egészükben nem. Ritmusváltozatai a KODÁLY-VARGYAS i. m. 61. sz. (Túl a vizén a tengörön), 62. sz. (Ifjúság, mint sólyommadár). Más változatok viszont ritmusban térnek el lényegesen, így pl. a dallamban hozzá legközelebb álló 64. sz. („Szár az a bokor a tetőn”).

¹³ Kántor József katonakönyve. Kézirat. Orsz. Népr. Múzeum EA. 1125.

A dal funkciójára nézve szüreti dal. Mivel nem térhetünk ki a népszokások ismertetésére, meg kell elégednünk néhány, a bemutatott dalokhoz fűződő néprajzi adattal. Ezt a dalt a szőlőőrzésről hazafelé tartó lányok énekeltek. Szüreti mulatságuk nem volt, de a fiatalság a szőlőőrzés közben együtt szórakozott, és ilyenkor volt alkalom a kiéneklésre is.¹⁴ A bemutatandó dal mindig szokásos volt az említett alkalommal. Harasztiban is ugyanezzel a szöveggel, de más, modernebb dallammal énekelte egy idős asszony.

2.

1. Im - hol szü-ret, egy - két hó-nap,
Lő - tő - szem szűz - ko-szo - rú - mát,
Fél nem ká - pom azt az egy - gyet,
Hogy fe - jem-be tő-gyem tőb-bet.

2. Szőlők, szőlők, májd megszőnnek,
Lányok, lányok, májd elvisznek.
Ugyá'l, lányok, mit csináltok?
Májd lebontják szép sudarostok.

3. Ágás-bogás sűrű töjffá,
Nem láttam a rózsám még má.
Nem is volt még má vig napom,
Homájbá borult csillágom.

4. Most érzünk bé af fálubá,
Aqjj ki, rózsám, kiskapudba,
Nyújtsd kijá gyertyávilágot,
Még az éjjel veled haqlok!

5. Üröm, üröm, fehér üröm,
Csák egy kislány az irígyöm.
Az is azért az irígyöm:
Szeretője szól énnéköm.

Szentlászló, Gyöke Illésné Kántor Mária (76). Kiss L. 1958. I.
AP. 1906 b)

¹⁴ „...Szüreti ünnep nincs. Inkább szőlőéréskor a szőlőpásztorság megy eféle számba. Valamennyi leány kint van reggeltől estig a szőlőben. Dalolnak, a seregélyeket kergetik. Hirdetik az új párokat, a kik novemberben kerülnek majd össze. Így: Palkó Józsi—Pap Mári páros! ujujúj!” GARAY ÁKOS: 4. jezyz. i. m. 226. l.

3. dalunk gyermekdal szövegű. Ez a szöveg megtalálható már Pálóczi Horváth Ádámnál, megvan Veres Márton daloskönyvében is (1793-ból). Primitív dallam, szerkezete eredetileg két-soros lehetett, kvintváltással, mint azt egyetlen ismeretes változata igazolja.¹⁵ Mostani alakjában az 1—2. sor hozzáadásával ötsorossá vált. Érdekesen emlékeztet a cseremisiz-dallamok egyik olyan típusára, amelyekben *kétszeres kvintváltás* észlelhető. Az utolsó sor itt is úgy kezdődik, mintha még egy kvinttel mélyebben ismételné a dalsort, de aztán visszakanyarodik, és a 3—4. sor mintájára fejezi be. A szintén fríg hangsorú dal csak Szentlászlón ismeretes. 40 év körüli férfi előadásában halljuk, akinek kis unokái is éneklük.

3.

1. - Hol jár - tá - la, bá - ró - ny - kám,
Hol jár - tá - la bá - ró - nya - kám?
- Ker - tők á - látt, ősz - szo - nya - kám,
Ker - tők á - látt, ősz - szony - kám,
Kertők á-látt, ősz - szony - kám !

2. *Mit öttél, bāránykām,
Mit öttél, bāránykām?
— Zöld füvet, asszonykām,
Zöld füvet, asszonykām,
Zöld füvet, asszonykām !*

3. *Mit ittál, bāránykām,
Mit ittál, bāránykām?
— Folyóvizet, asszonykām,
Fojóvizet, asszonykām,
Fojjóvizet, asszonykām !*

Szentlászló, Kelemen Mihály (41).
AP. 1899 g)

Kiss L. 1958. I.

¹⁵ 9. jegyz. i. m. 273. sz.

¹⁶ BARTÓK 38. sz. („Add ide, angyalom”) Nemesócsa (Komárom).

4. dalunk régi stílusú kvintváltó dallam, az átfutó „pien”-hangok ellenére az ötfokúság nyomaival. Szövege XVII. századbeli műszövegre utal, amelynek poétikus fordulatait a népdal drasztikus csattanóval fejezi be. Természetesen ezt nem közöljük. Érdekes, hogy a dalt annak a dalosnak a fia, akitől először jegyeztem le 1940-ben, ma már csak féldallamként ismeri annak ellenére, hogy a szöveget még néhai atyjánál is teljesebben tudja, és hogy egyébként igen muzikális. Itt nem lehet szó egyébről, mint a régi stílus kvintváltó elvének elhomályosodásáról az ifjabb nemzedék körében.

Először Garay hengerén halljuk a dalt, majd egy idős előadótól az idén felvéve.

4a)

Egy szem szö-lőt még-ë-het-nék,
 Tá-lá-ná job-bán be-szél-het-nék.
 Há-já le-vé-ből i-hát-nám,
 É-ké-seb-ben dá-nol-hát-nám.

2. *Túl a Tiszán egy nyírfába
 Találtam egy szép leányrá.
 Hol a rubin, hol a gyémánt?
 A két kárja lilijomszál.*

3. *[:Az két kárja lilijomszál,
 Jaj, de jól jár, ki véle hál:]*

Kórógy, Vacsora Ferenc.
 M.F. 1130 a)

Garay, 1910., lej. Bartók.

4b)

J: 172

1. Egy szem szó - lóta mög - ő - het - nék

m - Min - gyaort jo - bá - n be - sí - l - het - nék.

Há a le - vé - ból i - hát - naom, m -

Min - gyaor job - bân dá - nol - hát - naom.

2. *Túl a Dunán, a Bácskában
Szerelmes vótám egy lajtna.
Hol a rubin, hol a gyémánt?
A két karja lilijomszapl.*

3. *Csöcse van bécsi retékből,
Szömöldöke mind sejőmből.
[:Ászú szőlőből a nyaka,
Napdméből még az ajáká:]*

Kórógy, Tóth József Tucak (79).
AP. 1911 h)

Kiss L. 1958. I.

5. dalunk régi, frig hangsorú, 3-soros dallam, változatát nem ismerjük. Eleje emlékeztet a „Repülj fecském” kezdetű népies dalra, de ez csak külső hasonlatosság. Gyanítható, hogy talán délszláv eredetű, vagy ilyen hatás alatt keletkezett. Szövegét — gyermekdalszerűen kezelve — megtaláljuk Bartók „Cipósütés” c. gyermekkórusában.

5.

♩ = 124

1. m - Mén ó sze - kér, m - mén ó sze - kér, m -

Máj d á má - lom - bá ér, máj d á má - lom - bá ér,

Á má - lom - bá, á má - lom - bá.

Há - rom mó - nár - legény, há - rom mó - nár - legény,

Á má - lom - bá, á má - lom - bá.

♩ = 144 1) 2) 3)

grízt csi - nyál Csárdásné, kocsmáros-né, Molnár.

2. *Égyik szitáll, másik rostál,*
[:A harmadik grízt csinyál:]
Á málombá, á málombá.

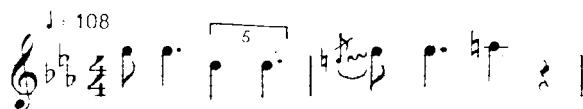
3. *[:Csárdásné, kocsmárosné:]*
Hájtsd el az uradat, szeress még engömet
Molnárné, kocsmárosné!

Kórógy, Tóth József Tucak (78).
 AP. 1911 b)

Kiss L., 1957. IX.

6. dalunk közelebbi változat nélküli, alkalmazkodó tempo giusto ritmusú, fríg hangsorú dallam, a kvintváltás nyomaival. Előadója idős asszony, aki ezt mondta : „Ápikaom énekölte, amikor kicsit iszkos volt”.

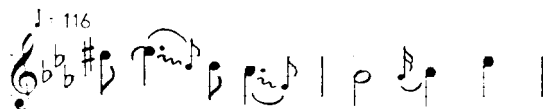
6a)

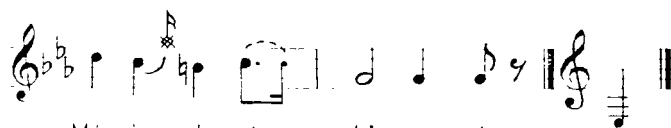
1. I - hát-nagn én, de nincs mit,

Borért küldnék, de nincs kit.

Beteg az én gá-lám-ban,

Még-is el-mó-gy, há-mon-dom.

2. *A szép asszony meszi lát,
Borért küldi az urát.
Míg az ura borért jár,
Nyálka fattyú vele hál.*

3. *Csáplárosné, szép asszony,
A szavamra hálgásson,
|:Jöjjön be a szobámba,
Feküdjünk le éggy ágyba !:*

Szentlászló, Gyöke Illésné Kántor Mária (76).
AP. 1907 f)

Kiss L., 1958. I.

Ugyanerre a szövegre egy 45 éves férfi egy másik dallamot énekelt, amelyet öreganyjától tanult. Közelebbi változatát ennek a szintén fríg dallamnak sem ismerjük.

6 b)

J: 144

1. l-háta - nām én, de nincs mita,
Borért kún - nek, de nincs kit.
acc.

J: 151

Be - teg az én ön - gyá - lom,
Még - is el - megy, há mon-dom.

2. *A szép asszony messzi lāt,
Borért küldje az urāt.
Míg az ura borért megy,
Szeretője hozzá megy.*

Szentlászló, Kántor Zoltán (45).
AP. 1900 *f*)

Kiss L., 1958. I.

7. példánk fríg hangsorú, kvintváltó régi dallam, amely csak annyiban tér el a régi stílus jegyeitől, hogy a 2. és 4. sor ritmusbővülése folytán heterometrikussá vált. Ennek oka az az újonnan ráhúzott szöveg, amelyre most éneklik ezt a kétségkívül nagy régiségre valló dallamot.

7.

Allegro 100

1. Ej, ki, ki, ki, ki, ki volt itt,
 Ki-nek a ká-lá-pi-já má-rádt itt?
 Az én ró-zsám, a-z volt itt,
 An-nak a ká-lá-pi-já má-rádt itt.

2. *Ej, rom, rom, rom, rom, rom,*
A szégedi vásárt bėjárom,
Ott veszök egy pejkancát,
Azon járok, babám, téhozzád.

Szentlászló, Kelemen Mihály (41).
 AP. 1898 g)

Kiss L., 1958. I.

Következő példáink műzenei eredetű népdal-változatok. 8. példánk is nyilvánvalóan műdal származásra mutat nemcsak szövege, hanem dallama alapján is. Ez is, meg a következő virrasztó énekek is a Rákóczi-nótával vannak rokonságban.¹⁷ Eredetük még nincs kiderítve. Egy rossz változatát közölte már BARTALUS,¹⁸ de úgy látszik, nem érezte jónak a félzárlatszerű fríges befejezést, mert egész zárattal adta ki.

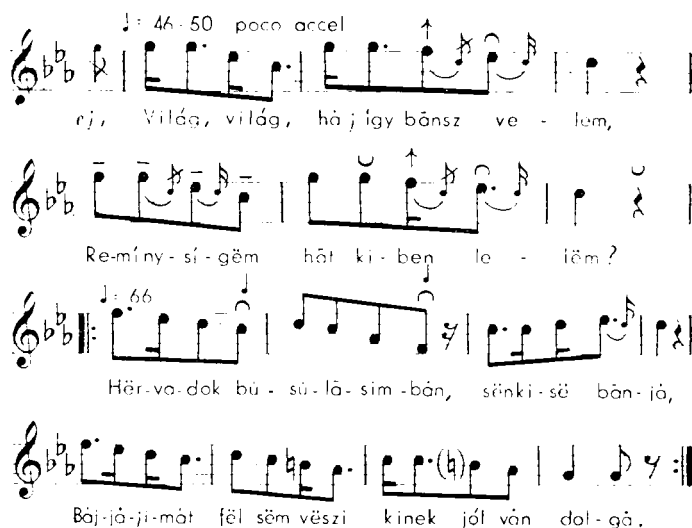
¹⁷ 7. jegyz. i. m. 45. l.

¹⁸ BARTALUS ISTVÁN: Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye. I—VII. Bp. 1873—1896. (Ezentúl: Bartalus). V. k. 104. sz.

8 a).

$\text{♩} = 46-50$ poco accel

ej, Világ, világ, háj így bñnsz ve - lem,
Re-míny-sí-gém hát ki-ben le - lém?
Hér-vo-dok bú-sú-lá-sim-bán, sñnki-sű bñn-jó,
Báj-já-ji-mát fél sēm vēszi kinek jól vñn dol-gá.

Más ritmusok:

Kisvisnyó (Gömör), Gérecz András (65).
F. 155 b)

Kodály, 1912.

9. példánk ugyancsak a Rákóczi-csoportból való, és a közölt kórógyi változat mellett ismeretes Harasztiban is. Éjszaka éneklik virrasztáskor. Talán újabb nyomtatott kiadások¹⁹ is elősegítették szövege fennmaradását.

¹⁹ Balassa Bálint és Rimai János: *Istenes Énekek*. 1806. Pozsonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály betűivel. 254. l.

9.

♩: 156

1. Szé - gén fe - jem u - róm - hoz ó - hájt,
Tö - re - del - mes szí - ve - tő né - ki hájt.
Ó, Is - te - nőm, mej soká vét kēm, m - mutassá nekēm ojj o - ká - ját.
Hogy pokolbán né kiaglsáku véghetetlen jájt!

2. *Anyām mikó hoz év világrá,
Á bú eltölt árnyék-hagzámrá.
Kis korombán ez órábán hogy nēm tett bé já sírbá,
Bűnök hálmá nē jött volná apró csontomrá.*

Kórógy, Dezső Illésné Gajnok Borbála (73),
Losa Istvánné Gajnok Sára (68).
AP. 1912 d)

Kiss L. 1958. I.

A 10. dal hasonlóképpen a Rákóczi-csoporthoz tartozó fríg dallam. Szövege a XVI. századból való. Dallamának eleje emlékeztet a BARTÓK—KODÁLY 150 erdélyi népdal²⁰ 71. számára („Valamennyi búzaszál van víg aratáskor”).

²⁰ BARTÓK BÉLA—KODÁLY ZOLTÁN: Erdélyi Magyarság. Népdalok. Bp. 1923.

10.

♩ = 116

Mő-gősz-tó-lól: é-nu té-gő-det, urám, én át-va-gom, hm.

Mert á-tyá-j, gon-dod vá-gyon ter-ém - lóm, rē-ja-gm.

Szen-tu-lól - kē-dēt, urám, ö-vez - zed hoz - za-gom.

Il-li-k az-er-tu mő-gősz-tól - nom, s nē-véd a-glá-dá - nom.

Nē - véd ál-dá - nom.

Haraszi, Sülyös Palkó Istvánné Illés Julis (81).
AP. 1923 d)

Kiss L., 1958. I.

11. dallamunk szintén virrasztó ének a Rákóczi-csoportból. Szövege Nagybánkai Mátyástól való 1574 előttről — de van több különböző szövegű változata is. Vannak benne verbunkos dallamelemek is, úgyhogy erősen emlékeztet a Hány Jánosból ismert *Toborzóra*. („A jó lovas katonának de jól vagyon dolga.”)

11.

n - Nē hágy el-es - nēm, fēl - sé-gēs Is - ten,
ke - se - rű - sé - gőm - be,
Tē szent [i]-já - de - ra légy se - gít - sé - gű - l,
nē es - sem két - ség - be. m-
Mer - te mindön-fe-lől l - lo-g-to-da, Ur - s - te,
vágyok ki - sér - tēt - ben.

2. *Az írás rolad, felségēs Isten, bizonynyúl ezt mondja,
Hogy valáki-nek tēbenned vágyon szíve nyugodálmá,
Az óján embör még nēm szégyēnül, mert tēj vágy oltálmá.*

Kórógy, Dezső Illésné Gajnok Borbála (74),

Kiss L., 1958. I.

Kistót Istvánné Bózsó Julis (71).

AP. 1923 j)

12. dallamunk a közöltön kívül egyéb szövegekkel is (pl. „Örökkévalóság” kezdetűvel) énekelt *virrasztó ének*. A virrasztás a szlavóniai négy magyar faluban ma is fontos, szertartásszerű temetési szokás, amelynek keretében rengeteg halotti ének eléneklésére kerül sor. Ennek köszönhető, hogy az említett falvak népe oly sok értékes régiséget megőrzött. Így a virrasztás sokszor már a XVI. sz. szövegeinek és dallamainak valóságos tárházává lett. Az alábbi háromsoros fríg dallam megvan már PÁLÓCZI HORVÁTH

ÁDÁMBÁL²¹, aki maga is igen réginek véli. Nyomtatásban közölte SZABOLCSI,²² majd KODÁLY is,²³ egy dúr-változatát pedig KISS LAJOS.²⁴ A dal előadója apjától, a már említett Kántor Józseftől tanulta, [vö. 13. jegyz.] aki a falu vezető énekes volt.

12.

1. M - mi - dón vé - ge - zet - re

El - jön í - tő - let - re

Az é - ga - nek fel - hó - ji - ben.

2. <i>Akkor angyalokkal, A sok szent károkkal Én is neved dicsérjem.</i>	6. <i>Mit kívánják néktek? Mennyeji örömet Hogy Istentől nyerjétek.</i>
3. <i>Kedvessim, elméntem Közületek innen Örök nyugalomra,</i>	7. <i>Aldjátok az Urát, Adjon nyugalomát Az élőknek földjében,</i>
4. <i>A temetőkertnek Sötét üregébe, Fekete gyászföldjébe.</i>	8. <i>Hogy így végézetre Jussátok az égbe, Hol engemet megláttok.</i>
5. <i>Kedves feleségem, Árvá gyermekejém, Könnyekkel öntözzönek!</i>	9. <i>Dicséret Atyának És az ő Fiának, Érettem ezt mondjátok!</i>

Szentlászló, Gyöke Illésné Kántor Mária (76).
AP. 1828 d)

Kiss L., 1957. IX.

²¹ 9. jegyz. i. m. 252. sz.

²² SZABOLCSI BENCE: A XVI. század magyar históriás zenéje.

²³ KODÁLY ZOLTÁN: Iskolai Énekgyűjtemény I—II. Bp. 1943—44. 553. sz.

²⁴ KISS LAJOS: Régi népdalok Hódmezővásárhelyről, Karcag, 1927. 70. sz.

A következő négy dal a magyar népzében ismeretes, de ritkán előforduló típusok változata. 13. példánk népballada, amely egy múlt századbeli rabló-históriát: a kórógyi pap elleni rablótámadást mondja el. Dallama sokkal régibb, mint a szövegben tárgyalt eset időpontja, nyilvánvalóan újabb, aktuális szöveget fogtak rá, és ez fenntartotta magát. Teljesen egyező dallamváltozata nincs, legközelebb áll hozzá Bartók 83. sz. („Akkor szép az erdő, mikor zöld”) és a Hányból ismert még közelebbi variáns („Felszántom a császár udvarát”). A szlavóniai betyárballada-változat mind a három faluban ismeretes. Érdekes, hogy főszereplői közül az egyik rabló: Egyed János magyar, a másik: Szávics Milos szerb. Az is érdekes jelenség, hogy bár a rablótámadás szörnyűségei szinte drasztikus leírásban jutnak kifejezésre, a befejező lírai rész mégsem titkolja a nép rokonérzését az elfogott rablókkal szemben.

A dalt először Garay fonográfjáról, majd magnetofonról halljuk.

13 a)

É - gyéd Jā-nos vót az á ve - zér,

Ki jó páp-hoz mēnt be leg-e - löbb.

De ó - tet sēn - ki nēm ős-mer - te.

Mert mind-nyā - ji - kát még - kö - töz - te.

2. *Męgkötőzték Vajást nánóval,
Babát męgkötőzték Ganyóval,
Męgkötőzték Mārit Zsofivál,
Mārcit męg męgköttek Pálival.*

3. *Szāvics Milos, kedves pájtásom,
Hogyan tetszik a bujdosásom?
Rájtad a sor, verik az dobót,
Hogy fogják męg a sz Sāvics Milost.*

Kórógy, Vacsora Ferenc.
M.F. 1131 a)

Garay, 1910. lej. Bartók.

13 b)

♩ = 72

1. Sző-vics Milos, ked-ves páj-tó som, r-

Véled együtt á von-do-lag - som, r-

Ráj-tód á sor, ve-rik á do-bot,

♩ = 88

S hegy el-fog-jak á Szav-vics Mi-let.

2. Szavics Milos volt az a vezér,
 Ki Kórógyba bémént legelébb
 A kórógyi pápnak pénzijért
 És ű magának életijért,
 A kórógyi pápnak pénzijért,
 És az ű maga életijért.

3. Visznek engem ére kijelé,
 A kórógyi faluvég felé.
 Mē' kél a kocsisnak aoláni,
 Másik ódálagra fordúlni.

4. Kútágásra szālot a veréb,
 Rózsagm, azt a kancsót add eréb!
 |S igyagl, rózsagm, agyagl belőle,
 Tudom, nēm halol mēg majd tőle !|

Haraszi, Balázs Ferenc Pipac (49).
 AP. 1833 e)

Kiss L. 1957. IX.

14. „Cikó²⁵ vállān ég a mécs, ég a mécs” kezdetű példánk táncdal-féle, amint azt a bemondó adatán kívül *változatlan tempo giusto* ritmusa is igazolja. Szövegében az 1. vsz. 2. sorának „Elugrot a vincigréc” értelmét nem tudta megmagyarázni az énekes, de nyilván 1848-as emlékről van szó, és a kétes szó Windischgrätzet jelenti. A fríg hangsorú dallamnak vannak ismert változatai népzeneinkben, egyet már BARTALUS²⁶ is közöl Arany János nyomán.

²⁵ Cikó = kemence.

²⁶ BARTALUS V. 134 („A mi cicánk férjhez akar menni”).

14.

J = 92

1. Cikó vállán ég a mécs, ég a mécs,
 El-uga-rott a Vinci-ga-réc, Vinci-ga-réc,
 Há-jén ár-rá föl-ü-lök, föl-ü-lök,
 Ked-ves ró-zsám, lè-ho-zó-da re-pü-lök,
 Há-jén a-g-rá fel-ü-lök, fel-ü-lök,
 Ked-ves ró-zsám, lè-hoz-zó-da re-pü-lök.

2. *Hány esztendő's lehet'él, lehet'él,
 Mikor engöm szeretni kezdet'él?
 — Tizénhárom még egy fél, még egy fél,
 Kéretelék, nem jütél, nem jöt'él.*

*Haraszi, Balázs Ferenc Pipac (49).
 AP. 1834 a)*

Kiss L. 1957. IX.

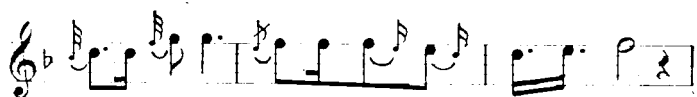
15. példánk országszerte, de főleg a Dunántúlon ismert dallam, amely egyúttal egyik legkedveltebb dala a három falunak is, amint ezt hét feljegyzett változat is igazolja. A dallam legrégibb feljegyzése Kiss Lajos kéziratában²⁷

²⁷ Kiss Lajos kézírata 1864—79. Nemz. Múz. Ms. Mus. 483. sz. III. 963 („Vigan fiúk! vígságnak van a napja”)

van meg, nyomtatásban öt ízben is megjelent.²⁸ Ismeretes még 4 dunántúli, 3 felvidéki (kárpátaljai), 3 erdélyi és egy Békés megyei változata. Van egy horvát változata is.²⁹ A szlavóniai változatok közül először Garay fonográf felvételéről, majd egy mostani magnetofonfelvételtől halljuk. Érdekes, hogy a majdnem félszázados időköz ellenére mennyire azonosak a dallamfordulatok a két, különböző faluból való változatban.

15 a)

1. *Kocsmárosné nekém hálát főzön kend,
Az mellé még száz iccē bort hozon kend!
Sári lányát strázsára j állítsa kend,
Há zsándár jön, nekém hírül j adjá kend!*

2. Sári lányá be-szò-lád nògy i-jed-ve:

Á-mò hol jön kilenc zsándár fegyverben.

Mező Jóská nòm vèt-te jezt tré-fá - rá,

Fél-ugrott a kis pej-lo-vá hã-tã - rá.

3. *Lová lábá megakádt a gödörbe,
Mező Jóskát ott fogták még fektébe,
Mégkötötték kezét-lábát kötéllel,
Úgy tették fél a kocsirá kötözve.*

Kórógy, Borka Ádámné.
M.F. 1127 b)

Garay, 1910., lej. Bartók.

²⁸ TÓTH EDE: A kintornás család 10. sz. Népszínházi Műsorozat 76. 1. LIMBAY ELEMÉR: Magyar Dal-Album. I—VI. 1880—1888. 298. sz., TISZA ALADÁR: 108 kedvelt népdal (Rózsavölgyi 1898.) III. füz. 38. sz., ECSEDI ISTVÁN—BODNÁR LAJOS: Hortobágyi pásztor- és betyárnóták. Debrecen, 1927. 4. sz., SZUNYOGH LÓRÁNTNÉ: Nótáskönyv, Bp. 1900. 223. sz.

²⁹ ŽGANEC VINKO: Hrvatske pučke popijevke iz Medjimurja. Zagreb, 1920. 297. sz.

15 b)

1. Bő-hyő - rő - gyerők ál - látt ző - rög ő há - rősz,

Nyőr dő - rő - kőn tá - ká - rít bē ő pő - rősz.

Úgy e - l - hōgnya - ke - ze - lő - - bō c - re - jét,

El - ā - lu - szik, 'e - lő - hōj - tom őz hát ők - rét.

*Csak egy éjjel hajthatom ē lopottba,
Hármanáprá májd eladom igazbā.
Nēm köl nekēm sēm nőtāros, sēm bíró,
Māgam leszők bētyārlő-pākszusiró.*

*Pāsszust kérnek ā lovāmra, de korān,
Nēm vāgyok még tizēnnyóc éves bētyār.
Mājd hā tizēnnyolc éves bētyār lēsžek,
Māgam bētyārő-pākszusiró lēsžek.*

Szentlászló, Palizs Józsefné Pöte Julis (58).
AP. 1818 d)

Kiss L., 1957. IX.

„A Dunáról fúj a szél” szövegre énekelt fríg hangsorú változat, amely emlékeztet a „Dárum madárum” vagy „Három a pille” refrénű dalra.³⁰

16.

A Du - ná - rul fuj á szél,
 Fe - kűdj á - laom, máj nöm ér,
 Du - ná - rul fuj á szél,
 Há - já Du - ná ná vá - ná,
 I - jen hi - deg sáv vá - ná,
 Du - ná - rul fuj ősz szél.

Harasztí, Sülyös Palkó Istvánné Illés Julis (81).
 AP. 1920 í)

Kiss L., 1958. I.

Most három ismert műzenei alkotásnak Szlavóniában megőrzött népi változatát halljuk. Az első a „Siralmas volt nékem” kezdetű műdal, amelyet Dobai István szerzett, mint a versfők mutatják. A XVII. századi Szencsey-kéziratból Thaly közölte nyomtatásban.³¹ Dallama megvan Pálóczi Horváth Ádám

³⁰ BARTALUS II. 201. sz. (Bartalus kéziratában I. 292. sz.), LIMBAY : 28. jegyz. i. m. 1009. sz. vö. 660. sz.

³¹ 10. jegyz. i. m. II. 283. l.

gyűjteményében (50. sz.). Kodály a Magyar népzeneben közli Pálóczi Horváth Ádám dallamát egybevetve egy *Siklódról* (Udvarhely) való népi változattal, amely 2 vsz.-ot őrzött meg.³² A virrasztóban szokták énekelni Szentlászlón és Kórógyon, s a többi halotti énekkel együtt népi kéziratokban öröklődve maradt meg majdnem teljes alakjában, csak az A kezdőbetűjű 6. vsz. hiányzik, érdekes, mind a két faluban, ami közös forrást feltételez annak ellenére, hogy a két változat 3. dallamsora némi eltérést mutat. Harasztiban nem ismeretes.

17.

♩ : 152

1. Si - rál - más volt né - kem

Vi - lög - ra szü - let - nem,

♩ : 132

Hogy e - zé - ket kell szen - ved - nem

Me - jé - ket nem re - mény - lēt - tem.

2. <i>Tigristéjjel tálaon</i> <i>Tártot vót jól anyagom.</i> <i>Jáj, ki volt az én mostohagom</i> <i>Bánatjart ruhozta rējām!</i>	5. <i>Hálállal megvívnom,</i> <i>Világból kimúlnom</i> <i>Jobb vóna, mint itt kínlódnom,</i> <i>Szokátlán dolgot tanulnom.</i>
3. <i>Élők-é, nem tudom,</i> <i>Hol esik hálaplom.</i> <i>Óránként nőttön nő kínom,</i> <i>Jáj, hová légyek, nem tudom!</i>	6. <i>Néköm is irigyim,</i> <i>Titkos ellenségim,</i> <i>Mérgēt adānák bāraūtim,</i> <i>Kétszínű jójakāróim.</i>
4. <i>Pusztaságban került</i> <i>Szüvem búba merült.</i> <i>Reménységöm is már meghült,</i> <i>Ó, anyagom engēm mīnek szült!</i>	7. <i>Ugyānnis a jójért,</i> <i>Éltēmben sok bűt ért</i> <i>Szívemben hozz ragm még azért,</i> <i>Rossz világ, nélkēm hālālt mért.</i>

³² 7. jegyz. i. m. 49. l.

8. *Síratom magamat,
Elmult napjaimat,
Bizom Istenre dolgomat,
Eligázgátja bajomat.*
9. *De csak az keserves,
Lelkémnek gyötrelmes,
Hogy bujdosom, mint Ulives,
Ki sokat járt, és lett híres.*
10. *Ó, napok napjái,
Tengörnek hábjái,
Életünknek víg órái,
Keserűségnek napjái.*
11. *Bánatim újulnak,
Síralmim nem múlnak,
Könnyeim orcámon fojnak,
Éngem a fák is síratnak.*
12. *Ágyon Isten sok bút,
Ázonfölül bosszút,
Ki nekem szerezött háborút,
De még ő is igyére jut!*
13. *Igy siratta magát,
Elhagyván világát,
Ki naponként mondja jajját,
Húron pöngeti nótáját.*

Szentlászló, Gyöke Illésné Kántor Mária (76).
AP. 1827 a)

Kiss L., 1957. IX.

18. példánk „Seregöknek hatalmas nagy királya” kezdetű egyházi népének, szövege az *Erdélyi Énekeskönyv*ben van meg, innen átvette az *Új magyar református énekeskönyv* is (207). Népi változatát Kodály Zoltán szintén peremvidéken, Gömörben Peröcsényben jegyezte fel.³³

18.

♩: 152 – 148

1. Se-re-gő-kə-nek há-tá-la-más nagy ki-ra-gó-ja,
Kö-nyör-gé-söm szé-kő-de-ta még-ta-laol-já.
m-Mert szi-ve-met so-ká bú-áll-já.
Oj-ján bűn-tó-la mint a moeg-té-ra-helt gáj-há.

³³ 23. jegyz. i. m. II. 510. sz.

*Im, előted megáláztam magamát,
Földre hajtván szomorodott orcámát,
Háld még, atyám, csendős szómát,
Add még, kérlek, szívből várt lelki jómat!*

Kórógy, Dezső Illénné Gajnok Borbála (73),

Kiss L., 1958. I.

Losa Istvánné Gajnok Sára (68).

AP. 1912 b)

19. példánk „Miként Egyiptusba egy pëlikānmádār” egyike a legérdekesebb leleteknek Szlavóniából. Ez a szöveg a XVII. századból való, szerzője Pécseli Király Imre. A Kun-kódex őrizte meg (1621—48. 139. l.), de népszerűsége folytán még 1855-ben is megjelent Bagó M. kiadásában: „Öt szép új Istenes énekek” címmel. Talán ennek révén ismeretes a négy faluban is, mert két különböző dallamra fogták rá a szöveget. Az egyik nem más, mint a „Kádár István” históriájával kapcsolatos, itt frígesített régi dallam, amelyet Kodály dolgozott fel ének- és zongorára. Lajtha László is két különböző dallammal közli.³⁴ A Szlavóniában e szövegre énekelt másik dallam nem más, mint az Illyés István: 'Sóltári énekek' (Nagyszombat, 1693.) 61. sz. Mi az első változatot közöljük *Harasztiról*, ahol virrasztáskor ma is elmaradhatatlan.

19.

1. Mi - kép Egyiptusban egy pe - li - kán má - dár n -

Ném - tu - d - n - a, mi lé - gyen - n a mēnyo - ji ud - vár, m -

Mej - ben őz i - d - v - s - ég ér - d - m - n - k - a né - kül jár,

Áz Úr Jé - zus Krisztus á - ba - n i - g - a - z s - a - f - ár.

³⁴ LAJTHA LÁSZLÓ: Sopron megyei virrasztó énekek. Bp. 1956. 164. és 150/a sz.

2. *Nohá jaz Úristen a mēnyeki kincsēt
Nēm adta jōnéki j amāz okos lelkēt,
Sēm az idveségre vezérlő Szentlelkēt
Mert csak az embérnek adā mindezēkēt.*
3. *Mégis keservesen Izrájel pásztorá(t)
Hàngicsálván āldja mēnnynek, földnek urāt.
Hogyha magāt látja, nē letné dolgāt,
Élteti, táplálja teremtēt aqlatját.*
4. *Fijájinak mādār eledelt keresi,
Mindōnben ōnéki[k] segítségre lēni.
Igyēkēzzék, szégény, gondjokāt viselni,
Gyákrān ō fészketől messze kēl távozni.*
5. *De mīg fijájihoz mēgtér eledellel,
Alig vārja, hazā mēgyēn nagy örömel,
Gyēnge fijájinak lēgyēn segítségel:
Hāt mindēgyik régēn mēgholták méregel.*
6. *Mert egy mérgēs kigyó bémēnt nagy véletlen
Pēlikān fijáját sebhete fészkekbe.
Méreggel ēgyenként mēgölē hejőkbe,
Ki mījatt halālok esék nagy véletlen.*
7. *Lātvān ot fijajit mēghálva feküdni,
Nēm tudā mit tēnni, kezde keserēgni.
Szerzēt eledelēt hovā kēljēn tēnni,
Mēghalták fijáji, kiknek āgyon ēnni?*
8. *Búbān vān pēlikān, az ō magā mejēt
Elkezdē szāgatni, hogy bocsātnag vérēt,
Vérével öntöznē ō megholt fijajit,
Fēlelevenítē, j úgy adnā mēg éltēt.*
9. *Áz Ūr Jēzus Krisztus szintēn ezēnkēpen
Ādāmot és Ēvāt teremti nagy szépen,
Ā paradicsombān a nagy fényességbe
Béültetē válā szép gyönyörűségbe.*
10. *Pokolbēli jördög nagy hirtelenséggel,
Ki terhelve válā jezēr mestērséggel,
Ātyānkāt, anyānkāt mēgölē a bűnnel,
Örök kārhozātnāk iszonyú mérgével.*
11. *De ja Jēzus Krisztus, mīnt igaz pēlikā,
Fijajiert halālt szenvedē kērēsztfān,
Áz ō szent vérével mīnkēt mosogatvān,
Fēlelevenítē, magāt mēgāldozvān.*

12. *Ágyunk hálát azért a Jézus Krisztusnak,
Ki megszabadít a torkából halálnak,
Mérget is elrontá jáz a plnok kígyónak,
Ki megölte vála fiáját Ádámnak.*

13. *Haqt emléközél mēg, ki jezeket hálod,
Hogy a régi kígyó jáz első Ádámot
Eggy álmával veszté ja szélēs vilāgot,
Ki mījatt fiját valānak, mint rábok.*

Haraszi, Sülyös Palkó Istvánné Illés Julis (81)

Kiss L., 1958. I.

és több haraszi asszony.

AP. 1922 b)

Mint már említettük, előadásunk célja nem volt a népszokások ismeretése, mégis közlünk itt mutatónba néhány — népszokáshoz fűződő — dalt.

A *siratás* ma már nem szertartásos szokás a három faluban, és csak ritkán fordul elő, főleg az idősebbeknél, hogy „jajszó”-val elsirassák meghalt hozzátartozóikat. De hogy azelőtt nemcsak szokás, hanem szertartás volt, azt bizonyítják szóbeli adatok, amely szerint még a férjhezmenő lányát is „jajszóval” siratta el az anya. A gyűjtött hat sirató közül egy ilyen halott-sirató „jajszót” közlünk Harasztiból. Ez a resignált hangulatú, nem elsődleges átélést visszaadó dallam igen hasonló a Kodály által a Zoborvidéken gyűjtött ún. félterjedelmű siratótípushoz, bár abban eltér, hogy csak az 1. sor végződik az 5. fokon, a többi mind a 4.-en.

20.

♩ = 176

Jáj, édős fi-jacskám ökit föl - nő - vel - te - ma

♩ = 184

nőgy ké - sér - vé - sen, és en - gö - met itt - há - gyót!

Jáj, majd hu - tyod é - jünka mēg a tē jó - pa - g - dól!

Tē - mē - ga nyu - go - tól az is - te - na ir - gál - mo - g - bā,

de mőj mi hu-vó lö-gyünk vén ko-runk-bó!

Jáj, drag-ga fi-jács-kaom, szé-pa ró-zsaom,

akit é' nem is hitem, hugyez engőmet ét hágyon,

dragga szerelmes fi-jácskaom! Hu-tyod tar-to-ga-tó-lák,

hutod ó-riz ge-te-lek, mégis nem ó-ríz-he-te-lek még

sé-mi-tül-sém, Kedves, édes drag-ga fi-jács-kaom!

Jag-nos-kām é-dős an-gyá-lom, á-kit

én el-té-tem, tö-bet én nem laot-ha-to' még,

ked-ves é-dős fi-jács-kaom!

Haraszti, Sülyös Palkó Istvánné Illés Julis (81).
AP. 1921 e)

Kiss L., 1958. I.

A négy falu lakodalmi szokásairól HOBLIK MÁRTON³⁵ már 1834-ben adott leírást, és Garay is sok érdekes adatot közölt idézett tanulmányában. A mai lakodalmak, éppen úgy, mint általában, itt is elszürkültek, és főleg a mulatási részre korlátozódtak. De a lakodalom zenéjéből fennmaradt mai napig is néhány állandó dallam, valamint sok menetdal. A „Zörög a kocsi” érdekes, pentaton, a többitől eltérő változatát közöltük Szentlászlóról a MNT. III/A kötetében (333). Akkor még nem került elő a táncrea való kikérés — dúr létére is — réGINEK látszó kvintváltó dallama, amely a „Kérem a násznagy urat” szöveg mellett más-más szöveggel egyéb lakodalmi fázisokban is szerepel a három faluban.

21.

1. Ké - rem a nās - nāgy u - rāt

Ád - já ki j ó pā - ro - māt,

Ád - já ki j ó pā - ro - māt,

Nyo - szo - jó lēj - já - nyo - māt !

2. *Mēnyāsszonyunk ālmos mār,
 A sārōkbā szundikāl.
 El is mēnne ālunni,
 De szēgyēlli mondāni.*

Szentlászló, Nagy Jánosné Miocza Borbála (55).
 AP. 1825 c)

Kiss L., 1957. IX.

³⁵ HOBLIK MÁRTON: Parasztlakodalmi szokások Verőcze vármegye 'három 's Szerém egy magyar falvaiban. Tudománytár, 1834. II. 217. l.

Az énekkel egybekötött egyéb népszokásokról csak néhány szót szólhatunk. Református vidékeken, ahol csak a kisszámú református ünnepet ülik meg, általában kevés a szokásokhoz fűződő dal. Újévkor a kántálás helyett a cigánybanda az „Ez esztendő megáldjuk” kezdetű dicséretet játssza köszöntésre (dallama a Batthyányi kódexből ismeretes). A többi nagy ünnep alkalmával csak az aktuális egyházi dalt éneklik, a zsoltárokból és dicséretedből. A gyermekjátékokról csak fájó szívvel szólhatok, mert a 3 faluban kevés a gyermekáldás, mintha belefáradt volna a lakosság a sok küzdelembe, vagy biológiai ereje van kimerülőben? . . . Ugyan az utóbbi évtizedben ismét visszatért a lakosság a 2 sőt 3 gyermekhez, mert észrevették, mint Harasztiban mondták, hogy az egykezés révén „kihálnak a törzsek”. Ezért gyermekdalt alig találtam, bár az is igaz, hogy érdeklődésem sürgősségi sorrendben először is az öregek anyaga felé fordult. Így is találtam pár remek gyermekjátékdalt. A *párosítás* a Dunántúlon ismert alakban nem fordul elő, bár dévajkódó, csipkelődő jellegű *kiéneklőt* (részben régi, részben újabb dallamokra ráfogva) 5-öt találtam. De hogy a szokásszerű párosítás megvolt, az biztosra vehető a legöregebbek szóbeli emlékei alapján. Különben Garay is megemlíti ezt tanulmányában.³⁶

Most 5 táncdalt közlök, amelyek ma is élnek. A fiatalság már inkább a modern táncokat kedveli, azonban a régit sem felejtette el, amint azt a pár évvel ezelőtt a Pólában tartott ünnepségen népművészeti csoportjának sikere bizonyítja. Ott éppen saját zenészeik muzsikájára járt táncaik arattak nagy tetszést még a tánc terén oly kiváló jugoszlávok körében is.

A fiatalság ünnepi szórakozásai közt régi szép szokás volt Szentlászlón a *kalalázás*. Istentisztelet után a leányok, baljukban piros kendőt magasra tartva, jobbjukkal pajtásnőjük kendőjét fogva, hosszú színpompás láncban, énekszóval vonultak a falun végig a főtéren levő tánchelyig. Ott aztán kezdetét vette a tánc: a *rezálás*, ez a farriszáló körtánc. Főként vasárnap járták a falu terén a kocsmá előtt zenész nélkül „a maguk dallására”.³⁷ Ilyen rezáló táncdalt hallunk először Garay fonográfjáról áttéve nem táncszerű ún. „ülő előadás”-ban, majd ugyanazt a dalt táncra énekelve.

³⁶ L. 14. jegyz.

³⁷ Ld. KISS LAJOS: Délvidéki Daloskönyv, 108 magyar népdal (1943) 7. l.

22 a)

1. Hát - ö - kər   a fől - det

Né' má - gō - nók szōnt - jó,

Áz ősz - szony   a lō - nyōr

Né' má - gā - nók tōrt - ja

Áz ősz - szony   a lō - nyōt

Né' má - gā - nók tōrt - ja.

2. Szépen fejlővelő,
Mās kézre jērēszi,
[:Keservesen nézi,
Hogy mās ölelgeti.:]

3. Mikor a kislēāny
Szépēn fejlőtőzik,
[:Elmén a tēmplombā,
Rōgtōn imādkozīk.:]

4. Hānnyā-vettye fejét,
Két rāgyogó szēmét,
[:Még még nēm találja
Kedves szeretőjét.:]

Haraszi, Balázs Illés Pipac.
MF. 1124 a)

Garay, 1910., lej. Bartók.

22 b)

♩ : 182

1. Hát ná - ba van egy hét - be,
 Hé - te - dik va sőr - nöp,
 Bőr - csak kis ön - gyal - kām,
 Egy - szer löt - hát - nā - lők

2. Csak egyszer láttalak,
 Míngya, r szeretelek,
 Kedvembe vötelek,
 Hálaqlig szerellek.

3. Szénā van āz ōlbā,
 Ā szénātártóbā,
 Mēgcsókollāk, rōzsām,
 Ā kocsmāājtóbā.

4. Elībe, jelībe,
 Fākkó ló jelībe,
 Hogy bé nē jugorjō
 Virāgos kis kerbe.

5. Bé jākart ugrāni,
 Kārt is akart tēnni,
 Rōzsafa bimbójāt
 Lē jākartā vēnnyi.

Szentlászló, Gyöke Illésné Kántor Mária (76).
 AP. 1821 a)

Kiss L., 1957. IX.

Ugyancsak rezálásra való a következő 7-szótagos, újabb dal :

23.

♩ = 200

1. Ál - má - ról - jom kis - kücs - ő,
 Á - mi - pa - punk de - fur - csá,
 Éj - jel - mő - nvecs - ké - vel - höl,
 Más - nap - rú - ló - pré - di - köl

2. *Há jázt tunnád, ámit én,
 Mijén beteg vagyok én!
 Há a rózsám látom én,
 Mingyár meggyógyullok én.*

3. *Vékony deszka kerítés
 Átlátszik az ölelés.
 Ölelj, rózsám, kedvedre,
 Ném haznyák a szömödre.*

4. *Há úgy tunnál szitálni,
 Mint a fared rezálni,
 Töbet érnél anyádnál,
 Anál a vén māmānál.*

Szentlászló, Gyöke Illésné Kántor Mária (76).
 AP. 1817 b)

Kiss L., 1957. IX.

Minden falunak megvolt a maga tánca. Kórógyon szintén körtánc volt a „därenkázás”. Már csak öregasszonyok tudták. Valamikor a lányok és menyecskék járták körbefogódzva, kezdetben lassan, majd egyre jobban belemelegedve: „ugrátták, szaládtak, frissen jaortaok”. Harasztin is a derenkázás járta. Dallamaik közül az első Harasztiról való, régi stílusú, de „ülő előadásban”. A nem táncszerű előadás ellenére is kivehető a 6/8-os lüktetés, ami a tánc kétrészes ritmusára nem hat zavarólag.

24.

1. Á-zér jö-tem i-de kö-ri - köz-ni,
 Hogy sze-re-tóm itt tá-lál - ná lö - ni.
 Ke-ze-ma laq-ba-ma ki-tá-laq-na lö-ra-ni,
 Tá-lán fog-naql raj-tám szá-ná köz-ni.

2. *Rigó, rigó, saorgálábú rigó,
 Katonának íratott a bíró.
 Nëm vétötem sëmít a kutyaqnak,
 Mégis bëjirátot katonaqnak.*
3. *Kijállék én Hárásztí végére,
 Mëglát'am a szeretöm messzire,
 Hozzá já bort a jobik kezébe,
 Engöm kénäl, hogy ígyük belöle.*
4. *Bort nëm iszom, fogädäsom tártjá,
 Vízet iszom, a szeretöm ádjá.
 Ázt is pedig a száqjaqból ádjá,
 Mint gerlice, paqraqt, úgy itátjá.*

Harasztí. Sülyös Palkó Istvánné Illés Julis (81).
 AP. 1924 g)

Kiss L., 1958. I.

A másik derenka-nóta a kórógyi öregek kedves dala volt fiatalkorukban, amelyet végnélküli szövegekkel énekeltek tánc közben.

25.

1. Fe - ke - te - se - jöm - kesz - ke - nyő,
 Még - i - sa - me - ri - á - sze - re - tőm, tőm, tőm.
 Oj - já - na, mint a - li - li - jom - szől,
 Háj - l - i - ka - hoz - őm mint a - na - gd - szől, szől, szől.

2. *Falu végén a vásvellá,
 Mégis bájott a koléra, rá, rá,
 Sém urákrá, sém pápokrá,
 Csak a szegény párásztokrá, rá, rá.*

3. *Édösányám termőfájá,
 Én voltam a legszép ágá, gá, gá,
 Kihajlottam az utcárá,
 A legényök bosszújárá, rá, rá.*

*Kórógy, Kistót Istvánné Bozsó Julis (71).
 AP. 1928 d)*

Kiss L., 1958. I.

Utolsó példánk Harasztiról szintén derenka-nóta, dúr jellegű, de kvintváltó dallamra. Ezzel be is fejezzük előadásunkat. Legfeljebb annyit fűzhetek hozzá, hogy a három falu fiatalsága úgy látszik nem hagyja el a régi hagyományokat, és a régi dalokat, táncokat megtanulják az öregektől, hogy az új mellett megőrizték a régi kincseket is. A fiatalság dalainak összegyűjtése lesz következő feladatunk, hogy tiszta képet kapjunk a szlavóniai három ősi magyar falu népzenejéről.

26.

$\text{♩} = 176$

1. Jól még rez-zőid a fá-rod,
A-ba-gyan tő-jök-ká-rod!
IIa 1) 18. A-nák a-dom a-f fá-rom,
A-nak bi-zon nem a-dom,
Ak-ki-nek én a-k-ká-rom.
Ak-ki-nek nem a-k-ká-rom.

1) ossia 2) 3) 4)

a-dom -rom, -nek, -rom.

2. Vékony deszká kerítés,
Átlaogzik az ölelés.
Ölelj, rózsáom, kedvedre,
Né hānyjaok asz szömödre.

3. Az én rózsáom ojan szép,
Mint üveg alatt a kép.
Ujan az én gálambom,
Mēghājlik a csókomon.

4. Hāj, pintyőke, pintyőke,
Rājültem a tűzhejre.
A tűz alaom pattántott,
Jaj, de nagyot rikótott.

5. Hēj, kikērics, kikērics,
Nékēm bizony né kerits!
Keritök én mágamnāk,
Tē jis kerits mágādnāk!

Haraszi, Sülyös Palkó Istvánné Illés Julis (81).
AP. 1920 j)

Kiss L., 1958. I.

S. HÁMORI ANTÓNIA

MUTATVÁNY A NYELVTÖRTÉNETI ADATTÁR PRÓBAGYÚJTÉSÉBŐL

Köztudomású, hogy nyelvemlékeink monografikus feldolgozására igen nagy szüksége van a magyar nyelvtudománynak. Azonban addig is, amíg ezt a hatalmas feladatot meg tudjuk valósítani, szükségünk volna legalább egy a d a t t á r r a, amely összegyűjtené a nyelvtörténet régebbi korszakai-
nak: az ó- és középmagyar kornak számunkra annyira tanulságos nyelvi eszközeit. A Nyelvtörténeti Szótár bő tárházát nyújtja ugyan régi nyelvünk szókészletének — de példáiból grammatikai kérdésekre nézve nemigen nyerünk felvilágosítást, noha érdeklődésünk szükségszerűen nem korlátozódhat csupán a szókinés vizsgálatára. Régóta hangoztatott s jogos óhajtasoknak igyekezett tehát eleget tenni az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkaközössége, amikor 1949-ben elhatározta, hogy egy olyan nyelvtörténeti adattárat létesít, amelynek célja éppen a régi magyar nyelv grammatikai eszközeinek összegyűjtése volna.

A tervezett Nyelvtörténeti Adattár¹ jellegének, gyűjtési elveinek végleges tisztázását hosszú viták előzték meg. E vitákból az a nézet került ki győztesen, amely szerint a NyA.-nak merőben szintaktikai természetűnek kell lennie, azaz csak azokat a nyelvi eszközöket kell gyűjtenie, amelyek a nyelvben szószerkezetek, illetőleg mondatok alkotására szolgálnak. A gyűjtési tervezetet az Adattár vezetője, LAZICZIUS GYULA készítette el, majd átdolgozta, figyelembe véve mindazokat az észrevételeket, amelyeket az MTA I. osztálya által az e célra kiküldött bizottság tagjai és a felkért gyűjtők a tervezettel kapcsolatban tettek.

A NyA. gyűjtési munkálatai 1952 októberében indultak meg a Nyelvtudományi Intézetben. A gyűjtést 1953 júniusáig IMRE SAMU, 1953 júniusától HÁMORI ANTÓNIA irányította. A gyűjtést külső munkatársak végezték: LENGYEL LAJOS, SZABADI BÉLA, HARTAY ERZSÉBET, FLUDOROVITS JOLÁN (1955 januárjában bekövetkezett halála után az ő munkáját is HARTAY vette át) és P. HIDVÉGI ANDREA. — Elsőnek a Bécsi K.-et dolgoztuk fel.

* A mutatóvány 1956 elején készült. A Nyelvtörténeti Adattárnak a LAZICZIUS GYULA vezetése alatti állapotát tükrözi.

¹ A továbbiakban: NyA.

A gyűjtőmunka (a MÉSZÖLY-féle Új Nyelvelmléktár alapján) sokszorosított cédulákkal, decimálrendszerrel történt. Gyűjtőink minden egyes eléjük kerülő adatot figyelembe vettek. A kódex 1—25. lapjáról próbagyűjtést végeztünk, majd az így szerzett tapasztalatok alapján némileg kiegészítettük, módosítottuk a gyűjtési tervezetet. A további munka a kiegészített tervezet alapján folyt. A gyűjtés 1955 decemberében fejeződött be. A BécsiK.-ból kb. 110 000 adatot nyertünk. Az anyag jelenleg már rendezett állapotban van. — Bár még csak ezt az egy kódexet sikerült feldolgoznunk, anyagunk így is értékes segítséget nyújthat (s már több ízben nyújtott is) a kutatóknak, akár történeti-leíró részlettanulmányok készítésében, akár egy-egy nyelvi jelenség történetének vizsgálatában.

Mielőtt azonban tovább folytatnánk gyűjtésünket, szükségesnek látszik, hogy felülvizsgáljuk eddigi munkánk eredményeit. Ugyanis már a gyűjtés megindulásakor is, meg a későbbi munka során is több kérdés merült fel a gyűjtési tervezettel, a gyűjtés elveivel, szempontjaival kapcsolatban; ezekre a kérdésekre csak a kódex adatainak tanúsága alapján felelhetünk. (Eddigi gyűjtésünk tehát — bár véglegesnek szántuk — a tervezett egészhez viszonyítva bizonyos fokig próbagyűjtés-jellegűvé vált.) — A felmerült kérdések a következők voltak: Valóban helyesek-e a gyűjtés elvei és szempontjai, vagy szükség van-e esetleges további módosításukra? Kiterjed-e a gyűjtés mindazon területekre, amelyekre — céljának megfelelően — ki kell terjednie, vagy ellenkezőleg: nincs-e olyan területe, amely később feleslegesnek bizonyulna? Fel kell-e jegyeznünk a további munka folyamán is egy-egy gyűjtendő típusra minden egyes adatot, vagy esetleg lehetséges volna-e a példáknak bizonyos arányos csökkentése? Mennyi idő alatt készülhet el — az eddigi munkautem megtartásával — az eredetileg tervezett teljes adattár? stb. stb.

Hogy a NyA. értékéről, használhatóságáról, jövőjéről széles körű eredményt hozó vita indulhasson meg, ahhoz természetesen ki kellene adnunk az egész összegyűjtött anyagot. Hasznos lenne ez azért is, mert anyagunk a szélesebb szakkörök számára csakis így válnék hozzáférhetővé. A kiadás tervének azonban még több megfontolásra érdemes körülmény ellene mond. Ezért ésszerűbbnek látszik, ha egyelőre csupán arra szorítkozunk, hogy részletesen ismertessük a gyűjtés célját, elveit, szempontjait, a gyűjtési tervezetet, s magából az adatanyagból csak egy-egy kisebb részletet mutassunk be.

Minthogy a gyűjtés elvi alapjait a gyűjtés vezetője fektette le, ezek ismertetése is őt illeti meg. Itt a gyűjtési tervezetről, a gyűjtés szempontjairól számolunk be, s felvetjük azokat a problémákat is, amelyek a gyűjtésben nehézségeket okoztak, illetve amelyek miatt a gyűjtés eredményes volta esetleg bizonyos fokig kétségbe vonható. Egyben közöljük is az anyag egy kisebb részletét.

I. Minthogy a NyA. szintaktikai jellegű, célja csupán a szintaktikai természetű nyelvi eszközök gyűjtése. Ennek megfelelően felöleli a ragozást, a formaszókat, az egyeztetést, a vonzatokat és a szórendet. Kiterjed ezenkívül a szótövek (természetesen, nem mint szintaktikai eszközök, hanem mint a szintagmaalkotásban nélkülözhetetlen alapelemek) gyűjtésére is, noha a szótövek szintaktikai funkciója éppen nem világos, s a ragozáshoz is csak úgy kapcsolódik, mint a gyűjtésből kirekesztett szóképzéshez és jelezéshez. A képzők és jelek gyűjtését ugyanis — minthogy ezek nem szintaktikai eszközök — a NyA. nem tekinti feladatának. A gyűjtési tervzet megvitatásakor ugyan többen hangoztatták, hogy az adattár értékesebb lenne, a kutatásokhoz több segítséget nyújtana, ha — megváltoztatva eredeti jellegét — kiterjeszkednék a képzők és jelek gyűjtésére is; — ez a vélemény azonban nem talált meghallgatásra. — Később — az adattári gyűjtéssel párhuzamosan, de tőle függetlenül, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékén — megindult a képzők gyűjtése is, de rövidesen abba is maradt. Jelenleg sem a szóképzésre, sem a jelezésre nem folyik semmiféle gyűjtés.

II. A NyA. gyűjtési tervzetének összeállításában, valamint az anyaggyűjtésben a következő szempontok voltak irányadók:

1. A tövek (névszótövek és ige-tövek) gyűjtése a szokásos alaktani csoportosításnak megfelelően történt.

A gyűjtési tervzethez mellékelt utasítás előírása szerint fő szempontjából csakis a gyökérszókat s az elhomályosult képzéseket kellett figyelembe vennünk. Tehát a töveknek képzők előtti viselkedését nem vizsgáltuk, s nem gyűjtöttük a képzett szavakat — mint relatív töveket — sem. Kimaradtak ezért gyűjtésünkől az igenevek is. (Kivételt csupán a *v* tövű igei igeneveivel tettünk: ezeknek az ige-knek minden igenevét gyűjtöttük.

A névszók közül — ugyancsak a gyűjtési utasítás értelmében — csak a főneveket kellett gyűjtenünk, a többi névszót (melléknévet, számnévet), továbbá a határozószót csak akkor, amikor főnévi értelemben szerepelt. A névmásokat egyáltalán nem gyűjtöttük fő szempontjából. Ezért tehát bizonyos melléknéveket (számnéveket) felvettünk a gyűjtésbe — mások viszont kimaradtak belőle. S hasonlóképpen: ugyanaz a melléknév (számnév) is egyszer belekerült az adattárba, másszor nem — aszerint, hogy főnévi vagy melléknévi (számnévi) szerepet töltött-e be. (A főneveket viszont mindig gyűjtöttük, akkor is, ha jelzőként szerepeltek, tehát melléknévi értelmük volt!) Ez a módszer oda vezetett, hogy a névszótöveknek egy elég tekintélyes s éppen nem elhanyagolható csoportja kimaradt gyűjtésünkől.

A gyűjtésre kiválasztott szók csoportosítása csak a fő (az abszolút fő) szempontjából történt: nem különböztettük meg tehát a ragos és ragtalan alakokat. A főnévként használt személyragos határozószók esetében pedig

a szó tövének a személyraggal ellátott alakot tekintettük (pl.: *közeled* 'rokonod'; *közeledet* 'rokonodat'). — Itt problémák csak a különírt összetételek esetében merültek fel. Ezek ugyanis — a gyűjtési utasítás szerint — összetett szavakként kezelendők. Az ellenőrzés során azonban kiderült, hogy nem minden esetben lehet eldönteni, vajon a kódex egy-egy különírt szókapcsolata, amelyet mai nyelvérzékünkkel már összetételnek tartunk, a XV. sz.-ban is összetételnek számított-e (s csak a kódex helyesírása nem jelöli) — vagy pedig még csak szókapcsolattal van-e dolgunk —, akkor pedig hibázunk, ha összetett szónak tekintjük. A szóösszetételek kérdése mai nyelvünkre vonatkozóan is bonyolult; még sokkal inkább áll ez a kódexek korára, amelyre nézve még a helyesírásra sem támaszkodhatunk kellő biztonsággal. Mielőtt tehát egy másik kódex gyűjtését megkezdenénk, valamilyen tisztázni kellene ezt a kérdést, hogy biztosabb támpontot adhasunk munkatársainknak.

2. A ragozás területén a gyűjtés kiterjed mind az ige-, mind a névragozásra. Az igeragozáson belül a gyűjtési tervezet különválasztja az alanyi és tárgyas ragozású, az egyes és többes számú, az 1., 2. és 3. személyű igealakokat. Más szempontból a gyűjtőnek nem kell megkülönböztetnie adatait: sem személyragok szerint, sem igemódok, igeidők szerint. A tervezet előírja a személyragozott ige neveket gyűjtését is. Minthogy azonban ez a munka csakis a személyragozott alakokra terjeszkedett ki, a személyrag nélküliekre nem, anyagunk nem ad felvilágosítást arra nézve, hogy milyen mondattani helyzetekben használták a BécsiK.-ben a személyragos, mikor a személyrag nélküli ige neveket; azt sem tudjuk meg, milyen a kódexben a személyragos és személyrag nélküli ige neveket aránya, mutat-e ezen a ponton eltérést — s ha igen, milyen — a három kódexmásoló nyelve stb.

A névragozás vizsgálata felöleli a tulajdonképpeni névragozást, a birtokos személyragozást, a személyes névmások ragozását, valamint a határozószók személyragozását. Itt is — mint az igeragozásnál is — a gyűjtés különválasztja az egyes és a többes számú alakokat. S minthogy minden gyűjtendő típusra az összes elénk kerülő adatot figyelembe vesszük, azok a szavak, amelyek tárgy- vagy határozóraggal is meg birtokos személyraggal is el vannak látva (pl. *házamat, templomukban*), mindkét ragozási csoportba belekerülnek.

A tulajdonképpeni névragozás vizsgálatakor a főnevet valamennyi alakjában (a *Ø* ragos alakjában is) gyűjteni kellett, a többi névszót csak ragos alakjában. Nem szerepel azonban a gyűjtési tervezetben a ragok között a melléknévhez és számnévhez járuló *-n*, *-l*, *-t*, *-ul*, *-ül*, *-lag*, *-leg*, valamint a számnévhez járuló *-szor*, *-szer*, *-ször* toldalék. A hagyományos nyelvtani irodalom ezeket a ragok között tárgyalja, s emiatt a gyűjtési tervezet vitájában — sőt később, a munka megindulása után is — többen is felszólaltak

a tervezetbe való beiktatásuk érdekében. Minthogy azonban a gyűjtés vezetője e formansokat képzőknek tartja, s elvi állásfoglalásából a gyakorlati szempontnak sem engedett, ezekre mégsem történt gyűjtés. Persze, ezzel a kérdést még nem tekinthetjük lezártnak. Egészen addig, amíg e toldalékok hovatarozását nem sikerül megnyugtató módon eldönteni, továbbra is a hagyományos nyelvtani irodalom megállapításait kellene rájuk nézve érvényesnek tartanunk, s gyűjtenünk kellene őket, mert ha így járunk el, akár-milyen irányban dől is el a kérdés, munkánk nem lesz hiányos. Talán éppen a régi nyelvi adatok segíthetnek majd hozzá, hogy a kérdést véglegesen megoldhassuk.

A névragokat a gyűjtési tervezet csak forma szerint különbözteti meg, a mondatban betöltött funkciójuk szerint nem, tehát a szintaktikai szempont ezen a téren eléggé szűkkörű. Pl. gyűjtéskor valamennyi *-ban*, *-ben* ragos névszó egy kategóriába került, tekintet nélkül arra, hogy hely-, idő-, ok-, körülmény- vagy állapothatározó szerepében fordul-e elő. A gyűjtés szempontjából kétségtől ez a formális megoldás a legkönnyebben járható út; ez esetben azonban a ragok funkciójának megállapítása és az egész „ömlesztett” anyag elrendezése a szerkesztőre vagy a feldolgozóra hárul. — Ezzel szemben a *birtokos személyragozásban* — eltérve az általában uralkodó formális szempontoktól — a gyűjtésben funkcionális szempontok is érvényre jutnak: pl. a *kezít*-típusú alakok, amelyekben az *-i* toldalék archaikus *-é* személyrag és a többes számra utaló *-i* jel egyaránt lehet, a mondatbeli összefüggésnek megfelelően a gyűjtő megítélése alapján kerülnek az „egy birtok”, ill. a „több birtok” kategóriájába. Hasonló az eljárás az *-ok* (*'-uk'* és *'-aik'*) és *-ek* (*'-ük'* és *'-eik'*) rag esetében.

A *személyes névmások* ragozás szempontjából való gyűjtése személyek szerint, ill. ezen a csoportosításon belül a névragok szerint történik. (A *birtokos* jelző szerepű személyes névmást azonban a *birtokos névmások* közé soroltuk!) — A *birtokos névmások* személyek szerint, a *névutók* (ill. határozószók) személyrag szerint csoportosítva kerülnek az adatok közé.

3. A *formaszók* kategóriájában a gyűjtési tervezet megkülönbözteti a *névelőket*, a *névutókat* és a *kötőszókat*.

A *névelők* csoportjában a gyűjtési tervezet csakis a *kitett* névelők gyűjtését engedi meg; ezért a névelő hiányát a gyűjtés nem vette tekintetbe. Ilyenformán anyagunk a névelőnek csak puszta meglétéről ad számot. Ez persze tévedésekhez vezethet a gyűjtött anyag felhasználásakor. Az ilyen módon végzett gyűjtésből nem állapítható meg pl., hogy mi lehetett a névelő kialakulásának útja, s hogyan áll egymással szemben a névelő használata tekintetében a három kódexmásoló nyelve stb.

A *névutókat* illetően a gyűjtési tervezet nem kívánja meg az adatoknak funkciók szerinti, hanem csak a betűrend szerinti megkülönböztetését.

A kö t ő s z ó k gyűjtésekor külön csoportba kerülnek a mellé- és az alárendelő kötőszók (ill. ezen a csoportosításon belül az egyes mondat típusok kötőszavai). A kötőszó nélküli mondatok azonban — ugyanolyan meggon-
dolás alapján, mint a névelő nélküli alakulatok — kimaradnak a gyűjtésből.

4. Az egyeztetés vizsgálata az alany—állítmány számbeli (illetve a több alanyú mondatok esetében szám- és személybeli) egyeztetésére terjed ki. A vonatkozó névmási kötőszók, valamint a határozó—állítmány egyeztetése nem szerepel a gyűjtési tervezetben.

A gyűjtési utasítás előírása szerint az a l a n y és az á l l í t m á n y e g y e z t e t é s e szempontjából a mellékmondatok önálló mondatokként foghatók fel. Azokban az összetett mondatokban, amelyekben az alany csak egyszer fordul elő, a mellékmondatok állítmánya ehhez a — rendszerint főmondati — alanyhoz viszonyítandó. Azokban a mondatokban pedig, ame-
lyek alanya ki nem tett személyes névmás, illetőleg amelyekben csak az állítmány személyragja mutat az alanyra, az állítmány az odaértett alannyal tekintendő egyeztettnek.

A gyűjtés különválasztja az egy alanyú és több alanyú mondatokat, ezen a megkülönböztetésen belül pedig az igei, a névszói és az igei—névszói állítmányú mondatokat. A több alanyú mondatokban az adatok csoportosi-
tása az alanyok személye szerint is megtörténik. Az egyes kategóriákon belül külön alcsoportokba jutnak az egyeztetett és a nem egyeztetett állit-
mányú mondatok.

A j e l z e t t s z ó — j e l z ő e g y e z t e t é s é n e k vizsgálata csupán a jelző helye, illetőleg — a számnévi jelzők esetében — a jelzett szó egyes vagy többes száma szempontjából történik. (A mutatónévmási jelzők esetében a jelző száma szempontjából is.) Eszerint tehát a jelzett szó mögött álló jelzők — akár ragtalanok, akár a jelzett szóval egyező ragot kaptak — mind egy kategóriába kerülnek. Nem veszi tekintetbe a gyűjtési tervezet azt sem, vajon egyes vagy többes számú-e a jelzett szó, ha több értelmező-
szerű jelzője van (pl. a *kő* és a *ló főnév* — illetőleg *főnevek*), illetőleg az értel-
mező, ha több értelmezett szó tartozik hozzá (a *Tigris és az Eufrates*, a *nagy folyó* — illetőleg *folyók*).

5. A v o n z a t o k szempontjából történő gyűjtés magába foglalja mind a r a g o s, mind a n é v u t ó s v o n z a t o k a t. Az igenévi vonzatok az eredeti gyűjtési tervezetben nem szerepeltek, ezért ezek gyűjtése jóval később kezdődött el, mint a többi vonzaté. A további munka számára már készült tervezet az igenévi vonzatok gyűjtésére, — de nem volna felesleges pótlólag gyűjtést végeznünk a BécsiK.-ból is.

A gyűjtési tervezet nem különíti el az állandó határozókat — a tulaj-
donképpeni vonzatokat — az alkalmi határozóktól. Minthogy mai nyelv-
érzékünkkel egy-egy határozó esetében valóban nehezen vagy egyáltalán
nem tudnánk eldönteni, hogy a régi nyelvre vonatkoztatva alkalmi hatá-

rozónak vagy vonzatnak tekinthető-e, gyűjtőnk valamennyi határozóragos, ill. névutós alakot feldolgozta.

6. A gyűjtési tervezet *szórendi* szakasza az állító és tagadó szórend különféle típusait részletezi. E fő kategóriákon belül különválasztja az állító és kérdő, illetőleg az összefoglaló és kirekesztő szórendű mondatokat. (A tiltást kifejező mondatok számára nincs külön kategória a tervezetben, azzal a megokolással, hogy ezek szórendje nem tér el a tagadó mondatokétól.) A további csoportosítás aszerint történik, melyik mondatrész van a mondatban kiemelve, azaz: melyik mondatrész áll a főszólam élén, illetőleg (ha nem az állítmány a kiemelt) az állítmány előtt. Ez a szempont azonban néha formális kategorizáláshoz vezetett. Megnehezítette a gyűjtést az is, hogy a szöveggel egykorú hangsúlyviszonyokat nem ismerve, pusztán a látható nyelvre, a nyomtatott szövegre vagyunk utalva. Emiatt némelykor előfordult az is, hogy ugyanaz a mondat egyszerre több kategóriába is beletartozott.

A nem kiemelt mondatrészeknek a kiemelthez, illetőleg egymáshoz való szórendi viszonyait a gyűjtési tervezet nem veszi figyelembe.

*

III. A gyűjtési tervezet felvázolása azonban — ha még oly részletes is, és ha feltárja is a legégetőbbnek látszó problémákat — nem sokat árulhat el a NyA. eredményeiről, s hiányosságaira vonatkozóan is főként csak aggályainknak tudunk helyt adni. Ékesebben beszélnek majd az alább bemutatott adatok.

A gyűjtés hat részterülete közül közlésre több szempontból (közölhetőség, hasznosság stb.) a r a g o z á s területe (illetőleg annak egy kisebb része) mutatkozott a legalkalmasabbnak. A névragozás adatai azonban — éppen a gyűjtés teljesen formális jellege miatt — először csak a hibákat, a problémákat tárnák fel, s hosszas és fáradságos kritikai feldolgozó munka nélkül kevéssé hasznosíthatók. Ésszerűbbnek tűnt tehát, hogy első közlésiünkhez egy olyan anyagrészt válasszunk, amelyen jól le lehet mérni a gyűjtés értékét is, hiányosságait is, s ha szükséges is bemutatásához bizonyos feldolgozó munka, az ne kívánjon a gyűjtés eredeti szempontjaitól oly nagymértékű eltávolodást, mint a névragozásé volna. Választásunk ezért az *igegragozásra*, mégpedig a — több problémát felvető — a l a n y i r a g o z á s r a esett; ott is az egyes számú 1. és 2. személyű igealakok csoportjára.

Az anyag feldolgozásában és közlésében a következő szempontok szerint jártunk el:

Az adatokat *személyragok* szerint csoportosítottuk. Ezen a csoportosításon belül *igemódok*, ill. *igeidők* szerint végeztük a rendezést. A jelen idejű igealakok között — részint a szöveggörnyezet, részint

a latin eredeti alapján — megkülönböztettük (és a megfelelő latin adat közlésével jelöljük is) a *valóban jelen időt* jelentő, valamint a *jövő* (illetőleg *múlt*) *időt* jelentő igéket, — továbbá azokat is, amelyeknek jelen vagy jövő funkcióját nem lehetett megállapítani. Néha azért kétes az igealak funkciója, mert latin (jelen idejű) melléknévi igenév fordítása, néha pedig azért, mert latin megfelelője is — a harmadik coniugatióba tartozván — egyformán jelölhet jelen meg jövő időt is.¹

A múlt időt jelölő igealakok csoportosítási rendje a történeti nyelvtanokban szokásos rend: *elbeszélő múlt* — *múlt idő* — *összeszetett múlt I. (folyamatos múlt)* — *összeszetett múlt II. (befejezett múlt)*. — A gyűjtésnek ez a területe bizonyos nehézségeket okoz. Egyes igealakok esetében ugyanis nem dönthető el teljes bizonyossággal, hogy alanyi vagy tárgyas ragozású alakokkal van-e dolgunk. A latin szöveg természetsszerűleg nem igazíthat útba, s gyakran a szövegkörnyezet sem ad megfelelő támaszt. A múlt idejű, első személyű igealakok egy részénél merült fel ez a probléma, — az *m* személyrag ugyanis egyformán jellemző mind az alanyi, mind a tárgyas ragozásra. Általában mégis sikerült megállapítanunk a szövegkörnyezet segítségével az igealakok alanyi vagy tárgyas jellegét, — csak a bizonyítással voltunk kénytelenek adósok maradni: a szövegkörnyezet közlése ugyanis túlságosan megnövelte volna a közlemény terjedelmét. (Persze, a probléma nem csupán az I. személyű igealakokra jellemző. Jóval gyakrabban jelentkezik a 3. személyű alakoknál, az elbeszélő módban.)

A jövő idejű igealakok közül az *-nd* jellel ellátottakra vannak adataink. A *fog* igével szerkesztett jövő időre egyetlen adatot sem találtunk a kódexben.

Az igeidők csoportjain belül az igék tőtípusok szerint oszlanak további alkategóriákra. Egy csoportba kerültek a változatlan tövű és a tőhangzójukat időtartam szempontjából változtatató tövű igék. A kétféle tőtípus megkülönböztetése itt nem volt lehetséges, mert egy-egy ige úgysem fordul elő valamennyi alakjában (tehát a tőváltakozás nem állapítható meg). De ha előfordulna is, akkor sem igazítana útba, mert a kódex helyesírása nem jelöli a hangzók időtartamát. — A hangzótoldó és hangzóvesztő igék — úgyszintén a *v*-tövék is — viszont külön csoportba kerültek. Mivel figyelmünk

¹ Talán helyes lett volna az igealakok funkció szerinti megkülönböztetése a múlt idejű, valamint a feltételes és felszólító módú igealakok esetében is. A múlt idejű igealakoknál azonban ez roppant bizonytalan talajon ingó, könnyen tévedésre vezető s (mivel a fordítók egy bizonyos latin múlt időt általában mindig egy bizonyos múlt idővel jelöltek) talán fölösleges munka is lett volna. A feltételes és felszólító módú igék esetében főként a közlés okozott volna nehézséget. A szövegkörnyezet bemutatása ugyanis akadályokba ütközött volna, anélkül pedig nemigen lett volna meg adatainknak a kellő hitelük. S habár a kódex nyelve rendszerint szolgáian követi a latinos módhasználatot, mégis kényes s nem is egészen idetartozó feladat volna eldönteni, vajon egyes esetekben latinos módhasználattal vagy a XV. század magyar nyelvének egyik, a maitól eltérő sajátosságával állunk-e szemben.

az igetőnek csak a személyrag előtti viselkedésére irányult, az igéket csak a relatív fő szempontjából soroltuk be egyik vagy másik csoportba. Illetőleg, pontosabban: csak a *képzett* igék esetében vettük a relatív fővet irányadóul; a módjellel és időjellel ellátott igealakok esetében nem. Ezekben az esetekben azonban az igetőnek a módjel (ill. időjel) előtti viselkedését is vizsgálnunk kellett.

Az igealakok további kategorizálása a pusztán technikai jellegű rendezésen kívül (mint: szoros betűrend, igekötő nélküli és igekötős változatok az igekötők betűrendjében) nem látszott szükségesnek. Ezért nem kerültek külön-külön csoportba az ikes és az iktelen igék. Az ikes és az iktelen személyragok használata úgysem mindig következetes, s nincs minden ikesnek vélhető ígére teljes paradigmánk. — Nem választottuk külön az igéket — a cselekvőhöz való viszonyuk szerint — cselekvő, visszaható és szenvedő, ill. műveltető típusokra sem. A személyragok szempontjából ugyanis egészen közömbös, hogy igéjük melyik típusba tartozik: képző nélküli alapszó-e vagy képzett alak. Egy-egy ige képzős változata ezért mindig a képző nélküli alak mögé került.

Az adatokat szöveggörnyezet nélkül mutatjuk be; az egyes adatok után álló helymegjelölő lapszámok az Új Nyelvemléktár lapszámai. A megfelelő latin adatokat csak azokban az esetekben tüntetjük fel, amikor erre az ige jelentésének pontos megállapításához (ill. bizonyításához) szükség van (pl. a jelen alakú igealakoknál a jelen, jövő és múlt, ill. a meg nem állapítható funkció jelölésére, a feltételes módú, első személyű alakok megkülönböztetésére — ti. ezek helyesírásunkban megegyeznek a többes számú, 3. személyű alakokkal (*mennek*: 'irem' ill. 'eunt'); az ugyanolyan hangalakú, különböző jelentésű szók különválasztására stb. Igaz, néhány esetben a megfelelő latin adat nem pontos mása a magyar szövegnek: más módban áll, mint a magyar ige (pl. egy mellékmondat állítmánya, amit a fordító önállóan, magyarosan fordított le) — vagy más személyben (a magyar szöveg félreértés lehet vagy magyaros nyelvhasználat) stb. Ilyenkor az eltéréseket jelöljük.

A teljesen — helyesírási szempontból is — egyforma adatokat összevonjuk. Általában a jelölésekben a kódex helyesírását követjük, s csak nyomdatechnikai okokból jelöljük a z-eket r-rel. Sajnos, a helyesírás bizonytalansága több helyütt is okoz problémát. A *menñel*, *men el* 'vade' szót pl. *menj el* és *menjél* értelemben is felfoghatjuk. Mégis, mivel *menñel* alakban is előfordul az ige, arra következtethetünk, hogy talán mégis '*menjél*' lehet a jelentése; ezért kérdőjellel megjelölve az -l személyragos alakok közé soroljuk.

Az ikes igék — mint említettük — több oknál fogva nem kerültek külön csoportba. Mégis, hogy felhívjuk a figyelmet az ikes és iktelen személyragok keveredésére, azokat a — 3. személyükben — *-ik* ragot mutató igéket,

amelyek 1. vagy 2. személyben az iktelen igék személyragjait veszik fel (vagy fordítva), *-gal megjelöljük. Megjelöljük az ugyanazon igében mutakozó hangtani (ő-zés, pl. *jöve* — *jövő* stb.) eltéréseket is. Általában a kétes esetekre és az eltérésekre minden esetben felhívjuk a figyelmet.

*

A)

Egyes számú, 1. és 2. személyű igealakok, a bevezetőben jelzett csoportosítás szerint:

Egyes szám első személy

k személyrag

I. Jelentő mód

A. Jelen idő

(A *k* személyrag a zárt magánhangzós végű tőalakhoz járul)

1. *A jelen alakú igealak jelen időt jelöl.*

a) *Változatlan (illetőleg hangzónyújtó—hangzórövidítő) tövű igék:* *bèzellec* 'loquor' 122, 186 | *èmèlec* 'levo': 170 | *èngèdec* 'cedo': 7 ~ *èngèdec* 'obedio': 70 | *gondoloc* 'cogito': 190 | *gùlòlòc* 'odi': 237 | (*meg*)*haloc* 'morior': 132 | *imadoc* 'colo': 133 | *irgalmazoc*: 'misereor' 207 | *kèrèc* 'postulo': 47, 'rogo': 30 | *latoc* 'video': 103, 232 | *zènuèdec* 'patior': 207 | *tudoc* 'scio': 105 | *ìlòc* 'vivo' (!): 216 | *valloc* 'habeo': 1 | *valloc* 'confiteor': 93.

b) *v tövű igék;* tiszta *v* tő (a *k* személyrag a zárt magánhangzós végű *v*-s tőalakhoz járul): *ìpuòc* 'venio': 230.

c) *Vegyes tövű igék* (a személyrag a zárt magánhangzóra végződő -gy-s tőalakhoz járul): *vagoc* 'sum': 1, 4, 5, 7, 26, 29, 46, 47, 57, 64, 78, 132, 160, 161, 162, 167, 174 (3×), 184, 188, 212, 213, 217, 222, 223, 243 (2×), 248 (2×).

2. *A jelen alakú igealak jövő időt jelöl.*

a) *Változatlan (ill. hangzónyújtó—hangzórövidítő) tövű igék:* *adoc* 'dabo': 78, 153, 223, 230 | 'appendam': 44, 'tradam': 240, *adoc* (*meg*): 'reddam': 238, 'aianloc' 'offeram': 195 | *alloc* 'stabo': 209 | *bèzellec* 'loquar': 141 | *bòitòlòc* 'ieiunabo': 46 | *Likorgatoc* 'stridebo': 167 | *èngèdec* 'parcam': 240 ~ *èngèdec* 'ua.': 249 | *èrèztec* 'mittam': 148, 159, 165 (2×), 166 (2×), 167, 176 ~ *Èrèztec* 'ua.': 166 | *fordoloc* 'convertertar': 227, 'revertar': 228; (*meg*)*fordoloc* 'revertar': 123, 140, 145, 'convertertar': 140 ~ *fordoloc* (*meg*): 'convertertar': 151 | *gerièztec* 'succendam': 166 (*egbè*) *gùitòc* 'congregabo': 160, 214, 244 | (*meg*)*haboreitoc* 'tribulabo': 215 | *hagoc* 'relinquam': 72;

(*meg*) *hagoc*: 'derelinquam': 218 | *haitoc* 'curvabo': 195 | *hirdëtec* 'annuntiabo': 123 | *hozoc* 'adducam': 190; (*még*) *indeitoc* 'commovebo': 221 ~ (*még*) *indeitoc* 'ua.': 223 | *irgalmazoc* 'miserebor': 139, 140, 142, 239 | *kaialtoc* 'invocabo': 207 | *këlec* 'occurram': 153; *këlec* (*fel*) 'consurgam': 174 ~ (*fel*) *këlec* 'consurgam': 197 | *kèrësec* 'quaeram': 5 ~ *Kèrësec* 'ua.': 242 | (*még*) *latoc* 'visitabo': 214 ~ (*még*) *latoc* 'ua.': 215 (2×), 239 ~ *latoc* (*még*) 'ua.': 143 | *mōdoc* 'dicam': 14 | *mutatoc* 'ostendam': 197 | *nezec* 'aspiciam': 197 | *ordeitoc* 'ululabo': 189 | (*még*) *olloc*: 'interficiam': 219 | *orolloc* 'exultabor': 204, 'gaudebo': 212 | *paranzoloc* 'mandabo': 177 ~ *parāzoloc* 'ua.': 176, 177 | *firoc* 'plangam': 189 | *Súuoltloc* 'sibilabo': 239 | *zedëc* 'colligam': 3 | *tamaztoc* 'suscitabo': 173; (*fel*) *tamaztoc* 'ua.': 241 | *toldoc* 'addam': 139 | *ulloc* 'sedebo': 161 | *vuoltloc* 'clamabo': 82, 157, 207, 208 | (*Meg*) *vërec* 'percutiam': 241 | (*ël*) *uèztec* 'disperdam': 165, 166, 214, 238 | *vigadoc* 'gaudebor': 204 ~ *vigadoc* 'exultabo': 212.

b) *Hangzótoldó* (—*hangzóvesztő*) *tövű igék*:¹ *zerzec* 'statuam': 78 | (?) *Zozatloc* 'vociferabor': 250, 'clamabo': 208 | (?) (*el*) *tqrlloc* 'conteram': 141.

c) *v tövű igék*, — sz-szel váltakozó *v* tövű igék (a személyrag a zárt magánhangzóra végződő sz-es tőalakhoz járul): *lëzec*: 236. ~ *lezec*: 140, 151, 153, 154 (3×), 229 (2×) | *tëzec* 'faciam': 77 ~ *tëzec* 'ua.': 236 ~ *tezec* 'ua.': 189, 195 | *tezec* 'percutiam': 141 | *vëzec* 'suscipiam': 248 ~ *vezec* 'ua.': 247; (*ël*) *uezec* 'auferam': 141 ~ (*ël*) *uezec* 'ua.': 194, 243 | *vizec* 'inducam': 176.

d) *Vegyes tövű igék*: *mégëc* 'pergam': 2 ~ *megec* 'ibo': 183; (*altal*) *megec* 'pertransibo': 171; (*bè*) *mégëc* 'ingrediar': 46 ~ *megec* (*bè*) 'ua.': 151; *mèhëtec* (*bè*) 'intrare potero': 46; (*ël*) *mégëc* 'vadam': 3 ~ (*ël*) *megec* 'ua.': 145, 189, 237 ~ (*El*) *mégëc* 'ua.': 26 ~ (*Ël*) *megec* 'ua.': 140 (2×); (*Fel*) *megec* 'ascendam': 150; (*ki*) *mégëc* 'excām': 23.

3. *A jelen alakú igealak jelentése kéte's*

a) *Változatlan* (ill. *hangzónyújtó*—*hangzórövidítő*) *tövű igék*: (*egbè*) *güitloc* 'congregans': 214 | *iaroc* 'gradiens': 170 | *vuoltloc* '—': 205 | *tèremtec* 'creans': 170 | *zènuèdec* 'patiens': 205.

b) *v-tövű igék*; sz-szel bővülő *v* tő: *tezec* 'formans': 170.

B) Elbeszélő múlt

(A személyragot megelőző -á, -é időjel a mássalhangzós végű tőalakhoz járul.)

a) *Változatlan* (ill. *hangzónyújtó*—*hangzórövidítő*) *tövű igék*: *akarëc*: 59 ~ *akarec*: 115 | (*fel*) *allec*: 122 | (*még*) *bètëgplëc*: 118 | *Erëztec* 'misi': 170; (*ël*) *èrëztëc* 'dimisi': 236 | (*még*) *èrëtlënclec*: 122 | *ëfec* 'plui': 169 (2×) |

¹ Azokat az igéket, amelyek a mai nyelvben hangzótoldó (vagy hangzóvesztő) tövűek, de a kódexben nem fordulnak elő teljes paradigmájukban, kérdőjellel megjelölve soroltuk ebbe a csoportba.

fèlèc 'timui': 61 | *fèlèlec* 'respondi': 231 (2×), 232, 233 | (*meg*)*fordolec*: 232, 233 | *futec* (èl): 26 ~ (èl)*futéc*: 28 | *hallec*: 117 | (*meg*) [*yèd*]*yèdec* 'territus sum': 144 | *iutec*: 106 | *latec*: 104, 116, 122, 128, 145, 229 (2×), 232 (2×), 233 ~ *Latec*: 92, 225, 231 | *maradec*: 123 | *mètec* (*ki*): 'succidi': 240 | *mondec*: 106, 119, 123, 128, 173, 174, 185, 191, 229 (2×), 231 (2×), 232 (3×), 233, 240, 241, 243 ~ *Mondec*: 217 ~ *mōdec*: 123, 174, 175, 228, 231 (2×), 232, 233 | *zolec*: 123 | *vallec*: 119. —

b) *Hangzóvesztő és hangzótoldó tövű igék* (Az időjel a mássalhangzós végű csonka tőhöz járul): *vèztèglec* 'tacui': 123. —

c) *v tövű igék*; tiszta *v* tő: (A személyrag az abszolút tőben *v*-t mutató igealakhoz járul): *Iquec*: 123; — *sz-szel* váltakozó *v* tő (a személyrag a zárt magánhangzós tőhöz járul): *uok*: 240. —

d) *Vegyes tövű igék*: (a személyrag az abszolút tőben *-n*-t, ill. *-l*-t mutató igealakhoz járul): *mènek* (*ki*): 2 | *valek*: 104, 122.

C) Összetett múlt I. (folyamatos múlt)

a) *Változatlan tövű igék*: *alloc vala*; 117; *allocvala*: 123 | *kèrèfec vala*: 115 | *nezecvala*: 113 (2×). —

b) *v tövű igék*; *sz-szel* és *d*-vel bővülő *v* tő: *fekzecvala: 122.

D) -nd jeles jövő idő

(A személyrag a nyílt tövéghangzós relatív tőhöz, az időjel a nyílt tőhangzós abszolút tőhöz járul)

a) *Változatlan tövű ige*: *vlèndec*: 197. —

b) *Vegyes tövű ige*: (èl)*menèndèc*: 149.

II. Feltételes mód

Jelen idő

a) *Változatlan tövű igék*

α) (Az időjel előtti tő nyílt véghangzós): *bèzellènc* 'loquerer': 119 | (*meg*) *feitènc* 'dissolverem': 241. —

β) (az időjel előtti tő az alapalakbeli — mássalhangzós — tő): *foghatnec*: 1 | (èl)*futnec*: 186 | *jmadnéc*: 61 | *lèlnéc* 'invenirem': 3 | *parāLolnec*: 59 | (*még*)*zabadolhatnéc*: 73 | *zolnec*: 120 | *zvlhètnéc* 'possem parere': 1. —

b) *Vegyes tövű igék*: (Az időjel az *-n*, ill. *-l* hangot mutató ige-tőhöz járul): (*ki*) *mennec* 'egrederer': 123 | *volnec*: 61, 116, 186, 191.

III. Felszólító mód

(A személyrag a nyílt véghangzós igetőhöz járul.)

A) Jelen idő

a) *Változatlan tövű igék:* *aianlac* 'offeram': 195 | *eggèsp̄lēc:* 4 | *èngègggēc* 'parcam': 187 | *fèllèlēc* 'respondeam': 209 | *fuffac:* 183 | (*egbè*) *gùhēc* 'congregem': 217—8, 'colligam': 218 | *hallak(még)* 'moriór': 2 | (*meg*) *itellēc* 'iudicem': 161 | *kèrèffēc* 'conquiram': 72, 'quaeram': 202 | *mōgac* 'dicam': 212; (*èllènè*) *mōgac* 'contradicam': 29 | *parāzollac* 'iubeam': 54 | (*még*): *zabadollac:* 72 | (*még*) *uèriec* 'percutiam': 250. —

b) *v tövű igék;* tiszta *v tő:* *ipyec:* 250 | *vyuyac* 'proelier': 123; — sz-szel bővülő *v tő:* *legēc:* 78 | *tegēc* 'faciam': 145 (2×), 236. —

c) *Vegyes tövű igék:* (*èl*) *mēnēc* 'abeam': 2; (*fel*) *meñnēc* 'ascendam': 212.

m személyrag

I. Jelentő mód

A) Jelen idő

(A személyrag a zárt magánhangzós végű tőalakhoz járul.)

1. *A jelen alakú igealak jelen időt jelöl.*

a) *Változatlan (ill. hangzónyújtó—hangzórövidítő) tövű igék:* *egèdezem* 'uror': 207 | (*meg*) *fogatkozom* 'exanimor': 207 | *getrètètètem* 'crucior': 207 | *tartozom* 'debeo': 7. —

b) *v tövű igék;* sz-szel és d-vel bővülő *v tő:* *haragozom* 'irascor': 187, 288.

2. *A jelen alakú igealak jövő időt jelöl:*

a) *Változatlan (ill. hangzónyújtó—hangzórövidítő) tövű igék:* *aldozō* 'immolabo': 185 | (*még*) *dizouqltètē* 'glorificabor': 222 | *èmlèkezē* 'recordabitur' (!): 141 | (*èl*) *fèlèdkezē* 'obliviscar': 143 | *ìlèlénēm* 'apparebo': 72 | *lakoziem* 'morabor': 2; 'habitabo': 230 (2×), 235, 'habitabunt' (!): 236 | *ìgèkèzem* 'contemplabor': 209.

b) *v tövű igék;* sz-szel váltakozó *v tő* (a személyrag a zárt véghangzós — sz-es tőalakhoz járul): *èzēm* 'manducabor': 29 | *izō* 'bibam': 30.

B) Elbeszélő múlt

a) *Változatlan tövű igék:* (*meg*) *èlemedem:* 'convalui': 123 | (*le*) *èsem* 'corrui': 117 | (*meg*) *lelètèzem* 'langui': 118 | (*Még*) *tprètètètem* 'destructi sumus' (!): 248 | *Vepem* 'accessi': 115.

C) *Múlt idő*

(A személyrag a nyílt magánhangzós relatív tőhöz járul.)

a) *Változatlan (ill. hangzónyújtó—hangzórövidítő) tövű igék.* a) Az igező az időjel előtt zárt véghangzót mutat: *artottā*: 27 | *bèzellettēm*: 152 | *èrèzettēm*: 'misi': 160 | *kézeitettēm*: 47 ~ *kézeitettē*: 47 | *(le)zallottam*: 185 | *(fel)-tamaztottam*: 167 | *(El)vetettē*: 185. — β) Az igező az időjel előtt mássalhangzós végű: *attam*: 70, 77, 78; *adattattam*: 107 | *akartā*: 27, 145 | *alkottam*: 98 | *(meg)berlettēm*: 241 | *bűnhottēm*: 152, 197 | *laptattam(mg)*: 243 | *(még)-emlékéztēm*: 57 ~ *(meg)emlékéztē*: 185 | *èrèzettēm* 'sum missus': 122 ~ *èrèzettēm* 'missa sum': 28 | *èstēm*: 169, *(le) èstēm*: 197 | *feltēm*: 204, 211 | *fogattā*: 186 | *(meg)fogatkoztā*: 1 | *(Még)fordoltam*: 235 | *gondoltam*: 29 | *hagattattam (meg)*: 82 (2×) | *Hallottam*: 108 | *haſonlattattam*: 152 | *(ki) hoztam*: 167—8; *hozattattā*: 63 | *(még)yèttēm*: 204 | *irgalmaztam*: 236 | *kaialtottā*: 185 | *kènèttettēm (meg)*: 121 | *lattam*: 105 | *lèttēm*: 4, 47, 49, 51 ~ *lettēm*: 152 | *paranlottam*: 227 ~ *parālottam*: 3 | *raktam*: 106 | *zolhattā*: 23 | *(bè)tøttēm*: 192 | *vuøttøttē*: 185.

b) *Hangzóvesztő—hangzótoldó tövű igék*: *hailottā*: 151 | *zerzettēm*: 23 ~ *zerzettēm*: 98.

c) *v tövű igék* (az időjel a magánhangzós tőhöz járul): *tiszta v tő*: *ioptēm*: 120, 121, 122, 123; — *sz-szel* váltakozó *v tő*: *optēm*: 63, 121 | *loptēm*: 152, 196 | *toptēm*: 112, 195; — *sz-szel és d-vel* váltakozó *v tő* (az időjel a *d-t* mutató tőhöz járul): *è/køptēm*: 78 | *haraguttam*: 228, 235.

d) *Vegyes tövű igék*: *mèntēm*: 150 | *voltam*: 195.

D) *Összetett múlt I. (folyamatos múlt)*

a) *Változatlan tövű igék*: *ludalkodom vala*: 118 | *gazolkodom vala*: 121 | *(meg)haborodom vala*: 116.

E) *Összetett múlt II. (befejezett múlt)*: *lattā vala*: 157, 120 | *(meg) tizteitottam vala*: 162.

F) *-nd jeles jövő idő.*

(A személyragot megelőző időjel a nyílt véghangzós tőhöz, a személyrag a zárt magánhangzós végű relatív tőalakhoz járul):

a) *Változatlan tövű igék*: *èltèttètèndēm*: 73.

II. *Feltételes mód*A) *Jelen idő*

(A személyragot megelőző módjel a mássalhangzós végű tőalakhoz járul):

a) *Változatlan tövű igék*: *imadkoznā*: 120.

B) Múlt idő

Változatlan tövű igék: *ëmëlttëm volna*: 27 | *(fel)kòlttëm volna*: 118.

III. Felszólitó mód

A) Jelen idő

(A személyrag a nyílt magánhangzós végű relatív tőhöz járul):

a) *Változatlan tövű igék: mořgam (meg)*: 130. —

b) *v* tövű igék; *sz*-szel és *d*-vel váltakozó *v* tő: *(meg)ńugoggam*: 212.

B) Múlt idő

a) *Változatlan tövű ige: lattam legeg*: 92.

Egyes szám második személy

sz személyrag

I. Jelentő mód

A) Jelen idő

1. *A jelen alakú igealak jelen időt jelöl.*

a) *Változatlan (ill. hangzónyújtó—hangzórövidítő) tövű igék.* a) A személyrag a nyílt magánhangzós tőalakhoz járul: *alaitaz* 'putas': 54 | *kèrdèz* 'quaeris': 93 ~ *kèrdez* 'ua.': 68 | *mondaz* 'diciis': 180 | *zolaz* 'loqueris': 64 | *vallaz* 'habes': 64, 73, 136 | *(èl)uèztèz* 'perdis': 68. — β) A személyrag a mássalhangzós tőalakhoz járul: *akarz* 'vis': 47, 49, 54, 68, 69 | *belo(L)z* 'colis': 112 | *èřmèrz* 'nosti': 132 ~ *esřmèrz* 'ua.': 61 | *euāgelizalz* 'evangelizas': 164 | *fogać* 'polliceris': 44 | *kèrz* 'petis': 47, 'postulas': 54 ~ *kerz* 'postulas': 47, 207 | *lać* 'vides': 174, 175, 231, 232 ~ *lac* 'ua.': 174 | *maga-razhać* 'possis interpretari': 108 | *(meg)odhac* 'possis dissolvere': 108 | *parāzolz* 'iubes': 3, 'praecipis': 28 | *zolgaz* 'servis': 112 | *(meg)torz* 'conteris': 24 | *vlz* 'sedes': 101.

b) *Hangzóvesztő—hangzótoldó igék* (A személyrag a nyílt véghangzós tőalakhoz járul): *vèztèglèz* 'taces': 207, 208, 209.

c) *v tövű ige*; tiszta *v* tő (A személyrag a zárt véghangzós tőalakhoz járul): *ioz* 'venis': 26.

2. *A jelen alakú igealak jövő időt jelöl.*

a) *Változatlan (ill. hangzónyújtó—hangzórövidítő) tövű igék.* — a) A személyrag a nyílt véghangzós tőalakhoz járul: *allaz* 'stabis': 181 | *zabadeitaz* *(meg)* 'salvabis': 196, 205, 208 | *vallaz* 'habebis': 108. — β) A személyrag a mássalhangzós tőalakhoz járul: *ać* 'dabis': 149 | *alhać* 'poteris ei

'resistere': 49 | *arac* 'metes': 196 | *élz* 'vives': 243; *elhèc* 'respirabis': 17 | *felz* 'timebis': 217, 218 | (*meg*)*fogatkoztaé* 'obstupefacies': 212 | *haáz* (*fel*) 'ascendes': 83 | *halz*(*még*) 'interibis': 16 ~ *halz*(*még*) 'morieris': 64 ~ *halz* (*még*) 'morieris': 175 | *halgaé* (*még*) 'exaudies': 208 | *kerz* 'quares': 202 | *nezhèc* 'respicere non poteris': 209 | *nomz* 'calcabis': 196 (2×) | *orqlz* 'laetaberis': 181 | (*meg*)*rezegqlz* 'inebriaberis': 202 | *zabadolz* (*meg*) 'liberaberis': 193 | (*meg*)*torz* 'comminues': 193 | *vtalz* 'despicias': 181 (2×) | *vèé* 'seminabis': 196.

b) *v tövű ige*; tiszta *v* *tő* (a személyrag a magánhangzós tőalakhoz járul): *ioz* 'venies': 193, 233.

3. *A jelen alakú igealak funkciója kétes.*

a) *Változatlan tövű igék.* — α) A személyrag a nyílt magánhangzós tőhöz járul: *vallaz* 'habens': 69. — β) A személyrag a mássalhangzós tőhöz járul: *fordolz* 'converteris': 152 | *halgaé* (*még*) '—': 205.

B) Összetett múlt I. (folyamatos múlt)
tué vala: 40.

C) -nd jelű jövő idő

(A személyrag a nyílt véghangzós relatív, a módjel a nyílt véghangzós abszolút tőalakhoz járul.)

a) *Változatlan tövű igék*: *akarandaz*: 130 | *allādz*: 26 | *iarandaz*: 230 | *lèlèndèz*: 46 ~ *lelèndèz*: 134 | *mondandaz*: 6 | *parāzolandaz*: 5 | (*meg*)*zabadeitandaz*: 196.

b) *Hangzóvesztő és hangzótoldó igék*: *zèrzèndèz*: 61 | *vèztèglèndèz*: 46.

c) *v tövű igék*; tiszta *v* *tő*: (*bè*)*iquèndèz*: 134.

d) *Vegyes tövű igék*: *menèndèz*: 2.

l személyrag

I. Jelentő mód

A) Jelen idő

(A személyrag a zárt véghangzós tőalakhoz járul.)

1. *A jelen alakú igealak jelen időt jelöl.*

a) *Változatlan (ill. hangzónyújtó—hangzórövidítő) tövű igék*: *bankodol* 'doles': 187 | *èmezètèl* (*még*) 'contraheris': 193 | *èngèztèltètèl* 'subiaceas': 17 | (*bè*)*fedèzèl* (!) 'operiris': 6 | *lakozol* 'habitas': 190, 229 | *nomoreitatol* (*még*) 'deprimeris': 184.

b) *v tövű ige*; *sz-szel* és *d*-vel váltakozó *v* *tő* (a személyrag a zárt véghangzós, *sz-es* tőalakhoz járul): *haragozol* 'irascaris': 187 (2×).

2. A jelen alakú igealak jövő időt jelöl.

a) Változatlan (ill. hangzónyújtó—hangzórövidítő) tövű igék: *állap*ol 'stabis': 129 | *elegedel* (meg) 'saturaberis': 196 | (fel) *éll*el 'ascendes': 211 | *èrèztètèl* (ki) 'emitteris': 181 | (lè) *èfèl* 'cades': 17, 49 ~ (le) *èfel* 'corrues': 142 | *è'mèrtètèl* (meg) 'cognosceris': 204 | *galasztatol* 'confunderis': 218 | *kènèttètèl* (meg) 'ungueris': 196 | *lakozol* 'habitabis': 193 | (meg) *puzteitatol* 'vastaberis': 193 | *ruhaztatol* 'vestieris': 108 | *tar/alkodol* 'sociaberis': 17 | *toldatol* 'adiicies': 218.

b) *v* tövű igék; sz-szel váltakozó *v* tő (a személyrag a zárt véghangzós sz-es tőalakhoz járul): *ezel* 'comedes': 106 | *izol* 'bibes': 196; — sz-szel és *d*-vel váltakozó *v* tő: (meg) *núgozol* 'requiesces': 129.

B) Elbeszélő múlt

a) Változatlan (ill. hangzónyújtó—hangzórövidítő) tövű igék: *adal*: 23 | (meg) *batoreital*: 123 | *èmèlkedel* (fel): 'elevatus es': 109 | *hazudal*: 132, 133 | *kèzdel* 'coepisti': 94 | *m̀v̀uèlkédèl* 'egisti': 6 | *nèzèl* 'aspexisti': 24 | *vètèl*: 97. —

b) *v* tövű igék; sz-szel és *d*-vel váltakozó *v* tő: *haruggal*... (meg) 'iratus es': 211.

c) Vegyes tövű ige: *valal*: 181.

C) Múlt idő

a) Változatlan (ill. hangzónyújtó—hangzórövidítő) tövű igék. a) Az időjel a zárt magánhangzós végű tőalakhoz járul: *bèzellèttèl*: 4, 49 ~ *bèzellèttèl*: 23 ~ *bèzellèttèl*: 49 ~ *bèzellèttèl*: 62, 77 (2×), 78 ~ *bèzellèttèl*: 100, 211, 243 | (èl) *èrèztètèl* 'dimisisti': 83 | (mej) *foztottal*: 210 | (èl) *himèttèl*: 76 | *kèzdetèl*: 49 | *mondottal*: 212 ~ *mòdotèl*: 153 | *fègèllèttèl*: 32 | (meg) *uallottal*: 61. — β) Az időjel a mássalhangzós tőalakhoz (alapalakhoz) járul: *adtal*: 32 ~ *attal*: 62, 94, 99 | *akartal*: 24 | *eggèfòttèl*: 5 | *èltèttèttèl*: 63 | (fel) *èmèttèl*: 98 (2×) | (meg) *èmèlkezèttèl*: 136 | *èngèttèl*: 32 | (le) *èftèl*: 154 | (èl) *fèlèdkezèttèl*: 143 | *futtal*: 4 | *gondottal*: 210 | (meg) *galasztattal*: 150 | *hoztal*: 29, 99 (2×) | *iartal*: 196 | *kèfèrtètèl* 'tentaveris': 69 | *kpuèttèl*: 5 | *lattal*: 118 | *lèttèl*: 26 ~ *lèttel*: 30 | *mun-kalkottal*: 187 | *mutattal*: 205, 208 | *m̀v̀uèlkèttèl*: 35 | *paràlloztal*: 27, 78 | (èl) *paraznalkottal*: 148 | *pphetattal*: 16 | (meg) *puzteitattal*: 202 | *zèdèjèttèl*: 4 | *zèrèttèl*: 35, 246, 247 | *tòrtèl*: 218 | *tuttal*: 35 | *vèrtèl* (meg): 210 | (meg) *vijaz-tattal*: 4.

b) *Hangzótoldó- és hangzóvesztő tövű igék* (az időjel a zárt véghangzós tőalakhoz járul): *zerzettèl*: 97, 111.

c) *v* tövű igék (az időjel a zárt véghangzós tőalakhoz járul); tiszta *v* tő: *ioptèl*: 4, 27, 46; — sz-szel váltakozó *v* tő: *ittal*: 181 | *lòttèl*: 24, 70, 217 | *tòttèl*: 3, 20, 62, 76, 78, 99 (3×), 120, 181, 184, 185, 212 | *Vèttèl*: 185; (ki)

uèttèl: 119 ; — *sz-szel* és *d*-vel váltakozó *v* tő (az időjel a *d*-s tőalakhoz járul) : *è/kòttèl*: 198 | (*meg*)*haraguttal*: 228.

d) Vegyes tövű ige (az időjel az -*n*-re végződő tőalakhoz járul) : (*ki*)*mentèl*: 212.

D) Összetett múlt I. (folyamatos múlt)

a) *Változatlan tövű ige: művelkedeluala*: 132.

E) Összetett múlt II. (befejezett múlt)

A) *Változatlan tövű ige: parázoltaluala*: 99.

F) -nd jelű jövő idő

a) *Változatlan tövű igék: bëlèndezkedèndel*: 143 | *lakozādal*: 2 | (*fel*)-*magasztatandol*: 180 | *zomiohozandol*: 3.

b) *v* *tövű igék; sz-szel* és *d*-vel váltakozó *v* tő: (*meg*)*haragandol*: 211.

II. Feltételes mód

A) Jelen idő

a) *Változatlan tövű igék.* — α) A módjel a nyílt véghangzós tőhöz járul : *allanal*: 181 | *zallanal*: 26 | β) A módjel a mássalhangzós tőalakhoz járul : *fègnel*: 209 | *ièlènèl*(*m̃g*) 'parareris': 46 | *mettolnal*: 3.

B) Múlt idő

a) *Változatlan tövű igék: vèztègtèlvolna*: 180.

III. Felszólító mód

(A személyrag a nyílt véghangzós relatív igetőhöz járul)

A) Jelen idő

a) *Változatlan tövű igék: lankoggal*: 193 | *batoroggal*(*m̃g*): 223 (2×); *Batoroggal* (*meg*): 123 ~ *batoroggal*(*meg*): 223 | *èhneitè/ffèl* (*meg*): 210 | *èttèttè/ffèl*: 7, 11 ~ *eltèttè/ffèl*: 143 | *èllènkèggèl*: 2 | *èmlèkezièl*: 173 ; *èmlèkézièl* (*még*): 63 ~ *èmlèkezièl* (*még*): 211 ~ *èmlèkezièl*(*még*): 195 ~ *Èmlèkézièl* (*még*): 62 ~ *Èmlèkezièl* (*meg*): 178 ~ *Èmlèkézièl*(*m̃g*): 25 | *èngèztèttè/ffèl* (*meg*): 120 | *èròkòggèl*: 193 | (*egbè*) *gùlèkezièl*: 203 | (*ki*)*irta/ffal*: 17 | *kènè/ffèl* (*még*): 5 | *kè/ffèl*: 120 | *mo/ffal*(*még*): 5 | *nayia/ffoggal*: 18 | *òltozièl*: 5 | *òrizkèggèl*: 49 | *paraznalkoggal*: 142 | *rèmenkeggèl*: 152 | *zèrkeggèl*: 130 | *vèpièl*: 64 | *vètèkeggèl*: 195 | *vetkezièl*: 143.

b) *v tövű igék*; sz-szel váltakozó *v* tő: *égél*: 4, 30 ~ *egél*: 113, 174 | *igal*: 3, 30 ~ *Iga(l)*: 210; — sz-szel és *d*-vel váltakozó *v* tő: *Nugoggal*: 6; *nugoggal (meg)*: 174.

c) *Vegyes tövű igék*: (?) *men̄l*: 3, 186 ~ (?) *mēl*: 2 ~ (?) *mēnēl*: 3 ~ (?) *men̄nēl*: 128, 183 ~ (?) *Men̄nēl*: 3, 29, 46, 128, 174 ~ (?) *Men̄l*: 139, 142.

B) J ü v ő i d ő

a) *v tövű ige*; tiszta *v* tő: *iottl̄l lég*: 27.

Ø személyrag

I. Jelentő mód

A) Jelen idő

1. *A jelen alakú igealak jelen időt jelöl*:

a) *Vegyes tövű igék*: *vag* 5 (3×), 7, 20, 23, 24, 25, 27, 36, 46, 61, 62 (2×), 64, 69, 77, 95 (2×), 99 (2×), 100, 101 (5×), 108, 121, 131, 135, 136, 152 (2×), 180, 182, 184, 187, 202, 243 (2×) ~ *vagy*: 200.

II. Felszólító mód

A) Jelen idő

a) *Változatlan (ill. hangzónyújtó—hangzórövidítő) tövű igék*: *ag*: 25, 62 (2×), 77, 100, 135 ~ *Ag*: 21, 149, 153; *ag (èl)*: 100 | *akary*: 5, 27, 69, 223 ~ *akaryh*: 64, 235 ~ *akarih*: 71, 122, 123, 148 (2×), 159, 218 | *alkos*: 139, 233 | *dizery*: 218 | *èbrèg(fel)*: 211 | *èngèg*: 130, 159 ~ *Engèg*: 159 | *èngèz-tè'l*: 10 | *fùs (!)*: 174 ~ *Fus*: 229; *fus (èl)*: 229 | *galazy (meg)*: 100 | *gòh (egbè)*: 46 | *ha'l*: 7 | *halgaf (még)*: 77 ~ *halgas (még)*: 120 ~ *halgaf(mg)*: 25 ~ *Halgas (meg)*: 120 | *hirdès*: 175 | *ymag*: 23 | *irgalmazih*: 20 | *Iary*: 81 | *kefèl (meg)*: 91 | *kòl (fel)*: 243 | *las*: 209 | *mēl (még)*: 76—7 ~ *mēl(még)*: 63 | *mèreh*: 203 | *mong*: 227 ~ *mōg*: 48 | *nēzy*: 30 ~ *nezih*: 84 ~ *Nēzyh*: 77 | *Ordeh*: 240 | *orizhy*: 152 | *orò'l*: 218 | *Parālo'l*: 48 | *lègèh*: 24 ~ *lègeh*: 23; *lègè'l*: 62 | *Sìs*: 49 | *Syry*: 157 | *zabadoch(még)*: 63 ~ *zabadoch (meg)*: 100 ~ *zabadèch (még)*: 63 | *zèrès*: 142 | *(meg) zomoreh*: 132 | *tarl*: 203 | *tug*: 153 | *vuopl*: 228 ~ *Vuopl*: 228 | *vary*: 142; *vary (még)*: 217 | *Vèztègy*: 173 | *vès*: 145 ~ *Vès*: 19 | *viqag*: 218 ~ *vigag*: 159, 230, 238.

b) *Hangzóvesztő—hangzótoldó tövű ige*: *teuelgy*: 134.

c) *v tövű igék*; tiszta *v* tő: *ioy*: 4, 5, 11, 47 ~ *Ioy*: 132; — sz-szel váltakozó *v* tő: *lég*: 27, 61, 70 ~ *leg*: 81, 83, 123, 142, 173 | *tég*: 49 ~ *teg*: 44,

91, 100 | *vég*: 4 ~ *veg*: 139, 154, 233 (2×), ~ *Veg*: 138; (*él*)*ueg*: 154 | *Vig*(*bè*): 94; — *sz-szel* és *d*-vel váltakozó *v* tő: *alog*: 6 | *fèkég*: 5.

d) *Vegyes tövű igék*: *mèn*: 3 ~ *Men*: 23, 174; *men*(*bè*): 203; *Men*(*fel*): 164; *mē*(*ki*): 5.

Öszemélyrag (alakilag 3. személyű, értelem szerint 2. személyű igealak).

I. Jelentő módú igealak. — (A jelentő módú igealak jelentő értelmű)

A) Jelen idő

1. A jelen alakú igealak jelen időt jelöl

a) *Változatlan tövű igék*: (*még*)*alaz* 'humilias': 18 | *bèzel* 'loqueris': 233 | *nez* 'intueris': 101, 'respicis': 209.

b) *v* tövű igék; — *sz-szel* bővülő *v* tő: (*él*)*uez* 'aufers': 197.

c) *Vegyes tövű igék*: *még* 'vadis': 26 ~ *meg* 'ua.': 184, 229.

2. A jelen alakú igealak jövő időt jelöl.

a) *Változatlan tövű igék*: *hal* 'audies': 207 | *irgalmaz*: 'misereberis': 154, 228 | *phetal* 'prophetabis': 174, 175 | (*él*)*uèz* 'peribis': 181 ~ *vèz* (*él*) 'ua.': 203. —

b) *v* tövű igék; *sz-szel* bővülő *v* tő: *lèz* 'eris': 26 ~ *lez* 'ua.': 28, 35, 108, 202, 210 | *tez* 'facies': 208, 209.

c) *Vegyes tövű igék*: *meg* 'ibis': 48; *meg*(*be*): 'ingredieris': 181 ~ (*bè*)*meg* 'venies': 233; (*ki*) *meg* 'egredieris': 193.

II. Jelentő módú igealak. — (Az igealak felszólító módot jelöl.)

a) *Változatlan tövű igék*: *al* 'sta': 84; *al* (*fel*): 122 | *bèzèl* 'loquere': 63 ~ *bèzel* 'ua.': 229 ~ *Bèzel* 'ua.': 223, 224, 234 | *el* 'vive': 92, 97, 108, 112 | *Fèlèl*: 'responde': 195 | *fordol* 'convertere': 154; *Fordol* (*meg*): 'ua.': 81 | (*meg*)...*hag* 'permittas': 49 | *kel*(*fel*) 'surge': 211 ~ *Kèl* (*fel*) 'surge': 193 ~ *Kèl*(*fel*) 'surge': 113, 183, 184, 186, 195; 'exsurge': 84 | *orol* 'laetare': 159, 'laeteris': 197, 'exulta': 238 ~ *Oról* 'lauda': 230 | *pdikal* 'praedica': 183 | *phetal* 'phropheta': 174, 'prophetes': 174 | *foka/ol* (*még*) 'multiplicare': 203 | *zal*(*le*) 'descende': 5 | *Zol* 'loquere': 123 | *Tokol*(*még*) 'confirma': 30 ~ *tokol*(*mg*) 'ua.': 30 | *ól* 'sede': 6; *ól*(*le*) 'sede': 132 | *val* 'habeas' 218.

b) *Hangzótoldó—hangzóvesztő tövű igék*: *Lepel* 'tritura': 193 | *enekel* 'iubila': 218 | *Haiol* 'declina': 6.

BARTHA DÉNES „BEETHOVEN SZIMFÓNIKUS MŰVÉSZETE” CÍMŰ DOKTORI
ÉRTÉKEZÉSÉNEK VITÁJA (1958. JAN. 29-ÉN)

Az értekezés opponensei: *Szabolcsi Bence* akadémikus, *Bóka László* levelező tag, *Kardos Lajos*, a neveléstudományok doktora. A bírálóbizottság elnöke: *Turóczi-Trostler József* akadémikus; titkára: *Klaniczay Tibor*, az irodalomtudományok doktora; tagjai: *Kardos Tibor* levelező tag, *Sötér István* levelező tag, *Eckhardt Sándor*, az irodalomtudományok doktora, *Földessy Gyula*, az irodalomtudományok doktora, *Kardos László*, az irodalomtudományok doktora, *Lutter Tibor*, az irodalomtudományok doktora.

Az elnöki megnyitó után Klaniczay Tibor titkár ismerteti a jelölt eddigi tudományos működését, majd Szabolcsi Bence adja elő opponensi véleményét: „Bartha Dénes Beethoven-monográfiája jelentős műve a mai magyar zenetudományi irodalomnak... a nagy zeneköltő életének, emberi és művészi kibontakozásának tágdimenziójú, gondos és sokoldalú rajza, mely a szimfóniák keletkezésének, kibontakozásának, sorsának tükrében voltaképp a zenetörténet egy egész hatalmas fejezetét, egy egész korszak zeneéletének középponti problémáit világítja meg. ... a magyar nagyközönség zeneértő és zenét nem értő rétegeit viszi közelebb a Beethoven-muzsika megértéséhez, a történelmi és társadalmi háttér beható vizsgálatával, esztétikai értékeléssel és beható elemzéssel. Felhasználta a marxista német zenetudomány eredményeit, tovább épített — esztétikai szempontból — a francia irodalomban Romain Rolland Beethoven-könyvei által kialakított fundamentumon, s analitikai szempontból a teljes mai zenetudományi kutatás eredményeit áttekintette. Előadásának módszere is szerencsés. Könyve élére egy Beethoven történelmi helyzetét megvilágító fejezetet állít, melyre aztán minden további elemzés vissza-visszanyúl. Fejlődésrajzát egy forma- és műfaj-történeti szakasszal egészíti ki, mely a biografikus képet a zenetörténet műfaji, műtörténeti fejlődésrajzába építi bele. A szimfóniák részletes elemzése hármass felosztásban következik: keletkezés-történet, elemzés, utóélet. Az elemzés mindenütt lényegre tapintó. Barthának minden elődjénél szebben sikerült ábrázolni a beethoveni építkező-művészet szerves mély logikáját. Jelentősen újat ad műve Beethoven világnézeti, ideológiai értékelésében. Inspirálja ilyen vonatkozásban SCHÖNEWOLF 1953-ban megjelent kétkötetes Beethoven-műve (Beethoven in der Zeitwende). Ez egyike a beethoveni mű legelső marxista elemzéseinek. Bartha könyve — pl. a 7. szimfóniáról szóló fejezet, — SCHÖNEWOLF szempontjainak felhasználásával »politizálta át« Beethoven alakját és munkásságát. Mégis épp itt van a pont, ahol vitatkozni szeretnék vele, — vele, s méginkább SCHÖNEWOLFFal. Könyvében egységes vonalba akarná összefoglalni Beethoven

világnézeti fejlődését. Beethoven, a francia forradalom rajongója, Napóleon csodálója, majd meggyűlölője, egyetlen természetes mozdulattal válik itt az új német nacionalizmus zászlóvivőjévé. Mindkét esetben, mindkét vonalon csak azt cselekszi, amit a kor haladó eszméi diktálnak: a haladás eszméi teszik Napóleon hívévé, a haladás nevében izgat Napóleon és Franciaország ellen, a haladás nevében gyűlöli Metternichet és a haladás nevében helyesli a Napóleon ellenes felszabadító háborút.

A kérdés bizonyára nem egyszerű; az ellentmondások nemcsak Beethoven lényében, hanem az egész korszakban, az egész akkori német és osztrák fejlődésben megtalálhatók. Hiszen tudjuk: ez az a korszak, melyben — hogy MEINECKÉT, a történészt idézzem — a »Weltbürgertum« és »Nationalstaate«, a világpolgárság és a nemzeti állam konfliktusa a német kultúrában, az egész német szellemiségben kialakul, lejátszódik. Hiába látja Goethe és Fichte az emberiség új korszakának felvirradását a francia forradalomban, ha Németországnak, a német tömegeknek végeredményben életérdekük, hogy Napóleon ellen forduljanak. A törés nemcsak a forradalom és császárság, hanem más vonalon a bonapartizmus, a hozzácsatlakozó felvilágosult német haladás-eszme és a velük szembenálló új német nacionalizmus között is ott van. Beethoven nem volt politikai lángelme; nem kérhetjük tőle számon, hogy ugyanúgy mint Goethe, német kortársaival szembeszegülve, felismerje és kimondja, hogy az új német nacionalizmus győzelmével végeredményben a történelem haladásellenes, reakciós erői győztek Franciaország felett, hogy Lipcse és Waterloo az európai haladás katasztrófája volt. Nem, Beethoven ezt nem mondotta ki, de éreznie kellett minden idegszálában, s élt a visszás érzést, ezt az ellentmondást, mely benne, a német hazafiban a bécsi kongresszus idején már kétségtelenül megvolt, semmi okunk letagadni, vagy elstilizálni. A döntők itt nem is Beethoven kijelentései, hanem sokkal inkább maguk a Beethoven-művek. Tudhatjuk többek között Balzac esetéből, hogy a legnagyobb művész is tévedhet a maga világnézeti állásfoglalásában és kijelentéseiben, de sohasem téved abban, ahogyan a művei állástfoglalnak. Itt is csak az lehet a mérvadó számunkra: van-e törés, van-e ellentmondás a bonapartista Beethoven és a nacionalista Beethoven munkássága között? Ha feltesszük és elfogadjuk, hogy a Hetedik Szimfónia a Napóleon ellen fegyverkező Németország csatariadója, akkor meg kell kérdeznünk, hogy ez az állítólagos csatariadó cáfolja-e a bonapartista Eroica, a forradalmár Beethoven hangját, vagy pedig folytatja és továbbviszi? És hogy az a Beethoven, aki a Kilencedik Szimfóniában végül a láthatatlan jövőndő emberiséghez apellál, a nacionalista Beethoven útját folytatja-e vagy a forradalmárét?

A válasz azt hiszem nem lehet kétséges és Bartha könyve ezt a választ alapjában helyesen adja meg. Nem Beethoven kijelentéseit és aktuális állásfoglalását kell magyaráznunk, nem tétovázásait, vagy ellentmondásait kell elsimítanunk, hanem zenéjét meghallgatnunk. Ez a zene az európai kultúra egyik legnagyobb átalakulását hirdeti meg, s benne az emberiség képe oly hatalmas, olyan beláthatatlan szabad távlatokra és méretekre tágul, mint semmiféle művészetben, sem előtte, sem utána. Ha pedig így van, a zene-költőt nem az 1800 körüli Európa politikai konstellációihoz kell kötnünk, hanem ahhoz a páratlan megújodáshoz, mely az európai műveltségben a francia forradalomban indult meg és hatásaiban máig sem ért véget. Ne Bernadotte és Bonaparte, ne Scharnhorst és Gneisenau, ne is Thugut és Metternich visszhangját, visszfényét, vagy vitapartnerét keressük a Beethoven-

zenében, hanem az emberiségnek egy új korszakát, melynek hangja épp ebben a művészetben szólalt meg először teljes erővel és öntudattal.”

Bóka László opponensi bevezetőjében megállapítja, hogy Beethoven szimfóniáinak zenei magyarázata időszerű tudományos feladat. A szerző a mű keletkezési idejének történeti eseményeiből, Beethoven életrajzi adataiból, a kortársak — erős kritikával felhasznált! — megjegyzéseiből, a művész önvallomásaiból, a zeneművek félreérthetetlenül tartalmukra utaló elemeiből nagy általánosságban igyekszik meghatározni a szimfóniák eszmei — érzelmi tartalmát, a művész feltehető intencióját. Bartha Dénes munkájából az a felfogás sugárzik meggyőző erővel, hogy a zenei és nyelvi kifejezés éles megkülönböztetése alapján keresendőnek találja a sajátos zenei kifejezés mód titkát mint tartalmuk közvetítőjét, de ezt nem feltevésnek és hamis, a zenében nem használható analógiák, hanem a zenei kifejezés sajátos jellegéből, lehetőségeiből kiindulva.

Bóka László opponensi véleménye további részeiben néhány megjegyzést fűz a „Beethoven és kora” c. fejezethez. Úgy találja, hogy Bartha Dénes Beethoven-portréja nem teljes, egyoldalúan mutatja be Beethoven kialakulását, túlságosan előtérbe állítja eszmei-politikai fejlődését. Amilyen egyoldalú volt a régi típusú Beethoven interpretáció, más előjellel ez most éppoly egyoldalú. Nem elemezte a szerző kellő módon azt, hogy Beethoven gazdag személyisége nem csak politikai indításokat kapott korától, nemcsak társadalmi helyzete és zenei környezete volt hatással kialakulására, hanem ember is volt: gyermek, ifjú, férfi, barát és rokon, siketsége pedig nem kis konfliktust okozott fejlődésében. Bartha tehát sematikus Beethoven arcképpel vezeti be egészében nem ilyen egyoldalú művét. Igazságtalanság lenne, ha éppen őt bélyegeznénk meg az egyoldalú, politikai szűkösségű interpretáció vádjával s nem vennők észre egyfelől azt, hogy az effajta egyoldalúság még ma is általános jelenség. De azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy Bartha Dénes e szempontok egyoldalú előtérbe helyezésével, egyben előre is lép. Ha ezt a fejezetet úgy fogjuk fel, mint a saját régebbi Beethoven értékelésének korrekcióját (1939), akkor annak, ami a fejezetben van, örülnünk kell, legfeljebb sajnálhatjuk, hogy csupán a korrekcióra szorítkozott, s nem egy teljes értékű Beethoven arckép felvázolására. — „A szimfóniák zenei formájáról” c. fejezetet említve, Bóka László utal az itáliai Sammartini Gluckon keresztül való hatására, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagyni a bécsi szimfónia-forma tárgyalásakor. Bóka László opponensi véleménye a továbbiakban a kilenc szimfóniát taglaló kilenc tanulmányhoz fűz részletekbe ható megjegyzéseket. Megelégedéssel állapítja meg, hogy Bartha Dénes elemzései a mű valóságától el nem rugaszkodó szakszerűséget és tárgyiaságot valósítanak meg.

Kardos Lajos, a neveléstudományok doktora opponensi véleményében a mű pszichológiai vonatkozásait elemzi. Megállapítja, hogy a zenemű érzékleti elemei: a zenei hangok, nem valóságtükröző érzékleti elemek. A zenemű elemzője csak magára az érzékeléssel meginduló élményfolyamatra támaszkodhatik és nem az abban közvetlenül tükröződő realitásra. A zenei hangképletek és a természeti akusztikus jelenségek között hasonlatosság áll fenn, amely kiterjed az ember hangadási megnyilvánulásaira (sírás, hahotázás, jajgatás stb.), sőt az emberi beszédre is. Mindezeket gyakran utánozzák a zenei képletek, s annak speciális esztétikai hatása „a zene ilyen emlékeztető jellegén múlik”.

Kardos Lajos részletesen foglalkozik a 6. szimfóniával, ahol éles formában vetődik fel a zenei kifejezés kérdése — és azzal az utasítással, amellyel Beethoven elhatárolja magát a naturalisztikusan festő zenétől: „Mehr Ausdruck der Empfindung als Malerei”. Beethoven állásfoglalása azt jelzi, hogy a zenének közvetlenül kell kifejeznie a természet szépségeit és nem úgy, hogy utánozza annak hangjait és emlékezetünkbe idézi a természeti képet. Az érzések kifejezésével a zenének azokra a közvetlen hatásokra kell támaszkodnia, melyeket a pszichológus a legegyszerűbb zenei hangok érzékelésénél már regisztrál — és nem arra a viszonylag vékony realitás-rétegre, mely a zenei hangokra a természetben és az emberi életben való gyér szereplés és sovány hasonlóság alapján rátapadt. Az utóbbi mozzanat nem elég mértéktartó használata sok esetben olcsó és már-már vulgáris hatásokhoz vezet. Hibául rója fel az opponens, hogy Bartha Dénes Beethoven e megjegyzését a 6. szimfóniával kapcsolatban túlságosan szó szerint értelmezi. Helyesli azonban a szerző eljárását abban, hogy a szimfóniák élményhátterét — a komponista „vallomásain” túl — elsődlegesen Beethoven életének realitásaiból veszi úgy, hogy állításait mindjárt szembesíti a művek által nyújtott esztétikai élménnyel. Sajnálattal állapítja meg, hogy a szerző Beethoven nagy tragédiájával: sükettségével csak oly kevésbé foglalkozik és kifogásolja, hogy nem elég rendszeresek a Beethoven lelki alkatará, belső alakulására vonatkozó adatok. —

Az opponensi véleményeket követő szünet után Turóczy-Trostler József, a bírálóbizottság elnöke tesz néhány észrevételt a bécsi romantikával, Ausztriával és a forradalom kérdésével kapcsolatban. Az élmény és a mű azonosságának értelmezését bírálja. Egy idézetre való hivatkozás: Ahol megreked a szó és nem fejezi ki a gondolat vagy az érzelem igazi valóságát, ott kezdődnek a zene funkciója. A továbbiakban példákkal igazolja Turóczy-Trostler József a zene kifejezésbeli gazdagságát a költészettel szemben. A bécsi polgárság és arisztokrácia állítólagos forradalmiságáról szólva megállapítja, hogy forradalomról beszélni, forradalomról írni, forradalmakat ideológiailag előkészíteni egészen más, mint forradalmat csinálni (Goethe, Hegel, Grillparzerrel kapcsolatban). Ami az osztrák forradalmiságot illeti, az nem nacionalizmus volt, hanem csak patriotizmus. Az osztrák arisztokrácia pedig éppen a forradalomellenességtől inficiáltan jött a világra, s Beethoven nagysága abban állt, hogy bár közöttük élt, mégis mentes volt ettől a befolyástól. A jozefinizmus ellentmondásos jellegéről szólva az a gondolat jut kifejezésre, hogy ennek gúny tárgyává tétele egyedül a színpadon, a népi darabokban, a nép zenéjében volt lehetséges.

Az opponensi véleményekre, majd később az elnök hozzászólására Bartha Dénes válaszát egy elvi és egy gyakorlati részre bontja. Az első, hogy a könyv műfaja problematikus kérdés, mert a részletekbe hatoló zenei elemzés típusát a hangversenykalauzok közkézen forgó többsége sajnos diszkreditálja. Külföldi példákra hivatkozva — ahol ez állandóan aktuális kérdés (D. F. TOVEY; a franciáknál St. FOIX; a németeknél THERSTAPPEN stb.) — bebizonyítja, hogy a nemzetközi vonatkozásban oly napirenden levő zenei mesterműelemzés-műfaj magyar vonatkozásban is igen aktuális. — További elvi kérdés a Beethoven-portré politikai egyoldalúsága, a kép túlpolitizálása. Az 1954-ben írt fejezet SCHÖNEWOLF akkor megjelent könyvének első hatása alatt készült, de már akkor sem lépett fel átfogó Beethoven arcképrajz igényével. A fejezet alcíme: „Életrajzi és kortörténeti dokumentumok

Beethoven zenéjének megértéséhez". Más törekvés itt nem volt, mint hogy a szerző korábbi egyoldalú Beethoven-portréja korrekciót nyerjen. A 7. szimfónia terjedelmesebb kortörténeti előzményeit ért kritikákkal kapcsolatban Bartha Dénes fenntartja véleményét, amit azzal indokol, hogy akkora minőségi ugrás egy sincs a szimfóniák között — a 9. szimfóniát kivéve —, mint a 6. és 7. között, és a 7.-et megelőző várakozási idő (4 esztendő) is feltűnően hosszú. Bóka László opponensi véleményét taglalva, amely Sammartini és Gluck Beethovenre való hatásának tárgyalását hiányolja, Bartha Dénes megállapítja, hogy a két szerző csak Haydn és Mozartnál keresztül hatott Beethovenre, miután Sammartini és Gluck tevékenységének fénykora 1760—1770-es évekre esik. E részlet bővebb vizsgálatának technikai akadályai is voltak: sem Sammartini, sem Gluck műveiből nincs tudományos összkiadás. — Bóka László egyik további megállapítása arra utalt, hogy hiányzik a munkából egy olyan rész, amely Beethoven és a romantika viszonyát taglalná. Bartha Dénes szerint e kérdést zenetudományunk egy nagyobb Beethoven monográfia keretében fogja megvizsgálni. —

Kardos Lajos véleményére térve Bartha Dénes a bírálóknak azzal a részével foglalkozik, mely a zene emlékeztető jellegét tárgyalja (idézi a 6. szimfónia eredeti címét: Eine Erinnerung an das Landleben). Két kérdés merülhet fel. Egyik: érzelmi jellegű-e az emlékezés, vagy pedig képes-e az az érzelmet kiváltó érzékleti realitásokra is?

„...A zenei műalkotásban *komplexebb* kifejezés lép elő, amelynek interpretálásában nem lehetünk el a szimbólumalkotás eszköze nélkül. ... ha egy adott kulturális konvenciórendszeren belül egyfajta zenét elfogadok bizonyos érzelmi állapot, lefolyás, tartalom jelképeként, akkor nincs elvi akadály annak sem, hogy az érzelmi állapotot kiváltó érzékleti képet vagy helyzetet is felidézhesen ugyanannak a szimbólumnak a segítségével, persze annak térbeli és időbeli egyediségétől megfosztva, mintegy tipizálva, *anélkül*, hogy vulgáris módon zsánerképszerű hangfestést kellene alkalmaznom.”

A másik felvetett pszichológiai kérdés: vállalkozhat-e a zene arra, hogy olyan érzelmi állapotot idézzon elő a hallgatóban, amely valamely reális jelenséghez tartozik, vagy meg kell maradnia valamilyen érzelmi élmény, a „zenei szép” élménye mellett? Az éles alternatívával kapcsolatban Bartha Dénes megjegyzi, hogy éppen Beethoven szimfóniáiból világos, hogy a hagyományos „szép” kifejezés helyett inkább a „karakterisztikus” kifejezés megfelelőbb; a karakter már érzékletes vonásokat tartalmaz, s a zene ilyenek egyértelmű felidezésére mindenképpen alkalmas és képes (példaként Bartók dallamok idézhetők). A továbbiakban Kardos Lajos opponensi véleménye hiányolta a Beethoven siketségével kapcsolatos megjegyzéseket. Bartha Dénes válaszában arra utal, hogy Beethovennek e fogyatékoság felett érzett elkésredése csak levelezésében jut kifejezésre, zeneműveiben nem, sőt éppen ebben a korban több kompozíciójában vadsággal és szilajsággal az öröm akaratos követeléséig ér. — A válasz befejező részében Bartha Dénes Turóczi-Trostler József elnök felszólalására válaszolt, kitért Grillparzer és Lenau Beethovennel kapcsolatos megemlékezéseire és vonatkozásaira, Grillparzer romantikus Beethoven-szemléletére. Ezt a gondolatot bővítette tovább Szabolcsi Bence is, majd az elnök a rövid viszontválasz után a vitát berekesztette.

A bírálóbizottság javaslata alapján a zenei tudományok doktora c. fokozatot odaítélte a Tudományos Minősítő Bizottság Bartha Dénesnek.

A javaslat szerint Bartha Dénes munkája a magyar zenetudományi

irodalom egyik kiemelkedő alkotása, amely önálló és eredeti tudományos szempontokkal tárja fel a Beethoven szimfóniák történelmi háttérét, szerkesztését és eszmei tartalmát. Nemcsak kitűnő tudományos munka, hanem nagy szerepe lesz a közönség ízlésének, zeneértésének fejlesztésében, Beethoven művészetének népszerűsítésében.

A vitát összefoglalta:

Falvy Zoltán

HORVÁTH ISTVÁN KÁROLY „CATULLUS” CÍMŰ KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJA

Az értekezés vitája 1958. január 27-én zajlott le. A Tudományos Minősítő Bizottság által kijelölt bírálóbizottság tagjai voltak: *Harmatta János*, a nyelvészeti tudományok doktora (elnök), *Horváth János*, az irodalomtudomány doktora, *Dobrovits Aladár*, a történettudomány kandidátusa, *Gaál László*, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, *Maróti Egon*, a történettudomány kandidátusa (titkár), *Oroszlán Zoltán*, a történettudomány kandidátusa és *Szádeczky-Kardoss Samu*, a nyelvészeti tudományok kandidátusa. Opponensek: *Marót Károly* akadémikus és *Kardos László*, az irodalomtudomány doktora.

Marót Károly akadémikus opponensi véleményének bevezetőjében megállapította, hogy a Catullus-monográfiának indult és a monográfia-terv nyomait több részletében megőrző tanulmány jól választotta meg problémáit és jól dolgozta ki azokat. Mindenekelőtt helyes az, hogy Horváth vállalkozott a Catullus-kérdés revíziójára és a korábbi kutatás káoszában rendet igyekezett teremteni. Kiemelte Marót azt is, hogy H. ezt a munkát meglepő irodalmi tájékozottság alapján, részletes gondossággal és finom érzékkel végezte el, miközben egészen új megfigyelésekkel is tudta eddigi Catullus képünket gazdagítani.

II. módszerét azonban nem tartja elég objektíveknek, mert „eleve eltökélt céljaihoz képest itt-ott előítélettel magyarázza a szöveget”, feltevéseit összegezéseiben nem egyszer tényként kezeli, s „így épít ki például az általa ismert és tőle annyira elítélt Lesbia-regény helyett végül is csak egy újat”. Így születik meg például az Aufilena-regény merész „rekonstrukciója”, s az Allius-levéllel kapcsolatban annak a túl modernül és anakronisztikusan elképzelt félvilágnak a rajza, amely az opponens számára valószínűtlenül hat.

A dolgozat jövődő alakja tökéletesítésére Marót az alábbi tanácsokat, szempontokat szánja. — „Kerülni kellene a hosszas fejtegetéseket, amiknek eredménye negatív, vagy igen sovány.” Túl pedáns egyes fogalmak (*amoraliterium-amicitia*, *foedus*) számonkérése Catullustól: a jogi formulákat másképp kell elbírálni, mint ugyane fogalmak költői használatát. Nem ökonómikus a középpontban álló Lesbia-viszony szempontjából eleve különböző kérdések hosszas fejtegetése, épp így Catullus szerelmi élete egész kronológiájának „erőszakos restaurálása problematikusan sovány eredményekkel”. Felesleges annak vitatása is, ki volt az első lírikus Rómában: Catullus vagy Horatius. Sokallja a vitát az Allius-levél műfajáról és a paraklausithyron műfaji hovatartozásáról is. Úgy tartja, hogy Catullus éppúgy nem érthetett

műfajt a „*nugae*” megjelöléssel, mint pl. Ady a maga alkotta „rőzsedalok” kifejezéssel.

Végül megfogalmaz „néhány inkább érdembevágó megjegyzést” is a megszületendő Catullus-monográfia „minél nagyobb igényeket megelégtíteni alkalmas létrejöttéhez”. Ezek során kifejti Catullusnak az alexandriaiakhoz való viszonyára, vagyis a költő és iskolája hovatartozásának kérdésére vonatkozó felfogását, leszögezve, hogy H. „mulasztott, mikor meg se kíséri, hogy ezt az irodalmi irányzatot kortörténeti alapjára, a polgárháborúk perspektívájába állítsa”.

Összegezve véleményét H. munkájáról megállapítja, hogy a dolgozat fogyatékoságai összefüggenek a munka részjellegével, viszont érdemei, kvalitásai máris igen jelentősek Catullus-filológiánk gyarapítása körül — ezért meggyőződéssel és melegen javasolja a kandidátusi fokozat megítélésére.

Az értekezés másik opponense, K a r d o s L á s z l ó professzor értékelése szerint a disszertáció a magyar Catullus-irodalom jelentős gyarapodása. „Amit a Catullus-kutatás alakulásáról és mai állásáról, Catullus életéről, a Lesbia-dalok kronológiájáról, magáról a Catullus-i verseskönyvről ... mond, az alapos ismeretekről és a felfogás önállóságáról tanúskodik. Ahogyan pedig a híres szerelmes versek társadalmi hátterét vizsgálja s a társadalmi erők szerepét latolgatja ennek a költészetnek létrejöttében, kialakulásában, az arra vall, hogy szerzőnk korszerű, valóban tudományos módszerekkel kívánt élni, s általában élt is.”

A részleteket illetően Kardos a „*facinus*” szó használatával kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy a disszertáció szerzőjét alig foglalkoztatta — mint a Catullus-filológiát általában — a versforma és a szóhasználat viszonya, holott az eltérő versformák némiképp eltérő szóhasználatot igényelnek. Tehát egy bizonyos szó használata vizsgálatánál a versforma és a nyelv viszonyának a szempontja sem mellőzhető. — A verstechnika vizsgálata a versek kronológiájának megállapítása szempontjából is gyümölcsöző lehet, hisz Catullus verselése, ha mégoly kis mértékben is, az évek során feltehetően mégis csak változott, így a tisztázandó eltérések fogódzókat adhatnak a kronológiai gerinc szilárdabb kiépítéséhez, s így esetleg a költői fejlődés konkrétabb kitapogatásához is. — Rámutatott az opponens arra is, hogy egyes versbeli mozzanatok nem lehet minden további nélkül konkrétan felfogni, messzemenő életrajzi hivatkozásokat leszűrni belőlük: az élmény és ábrázolás viszonyának bonyolultsága nem hagyható számításán kívül. „A költők életrajza olykor így-úgy nyomon követhető, kiolvasható költészetükből..., de minden költői vallomásra pontos életrajzi, lélek- vagy értelem-történeti megállapításokat építenünk ... hiba volna... A biográfikusán megélt versanyag és a képzeleti élményben adott versanyag termékenységi különbsége, inspirációs érték-differenciája maga is elég homályos kérdés, — még homályosabb ennek a két elemnek a keveredési, ötvöződési lehetősége.”

Kardos úgy látja, hogy a *passer*-versek értelmezése következetlen, a Suffenus vers (c. 22.) értelmezése labilis, túlló a célon. — Felfogása szerint bizonyos fokig meddségre ítélt erőfeszítés olyan szavak fogalmi tisztázására és pontos elhatárolására törekedni, mint: *amare*, *benevelle*, *amicitia*, *foedus*, *amor*, *castitas*, *pietas*, *matrimonium*, *libido*, *iucundus amor*, *meretrix*, *fides*, *culpa*, *facinus*, *officium*, *ingratus* — tudniillik költői szövegről van szó s nem jogász disztinkciók anyagáról.

H. előadását illetően kiemeli az opponens, hogy a szöveg eleven, világos, érdekes, egyeztetni igyekszik a feldolgozás tudományosságát az előadás színességével — de néha a szellemes könnyedségre törekszik, olykor mintha zsurnalisztikus ízű lenne, túlzottan közvetlen, kissé könnyű kézzel osztogatja a „zseniális” jelzőt s nem is következetesen, például Schwabe megítélésében.

Kardos az értekezés egészét mérlegelve leszögezi, hogy hiányosságai és hibái nem alapvetőek s ha nem is jelentéktelenek, de nem is döntően jellemzőek. Nem kétséges, hogy a disszertáció pozitívumai nagyobb súllyal jelentkeznek, mint a negatívumai, feltétlenül méltó a kandidátusi fokozatra.

A vitában elsőnek felszólaló Devecseri Gábor helyesléssel emelte ki azt, hogy H. Catullus kora nézőpontjából vizsgálja a költő érzéseit, verssorait, s így jut el Catullus maga-korabeli modernségének ábrázolásához. Az értekezés segíteni akar az önkényes, anakronisztikus erkölcsi elvekre épített kronológiai épület lerontásában, s mikor az kritikai erőfeszítése nyomán összeomlik, szertefoszlik a hamis Catullus-kép s a szerző Catullus érzésvilágának, viselkedésének az eddiginél valószerűbb ábrázolásához jut el, nem utolsósorban az Allius-versnek a Lesbia-regénytől való elkülönítésével. Helyesli, hogy H. arra vetette vizsgálódása fókuszát, ami a költő korában új volt: ez pedig mindenekelőtt Catullus elmélyült szerelem érzése és elgondolása, amelyet sem a korabeli hivatalos társadalom, sem a római félvilág nem értett meg, s amely mindkettővel szemben túlmutatott a maga korán.

A dolgozat értéke a catullusi szóhasználat vizsgálata során annak felismerése, hogy a nagyooblélegzetű költemények lényegileg lírai természetűek, másfelől az, hogy rámutat az alexandriai jellegű játékos versek idáig rejtett összefüggéseire, pl. az összetartozó verspárok egymásrautalásaira.

Devecseri kitűnőnek érzi II. dolgozatában Plautus elődségének kifejtését, „mert ebből az is következik, hogy az irány nem az, hogy Catullus az alexandriai típusú költő megtöltötte a hellén formát a maga római életének friss anyagával, hanem az, hogy ezt a ... római érzelmi és életanyagot a megszerzett és ugyancsak vérévé vált alexandriai verskultúra szigorúbb iskolájába törte.”

Horváth János, az irodalomtudomány doktora, elismeréssel említette a szerző vitathatatlan érdemeit: kritikai éleslátását, szellemes, szerencsés, újszerű magyarázatait. Részletesebben foglalkozott a kronológiai kérdésekkel, mert ezekkel kapcsolatban a dolgozat nem oszlatta el összes kételyeit.

A szerző szempontjából alapvető jelentőségű 68. versnek legelőször is a szereplőit kellene tisztázni, legalább is a költeményen belüli megfelelésüket: csak azután lehetne bármely következtetést levonni.

Nem fogadja el azt, hogy a Lesbia-versek egy rövid időköz születtei, ugyanis maga Catullus szerint (c. 76.) viszonyuk „*longus amor*” volt. Továbbá pszichológiai szempontból is elégtelen a H. által feltételezett két hónap a szerelmi regény lebonyolódásához, s ami még fontosabb: a Lesbia-versek megírásához. Nem fogadja el a c. 47-nek Lesbiára vonatkoztatását sem, mert a költő Lesbia külsejét sehol máshol nem ócsárolja.

A *passer* verseket illetően megjegyzi, hogy Martialis kétértelmű megfogalmazása (XI. 6.) még nem bizonyít Catullus versének obszcén jelentése mellett.

Maróti Egon kandidátus kiemelte H. kritikus állásfoglalását a korábbi Catullus-irodalommal szemben. Egyetért a Catullus—Lesbia viszony

s az ezzel kapcsolatos kronológiai kérdések középpontba állításával, az Allius-levél értelmezésének alapgondolatával, viszont hiányolja azt, hogy II. nem foglal állást az értekezés középponti problémáját illető legújabb monográfiával (F. MAINZER: *Clodia. Politik und Liebe auf dem Palatin* 1954, 232) kapcsolatban. Jelentősnek tartja Plinius nyilatkozatának felhasználását Catullus verseskönyve felépítésének vizsgálatánál, de még további tisztázandó kérdésekre mutat rá.

A munka továbbfejlesztése, monografikus kidolgozása szempontjából néhány konkrét javaslatot tesz; így az egyik alapvető feladatnak tartja a vizsgálatok kiterjedtebb történeti megalapozását, nem valamely szokványos bevezető korrajz révén, hanem pl. a Mamurrára, általában a Caesarra és környezetére, továbbá Clodiusra vonatkozó forrásanyag (így Cicero levelezése, a Sallustius-levelek) alaposabb kiaknázásával. — Caelius Rufusszal és Catullus korabeli római ifjúság politikai felfogásával, életszemléletével kapcsolatos vizsgálatokat is ki lehetne szélesíteni: így, nézete szerint, pl. a Catullus—Cornelius Nepos közti baráti jóviszony nem csak esztétikai elveik, hanem kor- és életszemléletük rokonságán is alapult (vö. Neposnál az Atticus, Cato és Miltiades életrajzokat). Catullus költői pályafutása igazán csak a korabeli irodalmi áramlatok küzdelmeibe visszaállítva mutatható be, ezért állást kell foglalni Catullus és Cicero viszonyát, illetve a *reātegori* körének szónoklással és a szónoklás elméletével foglalkozó tagjai és Cicero közötti ellentéteket, irodalmi vitákat illetően is.

A terminusok vizsgálatával kapcsolatosan helyesli II. elemzéseit, márcsak azért is, mert maga Catullus is tudatosan szembeállította azokat, s ezt tehetette annál is inkább, mert a jogi-hivatali élet terminus technikusai a római költészetben sokkal otthonosabbak voltak mint azt a modern költészet elbírná. Ne feledjük, hogy már Plautus tudatosan és célzatosan felhasználta a jogi nyelv elemeit (Di Costa), Horatius ódáiban (pl. III. 24., IV. 5., C. S.) Augustus házassági törvényeinek a jogi emlékekben fenntartott terminológiája pontosan megfogható (az anyagot l. már Joersnél).

Maróti végül kifogásolta a különben színes, lendületes előadás néhány túlzó, illetve erősen modern ízű megfogalmazását.

Falus Róbert hozzászólásában méltatta az értekezés kritikai teljesítményeit, viszont hiányolta történeti-társadalmi megalapozását, kifogásolta a II. rész szerkezeti lazaságát, megjegyezte, hogy a cím — „Catullus” — túl sokat sejtet, holott még csak alap egy monográfiához. — Részletesen az Allius-levél interpretálásával foglalkozott.

Falus vitatta a c. 68. egy olyan részletének elemzését (27. skk. sorok), amelytől az függ, hogy mikorra datáljuk és hová — Rómába vagy Veronába — helyezzük Catullus első szerelmi kalandját. II. felfogásával grammatikai okból nem tud egyetérteni, ti. az ott szereplő második, *quod*-dal kezdődő mellékmondat egy *accusativus cum infinitivó*tól függ — ez esetben viszont képtelenség volna az *indicativus* használata. Épp ezért elveti II.-nak ezen az értelmezésen alapuló messzemenő következtetését.

Marticskó József tudományos kutató felszólalásában az értekezés föltétlen pozitívumaként emelte ki a korábbi álszemérmes és történetietlen Catullus-interpretációk alapos és megérdemelt kritikáját, valamint II. meggyőző szép elemzéseit, melyek során Catullus Lesbia iránti szerelmi érzésének — talán túlságosan is egyetlenként feltüntetett — természetét, alakulását tárja fel.

Részletesen az Allius-levél interpretációjával foglalkozott. Egyetért a szerzővel abban, hogy ez a költemény nem foglalhatja el azt a kulcspozíciót a Catullus és Lesbia viszony kronológiájában, melyet a legtöbb filológus tulajdonít neki; elfogadja a költemény két részének egységét, de éppen ezért további érvekkel kívánja ezt a felfogást alátámasztani, ami már csak azért is szükséges, mert a második rész önmagában is megálló költemény, kompozicionális szempontból is lezárt egész. A két rész egységét viszont éppen az bizonyítja, hogy az első rész („*epistolium*”) teljes egészében rá van utalva a másodikra („*carmen*”). Korrigálja H. felfogását a tekintetben is, hogy — mint kimutatja — a „*munera Musarum*” és a „*munera Veneris*” két egészen különböző dolog, Catullus ugyanis az előbbit illetően hajlandó teljesíteni Allius kérését, és éppen a második rész tekinthető nagy valószínűséggel a „*munera Musarum*”-nak.

A két rész ily módon jobban alátámasztott egysége megerősíti H.-nak azt a két tételét, hogy mindkét rész ugyanahhoz a személyhez íródott és ugyanarról a nőről szól, Martieskó szerint azonban nem mondhatjuk, hogy biztos, hogy ez nem Lesbia, hanem csak azt, hogy nem bizonyítható, hogy Lesbia.

Az eddig elhangzottakra vonatkozóan Horváth István Károly megköszönte opponenseinek segítségét, így az „alexandriai” és „népi” Catullus egységéhez fűzött kiegészítést, valamint a költői szóhasználat és a versritmus problematikáját illető figyelmeztetést, továbbá az előadása stílusára tett megjegyzéseket. Ezután először a két opponensi véleményben közös három konkrét kifogásra válaszolt.

a) Bizonyos terminusok jogi tartalmának elemzéséből von le következtetést egy költő szóhasználatát és e szavak érzelmi és élményi valóság-tartalmát illetően. — Ennek oka az a felismerés, hogy Catullus valóban a jogi nyelvben is használt terminusok segítségével mondja el önvallomását, s mivel a legproblematisabb szavak már Plautusnál megvannak — önként kínálkozott a feltevés, hogy a rómaiak e viszonylatokra hiányzó kifejezéseiket is rokon területről vették át. S valóban, e szavak Catullusnál egyetlen esetben sem térnek el lényegesen eredeti jogi jelentésüktől. Éppen ezért „a kritika nem annyira e módszerről való lemondásra, mint inkább ... annak továbbfejlesztésére” ösztönzi.

b) Az ókori Róma szerelmi életének ábrázolásával szemben elhangzott anakronizmus és modernizálás vádja ellen felfogása korhű voltát egy sor, a dolgozatban nem szereplő, további adattal kívánja alátámasztani.

c) Az egyes terjedelmesebb, de negatív következtetésre vezető fejtegetéseire vonatkozó vádak jogosultságát elismeri, de hangsúlyozza, hogy a korábbi hibás konstrukciók tüzetes végiggondolására a hibák gyökere felkutatásának szándéka vezette.

Marót Károly akadémikusnak válaszolva elfogadja az opponens egy sor kisebb részletkérdésre vonatkozó megjegyzését, a catullusi „*nugae*”, illetve az Ady-féle „rözsedalok” analógiája ellen felhossa, hogy az utóbbi egyszerűségével, hangulati értékével szemben a „*nugae*” szerepel Horatiusnál, Martialisnál és Pliniusnál is, utóbbiaknál meghatározott karakterű, néha meghatározott formájú versek jelölésére. A Catullus—Horatius probléma jelentőségére néhány, a dolgozatban nem szereplő szemponttal mutat rá.

Kardos László professzornak válaszolva hivatkozik arra, hogy a catullusi verstechnikának a versek kronológiája megállapítása érdekében megkísérelt korábbi vizsgálatok semmi konkrét eredményre nem vezettek. Elfo-

gadja azt, hogy egy lírikus önvallomásainak biográfiai kiaknázásánál óvatosabban kell eljárni. A *passer*-dalokra vonatkozó felfogását nem tartja következetlennek, minden esetre elismeri, hogy megfogalmazása nem kielégítő.

Horváth István Károly a felszólalásokra az idő előrehaladta miatt még rövidebben válaszolt.

Devecseri Gábor elismerő felszólalásáért köszönetét fejezte ki, majd reflektált azon megjegyzéseire, melyekkel továbbfejlesztette, új adatokkal, szempontokkal támogatta az értekezés egyes megállapításait, így a catullusi játékoság és népiesség, valamint a Plautus-Catullus-féle kifejezések összefüggése és a római életanyag—alexandriai hatás viszonyának kérdésében.

Horváth Jánossal egyetértésben maga is fontosnak látja az Allius-levél szereplőinek megkülönböztetését, azonban e kérdés megoldásának kulcsát, elődeihöz hasonlóan, ő sem találta meg. — A „*longus amor*” megjelölést ez esetben, nézete szerint, nem kell szószertint venni, másrészt maga nyitva hagyta azt a kérdést, hogy a Lesbia-szerelem mikor kezdődött. — A *passer*-versek értelmezéséhez utal Martialis VII. 14. epigrammájára, amely Catullus *passerét* a *mentulával* hozza összefüggésbe.

*Maróti Egon*nak megköszönte részletekbe menő megjegyzéseit, első sorban a történeti megalapozás hiányolásával összekapcsolt konkrét tanácsait. Ezek olyan összefüggésekre mutattak rá, melyek megvizsgálása megteremtheti a többek által is jogosan hiányolt társadalmi alapokat, miáltal mind Catullus egyénisége, mind a Lesbia-szerelem jobban megvilágítható lesz. Elismeri, hogy a *passer*-versek tárgyalása aránytalanul terjedelmes.

*Falus Róbert*nek válaszolva elismeri a címválasztással s a többi részletkérdéssel kapcsolatos megjegyzések helyességét, az Allius-levéllel kapcsolatban azonban egyes nagyobb grammatikákra és magára Catullusnak egy-két helyére hivatkozva rámutat arra, hogy *accusativus cum infinitivó*tól függő *quod*-os okhatározói mellékmondatban állhat *indicativus*os állítmány.

II. köszönettel emelte ki *Marticskó József*nek az Allius-levél egységét megerősítő érveit, továbbá a „*munera musarum*” — „*munera Veneris*”, illetve az *epistolium* — *carmen* szétválasztásával, a „*non utriusque*” értelmezésével foglalkozó gondolatvezetését.

A jelölt végezetül megköszönte az opponensek s a hozzászólók jóindulatú segítségét s kérte válaszána elfogadását.

Harmatta János elnök kérdésére, vajon az opponensek elfogadják-e a jelölt választát, *Marót* kifejtette, hogy bár ellenvetéseit fenntartja, továbbá a válasz bizonyos lappália-szerű kérdésekben nem győzte meg, mégis ajánlja az értekezés elfogadását; *Kardos László* elfogadta a választ.

Ezt követően a bizottság tanácskozássra vonult vissza. Szünet után a titkár ismertette a bírálóbizottság határozatát, amely többek között megállapítja, hogy „a jelölt értekezése alapos tudományos felkészültségről tesz tanúságot, problémafelvetése és eredményei tekintetében jóval felülemelkedik a kandidátusi értekezések átlagos színvonalán. — Mindezek alapján a bírálóbizottság egyhangúlag javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Horváth István Károly részére az irodalomtudományok kandidátusa fokozatot ítélje oda.”

A vitát összefoglalta:

Maróti Egon

a Bizottság titkára

AZ OSZTÁLY ÉLETÉBŐL

JELENTÉS MÁSODIK MONGÓLIAI TANULMÁNYUTAMRÓL

1958. augusztus 7-től szeptember 7-ig a mongol—magyar kultúregyezmény keretében módom nyílt arra, hogy folytassam 1957-ben megkezdett mongóliai nyelvészeti és néprajzi tanulmányaimat. (vö. MTA Nyelv-és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XII: 1—4 pp. 409—414, Magyar Tudomány 1958: 8—9 pp. 305—328)

Kutatómunkám főbb célkitűzései a következők voltak: 1) Az eddig kevésbé ismert déli halha nyelvjárások feltérképezése. 2) A mongol sátor és általában a nomád élet néprajzi jelenségeinek vizsgálata. 3) Az ulánbátori könyvtárak tibeti történeti forrásanyagának feltárása. 4) A régi mongol ún. *cam* táncokra vonatkozó eddig gyűjtött anyag kiegészítése.

1958. augusztus 7-től 15-ig a fővárosban, elsősorban az Állami Könyvtárban és a Gandan kolostor könyvtárában dolgoztam. Augusztus 15-én indultam terepmunkára. Utam a transzmongóliai vasút mentén vezetett Szajn Sandig. Itt egy napot tartózkodtam, majd néhánynapos utazás után érkeztem Szüh-Bátar ajmak Dariganga szumunjába. A szumunközpontban és közvetlen környékén néprajzi és nyelvészeti anyagot gyűjtöttem, majd észak felé kanyarodva elértem Aszgat szumunba. E szumun szintén dariganga nyelvjárást beszélő lakosai között töltöttem utam hátralevő részét, majd Szüh-Bátar ajmak központját érintve, Hentejen át tértem vissza a fővárosba.

A fővárosban fennmaradó néhány nap dariganga gyűjtésem ellenőrzésével, a Vallástörténeti Múzeum anyagának tanulmányozásával és könyvtári munkával telt el.

Utam során négy nyelvjárási csoportot sikerült megtalálnom. A központi halha nyelvjárás déli változatát Szajn Sand környékén, a husit (*хүшн*) nyelvjárást Szüh-Bátar ajmak Erdeni Cagan szumunjában, az üdzümesin (*үдзүмсн*) nyelvjárást Erdeni Cagan és Dariganga szumunokban, valamint a dariganga (*dariganga*) nyelvjárást. A husit nyelvjárást mintegy 1500, az üdzümesin nyelvjárást pedig nem egészen 2000 ember beszéli a Szüh-Bátar ajmakban.

Az európai irodalomban mind ez ideig keveset tudunk a dariganga nyelvjárásról. VLADIMIROV megemlíti létezését (*Сравнительная грамматика*, Leningrad 1929, p. 10.), V. A. Kazekevic publikálatlanul maradt gyűjtése alapján (vö. úti beszámolóját: *Поездка в Даригангу*, Lgd. 1930), de A. LUVSZANDENDEV rövid mongol ismertetésén kívül (*Дариганга аягууны авианы зүйг судалсан туршлагаас.. III. У. Х.-ийн Бүтээл*, No 2 (1957), pp. 49—64) eddig tudomásom szerint nem történt kísérlet a nyelvjárás leírására

és meghatározására. Kutatásaim során sikerült megállapítanom, hogy N. POPPE összehasonlító mongol nyelvtanában (*Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki 1955) déli-halhának, néha góbi-halhának nevezett, de közelebből meg nem határozott nyelvjárás a darigangával egy csoportba tartozik.

A dariganga nyelvjárást kb. 16 000 ember beszéli az alábbi szumunokban (járások): Dariganga, Bajin-delger, Hongor, Ongon, Naran, Aszgat és Haldzan. Gyűjtésem körülbelül 1200 szót és kisebb szövegeket tartalmaz.

A dariganga nyelvjárásról előzetes tájékoztatásként a következő főbb vonásokat állapíthatjuk meg: a dariganga ma a halha nyelvjárások közé tartozik néhány lényeges eltéréssel, melyek a belsőmongóliai nyelvjárások, közelebből az ordosz felé mutatnak kapcsolatot. A halhától eltérő legfontosabb vonása a szókezdő zöngétlen zárhangok és affrikáták zöngésülése, pontosabban zöngétlen médiává válása akkor, ha a második szótag első mássalhangzója zöngétlen, vagyis egy zöngétlen — zöngétlen párból disszimiláció útján zöngés (zöngétlen média, aspirálatlan) — zöngétlen pár jön létre. Ha viszont a második szótagkezdő nem zöngétlen, úgy az első szótag zöngétlenje megmarad. A két zöngétlen szótagkezdő között akkor sem jön létre disszimiláció, ha közöttük zöngés, nazális hang van. Ezt a jelenséget az ordoszból ismerjük.

Eredeti mongol *t* > dar. *d*- (halha *t*-, ordosz *d*-):

dar. *dos* 'faggyú' ~ h. *tos*, o. *ᠲᠤᠰᠤ*, [klasszikus mongol: *tosun*];

dar. *dašūr* 'ostor' ~ h. *tašūr*, o. *ᠳᠠᠰᠦᠷ* [*tasiyur*];

dar. *dašā* 'far' ~ h. *tašā*, o. *ᠳᠠᠰᠠ*, [*tasiya*];

dar. *doxoi* 'könyök' ~ h. *toxoi*, o. *ᠳᠣᠬᠤᠢ*, [*toqoi*];

dar. *dalχ* 'kenyér' ~ h. *talχ*, [*talqa*];

dar. *doxo-* 'nyergelni' ~ h. *toxo-*, o. *ᠳᠣᠬᠣ-*, [*toqu-*];

de eredeti mongol *t* > dar. *t*- (h. *t*-, o. *t*-):

dar. *tömör* 'vas' ~ h. *tömör*, o. *ᠲᠣᠮᠣᠷ*, [*temür*];

dar. *tarag* 'joghurt' ~ h. *tarag*, o. *ᠲᠠᠷᠠᠭ*, [*taray*];

dar. *türi* 'csizmaszár' ~ h. *türi*, o. *ᠲᠦᠷᠢ*, [*türei*];

dar. *temē* 'tevé' ~ h. *temē*, o. *ᠲᠡᠮᠡ*, [*temegen*].

Eredeti mongol veláris *q* > dar. *q*- (h. *χ*-, o. *q*-):

dar. *qašā* 'kerítés' ~ h. *xašā*, o. *ᠬᠠᠰᠠ*, [*qašiya*];

dar. *qusūr* 'lókaparó' ~ h. *xusūr*, o. *ᠬᠤᠰᠦᠷ*, [*qususur*];

dar. *qawts'iq* 'szűk' ~ h. *xawts'iq*, o. *ᠬᠠᠪᠲᠰᠢᠶᠢᠴᠢ*, [*qabčiy*];

dar. *qabtas* 'kemény lap' ~ h. *xabtas*, o. *ᠬᠠᠪᠲᠠᠰᠤ*, [*qabtasun*];

dar. *qawsura-* 'egyesíteni' ~ h. *xawsura-*, o. *ᠬᠠᠪᠰᠦᠷᠠ-*, [*qabsur-*];

de eredeti mongol veláris *q* > dar. *χ*- (h. *χ*-, o. *χ*-):

dar. *χurim* 'ünnep' ~ h. *χurim*, o. *ᠬᠣᠷᠢᠮ*, [*qurim*];

dar. *χundag^v* 'kis csésze' ~ h. *χundag^v*, o. *ᠬᠦᠨᠳᠠᠭᠠ*, [*qundaya*];

dar. *χav* 'szikla' ~ h. *χad*, o. *ᠬᠠᠳᠠ*, [*qad*];

dar. *χagas* 'fél' ~ h. *χagas*, o. *ᠬᠠᠭᠠᠰ*, [*qayas*].

A palatális *k*- zöngésül a fenti feltétel mellett, mint az ordoszból, de ahol nem zöngésül, ott spirantizálódik, *χ*-vá lesz. A dariganga tehát itt, szemben az ordosszal, ahol aspirált *k*- marad, a halhát követi.

Eredeti mongol palatális *k-* > dar. *g-* (h. *χ-*, o. *g-*):

dar. *gente-* 'feküdni' ~ h. *χewte-*, o. *gen'te-*, [*kebte-*];

dar. *gūse-* 'kívánni' ~ h. *χūse-*, o. *gūse-*, [*kūse-*];

dar. *gōšōa* 'függöny' ~ h. *χōšīa*, o. *gōšōaō*, [*kōšige*];

dar. *gōχ* 'kék' ~ h. *χōχ*, o. *gō^kχō*, [*kōke*];

dar. *gelχē* 'kötélék' ~ h. *χelχē*, o. *gelkχē*, [*kelkiye*];

de eredeti mongol palatális *k-* > dar. *χ-* (h. *χ-* o. *k'-*):

dar. *χele-* 'beszélni' ~ h. *χele-*, o. *k'ele-*, [*kele-*];

dar. *χūdzū* 'nyak' ~ h. *χūdzū*, o. *k'ūdzū*, [*kūjūgūn*];

dar. *χūren* 'sötétbarna' ~ h. *χūren*, o. *kūren*, [*kūren*];

dar. *χōngólō-* 'herélni' ~ h. *χōngólō-*, o. *kōngólō-*, [*kōngele-*];

dar. *χūjs* 'köldök' ~ h. *χūjs*, o. *k'ūsui*, [*kūisün*].

Külön figyelmet érdemel az eredeti mongol *tš-* (č-) affrikáta nem *i* előtti helyzetben. Az ordoszban a megfelelő esetekben megmarad az alveo-palatális elem az affrikátában, de zöngésül (zöngétlen médiává válik) és elveszti aspiráltságát, tehát *dž-*-vé, a halhában denti-alveoláriszá válik, nem zöngésül, megtartja aspiráltságát, tehát *ts'-*-vé válik. A dariganga ezzel szemben a halhával együtt denti-alveoláriszá válik, de a megfelelő esetekben zöngésül (zöngétlen médiává) és elveszti aspirációját, tehát *dz-*-vé lesz. Ez a jelenség világosan mutatja, hogy itt egy ún. céző nyelvjárásról van szó, [dar. **tš'-* > *ts'-* > *dz-*; h. **tš'-* > *ts'-*; o. **tš'-* > *dž-*].

Eredeti mongol *tš-* (č-) > dar. *dz-* (h. *ts'-* o. *dž-*):

dar. *dzas* 'hó' ~ h. *ts'as*, o. *džasu*, [*časun*];

dar. *dzets'ec* 'virág' ~ h. *ts'ets'ec*, o. *dži'tš'ik*, [*čec'eg*];

dar. *dzys* 'vér' ~ h. *ts'yis*, o. *džysu*, [*čusun* < *čisun*];

de eredeti mongol *tš-* (č-) > dar. *ts'-* (h. *ts'-* o. *tš'-*):

dar. *ts'ereg* 'csapat' ~ h. *ts'ereg*, o. *tš'irik*, [*čerig*];

dar. *ts'am'ts* 'alsóing' ~ h. *ts'am'ts*, o. *tš'am'tš'a* [*čamča*];

dar. *ts'ulbūr* 'kötőfék' h. *ts'ulbūr* o. *tš'ulbūr* [*čulbuyur*].

Eredeti mongol *tši-* (či-) > dar. *dž-* (h. *tš'-* o. *dž-*):

dar. *džiχ* 'fül' ~ h. *tš'iχ*, o. *dži'kχe*, [*čikin*];

dar. *džiχer* 'cukorka' h. *tš'iχer*;

de eredeti mongol *tši-* (či-) > dar. *tš'-* (h. *tš'-* o. *tš'-*):

dar. *tš'ōmōg* 'velő' ~ h. *tš'ōmōg*, o. *tš'ōmōgō*, [*čimügen*];

dar. *tš'i* 'te' ~ h. *tš'i*, o. *tš'i*, [*či*];

dar. *tš'ono* 'farkas' ~ h. *tš'ono*, o. *tš'ono*, [*činu-a*].

Nem ismeretes eddig más nyelvjárásban a szókezdő *s-* és *š-* beilleszkedése ebbe a rendszerbe. LUVSZANDEDEV leírásából is hiányzik, POPPE sem sorolja fel a déli- vagy góbi-halha sajátosságok között.

Eredeti mongol *s-* > dar. *dz-* (h. *s-* o. *s-*):

dar. *dzūχ* 'szekerce' ~ h. *sūχ*, o. *su'kχe*, [*sūke*];

dar. *dzets'en* 'bölc's' ~ h. *sets'en*, o. *se'tš'in*, [*sečen*];

dar. *dzaxal* 'szakáll' ~ h. *saxal*, o. *saxul*, [*saqal*];

de eredeti mongol *s-* > dar. *s-* (h. *s-* o. *s-*):

dar. *sawā* 'pálca' ~ h. *sawā*, o. *sawā*, [*sabaya*];

dar. *sur* 'ostorcsapó' h. *sur*, o. *sur*, [*sur*];

dar. *sūlag* 'vödör' ~ h. *sūlag* o. *sūlga* [*sayulya*].

Eredeti mongol *ši-* (*si-*) > dar. *dž-* (h. *š-*, o. *š-*):
 dar. *džaḡa-* 'nyomni' ~ h. *šaḡa-*, *šaḡa-*, [*siḡa-*];
 dar. *džaḡa-* 'égni' ~ h. *šaḡa-*, o. *šiḡa-*, [*siḡa-*];
 de eredeti mongol *ši-* (*si-*) > dar. *š-* (h. *š-*, o. *š-*):
 dar. *šir* 'bőr' ~ h. *šir*, o. *šire*, [*sirin*];
 dar. *šilleḡ* 'gomb szára' ~ h. *šilleḡ*, o. *šilbe* ~ *šilbi*, [*šilbi*].

E jelenség korára nem közömbös, hogy a hosszú magánhangzók úgy számítanak, mintha az eredeti intervokalikus zöngés még hallatszana, vagyis azokban az esetekben, ahol a mai darigangában az első szótag hosszú magánhangzós, ott a szókezdő még akkor sem zöngésül, ha a hosszú magánhangzó után zöngétlen mássalhangzó áll. Ez történik az ordoszbán is. Például:

dar. *ḡuḡen* 'gyerek' ~ h. *ḡuḡen*, o. *k'ūḡen*, [**keḡuken*];
 dar. *ts'ās* 'papír' ~ h. *ts'ās*, o. *ts'āsū*, [*čayasun*];
 dar. *šūsūn* 'a bőr véres része' o. *šusū*, [*šigūsūn*].

Míg a fenti példák a jelenség régiségét bizonyítják, idézünk egy olyan szót, mely egészen fiatal jövevényt, nevezetesen a Szovjetunió betűszava az SzSzSzR, mely a darigangában a szabályos *dzeser* alakban van meg. A tendencia tehát ma is hat.

Egy másik hangtani jelenség is figyelemre méltó, nevezetesen a szótagvégi *d* ~ *s* hangmegfelelés bizonyos esetekben. Ilyenek például:

dar. *ówsó-* 'betegnek lenni' ~ h. *ówdó-*, o. *öwöḡ-*, [*ebed-*];
 dar. *ḡawsa-* 'megduzzadni' ~ h. *ḡawda-*, o. *ḡawḡd-*, [*qabud-*].

Kutatásaim igazolták LUVSZANDENEVnek azt a megfigyelését, hogy a szóvégi *-ei* (*eḡ*) és *-ui* (*ui*) diftongusok a darigangában *i*-vel vannak képviselve, például:

dar. *ḡants'ui* 'ruha ujja' ~ h. *ḡants'ui*, o. *ḡan'tš'ui*, [*qančui*];
 dar. *ölmī* 'talp első része' h. *ölmī*, o. *ölmī*, [*ölmei*].

Meg kell jegyeznünk, hogy az *-ei* és *-ui* *i*-vel való képviselését nem lehet dariganga sajátjának tartanunk, mert az *eḡ* viszonylatában ismerjük a jelenséget a halhából és az ordoszból, míg az *-ui* esetében az alar-burjátban vannak példáink (POPPE, *i. m.* p. 81).

Nyelvészeti kutatásaim másik iránya kapcsolódott néprajzi vizsgálódásaimhoz. A néprajzi anyag megvilágításához szókészletileg és néprajzilag feldolgoztam az alábbi tárgyköröket: sátor és részei, sátorberendezés, nemezkészítés, bőrkikészítő eljárások, tejtermékek előállítása, állatok kormegjelölési szokásai, lószínek, lószerszámzat, lójárasmódok, állatok testrészei, köté- és cérnakészítés, tüzelés és *argalfaj*ták, vadászat és csapdaállítás, viselet, húsételek és elkészítésük, italok, kocsitípusok, játékok, népi mértékegységek, halotti szertartás. A gyűjtött anyag egyik értékes része egy teljes lakodalom leírása. A néprajzi és nyelvészeti anyagot néhány folklórmutatvány egészíti ki. Ezek közül megemlítenék néhány áldásmondást és dicsérő éneket, például a pálinka, az új sátor, a kedves ló megénekelését, néhány lakodalmi dalt, két rövidebb és egy hosszabb mesét.

Néprajzi tanulmányaim középpontjában — előző utam programjához kapcsolódva — a sátor szerkezet-, típus- és elterjedésvizsgálata állott. A Délkelet Mongóliában gyűjtött anyag azt mutatja, hogy a tipológia alapjául ideiglenesen felvett tetőkarika itt is jellemző mind formájában, mind terminológiájában az etnikai csoportra. A délkeleti típus jól elkülöníthető a két központi és a különböző nyugat-mongóliai típusoktól. Legfőbb szerkezeti sajátossága, hogy a tetőkarika és a tetőrudak állandóan össze vannak erősítve, tehát költözéskor sem veszik szét őket. A tetőrudak kis közbeiktatott ujjszerű pálcikák (*χurū*) segítségével csatlakoznak a tetőkarikához, a *χurū*-kat szőrökötélék vagy vesszőkötélék (*aelyē*) köti össze, ezért a délkeleti mongol tetőkarika-típust *aelyēnt'ā t'ōn*-nak is hívják. Újabban egy másik tetőkarika-típus is kezd elterjedni. Ennél a tetőkarika külső karimájához (*χaerts'ag*) közvetlen csatlakoznak a *χurū*-k, annak tulajdonképpen mintegy „fogai”. Ezt a típust *χaerts'ag t'ā t'ōn*-nak nevezik. A sátor berendezéséből kiemelném az egy vagy két tűzterű sártűzhelyet (*šauar dzōχ*), melyet a sátor lebontása után otthagynak.

Ennek a délkeleti mongol sáortípusnak elterjedése régen nagyobb lehetett, mert Mardzan Serabnak a XX. század 20-as éveiben festett, Ulán-Bátort ábrázoló képein kizárólag ez a típus látható. Mostani utamon a központi ajmak területén már sehol nem tudtam megfigyelni. Meg van azonban Kelet-Góbi, Szüh-Bátar és Hentej ajmakok legnagyobb részén. A délkeleti, központi és nyugati mongol típusok egy nagyobb típusba tartoznak, szemben a török és tibeti sáortípusokkal.

A mongol tejgazdálkodás gazdag anyagából mintegy 25 fontosabb tejtermék elkészítési módját jegyeztem le a terminológiával együtt. A tejtermékek változatos felhasználása közül csak a bőrkikészítést szeretném itt megemlíteni. A bőrkikészítés kilenc fázisa közül a sziksóval való sózás (*šuleχ*) és az aludttejjel (*t'arag*) való bekenés (*nyrχan*) a legfontosabbak.

Az állatok test-, bőr- és húsrészeinek terminológiai gazdagságára jellemző, hogy egyedül a juh testrészeire több mint 80 alapterminust sikerült feljegyezni, s számolnunk kell avval, hogy ez a lista még mindig nem teljes. Az állatok kor szerinti megjelölése 5—7 évig évenként változik kombinálódva az állat nemével és az esetleges kasztráltsággal. Így az egyes állatoknak 20—25 terminusa van, néha a hízott állatnak még külön elnevezése is. A további meghatározás azután az igen gazdag skálájú állatszínnevekkel történik. A tüzelésre szolgáló trágyafajtáknak 11 főbb, önálló terminusa van, ezek további variációjával.

A szokásos mértékegységeken (ujj, könyök stb.) kívül figyelmet érdemel a hó, valamint a kútvíz mélységének mérésére szolgáló kifejezésrendszer; külön kifejezés-sor van a ló mellső zsírrétegének vastagság-megjelölésére is. A nap óráinak állat-ciklus szerinti elnevezését még ma is használják, pl. *morin ts'ag* 'dél' ('ló óra').

Az ulánbátori állami könyvtárban folytattam a tibeti történeti munkák bibliográfiájának összeállítását. Az *A-mdo čhos-'byun* c. tibeti fanyomatos történeti mű forrásai közül 300 történeti munka adatait sikerült megállapítanom. Ezek 90%-a eddig teljesen ismeretlen volt, az eddig is ismert művekre vonatkozóan pedig néhány érdekes új adat került napfényre, mint például a *Rgyal-rabs gsal-ba'i me-loñ* című híres tibeti történeti munka vitatott szerzőjére vonatkozóan.

A Gandan kolostorban sikerült mikrofilmezés céljaira megkapnom az

A-mdo'i bla-bran's bkra-šis-khyil-gyi A-khu chañ šes-rab rgya-mcho c. mű csa kötetét, mely Pekingben kiadott régi történelmi művek jegyzékét tartalmazza.

Ugyancsak mikrofilmezésre kaptam meg a Gandan kolostorból az ulánbátori régi *cam* táncok egy kéziratot, kétnyelvű ritusszövegét. Módom volt találkozni e fontos lámaista ünnepély utolsó, még életbenlevő rendezőjével, aki hasznos felvilágosításokkal és azonosításokkal segítette eddig gyűjtött anyagom kiegészítését.

A Magyar Tudományos Akadémia számára mikrofilmen sikerült megszerezni a *Subhāṣitaratnanidhi* egyik kétnyelvű, kommentáros változatának kéziratát is.

Befejezésül megemlítem azt a közel száz kisebb-nagyobb, túlnyomórészt tibeti, kisebb részben mongol fanyomatot és kéziratot, melyet a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának Keleti Osztálya számára hoztam. Ezek főleg a Kandzsar és a Tandzsar egyes fejezetei, vagy azok töredékei, valamint néhány nyelvészeti munka és egy szótár.

Róna Tas András

BEKE ÖDÖN: MARI SZÖVEGEK. I. KÖTET

Gyűjtötte és kiadta Beke Ödön. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957

Az ez évben 75. születésnapját betöltő BEKE ÖDÖN nagy jelentőségű művet tett le a magyar és egyszersmind a nemzetközi tudomány asztalára. A számos könyv és a mintegy másfélezer tudományos cikk szerzőjének nemrég jelentette meg az Akadémiai Kiadó cseremisiz (mari) gyűjtéseinek második kötetét. Pár évvel ezelőtt, 1951-ben, szintén az Akadémiai Kiadó kiadásában jelent meg gyűjtésének első kötete „A cseremiszek (marik) népköltészete és szokásai” I. címen.

E kötetekben BEKE ÖDÖN több, mint négy évtizeddel ezelőtt a magyarországi cseremisiz (mari) hadifoglyok között, az akkori Magyar Tudományos Akadémia megbízásából végzett nyelvészeti és néprajzi kutatásainak egy részét tette hozzáférhetővé.

A századforduló utáni feudálkapitalista Magyarország kultúrpolitikája nem tette lehetővé, hogy nyelvészeink, néprajzkutatóink a helyszínen tanulmányozhassák a cári Oroszország területén élő finnugor népek nyelvét, életmódját. Ehhez hozzá kell tennünk még azt is, hogy az akkori nemzeti büszkeségnek vagy hiúságnak nem túlságosan felelt meg a távoli „halzsírszagú”, szegény rokonság. A „lovass nemzet”, amelyet őshazája és rokonsága állandóan foglalkoztatott, szívesebben vállalta az ázsiai turán lovasokat, mint az északi öv néptörzseit.

Az első világháború kitörésekor a magyar tudománynak a finnugor nyelvű népcsoportokkal még meglevő csekély érintkezése is elakadt, hiszen a háború rokon népeinket is ellenségeinkké tette. Az események következtében hazánkba került hadifoglyok érkezése, mint ahogy BEKE ÖDÖN előszavában írja: — nem szándékos és nem várt rokonlátogatás volt.

Ezt a „kényszerű rokonlátogatást” használták fel a magyar nyelvészek MUNKÁCSI BERNÁT vezetésével, hogy a háborútól megszakított magyar—finnugor érintkezés felvételét megkíséreljék foglyotáborainkban, ahol szép számmal akadtak mordvinok, votjakok, zürjének és más származású nyelvrokonaink. 1915 januárjában, alig fél évvel a háború kitörése után, a Magyar Tudományos Akadémia közbenjárására a hadvezetőségnek az Esztergomkenyérmezei hadifoglyotáborban rövidesen összegyűjtöttek 73 mordvin, 56 cseremisiz, 39 votják és 2 zürjén hadifoglyot.

A cseremisiz (mari) anyanyelvű foglyokkal BEKE ÖDÖN foglalkozott több mint két és fél évig. Ez alatt az idő alatt gyűjtötte össze azt a hatalmas anyagot, amelynek még 40 év után is csak egy része láthatott napvilágot. Horthy Magyarországot nem nagyon érdekelte sem a finnugor nyelvtudomány, sem a fiatal kommunista nyelvész, aki az 1919-es proletárdiktatúra után

emigrációba kényszerült, majd pedig hazatérése után itthon folytatta — íróasztala számára — az Akadémia megbízásából gyűjtött anyagának feldolgozását. Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk, hogy a külföld tudományos köreiből fordult szövegei megjelentetése végett.

A 20 nyelvjárás között, mely a régi kozstromai kormányzóságtól a permi-ig terjedt, több olyan is akadt, amelyekből addig még egyáltalán nem történt gyűjtés. A 29 különböző vidékről való cseremis (mari) hadifogolytól BEKE ÖDÖN nemcsak mennyiségileg, de műfajilag is hatalmas anyagot gyűjtött. Tartalmaz ez a gyűjtés 281 mesét és elbeszélést, 580 dalt, 1177 közmondást, 658 találós mesét, 1268 babonát és előjelet, 270 néphitre vonatkozó adalékot, 76 kisebb imát, 12 varázsigét, 4 áldozati leírást, 4 ünnepi szokást, 4 temetési leírást, 7 lakodalmi leírást, 1 önéletrajzot, 2 leírást a mindennapi életből, 2 feljegyzést a méhtenyészésről és 2 leírást a kátránykészítésről.

Ez a hatalmas anyag terjedelmében felülmúlja az eddigi finnugor gyűjtéseket, szótári gyűjtése pedig talán még nagyobb, mint KARJALAINEN chanti és LAGERCRANTZ lapp szótára.

Ennek a nyelvi és néprajzi szempontból egyaránt nagy értékű gyűjtésnek külföldön eddig az alábbi öt kötete jelent meg: — 1. Gesänge russischer Kriegsgefangenen. Megjelent 1929-ben, a Bécsi Tudományos Akadémia Kiadásában. (Ez a kötet LACH RÓBERT népzene-kutatóval közösen gyűjtött, különböző nyelvjárású dalokat tartalmaz.) 2. Tscheremissische Texte zur Religion und Volkskunde. (Oslo Etnografiske Museum, Bulletin 4. 1931.) 3. Texte zur Religion der Osttscheremissen. (Anthropos, XXIX. kötet, 1934.) 4. Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen. (MSFOu. LXXVI. Helsinki. 1938.) 5. Tscheremissische Märchen aus dem Kreise Jaransk. (Annales Litterarum Societatis Esthonicae 1937. II. Tartu. 1939. Erste Mitteilung.)

Majdnem négy évtizednek kellett elteltelnie ahhoz, hogy szöveggyűjtései itthon is megjelenhessenek. És alig pár év alatt a megjelent két kötet mellett már a harmadik kötet nyomdában, a negyedik pedig előkészítés alatt van.

A most megjelent második kötet az előbbiekkal szemben több nyelvjárásból (négy) közöl anyagot. Ezek közül először olvashatunk szöveget a vetlugai (Kosztroma) — és az eddig teljesen ismeretlen, BEKE ÖDÖN által felfedezett csebokszári nyelvjárásokból. Az általa tanulmányozott joskarolai nyelvjárás sem azonos PORKKA és WICHMANN nyelvjárásával, hanem ezeknél nyugatabbra való, s mint BEKE kimutatta, ezt tanulmányozta először REGULY, de csak kb. 800 példamondatra és szótári anyagra kiterjedő gyűjtése jelent meg BUDENZ JÓZSEF érdeméből.

Mivel a szerző gyűjtésének eredeti célja nyelvi szempontokat szolgált, érthető, hogy az anyag elrendezésében nem műfaji, hanem nyelvjárási, illetve a dialektusoknak földrajzi elhelyezkedését vette alapul.

Nyelvjárási csoportosításának azonkívül, hogy egy-egy nyelvjárás nyelvi sajátosságait több műfajon keresztül, az élő nyelvet tükröző szövegeken tanulmányozhatjuk, megvan az a haszna is, hogy a folklór kutatói a mesék, szokások stb. egyes változatain kívül, elterjedési körüket is regisztrálhatják, természetesen figyelembe véve a folklór elemek népek közötti cseréjének lehetőségét is. (Pl. orosz, csuvas, stb. mesékkel, dalokkal.)

A kötetben — a vetlugai nyelvjárás kivételével, mely csak találós meséket és babonákat tartalmaz — igen gazdag anyagot találunk a cseremiszek (marik) szokásai és hitvilága megismeréséhez. Sőt, még egy önélet-

rajzot is. (Jaranszki nyj. 6. l.) Ebben, de főként a többi szövegben, feltűnően keverednek a régi és az új életforma elemei. Egyrészt a népelet szokásai, életfelfogása, a közösségről, munkáról stb.-ről való gyakorlatias, másrészt babonás szemlélete. Mivel az egyszerű, dolgozó emberek, parasztok életmódja országokon át azonos, nem csodálkozhatunk, ha igen sok konkrét egyezést találunk a magyar paraszt és a cseremiszek (marik) babonás szemlélete és életfelfogása közt. Szinte szóról szóra egyeznek a termésre vonatkozó időjárással vagy állatokkal kapcsolatos jóslásaik, hogy csak egy párat említsek. Ha lúd féllábon áll, hideg lesz (24. l.). Ha télen a mezőn a hó mély lesz, a gabona jól terem (26. l.). Ha a tehén a mezőről szájában foga közt füvet hoz, akkor mohó év lesz. Ha a macska a kemence tetejére fekszik, hideg lesz (398. l.). Ha a vadludak ősszel magasan repülnek, az ősz rövid lesz; ha alacsonyan repülnek, az ősz hosszú lesz (560. l.). Ha a napnak udvara lesz, nedves idő lesz (562. l.). Az egyezés még fokozottabban mondható el a közmondásokra, amelyek általában a népi észjárásra jellemző, tapasztalati igazságot fejeznek ki (és ez oknál fogva a legtöbb nép nyelvében megtalálható). Ilyenek pl.: Ne áss másnak vermet, hamarosan magad kerülsz bele! (16. l.) Nézd meg az anyját és vedd el a leányát! (366. l.) Kis tüzet kis korábban kell eloltani (370. l.). A tölgyfától a makkja nem esik messzire (378. l.). Másnak a tyúkjá is lúdnak tetszik. Varjú a varjú szemét nem vájja ki (556. l.). Persze sok olyan mondással is találkozunk, amely az olvasó számára nemcsak ismeretlen, de nem is könnyen érthető, mint pl. Az ember szájába nem lehet kaput állítani (16. l.). A medve elment, a farkasnak maradt a helye (18. l.). A szélmalomban őrált liszten nincs áldás, a vízi malomban őrált gabonán áldás van (372. l.). A lakodalomról a sulyok sem marad el (376. l.). Idegenben sima, otthon (tkp. magánál) sulyok (366. l.). A gondolat a gerendán, Isten rendelése a homlokon (378. l.). Nem ártott volna ezekhez sem rövid magyarázatot fűzni. Itt jegyzem meg, hogy a 18. lapon a 26. számú közlés nem közmondás és a 420. lapon a 177—181. számmal jelzett szöveg nem előjel és nem babona. Szövegükből világosan kitűnik, hogy a szokásokhoz tartoznak.

A mondások nagy része és azok lejegyzése, átírása megegyezik WICHMANN GYÖRGY korábban, részben a helyszínen gyűjtött anyagával, ami BEKE szövegeinek hitelességét bizonyítja annak ellenére, hogy sohasem sikerült a cseremiszek földjére eljutnia.

Örömmel olvastuk a Küksnur falui (joskar-olai nyj.) leánykérő és lakodalmi szokások részletes leírását (466. l.). Ugyanez nem mondható el a jaranszki nyelvjárás hasonló anyagáról, mivel a leánykérés és lakodalom, a temetés és a halottakról való megemlékezés ünnepeinek leírása egy, már 1931-ben Oslóban megjelent kötetben vannak összegyűjtve, amelyek sajnos ma már egyáltalán nem kaphatók. Itt (64. l.), inkább csak az ilyen alkalmakkor elmondott áldás vagy mondás van közölve.

Az effajta kiadványoknál nélkülözhetetlen jegyzet-apparátus némi kívánnivalót hagy maga után. Többször előfordul, hogy a magyar lapalji jegyzet hiányzik, pl. a 442., 544. lapokon. De olyan is akad, hogy a hiányzó magyar magyarázó szöveg helyén a német van (392. l.), vagy, hogy ugyanannak a magyarázatnak más a számozása a bal és más a jobb oldalon (464., 465. l.). Ezek a hiányok nyilván a nyomda rováására irandók.

Akadémiai kiadványban nem lenne szabad sajtóhibának előfordulnia. Sajnos mégis akad, pl. a 82. l. 6. sorában *sò-l'â[m]* van *sò-l'â[m]* helyett, a 96.

lap 10. sorában *djn·δnm* helyett *djn·δnm* áll. Az 564. lap utolsó két sorában kétszer is varja van szedve varrja helyett.

Ez az értékes kiadvány még igen komoly nyelvi és néprajzi analízist kíván, aminek elvégzéséhez szükség lenne a még kiadásra váró gyűjtés mielőbbi megjelentetésére. A „Mari szövegek” minden sora kincset jelent a finnugor népek nyelvének és népköltészetének kutatói számára.

M. Velenyák Zsófia

TRENCSENYI-WALDAFEL IMRE: MITOLÓGIA

Budapest, 1956. „Művelt Nép” Kiadó. 407 lap. 3. átdolgozott és bővített kiadás

1936-ban jelent meg első ízben „Görög—római mythológia” címen Trencsenyi Waldapfel Imre összefoglaló mitológiai kézikönyve. Jelentősége már akkor szinte felmérhetetlen volt, hiszen a magyar klasszika-filológia történetében elsőnek nyújtott közérthető formában, ugyanakkor mégis a kor legmagasabb tudományos színvonalát képviselő összefoglalást a görög mitológiáról. A könyvet nem csak a klasszikus-filológusok, de a legszélesebb olvasóközönség is szívébe fogadta, s ugyanez a lelkes fogadtatás várta a második, majd a jelen recenzió tárgyát képező harmadik kiadást is. A könyv pusztán tényének jelentőségét méltatva hadd iktassuk ide a neves vallástörténésznek, FRIEDRICH PFISTERnek szavait, melyeket mitológiánkkal körülbelül egyidőben megjelent, „Götter- und Heldensagen der Griechen” (Heidelberg, 1956) című munkájának előszavában olvashatunk. PFISTER, a görög mitológiának az európai szellemre és művészetekre gyakorolt óriási hatását tárgyalva, megállapítja: „Um so merkwürdiger ist es, dass wir noch keine zusammenhängende Darstellung der griechischen Götter- und Heldengeschichten für Liebhaber in deutscher Sprache besitzen, die so erzählt, wie es uns überliefert ist, ohne moderne Deutungen hineinzumischen und ohne den antiken Mythos weiterzudichten.” T. W. I. két évtizeddel korábban nyújtotta a magyar olvasóknak azt, amit PFISTER csak 1956-ban ajándékozott a német közönségnek: a görög és római mítoszokat, ahogy azokat az ókor ránhagyományozta, modern átértelmezés vagy továbbköltés nélkül. De különösen e harmadik kiadás jelentősége jóval túlmegegy a mondottakon.

Maga a *mitológia* szó meglehetősen komplex jelentéstartalommal bír, s aki mitológiát ír, az előtt legalábbis három különböző lehetőség áll. Az egyik — és leginkább népszerű — feladat lehet: megírni magukat a mitológiai történeteket, istenek és hősök tetteit, vagyis a mitológiából kiemelni és a nagyközönség számára hozzáférhetővé tenni az *epikumot*. Lényegében ezt teszi PFISTER is már említett könyvében, több mint félévszázados tudományos munkásság eredményeként előre megállapítva az egyes mítoszok viszonyát és a mítikus történések kronológiai sorrendjét. De teszik még inkább az olyan — már-már szépirodalmi jellegű — vállalkozások, mint például WALTER BAUER „Griechische Sagen” (Stuttgart, 1950) című könyve, melyből a modern értelmezési kísérlet s bizonyos novellisztikus színezet sem hiányzik. Egy másik lehetséges út: az egyes istenalakokkal és hősökkel kapcsolatos mítikus elképzelések számbavétele, vallásos és poétikus hiedelmek szétválasztása, az isten vagy hős *mitológiai funkciójának* megállapítása.

Csak futó példaként említsük meg e vonatkozásban KERÉNYI KÁROLYnak nálunk is jól ismert monográfiáit. A harmadik mód, mely egyszersmind a legnagyobb tudományos és ideológiai felkészültséget igényli: megírni a mitológia *tudományát*, tisztázni az alapfogalmakat és ezek összefüggéseit, megállapítani vallás és mítosz egymáshoz való viszonyát, ezek társadalmi funkcióit és jelentőségét, megmagyarázni eredetét és megrajzolni további történetüket, úgy, hogy közben állást foglaljunk világnézeti és tudományos irányok harcában.

T. W. I. könyve magára vállalja mind a három feladatot. A könyv első fejezete, mely „A mítoszok eredete, fejlődése és jelentősége” címet viseli, — mint a címből is kitűnik — a harmadikként említett feladat megoldását tűzi ki célul. De ide tartozónak érezzük a 309—310. lapokon „Mítosz és mese” címen olvasható fejtegetéseket, sőt „A görög istenek Rómában és a római mitológia” című fejezet (248. skk.) egyes lapjait is. A könyv legnagyobb részét (62—247. ll.) a görög mitológia tárgyalása teszi ki. (Már itt jegyezzük meg: a római mitológiáról csak igen nagy megszorításokkal beszélhetünk, s így csak helyeselni tudjuk az 1936-os cím megváltoztatását!) A könyvnek ebben a részében a szerző megkísérli az elsőként és második-ként említett feladatok összekapcsolt megoldását. Az egyes részfejezetek — mintegy bevezetőként — a múzsák, a theogonia és kosmogonia, az Olympos, majd az istenek (Zeus és Héra, Pallas Athéné, Arés és Iléphaistos, Apollón és Artemis, Aphrodité, Hermés, Poseidón, Démétér és Hádés, és Dionysos) köré fűződő mitológiai képzetekkel foglalkoznak, megállapítva ezek vallástörténeti és mitológiai funkcióit. E fejtegetésekhez minden részfejezetben csatlakoznak a tiszta epikumot hordozó „elbeszélések”, úgy, ahogy azokat a görög és római költők műveiben olvashatjuk, a legtöbb esetben csaknem szöveghű fordításban s lapalji jegyzetben a forrás megjelölésével. (E forráshelyeket megjelölő jegyzetek az első kiadásban nem szerepeltek: így ezeket is az új kiadás érnyeinek serpenyőjébe tehetjük!) Az ókori szerzők nyomán közölt mitikus történetek — természetesen — kapcsolatban vannak azzal az istenséggel vagy mitológiai eseménnyel, melyről a bevezető fejtegetések szólnak. Így — csak egy példát idézzünk — a Poseidónról szóló fejtegetést követő történetek egy kivételével mind közvetlenül a tengeri istennel kapcsolatosak: az „Akis és Galateia” Poseidón egyszemű fiának, Polyphémosnak szerelmi történetét mondja el; a „Théseus és Minós”-ban a két nagyhatalmú isten, Zeus és Poseidón bizonyosságát adják annak, hogy a két vetélkedő fél az ő gyermekük, Minós Zeusé, Théseus pedig Poseidóné; „Az argónauták” mondáját is sok szál fűzi Poseidónhoz, maga a történet Poseidón-ünnepséggel kezdődik; „Melanippé”, akivel az utolsó történet foglalkozik, Poseidón szeretője lesz s ikreket szül az isteni nászból. Csak „Phrixos és Hellé” története nem fűződik egészen közvetlenül a földrázó alakjához, viszont egyfelől a tengeri isten birodalmában játszódik le, másfelől pedig az aranygyapjú révén közvetlenül az argónauták kalandjának előzményét szolgáltatja. Az említett alfejezetekhez — még ugyane részben — három hasonló felépítésű feldolgozás járul, melyek a Héraklésről szóló mondákat, a trójai mondakört (a homérosi eposzok nyomán) és a görög tragédiák mítoszait ismertetik.

Szándékosan időztünk el e — csak látszólag külsőséges — tartalmi ismertetésnél: az elmondottak ugyanis felvetik az egész mű szerkezeti problémáját. A mitológia feldolgozásának szerkezeti problémája nem csupán

s zépírói, formai kérdés, hanem tudományos felfogás kérdése is. PFISTER a z ókori mitográfusok eljárásának egyedüli helyességére esküszik, mikor azt vallja, hogy a görög mitológia oly színes, gazdag, ágbogas nyersanyagát a mitikus történetek időrendje szerint szabad csak rendbeszednünk. S ezt a véleményt alátámasztja az a tény, hogy maguk a görögök istenek és hősök időben lejátszódó, történeti tetteiként fogták fel a mítosz epikumát. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a T. W. I. által adott csoportosítás közelebb hozza a modern olvasóhoz a mitikus összefüggéseket s jobb bepillantást enged a görög mitológia szellemébe. S ezt annál élesebben ki kell emelnünk, mert T. W. I. általában — mint láthattuk — sikeresen oldja meg bonyolult feladatát. A mű egész kompozícióját tekintve, s a görög részben mindenestre. A római „mitológiával” foglalkozó rész már szétesőbb, mozaikszerűbb. „A görög istenek Rómában és a római mitológia” című részben az „elbeszélések” nem kapcsolódnak szervesen egymáshoz, mert nem kapcsolódtak a rómaiaknál sem (többek közt ezért is csak fenntartással használnám a „római mitológia” szót). „A római hősmonda” című fejezetben elbeszélt történetekben Aeneástól Quirinusig a történelmi kronológia érvényesül, csak hogy a hősmondáknak — mint általában a rómaiak mondáinak — elég kevés köze van a görög-típusú mítoszokhoz, ilyet a latinok a maguk talajából soha sem sarjasztottak (s ez is egy ok, ami miatt a „római mitológia” kifejezéstől óvakodnánk). A „Kelet istenei nyugaton” s „A mítosz és mese” című két kis fejezet csak kiegészítés, a kép teljessége kedvéért. Az az érzésünk, hogy ezek bevezető fejtegetései sokkal inkább „A mítoszok eredete, fejlődése és jelentősége” című fejezetbe illettek volna, míg epikus anyagukat a 26—61. lapokon olvasható mesékkel, mondákkal, novellákkal és mítoszokkal egyetemben, melyek a legkülönbébb népek hiedelmeiről és történeti hőskoráról tanúskodnak, a könyv végére, függelékebe utaltuk volna.

S itt — a mítosz mibenlétének kérdésében vallott felfogásunk bizonyos különbségeit előre jelezve — szükségképpen kell rátérnünk T. W. I. könyvének leginkább érdemi részére: azokra a fejtegetéseire, melyeket a marxizmus klasszikusainak megjegyzéseitől, a szovjet tudomány képviselőinek s egy-két nyugati klasszikus-filológusnak (pl. G. THOMSON) eredményeitől eltekintve, a marxista vallástörténet és mitológia megalapozásának tekintetünk a klasszika-filológia területén.

T. W. I. — a Prométheus-mítosz történetéből kiindulva — mindjárt kezdetben rámutat a mítosz és rítus eredendő összefüggésére, ugyanakkor arra a lehetőségre, mely a mítosznak és a mítosz költői felhasználásának, újraértelmezésének kettősségéből adódik. Ennek a kettősségnek jegyében szabja meg a mitológia tudományának „kettős feladatát”: egyfelől vizsgálnia kell „a mítoszok eredetét, kialakulását, ... jelentésváltozásait”, másfelől a mítoszokat, mint „a tudatos költői továbbfejlesztésre és művészi alakításra kínáló jelképeket és motívumokat” (8. l.). Ezek után egyes részben elavult, részben eleve reakciós mitológiai irányok és iskolák (összehasonlító mitológiai módszer, etnológiai iskola stb.) bírálatát adja, majd rátér a fejtegetéseinek központi részét képező problémának, vallás és mitológia összefüggésének tárgyalására. A marxizmus klasszikusai társadalmi funkciójukat tekintve nem tesznek éles különbséget vallás és mitológia között. A vallást és mitológiát T. W. I. is egyaránt mint a valóság hamis visszatükröződését fogja fel, olyan cselekmények és elképzelések rendszereként, melyek segítségével az ember a valóság feletti uralmát képzelletben megvalósítja. Rámutat — Engels

megjegyzései nyomán — arra is, hogy a visszatükrözés tárgyát tekintve a történelem során bizonyos eltolódás mutatkozik. Kezdetben döntőnek a *természeti hatalmak* azok, amelyek e visszatükrözésen átesnek, később mindinkább a *történelmi erők* váltják fel őket: e változás időpontját nagyjából az osztálytársadalom kialakulására teszi, s ezt jelöli meg egyszersmind „a vallás — és ezzel együtt a mitológia —” fő fejlődési szakaszainak határkövéül. Természetes, a szerző nem elégedhet meg Marx és Engels nézeteinek egyszerű reprodukálásával: a történelmi erők betörését a természeti valóságot tükröző mítoszba ragyogóan mutatja ki a Zeusról és Théseusról szóló mitológiai elképzeléseken, a bibliai Sámson- s a grúz Amiran-mondakörben. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, milyen jelenségek tűnnek fel a vallás és mitológia e második korszakának beköszöntével: egyrészt megjelenik a *monotheizmus*, másrészt végbemegy a mitológia nagymérvű elszíneződése, mely végső soron a vallás és mitológia elkülönülését eredményezi, mikor az egyes mítoszok „kilépnek vallási kötöttségük köréből” (19. l.). Szerző szerint ez utóbbi jelenség nem korlátozódik csupán a görög mitológiára, ugyanúgy, ahogy a görög vallásnak is megvolt a maga reakciós szerepe, szemben a felszabadult, előremutató vonásokat tartalmazó mitológiával. Így aztán, végezetül, a következőkben foglalja össze vallás és mitológia különbségét: „A vallás: titokzatos hatalmaknak való kiszolgáltatottsága érzését kelti az emberben. A mitológia: szárnyakat ad az emberi öntudatnak, amennyiben pozitív hőseit, sőt ragyogó istenalakjait is az ember önértékelésének magas fokán mutatja meg, éppen ezért válhatott olyan humánus költészet és művészet alapjává, mint a görög.” (21. l.)

Még egyszer hangsúlyozni szeretnénk, hogy T. W. I. fejtegetéseivel valamennyi főbb ponton egyetértünk, s elvitathatatlan érdemének tekintjük, hogy elsőnek kísérelte meg a mitológia alapvető kérdéseinek a marxista szemlélet alapján álló, összefüggő, rendszeres tárgyalását. Legyen szabad azonban egy-két apró részletkérdéssel kapcsolatban előre jelzett aggályunknak is hangot adni.

Mindenekelőtt: az, amit T. W. I. idézett mondatában a vallás és mitológia különbségéről általában megállapít, a maga egészében *csak* a görög mitológiára érvényes. Csak a görög mitológia pozitív hősei és ragyogó istenalakjai válhattak „olyan humánus költészet és művészet alapjává, mint a görög”. Maga T. W. I. idézi a 25. lapon MARX híres megállapítását, mely szerint „nem bármely mitológia” válhatott a görög művészet fegyvertárává, sőt talajává. „Az egyiptomi mitológia sohasem lehetett a görög művészet talaja vagy anyaole”. A továbbiakban ugyancsak maga a szerző hivatkozik a görög mitológia sajátos „történelmi helyzetére”, rámutatva, hogy „a görög mitológia istenei nem nehezédnek lidérenyomásszerűen az ember lelkére”, szörnyállatok csak ritkán szerepelnek, ugyanakkor a „görög istenek ovvel összefüggő, életörömmel teli játékossága, amely olymposi derűbe vonja a világot anélkül, hogy valamiféle érzelmes fátyollal az emberi lét fájdalmasabb valóságait eltakarná a szem elől”, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy MARX az emberi történelem „normális gyermekeit” a görögökben látta. (26. l.) T. W. I. tehát világosan látja, nem próbálja homálybavonni a sajátyszerűt, az egyedit, mással össze nem hasonlíthatót a görög mitológiában. *Ennek ellenére* az előző oldalakon — mint már utaltunk rá — beszél a görög mitológia példái nyomán általában a mitológiákról, illetve alkalmaz más vallásokból és mitológiákból levont következtetéseket minden további nélkül a görög mitológiára.

Kétségtelen, hogy a görög vallásnak és mitológiának kezdetben ugyanaz a társadalmi funkciója, mint bármely más nép vallásának és mítoszainak. A kultusz (a mágiából kifejlődő cselekmény) és a mítosz (az azt magyarázó, sokszor beavató epikum), mely ebben az értelemben minden primitív nép-nél fellelhető, a görögöknél is a természeti, majd társadalmi hatalmak képzeletbeli leigázását célozzák. A thériomorf istenelképzelések és szörnyállatok képzetei — mint ezt T. W. I. maga is meggyőzően bizonyítja — megtalálhatók a görög vallásban is a fejlettség kezdeti fokán. Csakhogy kérdés, azonos-e ez a görög mitológiával, melyet az i. e. VIII—V. század költői és művészi alkotásaiból ismerünk, s melyet általában sokkal korábbi eredetűnek tartanak (vö. PFISTER: i. m. Einleitung 11. skk.)? Hogy belőle fejlődött, az tagadhatatlan. De melyek azok a tényezők, amelyek ezt a másirányú fejlődést, ennek sajátosságait magyarázzák, vagy mondjuk azt a történelmi tényt, hogy sem az egyiptomi, sem a germán, sem egyetlen más mitológia nem fejlődött ebben az irányban azonos kezdetektől sem? T. W. I. itt elsősorban a költők szerepét hangsúlyozza. „A bibliai kinyilatkoztatás jelképe a megváltozhatatlan érvényű, kőbe vésett tanítás, melyhez hozzátenni és amelyből elvenni nem szabad. A múzsai kinyilatkoztatás, a mítosz, minden költővel újjászületik, új vonásokkal gazdagodva, új meg új oldalról mutatkozik meg mindig” (64. l.). Majd másutt: „A mítosz: költészet, s a szép komolyságnak és könnyed játékoságnak az az egyensúlya, amelyet a költészet istennőinek, a Múzsáknak az alakjában testesített meg a mitológiai képzelet, bizonyítja, hogy a görög ember a költészetben tarka változatossággal kibontakozó mitológiát nem játszi változékonysága *ellenére*, hanem *avval együtt* tartotta tiszteletben” (65. l.). Mindez hozzájárult ahhoz, hogy „a görög költészet és a görög művészet, minden későbbi kor költészetének és művészetének tanítómesterei felejthetetlenül vették az emlékezetbe az emberiség gyermekkorának legszebb álmait, a görög mítoszokat” (26. l.).

A gondolatmenet így egészében impozáns, és történetileg jól megalapozottnak látszik, és könnyen lehetséges, hogy kisebb aggályaink is eloszlanának egy inkább szakközönségnek szóló, részletesebb kidolgozás olvasásakor. Szerzőnek az adott formán és kereteken belül nem állhatott módjában minden részletkérdés tisztázása, a *görög mitológia fejlődésének* részletekre kiterjeszkedő *történeti ábrázolása*, annál is inkább, mivel a mitológiai képet a szerzőnek gyakran több költő mozaikkockáiból kellett összeállítania. (Igy például a 107. lapon tizenöt soron belül egy Homéros-, Aischylos-, Platon- és egy homérosi himnusz-hely reminiscenciáival találkozunk.) A történeti rétegeknek és korszakoknak hiányolt, még árnyaltabb megkülönböztetése azonban különösen fontos feladattá vált azóta, mióta a lineáris B megfejtése, s általában a görög őstörténettel kapcsolatos adataink megszorodása időben erősen kitolta e korszak határait. Kérdés például, mennyiben tekinthetjük a mykenéi társadalmat már osztálytársadalomnak, s mennyiben datálhatjuk erre a korra a mítoszfejlődés T. W. I. által rekonstruált második korszakát? A hősök tetteiről szóló mondáknak és az egyes héroszok sajátos kultuszának kérdése éppúgy nem oldható meg enélkül, mint a trójai monda-kör történeti magvának problémája, melynek történeti hitelét újabban ismét több kiváló tudós vonja kétségbe. Meggyőződésünk szerint a *héroszokról* szóló *hősmondáknak összefonódása az olymposi istenekről szóló mítoszokkal* döntő fontosságú volt a görög mitológia *sajátságos* fejlődése szempontjából, s azokat az évszázadokat, melyek folyamán ez a már jóval Homéros előtt lezárult

fejlődés végbement, egy *csak a görög mitológia fejlődésére jellemző külön kor-szaknak* kell tekintenünk. „Tat und Liebe im irdischen Raum, das ist der Inhalt des griechischen Mythos” — állapítja meg helyesen PFISTER (i. m. 19. l.). Az istenek maguk is leszálltak a földre és ténykedésük legnagyobbrészt földi tájakon folyik. S az emberek megtanulták — s egyedül Hellaszban tanul-ták meg —, miképpen kell a mítoszt *komolyan* venni, de sohasem *szó szerint* érteni, az olymposi halhatatlannak „jelenlétének isteni atmoszféráját” — T. W. I. szép szavait idézve (105. l.) — akkor is átérezni, amikor testi valóságban történő megjelenésükben nem hittek. Mindennek másik oldala: ahogy a hőrszok betörték az istenekről szóló mítoszokba: ugyanúgy kultuszuk, melynek kezdetben kétségkívül a halott-kultusz jegyeit kellett magán viselni, kiegyenlítődtött az olymposi istenek kultuszával.

E problémák azonban már túl messzire vezetnek. Trencsényi Waldapfel Imre fejtegetései jó alapot nyújtottak ahhoz, hogy a továbbiakban az egyes részletkérdések is az eddigieknél megnyugtatóbb módon tisztázódjanak. S emellett a könyv jóbarátja lett, és — meggyőződésünk, hogy — jóbarátja is marad, mindenkinek aki a költészet szépségét becsülni tudja.

Horváth I. Károly

A PUSKIN-SZÓTÁRRÓL*

Bízvást elmondhatjuk, hogy a Puskin-szótár első kötetének megjelenése nemcsak a szovjet nyelvtudomány és irodalom s a ruszisztika szempontjából fontos esemény, hanem joggal tarthat igényt az egész világ nyelvészeti és irodalmi közvéleményének s így a magyar nyelvtudomány művelőinek érdeklődésére is.

A szótár első kötete 1956-ban jelent meg Moszkvában az Idegen nyelvű és nemzeti szótárak állami kiadójának kiadásában. Szerkesztő bizottságának tagjai: *Vinogradov* akadémikus (felelős szerkesztő), *Barhudarov*, akadémiai lev. tag, *Blagoj*, akadémiai levelező tag, az ismert Puskin-kutató és *Tomasevsz-kij* professzor, a filológiai tudományok doktora. Az első kötetet összeállították: *Bernstejn*, *Grigorjeva*, *Iljinszkája*, *Levin*, *Ozsegov*, *Plotnyikova*, *Szidorov*. A kötet szerkesztője: *Iljinszkája*.

Tudomásunk szerint a négy kötetre tervezett hatalmas munka második kötete már expedíció alatt van s a harmadik és negyedik kötet is befejezés előtt áll. — Mai referátumunk szerény célja mindössze annyi, hogy a szótár megjelenésének történeti előzményeit, a szótár jellegét, tartalmi és szerkezeti felépítését röviden ismertessük.

I.

Az egyes orosz írók nyelvének tanulmányozását célzó lexikográfiai munkák sorában az első kísérlet P. Sz. BILJARSZKIJ akadémikus nevéhez fűződik, aki LOMONOSZOV műveinek szótárát szándékozta összeállítani. 1863-ban a Császári Tudományos Akadémia közleményei (Записки Импера-

* A szerzők bemutatták a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1958. május 13-án tartott felolvasó ülésén.

торской Академии наук) III. kötetében jelent meg „Az újabbbkori írók nyelve filológiai elemzésének kis példája” („Образчик филологического разбора языка новейших писателей”) c. munkája, amely stilisztikai megjegyzéseket tartalmaz Lomonoszov „Hotyin elfoglalására” c. ódája első szakaszához, s amelyet minden bizonnyal a Lomonoszov-szótár próbájának szánt. A szótár munkálataiba BILJARSZKIJ az orosz nyelv és irodalom középiskolai tanárainak széles körét akarta bevonni, kísérlete azonban sikertelen maradt.

Később az egyes írók művei szótárának kérdését J. K. GROТ akadémikus vetette fel „Gyerzsavin nyelve” c. munkájában (I. Gyerzsavin művei, 9. kötet, 1883). GROТ szerint elegendő, ha a szótár az író szóhasználatának az általános normától eltérő „sajátosságait” tartalmazza; nem határozza meg azonban, hogy mely korszak és mely társadalmi környezet nyelvi normája tekintendő kiindulási pontnak. Munkájához függelékként a Gyerzsavin műveiből összeválogatott szavak és kifejezések kis gyűjteményét csatolta. Az ilyen gyűjtés nem teljes értékű volta azonban nyilvánvaló.

Az első kísérletnek valamely orosz író nyelvének teljes szótára elkészítésére a „D. I. Fon-Vizin műveinek és fordításainak szótára” (Словарь к сочинениям и переводам Д. И. Фон-Визина) tekintendő, amelyet K. PETROV jelentetett meg a Tudományos Akadémia segítségével 1904-ben Szentpéterváron. E szótárnak minden fogyatékosága ellenére az az érdeme, hogy mind a mai napig ez az egyetlen ilyen jellegű teljes és befejezett munka. Részletes ismertetést V. I. CSERNISEV írt róla az Akadémia II. osztálya Közleményeiben (1906, XI. k. I.) (Известия 2-го Отделения русского языка и словесности Академии Наук, 1906, Т. XI. Кн. I.).

A Puskin-szótár gondolata a költő születésének századik évfordulójával (1899) kapcsolatban merült fel. Az első kezdeményezés A. I. URUSZOV irodalmi köréből indult ki. A kezdeményezésről az újságok is hírt adtak. Ezzel kapcsolatban CSЕHOV a következőket írta 1899. február 1-én keltezett levelében Jaltából az általa személyesen is ismert Uruszovnak: „Olvasom az újságokat, olvasok a Puskin-szótárról, és természetesen irigylem azokat, akik Önnek segédkeznek.” (A. P. Csehov levelei, V. 323). Nem ismeretes, hogy valójában milyen munkálatok folytak Uruszov körében, de tény az, hogy ez a kezdeményezés eredménytelen maradt.

Hasonlóképpen eredménytelen maradt néhány további kezdeményezés is. 1901-ben a Filológiai Közlemények lapjain V. A. VODARSZKIJ kezdte kiadni adalékjait Puskin prózai nyelvének szótárához. („Материалы для словаря Пушкинского прозаического языка”). Az adatok közlése azonban a „Быть” szónál megakadt. Említésre méltó V. F. SZADOVNYIK „A Puskin-szótár kérdéséhez” („К вопросу о Пушкинском словаре”) c. tanulmánya, amely a Tudományos Akadémia Orosz nyelv és irodalmi osztálya Közleményeiben jelent meg 1904-ben (IX. k. I.). A szerző kritikai áttekintését adja a nyugat-európai szótárirodalom hasonló jellegű műveinek, majd pedig felteszi a kérdést: miben különbözzék az egyes írók nyelvének tanulmányozására szolgáló szótár az egyéb, nem nyelvészeti célokra szánt szótárszerű munkáktól? A kérdés megválaszolásában, sajnos, csak általános megállapításokra szorítkozik.

Az Akadémia Orosz nyelv és irodalmi osztálya 1905. februárjában megvitatta A. I. SZOBOLJEVSZKIJ akadémikus Puskin-szótár tervezetét. A másfél oldalas, lakonikusan megfogalmazott tervezet szerint a szótárba be kell venni minden Puskin által használt szót, kivéve a segédzavakat,

fel kell tüntetni minden szónál az összes előfordulási eseteket; fel kell dolgozni Puskin összes műveit (leveleit is), a hivatalos iratokat kivéve.

Sz. A. VENGEROV, a szentpétervári egyetem professzora, a Puskin-szótár kollektív munkálatait 1910-ben híres Puskin-szemináriumának keretei közé helyezte. A munkálatokat néhány éven át folytatták, de különböző körülmények folytán, sajnos, végleges eredmény nélkül.

Az Októberi Szocialista Forradalom után állhatatosabbak lettek a Puskin-szótár elkészítésének kísérletei. Csak a szovjethatalom éveiben hárult el a szótár összeállításának egyik legkomolyabb akadály, a tudományos filológiai színvonalú szövegkritikai Puskin-kiadás hiánya.

A szótár elkészítése 1938-ban kapott szilárd alapot, amikor a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Világirodalmi Intézete mellett működő Puskin-múzeumban VINOKUR professzor vezetésével megkezdődtek az előkészítő munkálatok. A munkálatok, amelyeket a második világháború félbeszakított, a háború után az SZTA Orosz nyelvi Intézetében, majd Nyelvtudományi Intézetében folytatódtak. G. O. VINOKUR 1947-ben bekövetkezett halála után a munkálatok irányítását V. V. VINOGRADOV akadémikus vette át. 1948-ban fejeződött be a kartotékok összeállítása, 1949-ben jelent meg a „Puskin-szótár tervezete”, amely a szótár összeállításának általános elveit tartalmazza; némi változtatásoktól eltekintve, ezeknek az elveknek alapján készült el a szótár.

Legyen szabad ehhez az anyaghoz még néhány Oroszországon kívüli múlt századvégi és századunk elejéről való kevésbé ismert adatot csatolni. WILHELM FRANZ a Shakespeare-grammatika szerzője (Orthographie Lautgebung und Wortbildung in den Werken Shakespeares mit Ausspracheproben) pontosan megállapította, hogy Shakespeare hogyan ejtette ki az angol nyelv hangjait és a Julius Caesar egy részét közli is pontos fonetikai átírásban. DYBOSKI: Tennyson nyelvét és stílusát mutatja be négy fejezetben (Tennyson-s Sprache und Stil). Mondattan, stílus, szóképzés és szóhasználat ama szempontok, amelyek szerint ez az egyéni nyelv fel van dolgozva. EDMOND HUGUET Victor Hugo stílusát dolgozta fel két művében: „Les sens de la forme dans les métaphores de Victor Hugo”, La couleur, la lumière et l'ombre dans les métaphores de Victor Hugo.* RUBINYI MÓZES Nyelvestétika című, e kérdésben alapvető tanulmányában (lásd: TOLNAI VILMOS: Bevezető az irodalomtudományba, 1922. 52. l.) 1908. kísérletet tett Petőfi stílusának fiatalságára és forradalmiságára jellemző vonásait megrajzolni. Ugyanő 48 esztendővel ezelőtt megalkotta a *Mikszáth-Szótárt*, a Puskin-Szótárnak több mint fél évszázaddal ezelőtt kiadott szerény elődjét. (A Mikszáth-Szótár a *Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve* című könyvnek fele, 105—246. lap.) E műnek a magyar nyelvtudományi irodalomban nagy volt a pozitív és a negatív visszhangja. Főleg a fiatal nyelvészek követték buzgón a példát és disszertációkat írtak Csokonai, Faludi Ferenc, Gárdonyi Géza, Gyöngyösi István, Herczeg Ferenc, Katona József, Kármán József, Móricz Zsigmond, Petőfi Sándor, Vajda János stb. nyelvéről. L. erre vonatkozólag: RUBINYI MÓZES: Tanulmányok az egyéni nyelv köréből, Magyar Nyelvőr, 42. évfolyam, 1913, 411—414. lapig. Vö.: még PFLEIDERER Die Sprache des jungen Schiller in ihrem

* Ezt az egész problémakört újabban újra felöleli Tamás Lajos: Általános nyelvészet és a magyar nyelvtudomány, Balázs János: A stílus kérdései és Rubinyi Mózsa: Hozzászólása. Mindhárman a III. Országos Magyar Nyelvészkonferencia előadásai, Bp. 1954. nov. 11—13; 9—100; 101—177 és 178—181.

Verhaeltnisse zur neuhochdeutschen Schriftsprache, „Beitraege zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur”, 28 : 273 ; ERNST LEWY : Zur Sprache des alten Goethe. Ein Versuch über die Sprache des Einzelnen Berlin, 1913. (L. Nyelvtudomány, IV. kötet, 318—320. lap.) L. újabban a francia GRANDS ÉCRIVAINS sorozat köteteit.

Puskin jelentőségéről szólva az orosz irodalmi nyelv történetében, VINOGRADOV a Szótárhoz írt előszavában rámutat arra, hogy Puskin kiemelkedő szerepére az orosz nemzeti irodalmi nyelv kialakulásában már legelősebb-szemű kortársai, BJELINSZKIJ és GOGOLJ is felfigyeltek. „Puskin nevének hallatára, — írta GOGOLJ, — rögtön az orosz nemzeti költő gondolata merül bennem... Ugy foglalja magában nyelvünk minden gazdagságát, erejét, hajlékonyságát, mint egy lexikon.” TURGENYEV megállapította, hogy „az” orosz alkotó szellem és az orosz fogékonyság harmonikusan egyesült Puskin nagyszerű nyelvében.” GORKIJ szavai szerint „a nyelv a nép alkotása. Az irodalmi és a népnyelv megkülönböztetése csupán annyit jelent, hogy létezik nyelvi »nyersanyag« és mesterek által megmunkált nyelv. Puskin volt az első, aki ezt teljesen megértette, s ő mutatta meg elsőnek, hogyan kell felhasználni a népi nyelv anyagát, hogyan kell azt megmunkálni.” (M. GORKIJ : Az irodalomról. Moszkva 1937, 220. o. oroszul.)

A szovjet nyelvtudomány Puskin nyelvét a nemzeti-irodalmi nyelvi norma megtestesülésének tekinti. E kérdésben azonban az 1950. évi nyelvészeti vita előtt komoly véleményeltérések és ingadozások voltak tapasztalhatók. Egyesek helytelenül értelmezték a köznyelvi és osztályelemek összefüggését az irodalmi nyelv struktúrájában és a sosem létezett „nemesi osztálynyelv” egész rétegeit vélték felfedezni Puskin műveiben.

Puskin az orosz szépirodalom nyelvét a köznyelv különböző elemei egyesítésének, a népnyelv stilisztikai felhasználásának új módszereivel gazdagította. Ugyanakkor az orosz nemzeti köznyelv szerkezete, élő és produktív formái, szilárd irodalmi normái Puskin nyelvében koncentráálódtak a legszemléletesebben, benne nyertek teljes kifejezést. GOGOLJ szavai szerint Puskinban és műveiben „az orosz természet, az orosz lélek, az orosz nyelv, az orosz jellem olyan tisztán, olyan tisztult szépségben tükröződött, mint ahogyan a táj tükröződik az optikai lencse domború felületén.”

A jelenleg általánosan elfogadott álláspont szerint a mai orosz irodalmi nyelv szerkezete alapján véve a puskinsi nyelvvel azonos. Különbségek főleg a szóképzetben és a szintaxis bizonyos részeinél mutatkoznak.

Éppen ezért Puskin nyelvének tanulmányozása rendkívül fontos a mai orosz nyelv struktúrájának megértése szempontjából. Nyilvánvaló az is, hogy milyen óriási a jelentősége a Puskin-szótár összeállításának és kiadásának. Az ebben a szótárban összegyűjtött és tudományosan értelmezett tényekre támaszkodva, a nyelvtörténész biztos alapról figyelheti meg és vizsgálhatja az orosz szóképzlet változásainak konkrét történeti folyamatát Puskitól napjainkig.

A Puskin-szótár fontos eszköz a puskinsi szövegek helyes megértéséhez. Erre pedig sokkal nagyobb szükség van, mint ahogy azt egyesek gondolják. Például, a „Falul” c. költemény e soraiban

Среди цветущих нив и гор
Друг человечества печально замечает
Везде невежества убийственный позор

a „позор” főnév „látványt” jelent és nem a szokásos jelentésben „szégyent”. Ezt különben a költemény magyar fordítói is félreértették :

Míg dús mezőket néz szeme,
Érző emberbarát csak bús élményre lelhet,
S ez a Tudatlanság öldöklő *szégyene*.

(Kemény Ferenc)

Hol csírázik a föld s virágzik hegy s a rét :
A néma arcokon szemem döbbenve látja
A szellemi szegénység gyilkos *bélyegét*.

(Képes Géza)

Не потому ль, что мой позор
Теперь бы всеми был замечен
И мог бы в обществе принести
Вам соблазнительную честь?

Az „Anyégin” VIII. fejezetének 44. versszakában a „соблазнительная честь” kifejezés „a csábító hírnevét, dicsőségét” jelenti, nem pedig „csábító dicsőséget”. Az Anyégin magyar fordítói közül Áprily Lajos helyesen értelmezte itt az eredeti szöveget :

„S rosszhírem vinné szertesztét
A győztes csábító nevét.”

Bérczy Károly azonban félreértette azt :

„S hízelegne önnek a beszéd,
Mely diadalát hordja szét?”

A puskinsi stílus és poétika, a puskinsi jellemábrázolás, műveinek eszmei mondanivalója stb. stb. — mindezen kérdések vizsgálata a költő nyelvének, szóhasználatának és szóképzésének alapos ismeretét feltételezi.

A szótár Puskin életrajzírói számára is fontos segédeszköz. Belőle megtudhatják, hogy a költő bizonyos személyeket mikor, milyen esetekben milyen jelzővel vagy elnevezéssel illetett.

A szótár jellegével kapcsolatban mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy a Puskin-szótár *nyelvészeti* jellegű; tartalma Puskin nyelve, vagyis az orosz nyelv mindazon tényei, amelyek Puskin műveiben kimutathatók. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert lehetséges más szótár-jellegű munkák készítése is, amelyek az író műveiben előforduló személyeket, tárgyakat, földrajzi és tulajdon neveket, stb. dolgozzák fel. L. például Puskin irodalmi típusainak szótárát, amelyet Sz. I. ПОВАРНИН közreműködésével I. D. Носков szerkesztett (Szentpétervár, 1912.) („Словарь литературных типов Пушкина. Типы Пушкина”).

A szótár alapvető célkitűzése az orosz nyelv és nyelvtörténet tanulmányozásának elősegítése. Az orosz nyelvtörténeti kutatások mai állapota a nyelvemlékek anyagának kollektív munka útján való rendszeres feldolgozását követeli már meg. Különös jelentőséggel bír ez a munka az orosz nyelvészet egyik, még meglehetősen elmaradott, de igen fontos ága — az orosz irodalmi nyelv története — számára.

A Puskin-szótár jelentősége a nyelvészetén kívül más, határterületi tudományágakra is kiterjed (orosz irodalomtörténet, általános irodalomelmélet stb.). A nyelv, mint az irodalmi alkotás eszköze, mint a külső forma, amelyben az író eszméje testet ölt, a modern irodalomtudomány legfontosabb kérdéseinek egyike.

A szótár a Puskin-kutatás számára is nélkülözhetetlen segédeszköz: használni fogják Puskin életrajzírói, stílusának, egyéni szóhasználatának kutatói, stb.

A szótár tartalmára és szerkezetére vonatkozóan tervezői a következő alapelveket szögezték le.

1. A szótár a puskinsi szövegek egész lexikai anyagát tartalmazza a költő műveinek nagy akadémiai kiadása alapján (A. Sz. Puskin: Összes műveinek gyűjteménye, 1—16 k., a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadója. Moszkva 1937—1949). Korlátozásokról csakis a feldolgozandó szövegekkel, nem pedig bizonyos lexikai kategóriákkal kapcsolatban lehet szó. Az önálló jelentéssel nem bíró vagy csak csökkentett mértékben bíró szavak (viszonyszók, kötésszók, segédzőcskák, névmások) Puskin nyelvének tanulmányozása szempontjából épp oly fontosak, mint a névszók, igék stb. Más kérdés az, hogy a szótár nyomtatott kiadásában nyilván nincs mód arra, hogy, például, az „и” („és”) kötőszó vagy a „в” (-ban, -ben) viszonyyszó minden egyes előfordulása fel legyen tüntetve. Azonban a szótár kartotékjában ennek az anyagnak is szerepelnie kell.

2. Nem dolgozták fel a szótár számára a következő szövegeket: 1. Mindazt, ami a nagy akadémiai kiadásban „Egyéb változatok és variánsok” (Другие редакции и варианты) cím alatt szerepel, kivéve a „Jevgenyij Anyegin” befejezetlen X. fejezetét. 2. A „Péter története”, „Jegyzetek Sz. P. Kraszenyinnikov Kamszatka földjének leírása c. művének olvasásakor” és a „Poémák vázlatai és tervei” c. anyagokat. 3. A Puskin leveleiben előforduló költemények szövegét, amennyiben azok nem különböznek az akadémiai kiadásban szereplő azonos költemények szövegétől. 4. A Puskin által használt idézetek szóanyagát, amennyiben azok idézőjelben állnak és nem illeszkednek bele szervesen a puskinsi szövegbe. 5. Nem tartalmazza a szótár élő személyek vagy irodalmi alakok tulajdonneveit és földrajzi neveket sem, hacsak nem használta azokat a költő átvitt értelemben, ill. köznévként. Kivételt képeznek az antik, a bibliai és a keresztény mitológiával kapcsolatos, valamint a stilizált költői nevek (Lida, Lileta stb.), amelyeknek Puskin műveiben rendszerint bizonyos stilisztikai funkciójuk is van. 6. Nem tartalmazza a szótár Puskin idegen nyelvű (pl. francia) szövegeit, valamint a nem cirill írással írt idegen szavakat és a számmal jelölt számneveket sem.

E korlátozásoknál csupán gyakorlati szempontok voltak irányadók. A szótár összeállítóinak az volt a véleménye, hogy ha már az óriási anyagot korlátozni kell, akkor olyan szövegek maradjanak ki, amelyeket maga a költő vetett el, vagy amelyeknek végső irodalmi megmunkálása elmaradt.

3. A szótár szigorúan ragaszkodik a nagy akadémiai kiadás szövegéhez és annak helyesírásához. Ismeretes azonban, hogy az akadémiai kiadás helyesírása nem egyezik teljes mértékben a kéziratok és első kiadások helyesírásával, hanem bizonyos kompromisszumot képez Puskin eredeti helyesírása és a jelenlegi helyesírás között. A szótár tehát nem alkalmas Puskin helyesírásának tanulmányozására, ami a szótár nyelvészeti értékét némileg csökkenti.

4. A szótár Puskin nyelvének nyelvészetileg feldolgozott („preparált”) kézikönyve. Tehát nem egyszerű szómутató, se nem olyan szójegyzék, amelyben az előfordulási helyekre való utalás mellett megfelelő idézetek is szerepelnek. A szótár anyagát úgy rendezték, hogy az nyelvészeti kutatások céljait is szolgálhassa.

5. Éppen ezért a szótár a következő szerkezeti sajátosságokkal rendelkezik:

A) A szótár minden egyes szónak összes előfordulásait regisztrálja és azt is feltünteti, hogy az illető szó a nevezett helyen milyen nyelvtani alakban fordul elő. Ezzel megteremtődnek az előfeltételek, a puskininyelv nyелvта n ának feldolgozásához, amelyre ВУДНЕ sikertelen kísérlete után (Опыт грамматики языка Пушкина. СПб 1904) továbbra is nagy szükség van. Az egyes szófajoknál a következő nyelvtani alakok vannak feltüntetve:

— Főneveknél a nyelvtani szám és eset. Megjegyzendő, hogy a suppletivizmussal képzett főnévi alakok (год ~ лета человек — люди) külön szavakként szerepelnek.

— Melléknaveknél a nyelvtani nem, szám és eset, valamint a melléknév rövid és ún. csonka alakja (a költői nyelvben használatos csonka alak, amelyet a rövid alakoktól hangsúlyviszonyai és jelzői funkciója különböztet meg, a melléknév hosszú alakjának variánsaként szerepel: „весь день как бледна тень таскался”).

— Az igéknél az infinitivus, igeaspektus, idő, személy, szám, nem, melléknévi és határozói igenevek. Azok a melléknévként használt melléknévi igenevek, amelyek jelentésükben szorosan az igéhez kapcsolódnak, az ige szócikkében szerepelnek.

B) Külön szóként kezeli a szótár azokat a szavakat, amelyeknek jelentése azonos, de hangzásuk összes alakjaikban különbözik egymástól: pl. бегер ~ брег, пускать ~ пушать. Az olyan variánsok azonban, amelyeknél a jelentésbeli vagy stilisztikai differenciálódás tendenciája nem észlelhető (pl. молчание és молчанье) egy szócikkben szerepelnek, akárcsak a helyesírási variánsok (нельзя és не лзя). Ha az azonos jelentésű szavak hangzása csak egyes alakokban különbözik (pl. принимать mellett принимаю és приемлю), akkor ezek az alakok a közös szócikkben mint variánsok szerepelnek. Külön szócikkben tárgyalja a szótár a nyelvtani nemükben különböző variánsokat (pl. a szemrehányást jelentő укор és укора), valamint a befejezett és befejezetlen igeaspektusok alakjait.

6. A szavak szemantikai feldolgozása a szótárban a következő elvek alapján történik:

A) A szótár a szóanyag elsőleges szemantikai elemzését tartalmazza, vagyis megkülönbözteti a Puskin által használt szavak alapvető jelentéseit, példával illusztrálja használatukat az adott jelentésben, regisztrálja az állandó szókapcsolatokat és frazeológiai képződményeket.

A szemantikai elemzés elsőleges voltát két körülmény határozza meg. Először: az elemzés az orosz nyelv szemantikai rendszerét veszi figyelembe, nem pedig Puskin egyéni szóhasználatát és annak stilisztikai árnyalatait. A szótárnak — szerkesztői felfogása szerint — nem feladata azon individuális jelentésbeli sajátosságok rögzítése, amelyeket a szavak az egyes művek kontextusában kapnak. A szótár nem tükrözi a puskin stílus minden sajátosságát a szóhasználatban, a szavak frazeologikus kapcsolatában, képletes használatában stb., hanem csak azokat a jelentéseket és jelentés-

árnyalatokat, amelyek a kor irodalmi nyelvének tényeit képezik. Más szóval, a szótár tehát elsősorban Puskin nyelvének és csak másodsorban — és nem is teljes mértékben — Puskin stílusának a szótára. Persze a szigorú értelemben vett nyelvi tények és a stilisztikai jelenségek közt a határvonal gyakran elmosódott és bizonytalan. Ezért a szótár az egyes szavak átvitt értelmű jelentésének és jelentés-árnyalatainak feltüntetésével egyszersmind Puskin egyéni szóhasználatának, költői eszközeinek számos stilisztikai sajátosságát is érzékelteti. Az orosz történeti stilisztika, történeti lexikológia és lexikográfia jelenlegi nagyrészt feldolgozatlan állapota azonban nem tette lehetővé, hogy a szótár összeállítói a szavakat következetesen ellássák stilisztikai megjegyzésekkel.

Másodszor: a szemantikai elemzés első d leges volta azt is jelenti, hogy az elemzés nem annyira a Puskin által használt szavak értelmezésére, mint inkább megkülönböztetésére törekszik. Ha a puskinsi szövegben a szó csak egy jelentésben fordul elő, s ez a jelentés nem különbözik a szó mai jelentésétől, akkor a szó jelentése a szótárban nincs is értelmezve. A csak egy jelentésben előforduló szavakat a szótár csak akkor értelmezi, ha azok a mai orosz nyelvben nem használatosak (pl. a szellőző ablakocskát jelentő „васисдац”, vagy az „émelygés, gyomorégés” jelentésű „изгара”) vagy pedig ha jelentésük Puskin korában eltért mai jelentésüktől (pl. a „существенность”, ami Puskin idejében „valóságot, realitást” is jelentett, vagy a „педант”, aminek Puskin idejében „tudásával hivalkodó ember” volt a jelentése).

A jelentések értelmezésének módja különböző: helyenként az értelmezés elég részletes, máshol viszont csak röviden utal a szónak a mai orosz nyelvben is előforduló jelentésére, szükség szerint a szinonimikus értelmezést sem kerüli el. Mivel a rövid értelmezések célja elsősorban a jelentések megkülönböztetése, a szótár szerkesztői nem riadtak vissza helyenként a tautologikus értelmezésektől sem (pl. „ábrándozás” — „az ábrándozó állapota”). A szótár a szavak jelentését a mai orosz nyelvhez viszonyítva különbözteti meg, ill. értelmezi. Mindezek alapján a Puskin-szótár nem tekinthető a szó szoros értelmében vett értelmező szótárnak, hiszen az egybevető (differenciális) szótár bizonyos elemeit is magában foglalja.

7. A szótár összeállítóinak az volt az álláspontja, hogy a szavak elsőleges szemantikai, valamint nyelvtani feldolgozását kimerítő, teljes idézetanyaggal kell felszerelni. Itt azonban különbséget kellett tenniük a szótár kartotékja és nyomtatott kiadása között. Utóbbiban az idézetanyag gondosan kiválogatott példákra korlátozódik; a szócikk azonban utal az illető szónak különböző jelentésekben történő összes előfordulásaira. Ez alól csak a túlságosan gyakran előforduló viszonyszók, névmások, kötőszók képeznek kivételt.

8. Az anyag rendezésénél a szótár összeállítói a szemantikai és nyelvtani szemponton kívül még két szempontot vettek figyelembe: a műfajt és az időrendit. Tehát az idézetek és utalások a szócikkekben műfaji és időrendi sorrendben következnek egymás után.

Összefoglalva, a szótár tartalmi és szerkezeti sajátosságai a következők: a szótár Puskin művei nagy akadémiai kiadásának szövegében előforduló összes szavakat tartalmazza betűrendben; a többalakú szavaknál feltünteti az egyes alakok előfordulásait is. A jelentések értelmezésének célja elsősorban a jelentések megkülönböztetése. Minden előforduló jelentést gondosan kiválogatott példák illusztrálnak; a példák mellett utalás található

az illető szó összes előfordulási eseteire. Az idézetek és utalások műfaji és időrendi szempont szerint vannak rendezve.

Ezek után szeretnénk röviden ismertetni a *szócikkek szerkezeti vizit*

A címszó, ill. a címszó variánsa után a szótár jelzi az illető szó összes előfordulási eseteinek számát. Ezután következik a különböző jelentések értelmezése. A szó alapjelentései számozva vannak s minden esetben fel van tüntetve az adott jelentésben való előfordulások száma is. A különböző jelentésárnyalatokat, metonimikus szóhasználatokat, az illető szóra jellemző mondattani konstrukciókat stb. két függőleges vonal választja el egymástól. Bizonyos esetekben a jelentésárnyalatok elválasztása csak *egy* függőleges vonallal történik. Ez vagy azt jelenti, hogy az illető jelentésárnyalat a másikhoz képest alárendelt, vagy pedig azt, hogy közelebb áll a számozott alapjelentéshez, mint a másik, *két* függőleges vonallal elválasztott jelentésárnyalat. Például: a „*больше*” szó első számú alapjelentése „nagyobb mennyiségű”; ehhez kapcsolódnak az egy-egy függőleges vonallal elválasztott jelentésárnyalatok: „a megadott számnál több” és „drágább” („nagyobb értékű”). A „nagyobb fokú, nagyobb mértékű” jelentésárnyalat viszont már két függőleges vonallal van elválasztva az alapjelentéstől.

Persze az egy és két vonallal történő elválasztásnak nincs abszolút jelentősége, vagyis önmagában véve ez a jelölés még nem határozza meg a jelentésárnyalat közelségi fokát az alapjelentéshez. A kétféle jelölés értéke viszonylagos és csakis mindkét jelölés *egyidejű* alkalmazásánál van jelentősége. Az egyes jelentések és árnyalataik — ha nem is teljes következetességgel — a szóhasználatra vonatkozó megjegyzésekkel is el vannak látva (pl. átvitt, tréfás, ironikus értelemben, szójátékként stb.).

A jelentések és jelentésárnyalatok értelmezése után következnek az idézetek, majd az idézett mű siffrírozott jele, verssor, oldalszám stb.

Néha előfordul, hogy az egyes jelentésekhez nyelvtani megjegyzés is fűződik. Ilyen megjegyzés főként olyan helyen szerepel, ahol a szó adott jelentését a többi jelentéstől eltérően valamilyen nyelvtani v. frazeológiai sajátosság (különleges vonzat, szóképzési v. szókapcsolási lehetőség stb.) jellemzi. Nyelvtani megjegyzés áll ott is, ahol a szó nyelvtani sajátosságai Puskin korának nyelvében különböztek a mai nyelvhasználat nyelvtani sajátosságaitól.

Itt jegyezzük meg, hogy a hangsúlyt a szótár csak abban az esetben jelöli, ha annak helyét a versforma egyértelműen meghatározza. Nincs tehát feltüntetve a hangsúly a csak prózai szövegekben előforduló szóalakoknál és ott, ahol a hangsúly helyét a versforma alapján nem lehet egyértelműen meghatározni.

A szótár a szavak *frazeologikus* használatát a jelentések felsorolása után egy világos rombuszsal elválasztott külön részben tünteti fel. A frazeológiai kifejezések rendszerint csak egy helyen szerepelnek a szótárban, mégpedig annál a szónál, amelynek jelentése az adott kifejezésben frazeológiailag kötött. Így pl. a „szabad vers” jelentésű „*белый стих*” kifejezés a „*белый*”-nél, a „pénzt verni” jelentésű „*бить монету*” a „*бить*” igénél szerepel, de már a naplopást, henyélést jelentő „*бить баклуши*” mindkét szónál, mert az adott kifejezésben mindkét szó használata frazeológiailag kötött.

A jelentések és frazeologikusan kötött használatok felsorolása után egy sötét rombuszsal elválasztott külön részben következnek az összes előfordulási esetekre történő siffrírozott utalások. A többalakú szavaknál ezek

az utalások az egyes nyelvtani alakok szerint vannak csoportosítva. Így pl. a főneveknél pontosan fel van tüntetve, hogy az adott szó hol fordul elő sing. nominativusban, genitivusban, dativusban stb., mindkét számban az összes esetekben; az igéknél az utalások idő, szám és személy szerint vannak csoportosítva.

Kísérletet tettünk arra, hogy a szótár összeállításának problematikáját bizonyos értelemben dinamikusan is megközelítsük. E célból a Szótár 1949-ben megjelent Tervezetének próba cikkei közül kettőt (a бежать igéét és a дом főnévét) összehasonlítottuk a Szótár nyomtatott kiadásában található végleges kivitelezésükkel.

A szótár tervezetének és végrehajtásának összehasonlítása

Бежать [= fut, szalad]

A tervezet

Бежать (251) I. 1. Saját jelentésében (82)

2. Vizen halad.
3. Folyik, ömlik.
4. Csíkként húzódik.
5. Hangokról. »И рифмы легкие навстречу им бегут«
- „S a könnyű rimcsapat egyszerre szembe jó”.
6. Az idő folyásáról.
7. Megfutamodik (A múltidejű alaknak befejezett jelentése van)
8. Megszökik (múlt idő bef.)
9. Valami elől kitér, valamitől eltávolodik (amitől — birt. eset vagy от + birt. eset)

A szótár

Бежать (316) 1. (167) .. | Sietve vmerre indul... Átvitt: a) vmire törekszik || Gyorsan halad (élettelen tárgyról)... Átvitt: b) halad vmi felé | Gyorsan folyik, ömlik ... | Időben gyorsan egymás után következik ... || Gyorsan terjed. Átvitt: c) gyorsan keletkezik, megjelenik.

2. Megfutamodik, megfutamodással menti magát (múlt idejű alak befejezett jelentésben) || ... Tréfás haszn.

3. Megszökik (múlt idő bef. jel. || Önkényesen távozik...

4. Vmitől távolodik, rejtőzik vmi elől, vkit v. vmit elhagy... Könyvcímbe: „a megszökött feleség” (A. A. Orlov műve). Átvitt: arról, amittől az ember meg van fosztva, amit elveszt (pl. kerül az álm) || Vmi elől kitér, vmit kerül.

Дом [= ház]

A tervezet

дом (369) 1. Épület (240)

2. Család és annak háztartása (119) Kifejezésekben: „дом отцов” (az apai ház), „на дом” (haza) a) emberekről (a „весь” szóval) (= az egész ház)
3. Dinasztia, nemzetség (4)
4. Intézmény (csak jelzővel) (pl. „sárga ház” — tébolyda) || (6)

A szótár

Дом (493) 1. Épület, építmény (483) Elnevezésben: „A Jégház” (I. I. Lazsecsnyikov regénye) || Helység, ahol valaki lakik, vkinek a lakóhelye. Átvitt értelemben is | „до дому (haza) „на дом” (haza) || Háztartás || Emberek, akik együtt, közös háztartásban élnek (rendszerint a „весь” szóval) || Család.

2. Nemzetség; dinasztia (5)

3. Intézmény, intézet (jelzővel) (5)

Ugyanaz a szócikk a végrehajtás során alaposabb kivitelezést nyert, mint a tervezet stádiumában. Erre nemcsak az mutat, hogy a Szótár rendszerint több előfordulási esetet jelez, mint a Tervezet, hanem a jelentéstani elemzés nagyobb finomsága is. A Szótár nemcsak egyes jelentések, hanem jelentésárnyalatok között is különbséget tesz, a jelentésárnyalatokat egymáshoz viszonyítja; ezáltal a szó szemantikai szerkezetét jobban tükrözi s a puskinai stílus vizsgálatát is jobban segíti.

Igy pl. a „бежать” igénél a Tervezet 9 jelentést különböztet meg, a Szótár csak négyet, e 4 jelentésen belül azonban rámutat az egyes szóhasználatokban előforduló jelentésárnyalatokra, e jelentésárnyalatok összefüggésére is. Az ige „fut, szalad” alapjelentésén belül megkülönbözteti a következő árnyalatokat: „sietve vmerre indul” (ennek átvitt értelmű változata: vmire törekszik), „gyorsan halad” (átvitt: halad vmi felé), „gyorsan folyik, ömlik”, „időben gyorsan egymás után következik”, „gyorsan terjed” (átvitt: gyorsan keletkezik, megjelenik). A Szótár értelmezései emellett átfogóbbak (s ezért gyakran pontosabbak), mint a Tervezeté. Pl. a „по жилам быстрый огонь бежит” (= ereiben gyorsan terjed a tűz) idézetet a Tervezet a „folyik, ömlik” jelentéshez adja illusztrációként, a Szótár a „gyorsan terjed” jelentésárnyalathoz. Emellett a Szótár azért megkülönbözteti a „folyik, ömlik” jelentést is, mint a „gyorsan halad” jelentéshez alárendelt árnyalatot, s ezt megfelelő példamondattal illusztrálja (amelyben illatosan gőzölgő tea öntéséről van szó). A „...könnyű rímcsapat egyszerre szembe jő” példamondatot a Tervezet a semmitmondó „hangokról” értelmezéshez fűzi, a Szótár pedig — helyesen — a „gyorsan terjed” jelentésárnyalat „gyorsan keletkezik, megjelenik” átvitt értelmezéséhez. A Tervezet külön jelentésként emeli ki azt, hogy „csikként húzódik” s „кровавый след за ним бежит” (= „utánuk véres nyom marad”) mondattal illusztrálja. Ugyanez a példamondat a Szótárban a „gyorsan folyik, ömlik” jelentésárnyalatnál szerepel.

Hasonló következtetésekre juthatunk a дом szócikkeinek egybevetése alapján is. A Szótár itt is több előfordulási esetet jelez, mint a Tervezet, s bár a Szótár csak 3 alapjelentést különböztet meg a Tervezet 4 alapjelentésével szemben, a szó szemantikai szerkezetét a szótári szócikk világítja meg jobban. A Tervezet külön alapjelentésekként kezeli az „épület” és a „család és annak háztartása” jelentéseket. A Szótár az „épület” alapjelentésből indul ki s ebből származtatja a következő jelentésárnyalatokat: „vkinek a lakóhelye”, „háztartás”, „emberek, akik közös háztartásban élnek”, „család”. Ez a felosztás nemcsak több és pontosabb, mint amit a Tervezet nyújt, hanem jobban rá is világít a szó szemantikai fejlődésének metonimikus szerkezetére.

Függelék. A szótár használatát a külön kis kötetet képező függelékek könnyítik meg. Ezek a függelékek 7 táblázathból állanak, amelyek a szótárban használt jelek és rövidítések desziffrálására szolgálnak. Az 1. sz. függelék Puskin műveinek címét jelentő rövidítéseket tartalmazza. A 2. sz. függelék a művek műfaji—időrendi sorrendjét rögzíti. Erre azért van szükség, mert a szócikkekben a szó előfordulásaira történő utalások műfaji—időrendi sorrendben következnek egymás után. E táblázat segítségével könnyen meg lehet állapítani, hogy az illető szóalak Puskin egy adott művében előfordul-e. A 3. sz. függelék az akadémiai kiadás első három kötetében található költemények számozását tartalmazza és az oldalszámokat is jelöli. A 4. sz. függelék a „Borisz Godunov” és a „Ruszáika” jeleneteinek számozását adja. Az 5.,

6. és 7. sz. függelékek azt segítik elő, hogy az olvasó rögtön, a szótár alapjául szolgáló kiadás segítségével nélkül is megállapíthassa, hogy az illető szó Puskin melyik kritikái, publicisztikai, önéletrajzi cikkében (11—12. k.) vagy levelében (13—16. k.) fordul elő.

Annak érdekében, hogy a szótárt olyan szélesebb olvasórétegek is használhassák, akiknél nincs mindig kéznél a nagy akadémiai kiadás, a függelékben a szélesebb körben elterjedt tízkötetes akadémiai kiadás (1949) adatai (kötet és oldalszám) is megtalálhatók.

*

Ismertetésünk kéziratának nyomdába kerülése után jutott kezünkbe a Puskin-szótár II. kötete (Z—N betűk). A kötet összeállítói *Sz. I. Bernstejn, A. D. Grigorjeva, I. Sz. Iljinszkája, V. D. Levin, V. A. Plotnyikova, V. N. Szidorov*. A kötet szerkesztője: *V. N. Szidorov*. A Szótár szerkesztő bizottságát *B. V. Tomasevszkij* professzor időközben történt elhunytával súlyos veszteség érte.

A szótár II. kötete, néhány kisebb technikai jellegű változástól eltekintve, ugyanazon elvek alapján készült, mint az első kötet. Ez a kötet is, akárcsak a megelőző, feltünteti az egyes szavak összes előfordulási eseteit. Kivételt ez alól csak azok a szavak képeznek, amelyeknél az előfordulási esetek száma túlságosan nagy. Ilyenek az и, но, ли, ни, не szócskák, a на előjáró, a мой, мы, наш névmások, как névmási határozó és kötőszó és a который mint vonatkozó névmás.

Rubinyi Mózes és Péter Mihály

SÁNDOR PÁL: ARISTOTELE'S LOGIKÁJA

Gondolat Kiadó, 1958.

Sándor Pál munkája, melynek alapvető célkitűzése Aristotelés logikájának, mint a logika első klasszikus megfogalmazásának a történelmi materializmus szemléletével és módszerével való feldolgozása, jelentékeny és figyelemre méltó teljesítmény a szakirodalomban. E könyv, mely — a bevezetésben olvasható önvallomás szerint — a szerző gyermekkorra visszanyúló életprogramjának „egyik lassan érő fejezetét kívánja nyújtani”, egészében véve első kísérlet e téma rendszeres marxista taglalására, és problematikájának fontossága és bősége folytán egyaránt joggal tarthat igényt a beható és részletes megvitatásra. Bár a kíváncsú mértékű megvitatás márcsak terjedelembeli okoknál fogva sem lehet jelen recenzió feladata, a következőkben a könyv rövid ismertetése és méltatása folyamán a lehetőséghez képest szeretnénk sort keríteni néhány elemzés kritikai vizsgálatára is, különösen abból a szempontból, hogy — a szerző saját szavaival élve — „mennyire sikerült e keretek között mindenkor a logikum specifikumát megragadni, vagy legalábbis e specifikumhoz a közvetlen vagy közvetett determinánsokat megtalálni és kidolgozni” (28. l.).

A „Bevezetés”-ben a szerző, — konkretizálva kitűzött feladatát: a társadalmi valóság visszatükrözésének a logikában, mint a valóságtól legtávolabb eső visszatükrözési formában való kimutatását, — kifejti a tárgy

természetéből eredő nehézségeket, majd az alap és felépítmény viszonyának, valamint a felépítmény tagolódásának több szempontból problematikus eredményekkel záruló tárgyalása után* megjelöli azokat a tényezőket, melyeknek determináló szerepük volt az aristotelési logika kialakulásában. E tényezők azután — a termelőerők állapota és a termelési viszonyok, továbbá az Aristotelész által készen kapott tudományos eredmények, valamint a filozófus saját személyisége — a könyv első részében kerülnek részletes vizsgálat alá.

A könyv egészének fölépítése — szemben az egyes fejezetek olykor bonyolult és nehezen követhető gondolatmenetével — világos és könnyen áttekinthető: miután az első rész három fejezete sorra veszi az előbb említett három determináló tényezőt, a második rész magával a tükörképpel, az aristotelési logikával foglalkozik, a harmadik rész pedig a visszatükrözés folyamatát teszi vizsgálat tárgyává, joggal hangsúlyozva, hogy e folyamat feltárása a tudomány jelenlegi állapotában csak néhány, szinte aforisztikusan kiragadott példa bemutatására szorítkozhat.

Az első fejezet, „*A termelőerők állapota — a termelési viszonyok*” címmel, főként az aristotelési filozófia szempontjából döntőnek ítélt IV. századi athéni helyzetet elemzi, igen bőségesen, számos érdekes és tanulságos megfigyeléssel. Kár, hogy az V. és IV. század rajza nem válik szét élesebben, és az olvasó méltán hiányolhatja a szovjet ókortudomány idevágó eredményeinek alkotó felhasználását. Igen figyelemre méltónak, bár kidolgozásában s felhasználásában némileg szimplifikáltnak bizonyul Aristotelész osztályhelyzetének jellemzése, miszerint a filozófus az uralkodó osztályhoz tartozik ugyan, de annak olyan rétegéhez, amely „saját termelőeszközzel rendelkezik, de maga is dolgozik (még ha csak irányító, szervező, ellenőrző munkát végez is)” (44. l.). A szerző végeredményben, ha nem is kizárólag, erre vezeti vissza az aristotelési logika legtöbb sajátosságát.

„*A tudomány mint hagyomány*” c. fejezettel kapcsolatban a szerző egy utólagos reflexióban (78—79. l. jegyz.) a következőket mondja: „ha nem is irtuk meg az Aristoteles előtti »logika történetét« — de úgy véljük, az előzményekben a logikumot kellőképp felmutatuk”. Sajnos, e véleménynel nehéz osztatlanul egyetérteni. E fejezet inkább csak egy általános tudománytörténeti vázlatot tartalmaz, érdekes, de meglehetősen tetszőlegesen kiválasztott és vitathatóan értékelt mozzanatokkal, és ha az aristotelési filozófia egészének előzményeire, sőt olykor forrásaira vonatkozólag felcsillant is néhány adatot, éppen az aristotelési logika szempontjából nyújt igen keveset. Kétségtelen, hogy a kutatónak e téma kidolgozásánál hatalmas objektív nehézségek állanak útjában: logikatörténeti szempontból ez a korszak még nincs megfelelően feldolgozva és idevágó elemzések legfőkébb szétszórtan találhatók a filológiai irodalomban. Mindamellet a fennmaradt szövegeknek, főként a *Sókratész előtti bölcselők* töredékeinek vizsgálata könnyen hozzásegítheti a kutatót ahhoz, hogy nagyobb számban is áshasson ki „tég lákat” az aristotelési logika hatalmas építményéhez. Különösen áll ez Hérakleitosra és az eleátákra vonatkozólag, kiknek a logikatörténet szempontjából alapvető fontosságú és Aristotelész által (főként a

* E kérdések érdembeli megvitatásához külön tanulmányra lenne szükség; ami Sándor Pál idevágó fejtegetéseinek általános megítélését illeti, teljes egyetértéssel utalhatok FALUS RÓBERTnek a *Népszabadság* 1958. november 25-i számában megjelent bírálatára.

„Metaphysika”-ban) kifejezetten is bírált nézeteiről a szerző érdemben egyáltalán nem beszél. A Sókratés előtti bölcselek absztrakciós képessége és többnyire objektív logika formájában érvényesülő logikai szemlélete sokkal magasabb fokú, mint ahogyan azt a szerző értékeli. [Igy pl. az ellentétek egymáshoz való viszonyának kérdése — mégpedig az elvontságnak gyakran igen magas fokán — átszővi jóformán az egész prészokratikát!]. — A szerző helyes érzéssel vette föl e fejezetbe a *történetírókat*, de velük kapcsolatban is meg kell említenünk, hogy általános történetírói szemléletük és módszereik ismertetésénél fontosabb lenne kielemezni bőségesen található, bár eddig megfelelően föl nem tárt logikatörténeti vonatkozásaikat. (Hérodotosnál és Thukydidesnél pl. egyaránt jól megfigyelhetők a következtetésnek és bizonyításnak egyes fejletlenebb, de már tudatosan használt, majd Aristotelésnél háttérbe szorított formái, és mindketten igen értékes tanulságokat nyújtanak a görög logikai terminológia kialakulására is.) — Hasonlókat mondhatnánk az V.—IV. századi görög *rétorikáról* is, melynek bizonyítási eljárását és műkifejezéseit ugyancsak haszonnal lehetne és kellene is elemezni, nemcsak az aristotelési rétorika, hanem éppen a logika szempontjából is.

Az „*Aristoteles személyisége*”-ről szóló fejezettel kapcsolatban elvileg helyesléssel idézhetjük a szerzőnek azt a módszertani megjegyzését, miszerint „a személyi motívumok közül is azokat választottuk, amelyek objektív mozzanatokot tartalmaznak” (79. l.), bár vitatható, hogy e motívumok közül valóban az aristotelési logika szempontjából legfontosabbak vannak-e kidomborítva. Ugyancsak meggyőző az a különböző idealista értelmezésekkel szemben kifejtett elemzés is, mely Aristotelésnek Platónhoz való viszonyát teszi vizsgálat tárgyává (68—72. l.), és igen érdekes annak fejtegetése, hogy Aristotelés milyen belső magatartással fogadhatta a makedón királyi udvarba való meghívását, noha megfelelő adatok hiányában túlzásnak kell minősítenünk azt a jellemzést, hogy Aristotelés csak „keserű szájjal” és „öngúnnyal” vállalta el a nevelői állást Nagy Sándor mellett (74. l.). — A szerző ennek a fejezetnek a végén veti föl legkoncentráltabban az aristotelési logika közvetlen forrásainak kérdését. Bár nézetem szerint teljes mértékben egyetérthetünk azzal a tétellel, hogy „nem egy, hanem sok minden volt, amiből Aristoteles a logikai tételeit absztrahálta” (78. l. jegyz.), és ennek megfelelően valóban elfogadhatatlannak kell minősítenünk az aristotelési logika egyoldalú *matematikai* vagy *grammatikai* származását hirdető elméleteket, ugyancsak problematikusnak kell tartanunk a jelen mű által képviselt, főként *zoológiai* eredeztetést, (76—78. l.), melyre a harmadik rész ismertetésénél részletesebben is ki kell majd térnünk.

A könyv második része — mint már érintettük — Aristotelés „*Organon*” elnevezés alatt fennmaradt logikai írásait veszi egyenként vizsgálat alá, a hat műnek megfelelően hat külön fejezetben. E tárgyalásmód számos előnnyel jár és föltétlenül hasznos abból a szempontból, hogy az Aristotelésszel ismerkedő olvasó ily módon képet alkothat magának az egyes művek speciális tematikájáról is. Alapjában véve ugyancsak helyeselhető az az elvszerűen (85. l.) követett eljárás is, hogy a szerző az egyes munkákról nem ad teljes tartalmi kivonatot, hanem csak a fontosabb részletek kiemelésére szorítkozik. A megválogatás szempontjaival és az adott részletinterpretációkkal jelen keretben nem foglalkozhatunk, meg kell viszont említenünk — e fejezetek számos értékének és hasznosságának nyomatékos hangsúlyozása mellett — egy sajnos következetesen tapasztalható és a könyv egészére is

jellemző hiányosságot: bár a szerző elvileg többször is kiemeli (pl. 8. és 217. l.) az eredeti forrásokhoz való visszanyúlás alapvető követelményét, Aristotelés-szöveggel, ill. — ami egy szélesebb olvasóközönségnek is szánt munkában a görög szöveget megfelelően helyettesíthetné — fordításban adott szöszerinti idézettel a fejtegetések során legföljebb kivételesen találkozunk, és az elemzések általában nem tükrözik a szilárd filológiai alapvetést. Az egyes interpretációk és a gyakran kelleténél terjedelmesebb általános logikai fejtegetések sokszor annyira összeolvadnak a teljesen szabadon idézett aristotelési mondanivalóval, hogy az Aristoteléshez először közelítő olvasó rendszerint tájékozatlanul marad afelől, mikor áll szemben magának Aristotelésnek a nézeteivel, mikor a szerző saját kommentálásával. A megfelelő magyar nyelvű Aristotelés-idézetek hiányát fokozottan érezteti az a körülmény, hogy jelenleg még teljes magyar „Organon”-fordítással nem rendelkezünk. Sajnos, a pontos helymegjelölés is aránylag igen kevés, és így még filológus számára sem mindig könnyű megtalálni az elemzések alapját képező eredeti szöveget.

A harmadik rész első fejezetében a szerző a *formális és nem formális logika* viszonyát vizsgálva, végeredményben arra a konklúzióra jut, hogy Aristotelés logikája nem formális logika e szó modern értelmében. A vizsgálatok során számos figyelemre méltó gondolattal és értékes fejtegetéssel találkozunk; ilyen pl. az aristotelési logika Aquinói Tamásnál és Kantnál található felfogásának bírálata (163—166. l.), valamint az absztrakció kérdésének elemzése (167—169. l.). Mindamellett van ebben a fejezetben egy pont, amelyet különösen problematikusnak kell tartanunk. A szerző szerint — a marxizmus klasszikusai által jellemzett négy nagy társadalmi munkamegosztás után — egy „újabb nagy — ötödik — társadalmi munkamegosztásról beszélhetünk. És ez a szellemi munkán belüli nagy munkamegosztás, melynek során a gondolkodás folyamata maga tükröződik vissza a tudatban, azaz, amikor a visszatükröződés nem egyéb, mint a gondolkodásról való gondolkodás, modern kifejezéssel élve: formális logika”. Majd miután jegyzetben hozzáfűzi, hogy „az ötödik nagy munkamegosztás tehát: a formális és nem formális gondolkodás kettéválása”, fölveti a kérdést, vajon eljut-e Aristotelés eddig a munkamegosztásig, és e kérdésre határozott nemmel válaszol (160. l.). Bár e nézetek részletesebb megvitatásába ezúttal nem bocsátkozhatunk, mégis megjegyeznénk a következőket: 1) a gondolkodásról való gondolkodás, a formalis gondolkodás és a formális logika sokkal nagyobb mértékben különböző három kategória, hogysem a fentebbi értelemben egy nevezőre hozhassuk őket; 2) bármennyire a szellemi munka differencialódásának termékei és ha illethetők is megfelelő feltételek között a „munkamegosztás” elnevezéssel, aligha sorolható bármelyikük is a négy nagy társadalmi munkamegosztás mellé egyenrangú ötödiknek; 3) Aristotelés elvileg és gyakorlatilag egyaránt eljut a gondolkodásról való gondolkodáshoz;* 4) *ettől* azonban logikájának egyrészt még nyilvánvalóan nem kell formális logikává minősülnie (tekintve, hogy a gondolkodásról való gondolkodás nem azonosítható a formális logikával), másrészt pedig korántsem kell szükségszerűen elszakadnia az objektív valóságtól, aminthogy

* Helymegjelölések és részletinterpretációk hosszú sora helyett szabad legyen inkább arra a tömör megfogalmazásra utalnunk, melyben Marx és Engels — Stirnert bírálva — éppen ezt a tételt fejtí ki. (A német ideológia, Szikra, Bp. 1952. 72. l.)

de facto — és ezen a ponton már teljesen egyetértünk a szerző többszörösen is kifejtett értékelésével (pl. 166. l.) — nem is szakad el. Ugyanakkor azonban, bármennyire éles különbséget kell is tennünk az aristotelési logika és a későbbi formális logika között, a szerző nem teljesen egyértelmű nyilatkozataival szemben kifejezésre kell juttatnunk, hogy nézetünk szerint az aristotelési logika sok szempontból mégiscsak formális logika (vagy legalábbis kezdetét jelenti egyszersmind a formális logika kialakulásának is), minthogy — kétségtelen dialektikus tendenciái és kérdésföltevési, sőt alkalmi dialektikus megoldásai mellett — számos olyan metafizikus szemlélettel felállított alapvető tételt tartalmaz, mely mindmáig a formális logika létalapját képezi.

A következő, „*Formális és dialektikus logika*” c. fejezetben a szerző végeredményben az aristotelési logika dialektikus tendenciáinak kimutatására törekszik, és e nagy jelentőségű, de igen nehéz és bonyolult kérdés vizsgálata során számos érdekes és tanulságos megfigyeléssel gazdagítja az Aristotelés-kutatást. Sajnos azonban, nem egyszer olyan ponton is a dialektikus szemlélet érvényre jutását sejteti, ahol éppen metafizikus szemlélet uralkodik. Ilyen jellegű pl. a logikai princípiumok egymáshoz, valamint a szubsztancia struktúrájához való viszonyának megfogalmazása: „ahogy a szubsztanciában is benne rejlik az anyag és forma kettőssége, sőt a kettő összetettségéből, egységből származó hármassága, ugyanúgy a logikában is az azonosság elve már magában hordja az azonosság—nemazonosság feszültségét” (182. l.; vö. 183. l.). Ez a felfogás nem aristotelési. Aristotelés a *principium identitatis*-t külön ki sem fejt, a *principium contradictionis*-t pedig, főként a hérakleitosi dialektikus ellentétszemlélettel polemizálva, metafizikus módon fogalmazza meg (Met. IV 3 és XI 5), és így számára az azonosság elve éppen annyira nem hordja magában az azonosság—nemazonosság feszültségét, mint amennyire az azonosság nem rejti magában belső ellentétként a nemazonosságot, ami pedig a konkrét szubsztancia ontológiai felépítését illeti, azt hiszem, több figyelmet kellene szentelni LENIN idevágó kritikájának, mely szerint Aristotelés „... éppen az általános és az egyes, a fogalom és az érzet stb., a lényeg és a jelenség stb. dialektikájába zavarodik bele” (Filozófiai füzetek, Szikra, Bp. 1954; 315. l.). E fejezettel kapcsolatban meg kell említenünk még egy hiányosságot: a fejtegetések során a dialektika mai fogalma igen gyakran összeolvad az aristotelési „dialektiké techné” fogalmával, és így ismételten előfordul (187. l.; vö. 128. l. és 137. l.), hogy a szerző azokat a helyeket, ahol Aristotelés átadja a szót a „dialektiké techné”-nek, ill. speciálisan a „dialektikus” következtetéseknek, úgy értelmezi, mintha ott Aristotelés valóban mindig át is lépne az igazi dialektika szférájába, holott tulajdonképp rendszerint csak arról van szó, hogy Aristotelés az apodiktikus következtetések területéről átlép a csak valószínű prémisszákból levont, általa azonban „dialektikus”-nak nevezett következtetések birodalmába. (Ez a körülmény is dokumentálja, mennyire aktuális lenne a „dialektika” terminus eredeti szövegvizsgálatokon alapuló jelentéstörténetének megírása!)

„*A definíció*” c. fejezetben, melyben többek között számos értékes és termékeny elemzést olvashatunk a definíció és a divízió viszonyára, valamint az ismerés és megismerés különbségére vonatkozólag, a szerző részletesebben is visszatér az aristotelési logika közvetlen forrásának kérdésére. Miután az első rész 3. fejezetében — mint már utaltunk rá — arra az álláspontra helyezkedett, hogy Aristotelés „mintaszerű és abban az időben egye-

dülálló állatkertjében járkálván, a különböző állatokat és azok életjelenségeit hasonlítgatva, összevetve, csoportosítva” kapta meg „az elvont fogalmakat, mégpedig ezeknek olyan viszonyait, amelyek lerögzítése egyenesen a logikai alapelveket és ezek vonatkozásait eredményezték” (77. l.), jelen fejezetben az aristotelési logika belső struktúrájának alapját a *felosztás* elvében jelölve meg, erre vonatkozólag az előbbi zoológiai eredeztetést a következőképp konkretizálja: „Aristotelesnél az elsődleges nem a felosztás logikai elve volt, amelyet alkalmazott a zoológiájában, hanem ellenkezőleg, az összegyűjtött állatok rendezésének szükségességéből alakult ki nála a felosztás elve, hogy azután általánosított és elvont formájában helyet foglaljon a logikájában...” (195. l.). Nézetünk szerint ez a zoológiai magyarázat föltöbb problematikus. Egyrészt ugyanis nem szabad elfelejtenünk, hogy a kutatás jelenlegi és a szerző által meg nem cáfolt eredményei szerint Aristotelés logikai művei már elég régen készen voltak, mielőtt az állatkert felállítására egyáltalán sor került, másrészt pedig az „Organon” darabjaiban alig tükröződik — akárcsak példák formájában is (vö. 196. l.) — a filozófus zoológiai érdeklődése. Aligha lehet viszont kétséges, hogy az aristotelési logika *egyik* alapvető közvetlen forrása — a prészokratika jobbára objektív logikája mellett — a platóni „dialektiké techné” volt, melyeket a szerző méltánytalanul mellőz. Ez az eljárás némileg igazolható ugyan a logikatörténeti szakirodalom példájával, mely meglepően keveset vizsgálta az aristotelési logika prészokratikus és platóni előzményeit, de semmiképp sem helyeselhető. Az ilyen irányú vizsgálatokra ugyanis nagy szükség lenne, és — hozzá kell tennünk — egyáltalán nem fenyeget az a veszély, hogy ezzel elhomályosítanánk a filozófusnak akár önállóságát, akár materialista tendenciáit, hanem ellenkezőleg: éppen ezáltal lehetne kiszélesítenünk Aristotelés Platón-kritikájának jellemzését, mely — mint jelen munkában is — gyakorlatilag többnyire a platóni idea-tan elleni polémia vizsgálatára redukálódik. Az aristotelési logikát (és egyszersmind a Platón-kritikát) közvetlenül befolyásoló tényezőket véleményünk szerint sokkal inkább a filozófus etikai és politikai nézeteiben, ill. ilyen tárgyú műveiben kellene keresnünk, melyek — a kutatás jelenlegi állása szerint — időbelileg és eszmeileg közelebb állnak a logikai művekhez, mint Aristotelésnek az állatgyűjteménnyel kapcsolatos kutatásai.

Az utolsó fejezet a *dedukció és indukcio* viszonyával és logikatörténeti sorsával, valamint az indukciónak Aristotelésnél tapasztalható viszonylag mostoha kezelésével foglalkozik, a „Zárszó” pedig — melynek során föltétlenül helyesebb lett volna a logikai szakirodalom egyes műveit illetően részletesebb és konkrétebb kritikát kifejteni — az aristotelési logika történelmi sorsára vonatkozólag tartalmaz rövid kitekintést, utalva ezzel egyszersmind a kutatás további feladataira.

A munka egészére vonatkozólag talán annyit kell még megjegyeznünk, hogy ahhoz az óriási szakirodalomhoz képest, melyről a szerző maga is megemlékezik, az eddigi kutatások kritikai felhasználása aránylag igen csekély. Kíváncsinos lett volna a hagyományos Aristotelés-értelmezésekről behatóbb és konkrétebb bírálatot adni, és föltétlenül figyelembe kellett volna venni a szovjet és a hazai szakirodalom eredményeit, így pl. a szovjet filozófiatörténet megfelelő részeit, valamint FOGARASI BÉLA műveit, melyek éppen az *aristotelési* logikára vonatkozólag is számos fontos interpretációt és értékelést nyújtanak.

E kritikai megjegyzések, melyek elsősorban a kérdések tisztázásához szeretnének hozzájárulni, távolról sem kívánják csökkenteni a könyv jelentőségét és érdemeit. Sándor Pál munkája, mint örömdetes és ösztönző vállalkozás, új probléma-fölvetéseivel, szempontjainak sokaságával és tanulságos elemzéseivel olyan vitaanyagot nyújt, melyhez Aristotelész-kutatásunknak még hosszú ideig vissza kell térnie, és ezáltal jelentős mértékben hozzásegít a logikatörténet marxista elemzéséhez és megírásához.

Marticskó József

REJTŐ ISTVÁN: AZ OROSZ IRODALOM FOGADTATÁSA MAGYARORSZÁGON

Irodalomtörténeti Füzetek 21. sz. Budapest, 1958. 115. l.

A munka tulajdonképpen két különálló tanulmányból áll, melyek azonban anyaguknál fogva jól egymásba kapcsolódnak. Az első részben az orosz irodalom fogadtatásáról kapunk képet az 1850-től 1900-ig terjedő időszakból, a második részben pedig a Dosztojevszkij művek hazánkbeli kiadásának és bírálatának problémáit vizsgálja a szerző a kezdetektől a felszabadulásig. Már a bevezetőből kiderül, hogy igényes dolgozattal állunk szemben. A polgári irodalomtörténet idevágó eredményeinek rövid áttekintése, a tényleges eredmények elismerése mellett helyesen hívja fel a figyelmet a régi hatáskutatás árnyoldalaira. A szerző óvatosságra int ZSIGMOND FERENC és más polgári irodalomtörténészek adataival és tételeivel kapcsolatban, mert ők több esetben egyes kortárs kritikuskok megalapozatlan ötleteiből vontak le messzemenő következtetéseket. Hangoztatja, hogy az effajta hibáktól egyedül az eredeti források tanulmányozása mentheti meg a kutatókat. Munkájában egyelőre csak az orosz irodalom „fogadtatásáról” kíván számot adni, mert a „hatás” kimutatása sokkal szélesebb vizsgálatot feltételez. Ennek megfelelően az első tanulmány „az orosz irodalom hazai térhódítását vázolja, s emellett igyekszik figyelemmel kíséni azt a többé-kevésbé tudatos válogatást is, amely az orosz irodalom képviselőinek megszólaltatásában megnyilvánul. A befogadási folyamat iránya és méretei mögött megkísérli felfedezni azokat az összekötő kapcsolatokat, amelyek a kialakulóban levő magyar irodalmi mozgalom, az 'eszményítő realizmus' és az orosz irodalmi alkotások kiválasztása és értelmezése között fellelhetők.”

Rejtő István — igen helyesen — nem szigeteli el az orosz irodalom magyarországi fogadtatását a nyugat-európai irodalom befogadásának folyamatától. Ezért már fejtegetéseinek kiindulópontjánál az 1858-ban lezajlott Balzac-vita kapcsán felvázolja a nyugat-európai szerzők értékelése körül kialakult irodalmi hadállásokat. Ebbe a keretbe illesztve pontosabban feltűnnek az orosz irodalom térhódításának arányai és az orosz irodalmi művekkel foglalkozó magyar kritikuskok vezérgondolatai. A sokoldalú vizsgálódást bizonyítja az is, hogy tájékoztatást kapunk a magyar fordítók számára hozzáférhető és elérhető fordításokról. Az abszolutizmus korabeli kapcsolatainkról a szerző megállapítja, hogy az orosz irodalom megismerésének két sajátos vonása volt. A kritikuskok főleg az elnyomó államhatalommal szembeszegülő írók politikai bátorságát és a műveikből áradó nemzeti, népi jelleget emelték ki. Háttérben hagyták azonban az orosz irodalom egyik

legjellemzőbb vonását, az elavult társadalmi viszonyok bírálatát. Ezután tömör kis fejezetekben új anyag bevonásával jellemzi Puskin, Lermontov, Nyekraszov, Szaltikov-Sesedrin, Turgenyev, Tolsztoj és Csehov fogadtatásának körülményeit. Az orosz alkotások magyar nyelvű fordításának történetében két fordulópontot jelöl ki. Az elsőt a hatvanas évek elején, amikor a Zilahy-testvérek fordítói munkássága több jelentős orosz irodalmi művel ismer-teti meg közönségünket. A második fordulatot a hetvenes évek teszi, amikor már a szárnyát bontogató irodalmi ellenzék is segítségül hívja az orosz alkotásokat.

Az első tanulmány érdekes bevezetése után lapozunk bele a második, „Dosztojevszkij fogadtatása Magyarországon (kezdetektől 1945-ig)” c. tanulmányba. Ez a munka az író nevének első felbukkanásától (1856) kezdve az egykorú hírlap- és folyóiratanyag feldolgozásával jókora fehér foltot töröl le az orosz—magyar irodalmi kapcsolatok térképéről. Rámutat, hogy a múlt században a *Bűn és bűnhődés* sikere szinte háttérbe szorította nálunk az író többi alkotását. A kor Dosztojevszkij-képének alapjául ez a regény szolgált. A tanulmány felhívja a figyelmet: Dosztojevszkij miszticizmusa, vallásossága lehetővé tette, hogy a konzervatív magyar kritika megkísérelje felvonultatni munkáit a francia naturalizmus, a nem valláserkölcsi alapon álló írók műveivel szemben. A huszadik század elején Magyarországon is megjelenik Dosztojevszkij irracionalista méltatása és feltűnnek a dekadens Dosztojevszkij-kultusz bizonyos jelei, de nálunk e fordulat ekkor még nem jelentkezett a Nyugat-Európában tapasztalt méretekben. A szerző szerint 1918-cal újabb fordulat állt be az orosz író megismertetésében és megismerésében. Ettől kezdve kiszélesedik a Dosztojevszkij-kultusz, majd a Tanácsköztársaság bukása után a polgári értelmiség mély lelki válságának időszakában tetőződik. A harmincas években és a negyvenes évek első felében alábbhagyott a Dosztojevszkij iránt megnyilvánuló érdeklődés. A szerző ebben a tanulmányában is újra és újra rámutat azokra a szálakra, melyek a nyugat-európai és magyarországi polgári kritika állásfoglalásait összefűzik.

A füzet értékes anyagával kapcsolatban csupán néhány apróbb észrevételt tehetünk. A szerző egyhelyütt (61—62. l.) elmarasztalja a korabeli magyar sajtót, mert Csernisevszkij *Mit tegyünk?* c. regényében a nihilisták pozitív eszmény-megformálását látta. Ezt írja ezzel kapcsolatban: „A mai olvasónak nem kell részletesen bizonyítani, hogy Csernisevszkij nem volt a nihilisták 'legkiválóbb agitátora' és az sem szorul részletesebb fejtegetésre, hogy a *Mit tegyünk?* a szocialista mozgalom előtt álló társadalmi, etikai stb. kérdéseket elemezte a regény eszközeivel. Pozitív hőstét Rahmetovot pedig Csernisevszkij az új szocialista ember általa megálmodott és a mozgalom céljainak megfelelő vonásokkal ruházta fel.” Rejtő megjegyzi, hogy ezek a tények azért maradtak még ismeretlenek a hetvenes, nyolcvanas évek magyar közönsége előtt, mert éppen ezekben az évtizedekben indult meg Oroszországban is a harc a szociáldemokrata mozgalom és a nihilisták között. Véleményünk szerint ebben a kérdésben — a lényeg tekintve — a korabeli magyar sajtónak volt igaza. Történelmi tény, hogy a hatvanas évek forradalmárai magukat nihilistáknak nevezték. Herzen, Bakunyin és az orosz emigráció más képviselői szintén nihilistáknak nevezték az ifjú generációt. A nihilista elnevezést először a reakciós sajtó ragasztotta a forradalmárookra, de nem sokkal később e gúnynevet dacból a forradalmárok is átvették. Ugyanígy történt a dolog később a narodnyik elnevezéssel is. A világsajtó, s a magyar

sajtó a nihilista mozgalom cím alatt közölte az orosz forradalmi mozgalom eseményeit. (Itt most nem térhetünk ki annak fejtegetésére, hogy Oroszországban volt igazi nihilizmus is és a reakció mindent elkövetett, hogy a köztudatban összekeverje a forradalmárokat az igazi nihilistákkal.) A Csernisevskij-tanítvány orosz forradalmárok tehát névleg nihilisták voltak. Ilyen értelemben Csernisevskij regénye valóban ennek a „nihilista” típusnak eszményítése. Félreértésre adhat okot az is, hogy a szerző szerint Csernisevskij a „szocialista mozgalom” előtt álló feladatokat elemezte. Sem a hatvanas években, sem a hetvenes években nem volt Oroszországban tudományos szocialista mozgalom, tehát szociáldemokrácia. A kor forradalmi mozgalma kispolgári jellegű, ideológiája a narodnyikizmus. Így szocialista mozgalomról nem beszélhetünk. Csernisevskij polgári forradalmár volt. Utópista szocialista, akinek nézeteiben egy gramm igazi, tudományos szocializmus sem található. A nyolcvanas években a szociáldemokrácia a narodnyikokkal ütközik meg, akik bármennyire is elfajzottak mesterüktől, mégis csak Csernisevskij tanítványai voltak.

Megemlítjük, hogy a füzet nem az orosz irodalom *magyarországi*, hanem csupán *magyar* fogadtatásáról ír. A dualista Magyarország lakosságának felét kitevő nemzetiségek és az orosz irodalom kapcsolatáról nem szól. Így a cím nem pontosan felel meg a tartalomnak. Hasonlóan fogalmazási probléma, hogy a szerző a „polgári sajtót” több helyütt elhatárolja a reakciós sajtótól. (Pl. 108. l.) Világos, hogy itt polgári demokratikus, vagy kispolgári sajtó-organumokról van szó. Helyeseljük, hogy az eredeti forrásokhoz nyúlt, de néhol olyan szövegeket is eredeti hivatkozással idéz, melyeket mások már idéztek (lásd az első tanulmány 46-os és 99-es jelzeteit). A tolsztojánus Schmitt Jenő (52—53. l.) jellemzését kiegészítette volna, ha megtudjuk, hogy ő volt a magyarországi anarchista mozgalom megalapítója. Végezetül tesszük szóvá, hogy növelte volna a tanulmány értékét, ha a szerző felderíti, hogy a magyar munkásmozgalom hogyan találkozott az orosz irodalommal. Rejtő István azonban így is maradandóan járul hozzá az orosz—magyar irodalmi kapcsolatok kutatásához, ezzel a szépen megírt, gondolatébresztő munkával.

Dolmányos István

FALUS RÓBERT: HORATIUS

Bibliotheca Kiadó, Budapest, 1958. 329 l.

Azok számára, akik figyelemmel kísérték az elmúlt évek klasszika-filológiai termését, nem ismeretlen az új Horatius-könyv szerzőjének neve. Alig négy éve ugyancsak Falus Róbert tollából olvashatták élvezettel és haszonnal a Kultúra Mesterei sorozat Sophoklés-kötetét, ez év januárjában vehették kézbe az általa válogatott Erős és Amor c. antológiát, többször megpillanthatták nevét különféle folyóiratok és napilapok hasábjain kritikái cikkei alatt, és a színházlátogató közönség is felfigyelhetett rá, mint a miskolci, majd a budapesti Antigoné és Oidipus király előadások egyik tevékeny közreműködőjére. De tegyük hozzá, hogy Falus eközben készítette el és védte meg kandidátusi disszertációját is — ezúttal a preszokratikus filozófia őserdejében találva témát. Mindezt pedig a Horatius-könyv ürügyén nem árt elmondani annak bizonyítására, hogy Falusnál a legegzeztább tudomá-

nyos kutatás elválaszthatatlan a tudomány eredményeinek a legszélesebb olvasótábor felé irányuló közlésével, a kettő kiegészíti egymást, s így a megjelenése óta máris nem egy, lelkes hangú dicséretet elnyert könyv olvasásához is azzal a megnyugtató érzéssel foghatunk hozzá, hogy szerzője nem mindenbe belekontárkodó mükedvelő, hanem egyrészt lelkiismeretes és értő, másrészt élvezetes tollú kalauzunk lesz Horatius életművének magyarázatában. A könyvnek ez a kettős célkitűzése a Horatius-filológiát madártávlatból ismerő kritikus figyelmét természetesen két alapvető kérdésre irányítja: mennyiben tekinthetők Falus fejtegetései tudományosan megalapozottaknak, és mennyire képesek a legszélesebb tömegek érdeklődését is felkelteni a költő, Horatius iránt.

Nem mintha Horatius ismeretlen lenne nálunk. Gyönyörködtetett és ihletett napjainkig. Hatása alól még a modern magyar zene sem vonhatta ki magát. Nem hiába járult neve mellé a büszke „noster” szó, jelezve, hogy Horatius költészetét szoros kapcsolatok kötik a magyarhoz. És hogy ezek a kapcsolatok mennyire szorosak és milyen sokrétűek, azt kívánja bemutatni a jelen Horatius-kötetet befejező, gondos és finom, a magyar irodalomtörténetészek számára is sok érdekes megfigyelést, adatot tartalmazó tanulmány BORZSÁK ISTVÁN tollából, (A magyar Horatius, 281—318.) mely nemcsak azt igyekszik — legalább legfőbb állomásaiban — megrajzolni, hogy kikre és mikor hatott a római költő, hanem azt is, hogyan változott a magyarországi Horatius-kép egy-egy kor politikai-szellemi áramlatainak megfelelően az évszázadok sorjázása közben. Mert — minden nagy költő sorsa ez — mást olvasott ki Horatiusból a Bach-korszak magyarja, mást a húsz évvel ezelőtti generáció, és ismét mást a ma olvasója. Falus könyve a legújabb beszédes bizonyítéka annak, hogy Horatius ma is él magyar földön, és legfőbb célja éppen annak igazolása, mennyire „noster” ma is, az elmúlt korokhoz képest gyökeresen más szemlélettel bíró olvasók számára.

Az első fejezet (A leggörögbb római költő, 7—17.) ötletesen egy önleplező-önéletrajzi Horatius-levél (l. 20.) elemzésével indul — mégis, kissé nehézkesnek tűnik, két okból is. Egyrészt a fejezet bevezetés, de bizonyos értelemben már összefoglalás is, és számos olyan témát tartalmaz, mely részletes kifejtést csak a következő fejezetekben fog nyerni (Horatius és Catullus viszonya, Horatius és a görög mintaképek, stb.). De nehézkes azért is, mert Falus epistola-interpretációja nem tudja elérni a horatiusi vers játékos-szellemes kétértelműségének fölényes könnyedségét — amiben persze erősen hibáztatható a vers fordítója, Bede Anna, aki láthatóan nem vette észre a levél pajzán kettős csillogását.

A következő fejezet (Pályakezds, 18—52.) az első lapok ízelítője után átvezet a költő gyermekkorának, tanulóéveinek ismertetéséhez, és annak a politikai és szellemi atmoszférának leírásához, mely Horatiust Venusiában, Rómában, majd Athénben körülvette. Általában szemléletesen, élvezetesen megírt fejezet ez, ámbár a politikai viszonyok ismertetése, vagy a Horatius által tanulmányozott filozófiai irányzatok tanításának összefoglalása hosszadalmasnak, száraznak tűnhet. Mindenesetre a Falus-adta képbe jól illeszkedik Horatius első versei. A 16. epodus bemutatásával kapcsolatban nem ártott volna hivatkozni Vergilius IV. eclogájára, nemcsak azért, mert az eclogára másutt már amúgyis történt hivatkozás, hanem azért, mert a két vers között sorogyezések vannak, és többek között éppen ezért nem utasítható vissza eleve az a feltevés, hogy Horatius verse — válasz Vergiliuséra.

És az sem utolsó szempont, hogy ilyen módon a két nagy — és annyira különböző — kortárs arcképe plasztikusabban lett volna egymással szembeállítható. De különben a Horatius és Vergilius költészete közti összefüggések még korántsem merültek ki a 16. epodus és a IV. ecloga esetleges kapcsolatával. Véletlennek tartjuk, hogy az epodusok közül éppen az első tíznek a versformája azonos? Lehet, hogy véletlen. De véletlen az is, hogy a szatírák első könyve, melynek kiadása négy évvel a vergiliusi eclogák kiadása után következett be, szintén tíz darabot tartalmaz, és még elrendezésében is van hasonlóság a vergiliusi gyűjtemény kompozíciójával? Ezeknek a távoli összefüggéseknek felvillantásával érzékletesen lehetett volna bemutatni azt, amit Falus más összefüggésben a Rómában folyó irodalmi harcokról, irodalmi életéről mond, illetve az ott adott képet még egy vonással lehetett volna gazdagítani.

A harmadik fejezet (Horatius gyalogos műzsája, 53—109.) a szatíraíró Horatiust mutatja be abban a kötetlen, tréfas-csevegő modorban, ami a szatírák stílusát is jellemzi. Horatius bejut a Maecenas-körbe, hamarosan megkapja birtokát Sabinumban, ismert költő lesz. Szépen mutatja meg Falus, hogyan higgad meg az audax paupertas költője, hogyan lesz a kíméletlenül támadó epodusokból a szatírák filozofikus derűje. Persze talán szemléletesebbé lehetett volna tenni a fejlődést a két szatíragyűjtemény stílusformái különbségeinek pontosabb kidolgozásával. Mert az, hogy az első gyűjteményben javarészt maga Horatius beszél, míg a másodikban dramatikus helyzeteket teremt, és saját véleményét mások álarca mögé bújva mondja el, nyilván nemcsak formai fogás, hanem a támadó hang további tompulását jelzi. Ebben a felfogásban kissé más hangsúlyt kapott volna az Ofellusz-szatíra elemzése is (az egészével természetesen egyetérthetünk), ahol Horatiusnak *nem* volt szándéka, hogy „az itáliai parasztok nevében beszéljen” (93. l.), csak a maga, — ezúttal sztoicizmusba hajló véleményét akarta elmondani, ha igaz is, hogy típusalkotása ezúttal nem sikerült.

Magának a szatírának, mint műfajnak kialakulásáról természetesen csak egészen röviden szólhatott Falus, a legtöbb volt, amit megtehetett, hogy igyekezett megmutatni mindazokat a görög forrásokat, melyekre a sajátosan római szatíra épült. Hiba volt azonban, hogy a horatiusi szatíra-költészet elemzésénél nem vette eléggé figyelembe a mester, Lucilius hatását, illetve nem tapintotta ki eléggé azokat a pontokat, ahol Horatius tudatosan szembehelyezkedik az utánzótt, de egyben élesszeműen megkritizált Luciliusszal. Ez az eset állt elő a II. 1. szatíra néhány sorának (12. sk.) magyarázatánál, melyek — Falus szerint — „ügyes és hatásos hódolat” kifejezői (64. l.). Nem akarjuk azt mondani, hogy Horatiustól távol állt a hódolat szándéka. De azért mégis más, kedvezőbb megvilágításba kerülnek ezek a sorok, és egyben mindazok, ahol Horatius finoman visszautasítja, hogy Augustus dicsőségéről énekeljen, ha meggondoljuk, hogy ugyanígy utasította el Lucilius is Scipio numantiai hadjáratának megénekelését, azért, mert mint epikus téma, a szatírával, mint műfajjal volt összeegyeztethetetlen. Vagy nézzük az I. 7. szatíra elemzését. Falus felteszi a kérdést, ugyan mi indíthatta Horatiust egy évekkal a megírást megelőző, jelentéktelen esemény versbeszedésére, és válaszul a szatíra utolsó soraira utal, melyekben „a gúny igazi nyila ... Brutus ellen irányul” (80. l.), amiből viszont azt a következtetést vonja le, hogy a vers szerzőjének „politikai pálfordulása ... már teljes”, vagyis Horatius ebben a szatírában tulajdonképpen saját hajdani

köztársasági eszményein, és magán Brutuson akart ütni a gúny fegyverével. Amit Falus mond, végeredményben igaz. De Horatiusnak alighanem fontosabb volt megváltozott politikai nézeteinek kifejezésénél egy esztétikai cél — és ezt kortársai nyilván jól érezték —, nevezetesen a Luciliusszal való versenyre kelés vágya. S erre az adott téma keretein belül jó lehetősége volt, mert ugyanilyen témáról, T. Albucius és Q. Mucius Scaevola egy törvényszék előtt bekövetkezett összecsapásáról annak idején Lucilius is írt (88. sk. Marx), és — mint Ciceró levelezéséből kiviláglik — az általa feldolgozott történetet később is, alighanem Horatius közönsége is ismerte. A kevés ránk maradt töredék alapján annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a hasonló témát Horatius sokkal szellemesebben, pallérozottabb stílussal formálta verssé. És ha még azt is figyelembe vesszük, hogy Horatius szatírája az egész szatíra-gyűjtemény legrövidebb darabja, akkor közelfekvő az a feltevés, hogy a tanítvány terjedelem dolgában is mérkőzni akart mesterével, akiről maga állapította meg (Sat. I. 4.), mennyire „iszaposan folyik”.

A következő fejezetben (Az ódák első három könyve, 110—210.) Falus az ódaköltő Horatiust mutatja be, az alkotóereje teljében álló költőt, aki Archilochos és a görög ókomédia után a görög lírát is át akarja plántálni hazájába, rómaivá veretve azt, ami eddig csak Alkaios, Pindaros lantján szólt meg. A „musa pedestris” művelőjének könnyed, csevegő hangját az ódákban a vátesz fensége váltja fel — amit Falus finom érzékkel, a maga előadásmódját is a témához idomítva jelez. Ez a fejezet képezi terjedelem és mondanivaló szempontjából egyaránt a kötet gerincét, és természetesen ez jelentett legtöbb munkát szerzője számára is. Mert ezeken a lapokon nemcsak a horatiusi ódaköltészet speciális problematikájával kellett megbirkóznia — ami magában véve sem könnyű feladat —, hanem összefoglaló választ kellett adnia a könyv előző fejezeteiben is érintett, de itt egészen élesen felmerülő kérdésekre, sőt Horatius ürügyén meg kellett világítania általános esztétikai törvényszerűségeket is. Így tudja meg az olvasó, mik a műhelytitkai a horatiusi ódaköltészetnek, hogyan lesz az élményből vers; itt kap végső feleletet arra, hogy miként lássa és magyarázza Horatius „két-arcú”, hol az „arany középszer” epikureánus nyugalmat hirdető, hol a sztoa türesét versbefoglaló költészetét; itt olvashat arról, hogy hol vannak az esztétikai ítéletalkotás objektív határai, és arról is, hogy a világnézeti különbségek nem feltétlenül képeznek akadályt egy költő élvezésében — ami szakember számára nem újdonság, de sokak számára még szükséges útmutatás lehet.

Szépen, helyenként ritkaszápon megírt, tartalmas fejezet ez; a fenti felsorolás a benne foglalt problémakörök közül természetesen csak néhányat ragad ki mutatóba. Nehézkesebbnek legfeljebb a római ódáról szóló terjedelmes részt tarthatjuk, melyet Falus nem tett kellően áttekinthetővé, ha mást nem, legalább a hat óda világosan két triászra oszló horatiusi tagolását véve segítségül. Különben a kritikus szeme itt csak apróbb kifogásolnivalót lel, mint az előző fejezetekben. Felfedezheti azt, hogy az I. 3-nál hiányzik a műfaji megnevezés (propemptikon), ami azért feltűnő, mert az epodusoknál Falus külön figyelmeztetett egy „fordított” propemptikonra; védelmébe veheti a Horatius-kortársak közül elsősorban Propertiust, akinek lírájában érzése szerint az „elegáns erotika” (157. l.) *nem* volt fontosabb, mint az érzés mélysége; felhívhatja a figyelmet a szemelvények egy-két hibás megoldására (így az I. 32. óda 117. lapon közölt Bede Anna-féle fordí-

tásában az eredeti szöveg „poscimur”-jának „kéretünk”-kel való visszaadása nagyon suta, figyelembe véve a szóra nehezedő kivételes értelmi hangsúlyt, de ugyanúgy suta az I. 12. óda 179. lapon szereplő szövegében a „parum castis lucis”-nak megfelelő „piszkos ligetek”, stb.); megemlítheti azt is, hogy az I. 14. ódával kapcsolatban Falus által javasolt datálást nem tartja meggyőzőnek, hiszen a sorban utána következő vers, mely közvetlenül az actiumi csata után íródott, mintha rögzíteni akarná a maga megfogható utalásaival az előtte álló, tartalmilag semmi konkrét eseményhez nem köthető ódát. És végül megállhat egy pillanatra az I. 22. ódánál, melyet Falus „tréfásan komolykodó”-nak nevez (202. l.). Az óda Aristius Fuscushoz szól, ugyanahhoz, akiről szó esik az I. 9. szatírában is (85. l.; névszerint ugyan Falus nem említi), és aki az I. 10. epistola címzettje is. Mint a három versből kiolvasható, Horatiust meleg barátság fűzte hozzá. De mennyire más volt ennek a barátságnak a jellege, mint azé, mely Maecenashoz fűzte! Elég az idézett szatírárt végigolvasni, hogy meggyőződjünk róla: a két férfit a dévajkodásnak, tréfálgatásnak olyan légköre vette körül, ami Horatius és Maecenas viszonyát nem jellemezte. Horatius barátságfogalmának gazdagabb megrajzolását tette volna lehetővé Aristius Fuscus alakjának hevenyészett felvázolása, akár a szatíra, akár az I. 22. óda kapcsán.

Végül a két utolsó fejezet (A levelekről, 211—260.; Késői líra, 261—280.) az öreg Horatius képét rajzolja meg, és ha az epistolák bemutatásánál Falusnak nem is sikerült elkerülnie bizonyos vontatottságot — bár itt is érdekes megjegyzéseket tesz a költő filozófiai beállítottságáról, —, annál szebben, érzékletesebben sikerült a carmen saeculare és az ódák utolsó könyvének elemzése.

Mindaz a kevés, amit elmondottunk, világosan bizonyítja, hogy Falus tudományos felkészültsége ellen nem lehet kifogásunk. Megjegyzéseink inkább csak interpretálási lehetőségeket vetettek fel, illetve apró, javarészt alig, vagy egyáltalán nem érezhető hiányokra mutattak rá. De hadd szóljunk még néhány szót könyvének, mint ismeretterjesztő könyvnek értékéről. Az elmondottakban már igyekeztünk utalni arra, hogyan törekszik — és nem eredménytelenül — Falus a közérthetőségre, a szép stílusra, arra, hogy könyve lehetőleg minél többek számára jelenthessen élvezetes olvasmányt. És mégis, „quodsi non ... desipit augur” — mondhatnánk Horatiusszal — csak kevesek asztalára fog elkerülni a kötet, főleg olyanokéra, akik — ha máshonnan nem, középiskolából — már ismerték a költőt. Ennek két oka van. Egyrészt az, hogy az ismeretterjesztésnek az a módja, melyen Falus, de vele együtt ismeretterjesztő irodalmunk általában halad, nem képes a legszelebb tömegek érdeklődését felkelteni; egyszerűen azért, mert lemond a képszerűségről, a „regényszerűség”-ről, és minden igyekezete ellenére is túl elvont, túl „tudományos” marad. A második ok az, hogy Falus bőséges idézetei, legjobb ötletei, legszellemesebb, legmélyebb magyarázatai sem pótolják magát az eredeti, horatiusi szöveget, teljes összefüggésében. Ha a régóta hiányzó teljes magyar Horatius megjelenik, ezzel együtt nyilván nagyobb publicitást fog nyerni az ő könyve is. Nem fogják sokan kézbevenni az új Horatius-könyvet; igaz, azok számára kedves lesz, mert olyan költőről beszél, akit a mienkének vallunk.

Szepessy Tibor

TARTALOMJEGYZÉK

A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály előadásai az 1958. évi nagygyűlésen:

József Attila ülésszak:	
<i>Sőtér István</i> elnöki megnyitója	3
<i>Révai József</i> : József Attila problémák	5
<i>Szabolcsi Miklós</i> : József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla	35
<i>Diószegi András</i> : József Attila öröksége és a mai líra	65

H o z z á s z ó l á s o k:

<i>Képes Géza</i>	82
<i>Bodnár György</i>	89
<i>Németh Lajos</i>	94
<i>Szabó György</i>	98
<i>Bóka László</i>	107
<i>Bokor László</i>	112
<i>Szabolcsi Miklós</i> válasza	122

<i>Tolnai Gábor</i> : Radnóti Miklós és a felszabadulás előtti szocialista irodalmunk egyes kérdései	125
--	-----

<i>Bóka László</i> : A két világháború közötti magyar líra néhány problémája	145
--	-----

H o z z á s z ó l á s o k:

<i>Waldapfel József</i>	157
<i>Rába György</i>	158
<i>Turóczi-Trostler József</i>	163
<i>Király István</i>	164
<i>Ungvári Tamás</i>	176
<i>Koczka Sándor</i>	185
<i>Bóka László</i> válasza	194
<i>Tolnai Gábor</i> válasza	195
<i>Sőtér István</i> elnöki zárószava	197

<i>Sőtér István</i> : Beszámoló a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály munkájáról	203
---	-----

H o z z á s z ó l á s o k:

<i>Bárczi Géza</i>	221
<i>Lakó György</i>	223
<i>Bóka László</i>	225
<i>Waldapfel József</i>	230
<i>Tamás Lajos</i>	235
<i>Lőrincze Lajos</i>	236
<i>Pais Dezső</i>	237
<i>Sőtér István</i> válasza	237

A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1958. december 1-én tartott felolvasó ülésén elhangzott előadások:	
<i>Sötér István</i> elnöki megnyitója	241
<i>Klaniczay Tibor</i> : A Fanchali—Jób kódex	243
<i>Ján Mišianik</i> : A legrégebb szlovák szerelmes versek	251
<i>Eckhardt Sándor</i> : Balassi Bálint szép magyar komédiája	257

*

A Néprajzi Társaság 1958. április 30-i felolvasó ülésén elhangzott előadás	
<i>Kodály Zoltán</i> elnöki megnyitója	267
<i>Kiss Lajos</i> : A szlavóniai magyar népszízet népzeneje	269

*

Tanulmány:

<i>S. Hámori Antónia</i> : Mutatvány a Nyelvtörténeti Adattár próbagyűjtéséből	313
--	-----

Vita:

<i>Bartha Dénes</i> : Beethoven szimfónikus művészete című doktori disszertációjának vitája (Falvy Zoltán)	333
<i>Horváth István Károly</i> : Catullus című kandidátusi disszertációjának vitája (Maróti Egon)	338

*

Az Osztály életéből:

Jelentés második mongóliai tanulmányutamról (Róna Tas András)	345
---	-----

*

Szemle:

<i>Beke Ödön</i> : Mari szövegek. I. kötet. (M. Velenyák Zsófia)	351
<i>Trencsényi-Waldapfel Imre</i> : Mitológia (Horváth I. Károly)	354
<i>A Puskin-szótárról</i> (Rubinyi Mózes és Péter Mihály)	359
<i>Sándor Pál</i> : Aristoteles logikája (Marticskó József)	370
<i>Rejtő István</i> : Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon (Dolmányos István)	376
<i>Falus Róbert</i> : Horatius (Szepessy Tibor)	378

Ára 72,— Ft.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Akadémiai Nyomda, Budapest — 46387/59 — Felelős vezető: Bernát György